FEMTI ÅR FOR FOLKEMÅLET

Utvalgte artikler fra bladet *Språklig Samling*

Pål Styrk Hansen, Vanja Røkkum Jahnsen,
Eric Papazian og Arne Torp (red.)

FEMTI ÅR FOR FOLKEMÅLET

Utvalgte artikler fra bladet *Språklig Samling*

Landslaget for språklig samling 2009

© Landslaget for språklig samling 2009
www.samnorsk.no
ISBN 978-82-303-1311-4

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Henvendelser om denne boka kan rettes til: Landslaget for språklig samling, Postboks 636, 0106 Sentrum, eller redaksjon@sprakligsamling.no

Sats: Hans-Christian Holm og Ingunn I. Ims
Omslag: Hans-Christian Holm
Trykk: Media Madrugada, Trondheim

Innhold

Forord 7
Lars S. Vikør: LSS gjennom femti år, del I: 1959–1989 9
Arne Torp: LSS gjennom femti år, del II: 1989–2009. 38
Tillitsfolk i LSS gjennom femti år 60
Prinsipprogram for Landslaget for språklig samling (LSS) 64
Pål Styrk Hansen: Språklig samlings litteraturpris 67

Del 1: Talemålet
Eva Maagerø: Nøtterøy-målet – en språksosiologisk undersøkelse 74
Thomas Hoel: Språklig normpress og språkskifte
– om fornorskinga av ei samebygd 83
Hildur Hatlebrekke: Snakker finnmarkingene bokmål? 88
Eric Papazian: Bymåla og utviklingstendensene i norsk talemål i dag 92
Vigdis Thoengen: Hallingmål eller bokmål? 112
Ellen Skolseg: «Egentlig så ha'kke vi no'n spessiel dialekt» 116
Astri Jortveit Horn: «Mi æ stolte a dialekten våres» 122
Elsa Kristiansen: Drammensernes holdninger til eget talemål. 128
Liv Osnes Dalbakken: Den «sjedelige» kj-lyden 135
Sverre Høisæther: Dialekter i radioreklamen 146
Ragnhild Sævik: Talemålet på Søre Sunnmøre i endring 156
Eric Papazian: Bygdemål, bymål og bokmål i Oslo-området 165
Elin Broberg: «Kan e kjøre me DU?». 175
Arne Torp: Älvdalsmålet – Skandinavias merkeligste dialekt 184
Birgit Attestog: «Jeg er setesdøl, jeg!» 191

Del 2: Skriftspråksutvikling og språknormering
Rolf Theil Endresen: Rettskriving – hva er det for noe? 208
Arne Torp: «Hu skøyt høl i huet» 215
Eric Papazian: Ortofoni som rettskrivingsprinsipp i norsk. 221
Lars S. Vikør: Språkleg samling i Skandinavia? 229
Helge Sandøy: Nynorsk ordforråd – resurs eller hindring? 252
Trude Hoel: Valfridom i skriftnormalane – i prinsippet og i praksis 257
Vibeke Lauritsen: Talreforma av 1951 – suksess eller fiasko? 262
Magne Rogne: Purisme som idé og praksis i norsk språknormering 265
Benthe Kolberg Jansson: Skriveopplæring og vide skriftnormalar 282
Magne Rogne: Målstriden i rikspolitikken 1980–2002 294

Del 3: Språkpolitiske artikler, debatter og ledere
Ernst Håkon Jahr: Kva er ein radikal språkpolitikk?. 306
Eric Papazian: Språkplanlegging og dialektromantikk. 308

Rolf Theil Endresen: Redaksjonelt: Språklig samling, men korfor? 312
Pål Styrk Hansen: Hvor blei det av det radikale bokmålet? 314
Rolf Theil Endresen: Til forsvar for det norske språket? 326
Lars S. Vikør: LSS framfor nittiåra 334
Even Hovdhaugen: Nasjon og språk 349
Eric Papazian: Norsk for nordmenn! En rasist bekjenner 359

Del 4: Fra samnorskens og lagets historie
Øyvind Gulliksen: To veteraner ser tilbake 370
Ernst Håkon Jahr: Samnorskideologi og samnorskpolitikk
i nyare norsk målsoge fram til skipinga av LSS 374
Bent-Are Jensen: Landslaget for språklig samling fyller 30 år
– møte med en av pionerene: Rakel Seweriin. 378
Atle Mosling: Samnorsk som ide og praksis 387
Pål Styrk Hansen: Intervju med Kyrre Andreassen 399
Lars S. Vikør: Framlegg til samlenormal – førti år etter 403

Forord

Denne boka er en oppfølger av *Språklig samling på folkemåls grunn* (red. Lars S. Vikør og Geirr Wiggen), som kom ut til Landslaget for språklig samlings 20-årsjubileum i 1979, og er laga etter samme lest som den. Vi har valgt ut de artiklene fra bladet *Språklig Samling* de siste 30 åra som vi syntes var de beste og mest aktuelle, og ordna dem i fire tema-grupper. Innafor hver gruppe er artiklene ordna kronologisk. I noen tilfeller har forfatterne fått anledning til å gå gjennom sine egne artikler og endre eller oppdatere dem. Dessuten har Lars S. Vikør og Arne Torp skrevet en oversikt over lagets historie i disse 50 åra. Vi ønsker leserne god lesning.

LARS S. VIKØR:

LSS gjennom femti år, del I: 1959–1989

Landslaget for språklig samling (LSS) vart stifta den 5. april 1959, og har i år altså eksistert i femti år. Det er ingen høg alder, men likevel eit passande høve til å sjå seg tilbake og spørje: Kva har vi utretta i denne tida? Har vi ytt noe bidrag til dei måla vi har sett oss? Og korleis er perspektiva vidare framover?

Korfor fekk vi LSS for femti år sia? Sjølve opptaket vart gjort av ei gruppe studentar i Oslo, dei fleste med tilknyting til Unge Venstre. Det var på den tida da bølgjene rundt den nye læreboknormalen, som kom til å tre i kraft i 1959, var på det hardaste. Læreboknormalen og den offisielle språkpolitikken hadde eit klart fleirtal i Stortinget, der alle parti unntatt Høgre sto bak, og i den partibundne pressa var forholdet tilsvarande. Men elles i samfunnet var det riksmålsfolka som dominerte ordskiftet, med grov og usakleg hets på brei front. Nynorsksida var delt, enda dei som støtta den offisielle politikken, nok var i fleirtal.

I denne situasjonen måtte det te seg rart at det ikkje fanst noen organisasjon til fordel for den offisielle politikken, tilnærmingslina – ein organisasjon som på ideelt grunnlag gjekk inn for å stø både dei konkrete tiltaka det var strid om og ein vidare politikk med sikte på eit samnorsk skriftspråk. Ein hovudgrunn til dette var sjølvsagt at samnorsklina hadde vore offisiell politikk heilt sia førstninga av hundreåret, og alltid hadde hatt eit trygt fleirtal bak seg i Stortinget. Dermed var det naturleg at det først og fremst var dei som gjekk *mot,* som trong ein utanomparlamentarisk kamporganisasjon. No, i 1958/59, var likevel presset frå riksmålshald blitt så sterkt at tanken på ein kamporganisasjon for det motsette synet måtte melde seg. Som nemnt vart denne tanken tatt opp av ein del ganske ferske studentar. Deira første tiltak var å sette i gang ein såkalla *Ungdomsaksjon for samnorsk* hausten 1958, bl.a. ved hjelp av ein underskriftskampanje. Oppslutninga om denne kampanjen vart såpass overtydande at tanken på å stifte ein organisasjon for saka meldte seg temmeleg fort. Denne tanken vart altså sett ut i livet på eit møte i Oslo den 5. april 1959.

Dei som sto bak det nye laget, var delvis drivkreftene bak Ungdomsaksjonen, delvis ein del kjente politikarar og andre språkradikalarar, dei fleste med tilknyting til Arbeidarpartiet, Venstre og Senterpartiet. Mellom dei var Trygve Bull, Einar Hovdhaugen, Rakel Seweriin og Helge Ytrehus. Det praktiske arbeidet vart likevel gjort av dei yngre eldsjelene, og dei mest aktive av dei tok over dei leiande plassane i lagsstyret. Formann var Arne Kielland, den gongen Unge Venstre-mann, seinare bl.a. stortingsrepresentant for Arbeidarpartiet og Sosialistisk Venstreparti (1969–77). Nestformann var Alfred Kvalheim, sekretær Harald Løvaas. Saman med Ivar Grotnæss utgjorde desse eit arbeidsutval. Det var dei som drog dei første lassa og sette opp organisasjonen, med moralsk støtte frå veteranar som tidlegare stortingspresident Gustav Natvig-Pedersen og legenda Martin Tranmæl og forfattarar som Kåre Holt og Ola Jonsmoen.

I formålsparagrafen for det nye laget sto det: «Landslaget for språklig samling vil arbeide aktivt for ett skriftspråk i landet og søke å nå fram til dette ved gjensidig tilnærming mellom bokmål og nynorsk. Landslaget er partipolitisk uavhengig.»

Det første lagsstiftarane måtte tenke på, var korleis ein konkret best kunne arbeide for dette målet på ein måte som vistest utover i samfunnet. Det viktigaste verkemiddelet laget hadde, var trykt skrift, og noe av det første ein måtte få i gang, var eit utettervendt lagsblad. I tillegg kom den direkte kontakten mann og mann (og kvinne) imellom, og den skulle ivaretakast ved å bygge opp lokallag rundt i landet. I det første nummeret av bladet, som kom på nyåret 1960, er det meldt om lag i Rjukan, Bø og Lunde i Telemark, Grenland, Lillehammer, Valsøyfjord på Nordmøre (der heile kommunestyret med eitt unntak meldte seg inn) og Snåsa i Nord-Trøndelag, og ikkje minst i Oslo. På tre skolar kom det elevlag: Oslo katedralskole og to landsgymnas: Vinstra og Bø. Medlemskontingenten var på fem kroner.

Etter få månader begynte sekstiåra, og den første testen på om laget var liv laga, sto for døra.

1960-åra

Organisasjonen: språkpolitisk profil

Dei første åra av sekstitalet var det stor entusiasme og framtidstru i laget. Mange stader i landet dukka det opp eldsjeler som sette i gang med verving. Laget skipa til nasjonale aksjonsveker om hausten både i 1960 og 1961, og etter eit par år var medlemstalet oppe i 3000. Formannen etter Kielland, lektor Svein Hofseth frå Arendal, tråla rundt i landet på moped i sommarferien 1961 for å bygge opp kontaktar. Den mest imponerande enkeltprestasjonen kom nok i aksjonsveka den hausten, som førte til 900 nye medlemmer i Surnadal. Talet på lokallag kom i løpet av det same tidsrommet opp i om lag tretti. Ca. ti av desse kom til i Midtre og Nedre Telemark, som i mange år var Språklig Samlings sterkaste distrikt. Den som kanskje først og fremst bidrog til oppbløminga i dette distriktet, var daverande rektor Halvor Dalene på landsgymnaset i Bø – ei av drivkreftene i LSS i mange år. Elles er det typisk at dei fleste medlemmene og dei største laga kom til å verke i dei strøka der bokmål og nynorsk sto hardast imot kvarandre. Utanfor Telemark kom dei største laga i Arendal og på Nordmøre, men elles var medlemmene godt spreidd over heile landet.

Denne framgangen gav LSS overskott til å sette i gang fleire tiltak. Det som på sikt skulle vise seg å bli det viktigaste, var bladet *Språklig Samling*, som vi kjem nærare tilbake til. Også andre publikasjonar vart gitt ut. Det var først og fremst to artikkelsamlingar: *Vegen Fram,* om språkspørsmålet, i 1960, *Framsyn*, om ulike kulturelle og andre emne av unge skribentar på radikalt språk, i 1961, og i 1964 juleheftet med same namn: *Framsyn*. I tillegg var dei leiande tillitsmennene og fleire andre svært aktive på debattmøte om språksaka – vi får inntrykk av at laget markerte seg forholdsvis godt i opinionen, særleg på bakgrunn av dei små ressursane det faktisk

hadde. Det vart også utarbeidd eit studieopplegg på fem stensilerte hefte til intern skolering i organisasjonen i form av studiesirklar.

I propagandaen sin la LSS først og fremst vekt på å framstille seg som dei fornuftige og saklege kompromisstilhengarane. Dette var i ei tid da riksmålspropagandaen framleis var på sitt mest aggressive; riksmålsungdommar i Oslo heldt offentlege bokbål på lærebøker og formann J. B. Hjort i Riksmålsforbundet truga med å gå «tvers igjennom loven» i kampen for å få tillate riksmålsformene. Mot dette la LSS vekt på ei strengt parlamentarisk line, og anklaga riksmålsfolk for å undergrave demokratiet med aksjonane sine. Tanken om ei folkerøysting i språksaka, som var eit ofte gjentatt krav frå riksmålsrørsla i denne tida, vart drøfta på landmøtet i 1960, men avvist som ueigna i eit kulturspørsmål som språksaka, og seinare ikkje tatt opp att. Laget la vekt på kor upraktisk og irrasjonelt det var å ha to offisielle målformer, og appellerte til godviljen hos folk om å komme den andre målforma i møte.

Ei litt kinkig sak for laget var spørsmålet om modernisering av språket i litterære tekster i lesebøker for skolen. LSS hadde for så vidt ikkje noe ansvar for dette, men i femtiåra hadde uheldige «oppnorskingar» av klassiske tekster vore litt av eit glansnummer for riksmålspropagandaen, og det råka samnorskfolk på eit ganske ømt punkt. Samtidig var det eit faktum at også private forlag moderniserte språket i nyutgitte eldre tekster, men meir moderat. Landsmøtet i 1961 hadde denne saka oppe til brei drøfting, og vedtok ei fråsegn der ein tok avstand frå stilistiske endringar av eldre tekster, som gjekk ut over rytme og språktone, men aksepterte ei reint ortografisk tilpassing for å gjere tekstene meir tilgjengelege. Eit slikt standpunkt løyste ikkje alle problem, men spørsmålet kom ikkje til å spele noen viktig rolle i språkstriden vidare, mest fordi Norsk språknemnd hadde revidert retningslinene for språket i lesebøker og gjort dei meir forsiktige enn før.

Forholdet mellom målrørsla og LSS var på denne tida stort sett velvillig. Til dels sto samnorsktankane sterkt innafor Noregs Mållag, til dels var LSS temmeleg utvitydig når det gjaldt å stø nynorskens rettar og nynorskfolket sine krav på område som språkbruken i NRK, nynorske lærebøker (eventuelt gjennom skiping av eit statsforlag – eit synspunkt som sto sterkt både blant målfolk og samnorskfolk i desse åra) og i sidemålsspørsmålet. I den sistnemnte saka vart det drøfta eit framlegg – sett fram av ei intern nemnd av unge medlemmer – om å skuve fram sidemålseksamen til det nestsiste skoleåret etter intensivert sidemålsundervisning. Dette vart møtt av eit motkrav om to jamstilte stilar, eller status quo om det ikkje var muleg (frå lokallaget ved Gudbrandsdal off. landsgymnas, Vinstra). Eit tredje standpunkt som vart fremma, var å gi elevane tilbod om å skrive berre éin stil på ein samlenormal fastsett av styresmaktene. Dette forslaget vart sett fram i eit innlegg i bladet (nr. 5–61) av Einar Førde, den gongen elev på Eidsvoll off. landsgymnas. Konklusjonen på landsmøtet i 1961 vart å gå inn for status quo, med ei betra sidemålsopplæring, inntil ein offisiell samlenormal låg føre ein gong i framtida.

Sjølv om samnorskfolk ikkje uventa tok klart standpunkt for dei mest radikale nynorskformene og kritiserte «vestmennene», så la dei ikkje hovudvekta på det.

Den viktigaste vegen å rette skytset, var mot riksmålsrørsla – noe som var nokså naturleg sia denne rørsla dominerte i språkstriden, mens «vestmennene» var ein isolert og maktlaus minoritet.

Forholdet mellom talemål og skriftmål var også framme i denne tida, og det var ei bevisst haldning hos samnorskfolk at det kommande samnorske skriftmålet skulle bygge på dei allmenne draga i talemålet. Ein såg det da slik at bokmål og nynorsk til saman hadde tatt opp i seg desse draga, og ei samling måtte derfor ta utgangspunkt i det som var sams for den radikale nynorsken og det radikale bokmålet, dra inn ein del ekstra tilfang frå begge kantar dersom det sto så sterkt i talemål og/eller skriftmål at ein ikkje kunne sjå bort frå det, og så samle det under éin hatt. Korleis ein reint konkret skulle gå til verks med dette, vart neste spørsmål, og laget kvidde seg ikkje for å gi seg i kast med det heller. Eit av dei første prosjekta det kasta seg over, var utarbeidinga av eit framlegg til ein samnorsk skriftnormal, ein samlenormal. Det kjem vi tilbake til på s. 16. I mellomtida fremma Halvor Dalene dei radikale formene i begge målformene ved å gi ut to rettskrivingsordlister på Aschehoug forlag i 1962. Forlaget hadde fått ideen å gi ut eit sett med seks ordlister basert på 1959-rettskrivinga, tre for kvar målform: éi med alle former oppført (og dermed offisielt godkjent av Språknemnda), éi med berre dei «moderate», og éi med berre dei «radikale» – ikkje godkjent i skolen, men til bruk for folk som ønskte å skrive «moderat» eller radikalt innafor offisiell rettskriving.

Frå hand til munn

Midt på sekstitalet gjekk språkstriden inn i ein ny fase: Vogt-komiteen vart oppnemnt, og den offisielle politikken i retning av å skape ro om språksaka sette inn. Komiteen arbeidde i to år, kom med innstillinga si i 1966, og deretter vart saka liggande i fleire år i Kyrkje- og undervisningsdepartementet og i Stortinget. I desse åra gjekk temperaturen i målstriden ned, og interessa dabba av. Det viste seg etter kvart at riksmålsrørsla si glanstid var over, men for LSS vart nok følgjene verre, fordi laget ikkje hadde rokke å skape eit grunnlag, økonomisk og organisasjonsmessig, som kunne ta vare på dei resultata det hadde nådd dei første åra. Såleis stagnerte medlemstalet og gjekk ned – det vart att ein trufast kjerne som gjorde ein desto større innsats for å halde det gåande. Juleheftet *Framsyn*, som kom i 1964 og vart rosa overalt på grunn av kvaliteten, viste seg å bli ei hard påkjenning for ein skrantande økonomi.

På relativt kort tid vart den frå-hand-til-munn-økonomien som seinare har vore normaltilstand, etablert. Kronerullingsaksjonar under namn som «Opplysningsfakkelen» og «Språklig Samlings Venner» tente vel helst til å halde hovudet over vatnet utan å gi særleg store løft utover det. Kontingenten vart sett opp til 8 kroner i 1963 og 10 kroner i 1965. Tidlegare hadde lokallaga kravd inn kontingent der det var slike lag, men no vart all innkrevjing sentralisert, og lokallaga fekk refundert ein viss del av den innbetalte kontingenten frå sentralleddet.

Medlemstalet i desse åra er det ikkje lett å finne opplysningar om. Som nemnt på side 10 ser det ut til å ha vore ca. 3000 på det meste, tidleg i sekstiåra. Deretter gjekk det stødig nedover, men det var ikkje synleg andre stader enn i økonomien, for innmeldte medlemmer vart gjerne ståande lenge i kartoteket utan verken å betale meir eller å melde seg ut. Men i 1969 vart det gjort ei oppreinsking, og da er det opplyst i eit styremøtereferat at berre 700 hadde betalt for 1968, og 500 var tatt ut av kartoteket, dvs. at dei ikkje hadde betalt på fleire år. Ein aksjon for etterbetaling auka nok talet noe, såpass at vi kan anta at det reelle medlemstalet i 1969 var mellom 700 og 800. Det var eit tal laget helst ikkje gjekk ut med. Da det vart spørsmål om medlemstal i samband med framlegget om representasjon i det kommande språkorganet som skulle avløyse Norsk språknemnd (der riksmålsfløya helst ikkje ville ha LSS med), vedtok sentralstyret at det ville offentleggjere talet om alle andre som var foreslått representert, også gjorde det. Men det skjedde ikkje noe meir i denne retninga, så vidt ein kan sjå av kjeldene.

Den formelle styringsstrukturen i laget vart endra i 1964. Tidlegare vart det valt eit styre der ein del medlemmer som budde i eller nær Oslo utgjorde eit arbeidsutval. No fekk laget ein toledda struktur med eit sentralstyre som besto av Oslo-baserte folk, og som omfatta formann, nestformann, sekretær, kasserar og redaktøren av bladet pluss to «menige» medlemmer og tre varamedlemmer. Dei sto for den jamne lagsdrifta. I tillegg vart det valt eit landsstyre, ti medlemmer og like mange varamedlemmer, som skulle sikre den nasjonale breidda, og som det var meininga skulle møtast av og til mellom landsmøta. Landsmøta sjølv var i starten kvart år. Dei tidlege landsmøta vart kombinert med opne festmøte om kvelden første møtedagen, men det var det slutt med frå 1963 av, på grunn av økonomien. Og etter 1966 tok det først tre år før neste landsmøte i 1969 (fordi laget venta på departements tilråding om Vogt-innstillinga, som først kom i 1968). Da vart det vedtatt å ha landsmøte annakvart år av økonomiske grunnar, og slik har det vore sia. Noen av dei tidlegaste landsmøta hadde vore i Bø (1960) og på Otta (1961), men frå 1962 vart alle landsmøta haldne i billege lokale i Oslo, dei første to åra i Lektorenes Hus i Wergelandsveien, seinare i arbeidarrørsla sine lokale på Arbeidersamfunnets plass, formidla av formannen Rakel Seweriin. Styremøta vart i desse åra haldne på hennar kontor i Stortinget.

Fast kontorplass var den drømmen LSS hadde hatt heilt frå starten, men den har i løpet av desse femti åra aldri late seg realisere. Medlemskartoteket (kort i ei skuffe) sto såleis til kvar tid heime hos den som fungerte som sekretær eller hos kasseraren eller formannen. Postadressa var Postboks 636 Sentrum i Oslo (på det daverande Hovudpostkontoret), den vart tømt av ein styremedlem som enten arbeidde i nærheita (Hundvin eller Fosså) eller av ein sekretær som ikkje hadde fast arbeidstid, dvs. ein student.

Lokallaga sovna etter kvart inn, og utover i sekstiåra gjekk ein derfor meir og meir inn for direkte medlemskap i Landslaget. For å halde oppe medlemskontakten, prøvde ein å bygge opp eit system med kontaktmenn spreidd utover heile landet

– ca. 70 var det av dei på det meste. Dei skulle ordne med kontingentinnkrevjing og spreie materiale for laget. Drivkrafta i oppbygginga av dette nettet var Magne Aksnes, den gongen lektor på Nesbyen, som ikkje fekk sentrale styreposisjonar fordi han budde utanfor Oslo, men som sto i fremste rekke som aktivist for laget i mange år.

Med kontaktmannssystemet gjekk det som ein kunne vente: Noen få gjorde ein respektabel, i somme tilfelle sterk, innsats, og på dei plassane der vi var heldige med kontaktmenn, kom det ein solid medlemsauke. Men dei fleste gjorde lite, og alt i alt var ikkje desse åra ei framgangstid for laget. Den viktigaste oppgåva vart å halde bladet i gang, og det greidde ein jamt over bra, sjølv om det var på håret at økonomien heldt fleire gonger. Vart det for ille, sette vi i gang kronerullingar mellom medlemmene, og det heldt alltid. Flokken av dei trufaste gløymte aldri laget, og berga det gjennom denne vanskelege tida. Det hadde jamvel overskott til å gi ut to småskrifter: *Framlegg til samlenormal* (1966, sjå nedafor) og *Vegen fram til ett norsk* av Lars S. Vikør, eit argumentasjonshefte for språksynet åt LSS (1968).

Trass i alt greidde LSS å markere seg utetter. Såleis kom laget med ei omfangsrik og grundig fråsegn om tilrådinga frå Vogtkomiteen. Også i andre målpolitiske saker uttala laget seg til styresmaktene. Dei viktigaste og mest tungtvegande fråsegnene laget fremma i desse åra hadde nestformannen, Eidsvolls-lektoren Jakob Skauge, som hovudforfattar, også ein av dei flittigaste bidragsytarane som «bar» bladet i stor grad.

Mindre vellykka var eit forsøk på å starte eit pressekontor i 1964. Det var Arne Grimstad, NRK-mann, målmann og LSS-medlem, som fekk ei gruppe gymnasiastar på Vinstra til å ta på seg å stå for utsending til avisene av tilnærmingsvennlege artiklar om språkpolitiske emne. «Kontoret» var aktivt i vårsemesteret 1965, med Lars S. Vikør som leiar. Namnet «Pressekontoret Samling» var truleg Grimstads idé; vi som gjorde jobben, fann snøgt ut at det vart tydelegare når vi endra namnet til «Språklig Samlings Pressekontor». Arbeidsmåten var å be artikkelforfattarar gi oss lov til å distribuere artiklar vi fann interessante, eller ta imot når vi fekk dei tilsendt, maskinskrive og stensilere dei, og så pakke dei i konvoluttar, frankere og sende dei ut etter ei adresseliste over alle norske aviser. Utgiftene fekk vi refundert av LSS sentralt. Men meir enn tre-fire artiklar vart det vel ikkje. Presseklipp hadde vi ikkje tilgang til, så vi veit ikkje kor mye av det som kom på trykk; truleg var det svært lite. Eit generelt brev til redaktørane med tilbod om fast samarbeid fekk knapt respons. Da Vikør tok artium og flytta til Oslo sommaren 1965, vart det ikkje meir av pressekontoret.

Formann gjennom det meste av sekstiåra var Rakel Seweriin, fram til 1969 stortingsrepresentant for Arbeidarpartiet. Men den største personlege innsatsen for LSS er det vel rett å seie at kasseraren, Ivar Hundvin, ytte. I alt det praktiske arbeidet for laget, ikkje berre økonomien, men også mottaking, adressering og utsending av bladet, gjennomføring av kontingentinnkrevjingar og kronerullingar osv.

var Hundvin i år etter år det faste og samlande midtpunktet for ein skiftande skare lausmedarbeidarar.

Bladet

Den viktigaste synleggjeringa av LSS var bladet *Språklig Samling*. Det vart starta eit år etter laget (1960) og vart trykt i S. Bern. Heglands Trykkeri i Flekkefjord frå første nummer. Rakel Seweriin har seinare fortalt at ho kom tilfeldig i kontakt med trykkeriet på ei reise da ho var innom Flekkefjord, og at vilkåra var så gode at laget slo til (opplyst av Ernst Håkon Jahr). Bladet kom dei første åra ut fem-seks gonger i året. Den gongen var det ei verkeleg avis – om enn tynn – med variert utteikning og ein temmeleg populær stil. Det var jamvel ein farge i kvart blad, vekslande frå nummer til nummer – men det tok slutt etter to årgangar, eit tidleg teikn på at økonomien begynte å bli stram. Det var også relativt mange annonsar dei første åra. Eit vellykka tiltak var å lage distriktsnummer. Nr. 3–62, sommarnummeret, var eit telemarksnummer med nesten tre heilsider med annonsar for lokale bedrifter frå dei midtre bygdene i fylket. Det inneheldt mye kultur- og språkstoff frå distriktet. Halvor Dalene hadde truleg ei nøkkelrolle i å skaffe både stoff og annonsar. Eit forsøk på å gjenta suksessen med eit nordmørsnummer (nr. 1–63) slo ikkje fullt så godt til, her fekk dei berre ei halv side med annonsar frå Surnadal. Diktaren Hans Hyldbakk fekk ein sentral plass i nummeret, som bl.a. hadde eit opptrykk av diktet «Vårsøg» (opphavleg frå 1947) – mange år seinare ein nasjonal suksess i Henning Sommerros viseversjon.

Paradoksalt nok var det ein profesjonell avismann som fjerna avispreget. Knut Kvigne, journalist i Arbeiderbladet og tidlegare redaktør i Telemark Arbeiderblad, tok over Språklig Samling i 1963 og dreiv bladet i sju år. Det første han gjorde, var å legge om format og utteikning. Det formatet han gav bladet, har det hatt fram til i dag, og det gav det meir av eit tidsskriftpreg. Det var også Kvigne som gjorde det til eit regelmessig kvartalsskrift, og sidan 1964 har det komme ut fire gonger kvart einaste år med enkelte unntak. Også for innhaldet i bladet fekk dette med tida konsekvensar: Det vart meir rom for lange artiklar av fagleg art, mens det vart lagt mindre vekt på aktuelle notisar, meldingar om lagsaktivitetar (som det altså også vart færre av å gi melding om) osv. Også annonsemengda minka med åra. Bladet hadde det same preget i mange år. Det vart sendt direkte åt alle medlemmene, da som heile tida seinare, og var den einaste regelmessige kontakten medlemmene hadde med dei som dreiv laget.

Innhaldsmessig kan det ikkje overraske at det meste handla om dei aktuelle emna i språkstriden: agitasjon mot riksmålsrørsla, kommentarar og drøftingar knytt til Vogt-innstillinga, og (negative) reaksjonar på Noregs Mållags store strategidokument *Målreising 1967*, der det vart tatt avstand frå «den programmatiske tilnærmingslina». Ein kan vel seie at debatten kring dette dokumentet avslørte ei viss nærsynt vanetenking både i LSS og i det meste av NM (og på riksmålssida, sjølvsagt), idet *Målreising 1967* inneheldt svært viktig nytenking kring språkstriden på

mange område, med nyformulerte problemstillingar som berre langsamt seig inn i det allmenne språkordskiftet. I *Språklig Samling* i desse åra var det Jakob Skauge som gav dei beste bidraga til ein meir prinsipiell språkideologisk debatt, med blikket løfta over den kvardagslege form-fokuseringa – ofte med ein polemisk snert som sette viktige resonnement i eit skarpt og engasjerande lys. Elles ser vi meir sporadisk at bladet ser ut over andedammen og beskriv andre typar språkproblem enn dei vi strir med: om engelsk av Jakob Skauge i nr. 2–68 og Lars Vikør i nr. 3–69, om Jugoslavia av Jahn Otto Johansen i nr. 2–67 (opphavleg frå *Arbeiderbladet*), om Kina av Henry Henne i nr. 1–69. Verken Johansen eller Henne var samnorskfolk; dei bidrog som fagfolk i eit tidsskrift som også hadde fagleg innhald – ein tradisjon også seinare redaksjonar har gjort seg nytte av.

Namnet *Språklig Samling* var ikkje alle nøgde med, og i hefte 2–68 kom Ragnvald Berli frå Åmli i Aust-Agder med eit framlegg om å døype det om til *Framsyn*, eit namn som jo alt var brukt ved eit par andre høve. Han fekk støtte frå Tomas Refsdal på Rjukan, og i første instans også frå landsstyret i laget, men på landsmøtet i 1969 vart saka utsett.

Samlenormalen

I 1960 vart det sett ned ei nemnd som fekk i oppdrag å utarbeide framlegg til ein privat samlenormal. Tanken med dette tiltaket var at språkradikalarar skulle få eit tilbod om ei konkret rettesnor om dei ville sette samnorsktanken om i praksis, samtidig som ein passa vel på å understreke at ein eventuell offisiell samlenormal måtte utarbeidast av Norsk språknemnd og godkjennast av Stortinget.

Samlenormalnemnda fekk kraftsenteret sitt i Telemark: Dei sentrale personane var Ola Halvorsen (Skien, formann), Knut Opheim (Lunde), Halvor Dalene (Bø) og Knut Kvigne (den gongen Skien). Elles var det med folk frå heile landet. I 1963 kom det ei innstilling frå nemnda. Den vart sendt ut til lag og enkeltpersonar over heile landet, og fleire gonger revidert på grunnlag av kritikk og kommentarar. Dei som jobba med det, var særleg Magne Aksnes, Halvor Dalene, Jakob Skauge og Lars S. Vikør, og det endelege resultatet kom ut som småskrift i 1966.

Samlenormalen var på mange måtar ein moderat normal. Han tok utgangspunkt i samformene i det radikale bokmålet og den radikale nynorsken og gjorde dei sentrale trekka som lenge var blitt rekna som «samnorske» obligatoriske (eit fullt utbygd trekjønnssystem i substantivbøyinga, fortid på *-a* i verb som *kaste*, infinitiv på *-e*, diftongar i dei orda der bokmål hadde godtatt det (men valfridom der målformene sto imot kvarandre, som ved *meir* vs. *mer*)). I og med at desse samformene var blitt brukt ein god del i dei føregåande åra, om enn aldri så omstridde, gjorde at det var presedensar for dei. Der samlenormalnemndene vurderte det slik at den radikale forma vart for avstikkande for vanlege brukarar, særleg på bokmålssida, innførte dei valfriheit i normalen. Det var altså viktig at normalen ikkje braut meir med etablerte språkvanar enn absolutt nødvendig (spora etter aksjonane mot lærebokspråket på femtitalet skremte). Der nynorsken hadde meir kompliserte bøy-

ingsmønster enn bokmålet, favoriserte ein bokmålsformene, det viste seg bl.a. i verbbøyinga.

I arbeidet med normalen viste det seg ei viss motsetning mellom to liner: Den eine tenkte riksnorsk og ville basere seg på former som var vanlege i fleire landsdelar. Den andre meinte at det mest ekspansive talemålet, det søraustlandske, burde favoriserast fordi det truleg ville styrke seg enda meir i framtida. Ein kan vel nemne Magne Aksnes og Ola Halvorsen som dei mest typiske eksponentane for desse to linene. Problema var størst i bøyinga av sterke verb. Halvorsen ønskte her supinum på *-i* (*skrivi*, *finni*, *krøyp - krypi*), men Aksnes favoriserte *-e* og dei meir riksnorske formene som ofte (men ikkje alltid) fall saman med nynorsk (*skreve*, *funne*, *kraup - krope*). (*Skreiv* i preteritum ville begge ha som einaste form, og begge var samde om at bokmålets supinum på *-et* ikkje skulle ha plass i samlenormalen.) Resultatet vart eit kompromiss, men det drog nok mest i Aksnes si retning (*skreiv – skreve/skrivi, funne/funni, kraup/krøyp – krope/kropi/krypi*). Jamt over prøvde ein å halde valfriheita under kontroll, og totalt sett var det truleg mindre valfriheit i denne normalen enn i dei to offisielle målformene.

Ei breiare framstilling og vurdering av samlenormalen er gitt på s. 403–406 her i boka, og elles er han tilgjengeleg på LSS sine nettsider.

Litteraturprisen

Eit anna tiltak LSS sette i gang med i desse åra, var utdelinga av ein litteraturpris til forfattarar som i sin eigen språkbruk fremma den utviklinga LSS gjekk inn for. Denne prisen var ei viktig markering for laget, ikkje minst fordi riksmålsfolket nytta diktarane og litteraturspråket så flittig som eit argument for si språklege line, og fordømte folkelege og radikale språkformer som stillause og kulturlause. Prisen besto av eit litografi, og vart delt ut på ei forlagssponsa tilstelling. Dei to første prisane vart delt ut av ein jury med først Halldis Moren Vesaas og deretter Svein Hofseth til leiar, og det var nok meininga at prisen skulle gå til bokmåls- og nynorskforfattarar om einannan. Mikkjel Fønhus var første prisvinnar i 1963, og året etter vart det Åsta Holth, som skreiv ein nynorsk prega av dialektane frå Finnskogtraktene. Men juryen ser ut til å ha slutta å fungere, så sentralstyret gjekk over til å fungere som jury. Tredje prisvinnar var Kåre Holt i 1966, men så har den økonomiske svekkinga av laget skapt problem, og det vart ikkje delt ut pris før i 1969, da lyrikaren og LSS-medlemmen Elling M. Solheim fekk han heim til seg i sjukesenga; han var lam og låg heime.

1970-åra

Organisasjonen og den språkpolitiske utviklinga

Rundt 1970 var laget ganske langt nede. Det var veteranane som dreiv den vesle aktiviteten laget makta, mens rekrutteringa nok var prega av at yngre folk såg på LSS som noe fortidig. Da Rakel Seweriin gjekk av som formann i 1971, overtok

Ivar Grotnæss, filolog og inspektør ved Pedagogisk Seminar. Etter han overtok Ivar Hundvin, som var den som meir enn noen annan heldt laget i gang i desse åra. Frå 1973 til 1975 var han både formann, sekretær, kasserar og redaktør for bladet – og da hadde han flytta til Drammen for å bli postsjef der og dreiv altså LSS derifrå. Han heldt fram som aktiv inntil han fekk postsjefstilling i Trondheim og flytta dit sist på syttitalet (men har igjen vore med som pensjonist dei aller siste åra).

Her passar det også å nemne Johs. Fosså, også han tilsett i Postverket, i mange år revisor og først på syttitalet kasserar. Også han gjorde ein stor innsats for laget i praktisk arbeid, ikkje minst i samband med utsendinga av bladet, som han hadde ansvaret for å organisere etter at Hundvin flytta frå Oslo.

Det er ikkje til å komme bort frå at laget sto meir isolert i samfunnet i denne tida enn både før og etterpå. Dei få som ofra tid og krefter for å halde det flytande, fekk lite overskott til anna enn akkurat det: å halde hovudet over vatnet. Nyrekrutteringa svikta sterkt; ein og annan student kom til, men det var det heile. Dette var på mange vis paradoksalt, for nettopp i desse åra fekk dei radikale synsmåtane i språkstriden eit oppsving av eit slag som dei ikkje hadde hatt sia før 1950. EF-striden førte med seg ei spontan interesse for folkeleg kultur, og dermed også folkeleg språk, som fekk utslag særleg i ungdomskulturen, i litteraturen og i språkbruken generelt. Det var nok særleg nynorsken og dialektane som profitterte på dette, ikkje i same grad ideane om samnorsk eller språkleg samling. Målrørsla, særleg ungdomsmålrørsla, viste i desse åra stor evne til å fange opp dei nye strømningane, slik at ho delvis orienterte seg mot den breie politiske fronten mot EF-medlemskap, som samtidig på tverrpolitisk grunnlag støtta tankar om desentralisering, styrking av nærmiljøet, lokalkultur, miljøvern og ressursvern o.l. Nettopp på denne måten oppnådde rørsla at målsaka kom inn som ei viktig sak i denne fronten, og at det språkpolitiske medvettet rørsla bar fram, slo inn i langt vidare miljø enn før.

LSS vart ståande på sidelina i denne utviklinga. Delvis var dette eit spørsmål om ressursar og kapasitet; kreftene strakk ikkje til noen PR-offensiv for samnorskideane i den nye generasjonen. Men det var nok også eit spørsmål om politisk og språkpolitisk profil. For mange var LSS og samnorsk eit uttrykk for ei byråkratisk og sentralistisk samanslåing av dei to målformene, avgrensa til ein normal nedfelt i ei ordliste. Dette var lite i tråd med ideane om desentralisering og styrking av nærmiljøet som no sto så sterkt. Den praktiske og økonomiske argumentasjonen, at ein laut fremme ei tilnærming av rasjonelle omsyn, kunne heller ikkje fenge. Det var mangfaldet som var i skottet, ikkje einsrettinga. Endeleg den sterke understrekinga av at språknormeringa måtte styrast av parlamentariske organ: Heller ikkje dette var heilt gangbar mynt i ei tid da mistilliten til dei parlamentariske og byråkratiske organa var stigande, mens aksjonar som ville streikar, sivil ulydigheit osv, vart rekna som viktige (i alle fall supplerande) uttrykk for direkte demokrati. Dermed fekk vi den situasjonen at LSS som organisasjon og samnorsktanken som ideologi sto veikare enn noen gong, også i dei mest radikale gruppene av folket (særleg ungdommen), mens dei same gruppene gjekk i brodden for den språkutviklinga LSS gjekk

inn for. Dei radikale og folkelege formene, ikkje minst i bokmålet og i bytalemålet, fekk ein kraftig renessanse etter 1970, så sterk at vi med rette kan seie at LSS representerte langt sterkare krefter enn seg sjølv.

Dei få av sekstiåttargenerasjonen som rundt 1970 heldt fast på LSS, merka spenninga i forhold til veteranane. Det vart gjort forsøk på å få LSS til å ta stilling mot EF-medlemskap på språkpolitisk grunnlag etter mønster av ein tilsvarande argumentasjon i målrørsla, men medlemmene i laget var i stor grad sosialdemokratar som støtta EF-medlemskap, og det gjaldt også leiinga i laget. Dei av dei eldre som *var* EF-motstandarar, ønskte ikkje at LSS skulle ta standpunkt i ei slik allmennpolitisk sak, eit syn det i ettertid ikkje er så vanskeleg å forstå, men som dei unge den gongen hadde store vanskar med å akseptere. Det førte til ei passivisering på deira kant, og styrka ikkje rekrutteringa til laget.

Det var utan tvil i målrørsla at det meste av nytenkinga i språkpolitikken gjekk for seg i desse åra. Ikkje mindre viktig var den nyorienteringa som skjedde i det faglege miljøet rundt norskfaget på universiteta. Her sto tilnærmings- og samnorsktanken tradisjonelt sterkt. Det nye på syttitalet er ei stadig sterkare interesse for dialektar og folkemål, og da ikkje berre ei reint lingvistisk interesse, men først og fremst sosial og politisk. Ei ny vitskapsgrein kom opp, sosiolingvistikken eller språksosiologien, som først og fremst interesserte seg for korleis språket vart brukt i samfunnet. Dette vart snart ein motevitskap, som ikkje minst fekk utløp i mange studiar omkring talemålsutviklinga hos dei yngre generasjonane i landet. Interessa for tilhøvet mellom standardspråk og folkemål tok seg opp att, men no ut frå ein ny synsvinkel: Skal vi gå inn for ei normering av talemålet eller ikkje?

Finn-Erik Vinje, professor i moderne norsk (i Trondheim den gongen, seinare Oslo) meinte ja i ein kronikk i *Arbeiderbladet* i førstninga av 1973. Denne kronikken og ordskiftet som følgde, er blitt klassisk, og vi går ikkje nærare inn på det her, men viser til boka *Ny målstrid* (1973, utvida utgåve 1974), redigert av Geirr Wiggen.

Dei som gjekk imot Vinje, var alle fagfolk innafor norsk eller språkpsykologi, og dei avviste talemålsnormering delvis på eit politisk grunnlag (det ville stø sentraliseringa i samfunnet), delvis eit psykologisk (det ville gjere dialektbrukarar språkleg utrygge). Mange andre argument spela sjølvsagt òg med. Dette var synsmåtar som skulle få ei sterk stilling blant yngre norskfilologar i ei årrekke framover.

No har LSS aldri gått inn for talemålsnormering. Det hadde i alle år avgrensa arbeidet sitt til skriftspråket, og i kommentaren til Vogt-tilrådinga, der spørsmålet om opplæring i talemålsnormering var nemnt i svært varsame vendingar, tok laget eit skeptisk, for ikkje å seie negativt, standpunkt. Elles lét det dette spørsmålet ligge. Finn-Erik Vinje var gammal medlem av LSS (utmeldt i 1971 fordi han da vart språkkonsulent i NRK, ikkje på grunn av endra standpunkt), og bladet nøgde seg i denne omgangen med å trykke opp eit svar på Vinjes kronikk av Lars Vikør og utdrag av debatten i *Ny målstrid*. I staden kom det eit livleg ordskifte om relaterte spørsmål, bl.a. forholdet mellom dei tradisjonelle dialektane og dei nye oppblanda varian-

tane som mange kalla «knot» (her bidrog Einar Økland med eit engasjert «forsvar for knotet», mens Lars Vikør uttrykte reservasjonar ved å vise til det sosiale maktaspektet ved språkendringane).

Generasjonsskifte: sekstiåttarane overtar

I 1975–76 skjedde det eit skifte, og det hadde nok samanheng med utviklinga i målrørsla, der det på denne tida kom ein reaksjon mot det ganske radikale språksynet som hadde vunne fram i åra før. Den nye «nasjonale» ortodoksien som mellom anna AKP-fraksjonen i målrørsla no med ein viss (men ikkje fullstendig) suksess kjempa fram, fekk mange til å kjenne seg mindre heime der enn før, og spørsmålet om eit alternativ kom opp. Somme vendte seg til LSS med tanke på ein dialog, og på landsmøtet i 1975 vart det vedtatt å sette i gang ein debatt om det prinsipielle grunnsynet i organisasjonen. Utgangspunktet for debatten vart eit framlegg til prinsipprogram for laget, utforma av Ernst Håkon Jahr. Det førte til eit livleg ordskifte i bladet og eit vedtak i to omgangar. På landsmøtet i 1976, som vart arrangert nettopp for å avklare denne programsaka og avvikla på Blindern, vart formålsparagrafen vedtatt, mens resten vart utsett til eit ekstraordinært landsmøte i 1977 og da vedtatt etter ein ny debattrunde i bladet.

Usemja i ordskiftet gjekk særleg på om LSS skulle sette skriftmålet eller talemålet i sentrum, og resultatet vart eit prinsipprogram der talemålet kom inn som noe mye meir sentralt enn før. Kampen for det folkelege talemålet vart no sett som ein nødvendig føresetnad for ei framtidig samling av skriftmåla, fordi skriftleg tradisjon og sosial prestisje var den viktigaste bøygen som sto imot denne utviklinga. Dette fekk utslag i ein skriftmålspolitikk som delvis braut med den tidlegare: Leiande folk i rørsla gjekk no inn for å tillate og fremme folkemålsformer utan skriftleg tradisjon, som *je, itte, hossen/åssen, åffer, hu* osv. Dette var for å gi folkemålet større prestisje og folkemålsbrukarane større tryggheit. Ikkje minst påfallande for dei eldre samnorskfolka må det ha vore at mange av dei nye gjekk inn for å bruke kløyvd infinitiv – eit drag som er både folkeleg og vidspreidd, men knapt nok «samnorsk» ut frå noen definisjon av ordet.

Generasjonsskiftet i laget skjedde altså midt på syttitalet, i første omgang ved at Geirr Wiggen og Ernst Håkon Jahr vart innvalt i styret i 1975. Magne Aksnes vart formann, fordi han nett da skulle ha eit års opphald i Oslo i jobbsamanheng. Wiggen overtok redigeringa av bladet. I 1976 vart det som nemnt igjen halde landsmøte, både fordi Aksnes ønskte avløysing – han skulle flytte til Bergen – og på grunn av prinsipprogramsaka og spørsmålet om nye lover for laget, som også hadde komme opp. Da vart Wiggen leiar og Jahr redaktør av bladet. (I dei nye lovene heitte det altså «leiar» og ikkje lenger «formann» – også *den* forma for språkbevisstheit vart no markert skjerpa.) Fleire andre frå det same miljøet (nyuteksaminerte radikale norskfilologar med sosiolingvistisk orientering) vart òg dregne inn. Såleis vart Wiggen i sin tur etterfølgt som leiar av Thore Roksvold i 1978, ein sterk tilhengar av den dialektorienterte lina.

Det er verdt å merke seg at dette generasjonsskiftet ikkje skjedde ved noen palassrevolusjon. Trass i klare usemjer om språkpolitiske saker og kva retning laget skulle utvikle seg i, var det veteranane som aktivt rekrutterte dei nye i styre og stell i laget. Dei skjønte betre enn noen at utan ei fornying av det slaget sekstiåttarane sto for, hadde laget inga framtid, sjølv om dei kunne vere usamde i ein del utslag av denne fornyinga. Folk som Hundvin og Fosså heldt da også fram som aktive i laget i ei årrekke, i den grad dei budde eller arbeidde i Oslo, jamsides med dei yngre. Om sekstiåttarane førte til ei hardt tiltrengt språkpolitisk fornying, eit høgare fagleg nivå og eit meir levande ordskifte enn før i laget, så gjekk det reint praktiske og organisatoriske arbeidet vidare som før, etter gamle og velprøvde rutinar. Også styringsstrukturen med sentralstyre og landsstyre var konstant, men landsstyret kom sjeldnare og sjeldnare saman – det var også eit spørsmål om økonomi. Til gjengjeld hadde laget landsmøte kvart år igjen ein periode frå 1975 til 1979, framleis (med eitt unntak) i Lektorenes Hus i Oslo – det var Ivar Grotnæss som sørga for det lokalet. Årsmøtet i 1979 var ekstraordinært, og hadde bakgrunn i at nye språkrådsmedlemmer for perioden 1980–84 måtte oppnemnast på landmøtet. Men det gav presedens for at dei seinare årsmøta er blitt haldne i år som endar på oddetal.

Kontingenten vart sett opp frå 10 til 20 kroner i 1972 og til 30 kroner i 1976, men det mona lite; inflasjonen var sterkare, og medlemstalet minka. På denne tida var det blitt fast politikk å ikkje opplyse om medlemstalet, heller ikkje i årsmeldingane (det skjedde munnleg på landsmøta), så eit anslag må ta utgangspunkt i rekneskapane, der inntektsposten «medlemspengar» var utskilt. Ein del medlemmer (studentar, elevar, pensjonistar) betalte redusert kontingent, men dei fleste betalte truleg fullt. Ut frå det kan vi rekne med at det i 1975 var om lag 400 betalande medlemmer, og det er ein klar oppgang frå åra før (385 er opplyst for 1973, men godt under 300 i 1974) – men her må vi rekne med faktorar som når og kor ofte purrerundane kom, kor mange som betalte på for- eller etterskott o.l. Truleg var talet i hovudsak ganske stabilt, med ein viss tilgang på yngre medlemmer og ein langsam, men nok sterkare, avgang av eldre.

Hemmelegheitskremmeriet når det gjaldt medlemstalet hadde mest samanheng med ein viss nervøsitet for plassane i Språkrådet – ein var redd for at offentleg merksemd om det låge medlemstalet kunne føre til at representantane våre vart kasta ut, noe riksmålsfolk av og til oppmoda til. Det er ikkje sikkert denne frykta var begrunna. Alle visste at LSS var ein liten organisasjon, også departementet og Stortinget. Når laget likevel fekk plass i Språkrådet, var det fordi departementet ønskte ein balansert representasjon av språksyn i rådet, og tilnærmingslina som språkpolitisk line hadde oppslutning langt utover LSS, men ikkje noe anna organisatorisk uttrykk enn LSS. Det var ein hovudtanke med Norsk språkråd at samarbeidet der skulle «ansvarleggjere» språkorganisasjonane ved å gi dei direkte representasjon, noe dei ikkje hadde hatt i Norsk språknemnd, og da var det viktig at alle hovudstrømningane i språkpolitikken var med, uansett storleik på dei aktuelle organisa-

sjonane. Når alt kom til alt, var alle språkstridsorganisasjonane små sett i forhold til folketalet som heilskap.

Eit kuriøst innslag i språkdebatten kom i 1977, da eit lokalt mållag vedtok å ekskludere medlemmer som også var medlemmer i LSS, Riksmålsforbundet eller nazistiske eller fascistiske organisasjonar. Det førte til eit ordskifte i *Dag og Tid*, der ein del målfolk tilknytte AKP m-l støtta dette prinsippet (som visstnok ikkje fekk konsekvensar for noe enkeltmedlem i det aktuelle lokallaget), mens andre, ikkje minst redaktør Tor Gabrielsen i *Dag og Tid*, protesterte i sterke ordelag. Fjorten dobbeltmedlemmer i LSS og NM skreiv eit opent brev til NMs leiing for å få avklart haldninga der i garden, og frå NMs side vart saka deretter lagt daud. Det heile hadde i og for seg lite med LSS å gjere; det handla primært om takhøgda i NM, der det i delar av dette tiåret pågjekk ein bitter språkpolitisk «linestrid».

LSS markerte seg elles utover i fleire saker. I 1970 skreiv laget til departementet og bad om at det vart utarbeidd ein offisiell samlenormal som kunne vere alternativ til bokmål og nynorsk for skoleelevar; det vart høfleg avvist. Framleis støtta laget viktige jamstillingssaker for nynorsken, såleis striden for nynorske lærebøker (i 1970 gjentok laget eit gammalt krav om statsforlag for lærebøker – eit krav tida da hadde gått ifrå også i målrørsla). I 1977 uttala LSS seg skeptisk til planane om ein nordisk satellittfjernsynskanal – i likheit med målorganisasjonane. Akkurat dette standpunktet kunne nok ha vorte annleis om ein hadde sett den kommande medieutviklinga klarare.

Eit mindre vellykka tiltak var planane om eit tredje småskrift, eit oversyn over norsk språkhistorie som Finn-Erik Vinje hadde stått bak og stilt til disposisjon eit utkast til for LSS i 1975. Av ulike grunnar vart dette prosjektet ikkje realisert.

Bladet

Språklig Samling heldt fram ganske regelmessig gjennom heile tiåret. Framlegget om å døype det om til *Framsyn* vart endeleg avvist på landsmøtet i 1971 – truleg for ikkje å risikere vanskar med gjenkjenning og identifisering av bladet i offentlegheita. Uansett namn: Dei første åra var vanskelege for bladet liksom for laget. Knut Kvigne gjekk av som redaktør i 1970, og Rakel Seweriin måtte ta over redigeringa siste året ho var formann. Også dei neste formennene måtte redigere bladet sjølv. Det var snakk om tungt gratisarbeid, så det var lite attraktivt, og bladet vart nok mest sett på som baktungt og sidrumpa. Det er urettvist overfor redaktørane, som sleit hardt med å halde det i gang, og som faktisk var flinke til å avspegle dei nye tendensane i språkdebatten i tida – om dei ofte måtte gjere det ved å sakse stoff frå andre kjelder. Men det leitte på, og behovet for nye krefter var naturleg nok svært sterkt midt i tiåret.

I 1975 overtok Geirr Wiggen redigeringa, og året etter Ernst Håkon Jahr, som var redaktør resten av tiåret (saman med Torun Berntsen, den gongen Gulliksen, på slutten). Dermed vart den språkfaglege orienteringa enda sterkare, i samsvar med interessene åt dei nye gruppene som kom inn i laget. Formmessig forandra

ikkje bladet seg så mye; produksjonsmåten og bladbunaden vart verande slik dei i si tid var fastlagt av Kvigne. Men innhaldet var lødig, prega av lange og faglege, eller rettare fagleg-politiske, artiklar, og dermed etter kvart kanskje litt vel tungt for mange av dei tradisjonelle lesarane. Vi kan skissere noen temakrinsar som sto sentralt i desse åra:

Bokmålsnormeringa og den prosessen som pågjekk i Norsk språkråd, sto sjølvsagt sentralt heile tida, ved sida av den interne «linedebatten» knytt til prinsipp-programsaka i LSS sjølv. Vi fekk viktige bidrag til begrepsanalysar: av «radikalt bokmål» ved Geirr Wiggen (nr. 4–77) og av «samnorsk» ved Kjell Ivar Vannebo (nr. 2–78, prøveførelesing til doktorgraden). Reint fagleg retta interessa seg særleg mot austlandsmåla, med omfattande stoff om Østlandsk reisning (særleg i nr. 3–76) ved Ernst Håkon Jahr, som plasserte LSS tungt i same tradisjonen, og artiklar om moderne austlandsmål, særleg bymål, basert på sosiolingvistiske granskingar av hovudfagsstudentar (Tønsberg, Oslo). Men ein gjekk også utanom Austlandet for å finne noe interessant; Helge Omdals artikkel om Høyangermålet i nr. 1–77 er blitt stående som ein sosiolingvistisk klassikar. I nr. 4–78 står Hollamålet sentralt, i grundige artiklar av Arne Johan Gjermundsen og Øyvind Gulliksen. Gulliksen, amerikanist frå daverande Telemark distriktshøgskole, leverte fleire lange og vektige artiklar om språkfornyande ny litteratur, omsetting frå engelsk-amerikansk (bl.a. Mark Twains *Huckleberry Finn* og dei interessante språklege perspektiva det reiser, nr. 1–79), arbeidarspråk (4–79) og noe seinare (1 og 2–80) ein stor dobbeltartikkel om den amerikanske språk- og kulturpåverknaden på norsk. Også andre lange og vektige artiklar om språkspørsmål utanfor den etnisk-norske andedammen var det plass til: Lars Vikør skreiv om indonesiske språkforhold i nr. 1–76, Ove Lorentz skreiv om rettskrivingsreform i nordsamisk i nr. 2–77, Geirr Wiggen skreiv om språktilhøve og språknormering i Danmark i nr. 3–78, Anna-Riitta Lindgren og Marjut Aikio skreiv om finsk og kvensk i Nord-Norge i nr. 4–78.

Til tjueårsjubileet i 1979 vart Lars Vikør og Geirr Wiggen valt til å redigere ein antologi med eit utval artiklar frå bladet, «*Språklig samling på folkemåls grunn*». Året etter publiserte Wiggen eit komplett og omfattande bibliografisk register, alfabetisk og emneinndelt, over innhaldet av bladet i same perioden (*Tidsskriftet Språklig Samling. Register 1960–79, 1.–20. årgang*). Antologien og registeret dokumenterte eit ganske høgt nivå, både fagleg og når det gjaldt språkpolitisk refleksjon, og det gjaldt ikkje berre sekstiåttarane sin produksjon frå dei siste åra før jubileet, men også mange av dei tidlegare bidraga frå den eldre generasjonen. Bladet var, som det vart sagt av noen med innsikt i saka, «klart betre enn sitt rykte». Problemet for «Språklig Samling» var at ein noe primitiv layout (produsert ved manuell oppklistring av remser med spaltekorrektur heime på redaktørane sitt stovebord, sjå meir om det på s. 29) gav bladet eit preg av «blekke» og menigheitsblad som kom til å skygge for innhaldet.

Litteraturprisen

Litteraturprisen vart delt ut noe tilfeldig på syttitalet, men dei fleste åra vart det gjennomført ei utdeling, etter dei rutinane som hadde festna seg på slutten av sekstitalet. Lista over prisvinnarar fekk etter kvart ei større spennvidd; det vart påskjønna fleire sakprosaistar (Monrad Norderval, Rolf E. Stenersen, Gutorm Gjessing og Olav Dalgard) og visediktarar (Stein Ove Berg og Kirsten Langbo, som rett nok også gav ut barnebøker basert på barnetimestoff). Faktisk var lyrikaren Hans Børli den einaste skjønnlitterære forfattaren som fekk pris i dette tiåret, i alle fall som «vaksenforfattar» (jf. Langbo), og det var heilt i starten (1972). Vi merkar oss at berre éin nynorskforfattar vart funnen verdig, nemleg Dalgard, og éin dialektdiktar, Langbo. Dalgard og Langbo delte prisen i jubileumsåret 1979, da talemålslina i laget sto på høgda (det hadde ikkje vorte delt ut pris året før, derfor kunne dei slå til med to i jubileumsåret 1979). Denne tradisjonen heldt fram og, får vi seie, kulminerte med tildelinga til Vidar Sandbeck i 1980; han var både visediktar og skjønnlitterær prosaist på dialekt.

Norsk språkråd

Sjølv om LSS var lite og veikt, ikkje minst politisk, så vart laget og den retninga det representerte, tatt alvorleg. Det viste seg ikkje minst da det nye offisielle språkorganet, Norsk språkråd, vart oppretta for å avløyse Norsk språknemnd i 1972. I grunn og botn var Norsk språkråd ein konsesjon til riksmålsrørsla, men LSS fekk to plassar i rådet, liksom Noregs Mållag og Riksmålsforbundet, og trass i motstand frå riksmålshald. Representantar for laget i Norsk språkråd på syttitalet var Ivar Grotnæss i bokmålsseksjonen og Magne Aksnes i nynorskseksjonen. Ein kan ikkje seie at dei fekk særleg stor innverknad; ingen av dei vart valt til verv i rådet. Det var liberalisering av bokmålet i konservativ lei som sto på dagsordenen heile tiåret, og det vart førebudd i det såkalla særutvalet for bokmål, der Finn-Erik Vinje representerte LSS sitt syn ved sida av Leif Roksund, og meir moderat professorane Egil Pettersen og Alfred Jakobsen. Ingen av desse var oppnemnt av LSS, heile utvalet var nedsett av styret i Språkrådet. Det var Grotnæss som hadde til oppgåve å vere motvekt mot riksmålssynet i drøftingane i rådet (ved sida av Geirr Wiggen, som var oppnemnt til rådsmedlem av Stortinget, i ein periode da partiet SV sto sterkt), og det var ikkje mye han kunne gjere. Språkrådet gjorde sitt endelege vedtak i saka i 1979, og tilrådinga vart deretter liggande i departementet til 1981.

Aksnes var heldigare på sin front. Hans viktigaste prosjekt var å arbeide for ei sterkare ortografisk samordning mellom nynorsk og bokmål, og som nynorskrepresentant sendte han i 1976 inn ei liste med om lag 150 ord i nynorsk med framlegg om å tillate ei tilnærmingsform. Lista vart behandla på vanleg måte av sekretariatet og fagnemnda i Språkrådet, og resultatet vart at ein tredjedel av framlegga vart godtatt. Ca. femti ord vart altså lagt fram for rådet med framlegg om å tillate ei tilnærmingsform, og det var stort sett ord der den tradisjonelle og da obligatoriske nynorskforma rett og slett var meir eller mindre fortrengt i vanleg språkbruk. Det

vart òg gjort ei undersøking av korleis desse orda sto i dialektane gjennom spørjelister til lokale heimelsmenn. Språkrådet godtok dei fleste framlegga i 1978. Derfor kan ein i nynorsk i dag bruke former som *arr, boble, henge, midd, siv, skap, skjul, skramme, trav* m.m. – der *ær, buble, hange, mit, sev, skåp, skjol, skråme* og *tråv* var obligatoriske fram til 1978.

Nytt tiårsskifte

Om vi summerer opp situasjonen rundt 1980, så ser vi følgjande tendensar: Laget fekk etter kvart ein del nyrekruttering, og medlemstalet gjekk litt opp. Denne rekrutteringa kom først og fremst frå dei norskfaglege miljøa. Laget hadde lagt seg på dei linene som EF-striden og Vinje-debatten fekk fram, og det førte til ei noe auka interesse i desse krinsane. Men på andre område var laget framleis svært veikt, særleg på det organisatoriske og det økonomiske.

Reint målpolitisk er det ikkje vanskeleg å sjå ein viss inkonsekvens i at ein politikk som mange såg på som ei dialektfragmentering av skriftspråka, vart fremma under etiketten samnorsk og språkleg samling, og det tok ikkje mange år før det måtte komme ei revurdering og ei modifisering på ein del punkt. Viktige spørsmål å bøye seg over var – og er for så vidt enno:

Kva slags formål skal ein skriftnormal tene? Kva fordelar og ulemper har ein einsarta resp. mangfaldig normal, for kven og i kva slags situasjon? Er det rimeleg med fleire normalar – ein stram til visse formål, og ein meir fleksibel til andre? Korleis blir språkutviklinga eigentleg styrt og korleis bør ho styrast – og av kven? Korleis heng språklege rettar og språklege plikter saman?

Diskusjonane om dette gjekk vidare i 1980-åra.

1980-åra

Organisasjonen

Organisasjonen var veik rundt 1980. Det var noen få hundre medlemmer, som fordelte seg på dei mest uthaldande frå sekstitalet og ein del nytilkomne yngre medlemmer frå norskfagsmiljøa på syttitalet. Lokallaga fanst ikkje lenger, og kontaktmannssystemet hadde òg gått i oppløysing. Økonomisk var laget nede på knea; jamvel romleiga for landsmøtesalen i Lektorenes Hus var no nesten over evne. Styremedlemmene var mest fagleg sterke norskfilologar av sekstiåttargenerasjonen som på det tidspunktet for det meste var ferdig uteksaminert og etablert med familie og fast jobb, og som hadde mindre røynsle med og overskott til organisasjonsarbeid.

Hausten 1981 overtok Lars Vikør som leiar og Knut Western som kasserar, og ei styrking av økonomien var da første jobb. Først vart medlemsarkivet sanert for ikkje-betalarar – det hadde ikkje vore gjort på noen år – og medlemslista vart nyskriven. Så vart det organisert ei kronerulling i vårsemesteret 1982. Da viste det seg – eigentleg for første gong på ei god stund – at det framleis var mye samnorsk

vilje i den reelle medlemsstokken, trass i (eller kanskje til dels på grunn av) det målpolitiske nederlaget som bokmålsreforma i 1981 utgjorde. Resultatet var så tilfredsstillande at laget kom i balanse og vel så det; den økonomiske ryggrada vart såpass sterk at det vart muleg å halde fram utan fleire kriseaksjonar i resten av tiåret. Kontingenten gjekk derimot opp trutt og jamt: Frå 1982 gjekk han opp frå 30 til 40 kroner, frå 1984 til 65, frå 1986 til 75, frå 1988 til 100, altså ein auke på kvart landsmøte. Grunnen var grei nok: Det var inflasjon, og dei gruppene laget rekrutterte som medlemmer, hadde økonomisk meir enn sterk nok rygg til å betale det laget kravde til kvar tid. Men satsen var heile tida lågare for folk utan eiga inntekt.

Den mest kostnadskrevjande aktiviteten var trykking og utgjeving av bladet, og det kjem vi tilbake til seinare. Reidunn Guldal, leiar ei kort stund mellom Roksvold og Vikør og aktiv i styret i ei årrekke etterpå, sørga for gratis landmøtelokale på Vahl skole i Oslo, der ho arbeidde. Det hadde lenge vore fast skikk å ha landsmøta på søndagar; da var det også lettare for interesserte utafor Oslo å komme. Styremøta var det for lengst etablert skikk å ha på omgang heime hos styremedlemmene.

Eit viktig tiltak, fordi det letta dei praktiske børene ved å drive laget, var tilknytinga til Postgiroens Foreningsservice frå 1983. Det betydde at laget for ein billeg penge fekk registrert heile medlems- og abonnentbestanden på data, og deretter regelmessig fekk utskrive etikettar til bladutsending, innbetalingsblankettar til første nummeret i året (blankettane vart normalt lagt inn i bladet ved utsendinga), og purreblankettar til dei gjenståande ein eller to gonger seinare i året. Til saman bidrog dette til ein kontingentinngang som heldt laget flytande. Det kom også inn gåver, etter kvart mest større summar frå få medlemmer, rett nok. Offentleg støtte kom ikkje på tale, inntil Kulturrådets tidsskriftstøtte vart aktuell om lag midt i tiåret, og den kjem vi tilbake til nedafor.

Medlemstalet i åttiåra heldt seg rimeleg stabilt. Det vart framleis halde hemmeleg (sjå s. 21), men av årsmeldingane går det fram at det låg på 398 i 1981, 387 i 1983, 414 i 1985, 378 i 1987, og ca. 360 i 1989. Desse tala dekker over at vi hadde periodiske utreinskingar fleire gonger av medlemmer som ikkje hadde betalt på to-tre år, så det har også vore eit visst tilsig, om enn langt under det vi meinte vi trong for å kunne skryte offentleg av kor mange vi var.

Målet var sjølvsagt å bli større, og mobilisere alle dei som ønskte å påverke den offentlege språkpolitikken i radikal og tilnærmingsvennleg retning att. Det vart derfor gjennomført fleire vervekampanjar utover i åttiåra, bl.a. ved hjelp av ein vervebrosjyre som vart trykt i 1983. Men vi opplevde ikkje desse kampanjane som særleg vellykka, sjølv om vi fekk med noen titals personar i den sosialgruppa laget no appellerte mest til. Det var langt under det vi hadde håpa, ut ifrå den velviljen for vårt språksyn som vi meinte å registrere i langt vidare krinsar. Vi kjem tilbake til det nedafor, men vi kunne nok konstatere at samnorsk-begrepet verka avskrekkande også på folk som i sine konkrete standpunkt sto nær nok lagets faktiske politikk til at dei ville ha blitt verdifulle medlemmer. Vanskane med å nå ut var altså store. Det er vel rett å seie at organisasjonsaktivitetane etter som åra gjekk, meir og meir vart

eit strev for å halde laget flytande, ved å halde gåande dei tradisjonane som viste utetter at laget fanst, nemleg bladet, litteraturprisen og representasjonen i Norsk språkråd. Vi skal no først ta for oss desse tre arenaene, og så sjå litt på lagets språkpolitiske profil i åttiåra.

Bladet

Da Lars Vikør overtok som leiar hausten 1981, sto ei ansiktsløfting for bladet høgt på prioriteringslista. Det var klart at Hegland skulle halde fram med å trykke, og slik har det vore til skrivande stund. Men redaksjonen gjekk no gjennom typografien og bestemte ein delvis fornya layout, ikkje minst med ei blank førsteside med ei teikning eller liknande og markering av eit tema. Det var redaksjonsmedlem Knut S. Vikør som la fast den nye malen, i samråd med lagsleiar og redaksjonssekretær Lars S. Vikør. Tanken var også å begynne med ein stivare perm med farge på, som skulle skifte frå nummer til nummer. Men på grunn av ein feil eller ein kommunikasjonssvikt med trykkeriet vart dette siste ikkje gjennomført, og redaksjonen fann det, også av økonomiske grunnar, rett å gå tilbake på dette og halde fram utan stiv perm og farge. Først i 1991, under ei ny leiing, fekk bladet farge (for første gong sidan dei aller første par årgangane). Da innførte Rolf Theil (Endresen) ein raudfarge som vart ledd i ein langt meir sprelsk layout enn noen hadde våga tidlegare – ikkje minst på illustrasjonssida. To år etterpå (1993) vart det endra til grønt, og grønt har vore bladet sin farge heilt til vi i skrivande stund (1–2009) har fått blått på tittelsida. Stiv perm er det ikkje blitt noe av til dags dato.

Innhaldsmessig vart det innført ein ny redigeringsmåte med satsing på *temanummer*. Meininga var at bladet skulle ta for seg eit hovudtema i kvart nummer, som skulle få fleire artiklar og fylle størstedelen av bladet, men òg med anna stoff i tillegg, og med nummer utan hovudtema innimellom, stort sett eitt pr. år. Temasatsinga hadde fleire grunnar. Éin var praktisk: Det var lettare å sette saman stoffet til bladet når ein slik samla seg om visse emnekrinsar, ein kunne gå til fagfolk innafor kvart felt og be dei skrive, også folk som ikkje var med i laget. I tillegg kunne ein promotere og selje bladet i andre miljø enn dei tradisjonelle, og vona var at det skulle spreie dei ideane laget sto for og verke rekrutterande. Føresetnadene for dette var at temaa ikkje berre krinsa rundt det tradisjonelle normeringsspørsmålet, men i staden vart vidt definert, men heile tida med eit språkleg fokus, oftast språksosialt. Her kjem ei liste over temahefta i åttiåra:

1982:
- 1–2: Norsk språkråd ti år
- 3: Læreboksspråket
- 4: Språk i Troms og Finnmark

1983:
- 1: Språklige rettigheter og plikter
- 2: Ordbøker og terminologi

3: <Ikkje noe hovudtema>
4: Framfor 1984 <stikkord: Orwell>

1984:
1: Språket i ei edb-tid
2: På leit etter normaltalemålet
3: Funksjonshemma og språk
4: <Ikkje noe hovudtema>

1985:
1: Språkkonsulentar
2: <Ikkje noe hovudtema>
3: Islandsk språkrøkt og språkdebatt
4: Avisspråk

1986:
1: Minoriteter og norskopplæring
2: Namn
3: Å skrive radikalt bokmål <også gitt ut som særleg hefte eller småskrift, sjå nedafor>
4: <Formelt ikkje noe hovudtema, men nummeret krinsa mest om den danske rettskrivingsdebatten som har fått namnet «majonæsekrigen» – basert på opptrykk av artiklar i det danske tidsskriftet *Mål og Mæle*>

1987:
1: Oversettelse
2: <Ikkje noe hovudtema>
3: <Formelt ikkje noe hovudtema, men nummeret krinsa mest om bymål>
4: Internasjonale hjelpespråk

1988:
1: Språk og dialekt i NRK
2: <Formelt ikkje noe hovudtema, men nummeret krinsa mest om eit personleg tilbakeblikk på redigeringa etter 1981, som avskilsnummer for Lars S. Vikør>
3: <Ikkje noe hovudtema>
4: Rettskriving

1989:
1: <Ikkje noe hovudtema>
2: <Ikkje noe hovudtema>
3: Skole og språk

Bladet kom ut ein gong i kvartalet, med unntak av 1982, da sjukdom i redaksjonen gjorde at det første nummeret måtte utsettast og komme som dobbeltnummer. Hovudtyngda av redaksjonsarbeidet vart gjort av Lars S. Vikør, først som redaksjonssekretær og frå 1985, etter at han gjekk av som leiar, som redaktør også formelt. I 1984 vart det etablert ein redaksjon i Bergen, med Øyvind Haaland, Ivar Utne og Knut S. Vikør, som bidrog mye til å skaffe stoff frå eit meir allsidig felt enn det som

elles hadde vore muleg, særleg til nummera 1–84, 3–84, 1–85 og 1–87. Elles var det støtte og hjelp å få frå fagpersonar utafor det eigentlege LSS-miljøet, noe som viser seg i forfattarlistene i bladet. Den største salssuksessen til bladet var nr. 1–84, «Språket i ei edb-tid», som vart redigert av Vikør og gjesteredaktør Einar Flydal, og som vekte stor merksemd hos dei som var aktive i den mest moderne språkbrukssektoren på denne tida; truleg har heftet historisk interesse i ettertid.

Det var ein del av bladets og for så vidt til dels lagets program å dempe «bokstavstriden» utover i åttiåra. Etter nederlaget i 1981 vart det følt som nødvendig å finne fleire bein å stå på, men det å fremme radikale former i bokmål og nynorsk og respekt for det folkelege talemålet var framleis eit viktig mål for laget, og det gjennomsyra også stoffet i bladet. Samtidig var *Språklig Samling* truleg den publikasjonen i landet som følgde Norsk språkråds verksemd tettast (med muleg unntak av Språkrådets eige blad *Språknytt*). Såleis står det i første nummer kvart einaste år i denne perioden, frå 1982 til 1988, ein kommenterande artikkel om årsmøtet i Språkrådet, der det både blir gitt referat av møta og gått inn i språkpolitiske drøftingar om emne som *Språklig Samlings* referent meinte var viktige. For studiet av Norsk språkråds historie i desse åra, er *Språklig Samling* derfor ei viktig kjelde.

Finansielt bar bladet seg akkurat. Inntektskjeldene var medlemspengar og bladpengar frå abonnentane, som nesten i sin heilskap gjekk med til bladdrifta. Annonsar hadde det vore meir av før, no vart det nesten ingenting meir på grunn av kapasitetsmangel. Vi hadde ei tid fast byteannonse med Dag og Tid, og nådde dermed ut til lesarane av det bladet. Og vi fekk vanlegvis ei annonse frå forlaget til litteraturprisvinnaren det aktuelle året. Frå 1983 fekk vi så ei ny kjelde: Kulturrådets støtte til kulturtidsskrift. Vi søkte kvart år, ofte til eit bestemt temanummer med eit emne som vi definerte som allmennkulturelt, og vi fekk vanlegvis kjærkommen støtte derfrå. Det passa bra med den generelle satsinga på allmenne språkkulturelle tema som vi hadde lagt oss til, og som fall innafor Kulturrådets definisjon av «kulturtidsskrift». Her fall dei økonomiske interessene saman med den målpolitiske interessa av å nå ut til nye grupper med synsmåtane våre. *Språklig Samling* var òg noen år med i *Norsk Tidsskriftforum*, som vart stifta midt på åttitalet med Oddvar Aurstad i *Samtiden* og Ottar Grepstad i *Syn og Segn* som viktige drivkrefter.

Bladet baserte seg mye på gratisarbeid. Alt stoff vart levert på papir og sendt med posten til trykkeriet i Flekkefjord. Det kom tilbake som upaginerte korrekturflak i to eksemplar. Det eine vart det lese korrektur på, mens det andre vart klistra opp på eit eldre nummer av bladet der det vart sett av plass til titlar, illustrasjonar m.m. og markert typar og typestørrelsar. Også dette vart sendt med illustrasjonsoriginalar i posten, og deretter kom det i retur ein ny korrektur oppsett på sider, som så vart gjennomgått og retta opp eller eventuelt endra. I spesielle tilfelle vart det kanskje også ein tredje korrektur. Men da var redaksjonen forlengst i gang med neste nummer.

Alt redigeringsarbeidet skjedde på redaksjonssekretærens, seinare redaktørens, hybel eller leilegheit til kvar tid, men sikkerheitskopiering av manus og korrektur

før det vart sendt til trykkeriet, vart gjort på eitt av postkontora i Oslo, der det fleire stader var høve til å ta fotokopiar når ein putta myntar på ein automat (tre kroner pr. side, men fire sider for ein tikronemynt). Men det ferdige bladet vart tatt hand om av styret, der kasseraren (Eric Papazian frå 1983 og gjennom heile perioden vidare) hadde fått utsendingsetikettar av Foreningsservice, som i ein dugnad vart klistra på dei enkelte eksemplara av bladet før dei vart bunta saman etter postdistrikt og til slutt kjørt på Postverkets ekspedisjonssentral. Denne arbeidsmåten hadde vore brukt heilt sidan bladet starta i 1960, berre med den skilnaden at ein før Foreningsservice kom inn i bildet, måtte skrive adresse på kvart enkelt eksemplar. Det vart den gongen gjort på dugnad i lokala til Postverkets sentraladministrasjon i Oslo på kveldstid under leiing av Ivar Hundvin eller Johs. Fosså. Det tok gjerne tre kveldar pr. nummer. No i åttiåra brukte vi derimot berre éin kveld pr. nummer på bladutsendinga – eit stort framsteg.

Bladet fekk mye god omtale i desse åra, men mislykkast i det viktigaste formålet, som var å skape grunnlag for rekruttering til saka i vidare krinsar enn norskfilologar ved å sjå språkpolitikken i større og vidare samanhengar. På slutten av perioden kunne ein merke eit ønske om igjen å konsentrere seg meir om samnorskpolitikk i trongare forstand, altså normerings- og rettskrivingspolitikk. Da redaksjonen i 1988 skifta og Rolf Theil (den gongen Endresen) overtok, låg det til rette for å fokusere meir på den reint lingvistiske dimensjonen ved saka. Det vil ikkje seie at alt snevra seg inn til det. Vi dreg desse linene vidare i neste bolk av denne lagshistoria (s. 38).

Litteraturprisen

I 1980 fekk LSS tilbod om ein større pengesum frå lagsmedlemmen Tomas Refsdal frå Drangedal, busett på Rjukan. Refsdal, som var pensjonert arbeidar på Norsk Hydro i Rjukan, hadde arva ein større sum pengar han ønskte å bruke på ei hjartesak. Det var ikkje heilt klart kva pengane best kunne brukast til, men etter ein diskusjon mellom Refsdal og leiinga i laget vart det bestemt at han skulle gå til ei styrking av litteraturprisen. Det vart oppretta eit fond, Tomas Refsdals litteraturfond, der styret for LSS til kvar tid skulle vere styre, men fondet skulle elles vere åtskilt frå laget, og pengane skulle ikkje brukast i vanleg lagsdrift. Det vart sett opp vedtekter for prisen, der det gjekk fram at han skulle bestå av dei årlege rentene av gåvesummen, runda ned til næraste heile krone, og at grunnkapitalen ikkje skulle rørast. Prisen skulle gå til «en forfatter eller skribent som bruker et språk som har et visst preg av de folkelige formene i bokmålet, uten at det kreves at vedkommende bruker *alle* de tillatte folkemålsformene» (punkt 4 i vedtektene).

Til da hadde prisen gått til både bokmåls- og nynorskforfattarar (i eit par tilfelle òg til dialektforfattarar: Kirsten Langbo og Vidar Sandbeck, som nemnt, i den perioden da dialektlina i laget var på det sterkaste). Men dei aller fleste prisvinnarane skreiv radikalt bokmål (berre Åsta Holth og Olav Dalgard var nynorskbrukarar).

Dette punktet i vedtektene var ikkje alle i laget like glade for, men det var Refsdals sterke ønske at det skulle vere slik, og lagsstyret og landsmøtet bøygde seg for det.

Formalitetane med opprettinga av fondet pågjekk i 1981, det vart nedsett ein jury av litteraturkjennarar som skulle innstille ein prisvinnar overfor styret, og året etter kunne den første prisen delast ut til Dag Solstad. Tidlegare hadde prisen berre bestått av eit grafisk blad eller ein annan kunstgjenstand; no fekk Solstad både ein sjekk med pengar og ei teikning av seg sjølv utført av Dagblad-teiknaren Rune Johanson. Det same skjedde med Erling Pedersen året etter, ein mann som elles hadde skrive både nynorsk og bokmål, men som fekk prisen for den monumentale *Din plass på jorda*, på radikalt bokmål.

På dette tidspunktet hadde den paradoksale situasjonen med eit stort prisfond som delte ut sjenerøse prisar kombinert med ein frå-hand-til-munn-økonomi i lagsdrifta elles, blitt noe problematisk for lagsleiinga. Prisutdelingane vart arrangert av dei aktuelle forlaga, som alltid var velvillige, og kosta det som trongst av timelege gleder til dei frammøtte. PR av denne typen var dei sjølvsagt interessert i. Men tradisjonen med å gi ei teikning attpå sjekken tyngde såpass mye på lagets midlar – ein kunne ikkje bruke fondpengar til det – at den vart lagt vekk alt ved den tredje tildelinga, til Tove Nilsen for *Skyskraperengler*. Seinare har prisvinnarane måtta nøye seg med sjekken og sjølve mottakinga, for øvrig utan at eit surt ord noen gong vart ytra av den grunn.

I 1985 oppsto det ein konflikt kring prisen som på mange måtar vart bestemmande for rekka av prisvinnarar seinare. Juryen innstilte da ein nynorskforfattar, Einar Økland, til prisen. Dette vart ei nøtt for styret, ikkje på grunn av Øklands kvalifikasjonar, som ingen drog i tvil, men fordi det var problematisk i forhold til ordlyden i vedtektene. Der var det rett nok opna for å gi prisen til ein nynorskforfattarar, men det var sett strenge vilkår for det:

«Skulle det hende at en ikke finner en habil bokmålsforfatter, kan prisen også gis til en nynorskforfatter som bruker flest mulig av *dette* språks radikale former, altså de formene i nynorsken som ligger bokmålet nærmest. Men denne tendensen må være klar og tydelig.»

Fleirtalet i styret meinte at LSS ikkje kunne vere bekjent av å diskriminere nynorskforfattarar, og gjekk inn for å følgje juryinnstillinga. Leiaren (Vikør) stemte imot, både av formelle og språkpolitiske grunnar. Den formelle grunnen var klar nok: Etter ordlyden i vedtektene ville ei tildeling til ein nynorskforfattar bety at det ikkje fanst bokmålsforfattarar som var kvalifiserte til å få prisen. Det gjorde det i rikt monn, og det var ingen ueinig i. Den språkpolitiske grunnen var at det var viktigare å fremme og styrke det radikale bokmålet enn ein radikal nynorsk som allereie hadde rimeleg gode kår. Det var LSS sin analyse at det radikale bokmålet var den mest undertrykte forma for skriftleg norsk i det heile, og da var det rimeleg at ein pris frå Språklig Samling tok eit særleg ansvar for den, også i form av den paragrafen Refsdal ønskte å ha i vedtektene på dette punktet. Leiaren gjekk derfor inn for å desavuere juryen og foreslo ein alternativ prisvinnar som skreiv radikalt bokmål (og

som for øvrig også fekk prisen noen år seinare), men vart altså nedstemt. Økland fekk prisen for 1985, vel fortent også etter mindretalets meining, men det førte til eit noe kvast etterspel mellom styret og Refsdal, som enda med ei innstramming av ordlyden i vedtektene:

«Skulle det noen gang hende at det ikke finnes en bokmålsforfatter som oppfyller kravet i punkt 4, da – men først da – kan prisen også gis til en nynorskforfatter som bruker flest mulig av *dette* språks radikale former, altså de formene i nynorsken som ligger bokmålet nærmest. Men denne tendensen må være klar og tydelig.»

Resultatet er at ingen nynorskforfattar har fått prisen etter Økland. Ei slik tildeling ville vere ei innrømming av at radikalt bokmål ikkje var brukt i noe kvalitativt akseptabelt verk i det aktuelle året, og den situasjonen har så langt aldri oppstått. Rett nok har somme seinare prisvinnarar *også* nytta nynorsk (t.d. Karin Sveen og Arvid Hanssen), men ein tospråkleg praksis hos forfattaren har aldri vore noe problem. Prisen har dei fått for bruken av eit ledig og godt radikalt bokmål. Og den synleggjeringa av denne språkforma som LSS har medverka til gjennom litteraturprisen, har truleg, meir enn noe anna laget har gjort, bidrege til å fremme det språkpolitiske målet LSS har hatt sidan starten.

Refsdal tok fleire gonger opp spørsmålet om å utvide prisen til å omfatte munnleg språkbruk, ikkje minst i NRK, og vedtektene opnar i beskjeden grad for det. Men på dette punktet har sentralstyret i laget vore restriktivt, og like eins juryane, i og med at det ville gi store avgrensingsproblem. Så prisen er blitt verande ein *litteraturpris* i streng forstand.

Norsk språkråd

LSS var i heile tiårsperioden representert i Norsk språkråd ved Geirr Wiggen i bokmålsseksjonen og Ernst Håkon Jahr i nynorskseksjonen. For eit fullt oversyn over representasjonen vår, sjå s. 62.

Det å gjere seg gjeldande i Språkrådet og om muleg påverke det, var eit sentralt arbeidsområde i heile perioden; ved sida av bladet og litteraturprisen var det den arenaen der laget greidde å gjere seg mest synleg, både gjennom dei to representantane, og gjennom å uttale seg om og sende inn framlegg i konkrete aktuelle saker. Åttiåra begynte med ein språkpolitisk spent situasjon, som etter kvart vart neddempa og avspent: Dei viktigaste stridssakene fann ei løysing, og etter 1985 var situasjonen ganske roleg. Dei få konfliktane som skjedde, var av det meir anekdotiske slaget.

Vi refererer kort dei viktigaste saksområda der LSS engasjerte seg i Språkrådet i åttiåra.

Tiåret opna med sluttfasen i den store striden rundt normeringa av bokmålet og den liberaliseringa i tradisjonell lei som hadde vore under førebuing i mange år. Men Språkrådet hadde gjort sitt endelege vedtak og sendt saka over til departementet alt i 1979, så ordskiftet i 1980–81 retta seg mot departementet og Stortinget. Da liberaliseringa gjekk samrøystes gjennom i Stortinget 1. juni 1981, var saka å rekne

som avgjort, og også LSS aksepterte resultatet som eit fullbyrda faktum. Det vart aldri seinare gjort noe forsøk på «omkamp», som alle rekna som fåfengt uansett.

Men LSS prøvde likevel å dra nytte av den nye situasjonen ved å foreslå utvidingar den andre vegen i et formelt brev til Språkrådet. Hovudsaka var å tillate hokjønnsbøying i ord på *-ning*, som framleis hadde obligatorisk hankjønn, mens *-ing* hadde valfritt hankjønn eller hokjønn. Tilsvarande foreslo laget å godkjenne *meir* og *fleire* attåt *mer* og *flere*. Tanken var at dette skulle jamne ut inkonsekvensar, slik at ei valfriheit som alt var langt på veg gjennomført skulle sleppe til også i tilsvarande ord der det mangla.

Språkrådet avviste alt. Men i den nye bokmålsreforma, som kom i eit heilt anna klima i 2005, vart hovudpunktet, valfritt hokjønn i ord på *-ning*, gjennomført, så det gjeld i dag.

Ein større normeringsstrid på tidleg åttital gjaldt nynorsken. Her sto ei liberalisering i ordtilfanget i sentrum, og LSS støtta sjølvsagt det, men sto litt på sidelina. Daverande leiar i laget, Lars Vikør, var også med i prosessen i eigenskap av nynorskbrukar, som medlem i den nemnda Språkrådet sette ned til å greie ut saka under leiing av Kjell Venås, og for han framsto det som mest tenleg (ikkje minst taktisk) å ta heile striden internt i nynorskrørsla (som var svært delt i saka) og påverke maktforholda der. Resultatet vart ei forsiktig og noe tvitydig opning frå Språkrådets side, og det kom nye rundar i saka på nittitalet.

Men også sjølve rettskrivinga i nynorsk vart gjennomgått i Språkrådet tidleg på åttitalet, og LSS var aktive og la fram eit relativt omfattande framlegg til liberalisering i tilnærmingslei (tilnærming særleg til folkemålet utafor det nynorske kjerneområdet). Dette var nok dels meint som mottrekk til tilsvarande krav frå den andre sida, den fløya i målrørsla som ønskte å dra nynorsken tilbake i retning Ivar Aasen, eller i alle fall i retning av 1917-rettskrivinga. Resultatet vart ei gradvis, men ikkje særleg vidtgåande, opning mot former som hadde brei støtte i talemålet, og det kunne gå både i tradisjonell og radikal lei. LSS fekk ikkje særleg gjennomslag for framlegga sine, men truleg fungerte dei på eit vis som motvekt mot presset frå den andre sida – der dei heller ikkje oppnådde særleg mye. Det var generelt ikkje stemning for nye store endringar i Språkrådet.

Ei hissig kampsak i starten av tiåret gjaldt talemålet – nemleg uttalemarkeringar i autoriserte skoleordlister. Hovudstridseplet var trykkmarkeringar: LSS sine representantar gjekk sterkt imot praksisen med å markere sistestavingstrykk i fremmendord som *banan* og mange andre. Dei ville jamstille førstestavingstrykket i det austlandske og trønderske folkemålet, og ønskte derfor alle trykkmarkeringar vekk (formelt foreslått av Geirr Wiggen). Motframlegget var at slike markeringar skulle stå som opplysning for dei som ønskte informasjon om standarduttalen, men at det i forordet til ordlistene skulle stå ein merknad om at dette ikkje var meint som normering, og at uttale med førstestavingstrykk ikkje var ukorrekt for dei som hadde det i sitt naturlege talemål. Røystinga i rådet viste eit interessant og ofte gjennomgåande mønster i slike saker: Wiggens framlegg om å fjerne markeringane fekk

fleirtal i nynorskseksjonen, men fall i bokmålsseksjonen. Dermed sigra det mest moderate framlegget, dvs. det som låg nærast eksisterande praksis (sia eit vedtak i Språkrådet måtte ha fleirtal i begge seksjonar for å vere gyldig).

Vi går kortare inn på andre saker.

I 1982–83 raste det ein strid om dei tilsette i Språkrådet sin rett til å bruke eigne språkformer innafor læreboknormalen, dvs. radikale former i bokmålet, kontra kontorsjefens rett til å bestemme over formvalet. Wiggen kjempa for dei tilsette sine rettar mot leiinga si instruksjonsmyndigheit, og tapte. Dette er belyst i eit temanummer av bladet (1–83).

Eit par år seinare var det oppe to saker LSS engasjerte seg sterkt i. Den eine gjaldt spørsmålet om ein skulle akseptere talemålsnormering og eksistensen av eit normaltalemål i Norge, jamvel som noe positivt – det førte til eit eige rådsmøte utanom årsmøta i 1985. Det vart på mange måtar ein god debatt, men han avslørte sterke motsetningar og sterkt kjensleengasjement på begge sider. Resultatet vart at Språkrådet ikkje skulle engasjere seg direkte på dette feltet, men begrense seg til normering av skriftspråk.

Ei anna sak som direkte gjaldt skriftspråk, var normering av tekster i leseverk for skolen. Her kom LSS for ein gongs skyld til å stå saman med riksmålssida på eit liberalt standpunkt med stor respekt for den opphavlege og autentiske språklege forma i litterære tekster. I rådet elles var det gradsskilnader i synet på kor mye tilpassing og modernisering ein kunne tillate seg, og det enda med eit ganske detaljert regelverk for korleis slik normering skulle gjerast.

Den siste saka eg skal nemne her, var på sett og vis meir anekdotisk. Det var slik at sekretariatet under granskinga av eit norskverk for skolen, der rådet hadde fagleg godkjenningsmyndigheit, nekta å akseptere bruken av termen «konservativt bokmål» for «moderat» i omtalen av det mest tradisjonelle bokmålet i eit språkhistoriekapittel. Dette førte til klage på overgrep: Det vart peika på at det her ikkje var snakk om utøving av fagleg kompetanse, men om språkpolitisk sensur. Forfattar og forlag måtte gi seg, men ei tilsvarande sak kom opp att noen år seinare i langt på veg same form, sjå s. 44.

LSS sitt gjennomslag i Språkrådet var hundre prosent avhengig av dei personane som representerte laget, og gjennomslaget var større enn stemmetalet vårt skulle tilseie på grunn av at laget – i likskap med dei andre språkpolitisk engasjerte oppnemningsinstansane – nemnte opp sine beste folk på dei saksfelta Språkrådet arbeidde på. Eit solid bevis på det kom da Geirr Wiggen i 1988 ganske overraskande vart valt til leiar av bokmålsseksjonen etter kampvotering mot den sittande leiaren. Med det vart han også leiar av rådet (der leiarskapen alternerte mellom dei to seksjonane frå år til år). Det viste også at det synet LSS sto for, vart rekna som «stovereint» hos fleirtalet i seksjonen i ein situasjon da konfliktnivået i normeringssaker var ganske lågt – i ein mellomperiode mellom to reformperiodar.

Språkpolitiske saker

LSS hadde gått frå ein klassisk tilnærmingspolitikk til ein tidsriktig «folkemålspolitikk» på syttitalet, der det viktigaste delvis var kamp for folkeleg talemål i seg sjølv, og ein skriftmålspolitikk som primært favoriserte folkelege former i begge skriftspråka, til dels realisert gjennom ein omfattande valfridom, som no vart sett som eit mål i seg sjølv og ikkje eit steg i retning av større einskap i framtida. Såleis deltok LSS i dei årvisse dialektaksjonane som vart haldne med utspring i målrørsla fram til 1982. (I 1981 sprakk samarbeidet om ein slik aksjon fordi Noregs Mållag insisterte på nynorsk i alt materiell frå aksjonen, eit diktat fleire samarbeidspartnarar ikkje godtok, men det vart likevel halde ein lokal «tverrspråkleg» aksjon i Oslo der LSS var med.)

Frå 1980 av var det klart at dette ikkje hadde styrka slagkrafta og innverknaden til LSS i samfunnet, knapt politisk og enda mindre organisatorisk. Dessutan var det begynt å blåse nye vindar i samfunnet, og dei radikale sekstiåttarposisjonane frå syttitalet vart meir og meir utfordra. Rett nok viste det seg at dialektfrigjeringa i talemålet var varig, men dialektlina i skriftmålspolitikken var ikkje sjølvsagt lenger. Men det same gjaldt statleg tilrettelegging av språkutviklinga i ei viss lei. Høgrebølgja fremma privatisering og individualisering.

Det var behov for gjennomtenking av strategien. For LSS betydde det ei nedtoning av talemålskampen og ein ny konsentrasjon om skriftmålskampen, der ein hadde komme utan samanlikning kortast.

Kampen for å hindre eller modifisere liberaliseringa innafor bokmålet førte ikkje fram, men enda i fullt nederlag. Men framleis eksisterte dei radikale formene innafor bokmålet, og framleis var det den mest undertrykte forma for norsk. Dette var LSS sin analyse, og det botemiddelet laget kunne peike på, var ei styrking og synleggjering av radikalt bokmål. Striden om litteraturprisen var eit uttrykk for dette, like eins dei mislykka initiativa for ei liberalisering av bokmålsnormalen i radikal lei. Men problemet var ikkje at offisielt bokmål var for lite radikalt, problemet var at det radikale bokmålet vart lite brukt. Derfor vart det no etterlyst eit meir planfast arbeid for å få radikalt bokmål meir i bruk ute i samfunnet.

I 1983 vart dette synet lagt fram på landsmøtet av leiaren, Vikør. Han foreslo at LSS skulle ta fatt på ei kodifisering av radikalt bokmål på bakgrunn av levande brukte former i skrift og i folkeleg austlandsmål (og unngå typiske nynorskformer frå 1938 som hadde blitt ståande som papirformer i bokmålet), i samråd med vidare krinsar som var positive til folkelege former i bokmålet. Gjennom dette arbeidet skulle LSS posisjonere seg som ein forvars- og kamporganisasjon for radikale og folkelege former i bokmål, og legge vekt på å bygge opp ein slags språkleg infrastruktur og eit organisert samfunn av språkbrukarar for denne forma. På den måten håpa ein å få synleggjort det radikale bokmålet som ein fullverdig skriftvarietet av norsk, til bruk til alle formål, på same måten som nynorsken var blitt etablert. Ved slik å profilere seg som forkjempar for eit bruksspråk, ikkje berre for ein språkleg

idealtilstand i framtida, kunne ein håpe å nå større grupper av bokmålsbrukarar og dermed styrke rørsla såpass at ho fekk ei eiga tyngd i samfunnet.

Dette var eit ambisiøst mål, men det som var uakseptabelt for landsmøtefleirtalet, var det med kodifisering av eit radikalt bokmål. Fleirtalet sto fast på den liberale ideologien laget hadde utvikla, og som gjekk på at språkbrukarane skulle ha fridom til å velje former frå ein rikhaldig meny utan begrensningar anna enn dei som var gitt i den offisielle rettskrivinga (for dei som var pliktige til å nytte den). Framlegget fall altså, og det var uansett ikkje ressursar til å gjennomføre den meir utetterretta politikken det hadde tatt utgangspunkt i. Vikør, som hadde fronta normeringsframlegget, tok i staden initiativ til småskriftet *Å skrive radikalt bokmål*, som kom ut i 1986. Det var ikkje autorisert, heller ikkje av LSS, som normerande, men berre rådgjevande.

Elles følgde laget dei sakene som var oppe i Språkrådet, som vi har skissert ovanfor, og dei vart som nemnt aktivt følgt opp i bladet. Eit tema som stadig kom att, var kritikken av den «skjulte» normeringa til fordel for konservativt bokmål i tekstproduserande maktinstansar; til dømes gjekk Eric Papazian og Helge Omdal i 1980 ut mot språksensur i fjernsynstekstinga. Denne kritikken var det brei semje om i laget. Andre saker laget uttalte seg om av meir allmenn språkpolitisk karakter, var sidemålsstilen (igjen), normering av stadnamn (i samband med eit nytt lovframlegg i 1983; lova vart vedtatt først i 1990), styrking av norskundervisninga, røystereglar ved målrøystingar i skolekrinsane, saka om ei samisk språklov, og også meir lokale saker som nedlegging av ei nynorskklasse ved Lunde skole i Telemark (etter initiativ frå Øyvind Gulliksen) og skrivemåten «Majorstua». Bakgrunnen for desse fråsegnene var ofte at LSS var høringsinstans for lovframlegg og andre offentlege dokument, og det var ein bevisst politikk at laget skulle markere seg mest muleg aktivt i slike samanhengar – jamvel om sakene ikkje gjaldt «LSS-saker» i snever forstand.

Uheldig kom laget ut med ein aksjon der ca. 100 bokmålskommunar rundt i landet fekk brev frå LSS med oppmoding om å bli språknøytrale (1985). Ca. fjerdeparten svarte, og noen få av desse følgde oppmodinga. Men det utilsikta resultatet var at Telemark, som hadde vore eit nynorskfylke, vart nøytralt. Grunnen var at fylkets målform var bestemt av talet kommunar i dei ulike språk-kategoriane, og når over eit visst tal kommunar var nøytrale, skulle heile fylket vere det. Av dei kommunane som hadde valt målform i Telemark, var dei fleste nynorske, og da skulle også fylket vere det. Men da Skien og Kragerø skifta frå bokmål til nøytralitet, bikka talet på nøytrale kommunar over den magiske grensa, og fylket vart nøytralt. Sidan svekking av nynorsken, den veikaste av dei to målformene, var imot LSS sin politikk, vart dette opplevd som temmeleg pinleg av oss som hadde gjennomført aksjonen.

Det er tid for å oppsummere: Ideologisk var åttiåra i det store og heile eit roleg tiår for LSS, utan større indre motsetningar eller debattar. Profilen til laget var ganske reformistisk i denne tida, med klare standpunkt i dagsspørsmåla ut frå det grunnsynet som no var fastlagt, men lite av nye initiativ og nye tankar. Samnorskperspektivet – og ordet *samnorsk* – vart berre i liten grad brukt og flagga, det hadde

elles også vore tilfellet i den radikale perioden på syttitalet (på grunn av assosiasjonane til «teknokrati»), og tilnærming mellom bokmål og nynorsk sto heller ikkje høgt på dagsordenen. Det ein no gjekk inn for, var ei gradvis opning for folkelege former i bokmål og nynorsk – noe som oftast indirekte også betydde ei tilnærming til den andre målforma. To mest muleg folkelege skriftnormer var no målet, og samansmelting vart uansett rekna som eit så fjernt perspektiv at ein ikkje ville legge vekt på det i dagspolitikken.

Dette var den lina som vart ført i Lars Vikørs leiarperiode og den umiddelbare ettertida. Etter kvart bygde det seg likevel opp ein reaksjon mot denne forsiktige lina.

ARNE TORP:

LSS gjennom femti år, del II: 1989–2009

1990-åra

Intern debatt i laget

Samnorsknormalen – et forslag som ikke slo an
Ettersom aktiviteten i laget også i dette tiåret stort sett avgrensa seg til det som stod i bladet, vil den språkpolitiske profilen først og fremst komme til uttrykk gjennom det som stod på lederplass i bladet. Rolf Theil Endresen (etter januar 2003 Rolf Theil) overtok som redaktør alt i 1988, men det var først et års tid seinere at han virkelig markerte seg med ei ny og – som det skulle vise seg – ganske kontroversiell linje. Lederartikkelen til dobbeltnummeret nr 4 1989/1 1990 har den programmatiske tittelen: «La 90-åra bli samnorskens tiår!» Her innvarsla han at han tenkte å presentere en ny språknormal, som han forresten alt hadde begynt å praktisere året før, jf. Theil Endresen s. 312 i denne boka. I det neste nummeret av bladet la han så fram «Forslag til samnorsknormal».

Mens det forslaget som LSS hadde lagt fram i 1966 blei kalt *samlenormal*, kalte Theil Endresen sitt forslag *samnorsknormal*. Navneforskjellen er interessant og viktig: Mens *samle*normalen i 1966 bare omfatta former som fantes fra før i *enten* bokmål eller nynorsk, inneholdt *samnorsk*normalen ei rekke former som *verken* fantes i bokmål eller nynorsk. Det er her altså ikke snakk om ei sammenslåing av bokmål og nynorsk med enda flere valgfrie former enn innafor hver av de eksisterende målformene. Theil Endresens samnorsknormal har faktisk svært få valgfrie former – *eg/jeg* og *dåkker/dere* er et par av de få eksemplene fra grammatikken. Derimot er det mye av både skrivemåter, bøyinger og ordformer som virker fremmed for den som er vant med de nåværende skriftnormalene; her er noen eksempler:

nåværende skriftnorm	**samnorsknormalen**
1. *fylt, trykt, trygt*	*fyllt, trykkt, tryggt*
2. *og / å*	*å*
3. *være* (bm.) / *vere* (nn.) / *lære*	*vere, lere*
4. *åssen* (bm.) / *hossen* (nn.)	*hvorsen*

I rad 1 ser vi at samnorsknormalen ikke har noen såkalt konsonantforenklingsregel – et forslag som etter manges oppfatning utvilsomt har mye for seg reint pedagogisk – norsklærere kan fortelle at det bare er *og/å* som rangerer enda høyere på feilstatistikken. Mer uventa er kanskje ideen i rad 3 om rett og slett å avskaffe bokstaven *æ* og skrive *e* over alt der en i dag skriver *e* eller *æ*. Likevel må en kunne

si at alle de tre første punktene over representerer klare pedagogiske forenklinger av rettskrivinga: Det ville utvilsomt bli enklere å skrive riktig dersom en gjennomførte disse formene. Punkt 4 der en skrivemåte som *hvorsen* er tenkt å skulle dekke uttaleformer som *korsen*, *hossen* og *åssen*, er nok atskillig mer problematisk som pedagogisk prinsipp; her er vi inne i etymologiske tankeganger som vi kjenner igjen fra tradisjonell språkplanlegging på 1800-tallet når en skulle skape nye skriftspråk, som for eksempel færøysk eller norsk landsmål.

Når samnorsknormalen faktisk aldri blei noe annet enn Theil Endresens egen idé (på denne tida, kan vi vel legge til) om åssen en kunne skape *ett* nytt norsk skriftspråk, så var ikke problemet først og fremst at forslaget i seg sjøl var dårlig. Problemet var derimot at alle nordmenn fra før av er vant til å se og skrive bokmål og/eller nynorsk. Forslag av den typen denne samnorsknormalen representerte, er realistiske og fornuftige når en skal skape et skriftspråk for språk som aldri har vært skriftfesta før, og der en derfor kan velge fritt de skrivemåtene en mener er mest hensiktsmessige. Men i et språksamfunn som vårt der skriftspråket lenge har spilt ei viktig rolle, kan en ikke late som om det ikke eksisterer noen skrifttradisjon både når det gjelder valg av ordformer og rettskrivingsprinsipper. Slike innvendinger var derfor viktige hovedpunkt i en artikkel i neste nummer av bladet, der Eric Papazian under den noe raljerende tittelen «Hvorsen har Dem det?» avviser hele forslaget.

I nr. 3/4 1991 kom så Lars S. Vikør på banen med den lange og grundige artikkelen «LSS framfor nittiåra», der han også sa seg helt uenig med Theil Endresen (se s. 334 i denne boka). «Moralen» i Vikørs historiske oppsummering «Språkleg samling i Skandinavia?» i 1992 (s. 229 i denne boka) er at vi bør være realistiske når det gjelder forventningene til hvor radikale omlegginger av skriftspråket det er rimelig å tenke seg at folk er villige til å godta, samme hvor godt motiverte forslaga måtte være både språklig og pedagogisk.

Det er heller ingen seinere innafor LSS som har prøvd å ta opp igjen Theil Endresens radikale ideer. Det som har vært språklig praksis hos de aller fleste med tilknytning til LSS gjennom hele lagets historie, er å holde seg nokså lojalt innafor de vedtatte normene for bokmål og nynorsk. De fleste har nok følt at det å utnytte valgfriheten til å bruke tilnærmingsformer er tilstrekkelig språkpolitisk markering.

Det som har vært problemet for mange, er at retten til å bruke slike former ofte blir sabotert, om det skriftlige produktet skal trykkes av et forlag eller stå i visse aviser. Dersom teksten er på bokmål, vil nemlig tekstprodusentene ofte bestemme formvalget – nynorsk bryr de seg sjelden om – der mangler de som regel også kompetanse. Tekster skrevet på radikalt bokmål risikerer derimot å bli «moderert» kraftig slik at teksten etter redaksjonell behandling som regel framstår som «meget moderat».

Nytt prinsipprogram i 1993 – lett justert i 2003 og endelig vedtatt i 2009!

Tidlig på 1990-tallet kom det opp forslag om å lage et nytt prinsipprogram som skulle avløse programmet fra 1976–77, som mange følte ikke lenger var i pakt med

det som burde være LSS sine oppgaver i dagens situasjon. Lederen i laget i 1993, Helge Gundersen, oppsummerte forskjellene mellom det gamle og det nye prinsipp-programmet bl.a. slik:

> Det gamle prinsipprogrammet inneholdt mange konkrete tema og mål, mens det nye holder seg mye mer til de overordna prinsippa. Det nye prinsipprogrammet har med et punkt som skisserer det allmenne verdigrunnlaget som arbeidet vårt bygger på. På den måten håper vi å si noe om *hvorfor* vi driver med språkpolitikk – noe som dessverre ikke er så opplagt for alle i disse tider, da språkpolitikk ikke står så sentralt i samfunnsbildet. Her markerer vi oss som primært tilhengere av det *demokratiske* prinsippet i språkpolitikken, i motsetning til f.eks. tradisjonalisme.
>
> Det en kan se som hovedpunktet i programmet, handler om skriftspråket. Her tar vi med både «endemålet» (samnorsken) og prosessen undervegs, både det langsiktige målet og de kortsiktige måla. Vi nevner også at vi holder på flertallets talemål som grunnlag for skriftspråka, men det er holdt åpent hva slags flertall det er snakk om (antall talere eller geografisk utbredelse).
>
> Som oppsummering: Det nye prinsipprogrammet er ingen revolusjon i LSS-sammenheng, men vi håper at det bedre gir uttrykk for de prinsipielle standpunkta våre.

(*Språklig Samling* 1993 nr. 4 s. 3)

Ti år seinere – i 2003 – fant styret ut at tida var inne for ei ny justering av programmet, og på årsmøtet ble det lagt fram en lett revidert versjon av programmet fra 1993, som ble drøfta på møtet, men ikke vedtatt, ettersom møtet gav styret fullmakt til å foreta den endelige utforminga. Dette skjedde imidlertid av forskjellige grunner ikke før nå i år, slik at 1993-programmet formelt sett var gjeldende helt fram til april 2009.

Ørkesløs navnedebatt

Det interne ordskiftet i LSS i siste halvdel av 1990-åra var ellers prega av ønsket om å finne nye og forhåpentligvis mer treffende og fengende navn på laget og bladet. Det ble utlyst konkurranse om det beste forslaget, med ett års gratis abonnement på bladet som premie for forslag som ville bli godtatt. Noen premie ble aldri utbetalt, for ingen forslag nådde opp, men her er de innkomne forslaga:

Forslag til nytt navn på laget:

Landslaget for ett riksspråk (LR)
Laget for fellesnorsk skriftspråk = Fellesnorsklaget
Folkemålslaget
Landslaget for språklig tilnærming
Samnorsklaget

Forslag til nytt navn på bladet:

Framsyn
Tidsskrift for fellesnorsk skriftspråk
Folkemålsbladet eller *Folkemål*
Språklig tilnærming
Samnorskbladet

Denne lista ble presentert i *Språklig Samling* 1997 nr. 3, sammen med enda et forslag til navn på bladet, nemlig *Moderne norsk*, forkorta *MONO*, *Mono* eller *MoNo*, som redaktøren mente tok seg bedre ut enn *SS*.

Ettersom både laget og bladet fremdeles har de samme navna som før, førte ordskiftet altså ikke til konkrete endringer, bortsett fra et lite tillegg i navnet på bladet i samband med omlegging av bladbunaden ved tusenårsskiftet – mer om dette seinere.

Utviklinga i medlemstallet etter 1990

Her er det kort og godt å konstatere at utviklinga stadig har gått den gale veien. 1990-åra starta med ca. 330 registrerte medlemmer, men i 1994 falt tallet brått til ca. 250. Denne nedgangen skyldtes ei opprensking i medlemsarkivet der folk som ikke hadde betalt kontingent på flere år ble fjerna fra lista. Etter den tid har medlemstallet fortsatt å falle langsomt, slik at det i 2008 lå på bare litt over 200, som det går fra av tabellen under, som viser utviklinga i de forskjellige kategoriene av abonnenter på bladet *Språklig Samling* og medlemmer av LSS.

	1997	**1998**	**1999**	**2000**	**2003**	**2005**	**2008**
Bladet Språklig Samling:							
Mottakere totalt	1046	1040	999	999	924	907	893
Gratisabonnenter	655	649	634	634	606	592	584
Betalende abonnenter som ikke er medlemmer av LSS	105	110	110	110	98	97	93
Medlemmer totalt:	286	281	255	255	220	218	216
Medlemmer (studenter)	13	16	20	20	15	24	30
Medlemmer (pensjonister)	73	73	69	69	53	45	38
Medlemmer (livsvarige)	22	22	18	18	12	10	8

	1997	1998	1999	2000	2003	2005	2008
Medlemmer (vanlige)	178	170	148	148	140	139	140
Strøket (uansett kategori)					27	19	
Nye (uansett kategori)					15	7	

Språkpolitisk engasjement i nittiåra

Skolemålskampanje og navnestrid

Foruten debatten om samnorsknormalen var både redaktøren Theil Endresen og lederen Arne Torp engasjert i et lengre ordskifte med Norsk målungdom (NMU) først på 1990-tallet, der utgangspunktet var nynorsken i universitetslærebøker i fonologi skrevet av Theil Endresen. Ettersom sentrale personer i NMU på denne tida var inne i en intens høgnorskfase, var for øvrig begge disse LSS-erne nærmest yndlingshatobjekter (om noe slikt kan tenkes) blant de unge høgnorskingene, og de to ble derfor stadig vekk invitert til debattmøter hos målungdommen, der de villig stilte opp. Men ellers var det ikke mange, verken den gangen eller seinere, som var særlig interesserte i å prate med LSS.

I 1992 prøvde laget å gå offensivt ut ved å sende brev til hovedlærerne i norsk ved alle de videregående skolene i Oslo og Akershus der vi tilbøy oss å sende en kunnskapsrik og debattglad person som kunne få fart i formidlinga av norsk språknormeringshistorie. Responsen var ikke overveldende, men i 1993 besøkte vi i alle fall Asker, Hellerud, Nordstrand, Oslo katedralskole, Stabekk og Valler. Seinere har vi knapt nok fått noen invitasjoner i det hele tatt, noe som sier sitt om at den tradisjonelle norske språkdebatten ikke er det emnet som vekker størst interesse lenger, og spesielt ikke temaet samnorsk. Det obligatoriske sidemålet er nok derimot stadig vekk et hett tema i mange kretser, men der er jo vi nærmest parkert på sidelinja, eller kanskje snarere «på midtrabatten», som lederen 1996–2003, Pål Styrk Hansen, så treffende sa en gang.

Ei litt kuriøs sak som faktisk har versert mer eller mindre fram til i dag, er den offisielle skriftforma på et bestemt område i Oslo, nemlig *Majorstua/Majorstuen*. I 1991 bestemte landsmøtet i LSS at laget skulle foreslå for Oslo kommune at forma *Majorstua* skulle fastsettes for både området og offentlige institusjoner knytta til det, men dette ble avvist av kommunen i brev av 7. juli 1992. Den siste offentlige institusjonen som skifta til *Majorstuen*, var *Majorstuen skole*, der vi likevel fremdeles kan glede oss over nettadressa http://www.majorstua.gs.oslo.no/. Søkemotoren Google gir også (februar 2009) 213.000 treff for *Majorstua* (mot 495.000 for *Majorstuen*), så *Majorstua* lever fremdeles ganske friskt på nettet uten offisielt godkjenningsstempel.

LSS i Norsk språkråd

Fra og med 2004 er *Norsk språkråd* lagt ned og erstatta med det nye organet *Språkrådet*, som har en helt annen oppbygning enn Norsk språkråd hadde. I det nye Språkrådet er de språkpolitiske organisasjonene ikke lenger representert, og dermed altså heller ikke LSS. En oversikt over hvem som har representert LSS i perioden Norsk språkråd eksisterte, står på s. 62. Der går det fram at LSS var sterkt representert i rådet i hele perioden fram til 1995 på bokmålssida, i og med at Geirr Wiggen da var leder eller nestleder. På nynorsksida var LSS-representanten Helge Sandøy fagnemndsmedlem i perioden 1992–1995, og Sandøy fortsatte deretter hele perioden som fagnemndsmedlem og tidvis også som leder og nestleder i fagnemnda, men fra 1995 som representant for norske universiteter og vitenskapelige høgskoler. Dermed må en nok kunne si at LSS har markert seg sterkere i Norsk språkråd enn vår tallmessige styrke i rådet skulle tilsi. Dette kan knapt skyldes annet enn at våre representanter har nytt stor faglig tillit i rådet.

Språkpolitisk utspill fra LSS i Norsk språkråd

I 1993 lanserte LSS følgende forslag om revisjon i bokmålsnormen:

1) å tillate former med *-øy* i preteritum av sterke verb med *-y-* i infinitiv (*brøyt, skøyt* osv.)

2) å oppheve det obligatoriske skillet mellom subjektsform og objektsform i det personlige pronomenet i 3. person flertall (*de – dem*)

3) å innføre forma *dems* ved sida av *deres* som eiendomspronomen i 3. person flertall

De to siste av disse punktene var helt nye som forslag til Norsk språkråd, mens det første var foreslått av LSS i 1988, noe som kanskje ikke var så sensasjonelt, men mange var nok overraska over at det faktisk også hadde vært godkjente former innafor *riksmålet* (!) i perioden 1956 til 1973.

Når disse tre forslaga nå dukka opp samla, ble de alle avvist av fagnemnda for bokmål. I ettertid kan vi likevel glede oss over at *øy*-formene (pkt 1 over) ble godkjent ved bokmålsrevisjonen i 2005. Redaktøren av medlemsbladet kommenterte for øvrig nederlaget i fagnemnda bl.a. slik: «Av de tre forslaga er det sjølsagt *øy*-formene som vil komme først, i og med at de i praksis allerede er i temmelig allmenn bruk. Det offisielle forbudet mot dem er derfor nærmest å regne som en anakronisme.» (*Språklig Samling* 1993 nr. 4).

Og redaktøren var sannspådd: Fem år seinere – i 1998 nr. 4 – kunne han gledestrålende fortelle at fagnemnda hadde gått inn for å tillate *øy*-formene i bokmålet. Dette vedtaket ble seinere bekrefta i det store revisjonsforslaget for Norsk språkråd la fram i år 2000, og fra og med 2005 er disse formene også offisiell norm for bokmål.

Legalisering av termen konservativt bokmål – en aldri så liten seier!
Ei sak som riktignok ikke hadde utspring i LSS som organisasjon, men som likevel mange nok oppfatta som et LSS-utspill, var en diskusjon som Arne Torp i egenskap av lærebokforfatter hadde med fagnemnda for bokmål i 1991. En tilsvarende sak hadde for øvrig versert først på 80-tallet, og bakgrunnen var nøyaktig den samme, nemlig at sekretariatet i Norsk språkråd nekta lærebokforfatterne å kalle den mest konservative forma innafor bokmålsnormalen for *konservativt* bokmål; tradisjonen tilsa nemlig at det heter *moderat* bokmål, trass i at motstykket heter *radikalt* og ikke *rabiat* bokmål (den siste bemerkningen slo for øvrig dårlig an i sekretariatet – den var heller ikke med i læreboka!).

Resultatet av behandlinga i fagnemnda for bokmål ble det samme som i 80-åra – det *måtte* hete moderat bokmål i lærebøker. Men fordi Torp var freidig nok til å skrive om saken i Språklig Samling (1991 nr. 1–2) ble den kjent og dermed tatt opp i styret for Norsk språkråd, og der blei det bestemt, etter forslag fra LSS-representanten Geirr Wiggen, at en heretter skulle overlate til lærebokforfatterne sjøl å avgjøre om de ville bruke termen konservativt eller moderat bokmål om den mest tradisjonelle utgava av bokmålet (Jf. også *Norsk språkråd – Årsmelding 1991* s. 32).

Bladet *Språklig Samling* i 1990-åra

Redigering og økonomi
Det må være riktig å si at bladet i det meste av denne perioden har vært i en mer eller mindre konstant krise, og denne krisa har vært av to slag: Redaksjonsmessig og økonomisk. Problemene med å få til en akseptabel arbeidssituasjon for redaktøren gav seg bla. utslag i at praksisen med å lage dobbeltnummer mer var regelen enn unntaket; og en gang kom det sågar et trippelnummer. Denne praksisen skyldtes først og fremst at de to som var ansvarlige redaktører i denne perioden, nemlig Rolf Theil Endresen (fra 1988 nr. 3 til 1993 nr. 3) og Arne Torp (fra 1993 nr. 4 til og med 2003 nr. 3); begge var ansatt i fulle vitenskapelige stillinger ved Universitetet i Oslo. Ettersom stofftilgangen i det meste av perioden ikke var overveldende, bestod redaktørjobben ikke først og fremst i å redigere materiale som strømma inn, men vel så mye i å finne folk som kunne overtales til å skrive for bladet, og dessuten måtte redaktøren skrive mye sjøl.

For øvrig var lagsøkonomien i perioden særdeles anstrengt, ettersom vi etter 1995 ikke lenger fikk utgivingsstøtte fra Norsk kulturfond, der vi fram til da vanligvis hadde fått 10.000 kroner i året. Begrunnelsen for at denne støtta bortfalt, var at bladet «hovedsakelig var et internt medlemsblad», noe som i så fall også hadde vært tilfellet i en del av de åra vi *hadde* fått støtte, for det skjedde knapt ei omlegging i retning av mer intern diskusjon på denne tida. Om avslaget altså kanskje skyldtes dårlig økonomi i Kulturfondet, så førte det i alle fall til at LSS sin økonomi ble nærmest katastrofal, for trykking og utsending av bladet var og er jo den eneste større utgiften i laget. Den økonomiske klagesangen nådde derfor stadig nye høyder

i toårsmeldingene mot slutten av tiåret. Seinere har dette endra seg radikalt (i alle fall midlertidig), som vi snart skal se.

Hovedpunkter i innholdet

Generelt må en kunne si at den språkpolitiske profilen i bladet ble dempa da Arne Torp overtok som redaktør i fra nr. 3 1993; jf. Theil Endresens friske utspill som er referert over, men også ellers hadde bladet mindre språkpolitisk stoff i den siste delen av nittiåra. I denne perioden og fram til 2003 var innholdet for øvrig til en viss grad prega av at redaktøren hadde gode kontakter innafor talemålsforskingsmiljøet, spesielt ved Universitetet i Oslo. Dette hadde delvis sammenheng med et nasjonalt forskingsprosjekt med tittelen *Talemålsendring i Norge* (TEIN) som foregikk i åra 1998–2002, men alt 1994 nr. 2 var et temanummer med tittelen *Talemål i forandring*, med fire artikler om talemål (jf. s. 112 og 116 i denne boka). 1997 nr. 3 var igjen et temanummer om talemål, der det bl.a. var artikler om *kj*-lyden, om holdninger til talemål på Østlandet og Vestlandet, foruten artikler om bestemte dialekter (Oppdal og Fauske). Det var også talemålsartikler i de fleste andre numra på denne tida (jf. s. 122, 128 og 135 i denne boka). Denne sterke fokuseringa på aktuell talemålsforsking gjorde kanskje ikke bladet til folkelesing i videre kretser, men den førte i alle fall til at bladet ble mye lest og brukt innafor denne delen av det akademiske miljøet, for bladet *Språklig Samling* er en av de kjeldetitlene som oftest dukker opp i litteraturlistene i hovedoppgaver om talemål på denne tida og seinere, og det er da ofte sammendrag av andre hovedoppgaver det vises til.

Et annet innholdsmessig tyngdepunkt i bladet i siste halvdel av 1990-åra var normering både i bokmål og nynorsk – 1997 nr. 2 hadde for øvrig dette som hovedtema. 1995 og 1996 var minneår for henholdsvis Knud Knudsen og Ivar Aasen, og dette ble behørig markert med et temanummer om Knudsen (1995 nr. 1) og ett om Aasen (1996 nr. 4). 1996 nr. 3 var også et temanummer som handla om «private» språknormaler, der den daværende redaktøren Arne Torp resymerte og refererte fra LSS sin 30 år gamle samlenormal, mens Theil Endresen gav ei relativt kritisk melding av Einar Sørlies ordbok *Nynorsk riksmål*, der forfatteren la fram et nokså særprega forslag til en ny norsk skriftnormal.

Dobbeltnummeret 1997 nr. 4 – 1998 nr. 1 hadde som hovedoppslag en lang og grundig artikkel med tittelen «Internasjonaliseringa i vår tid: Språklige og språksosiologiske følger i det norske språksamfunnet», skrevet av Geirr Wiggen.

LSS får nettsider

I 1997 fikk LSS omsider egne nettsider, og den som hadde æra for det, var André Stryger, som 1994–1995 hadde fungert som sekretær, og fra 2004 er han kasserer, trass i at han både den gang og fram til i dag har sitt daglige arbeid i London, noe som fram til tusenårsskiftet også kunne avleses av LSS si nettadresse, som bl.a. inneholdt bokstavene uk (= United Kingdom), mens nettsidene etter 2000 har hatt no.-adresse. Helt fram til redaktørskiftet i *Språklig Samling* i 2003 var det imidlertid

Stryger som hadde ansvaret for å drifte og oppdatere nettsidene, ettersom resten av styret ikke var spesielt datakyndige.

Offisiell språkpolitikk i Norsk språkråd

De to språkpolitiske temaene som dominerte i det utoverretta arbeidet i Norsk språkråd i det meste av 1990-tallet og fram til i dag, har samband med den tiltakende innflytelsen fra andre språk på norsk, og da spesielt engelsk. De tiltaka Norsk språkråd satte i verk i denne sammenhengen, kan samles under de to følgende overskriftene.

Aksjonen for språklig miljøvern

Det mest spektakulære språkpolitiske tiltaket fra Norsk språkråd først på 1990-tallet var trolig «*Aksjon for språklig miljøvern* – en holdningskampanje mot unødvendig og uheldig bruk av engelsk i norsk». Dette tiltaket starta i 1989 og fikk ekstraordinære midler fra Kulturdepartementet fram til 1993. Aksjonen omfatta en rekke opplysningstiltak for å fremme det som kalles fornorsking av importord, som etter krigen stort sett har kommet fra engelsk. Det tiltaket som kanskje ble lagt mest merke til i offentligheten, var den årlige utdelinga av diplom for godt navnevett, der bedrifter som velger treffende norske navn, har fått oppmerksomhet i lokalmiljøer over hele landet.

Norvagisering av importord

I forlengelsen av *Aksjon for språklig miljøvern* starta imidlertid en annen diskusjon som skulle vise seg å bli langt mer kontroversiell enn aksjonen for å fremme norske firmanavn og lage avløserord som for eksempel *omviser* eller *reiseleder* for importordet *guide*. I årsmeldinga for 1995 fyller vedtak om rettskrivingssaker godt og vel 30 sider, men tre av sidene vakte langt større oppsikt enn alle de andre, nemlig det som gjaldt forslag om såkalt *norvagisering* av ord fra engelsk, dvs. å skrive for eksempel *gaid* i stedet for det engelske substantivet *guide*, og *gaide* for engelsk *guide* som verb.

Spørsmålet om norvagisering av importord dreier seg jo prinsipielt om noe helt annet enn den tradisjonelle norske språkstriden mellom nynorsk og bokmål og konservative og radikale utgaver av de to målformene. Likevel viste det seg at frontene i norvagiseringsdebatten langt på veg kom til å følge linjene fra den norske språkstriden, med samnorsk- og nynorsktilhengere som forkjempere for norvagisering og riksmålsfolk som like konsekvente motstandere. Dette var vel i og for seg ikke noen stor overraskelse, og heller ikke at de fleste store avisene raljerte over både konkrete norvagiseringsforslag som *skvåsj* og *snakkbar* – det sistnevnte ble for øvrig ikke godkjent av departementet, og det samme gjaldt 15 andre av de i alt bortimot 70 forslaga til valgfrie norvagiserte skrivemåter.

Dersom hensikten med norvagiseringskampanjen hadde vært å skape blest om Norsk språkråd, må en kunne si at hensikten ble mer enn oppnådd, for aldri har

vel det offisielle norske språknormeringsorganet vært til de grader i mediene som i forbindelse med norvagiseringsstriden i 1996, og for øvrig med en ny og enda heftigere omgang i 2003, da *bacon* ble et faneord for de rettskrivingskonservative slik som *nu, efter* og *sne* hadde vært det på 1950-tallet. At *nå, etter* og *snø* vant den gangen, mens *beiken* fremdeles er en forbudt skrivemåte etter den såkalte *beiken*-feiden, sier litt om at det norske språksamfunnet når det gjelder ortografiske reformer ser ut til å nærme seg det danske, der de hadde sin heftige *majonæse*-krig i 1982, som ble kjempa for at danskene skulle få beholde *mayonnaise* som den eneste tillatte skrivemåten på dansk.

Helt frukteløs har norvagiseringskampanjen likevel ikke vært – søk på Google med ord som *gaid, gaiding* og *sørvis*, gir en del treff – ikke minst som deler av firmanavn utover i distriktene – sjøl om den «hjelpsomme» søkemotoren alltid spør høflig: «Mente du *guide, guiding, service*?», der treffa unektelig er mange flere. Men en del mennesker vil nok etter hvert oppdage at det kan være greit å kunne skille også i skrift mellom substantivet *gaid* og verbet *gaide*, og ikke ha skriftlige navn på alle slags sørvisbedrifter som nesten kan forveksles med forretninger som handler med steintøy.

Arbeid med en større skriftspråksrevisjon

Helt siden det såkalte liberaliseringsvedtaket for bokmål i 1981 hadde det vært ei allmenn oppfatning at valgfriheten i bokmålet var for stor, og at såkalt lite brukte former – i praksis som regel tilnærmingsformer – skulle tas ut av rettskrivinga. På nynorsksida gjaldt bekymringa først og fremst den store normustøheten både i skolen og ellers i skriftlig bruk, som man mente ville bli mindre dersom man innskrenka valgfriheten.

De siste åra fram mot tusenårsskiftet arbeidde derfor fagnemndene for begge målformene med å forberede en slik reform, som skulle markere et nytt tusenår med en ny språkpolitikk, der stabile skriftnormer og fredelig sameksistens mellom de to norske målformene skulle være ledestjerne. Hvordan det gikk, skal vi se på i neste og siste kapittel i dette tilbakeblikket på de siste femti åra sett fra LSS sin synsvinkel.

Tida etter tusenårsskiftet

Runde årstall inviterer ofte til å markere ei eller annen forandring, enten det nå er et femtiårsjubileum for en organisasjon, slik som dette skriftet er en del av, eller et kalendarisk jubileum, som det tusenårsskiftet vi opplevde for ni år siden. For LSS sin del ble overgangen markert ved at Språklig Samling fikk ny bladbunad, der redaktøren i lederartikkelen i nr. 1/2000 understreka både tradisjonen ved å gjeninnføre et norgeskart på framsida, noe som hadde vært et fast innslag før 1989, og samtidig fornyelse ved å legge til en ny undertittel, nemlig *Tidsskrift for aktuelle språkspørsmål*. Dette tillegget innebar ifølge redaktøren ingen tanker om ei omlegging av den redaksjonelle praksisen, men ei understreking av at bladet også i framtida skulle

være «et forum for orientering og debatt om språklige emner, uavhengig av språkpolitisk standpunkt.» Undertittelen er fremdeles med i dag, mens norgeskartet ble veldig stort, men samtidig kraftig dempa i kontrasten etter redaktørskiftet i 2003, og nå ved femtiårsjubileet står det nok en gang for fall.

For øvrig skjedde det ingen dramatiske endringer verken med bladet eller laget ved tusenårsskiftet. Det gjorde det derimot noen år seinere, da laget både opplevde en vesentlig foryngelse i ledersjiktet, og omtrent samtidig ble økonomien dramatisk forbedra; mer om begge deler seinere.

Språkpolitisk klima ved tusenårsskiftet

Den allmenne holdninga til språkspørsmål ved tusenårsskiftet i et offisielt organ som Norsk språkråd var at det folk trengte nå, var faste og klare normer i skriftspråket; nå måtte reformkaoset fra 1900-tallet være et tilbakelagt stadium. Som vi skal se, har dette også skjedd i den offisielle normeringa av bokmålet etter 2000. Samtidig har jo aldri kravet om frihet for individet på de fleste livsområder vært sterkere enn i de siste tiåra.

Her møtes altså forventninger og ønsker om innstramming og fastere normer på det språklige området med nærmest motsatte tendenser i samfunnet ellers. For oss i LSS er det siste slett ikke så ille, for vi har aldri ønska å låse skriftspråket i en bestemt fasong; for oss er variasjon og forandring noe av det som kjennetegner et språk som lever.

Oppfordring om språklig toleranse: Et vellykka LSS-utspill i Norsk språkråd

År 2000 var ikke bare det året da Norsk språkråd foreslo å innsnevre valgfriheten i begge de offisielle skriftnormene (se nedenfor), det var også det året da LSS kom med sitt kanskje mest vellykka språkpolitiske utspill noen gang. På årsmøtet i 2000 ble det nemlig presentert en resolusjon med følgende ordlyd:

> Norsk språkråd mener at også mediebedrifter og tekstprodusenter som ikke er pålagt å bruke læreboknormalen eller følge offisiell norsk rettskriving, bør føle ansvar for å respektere den enkelte språkbrukeren, enten det gjelder bruken av nynorsk eller bokmål, eller bestemte utvalg av former og skrivemåter innafor gjeldende rettskriving. Dette er et rimelig krav til demokratisk innstilte institusjoner, og i samsvar med det norske samfunnets respekt for og toleranse av enkeltmennesker.
>
> Norsk språkråd henstiller derfor til aviser, forlag og andre tekstprodusenter som formidler signerte innlegg og artikler, om at forfatterens egen språkbruk blir respektert, i alle fall dersom den ikke er i strid med offisiell norsk rettskriving.

Dette forslaget, som var resultat av et innspill fra professor Helge Omdal ved den daværende Høgskolen i Agder, kom nok temmelig uventa på de fleste i rådet, og da kanskje ikke minst riksmålsrepresentantene, for i prinsippet burde jo dette vært midt i blinken for folk som hadde vært for «fri sprogutvikling», slik slagordet var på 1950-tallet. Men tidene forandrer seg, og på 2000-tallet er det ikke lenger Staten, men markedet og sjefredaktørene som bestemmer, og på riksmålssida blir det noe helt annet enn språkstyring i statlig regi. I alle fall var det slik at de eneste i hele rådet som stemte mot resolusjonen, var riksmålsfolka. Og deres begrunnelse for dette var at folk i dag trenger entydige språklige forbilder, eller for å si det tydelig: det hellige moderate bokmål. I årsmeldinga til Norsk språkråd ble resolusjonen kommentert slik:

> Fråsegna vart kunngjord i ei pressemelding 4.2.00, i Språknytt 1/2000 og i Språkkureren 1/2000. Ho vekte lita interesse i media. Arne Torp hadde eit innlegg i Aftenposten 12.4.00 og fekk svar frå redaktør Per Egil Hegge 15.4.00. Aftenposten nekta å ta inn eit gjensvar frå Torp til Hegge. Elles hadde Helge Omdal artiklar i Stavanger Aftenblad 26.4.00 og Fædrelandsvennen 6.7.00 der han viste til fråsegna.

Nei, den vakte ikke stor interesse i media, og mens Hegge fikk raljere fritt over det meste av to sider med svært bilde og greier, ble Torps svar til Hegge avvist av debattredaktøren med den vanlige henvisning til plassmangel. Men redaktøren av *Språklig Samling* tok «hevn» ved å trykke i sitt eget organ både Hegges artikkel som faksimile og det svaret Aftenposten avviste + diverse tilføyde fotnoter.

Dette stuntet, som en vel må kalle det, ettersom resolusjonen ikke var varsla på forhand, vakte som sagt liten oppmerksomhet i 2000. Men det satte nok likevel en viss støkk i riksmålsfraksjonen, som nå kanskje for første gang ble oppmerksom på at deres egne gamle slagord om språklig frihet kunne bli vendt mot deres egen praksis. Snart viste det seg at det skulle komme mer av den slags framstøt fra både samnorsk- og nynorskfolk. Trass i at resolusjonen som sagt ble tidd i hel nokså effektivt i 2000, var den likevel et forvarsel om at det kunne komme et klimaskifte i holdninga til den private språkdirigeringa som stadig vekk blir drevet av diverse aviser og andre tekstprodusenter. I dag veit vi at det også har skjedd – og at det kan bli mer av det samme i åra framover. Dette skal vi komme tilbake til mot slutten.

Lagsarbeidet etter 2000: De unge rykker inn

Som nevnt gikk det meste som før i laget de første åra etter tusenårsskiftet. Men årsmøtet i 2003 innvarsla på mange måter en ny æra, i og med at to unge mennesker rykka inn i sentrale verv, som de fremdeles innehar i jubileumsåret. Fra 2004 heter lederen i LSS *Vanja Røkkum Jahnsen* og redaktøren av Språklig Samling *Hans-Christian Holm*. Noen av «de gamle sliterne» fra forrige hundreår er riktig-

nok fremdeles med, men det er likevel slik at yngre krefter nå etter hvert tar stadig mer over i laget – heldigvis!

På det samme landsmøtet ble det også vedtatt å forenkle organisasjonsstrukturen, ettersom det såkalte landsstyret, som lenge bare hadde vært ei navneliste i bladet, rett og slett ble avskaffa, samtidig som det tidligere *sentralstyret* ble omdøpt til *styret*.

Bladet *Språklig Samling* etter år 2000

Økonomi og redigering

De første åra etter tusenårsskiftet gikk omtrent som de foregående tiåra både når det gjelder redigering og økonomi. Men i løpet av de første åra av 2000-tallet skjedde det litt av en revolusjon i økonomien, ettersom laget stadig vekk mottok ganske rundhånda pengegaver fra ei gammel dame på Rjukan, Esther Refsdal, enke etter Tomas Refsdal, mannen bak LSS sin litteraturpris. Disse gavene har gjort at laget i de seinere åra ikke har behøvd å bekymre seg i det hele tatt for økonomien når det gjelder den daglige drifta. Dette har bl.a. gitt seg utslag i at styret ikke lenger sitter og pakker blader på Blindern og kjører ekstraturer med privatbil til et postkontor med bedriftsinnlevering for C-post, slik praksis hadde vært før. I de siste åra har styret derfor overlatt alt dette til Hegland trykkeri i Flekkefjord, som i alle år har trykt bladet, og som nå altså også tar seg av utsending. Til gjengjeld har styret fått bedre tid til ordinær møtevirksomhet når ikke lenger det meste av møtetida går med til praktisk arbeid.

For redaktøren er jobben derimot fremdeles problematisk, ettersom laget trass i bedre økonomi ikke har råd til å lønne en person, og alt redaktørarbeid blir derfor som før gjort på fritida av folk i annen full stilling.

Hovedpunkter i innholdet før 2004

Ettersom det som nevnt ikke var noe redaktørskifte ved tusenårsskiftet, skjedde det heller ingen revolusjon i stoff eller øvrig profil i forhold til det som hadde dominert tidligere. Redaktøren fortsatte bl.a. i stor grad praksisen fra 1990-tallet med å be hovedfagsstudenter som hadde tatt opp språklige emner om å lage et sammendrag av avhandlingene sine til bladet. Dette gjorde at bladet de første tre åra etter 2000 kanskje hadde en enda sterkere dominans av den slags stoff enn før, og det meste er skrevet av hovedfagsstudenter. Her følger et oversyn over den slags stoff fram til redaktørskiftet i 2003:

2000 nr. 2 (dialekter i radioreklame, jf. s. 146)
2001 nr. 1–2 (dialekter på Søre Sunnmøre og i Oslo-området, jf. s. 156 og 165)
2001 nr. 3 (*du* som objektsform i Aust-Agder, jf. s. 175)
2001 nr. 4 (bokmål som talemål)
2002 nr. 1 (talemålsendring i Åseral og på Hadeland)

2002 nr. 2 (älvdalsmålet i Sverige, jf. s. 184)
2002 nr. 3–4 (temanummer om bymål på Sørøstlandet; med oversynsartikler bygd på to foredrag på jubileumsseminar for Bymålslaget + to avhandlingssammendrag om talemålet i Sandefjord og i Oslo)
2003 nr. 3 (årsaker til talemålsendring)

Resten av artiklene i denne perioden var spredt over mange ulike temaer; 2001-årgangen inneholdt for eksempel ikke mindre enn fem meldinger av språkfaglige bøker; for øvrig var det mange artikler med språkpolitiske betraktninger, til dels med ei noe fatalistisk vinkling; en symptomatisk tittel kan være Arne Torps siste innlegg som redaktør for bladet: «Har LSS noen misjon i det postsamnorske språksamfunnet?»

Bladet etter 2003 nr. 3

Fra og med dette nummeret overtok Hans-Christian Holm redaktørvervet og avløste Arne Torp, som da hadde redigert bladet i nøyaktig ti år. «Generasjonsskifte» er den informative overskrifta på lederartikkelen til den nye redaktøren. Dermed fikk LSS ikke bare en ny redaktør for bladet, men også en nettredaktør, som trass i en travel arbeidsdag på andre områder også finner tid til å gjøre veldig mye for å oppdatere og fornye nettsidene – mer om dette seinere, men først litt om bladet.

Ettersom den nye redaktøren er vesentlig mer datakyndig enn den gamle, fikk dette umiddelbare konsekvenser for omslaget, som igjen ble fornya, men redaktørskiftet førte også til ei viss innholdsmessig endring, i og med at det sterke fokuset på «akademisk» talemålsstoff ble vesentlig mindre, med en lengre artikkel om setesdalsk (2005 nr. 4) som et enkelt unntak. Til gjengjeld fikk vi i 2004 nr. 2 for første gang en artikkel i bladet om dialektbruk i det nye mediet sms. Nærmest som ei motvekt til dette nye hadde bladet i det samme nummeret også en artikkel om målstriden i rikspolitikken 1980–2002. Et virkelig historisk tilbakeblikk kom med 2005 nr. 2, der Halvdan Koht var hovedtema, men der også den såkalte nazirettskrivinga ble omtalt. Disse artiklene førte også til kommentarer i 2006 nr. 1 og 2.

Sjøl om *Språklig Samling* også før har vist interesse for språkforhold utenfor Norge og Norden, har det nok vært større vekt på slikt stoff etter 2003, bl.a. to artikler om språkforhold i Tyskland (2006 nr. 4 og 2008 nr. 2), og om «eksotiske» tegn i andre språk som bruker det latinske alfabetet (2008 nr. 3–4).

De nye temaene har imidlertid ikke fortrengt det språkpolitiske stoffet, som fremdeles i høy grad finnes der, og den redaksjonelle tonen er neppe blitt mindre skarp enn under «gamleredaktøren», snarere tvert imot.

Nettsidene etter 2003

Overskrifta til lederartikkelen i 2004 nr. 1 var **språkligsamling.no**, den nye nettadressa til laget. Dermed var den nye vevmesteren i gang med å bygge opp det nye nettstedet, som i de neste åra skulle bli stadig mer utbygd. Noe av det første som

kom på plass på nettet, var *Framlegg til samlenormal* fra 1966, seinere også heftet *Å skrive radikalt bokmål,* som kom ut i 1986. Trass i at begge disse skriftene er av eldre dato, kan de fremdeles på de aller fleste punktert regnes som fullgyldige uttrykk for våre synspunkter, sjøl om en del av de konkrete råda ikke lenger er aktuelle.

I år – 2009 – har nettstedet igjen fått ei kraftig ansiktsløfting og ny adresse: Det nye navnet er **samnorsk.no**, intet mindre. Et besøk på det nye nettstedet kan anbefales!

LSS og Norsk språkråd etter 2000 fram til avviklinga av rådet i 2004

Den offisielle avviklinga av samnorskprosjektet

Som vi har vært inne på flere ganger før i dette historiske oversynet, var det klart alt fra midten av 1960-tallet med oppnevninga av den såkalte språkfredskomiteen (Vogt-komiteen) at staten med Arbeiderpartiet i spissen ikke lenger så seg tjent med å drive tilnærmingspolitikk i statlig regi – språkstriden skulle ut av politikken, var slagordet. Det gikk likevel nærmere førti år før tilnærmingspolitikken ble offisielt skrinlagt i form av stortingsmeldinger og endring av lovparagrafer. Det første signalet om at dette snart ville komme, stod i Stortingsmelding nr. 13 1997–1998 *Målbruk i offentleg teneste*, der det bl.a. heter slik:

> Den tilnærmingslinja mellom bokmål og nynorsk som tidlegare stod sentralt i offisiell norsk språkpolitikk, framstår i dag i praksis som mindre aktuell. Det synest å vere etter måten brei politisk aksept for at vi i dag har to offisielle norske språkformer, og at dette vil vere ein relativt varig situasjon.

Dette blir så ført videre i Stortingsmelding nr. 9 2001–2002, med samme tittel som den forrige meldinga:

> Den vide valfridomen innanfor både bokmål og nynorsk er dels ei følgje av ein medveten politikk for å nærma målformene til kvarandre, eventuelt slik at dei til slutt kunne smelta saman til eit sams norsk skriftspråk. Tanken på ei slik samansmelting er ikkje lenger aktuell politikk og ikkje vidare tilnærming heller.

Dermed var det klart for alle at Staten ikke lenger støtta tilnærmingspolitikken, og dermed var det bare en naturlig konsekvens at Stortinget 13/12–2002 strøyk § 1.b i *Lov om Norsk språkråd*, der det bl.a. stod at rådet skulle «støtte opp om utviklingstendenser som på lengre sikt fører målformene nærmere sammen».

Med dette vedtaket var det satt punktum for det som i alle fall fra 1917 og fram til 1959 hadde vært offisiell norsk språkpolitikk. Veien framover skulle bestå i å sta-

bilisere og konsolidere de to eksisterende målformene. Hvordan en tenkte seg dette skulle skje, skal vi nå se litt nærmere på.

Norsk språkråds reformforslag anno 2000
Som nevnt over tok Norsk språkråd sikte på å legge fram en større skriftspråksreform som ei markering av tusenårsskiftet, og forslaget ble da også presentert som planlagt på årsmøtet i februar i 2000. Oppstillinga under viser en del konkrete eksempler på hva som ble foreslått endra:

Norm før 2000:

BOKMÅL	**NYNORSK**
kua/[kuen]	*kua*/[kui]
[benene]/[beinene]/[bena]/*beina*	*beina*/[beini]
fiskere/[fiskerer]	fiskarar
brøt/*braut*	*braut*
hun/[*ho*]	*ho*
hvorfor/[åffer]/[*korfor*]	*korfor*/kvifor
biter	bit/[*biter*]
sunget	sunge/sungi

Som vi ser, hadde begge målformene før 2000 både jamstilte hovedformer, som bokmål brøt*/braut* og nynorsk *korfor/*kvifor, og dessuten hovedformer (= lærebokformer) kontra sideformer (= klammeformer) som bokmål *kua/*[kuen] og nynorsk *kua/*[kui]. Her og i skjemaet over er dessuten «samformer», dvs. former som er like i bokmål og nynorsk markert med kursiv.

Da Norsk språkråd hadde levert sitt forslag, så den tilsvarende oppstillinga slik ut:

Ny norm etter 2000-forslaget:

BOKMÅL	**NYNORSK**
kua/kuen	*kua*/[kui]
benene/beinene/bena/*beina*	*beina*/[beini]
fiskere	fiskarar
brøt/brøyt	braut
hun	ho
hvorfor	korfor/kvifor
biter	bit
sunget	sunge/[sungi]

Fra et strengt samnorsksynspunkt er det klart at denne reformen representerte et

betydelig tilbakesteg: Før 2000 var det seks samformer i skjemaet, etter 2000 er det bare to igjen, nemlig *kua* og *beina*. Dessuten er klammeformen [fiskerer] strukturelt sett nærmere nynorsk *fiskarar* enn den nye eneformen *fiskere*.

På den andre sida er det nokså opplagt at dersom Norsk språkråd skulle leve opp til mandatet om å fjerne lite brukte former, så kan neppe noen av de foreslåtte endringene sies å være urimelige, for ingen av de strøkne formene hadde vært særlig mye brukt i faktisk skriftspråklig praksis. Fra LSS-ståsted er det jo også interessant å merke seg at den nye bokmålsformen *brøyt*, som kom inn i stedet for den gamle samformen *braut*, faktisk har vært foreslått av oss (riktignok også som nynorskform, men det har altså ikke skjedd).

Det eneste som faktisk kom som litt av en overraskelse i reformforslaget, var at bokmålsnemnda foreslo å fjerne klammeformene helt. Dette ble dels gjort ved å fjerne de formene som stod i klammer, noe som jo førte til at det ble mindre valgfrihet, men i andre tilfeller fjerna man i stedet klammene, dvs. gjorde tidligere klammeformer til jamstilte hovedformer. Det siste kan jo oppfattes som å gå tvert imot prinsippet om å minske tallet på valgfrie former, og i alle fall dersom formene var lite brukt, noe som vel må kunne sies om ei valgfri form som *kuen* på bokmål.

Her ligger det imidlertid et annet hensyn bak, nemlig ønsket om å lage enkle regler. Helt fra 1917 hadde det nemlig eksistert lange lister over valgfrie og obligatoriske såkalte *-a*-ord, altså ord som kan eller skal ende på *-a* i bestemt form entall. Etter 2000 lyder denne regelen i bokmål slik i all sin enkelhet: Alle *-a*-ord kan valgfritt også være *-en*-ord. En tilsvarende regel gjelder for bestemt form flertall av intetkjønnsord, der alle kan ende på *-a* eller *-ene*. Dette førte altså til at ei opplagt lite brukt form som *barnene* også ble offisielt tillatt.

Enkelte har reagert på dette ved å hevde at det offisielle bokmålet etter dette forslaget ble mer konservativt enn riksmålsnormen, som bare opererer med former som *kua* og *barna*. Men dette er bare en halv sannhet og knapt nok det, for i riksmålet holdes *a*-formene i strengt isolat: Det er bare enkelte ord som kan få *a*-endinger; former som *dronninga* og *fjella* er ikke tillatt, mens *ræva* og *fylla* er obligatoriske *a*-ord. Den nye bokmålnormen overlater dermed valget av *-a* eller *-en* (og *-ene*) til den enkelte språkbrukerens mer eller mindre gode skjønn, mens riksmålsnormen er langt mer restriktiv.

2000-forslagets videre skjebne

Da Kulturdepartementet fikk de to revisjonsforslaga, var reaksjonen umiddelbart bifall til prinsippet om å stryke klammeformene slik bokmålsseksjonen hadde gjort, og oppfordring til nynorskseksjonen om å gjøre det samme. Dette var for så vidt ikke uventa, ettersom klammeformene jo i si tid kom inn som et ledd i prosessen med gradvis tilnærming mellom målformene, og når tilnærmingsarbeidet nå skulle avvikles, var det nærmest en logisk konsekvens at også klammeformene måtte bort.

Begge reformforslaga ble derfor sendt tilbake til rådet med pålegg til bokmålsseksjonen om å arbeide videre med en del mindre språklige justeringer, mens nynorskseksjonen fikk den atskillig vanskeligere oppgava å kvitte seg med klammeformene. Dette lyktes da heller ikke, ettersom et høringsutkast viste at det var stor stemning blant nynorskfolk på grasrotplanet for å beholde klammeformene.

Da de reviderte forslaga så ble sendt til departementet etter rådsmøtet i 2003, varte det veldig lenge før departementet svarte, og da svaret omsider kom, var det atter nei, og grunnen var nok også denne gangen særlig at nynorskfolka ikke ville bøye seg for det departementale pålegget om å ta bort klammeformene. 1. juli 2005 ble så endelig den nye rettskrivinga for bokmål – uten klammeformer – vedtatt, over fem år etter at den ble lagt fram. I mellomtida hadde det riktignok skjedd visse justeringer, men hovedtrekka fra det fem år gamle forslaget står likevel ved lag. På nynorsksida har man ennå ikke pr. i dag (sommeren 2009) gjort noe vedtak om ei ny rettskriving, men det er i gang arbeid som kan ventes å føre fram til et vedtak om ikke altfor lenge.

Ei sak som det ble nokså mye drøfting om i rådet i 2003, var spørsmålet om den såkalte gamle tellemåten (52 = *femtito* eller *toogfemti*) skulle «legaliseres» igjen som offisiell tellemåte. Spørsmålet om tellemåten + tallordformene *syv, tyve* og *tredve* som tillatte former på bokmål, var naturligvis tatt opp av riksmålsrepresentantene i rådet. Resultatet her ble at departementet bestemte at den nye tellemåten fremdeles skulle være den eneste offisielt tillatte, sammen med titalla *tjue* og *tretti*, mens både *sju* og *syv* skulle være tillatt på bokmål. Dermed ble det åpna for kombinasjoner som *tjuesyv* og *trettisyv*, men ikke *tyvesyv* og *tredvesyv*. Og dette vedtaket er vel faktisk heller ikke så helt borti natta ut fra den språkbruken en faktisk kan høre i dag.

Norsk språkråd gir råd om uttale

Norsk språknormering har som kjent alltid dreid seg om skriftspråket; det eneste og nærmest herostratisk berømte unntaket er det nettopp omtalte vedtaket i 1952 om såkalt ny tellemåte. Men i 2001 fant man ut at tida var inne til at rådet skulle lage retningslinjer for råd om uttale. Bakgrunnen for dette var at sekretariatet rett som det er får spørsmål som gjelder uttale fra publikum, og da ville man gjerne ha noe å holde seg til når man skulle gi rettleiing.

De retningslinjene som rådet vedtok, vakte stort sett liten oppmerksomhet, med unntak av en passus som gjaldt trykkplassering i ord, der det står følgende:

> I ordtypar som har to utbreidde mønster for trykkplassering, skal begge mønstra kunne brukast i standardspråksuttalen (f.eks. både /`u:ansvarleg/ og /uan´sva:rleg/). Dette gjeld også såkalla austnorsk og vestnorsk trykkplassering, som altså begge kan brukast (f.eks. både /`avis/ og /a´vi:s/).

Det var her sjølsagt ikke trykkplasseringa i ord som *uansvarlig* som skapte overskrifter, men den såkalte østnorske trykkplasseringa med trykk på første stavelse i fremmedord som *avis, appelsin* og *banan*. Som skrivemåten i de to siste orda viser, sier ortografien ingenting hvor trykket skal plasseres – i så fall burde det jo hete *apelsin* dersom trykk på siste stavelse var det eneste rette. Men skrivemåten *bannan* ble ikke desto mindre nærmest et slags faneord for alle de som raljerte over dette rådsvedtaket, på tilsvarende måte som *beiken* ble det for de som mislikte norvagiserte skrivemåter, slik vi har nevnt før.

Norvagiseringskampanjen og rettleiinga om uttale var utvilsomt de to enkeltsakene som skaffa Norsk språkråd mest offentlig oppmerksomhet de siste ti åra rådet eksisterte. Om denne oppmerksomheten var positiv eller negativ, vil sjølsagt variere avhengig av språkpolitisk ståsted hos den som vurderer.

2005: Norsk språkråd legges ned, Språkrådet oppstår

Den omorganiseringa av språkrådsarbeidet i Norge som skjedde ved årsskiftet 2004–2005, hadde vært planlagt i flere år, og det som var gjennomgangstonen i utgreiingsarbeidet, var at det nye organet som skulle overta etter Norsk språkråd, skulle være et kompetansesenter for norsk språk, som det ble kalt. Dette nye organet skulle ha andre oppgaver enn det gamle Norsk språkråd, blant annet skulle det ha mindre vekt på normering og mer på språkstyrking.

Tilsvarende arbeid foregikk for øvrig på samme tid i mange andre land, der man følte behov for å etablere en samla språkpolitikk for å ta vare på nasjonalspråka. I 2002 kom svenskene med si monumentale språkmelding *Mål i mun* på over sju hundre sider, mens danskenes *Sprog på spil* i 2003 klarte seg med langt under ett hundre. I 2005 kom så *Norsk i hundre!*, som samtidig feira hundreårsdagen for det uavhengige kongeriket, i form av et dokument på nærmere to hundre sider. Alt i 2004 hadde Sylfest Lomheim overtatt som direktør for det nye organet, som ikke fikk noe navn før i mai 2005, da det viste seg at det nye navnet ble rett og slett *Språkrådet*, noe som i og for seg er egna til å forvirre, ettersom *dette* navnet hadde vært brukt som kortform for Norsk språkråd ikke bare muntlig, men også i stor grad skriftlig, sågar med stor bokstav, for eksempel i mange av årsmeldingene fra Norsk språkråd.

Om navneendringa altså ikke var særlig dramatisk, så er det likevel klart at det var tale om et helt nytt organ med ei annen organisering og nye oppgaver. Det går for eksempel fram av de to sitatene fra side 5 i strategidokumentet *Norsk i hundre!*, som er tatt inn som margtekst på side 2 i den første årsmeldinga (2005) fra det nye Språkrådet:

> For å sikra at norsk held fram som nasjonalspråk, må det utformast ein samla språkpolitikk for framtida. Språkpolitikken må forankrast i tre demokratisk baserte rettar: retten til nasjonalspråk, retten til morsmål og retten til framandspråk.

> […]
> Det overordna målet for politikken må ikkje berre vera å sikra at nynorsk og bokmål skal kunna brukast og også bli brukte på alle område i samfunnet. Norsk må også bli det naturlege valet i alle situasjonar der det ikkje er nødvendig å bruka framandspråk.

Her er det som vi ser, ikke mye snakk om normering; det er demokratiske retter og vern av nasjonalspråket som står i fokus; det siste presisert som både nynorsk og bokmål. Den faglige virksomheten i det nye organet er organisert i fire fagråd, ett av dem er *Fagråd for normering og språkobservasjon*. Hvert av fagråda har sju medlemmer, som blir oppnevnt av styret for Språkrådet, som i sin tur blir oppnevnt av departementet. Om medlemmene i fagråda heter det slik i vedtektene for Språkrådet:

> Fagrådsmedlemmene skal ikkje oppnemnast som interesserepresentantar, men styret må sikra at kvart fagråd er breitt samansett og har nødvendig fagkompetanse. Begge målformer må vera representerte i alle fagråda. Av det samla talet på fagrådsmedlemmer skal det vera tilnærma like mange representantar for kvar målform.

Det er altså ikke lenger snakk om at medlemmene i fagråda skal representere spesielle språkpolitiske syn, men en nevner likevel for sikkerhets skyld at det skal være «tilnærma like mange representantar for kvar målform». Den tradisjonelle norske språkstriden er altså ikke helt avblåst, men kraftig dempa – «tilnærma like mange» hadde ikke holdt i Norsk språkråds tid. Ellers er den departementale styringsviljen særdeles tydelig i den nye organisasjonsmodellen, der det altså er det departementsoppnevnte styret som bestemmer hvem som skal bestemme.

Utgreiinga *Norsk i hundre!* ble omtalt som et strategidokument; i fjor kom så den omfangsrike utgreiinga *Mål og meining. Ein heilskapleg norsk språkpolitikk* (St. meld. nr. 35 2007–2008; 262 sider), der det blir skissert ei lang rekke tiltak, bl.a. for å styrke norsk språk generelt og spesielle tiltak for å ta vare på mindretallsmålformen nynorsk. Ved lanseringa omtalte kulturminister Trond Giske dette dokumentet som den viktigste meldinga fra hans departement i denne stortingsperioden. Hvor mye som konkret kommer ut av meldinga, er det for tidlig å si ennå, men den ble i alle fall drøfta i Stortinget 28. april 2009.

Er arbeidet vårt fåfengt?

Vi åpna dette siste kapitlet med å fortelle om et språkpolitisk utspill på årsmøtet i Norsk språkråd, der mediebedrifter og tekstprodusenter ble oppfordra til språklig toleranse ved ikke å drive språkpolitisk sensur. Dette utspillet ble nok oppfatta nærmest som utidig i 2000, men i det aller siste har det vært svært mye snakk om dette,

ettersom sjølveste Språkrådet har gått inn for at nynorskskrivende journalister må få lov til å bruke si målform i aviser som hittil har brukt bare bokmål som redaksjonelt språk. Det er vel foreløpig uvisst åssen dette kommer til å gå, men sikkert er det at toleransen for nynorsk er blitt vesentlig større i mange aviser i det seinere.

Radikalt bokmål er derimot fremdeles fy-fy i mange redaksjoner, og det skjer nok ennå at signerte innlegg som ikke følger redaksjonens private språknorm, blir «uniformert» så leserne ikke skal bli forleda til å tru at det går an å skrive bokmål på denne måten også. Men det gjør det altså – bokmålsnormen er framleis såpass vid at den omfatter mer enn nok til å irritere mange redaktører. Og noen av dem har faktisk også kapitulert, etter å ha blitt konfrontert med sin egen restriktive praksis – høsten 2008 skjedde nettopp det i det nye kulturorganet *Morgenbladet*, som jo i kraft av sine konservative tradisjoner kanskje var det siste stedet en kunne vente dette. Det samme gjorde også *Bergens Tidende* 1.2.2009 – på lederplass.

I dag er det altså langt på veg slik at det ikke lenger er Staten som styrer språket, men private aktører, og slik har det faktisk også vært ganske lenge. Men nå er det stadig flere som oppdager dette, og det moderate bokmålshegemoniet blir stadig utfordra på grasrotnivå. I talemålet er det helt tydelig at mange av de tradisjonelle riksmålsformene er marginalisert, mens radikalt bokmål passerer som nøytralt standardtalemål i både i NRK og andre etermedier. I skjønnlitteraturen er det liten trøst å finne for de som ønsker seg ei strammere bokmålsnorm, der vi blant andre har en Per Petterson, som ingen litterære forståsegpåere våger å kritisere språket til, samme hvor god lyst de måtte ha til å gjøre nettopp det.

En ting er skjønnlitteraturen, der det moderate bokmålet altså ikke rår grunnen aleine, men der det nok likevel har en solid stilling. Noe helt annet er alle de nye sjangrene der avstanden til talt språk er mye mindre enn i det tradisjonelle skriftspråket: *sms, chat,* og *blogg* – for å nevne tre ferske sjangrer i elektroniske medier, der respekten for vedtatte skriftspråksnormer er særdeles lite påtrengende og angsten for dialektinnslag og blanding av norske skriftmålsformer og utenlandsk språk nærmest fraværende. Det er klart at ikke alle elementer i disse nye sjangrene passer i mer formell skriftlig stil, men at slike sjangrer i framtida også vil sette sitt preg på det normale skriftspråket, er høyst sannsynlig – det er tross alt innafor disse sjangrene storparten av folket er aktive språkbrukere og ikke bare passive konsumenter. I avisinnlegg skrevet av vanlige folk utover landet ser vi også et langt større språklig mangfold enn i de redaksjonelt språkvaska innlegga som kommer på trykk i de fleste storavisene, og dersom en betrakter slike tekster uten språkpolitiske skylapper, er det oftest liten grunn til å påstå at de blir mindre leselige på grunn av ord- og formvalg.

LSS runder derfor de første femti åra i trygg forvissing om at vår sak har framtida for seg. At laget er lite, spiller for så vidt mindre rolle; vi er overbevist om at vårt program er i pakt med de langsiktige tendensene i norsk språkutvikling. Men vi vil gjerne gi vårt lille bidrag til å puffe utviklinga i den retninga vi mener er den rette, ved å minne om at vi ennå ikke har «ett mål i Norge, høvelig for alle nordmenn»,

som Didrik Arup Seip erklærte som framtidsvisjonen i 1916. Og i mellomtida skal vi i LSS dyrke de to målformene våre og gjøre akkurat det som myndighetene har sagt at Språkrådet ikke skal gjøre, nemlig «støtte opp om utviklingstendenser som på lengre sikt fører målformene nærmere sammen.»

Tillitsfolk i LSS gjennom femti år

Formenn/leiarar
Arne Kielland 1959–60
Svein Hofseth 1960–63
Rakel Seweriin 1963–71
Ivar Grotnæss 1971–73
Ivar Hundvin 1973–75
Magne Aksnes 1975–76
Geirr Wiggen 1976–78
Thore A. Roksvold 1978–80
Reidunn Guldal 1980–81
Lars S. Vikør 1981–85
Svein Lie 1985–87
Rolf Theil Endresen 1987–89
Arne Torp 1989–93
Helge Gundersen 1993–95
Pål Styrk Hansen 1995–03
Vanja Røkkum Jahnsen 2003–

Nestformenn/nestleiarar
Alfred Kvalheim 1959–60
Leif Egerdal 1960–61
Kay-Olav Winther 1961–64
Jakob Skauge 1964–69
Ivar Grotnæss 1969–71
Rakel Seweriin 1971–73
Ola Halvorsen 1973–78
Thomas Hoel 1978–81
Reidunn Guldal 1981–83
Eskil Hanssen 1983–85
Pål Styrk Hansen 1985–87
Eskil Hanssen 1987–89
Pål Styrk Hansen 1989–95
Arne Torp 1995–

Formenn i arbeidsutvalet
Arne Kielland 1959
Alfred Kvalheim 1959–60
Leif Egerdal 1960–61
Kay-Olav Winther 1961–63

Rakel Seweriin 1963–64

Sekretærar
Harald Løvaas 1959–60
Ivar Hundvin 1960–62
Leif Egerdal 1961–62
Gisle Gravem 1962–63
Bjørn Smith 1963
Olav Eriksen 1963–65
Jan Holme 1964–65
Lars S. Vikør 1965–67
Tore Moen 1967
Lars S. Vikør 1967–68
Tore Moen 1968–69
Rolf Theil Endresen 1969
Tore Moen 1971–72
Gunnar Horverak 1972–73
<Frå 1973 til 1983 fungerte leiarane som sekretærar>
Svein Lie 1983–85
Rolf Theil Endresen 1985–87
Pål Styrk Hansen 1987–89
Helge Gundersen 1989–93
André Karlsen 1993–95
Ivar Hundvin 1995–2003
Ellen Skolseg 2003–05
Thomas Hoel 2005-

Kasserarar
Hallvard Endal 1959–63
Ivar Hundvin 1963–69
Alfred Kvalheim 1969–70
Johs. Fosså 1970–73
Ivar Hundvin 1973–81
Knut Western 1981–83
Eric Papazian 1983–2003
André Stryger 2003–

Redaktørar
Arne Kielland 1.60–3.60
Kay-Olav Winther 1.60–3.60
Per Egil Hegge 4.60–5.60
Harald Løvaas 1.61

Leif Egerdal 1.61–5.61
Svein Hofseth 2.61–5.61
Kay-Olav Winther 1.62–3.63
Knut Kvigne 4.63–2.70
Rakel Seweriin 3.70–3.71
Ivar Grotnæss 4.71–3.73
Ivar Hundvin 4.73–3.75
Geirr Wiggen 4.75–4.76
Ernst Håkon Jahr 1.77–4.81
Torun Gulliksen 1.79–4.81
Eskil Hanssen 1.82–3.83
Øyvind Haaland 4.83–3.85
Lars S. Vikør 4.85–2.88
Rolf Theil Endresen 3.88–3.93
Arne Torp 4.93–3.03
Hans-Christian Holm 4.03–

Redaksjonssekretærar
Leif Egerdal 1.62
Jostein Stokkeland 2.62
Ivar Hundvin 2.62
Leif Egerdal 3.62–5/6.62
Gisle Gravem 5/6.62–1.63
Magne Aksnes 2.63–3.63
Lars S. Vikør 4.70–3.71
Lars S. Vikør 4.8–3.85

Representantar for LSS i Norsk språkråd

1972–1976

Bokmål	**Nynorsk**
Medlem: *Ivar Grotnæss*	Medlem: *Magne Aksnes*
Varamedlem: *Ola Halvorsen*	Varamedlem: *Jakob Skauge*

1976–1980

Bokmål	**Nynorsk**
Medlem: *Ivar Grotnæss*	Medlem: *Magne Aksnes*
Varamedlem: *Leif Roksund*	Varamedlem: *Ernst Håkon Jahr*

1980–1984

Bokmål	**Nynorsk**
Medlem i rådet + varamedlem i fagnemnda: *Geirr Wiggen*	Medlem i rådet (og varamedlem i fagnemnda sidan 1983): *Ernst Håkon Jahr*
Varamedlem: *Torun Gulliksen*	Varamedlem: *Thore Roksvold*

1984–1988

Bokmål	**Nynorsk**
Medlem i rådet + varamedlem i fagnemnda (i 1985 medlem i fagnemnda): *Geirr Wiggen*	Medlem i rådet + varamedlem i fagnemnda: *Ernst Håkon Jahr*
Varamedlem: *Svein Lie*	Varamedlem: *Lars Vikør*

1988–1992

Bokmål	**Nynorsk**
Medlem: *Geirr Wiggen* Wiggen var dessuten leder og nestleder i styret annethvert år i perioden.	Medlem i rådet + varamedlem i fagnemnda: *Ernst Håkon Jahr*
Varamedlem: *Svein Lie*	Varamedlem: *Rolf Theil Endresen*

1992–1996

Bokmål	**Nynorsk**
Medlem: *Geirr Wiggen* Wiggen var dessuten leder og nestleder i styret annethvert år i perioden.	Medlem i rådet + medlem i fagnemnda: *Helge Sandøy*
Varamedlem: *Arne Torp*	Varamedlem: *Rolf Theil Endresen*

1996–2000

Bokmål	**Nynorsk**
Medlem i rådet + varamedlem i fagnemnda: *Arne Torp*	Medlem i rådet + varamedlem i fagnemnda: *Lars Vikør*
Varamedlem: *Ruth Vatvedt Fjeld*	Varamedlem: *Rolf Theil Endresen*

2000–2004

Bokmål	**Nynorsk**
Medlem i rådet + varamedlem i fagnemnda: *Arne Torp*	Medlem i rådet + varamedlem i fagnemnda: *Lars Vikør*
Varamedlem: *Ellen Skolseg*	Varamedlem: *Rolf Theil Endresen*

Prinsipprogram for Landslaget for språklig samling (LSS)

Vedtatt på landsmøtene 10. oktober 1976 og 17. april 1977.

1. Landslaget for språklig samling vil kjempe for språklig samling av det norske folket ved å gi det folkelige talemålet i landet sosial og kulturell oppreising, og ved å arbeide for *ett* samlende norsk skriftspråk bygd på folkemåla i bygd og by, med frihet i ordvalg og med folkelig uttrykksmåte.
2. Språkstriden er i dag først og fremst en strid med sosiale motsetninger. Den maktstillinga det konservative bokmålet har gjennom ulike maktsentra og påvirkningsorgan, er den viktigste hindringa for å nå fram til ei felles folkelig skriftform. LSS vil motarbeide denne ufolkelige norma og organiserte forsøk på å opprettholde den.
3. LSS meiner at alle må kunne bruke sitt eige talemål i alle situasjoner, og går imot talemålsnormering i skolen og privat språktvang i yrkeslivet.
4. LSS går inn for at skriftspråket i skolen skal være mest mulig i samsvar med det folkelige talemålet på stedet.
5. LSS går inn for at norskopplæringa i skolen bør styrkes. I læreplaner og i undervisninga bør det legges sterk vekt på målførekunnskap og nyere språkhistorie som bakgrunn for kunnskap om den nåværende språksituasjonen. Under opplæringa i skriftnormene bør det legges vekt på å vise hvordan normene forholder seg til talemålet på stedet.
6. LSS krever reell jamstilling for nynorsk skriftspråk på alle områder i samfunnet, så lenge vi ennå ikke har nådd fram til ei samlende skriftform.
7. LSS vil ta del i arbeidet med å styrke den folkelige kulturen mot presset fra den kommersielle massekulturen, som ledd i arbeidet for språklig frigjøring.
8. LSS ser det anglo-amerikanske språkpresset som en stor fare for norsk mål i dag, og vil arbeide for å verne det norske målet mot denne kulturen.
9. LSS meiner at arbeidet med å fornorske ord og uttrykk i ulike fagspråk må få langt større vekt i språkrøktsarbeidet enn det har hatt til nå.
10. LSS vil arbeide for at det offentlige skal bruke et folkelig mål, særlig i publikasjoner og anna informasjonsstoff.
11. LSS vil støtte samene i deres strid for samisk språk og kultur. Også andre språkminoriteter bør få bedre undervisningstilbud på sitt eige mål, og høve til å holde på sin kultur.

Vedtatt på landsmøtet 17. oktober 1993

Allment verdigrunnlag
Landslaget for språklig samling ser språkpolitikken først og fremst i sammenheng med arbeidet for ei demokratisk samfunnsutvikling. Vi vil arbeide for en språksituasjon som gjør det lettest mulig for folk å realisere seg sjøl og å delta i samfunnslivet.

Skriftspråket
- LSS vil arbeide for ei gjensidig tilnærming mellom bokmål og nynorsk med sikte på et framtidig fellesnorsk skriftspråk, som alle norsktalende kan kjenne seg hjemme i. Dette samnorske skriftspråket bør avspeile flertallets talemål og dermed støtte opp om det, samtidig som det fører videre den fellesarven som ligger i bokmåls- og nynorsktradisjonene.
- LSS vil arbeide for de formene i bokmål og nynorsk som ligger nærmest opp til de mest utbredte formene i norsk talemål. Ikke minst vil vi støtte de radikale bokmålsformene, som er de mest undertrykte skriftformene i det norske samfunnet i dag.
- LSS går inn for full likestilling mellom bokmål og nynorsk som et steg på veien fram mot språklig samling.
- LSS mener at det fortsatt skal være Staten som skal fastsette de offisielle skriftnormalene og at denne fastsettinga bare skal omfatte rettskriving og bøying, ikke ordvalg og syntaks.

Talemålet
LSS mener at alle norske talemål er like gode og vil arbeide for at de skal kunne brukes fritt i alle sammenhenger. Derfor er vi imot organisert talemålsnormering.

Vedtatt av styret i mars 2009

Allment verdigrunnlag
Landslaget for språklig samling ser språkpolitikken i sammenheng med arbeidet for ei demokratisk samfunnsutvikling. Vi vil arbeide for en språksituasjon som gjør det lettest mulig for folk å delta aktivt som språkbrukere i samfunnslivet. For å nå disse måla vil vi informere folk om språklige rettigheter, blant annet gjennom utdeling av litteraturprisen og ved å drive aktivt opplysningsarbeid på nettstedet vårt.

Skriftspråket
- LSS vil arbeide for å fremme bruken av de folkemålsnære formene i bokmålet, med sikte på å fremme ei utvikling mot et framtidig fellesnorsk skriftspråk, som alle norsktalende kan kjenne seg hjemme i. Dette skriftspråket bør avspeile flertallets talemål og dermed støtte opp om det, samtidig som det fører

videre mest mulig av den fellesarven som ligger i bokmåls- og nynorsktradisjonene.
– LSS vil arbeide for de formene i bokmål og nynorsk som ligger nærmest opp til de mest utbredte formene i norsk talemål. Ikke minst vil vi støtte de radikale bokmålsformene, som er de mest undertrykte skriftformene i det norske samfunnet i dag.
– LSS går inn for full likestilling mellom bokmål og nynorsk som et steg på vegen fram mot språklig samling.
– LSS mener at det fortsatt skal være Staten som skal fastsette de offisielle skriftnormalene og at denne fastsettinga bare skal omfatte rettskriving og bøying, ikke ordvalg og syntaks.

Talemålet

– LSS mener at alle norske talemål er like gode og vil arbeide for at de skal kunne brukes fritt i alle sammenhenger. Derfor er vi imot organisert talemålsnormering.

PÅL STYRK HANSEN:

Språklig samlings litteraturpris

Språklig samlings litteraturpris blei delt ut første gang i 1963, Mikkjel Fønhus var den første prisvinneren. Pr. 2008 har prisen vært delt ut 38 ganger til 39 prisvinnere, da Olav Dalgard og Kirsten Langbo delte prisen i 1979. De to første tiåra blei prisen delt ut litt uregelmessig, mens det sia 1982 har vært årlige prisutdelinger. Denne framstillinga tar først og fremst for seg de siste 25 åra av prisens historie, og når det gjelder opplysninger før det, bygger jeg i stor grad på Geirr Wiggens artikkel om prisen, trykt første gang i bladet *Språklig Samling* nr. 4/89–1/90.

Språkpris eller litterær pris?

Språklig samlings litteraturpris tildeles ut ifra ei blanding av språklige og litterære kriterier. Presseomtaler har delvis vektlagt at det er en *språkpris*, noe som er rett i den forstand at det er en *språkpolitisk* pris med klare rettskrivingspolitiske kriterier, og på den måten en parallell til priser som Noregs Mållag og Riksmålsforbundet deler ut. Likevel har den fra starten i 1963 markert seg som først og fremst en *skjønnlitterær pris*, noe lista over prisvinnere viser, i tillegg til det faktum at styret i LSS i perioder har hatt en prisjury til å foreslå og begrunne kandidater til prisen.

De to første åra var Halldis Moren Vesaas sentral i juryen, som også hadde Kåre Holt som medlem. Fra 1966 til 1980 fungerte sentralstyret sjøl som jury, mens det etter opprettelsen av litteraturfondet (se under) blei utnevnt en ny fagjury bestående av litteraturvitere som Helge Rønning, Per Bache og Tom Christophersen med flere. Jurymedlemmer de siste 20 åra har vært: Anne-Ma Grønlie (til 1993), Reidunn Guldal (1990–1996), Tove Berg (1990–1996), Ragnar Baartvedt (til 1997), Åshild Rykkja (1998–2003), Arild Linneberg (fra 1998), Hege Hellum (fra 2006) og Pål Styrk Hansen (styrets representant fra 1987).

Refsdal og fondet

Prisvinnerne blei fra starten av overrakt et kunstverk, gjerne et bilde. I 1980 ga et av lagets seniormedlemmer, Rjukan-mannen Tomas Refsdal, laget ei gave på hele 100.000 kroner i form av et litteraturfond. De årlige rentene av fondet skulle fra da av deles ut som prispenger. Den første som nøyt godt av dette, var Dag Solstad (1982), som fikk 10.000 kroner. Utover 1980-talet økte Refsdal fondet til 500.000 kroner, og prispengene vokste tilsvarende. Det ble samtidig oppretta vedtekter for fondet som prioriterer forfattere som skriver radikalt *bokmål.* Den største summen vi har delt ut, var 36.000 kroner til Arvid Hanssen (1989), og summen har flere ganger vært på over tretti tusen. Imidlertid har ustabilt rentemarked ført til at prispengene har variert mye, og midt på 2000-talet kunne summen ha kommet ned under 10.000 kroner. For å unngå dette vedtok styret å dele ut en minstesum på 25.000 kroner, noe fondets vedtekter åpner for.

I 1986 blei det bestemt at juryen skulle ha en representant fra sentralstyret. Bakgrunnen var uenigheten omkring tildelinga til Einar Økland året før, og den etterfølgende vedtektsstriden med Tomas Refsdal. Det blei gjort et nummer av at Økland var nynorskforfatter, og sjøl om litteraturfondets vedtekter åpna for at nynorskforfattere kunne få prisen *dersom det ikke fantes bokmålskandidater*, likte Refsdal denne tildelinga så dårlig at han i brevs form trua med å trekke seg fra samarbeidet og la andre disponere fondsmidlene. Etter diskusjon med Refsdal kom man fram til felles forståelse av fondets vedtekter, disse ble så revidert, med ytterligere vekt på at prisen bare helt unntaksvis skulle kunne tildeles en nynorskforfatter.

Hvem har fått prisen?

Halldis Moren Vesaas omtalte i si tid prisen som *ein fødselshjelpar for det samnorske språket*. I de siste 30 åra vil jeg heller snakke om prisen som et handslag til en forfatter, ei anerkjenning og oppmerksomhet, mer som hjelp til å nå ut i en sterkt konkurranseprega medieverden. For å holde oss i Moren Vesaas' bilde, kan vi se på mange av tildelingene som fødselshjelp for *forfattere*, eller iallfall verdifulle bidrag til å løfte fram folk som ikke kjendispressa så langt har omfavna. Noen av disse prisvinnerne har forblitt relativt anonyme, andre har etablert seg som ledende forfattere. Et godt eksempel kan være Per Petterson, som i 1993 akkurat hadde kommet med den tredje boka si og på ingen måte var noen rikskjendis. Mens prisen til Jon Michelet (1991) mest kan kalles et handslag til en veletablert forfatter som har vært trufast mot det radikale bokmålet, det samme kan gjelde for Tron Øgrim (1996).

Oslofjord-dominansen blant prisvinnerne har vært kapital. Av 19 prisvinnere sia 1990 har 15 vært fra Oslofjord-området, eller iallfall fra det sentrale østlandsområdet. Unntaka har vært finnmarkingene Laila Stien (1992) og Magnar Mikkelsen (1997), dessuten trønderne Kim Småge (1990) og Olav Skevik (2004). I den samme perioden ser vi færre utprega bygdemålsformer i forfatternes språk; mens derimot de formene som kan betegnes som *udanna østnorsk*, altså a-former i substantiv og verb og diftongen *ei,* ser vi flere og flere av. Dette stemmer med talemålsutviklinga i store deler av landet, og det er rimelig å se den som en følge av utviklinga i lyd- og bildemediene, som språklig sett i stor grad er muntlige medier. Fjernsynsspråket synes å smitte over på skriftlige sjangre.

Kjønn er en annen interessant variabel. Det er solid belegg i forskninga for at menn *snakker* mer folkelig enn kvinner, men gjelder dette også i skrift, og kan det spores i hvem som har fått prisen opp gjennom historien? Så absolutt: Av til sammen 39 prisvinnere har bare 9 vært kvinner. Fra Laila Stien i 1992 er det ei ubrutt rekke på 14 mannlige prisvinnere før Lise Knudsen fikk prisen i 2007. Så dette er kanskje ikke tilfeldig.

Mottakelsen av prisen

Alle prisvinnerne har tatt imot og sagt seg glade for tildelinga. For noen har det kommet svært overraskende, og både prisen og laget har vært helt ukjent for dem,

andre har sagt at dette er en pris de har hatt lyst på. Noen har sagt at det er hyggelig å bli satt pris på, men de har ikke vært spesielt bevisste på formvalga sine i språkpolitisk forstand. Andre igjen har understreka at prisen representerer en stor anerkjennelse av det kunstneriske uttrykket deres, at den nettopp gir dem visshet om at språket deres holder som litterært språk.

Noen prisvinnere har nærma seg det radikale bokmålet steg for steg; de nordnorske vinnerne Arvid Hanssen (1989) og Laila Stien (1992) er uttalte eksempler på det. Andre har starta der, med en slags ungdommelig friskhet, men så manøvrert seg *bort* fra det utover i forfatterskapet. Tove Nilsen (1984) og Ingvar Ambjørnsen (1987) har til og med fått Oslo riksmålsforenings pris, riktignok rundt femten år etter at de fikk prisen vår! Dette viser først og fremst at språk og form ikke er noe statisk og entydig programmatisk, verken for forfatterne eller for den enkelte språkbruker.

Men noen står støtt på folkemålsgrunn: Per Petterson fikk Språklig samlings litteraturpris som fersk forfatter i 1993 – fem bøker seinere er han en av Norges fremste forfattere og har mottatt ei rekke internasjonale priser, først og fremst for romanen *Ut og stjæle hester* (2003). I år fikk han Nordisk råds litteraturpris for romanen *Jeg forbanner tidens elv*. Denne tittelen synes nærmest ufolkelig, men den er et Mao-sitat – Per Petterson skriver radikalt bokmål, her som i de andre bøkene sine.

Prisutdelinger

Prisvinnerne har stort sett sjøl vært til stede og tatt imot prisen, men et unntak var Arvid Hanssen (1989). Han bodde på Senja og var dessuten ufør, så han ba artisten Kari Bremnes ta imot prisen for seg. Oftest har prisoverrekkelsene foregått i forlagas lokaler, med presse, forlagsfolk og andre inviterte gjester. Vi har blitt godt mottatt hver gang, men med litt ulike rammer og prestisje: Hos Aschehoug, for eksempel, har William Nygaard alltid vært velvillig til stede – Gyldendals Geir Mork blir værende på kontoret. Vi har hatt det jovialt og uformelt på Oktober, personlig og trangt i enmannsforlaget Kolon og hos Kagge. Og det har vært spennende logistikkutfordringer knytta til andre utdelinger, spesielt i 2004. Da fikk historikeren Olav Skevik prisen, han er konservator på Stiklestad Nasjonale Kultursenter og skriver bevisst og formfast radikalt bokmål både i faglige og populærvitenskapelige publikasjoner. Vi fikk til å dele ut prisen i mars 2005 på senterets årlige åpen dag-arrangement, med presse og masse folk i konferansesalen.

For lyrikeren Ketil Gjessing (1994) ble det arrangert prisutdeling i forfatterforeningas lokaler i Gamle Rådhus i Oslo, mens Tron Øgrim (1996) valgte å få prisen overrakt hos NRK på Marienlyst; han var ikke på talefot med noen av sine forleggere. Forholdet mellom forfatter og forlag har vært litt betent i forbindelse med andre utdelinger også, blant annet uttalte Magnar Mikkelsen seg svært kritisk om Cappelens utgivelsespolitikk da han fikk prisen i 1997. Ved enkelte anledninger har forlaga valgt å leie lokaler til prisutdelingene, trulig på grunn av prisvinnerens

status. Både for Jon Michelet (1992) og Laila Stien (1991) var utdelingene lagt til hoteller i Oslo sentrum.

Oppmerksomhet omkring prisutdelingene.

De som vokser opp i dagens Norge, har knapt noen føling med språkstriden i tradisjonell forstand. Ingen kan skrive riksmål lenger, og sjøl Aftenposten har for lengst prenta sine første diftonger. Muntlighet preger mye av det som kommer på trykk, og omgangs- og uttrykksformer er gjennomgående uformelle og sterkt prega av sosial nivellering. Språklig gjør det at formelle og konservative former kjennes lite ledige, nærmest gammaldagse og snåle – det siste ordet er for øvrig for lengst ute av by-ungdommens språk og erstatta med ulike engelskspråklige slangord for å være lite tidsmessig språklig antrukket. Vi lever i en *hei, du!*-kultur, noe som også smitter over på det trykte ord. Nye språkdiskusjoner preger mediebildet: innflytelse fra engelsk, kebabnorsk og funksjonell analfabetisme.

Dette slår faktisk begge veier for prisens del. Unge journalister kan avsløre seg som ganske uvitende og stille veldig pussige spørsmål om saken og prisens bakgrunn. Samtidig kan de være nysgjerrige og føle at de har funnet fram til en kuriositet av et kulturinnslag, og de har ingen motforestillinger mot å komme med fjernsynskamera eller invitere oss med i studio. Men spørsmåla kan til gjengjeld bli ganske tabloide: *Skal dere ta språket fra gamle damer på Frogner, nå?* fikk jeg sjøl over bordet i et Dagsnytt18-studio på Marienlyst i 2007. Og det kan bli ganske forterpa; det er grenser for hvor ofte det er ønskelig å diskutere det samme med for eksempel Per Egil Hegge på radio etter ei prisutdeling. Men *mellom* prisutdelingene er det relativt tyst, ingen språkstrid, og språkutviklinga går sin gang, med jamt økende innslag av a-former og diftong.

Så vi opplever ikke lenger gamle dagers mer eller mindre bevisste fortielse av pristildelingene eller nedsettende og små-ironiske omtaler, noe både prisvinnerne og vi ofte møtte døyve for bare få år sia. Thomas Hylland Eriksen brukte for eksempel ordet *gatespråk* om Per Petterson i ei tidlig bokmelding, og VG boltra seg med følgende under overskrifta «Takk og pris til Jon M» på sistesida 29.11.1991: *…samnorskkammerata har finni ut at dem vil gi årets litteraturpris til Jon Michelet.* Det har vært prisutdelinger uten presse til stede i det hele tatt, og vi har ofte vært glad for en byråfotograf og en notis i de større avisene. Innslag i Dagsrevyen og NRK kulturnytt har vært for unntak å regne.

Medieoppmerksomhet fikk vi derimot da vi ga prisen til Øystein Sunde (1995), ei klar kjendistildeling der vi brøyt noe av mønsteret med å skape oppmerksomhet rundt kvalitetsprega, men mindre kjente forfatterskap. Sunde fikk prisen i plateselskapets lokaler på Grefsen, med NRK radio, Se og Hør og andre pressefolk til stede.

Å sette pris på – å bli satt pris på

Nå som Norsk språkråd er nedlagt som representativt organ, er prisen, prisutdelingene og prisvinnerne lagets årlige store mulighet til å få oppmerksomhet i mediene. Hvem som skal få prisen og hvordan vi skal utnytte prisutdelingene, bør derfor være ei viktig oppgave for styret i åra som kommer. Dessuten bør det være ei oppgave å få flere medlemmer engasjert i prosessen med å finne kandidater og bidra til at forfattere som skriver et radikalt, folkelig bokmål, får større oppmerksomhet. Gjennom Språklig samlings litteraturpris kan vi gjøre det enda mer stas å bli satt pris på, og samtidig få flere til å sette pris på god litteratur og godt, folkelig språk.

Litteraturprisvinnere

1963: Mikkjel Fønhus
1964: Åsta Holth
1966: Kåre Holt
1969: Elling M. Solheim
1972: Hans Børli
1973: Monrad Norderval
1974: Rolf E. Stenersen
1976: Stein Ove Berg
1977: Gutorm Gjessing
1979: Olav Dalgard og Kirsten Langbo
1980: Vidar Sandbeck
1982: Dag Solstad
1983: Erling Pedersen
1984: Tove Nilsen
1985: Einar Økland
1986: Karin Sveen
1987: Ingvar Ambjørnsen
1988: Mari Osmundsen
1989: Arvid Hanssen
1990: Kim Småge
1991: Jon Michelet
1992: Laila Stien
1993: Per Petterson
1994: Ketil Gjessing
1995: Øystein Sunde
1996: Tron Øgrim
1997: Magnar Mikkelsen
1998: Rune Christiansen
1999: Erling Kittelsen
2000: Harald Rosenløw Eeg

2001: Jonny Halberg
2002: Øyvind Berg
2003: Jo Eggen
2004: Olav Skevik
2005: Sverre Knudsen
2006: Kyrre Andreassen
2007: Lise Knudsen
2008: Heidi Marie Kriznik

Del I: Talemålet

EVA MAAGERØ:

Nøtterøy-målet – en språksosiologisk undersøkelse

Fra Språklig Samling 1/1981

Høsten 1977 gjorde jeg en undersøkelse av talemålet til barn og ungdom på Nøtterøy. Undersøkelsen var utgangspunkt for hovedoppgava mi i norsk ved Nordisk Institutt, Universitetet i Oslo. Hensikten med undersøkelsen var først og fremst å belyse enkelte trekk ved talemålet til barn og ungdom på øya ut fra en språksosiologisk synsvinkel. Dette mente jeg var særlig interessant på Nøtterøy siden talemålet i dette området ligger relativt nær opp til standardmålet og tradisjonelt sett ikke har blitt betrakta som en fullverdig dialekt, men som en mindreverdig avart av standard østnorsk. Jeg valgte å arbeide med skoleelever siden jeg syntes det var interessant å prøve å finne ut noe om hvilke krefter som kan virke inn på barns og ungdoms talemål, og også hvor sterk stilling Nøtterøy-målet har blant ungdommen på øya i dag. Et annet utgangspunkt jeg hadde for dette arbeidet, var at jeg mener at det er verdifullt å bevare dialekten på Nøtterøy og å få bort noe av den mindreverdighetsfølelsen som jeg tror mange folk i dette området har hatt og fremdeles har når det gjelder talemålet sitt. Ved at vi forsøker å avdekke noen av de kreftene som virker inn på språket vårt, vil vi kanskje bli mer språklig bevisst og få et mer positivt syn på dialekten vår.

Her i artikkelen vil jeg først si litt om Nøtterøy og Nøtterøy-målet generelt. Deretter vil jeg kort gjøre rede for undersøkelsen min og noen av resultata fra den. Selve metoden for undersøkelsen vil jeg i liten grad komme inn på. Interesserte henvises til hovedoppgava mi. I tillegg til den praktiske undersøkelsen av talemålet til en del barn og ungdom, gjennomførte jeg også en spørreskjemaundersøkelse blant foreldre og lærere på Nøtterøy om deres holdninger til Nøtterøy-målet og dialektbruk generelt. Denne delen av undersøkelsen vil det også føre for langt å komme inn på her.

Øya Nøtterøy

Øya Nøtterøy ligger i Vestfold fylke rett sør for Tønsberg. Folketallet i kommunen, som består av Nøtterøy og en del småøyer, har steget jamt, og kommunen er i dag temmelig tett befolka, ca. 17000 på 60 km^2. Tradisjonelt sett har folk på øya drevet med fiske, sjøfart og jordbruk, men i dag er det servicenæringene og industrien som gir de fleste arbeidsplassene. Størstedelen av befolkninga arbeider i Tønsberg, og Nøtterøy har derfor på mange måter blitt en bokommune. Tønsberg må også regnes som det naturlige handels- og kultursentrum for folk på Nøtterøy i dag. Kontakten med hovedstaden er også stor. Ut fra den sammensatte yrkes- og næ-

ringsstrukturen og den tette kommunikasjonen er Nøtterøy etter mi mening spennende som utgangspunkt for en språklig undersøkelse. Man spør seg om dialekten har samme overlevelsesmuligheter i dette samfunnet som for eksempel i et mer stabilt bondesamfunn.

Nøtterøy-målet

Målet på Nøtterøy skiller seg ikke i særlig grad ut fra talemålet på Tjøme og i Tønsberg-distriktet. Dette tilhører vikværsk og har de språklige trekka vi forbinder med dette målområdet. Går vi ned til de minste språklige detaljer, er det mulig en kan finne spesielle trekk som skiller Nøtterøy-målet fra målet ellers i distriktet. Men på grunn av den gode forbindelsen til områda rundt, er det lite sannsynlig at slike særtrekk gjør seg særlig gjeldende blant unge mennesker i dag. Forskjellene var nok større før da kontakten mellom folk var mindre, og i den eldste generasjonen vil en muligens også i dag finne mindre forskjeller mellom Tønsberg og Nøtterøy og mellom ulike steder i Nøtterøy kommune. Hvordan ser folk på talemålet sitt i dette området? Jeg har allerede nevnt at målet på Nøtterøy og ellers i området rundt Oslofjorden har hatt temmelig lav prestisje i folks omdømme, og jeg antar at det hovedsakelig er to grunner til dette:

1. Det er gjerne dialekter som klart skiller seg ut fra standardmålet som blir sett på som «ekte» og «vakre». De blir ofte forbundet med en sterk og verdifull bondekultur og står fram som «virkelig norsk talemål». Nøtterøy-målet skiller seg i liten grad ut fra standardmålets morfologi og fonologi. Denne lille forskjellen til standardmålet tror jeg har medført at dialektene på store deler av Østlandet har blitt ansett som «uriktige» varianter av ei «riktig» norm. Også folk på Nøtterøy har etter det jeg har erfart, hatt et lite positivt forhold til dialekten sin. Under arbeidet med undersøkelsen min traff jeg mange folk som syntes at det var merkelig at noen kunne være interessert i talemålet der på øya. De snakka jo «vanlig riksmål» med «noen slengær» og «litt sleiv».

2. En annen viktig grunn til at talemålet på øya og i området ellers har fått et negativt stempel, tror jeg må være den kontakten folk på øya tidlig fikk med «badegjester» fra Oslo. Nøtterøy og i ennå større grad Tjøme blei tidlig populære ferieområder særlig for det øvre sjikt fra hovedstaden. «Badegjestene» blei ei viktig næringskilde i distriktet, og mange var økonomisk avhengig av å ha dem boende hos seg om sommeren. «Badegjestene» snakka gjerne det som ofte kalles «dannet talemål», og selv om de nok hadde lite direkte kontakt med befolkninga, kan de «fine badegjestene» i hvert fall ha fått folk i distriktet til å føle seg sosialt underlegne, noe som igjen kan ha hatt følger for språket. Turisttrafikken er fremdeles ei viktig næring for folk i dette distriktet, men det er klart at de sosiale skillene mellom «badegjester» og lokalbefolkninga for det meste er utviska i dag. Men språklige holdninger er seigliva, og den språklige mindreverdighetsfølelsen som turisttrafikken engang skapte, tror jeg til dels lever videre ennå.

Selve undersøkelsen

Ut fra erfaringer en har gjort i andre undersøkelser med språksosiologisk utgangspunkt, ville jeg se om alder, kjønn, tilhørighet til sosial gruppe og talesituasjonen hadde betydning for elevenes bruk av dialektformer. Jeg valgte derfor å arbeide ut fra følgende hypoteser:

1. Det vil være forskjell i bruk av modifiserte former på forskjellige alderstrinn, og elever i ungdomsskolen modifiserer talen sin mindre enn elever i gymnaset og barneskolen.

2. Jenter bruker flere standardformer enn gutter.

3. Grupper inndelt etter sosiale kriterier vil ha forskjellig grad av standardformer: ei høyere sosial gruppe bruker flere standardformer enn ei lavere.

4. Det vil bli brukt flere standardformer i en formell situasjon enn i en uformell.

Jeg ville gjennomføre undersøkelsen ved hjelp av lydbåndintervjuer med skoleelevene, og i april 1977 fikk jeg tillatelse av skolesjefen på Nøtterøy til å intervjue elever ved Nøtterøy videregående skole, Borgheim skole (ungdomsskole) og Torød skole (barneskole) om høsten. De 18 elevene som var med i undersøkelsen (6 fra 3. kl. i den videregående skolen, 6 fra 9. kl. i ungdomsskolen og 6 fra 3. kl. i barneskolen), valgte jeg ut fra et skjema jeg hadde laga på forhånd og som elevene fylte ut. Viktig var det naturligvis at elevene var født og oppvokst på Nøtterøy, dessuten at det blei likt antall gutter og jenter.

Elevene blei så intervjua to og to sammen i to forskjellige situasjoner, en formell og en uformell. Det formelle intervjuet skjedde for alle elevene på skolen, og vi prøvde å diskutere emner som elevene hadde lest om i avisene eller arbeidd med på skolen. Det uformelle intervjuet foregikk utafor skolen og hadde mer preg av «en liten fest» hvor vi prata om løst og fast.

Lydbåndopptaka blei seinere delvis transkribert, og deretter valgte jeg ut følgende 4 språktrekk som jeg ville undersøke nærmere i forbindelse med de 4 sosiale variablene alder, kjønn, sosial tilhørighet og talesituasjon:

1. *Den vikværske æ-lyden* i bryting med standardspråket: i ubestemt flertall av de fleste hankjønnssubstantiv (*guttær, bilær*) og i enkelte hunkjønnsord (*bøkær, kjærringær*), i presens av svake a-verb (*kastær, kjeftær*), i komparativ av adjektiv (*penære, moroære*), i nomina agentis (*murær, ledær*) og i noen tilfeldige ord som forekommer svært ofte i muntlig tale (*sommær, hommær*). I materialet som resultata nedafor bygger på, tok jeg også med *a* i bryting med *e* i to kategorier som har nær tilknytning til de kategoriene der æ-lyden blir brukt, nemlig i bestemt form flertall av hankjønns- og hunkjønnssubstantiv der en har mulighet for *æ* i ubestemt form (*guttane, bøkane*) og i superlativ av adjektiv (*penast, moroast*).

2. Tjukk l i bryting med «tynn» 1 eller r(d) (*klatre, gjole*).

3. Jamvektsformer i bryting med former uten jamvekt, både ved verb (*værra, setta*) og substantiv (*haga, stega*).

4. Fortid av svake a-verb der endinga *-a* står i brytingsforhold til endinga *-et* (*kasta, henta*).

Grunnene til at akkurat disse 4 trekka ved dialekten blei valgt, var at de alle har relativ høy frekvens i språket, de går alle (med unntak av jamvektsorda i nåtidas språk) inn i det morfologiske eller fonologiske systemet i dialekten og er ikke bare spredde tilfelle, og de er alle markante trekk ved Nøtterøy-målet. Etter mi erfaring var også disse 4 språkvariablene slike trekk som av og til blir bytta ut med standardspråkvariantene som da føles «riktigere» og «penere».

Resultata av undersøkelsen

a. Forholdet mellom de 4 språktrekka

Sammenlikner en først innbyrdes de 4 forskjellige språktrekka som blei undersøkt, så er det æ-lyden og jamvektsformene som i størst grad blir bytta ut med former for standarduttalen. Når det gjelder æ-lyden, blir den i den formelle situasjonen bytta ut med ei standardform i 61,2 % av brytingstilfella, i den uformelle i 52,3 %. For jamvektsformene er prosenttalla ennå høyere, henholdsvis 63,4 % og 60,1 %. At det var disse to språktrekka som blei mest modifisert, var ikke uventa. Det er vel ikke noe enkelt språktrekk som på Nøtterøy og i nabodistrikta blir oppfatta som så «vulgært» og «breitt» som æ-lyden. Den skiller språkbrukeren med en gang ut fra folk fra hovedstaden og ellers i landet, og siden den opptrer i så mange kategorier i språket, kan den lett komme til å prege talen til den som bruker den. Hvis barn og ungdom på Nøtterøy noen gang blir retta på når det gjelder språk, er jeg nesten sikker på at det er æ-lyden som blir det som blir slått ned på. Også jamvektsformer oppleves nok som «gale» og «udanna» i distriktet. I noen av disse orda har en også annen vokalkvalitet og -kvantitet i stammen i folkemålsvarianten (*betta* for *bit*, *vetta* for *vite*). Da oppleves nok orda som typiske østlandsformer, «stygge» og «bondske», og blir forsøkt unngått. Tjukk 1 og a-ending i fortid av a-verb føles tydeligvis ikke belastende på samme måte som de to andre språktrekka og blir ikke på langt nær så mye skifta ut. Mange av dem jeg snakka med i forbindelse med undersøkelsen, mente nok at «tynn» 1 og *-et*-endinga i a-verba var «riktigere» enn tjukk 1 og *-a*, men faren for å virke affektert ved bruk av standardspråkformene er nok langt større her enn ved de to andre språktrekka.

b. Alder

Er det i det hele tatt rimelig å anta at barn og ungdom modifiserer talen sin? Når voksne modifiserer talen sin i retning av standardspråket, er det ut fra følelsen av at det daglige talemålet deres ikke strekker til i alle situasjoner. Et nettverk av sosiale normer gjør seg gjeldende når det dreier seg om språket vårt. En skulle kanskje tro at slike kompliserte regler for oppførsel ikke gjorde seg gjeldende for barn og ungdom. De har ikke samme «trening» som voksne til å føle og følge det sosiale normtrykket. Men samtidig er det klart at regler for språkbruk hører med til barns oppdragelse, til innføringa i samfunnet. Talla som er nevnt ovafor, skulle vise at de 18 ungdommene jeg var i kontakt med, ikke følte at folkemålsformene alltid var

brukbare. Det viste seg også at prosentene for bruk av standardformer var nokså forskjellig på de forskjellige alderstrinn. Se tabellen:

		3. gym	9. kl.	3. kl.
æ-lyden	**formell sit.**	69,5	42,5	68,6
	uformell sit.	64,3	36,0	51,1
tjukk l	**formell sit.**	30,6	11,8	28,9
	uformell sit.	13,6	12,0	21,0
jamvektsformer	**formell sit.**	72,6	50,0	66,7
	uformell sit.	71,4	25,6	70,4

Modifiserte former i prosent på de forskjellige alderstrinn

(Resultata for de svake a-verba er i dette tilfellet gjengitt på en annen måte i oppgava, og derfor ikke tatt med her.)

Vi ser at ved alle de tre språktrekka skiller ungdomsskoleelevene seg ut som de som modifiserer talen sin minst. Dette tror jeg kan forklares med at ungdommene i 15–16-årsalderen er midt i en slags sosial og følelsesmessig frigjøringsprosess. De vil ofte ta avstand fra de normer foreldre og andre voksne setter. Dette gjelder klær, oppførsel, interesser og sannsynligvis også språk. Hvis det å snakke «pent» for de voksne betyr høy frekvens av standardformer, vil nok mange nettopp i ungdomsskolealderen være i opposisjon til dette. De som snakka «for fint», blei mobba, fortalte ungdomsskoleelevene. Gymnasiastene må en anta mer har glidd inn i de voksnes språknormer. Dessuten er gymnasiastene den gruppa blant de unge som en venter skal ha teoretiske kunnskaper, kunne diskutere, være orientert. I mange situasjoner vil det medføre bruk at et teoretisk og abstrakt språk, antakelig med høy frekvens av standardformer. Da vil de «fine» formene ikke lenger virke så avskrekkende. Elevene i 3. kl. i folkeskolen har også en temmelig høy andel standardspråkformer. I denne alderen er nok barna sterkt prega av de normene skole, foreldre og andre voksne setter for språk. Får barna følelsen av at folkemålsformene er mindre «pene», vil vel dette nettopp virke inn i situasjoner som dette hvor talen deres blir tatt opp på bånd. Resultata skulle altså vise at også barn i denne alderen retter seg etter ulike språknormer.

c. Kjønn

Mange språksosiologiske undersøkelser har vist at det har vært ganske store forskjeller mellom de to kjønna når det gjelder bruk av folkelig talemål. Ser en på resultata i tabellen nedafor, oppdager en at dette var tilfellet også i min undersøkelse.

		Jenter	Gutter
æ-lyden	**formell sit.**	79,9	44,4
	uformell sit.	75,9	29,3
tjukk l	**formell sit.**	26,0	20,3
	uformell sit.	19,9	10,4
jamvektsformer	**formell sit.**	78,0	46,5
	uformell sit.	69,1	51,2
a-verb	**formell sit.**	37,0	0
	uformell sit.	13,9	3,1

Modifiserte former i prosent for de to kjønna

Det stilles gjerne strengere krav for oppførsel til kvinner enn til menn, og disse strenge krava ser også ut til å gjelde språket. Kvinner har til nå hatt en mer utrygg situasjon i samfunnet og antakelig derfor vært mer lydhøre for samfunnets normer. Slike kjønnsrollekrav blir tidlig ført over på barna. Påbud og forbud når det gjelder språk, er nok også noe som jentene får merke sterkere enn guttene. I tabellen ovafor ser vi at forskjellen mellom kjønna er svært stor når det gjelder æ-lyden. Det er vel rimelig at et språktrekk som er så markerende for språkbrukeren og som oppleves som så «udanna» og «vulgært», blir følt som spesielt umulig for jenter. Interessant er det å se at forskjellen mellom jenter og gutter er minst når det gjelder bruken at tjukk 1. Også her bruker jentene en del flere modifiserte former enn guttene, men det er tydelig at dette språktrekket ikke blir følt så belastende for jentene som æ-lyden og jamvektsformene. I hovedoppgava mi har jeg også forsøkt å sammenlikne resultata for jentene og guttene på de forskjellige alderstrinna. Forskjellen er minst for gymnasiastene. Her ventes det nok «pen» og «danna» tale av guttene også, noe som antakelig vil medføre større bruk av standardformer.

d. Sosiale grupper

I undersøkelsen delte jeg de 18 elevene inn i tre grupper med 6 elever i hver etter sosiale kriterier. Hvordan jeg kom fram til et inndelingsgrunnlag, skal jeg ikke komme inn på her, men det er klart at dette var et av de vanskeligste metodespørsmåla jeg hadde. Resultata for de tre gruppene jeg valgte å bruke, er følgende (og gruppe 1 står øverst i det sosiale hierarkiet og gruppe 3 nederst):

		gruppe 1	gruppe 2	gruppe 3
æ-lyden	**formell sit.**	71,6	60,5	55,1
	uformell sit.	84,5	46,7	35,1
tjukk l	**formell sit.**	36,5	19,6	19,3
	uformell sit.	24,0	9,3	16,2

		gruppe 1	gruppe 2	gruppe 3
jamvektsformer	**formell sit.**	87,3	55,2	52,1
	uformell sit.	100	45,6	54,7

Modifiserte former i prosent for de tre sosiale gruppene

(Igjen er resultata for a-verba utregna på en annen måte i oppgava mi og derfor ikke tatt med her.)

Det en først legger merke til ved resultata ovafor, er den markerte forskjellen en har mellom gruppe 1 og de to andre gruppene. Gruppe 2 og 3 ser mer ut til å følge hverandre i behandlinga av de 3 språktrekka. Det er ganske klart at ungdommene i den «høyeste» sosiale gruppa hadde fjerna seg mer fra folkemålet enn de andre. Jeg regner med at standardspråket nesten fullstendig har fortrengt dialekten hos mange representanter for de øvre sosiale sjikt på Nøtterøy, og at barna her hovedsakelig blir oppdratt til standardmål. Går en til resultata for de enkelte ungdommene innafor gruppe 1, skulle disse støtte opp om denne antakelsen. For eksempel er det tre av de 6 elevene i denne gruppa som overhodet ikke har former med *æ* verken i den formelle eller den uformelle situasjonen, og hele 4 av de samme 6 elevene bruker ikke jamvektsformer i noen av situasjonene. Ellers kan en legge merke til at det er tjukk l som i høyeste grad blir tålt av gruppe 1. Her er ikke modifiseringsprosenten så stor som ved de to andre språktrekka. Men igjen er det en markert forskjell til gruppe 2 og 3.

e. Formell og uformell situasjon

Resultata nedafor viser hvordan de 18 elevene brukte de 4 språktrekka i de to opptakssituasjonene.

æ-lyden	**formell sit.**	61,2
	uformell sit.	52,3
tjukk l	**formell sit.**	23,5
	uformell sit.	15,1
jamvektsformer	**formell sit.**	63,4
	uformell sit.	60,1
a-verb	**formell sit.**	17,9
	uformell sit.	7,5

Modifiserte former i prosent i de to opptakssituasjonene

Vi ser at forskjellen i bruk av folkemålsformer i de to situasjonene var temmelig klar. Det er tydelig at elevene følte et større behov for bruk av standardspråkformer der jeg gikk inn for å gjøre intervjuet virkelig formelt. Allikevel er det vel endringa av den ytre situasjonen som skapte minst utslag i språkbruken til elevene når en sam-

menlikner med de andre sosiale variablene. Det ser en også i tabellene ovafor. En formell situasjon går det an å konstruere uten for store vansker når en ikke kjenner informantene, men det er ytterst vanskelig å skape en uformell situasjon. Elevene vil nok i enhver opptakssituasjon føle seg mer eller mindre bundet. Selv om pratinga og diskusjonene blei aldri så løsslupne i den uformelle situasjonen, så visste de hele tida at lydbåndet sto på. Jeg tror derfor ikke at den uformelle situasjonen framkalte den helt frie talen og regner med at elevene i en helt ukontrollert situasjon gjennomgående vil bruke mer dialektformer. Noe annet en oppdager når en går til materialet for enkeltelever, er at det ser ut som en del elever temmelig stabilt bruker standardspråkets former uten hensyn til den ytre situasjonen. Som det går fram av det som er sagt ovafor, gjelder dette hovedsakelig elever fra den «høyeste» sosiale gruppa. Ellers viser materialet at det særlig er tredjeklassingene i folkeskolen som endrer talen sin fra den formelle til den uformelle situasjonen. Jeg tror dette blant annet kan forklares med at opptakssituasjonen var mest vellykka blant dem. De blei svært engasjerte da vi hadde sammenkomsten vår som var ramma rundt den uformelle situasjonen, og slåss nesten om å komme til orde.

Sammenfatning

Først vil jeg gjerne komme med noen reservasjoner når det gjelder resultata og tolkinga av dem. Det er klart at en må være forsiktig med å trekke for generelle konklusjoner fra en liten undersøkelse som dette. Antall informanter var lavt, bare 18 stykker, og innspilt tale var bare 9 timer til sammen slik at frekvensen for de 4 språktrekka gjerne kunne vært høyere. I tillegg kommer at en i undersøkelser med språksosiologisk synsvinkel nesten alltid har visse metodeproblemer. Det omfanget og opplegget en kunne ønske seg for undersøkelser som dette, går imidlertid som oftest langt utover de rammer ei hovedoppgave setter. Alle usikkerhetsmomenter tatt i betraktning mener jeg at denne undersøkelsen allikevel gir viktige opplysninger særlig på to områder:

1. Den sier noe om bruk av Nøtterøy-dialekt blant unge mennesker på øya. Undersøkelsen viser at de 18 elevene for en stor del unngår dialektformer til fordel for standardformer. Bruken av standardformer var etter mi mening uventa stor. Det ser altså ut som standardmålet har stor innvirkning på målet til barn og ungdom i dette distriktet hvis disse resultata er representative. Det kan være mange forklaringer på dette. Det er klart at de unge i dag har mye større kontakt med storsamfunnet enn før. Spesielt har nok kontakten innover til Oslo økt for ungdom fra Oslofjorddistriktet. Radio, fjernsyn og økt kontakt med skriftspråket kan også være av betydning for at de i stor grad ser ut til å unngå dialekttrekk. Kanskje er dette spesielt viktig der folkemålet ikke skiller seg så mye ut fra standardspråket. Den store bruken av standardformer og de mange negative holdningene til Nøtterøy-målet jeg har møtt på øya, gir ikke noe positivt bilde for denne dialekten i framtida. Så svart som det kan fortone seg her, tror jeg imidlertid ikke det er. Det var flere av elevene i undersøkelsen som nokså stabilt holdt fast ved dialekten sin i begge opptakssituasjo-

nene. Dessuten regner jeg med – som nevnt ovafor – at den uformelle situasjonen heller ikke viser den helt frie talen til elevene slik at det er grunn til å tro at de vil bruke mer folkemålsformer i situasjoner som er helt ukontrollerte. Men jeg regner resultata for temmelig pålitelige når det gjelder Nøtterøy-ungdoms språkbruk i mer formelle situasjoner. Etter egne erfaringer å dømme står fremdeles dialekten sterkt i en del miljøer på Nøtterøy når folk kommer sammen og treffes i virkelig uformelle situasjoner. I den seinere tida har vi dessuten opplevd ei styrking av de desentraliserende kreftene i samfunnet vårt og sammen med dette ei oppvurdering av lokal kultur og lokalt språk. Det er derfor å håpe at også Nøtterøy-målet blir verdsatt i tida som kommer og ikke lenger blir oppfatta som «slengete og sleivete riksmål».

2. Resultata fra denne undersøkelsen synes også – som jeg tidligere har vært inne på – å vise at sosiale normer for språk ikke bare gjør seg gjeldende hos voksne, men også hos barn og ungdom. De sosiale variablene som blei brukt som utgangspunkt for undersøkelsen, har alle vist mer eller mindre markante utslag i materialet. Alle de 4 arbeidshypotesene må sies å ha blitt helt eller delvis bekrefta. Mønstra som kom fram, kjenner en fra mange andre undersøkelser der voksne personers språk har stått i sentrum. De normene som måtte gjelde for språkbruken generelt i samfunnet vårt, synes altså tidlig å bli overført til barna, og kanskje gjelder dette særlig i et så tett og sammensatt samfunn som det Nøtterøy er. De unge kan rette seg mer eller mindre etter disse normene, eller de kan være i opposisjon til dem slik vi så at en del av ungdomsskoleelevene muligens var. Klart er det i hvert fall at unge mennesker ser ut til å føle språktrykk i en eller annen retning på samme måte som voksne mennesker ofte gjør det.

THOMAS HOEL:

Språklig normpress og språkskifte – om fornorskinga av ei samebygd

Fra Språklig Samling nr. 4/1982

Det er ikke ukjent at det i Norge i mange sammenhenger – særlig de mer offentlige – virker et «normpress» på talespråket. Mønsteret for dette normpresset er oftest norsk språk slik det snakkes i Oslo (og man kan også skille ut en sosial variant i Oslo som «overnorm»). Som vist i en annen artikkel i dette nummeret, kan det imidlertid også eksistere mer lokale «normer» for deler av språkstrukturen (se artikkelen til Hildur Hatlebrekke).

Det er også kjent at normpress av denne typen har ei rekke uheldige følger, både på utvendig og innvendig plan. Språket er en viktig faktor for et individs følelse av gruppetilhørighet, og folk som gir etter for normpress og normaliserer talen sin, vil i mange tilfeller oppleve identitetskriser ved at de føler de har svikta ei gruppe de var knytta til. Samtidig er ikke normalisering av talen ei tilstrekkelig tilknytning til noen annen gruppe, og resultatet kan lett bli en følelse av å falle mellom to stoler.

Også for folks sjølbilde har normpresset konsekvenser. Her kommer den betydninga språket har som signal for gruppetilhørighet inn: Språket oppfattes som kjennetegn for sosial rang eller posisjon; språklige normer avspeiler sosiale dommer og fordommer. Nedvurdering av språket til ei gruppe (i form av normpress) er derfor ikke først og fremst ei vurdering av språket til gruppa, men heller ei vurdering av gruppas sosiale posisjon. Innebygd i normpresset er også forventninger om at språket definerer hvilke sosiale roller man kan spille og kan tillate seg å spille.

I forholdet til «verden» utafor ei gruppe kan språklig nedvurdering føre til passivitet – eller opprør. I det første tilfellet unngår individer i ei gruppe de situasjonene hvor de venter å møte nedvurderinga og konsentrerer sin sosiale aktivitet innover i gruppa. Disse individene lever da opp til de mer eller mindre klart uttrykte forventningene i normpresset. Det andre tilfellet får vi når individer i ei gruppe ikke er villige til å unngå konfrontasjoner, men bryter de normene for sosial oppførsel som er forventa ut fra språket deres.

De fleste nordmenn har vel følt eller vil en eller annen gang føle et språklig normpress. Det er rimeligvis ikke så altfor mange av oss som føler at vi – språklig sett – ville passe inn i alle sammenhenger. Desto verre er imidlertid situasjonen for de nordmenna som ikke snakker norsk; jeg tenker da først og fremst på dem som har samisk som morsmål. Av dem krever ikke normpresset normalisering av en dialekt, men skifte til et helt annet språk. Den språklige avstanden er kraftig forstørra i forholdet mellom samisk og norsk, og vi kan derfor vente at også de sosiale konsekvensene av normpresset vil være forstørra og lettere å få øye på. Flerspråklig-

hetsproblematikk kan derfor tjene som et slags språklig «forstørrelsesglass» for studiet av forholdet mellom sosiolekter av ett språk.

I forholdet mellom norsk og samisk har også normpresset hatt en mer direkte/konkret karakter enn det presset norsktalende nordmenn er utsatt for. Særlig gjelder dette statens skolepolitikk overfor samene. Der har det blitt ført en konsekvent fornorskingslinje, språklig og kulturelt sett, og samene har fått svært liten støtte til å bevare og utvikle sitt språk og sin kultur. Resultatet har også blitt deretter; i dette århundret har norsk språk «utkonkurrert» samisk mange steder i Finnmark og Troms.

Fra samisk til norsk i Spansdalen

I denne artikkelen skal vi spesielt se på forholda i ei samebygd som er blitt fornorska i dette århundret, bygda Spansdalen i Lavangen kommune i Sør-Troms. Bygda var pr. 1.11.1980 bosted for 273 av kommunens 1288 innbyggere og ligger i et trangt dalsøkk mellom stupbratte fjellsider som rager 500–1000 meter opp. I øst grenser bygda til ei annen samebygd; i vest danner en morenerygg ei klar grense mot den ikke-samiske befolkninga nede ved fjorden. Det har aldri vært noe spesielt hjertelig forhold mellom disse to befolkningsgruppene.

Fram til 2. verdenskrig var samisk det dominerende språket i Spansdalen. Samisk blei brukt i heimene til daglig og var det språket ungene lærte først. Etter 2. verdenskrig ser det imidlertid ut til at det fant sted en slags språklig holdningsendring blant folk i Spansdalen. Enkelte kilder hevder at det kan virke som om de eldre rett og slett blei enige om at det var unødvendig for ungene å lære samisk. Samisk blei etter dette brukt minst mulig mens ungene var til stede. Resultatet er at bare få under 30 år i dag snakker samisk utover glose-stadiet.

Det kan være flere grunner til dette omslaget. For det første har språkskillet mellom samer og ikke-samer i kommunen gjort at spansdølene nok alltid har følt seg som ei utgruppe i det norske samfunnet. Krigen kan ha ført med seg et ønske om å bli like «norske» som andre nordmenn. Krigen har rimeligvis også vist spansdølene hvor avhengige de er av hendinger i storsamfunnet utafor deres egen bygd, med det resultatet at de etter krigen kan ha vært innstilt på å ta større del i livet i storsamfunnet enn tidligere.

Deltakelse i storsamfunnet krever utdannelse. Ut fra egne erfaringer og for at ungene skulle få mest mulig ut av skoletida, har nok foreldra sett det som en fordel å lære ungene norsk så tidlig som mulig. Med i bildet hører det også at det fra og med 1951 blei oppretta sentralskole i kommunen, slik at spansdølene mista skolen i sin egen bygd. Ønsker om at ungene fra Spansdalen ikke skulle skille seg ut pga. språket, kan også ha liggi bak språkskiftet.

Samiske dialektforskjeller

Et fjerde forhold som kan ha spilt en rolle, er at folk i Spansdalen i dette hundreåret neppe har hatt noen sterk følelse av å være samiske. De har hatt lite kontakt med

andre samer, og når de først har hatt kontakt, har de ofte blitt offer for samiske dialektforskjeller. Spansdalssamisk tilhører den gruppa av samiske dialekter som kalles Jukkasjærvi-samisk og snakkes i et område avgrensa (omtrentlig) i sør ved ei linje mellom Kiruna og Ofoten og i nord ved ei parallell linje gjennom Tromsø. Finnmarks-samisk utgjør en annen dialektgruppe og blir bare dårlig forstått av samene fra Spansdalen. Det samme gjelder for forskjellige former for Nordlands-samisk.

Disse samiske dialektforskjellene får store konsekvenser for spansdølene. Det samiske skriftspråket er bygd på Finnmarks-samisk, og pr. i dag er det derfor bare en håndfull spansdøler som kan skrive eller lese samisk. Samiske radio-/tv-sendinger blir også dårlig forstått. Ei svært vanlig holdning blant spansdølene har da også vært (og er fortsatt hos mange) at den samiske dialekten deres ikke er noe «skikkelig» samisk (parallellen til norskspråklige forhold er klar). Denne holdninga kan ha blitt forsterka ved at mange norsktalende ellers i kommunen ikke har oppfatta spansdals-samisk som samisk, men heller som et slags mystisk «kråkemål». Folk i Spansdalen kan i det hele tatt neppe ha følt noen sterk samisk identitet i dette hundreåret. For de fleste spansdølene må derfor språkskiftet fra samisk til norsk ha fortont seg som en overgang fra et perifert og lite nyttig språk til et mer sentralt og nyttig språk.

I forsterkende retning har det nok også spilt en rolle at en tradisjonell samisk næringsveg som reindrift aldri har vært drevet av samene i Spansdalen. Næringsvegene har vært småbruk av vanlig norsk type, samt arbeid av mer kortvarig karakter utafor bygda (fiske og anlegg). I den grad det kan hevdes at språket til ei gruppe er forankra i levesettet til gruppa, kan det også hevdes at det samiske språket i Spansdalen har mangla denne forankringa. I stedet har spansdølene bygd opp et økonomisk og sosialt avhengighetsforhold til majoritetskulturen, som fungerer på norskspråklig basis.

Alt i alt kan det da sies at det er en kombinasjon av normpress og sosial avhengighet som ligger til grunn for språkskiftet. Åra rundt 1950 markerer et vendepunkt for språkbruken i bygda: Bruken av samisk gikk raskt tilbake etter 1950. I dag gjelder det, med unntak av noen få familier, at samisk språk bare brukes av de eldste seg imellom. Om 20-30 år vil språkskiftet etter alt å dømme være fullstendig gjennomført (viss utviklinga fortsetter som nå).

Som nevnt tidligere fins det kilder som hevder at det i åra 1945–1950 har oppstått en slags kollektiv enighet blant spansdølene om å iverksette et språkskifte fra samisk til norsk. Denne enigheten (uansett hvor kollektiv eller klart formulert den har vært) har neppe oppstått i et språkholdningsmessig vakuum. Det har alltid vært klare sosiale skiller mellom samene og ikke-samene i Lavangen, og språket har blitt oppfatta som det viktigste kjennetegnet for dette skillet. Det språklige normpresset var altså klart til stede før språkskiftet fant sted.

Den typiske reaksjonen på dette normpresset blant spansdølene har vært isolasjon fra omverdenen kombinert med en sterkt mistenksom holdning overfor fremmede. Det er kjent ei rekke episoder der et typisk fellestrekk er at all indre strid sky-

ves til side overfor noe som kan oppfattes som en trussel fra verden utafor bygda. Det er også svært vanskelig for utenbygds folk å få innblikk i bygdas indre liv.

Til tross for språkskiftet finner man i noen grad denne mistenksomheten overfor utenverdenen igjen også hos de yngre. Delvis er den vel et personlighetstrekk de har «arva» fra foreldre og eldre i bygda; delvis ligger det nok fortsatt et språklig normpress til grunn for den. Sjøl om folk under 30 i Spansdalen i dag overveiende snakker norsk, er de likevel 1. og 2. generasjons enspråklige (overveiende) norsktalende i bygda. Det samiske substratet viser seg i noen grad i den norske dialekten deres, slik at denne dialekten skiller seg litt fra dialekten ellers i Lavangen. Dette lille skillet ser likevel ut til å være stort nok til å kunne fungere som kjennetegn på det sosiale skillet: Spansdølene oppfattes på mange måter fortsatt som en slags «underklasse» i kommunen.

Det sosiale skillet viser seg også på skolen. Som i tospråklighetsområder ellers i verden finner man at ungene fra minoritetsbefolkninga oppnår dårligere skoleresultater enn majoritetsungene. Fraværet er også større blant minoritetsungene. I Lavangen, som ellers i verden, fins det folk som oppfatter disse forskjellene som tegn på at intelligensnivået må være forskjellig i de to befolkningsgruppene. Slike forklaringer er imidlertid helt uholdbare. Grunnene til de dårligere skoleprestasjonene må heller søkes i de holdningene ungene fra Spansdalen møter skolen med. Disse holdningene går i arv fra foreldre til barn og er rimeligvis grunnlagt mens samisk var det dominerende språket i bygda. De første skoleåra gikk da med til å lære seg nok norsk til å forstå hva læreren sa; resten av skoletida gikk med til å ta igjen det de ikke hadde rukket å lære de første åra. Skolen må ha virka nokså meningsløs, og denne holdninga sitter nok igjen i dag; det blir bl.a. ikke oppfatta som spesielt urimelig om ungene skulker en dag eller to. At sosial hets/mobbing fra enkelte ikkesamiske elever forekommer, gjør neppe skolen noe mer lokkende. I tillegg til dette virker det rimelig å anta at språklige forhold også i dag kan ha en viss betydning for det utbyttet ungene fra Spansdalen får av undervisninga.

Som vist har språklig normpress for Spansdalens vedkommende ført til språkskifte. Samtidig har normpresset vært et symptom på underliggende forhold og en medvirkende faktor i en prosess som har ført til en markert passivitet i forholdet til omverdenen. I den siste tida er det imidlertid tegn på at normpresset også har ført til sosialt opprør/protest. En konsekvens av språkskiftet var en reduksjon av det spansdølene måtte ha av samisk identitetsfølelse, uten at de fikk noen tilsvarende ikke-samisk identitet i «bytte». Mange av dagens yngre i Spansdalen prøver å oppveie dette identitets-tapet ved å gjeninnføre en samisk identitet. De går inn for å holde den samiske dialekten ved like, og samtidig tar de stilling som samer i alle spørsmål der samiske interesser er trua. Til en viss grad møter denne virksomheten motstand blant de eldre, som ser ut til å mene (de fleste) at «nå hadde vi da endelig glemt alt dette herre samiske».

Det kan også nevnes at Spansdalen ved siste kommunevalg fikk innvalgt en representant i kommunestyret på ei bygdeliste. Også her kan man se konturene av

et sosialt opprør: Mange av de ikke-samiske representantene reagerer negativt på at folk fra Spansdalen skal blande seg i styret av kommunen. Særlig uttalt har dette vært i enkelte saker der spansdalsrepresentanten har understreka den samiske bakgrunnen til spansdølene, som f.eks. da han krevde at det måtte bli ansatt samisk-talende heimesykepleier til å betjene Spansdalen. Til tross for språkskiftet er forventningene om hvilken sosial rolle spansdølene kan tillate seg å spille, fortsatt levende.

De forholda jeg har tatt opp her kan virke ekstreme på de av oss som er vant til enspråklige samfunn. Forholda er nok likevel ganske typiske for situasjonen til talere av minoritetsspråk, og de vil være mer typiske jo mindre minoritetsgruppa er i forhold til den «store» gruppa. Særlig typiske vil de være om minoritetsspråket også er et urspråk (jeg prøver å definere det som «språket til ei gruppe med teknologisk tradisjon av lavere grad»).

HILDUR HATLEBREKKE:

Snakker finnmarkingene bokmål?

Fra Språklig Samling nr. 4/1982

Finnmark blir ofte kalt «bokmålsfylket» her i landet. Her skal bokmål (før 1929 riksmål) ha en spesielt sterk stilling. En vanlig oppfatning er at menneskene her har lært seg norsk som fremmedspråk og derfor snakker «efter Bogen». En slik vrangforestilling har dessverre ført til at mange finnmarkinger ennå i dag enten tror de snakker bokmål, eller de ser på dialekten sin som et mindreverdig uttrykksmiddel. En av konsekvensene av et slikt syn på eget talemål er at det ikke har vært drevet dialektforskning i fylket før i de aller siste åra.

I denne artikkelen skal vi se litt på forholdet mellom bokmål og dialektene, men plasshensyn gjør at det bare blir ytterst få sider som kan belyses. Interesserte lesere henvises til litteraturlista. Først må det imidlertid gjøres ei geografisk avgrensing: Indre Finnmark er fortsatt «ukjent land» for dialektvitenskapen. Da mesteparten av befolkninga her har samisk som morsmål, *antar* en at det norske talemålet ligger nokså nært opp til det språket barna møter i skolen, bokmålet. Begrepet «finnmarksdialekt» kommer altså her i første rekke til å dekke kystmåla og de fjorddialektene en har et visst kjennskap til, nemlig Alta og Varanger. Innflyttermåla i Tverrelvdalen og Eiby faller òg utafor.

Det bør videre understrekes at selv om dialektene i Finnmark har mye til felles, er det likevel visse variasjoner. Det er f.eks. en viss forskjell mellom øst- og vestfylket, mellom by og land. På den ene sida har vi den arkaiske og interessante Kiby-dialekten (som omfatter de to væra Kiby og Ekkerøy i Øst-Finnmark), og på den andre sida dialekten i «fylkeshovedstaden» Vadsø, som p.g.a. sterk finsk innvandring og stor gjennomtrekk av nordmenn fra hele landet har gått sin egen vei i det språklige. Dialekten på Kirkenes er i likhet med A/S Sydvaranger et produkt av dette århundret. I Kviby i Alta er mye gammelt finnmarksmål bevart, mens talemålet på Elvebakken, også i Alta, bærer preg av at en stor del av befolkninga er etterkommere etter finske innvandrere. Det som sies om finnmarksmåla generelt, har altså ikke uinnskrenka gyldighet, men gjelder de mest utbredde formene. I praksis vil det som oftest være former som fins i kystmåla.

Ser en på innflytelsen fra bokmål generelt og vurderer bokmålets gjennomslagskraft i ordforråd, lydverk og formverk, er det helt tydelig at påvirkninga er tydeligst i ordforrådet. Dette er imidlertid et forhold som henger nøye sammen med samfunnsutviklinga, og det er en tendens som gjør seg stadig sterkere gjeldende over hele landet. Det lokale verbale fellesgods blir stadig mindre, ungdommen har et helt

anna ordforråd enn besteforeldrene. Men det er uten videre klart at et fiskevær i Finnmark hvor mennesker fra store deler av landet møtes, vil ha et mer «moderne» ordforråd enn f.eks. ei avstengt fjord- eller fjellbygd.

Lydsystemet

Også i lydsystemet finner vi i mangt overensstemmelse med skriftspråket, bl.a. i antallet vokaler. Avviket består i at de gammelnorske vokalene har hatt ei anna historisk utvikling i nord enn f.eks. på Østlandet. Til bokmålsorda *fiske, mitt, ditt, legge, seng, synge, rykke* svarer dialektenes *fesk, mett, dett, lægge, sæng, sønge, røkke.*

Diftong eller monoftong *(skeiv* el. *skjev, høst* el. *haust)* har vært et stridsspørsmål i bokmål. I finnmarksdialektene står trolig *ei* og *øy* noe sterkere enn *au.*

Konsonantene skiller seg noe ut fra skriftspråket i og med at *n, t, d* og *t* har palatal uttalte, liksom i store deler av landet. Det heter altså *en kaill, et spainn, ei snaidde* (pipe) og *et nyitt hus.* I strøk med sterk finsk innvandring, f.eks. i store deler av Øst-Finnmark og i Alta, kan palatalene være svekka. På kysten har palatalene holdt seg godt og ser ut til å holde stand mot normalmålet.

Konsonantforbindelser som *ft* i *juft, kjøfte, dræfte* er stort sett skifta ut mot bokmålets *pt i dypt* el. *djupt, kjøpte* og *drepte.* Disse lydforbindelsene er bare i bruk blant eldre mennesker nå, og da særlig blant menn.

På retur er også den spirantiske realiseringa av *rk* og *rp i* ord som *kirke, park, verpe* og *ei hurpa.* Den tradisjonelle uttalen har vært *kirske, parsk, verspe osv.* Altså finner der her sted en normalisering i retning bokmål eller normalmål.

Hv i framlyd realiseres som *kv* eller *k* i dialektene: *kvært, kvit, kæmm, ka, koffør* (hvorfor). Også her kan en særlig i byene merke en viss glidning mot normalmålet. Tidligere har *ikkje, stykkje* og *bærje* gått over til *ikke, stykke(t)* og *berge(t).*

Sett under ett er nok dialektene på vikende front innafor lydverket. Lengst er utviklinga kommet i byene.

Formsystemet

Formsystemet later til å være mer stabilt enn lydsystemet. Her er avviket fra bokmål større. Verba blir bøyd etter vanlig nordnorsk mønster. (Oppførte former er infinitiv, presens, preteritum og supinum).

hive	hiv	heiv	har hevve
bryte	bryt	braut	har brøtte
bette (= binde)	bett	batt	har botte
sette (= sitte)	sett	satt	har sotte
stæle (= stjele)	stæl	stal	har stolle
bære	bær	bar	har borre
ligge	ligg	lå(g)	har logge

græve	græv	grov	har grovve

Disse formene er stabile og brukes med få unntak over hele området. Ja, de sprer seg til og med, og trenger etter hvert inn i dialekter med et avvikende system. Det er altså ikke uten videre slik at dialekter som er inne i en omformingsprosess og derfor opererer med valgfrie former, nødvendigvis ender opp med bokmålsformer.

Noe liknende kan en iaktta ved substantivsystemet. Det vanlige mønsteret i hunkjønn er:

ei bru	brua	flere brue (-a)	alle bruen (-an)
ei kåpa	kåpa	kåpe (-a)	kåpen (-an)

Her registrerer en for det første at dialekter (f.eks. i Loppa, Sør-Varanger, Kiby, Ekkerøy) som i svakt femininum har de bokmålsidentiske formene med *-e*: *ei klokke, kåpe, eske* osv., «normaliserer» til de mer dialektriktige formene med *-a*: *ei klokka* osv. En ser også at dialekter med flertallsformer på *-ene* og *-ane*, f.eks. *klokkene, hæstane, husane*, i Kiby og Ekkerøy etter hvert går over til *-an* som eneste flertallsform: *klokkan, hæstan, husan*. Et behov for dialektrette former ligger også bak når *fedrene, mødrene, føtte(r)ne* skiftes ut med *moran, faran, fotan*.

Ikke nødvendigvis bokmålsformer

Det som her er nevnt, skulle vise at ei dialektforandring ikke uten videre trenger å føre til at bokmålsformer trenger inn. Flere utveier er åpne:

1. Dialekten kan ta opp former fra nærmeste by eller tettsted. Bygdene rundt Vadsø f.eks. later til å nærme seg byen i språkveien.

2. Dialektene kan velge det de oppfatter som «landsdelsriktige» former, dvs. de ord og bøyningsformene en regner med har størst frekvens i landsdelen eller fylket. Når pronomena *æg, mæg, dæg* og *sæg* justeres til *æ, mæ, dæ* osv., er dette trolig for Finnmarks vedkommende utslag av en slik tendens.

3. En viss språklig påvirkning finner sted byene imellom. Slike bymålsformer har ofte høy prestisje, og sprer seg derfor i neste omgang til distriktene omkring. Preteritumsformene *skøyt, fløyt* og *krøyp* er typiske for denne tendensen, og likeens den sterke forenklinga av bøyingssystemet. Hunkjønnsord (både sterke og svake) med *-a* og *-an* i flertall fins i flere bymål nordafjells, bl.a. i Trondheim, Steinkjer, Bodø og Vadsø. Her må en òg føye til at dialektene i byer og på tettsteder tar opp bokmålsformer fortere enn på mindre steder.

Dialektene i Finnmark, som i resten av landet, er i forandring. Ettersom bokmål er og har vært opplæringsmål i skolene, og på grunn av den sterke stillinga denne målforma har i landet som helhet, er målføra blitt sterkt påvirka av bokmål. Nynorsk har aldri vært et alternativ i Finnmark.

Typisk for dialektene langs finnmarkskysten er at de har nokså mye felles. De har f.eks. alle kommet fram til et enkelt lyd- og formsystem. Også ordforrådet er temmelig likt; her er det mer snakk om generasjonsforskjeller. Et slikt felles preg skyldes flere forhold. For det første at den nordnorske (og finnmarkske) befolkninga opp gjennom tidene har vært nokså labil – det har vært ei stadig flytting innafor landsdelen. Helt opp til våre dager har det til fiskeværa i Finnmark vært et jevnt tilsig av folk fra resten av landsdelen, og da særlig fra Troms. Andre forlater fylket. En stor del av befolkninga i fiskeværa i fylket er finnmarkinger i første eller andre generasjon. På bakgrunn av dette er det lett å forstå at språket forandrer seg raskere her enn på steder med et mer stabilt befolkningselement, og at det får en mer moderne struktur, noe i likhet med bymåla.

Et press på dialektene og en utjevnende virkning har også den sterke sentraliseringa innad i fylket vært. Det har gått en jevn strøm av mennesker fra små bygdesamfunn inn mot tettstedene. Denne utviklinga skaut fart etter krigen, slik at bosettingsstrukturen nå er en helt annen enn for 50 år sia.

Hvis dialektene i Finnmark er mer «utvanna» enn det som er vanlig i resten av landet, kommer det neppe først og fremst av samisk og finsk påvirkning, i alle fall ikke på kysten, men heller av de forholda vi har beskrevet her. Inne i fjordene er situasjonen en annen. Her har det bodd både samer, nordmenn og innvandra finlendere, og her vil det språklige bildet ofte skifte fra sted til sted.

Litteratur:

Hatlebrekke, Hildur 1976. *Språkforhold i Vadsø by med særlig vekt på sterke verb*. Upublisert hovedfagsoppgave. Trondheim.

Hatlebrekke, Hildur 1978. «Et bymål i Finnmark». *Mål og Makt* 4.

Hatlebrekke, Hildur 1980. «Et bymål i nord». *Talatrosten.* Oslo, Norsk Målførearkiv, Universitetet i Oslo.

Hatlebrekke, Hildur 1981. *Vadsø-dialekten med glimt fra dialektene i Kiby og Ekkerøy*. Vadsø, Varanger Mållag.

Hatlebrekke, Hildur 1982. «Et interessant dialektområde i Finnmark». *Forskningsnytt* 4.

Paulsen, Kjell-Arthur 1972. *Kort oversikt over lydverk og formverk i Sør-Varanger-dialekten.* Upublisert hovedoppgave. Universitetet i Oslo.

ERIC PAPAZIAN:

Bymåla og utviklingstendensene i norsk talemål i dag[1]

Fra Språklig Samling nr. 3/1987

Dette er ikke første gang Språklig Samling skriver om norske bymål. Bl.a. skreiv Halvor Dalene om Porsgrunnsmålet i nr. 2, 1974, og i nr. 1, 1977, skreiv Helge Omdal om det nye bymålet i Høyanger i Sogn og Per P. Gulbrandsen om utviklinga i de øst-norske bymåla, først og fremst i Tønsberg, som Gulbrandsen har skrevet hovedoppgave om (alle tre artiklene er trykt opp igjen i Vikør og Wiggen 1979, og det er disse opptrykkene jeg viser til nedafor). For min del vil jeg utvide perspektivet og skrive om utvikling i norske bymål generelt.

Med «bymål» mener jeg talemålet ikke bare i egentlige byer, men også i de mange «stasjonsbyene» og tettstedene som har vokst opp i dette hundreåret – ofte etter den siste verdenskrigen – i samband med nyere industrialisering, på steder som f.eks. Odda, Høyanger, Årdal eller Sunndalsøra, eller ved forstadsutvikling, på steder som f.eks. Os (ved Bergen) eller Time (ved Stavanger). Det er altså snakk om målet *i urbaniserte eller tettbygde strøk, i* motsetning til spredtbygde strøk eller bygder. Ifølge Statistisk sentralbyrås statistikk for tettsteder (rapport 86/II) fantes det i 1980 i hele landet 842 tettsteder – definert som steder der det bor over 200 personer og det er under 50 meter mellom husene – med til sammen nesten 2.9 millioner innbyggere, dvs. vel 70 % av det totale folketallet (til sammenlikning bodde i 1950 vel 52 % av befolkninga i tettbygde strøk). Av disse sentrene var det 36 med over 10 000 innbyggere, med til sammen ca. 1 850 000 innbyggere (1 150 000 bare i de 7 største byene). Det er mao. talemålet til en vesentlig del av det norske folk det dreier seg om.

Men som tittelen antyder, vil jeg utvide perspektivet enda mer og se bymåla i forhold til utviklinga i norsk talemål overhodet. Det er nemlig mulig å trekke en del slutninger mht. utviklingstendensene i norsk talemål generelt på grunnlag av utviklinga i bymåla. Det er ikke bare fordi bymåla i seg sjøl representerer en stor del av norsk talemål i det hele, men først og fremst fordi bymåla er spesielt interessante i

1 Lydskrifta er endret ved ny-utgivelsen. Nå bruker jeg en enkel, fonemisk lydskrift (markert med skråstreker) med disse spesialtegna: /ʃ/ for «sje-lyden» i f.eks. «sju», /ç/ for «kje-lyden» i f.eks. «tjukk», /ŋ/ for «eng-lyden» i f.eks. «lang», /ʈ/ for «tjukk /l/» og /ʈ, ɖ, ɳ, ɭ/ for de andre «tjukke» konsonantene i f.eks. «kart, ferdig, barn, Karl», og /ʎ, ɲ/ for de palatale konsonantene i f.eks. «alle mann»

samband med dagens språkutvikling. En kan nemlig si at byene er «toneangivende» eller *går foran i utv*iklinga, på det språklige området som på så mange andre. Det er først og fremst i byene at språklige nyheter oppstår og eventuelt sprer seg videre til distriktene omkring. Det synes nemlig klart at byene øver en ganske sterk språklig påvirkning på sine respektive distrikter, slik at vi kan vente å finne nye trekk i dagens bymål også på bygdene om en generasjon eller to. Slik kan språkutviklinga i byene i dag gi oss en pekepinn om hvilken vei utviklinga går i landet som helhet, og gi oss et glimt av framtidas norske talemål.

Bymål, bygdemål og standardtalemål

Ordet «bymål» er tvetydig. Det står i motsetning til «bygdemål», og ut fra det skulle ordet bety noe i retning av «det (tale-)målet som brukes i byer (og tettsteder)». Men i byene brukes det flere slags talemål. Vi må skille mellom to hovedtyper av bytalemål eller bymål i vid forstand, nemlig *bydialekt og standardisert* bymål. Bydialekten er det (mest) lokale talemålet i byen, det som samsvarer mest med dialekten i distriktet der byen ligger. Det har opphav i bygdemålet i distriktet, og representerer såleis det mest opphavlige talemålet i byen – det som ble brukt på stedet før byen ble til. Men som regel skiller bymåla seg i dag noe ut fra bygdemålet i distriktet der byen ligger, og må regnes som en egen, nyere variant av den lokale dialekten. Et unntak er Røros, der det ikke er merkbare språklige forskjeller mellom byen og distriktet. Det er rimelig å anta at heller ikke andre bymål skilte seg nevneverdig ut fra det lokale bygdemålet før industrialiseringa og urbaniseringa begynte rundt midten av forrige hundreår, og ennå i dag er bydialektene som regel i alle hovedtrekk identiske med bygdemåla rundt byen. Et unntak fra denne regelen er Bergen, som er en gammal storby med et gammalt bymål. Her er det et skarpt skille mellom bydialekten, som bl.a. har felleskjønn (med former som /boken/ o.l.) og endelsen /-et/ i fortid og perf. part. av svake *a*-verb (/kastet/ o.l.), og bygdemåla («strilemålet»), som har hunkjønn, tilmed av to slag (jfr. /solæ, viso/), og /-a/ i fortid av a-verbene (/kasta/ o.l.). Så Bergen er også på den måten «nåkke for seg sjøl»!

Men iallfall i større byer fins det også et standardisert talemål, dvs. et mer eller mindre *landsgyldig* talemål – et *rikstalemål* – som vanligvis ligger nært opp til bokmål (eller riksmål). I de fleste byer skiller dette talemålet seg klart ut fra bydialekten (og enda mer bygdemålet i distriktet) når det gjelder ordformer og bøyingsendelser – igjen unntatt Bergen, der det er små forskjeller mellom de to variantene av bytalemålet. Men *uttalen* er som regel identisk med den lokale uttalen – dialektuttalen – slik at vi kan regne standardiserte bytalemål som lokale eller dialektiske uttalevarianter av bokmål. Sjøl det mest standardiserte talemålet varierer nemlig, om ikke fra by til by, så iallfall fra landsdel til landsdel. F.eks. har alt østnorsk talemål, også det standardiserte, «retroflekse» konsonanter – bl.a. «tjukk /l/» – og «rulle-/r/», mens sørlandsk og vestlandsk mangler retroflekser og for det meste har «skarre-/r/». Derfor kan vi alltid høre på folk i det minste hvilken landsdel – stundom også hvilken by – de er fra, om de snakker aldri så standardisert. Standard-talemål,

bydialekt og bygdemål utgjør de tre hovedvarietetene vi kan dele norsk talemål inn i. Tradisjonelt brukes «bymål» iallfall av språkfolk først og fremst om bydialekten, og det er også denne varianten av bytalemålet det har vært skrevet mest om i norsk bymålsforskning. Denne tradisjonen vil jeg følge her, slik at «bymål» her skal forstås som bydialekt, i motsetning til både standard-talemål og bygdemål. Det er altså *bydialektene* som er hovedemnet her, men dem vil jeg se i forhold til både bygdemåla og de standardiserte bytalemåla. Dermed blir det to hovedproblemstillinger, nemlig 1) åssen bymåla skiller seg fra bygdemåla, og fortsetter å skille seg ut fra bygdemåla der det oppstår nye tettsteder og nye bymål, og 2) forholdet mellom de etablerte bymåla og normalisert talemål i de større byene.

Nå fungerer de tre språkformene som «sosiolekter» eller samfunnsgruppespråk, normalt eller typisk brukt av hver sine grupper i det norske språksamfunnet. Bygdemåla er naturlig nok særlig brukt av de yrkesgruppene som dominerer på bygdene, nemlig primær- eller førstenæringene, mens bydialektene er særlig brukt av folk fra andrenæringene eller «arbeiderklassen». Standardtalemål er særlig brukt blant folk fra tredjenæringene eller «borgerskapet», og fungerer iallfall til dels som elitespråk, slik betegnelser som «fint» eller «dannet» talemål antyder. Også samsvaret med skriftspråket bidrar nok til denne vurderinga. Derimot blir bydialektene ofte sett på som «stygge» eller «vulgære» og knapt regna som dialekter i det hele tatt. Men blant dialektologene har de altså vakt atskillig interesse.

Bymålsforskning før og nå

Bymålsforskninga har lange tradisjoner her i landet. Alt i begynnelsen av hundreåret undersøkte Amund B. Larsen talemålet i Oslo (Larsen 1907), og seinere i Bergen, sammen med Gerhard Stoltz (Larsen og Stoltz 1912), og i Stavanger, sammen med Berntsen (Berntsen og Larsen 1925). Ragnvald Iversen skreiv om syntaksen i Tromsø bymål (Iversen 1918), og Arnulf Johnsen om bymålet i Kristiansand (Johnsen 1942). De siste 15-20 åra har bymålsforskninga fått en renessanse, og vi har fått en rekke bymålsbeskrivelser fra 1970- og -80-åra. Dels gjelder det språket i nyere tettsteder som Odda (Sørlie 1959), Høyanger (Omdal 1979), Årdal (Bjørkum 1974), Bø (Skjekkeland 1980), Sunndalsøra (Jenstad 1983), Time (Time 1974) og Os (Aarseth 1976), og dels dreier det seg om språket i større byer som Oslo (bl.a. Jahr 1976 og Western 1976), Bergen (bl.a. Johannessen 1983), Trondheim (Fintoft og Mjaavatn 1980), Stavanger (Gabrielsen 1984) og Ålesund (Aarsæther 1984). Fra Nord-Norge (og Trøndelag) er det som vanlig lite materiale, men Hatlebrekke 1980 gir en del opplysninger om bymålet i Vardø og Elstad 1982 om nordnorske bymål generelt. En tilsvarende oversikt over trønderske bymål gir Dalen 1972. Av mer generelle og sammenfattende oversyn over talemålsutviklinga i hele landet kan nevnes Bjørkum 1967 og især Sandøy 1982, som jeg vil komme tilbake til nedafor. Dessuten har det vært satt i gang større undersøkelser i talemålet i Oslo og Bergen. I 1970-åra hadde vi prosjektet «Talemålsundersøkelsen i Oslo» (TAUS), og i 1980-åra prosjektet «Ta-

lemål hos ungdom i Bergen» (TUB). Jahrs, Westerns og Johannesens artikler er blant resultatene av disse prosjektene.

Undersøkelser av talemålet i byer og tettsteder blir gjerne «språksosiologiske», dvs. opptatt av språklig *variasjon* eller språkforskjeller mellom sosiale grupper – eldre og yngre, menn og kvinner, ulike yrkesgrupper eller «klasser», osv. Det gjelder især de nyere undersøkelsene, ettersom språksosiologi nå er kommet på moten. Men det er også en naturlig følge av at talemålet i byene varierer, først og fremst mellom dialekt og normalisert talemål. Og disse variantene eksisterer ikke en gang som to absolutte, klart atskilte størrelser – vi finner alle mulige *overgangs- eller blandingsformer* mellom dem. De representerer snarere ytterpunkter på en *skala,* der enhver språkbruker kan plasseres. Og vi finner tilmed *individuell variasjon,* dvs. at en og samme språkbruker veksler mellom ulike former, enten som stilistiske varianter i ulike språkbrukssituasjoner, eller helt tilfeldig, i en og samme situasjon – ja, i en og samme setning.

Såleis kan vi i en og samme by, og tilmed i en og samme språkbrukergruppe eller hos en og samme språkbruker, finne både eldre bymålsformer – som regel identiske med bygdemålsformene – nyere bymålsformer og standardformer, og stundom flere av hvert slag, slik at vi får en rekke varianter av en enkelt form. F.eks. regner Skjekkeland 1980 med opptil fem ulike varianter av visse former i Bø i Telemark; f.eks. kan «smia» der hete enten /smio, smia, smiua/ eller /smioa/. Og i ei gruppe på bare 16 ungdommer fra Sunndalsøra som ble undersøkt (Jenstad 1983), kunne hunkjønnsord av typen «gryte» i ubestemt flertall hete enten /gryta, grytå, gryto/ eller /gryte/, og i bestemt flertall enten /grytan, grytaɲ, grytåɲ/ eller /gryt'n/ (de tradisjonelle bygdemålsformene er /gryto/ og /grytåɲ/). De ulike ubestemte og bestemte formene kunne kombineres relativt fritt, og flere av ungdommene vekslet mellom flere former, så her var det plass for mange individuelle variasjoner!

Det som *synkronisk* sett – på et bestemt tidspunkt – fortoner seg som *veksling,* er fra et *historisk* synspunkt som regel utslag av en *endring.* I dag er vi utvilsomt inne i ei språklig overgangstid som framtidas språkhistorikere ganske sikkert vil sammenlikne med synkopetida. En slik situasjon kan selvsagt ikke vare ved. Men hvilken vei tar utviklinga? Hvilken av de mange formene og formtypene er det som er på frammarsj og (sannsynligvis) vil overleve, og hvilke er det som er på tilbakegang og (sannsynligvis) vil forsvinne? Når en er interessert i utviklingstendensene i bytalemålet, så er det først og fremst språklige forskjeller mellom *generasjonene* som er av interesse. For når unge snakker annerledes enn gamle, slik de svært ofte gjør i dag, så er forklaringa som regel den at språket er i ferd med å endre seg, eller har endret seg siden de som er gamle i dag, lærte det. Særlig interessant er språket til ungdommen, for i og med at den enkelte i liten grad legger om språket sitt i voksen alder, kan vi regne med at slik språket er blant ungdommen i dag, slik vil språket bli blant den voksne delen av befolkninga i et par generasjoner framover. Mange av de nyere bymåls-undersøkelsene tar da også opp særlig ungdomsspråket, som regel jamført med det tradisjonelle talemålet på stedet, og det er også dette aspektet av

variasjonen i bytalemåla jeg skal konsentrere meg om her. Men før jeg går over til å omtale språkutviklinga i byene og prøver å besvare spørsmåla ovafor, vil jeg si litt om *årsakene* til utviklinga, og om ulike typer av språkutvikling.

Forenkling eller standardisering?

Om bakgrunnen for språkutviklinga i byene

I sin oversikt over språkutviklinga i landet som helhet i dag (Sandøy 1982) skiller Sandøy mellom språklige og sosiale forutsetninger for språkendringer, dvs. «indre» faktorer eller forhold i språket sjøl, og «ytre» faktorer eller forhold utafor det aktuelle språket. Til de siste hører først og fremst *andre språk eller språkvarieteter,* som kan påvirke det aktuelle – det vil for bydialektenes vedkommende si enten skriftspråket, standardtalemålet, bygdemålet i distriktet eller andre bymål – og dernest mer allmenne endringer i samfunnet, slik som kriger, folkevandringer eller, i vår tid, urbanisering. Språkendringer som skyldes faktorer i språket sjøl er ofte *forenklinger*. I bøynings-systemet får vi ofte *analogiske* overganger, som gjennomfører en hovedregel på bekostning av et «unntak» eller en biregel, og som følgelig gjør bøynings-systemet enklere, med færre og mer generelle regler. I fonologien får vi bl.a. *assimilasjoner*, som når «varmt» i østlandsk uttales /vaɳɳt/, og *sammenfall*, som når «kje-lyden» faller sammen med «sje-lyden» (/ʃole/ for /çole/). Også dette gjør språket enklere, enten uttalen av de enkelte ordene (assimilasjon) eller lydsystemet (sammenfall).

Sandøy mener at de ytre faktorene betyr relativt lite for dagens språkutvikling, og polemiserer mot det synet at rikspråket, først og fremst bokmålet i skrift og/eller tale, er en avgjørende faktor i språkutviklinga her i landet. Det foregår inga generell «bokmålisering» eller standardisering av dialektene ifølge Sandøy: Det meste av det som skjer, har etter hans mening forutsetninger i dialektene sjøl, og er først og fremst å betrakte som forenklinger. Han mener at påvirkninga fra bokmålet begrenser seg vesentlig til *ordforrådet,* og har lite å si for utviklinga av *systemet* – lydsystemet og bøynings-systemet – i dialektene. Det begrunner han bl.a. med at det skjer endringer som går på tvers av normalmåla, f.eks. overgangen fra /æu/ til /øy/ i fortid av sterke verb av typen «bryte» (/brøyt/ for /bræut/) i en rekke bymål – altså overgang til ei form som ikke fins i verken bokmål eller nynorsk.

For min del tror jeg Sandøy har mye rett i at forenkling er den viktigste drivkrafta i språkutviklinga, særlig i byene og de nye tettstedene som vokser opp. Her kommer det jo som regel sammen folk fra ulike steder med ulike talemål; lokale særegenheter slår ikke an i den nye generasjonen, og det som «overlever» språkblandinga, er et slags «minste felles multiplum». Men det forekommer meg likevel at han kanskje «underdriver» rikspråkets og særlig bokmålets betydning noe. Det må være klart at skriftspråket påvirker talemålet en hel del i et samfunn der omtrent alle er passive skriftspråksbrukere og ganske mange også bruker det aktivt. Og i byene er som regel bokmålet det dominerende skriftspråket, bl.a. i skolen. At skriftspråket

kan ha en gjennomgripende innflytelse på et talemål, innser en når en tenker på åssen bokmålet (eller riksmålet) sjøl har oppstått som talemål her i landet, som en blanding av dansk skriftspråk og norske – særlig sørøstlandske – dialekter. Det er ingen grunn til å tro at den standardiserings-prosessen som gikk for seg blant de «dannede» samfunnsklassene på 1700- og 1800-tallet, virker mindre sterkt i dag – snarere tvert imot. Vi blir jo stadig mer «(ut)-dannede» alle sammen, sjøl om avstanden mellom skrift og tale er mindre enn før, og også holdninga til skrift og skrift-preget tale vel har endra seg noe.

Videre må det også være klart at standardisert *talemål* påvirker bydialektene – og dermed indirekte også bygdemåla – en hel del, sjøl om påvirkninga selvsagt er gjensidig og ikke ensidig. Endelig påvirkes et bymål også av *andre dialekter,* især andre bydialekter. Især ser det ut til at dialekten i de større byene i hvert distrikt – «provins-hovedstedene» – kan påvirke dialekten i de mindre. F.eks. blir målet på Sunndalsøra ifølge Jenstad 1983 påvirket av Kristiansunds-dialekten – mens målet i Odda ifølge Sørlie 1959 blir påvirket av Bergensmålet. Og bymålet i Ringebu blir ifølge Torp (utrykt artikkel) påvirket av nabo-dialektene i sør. Så det er all grunn til å regne med også påvirkning fra andre språkformer, først og fremst standardisering – påvirkning fra rikspråk, i praksis bokmål – som en viktig faktor i språkutviklinga.

Men som Sandøy sjøl peker på, er det i praksis ikke så enkelt å avgjøre om en språkendring skyldes «indre» eller «ytre» faktorer. De fleste av dagens språkutviklinger kan nemlig sies å være *både* forenklinger *og* standardiseringer. I dagens språksituasjon vil forenkling ofte si det samme som tilnærming til rikspråkene, og svært ofte til bokmål spesielt. F.eks. nevner Sandøy «avpalatalisering» – /bakken, boka/ o.l. for /baççen, boça/ o.l. – og overgang til omlydsløst sterkt presens – /kåmme(r)/ o.l. for /çem(e)/ o.l. – i vest- og nordnorsk som eksempler på forenklinger av det grammatiske systemet. Det er det jo også, men det er akkurat like mye tilnærminger til rikspråkene, den ene overgangen til bokmål spesielt. Og det virker sannsynlig at begge faktorene, både påvirkninga fra rikspråket og tendensen til forenkling, ligger til grunn for de to overgangene, og mange andre.

I oversynet nedafor over de viktigste forskjellene mellom bygdemål og bymål vil jeg likevel omtale som forenklinger alle overganger som kan sies å føre til et enklere system, og som påvirkning fra andre språkvarianter – i praksis vanligvis bokmålet – bare de som ikke kan betraktes som forenklinger. Dermed virker det som om rikspråk og særlig bokmål spiller en mindre rolle i språkutviklinga enn det antakelig faktisk gjør, men det får en bare ha i tankene når en leser oversikten. Likevel må en vel gi Sandøy rett i at bokmålet har mest å bety for utviklinga *i ordstammene,* mens analogi eller forenklings-tendenser spiller størst rolle for utviklinga i *bøyningssystemet.* Til sist vil jeg nevne «andre» overganger, dvs. overganger som verken kan sies å være forenklinger eller standardiseringer.

Fra bygdemål til bymål

Om urbaniseringa av norsk talemål

Forenklinger

Hovedforskjellen mellom bygdemål og bymål i dag er at de sistnevnte har et *enklere system* enn bygdemåla. Det viser seg da også at når nye bymål skiller seg ut fra bygdemåla i dag, så kan de fleste endringene beskrives som forenklinger i forhold til det eldre bygdemålet. Især er det bøynings-systemet som forenkles, men ofte foregår det også forenklinger i lydsystemet, ved at ulike lyder i bygdemålet faller sammen i bymålet. F.eks. er det i nordnorske bymål en tendens til at *palatalene* (utenom frikativene, dvs. /ç/ og /j/) faller bort og erstattes av retroflekser, iallfall ved /ɲ/ og /ʎ/ (/aɭɭe maɳɳ/ for /aʎʎe maɲɲ/). Hatlebrekke 1980 nevner dette sammenfallet fra Vadsø og Elstad 1982 fra Narvik, men det forekommer også i andre nordnorske byer og synes å være et allment nordnorsk bymålstrekk. Forenkling av lydsystemet må en vel også kalle det når diftongen /ao/ (av gammalnorsk «á») i Hardanger, Voss og Sogn blir til /å/ (/båt/ for /baot/) i de fleste tettstedene i disse distriktene, f.eks. Odda (Sørlie 1959) og Høyanger (Omdal 1979), for da blir det en diftong mindre. Derimot holder denne diftongen seg på tettstedet i Årdal, ifølge Bjørkum 1974.

Men det er altså særlig i *bøyningssystemet* at forenklings-tendensene gjør seg gjeldende i bymåla. En ting som nevnes i de fleste bymålsbeskrivelser, er svak bøyning av tidligere sterke verb, f.eks. /bæʈe, ʃæʈe, gravvde/ for /bar, skar, grov/ på Østlandet. Her blir det i mange tilfeller sammenfall med bokmåls-formene, men former som de to førstnevnte viser at årsaken til utviklinga ikke er påvirkning fra bokmålet, men fra de svake verbene. Videre har bymåla vanligvis ikke dativ, sjøl om de ligger i et dativområde (et unntak her er Røros). I ei gruppe på 16 ungdommer fra Sunndalsøra – som ligger i et område der bygdemålet tradisjonelt har dativ – var det ifølge Jenstad 1983 ingen som konsekvent brukte dativ, sjøl om mange kjente dativformene og det forekom enkelte eksempler på dativbruk.

Også når det gjelder *flertallsformene* har det foregått – og foregår det – store forenklinger i bymåla (og i mange bygdemål). Vel kjent er overgangen fra «stammebøyning» til «kjønnsbøyning», dvs. at endelsene «-ar» og «-er» (i sine ulike dialektvarianter) blir fordelt etter kjønn, den første i hankjønn og den siste i hunkjønn, istedenfor at begge forekommer i hvert kjønn. Fra de fleste bymål (og mange bygdemål) rapporteres det at former som /grise(r)/ o.l. går over til /grisa(r)/ o.l., altså at «gris» går over til å bli bøyd som f.eks. «hest», mens former som /elva(r)/ o.l. går over til /elve(r)/ o.l., dvs. at «elv» blir bøyd som «bygd». Ofte holder «-ar» seg i hunkjønnsord på «-(n)ing», og det svarer til systemet i nynorsk, jf. at vi har klammeformer som «[elver]», mens «-ar» er obligatorisk i hunkjønnsord på «-(n)ing».

Vel kjent er også sammenfallet av *svake og sterke hunkjønnsord i* flertall i bymåla (og mange bygdemål). Sammenfallet skjer ved at de svake går over til å få samme bøyning som de sterke, eventuelt også som hankjønnsordene, slik at vi får *samme*

flertallsendelse i alle han- og hunkjønnsord. F.eks. er det på Sunndalsøra en klar tendens i retning av former som /visa/ istedenfor /viso/ i bygdemålet, ifølge Jenstad 1983, og også i trøndersk bymål far vi gjerne flertallsformer som /visa/ istedenfor /viså/ i tradisjonelt bygdemål (Dalen 1972). I Bø i Telemark holder former av typen /grytur/ seg derimot ganske godt, men det er en del overgang til /gryter/ blant de yngste (Skjekkeland 1980). Men når vi på tettstedet i Ringebu i Gudbrandsdalen får former som /viser/ istedenfor bygdemålets /viso/, ifølge en utrykt artikkel av Arne Torp, er det ikke bare et spørsmål om sammenfall av bygdemålets to typer på /-e/ (f.eks. /døre/, med trang /e/) og /-o/, men også om en påvirkning fra andre språkformer – enten bokmålet eller kanskje snarere dialektene sønnafor (det er i alle fall Torps mening). Bedre synes skillet mellom sterke og svake hunkjønnsord å holde seg i *b. ent.,* iallfall på Vestlandet. F.eks. holder skillet mellom former som /soli/ andsynes /visa/ seg i Årdal (Bjørkum 1974), og mellom /solæ/ (eller /sola/) andsynes /viso/ i Odda (Sørlie 1959). Derimot erstattes former som /dynnæ/ med /døra/ i Byglandsfjord i Setesdal, ifølge Bjørkum 1967. Her er det altså de *sterke* hunkjønnsordene som går ut som egen type.

Også i flertall av *intetkjønnsord* skjer det store forenklinger i bymåla. Det gamle systemet uten endelse i flertall (jf. nynorsk) er i oppløsning, og tendensen er at også intetkjønns-ordene får flertallsendelse, liksom han- og hunkjønns-ordene. Sterkest er tendensen i bestemt flertall, og i de «svake» intetkjønns-ordene, dvs. typen «øre, eple». Tilmed i mange tradisjonelle bygdemål som f.eks. dialektene i fjellbygdene har disse fått samme bøyning som (svake) hunkjønnsord, og i bymåla føres tendensen videre. I østlandske bymål er forholdene omtrent som i (radikalt) bokmål på dette punktet, og andre bymål er på vei mot det samme systemet, men til dels med andre endelser. Såleis får både hunkjønns- og intetkjønnsord i Odda b. flt.-endelsen /-ene/, og mange intetkjønnsord får /-er/ i ub. flt., også utenom de svake (f.eks. /vitaminer/), ifølge Sørlie 1959. I Ringebu bymål får typen /epɽe/ flt.-formene /epɽer/ og /epɽan/, mens typen «hus» fortsatt heter /hus/ i ub. flt., men /husa/ eller /husan/ i b. flt. (Torp, utrykt artikkel). Fra Time på Jæren nevner Time 1974 b.flt.-former som /hus'ne/ vsa. den stavangerske dialektforma /huså/ istedenfor den tradisjonelle Time-forma /huso/. På Sunndalsøra er det ifølge Jenstad 1983 en tendens til flt.-former som /mærrka/ i ub. flt. og især /mærrkan (-aɲ)/ i b. flt. istedenfor bygdemålsformene /mærrçe/ og /mærrça/, og Dalen 1972 nevner former som /husan, takan/ fra Trondheim og Kristiansund.

Det er mao. en tendens til å gjennomføre *samme flertallsendelse* ikke bare i han- og hunkjønn, men *i alle substantiver,* især i b. flt., slik at vi får samme system som i bokmål. I Nord-Norge er /-an/ gjennomført i alle intetkjønnsord i både by- og bygdemål, og i finnmarksbyene er denne endelsen gjennomført i samtlige substantiver, ifølge Elstad 1982 (jf. også Hatlebrekke 1980 om Vadsø). Også i byer og kystmål på Sørlandet er det en sterk tendens til å gjennomføre endelsene /-er, -ene/ i øst og /-år, -an(e)/ eller /-e, -an/ i vest i flertall i alle substantiver unntatt noen få intetkjønnsord. Ei enslig «kjerring mot strømmen» synes Tønsberg å være, for der brukte de

yngre i en undersøkelse (Gulbrandsen 1979) mest former av typen /taka/, mens de eldre brukte mest former av typen /takene/. Men det gjelder trolig først og fremst de *enstava* intetkjønnsordene, som stort sett har /-0/ i ub. ent., også i bokmål.

En annen språkendring som går igjen i omtrent alle bymåls-beskrivelser (og mange bygdemåls-beskrivelser), er «avpalataliseringa» av ordformer med etter-vokalisk /ç/ og /j/ til /k/ og /g/, f.eks. /bakken, boka, stæika (v), brygga (v)/ for /baççen, boça, stæiça. bryjja/. Dette trekket forekommer i bymåla i hele det området som har slik palatalisering, dvs. alle landsdeler unntatt Sør-Østlandet, og det kan kalles en forenkling fordi en får utjamna vekslinga mellom palatalene /ç, j/ og velarene /k, g/, som de vanligvis veksler med i bøynings-formene. Bare noen få enkeltstående ordformer – der det ikke er noen veksling – motstår tendensen, først og fremst /iççe, myçe/ og /biççe/, som jo også fins i bokmål.

Omtrent samme geografiske utbredelse har utjamninga av vokalskiftet (*i*-omlyden) i presens av sterke verb, altså /kåmme(r), såve(r)/ for /çæm(e), søv(e)/ el.l. Både Bergen og Stavanger har omlydsløse presensformer, og slike former blir nevnt også fra mange andre bymål på Vestlandet, f.eks. Odda (Sørlie 1959). Time (Time 1974) og Høyanger (Omdal 1979). Også i nordnorske bymål kan former av bokmålstypen forekomme. Derimot holder de «nynorske» formene seg godt i Bø i Telemark, ifølge Skjekkeland 1980. Denne overgangen fører til større enkelhet i bøyninga av det enkelte verbet ved at vokalvekslinga unngås, mens en annen tendens i presensformene på Vestlandet skaper større likhet mellom ulike verb. Det later nemlig til at *a*-verbenes presens-endelse mange steder går over til /-e/ istedenfor det tradisjonelle /-a/ (/kasste/ istedenfor /kassta/), slik at /-e/ gjennomføres i presens av alle verb (også de sterke verbene har vanligvis /-e/ i presens på Vestlandet). Denne tendensen nevnes fra Odda av Sørlie 1959, fra Stavanger av Omdal 1967 og Gabrielsen 1984 og fra Ålesund av Aarsæther 1984. Begge disse utviklings-tendensene skaper viktige likhetspunkter mellom bymåla på Vestlandet og bokmålet, og tilsvarende avvik fra nynorsken.

I det østnorske språkområdet har de østtrønderske og nordøstlandske jamningsformene på /å-å/ i infinitiver oe svake hankjønnsord og /u-u/ i svake hunkjønnsord inga framtid i bymåla. F.eks. heter det i trønderske bymål som regel å /værra/, en /bråtta/ (bråte) og ei /vækka/ (uke), ikke /vårrå, bråttå/ og /vukku/, som i de fleste bygdemåla i området (et unntak her er Røros). Mer oppsiktsvekkende er det likevel at det ser ut til at sjølve hoved-kjennemerket på østnorske dialekter, *jamvekts-regelen* – skillet mellom «jamvektsord» med bevart endingsvokal og «overvektord» med redusert eller apokopert endingsvokal – i verb (infinitiv) og svake substantiv er i fare, i og med at det i mange bymål er en tendens til å erstatte jamvektsformene med overvektsformer. F.eks. nevner Dalen 1972 fra Trondheim apokoperte former som /kåmm, læs/ (v) istedenfor de tradisjonelle dialektformene /kåmma, læssa/, og /fʏu, uk/ (ub. ent.) istedenfor /fʏuggu, vækka/. Derimot heter det fortsatt /bråtta, harra/ o.l., med jamvektsformer i hankjønn.

Overgangen til apokoperte former i hunkjønnsordene og infinitiv innebærer selvsagt en forenkling av systemet, men at dette ikke er den eneste drivkraften, ser en av former som å /læs/ og ei /uk/, med *trøndersk endelse*, men *bokmålsk stamme.* Hadde det bare vært et spørsmål om analogi fra overvektordene, skulle vi vente former som å /læss/ og ei /vækk/, men slike former forekommer ikke, så vidt jeg veit. Til grunn for nytrønderske former som /læs/ og /uk/ ligger opplagt bokmålsformene «lese, uke» (uttalt på trøndersk) like så vel som gamle trønderske overvektsformer. I Kristiansund holder den kløyvde infinitiven seg, ifølge Dalen 1972, men ikke kløyvinga i svake hunkjønnsord, der både jamvekts- og overvektsordene får /-e/ (/stue, gryte/ for bygdemåla /stua – gryt/). Den samme tendensen finner vi på Sunndalsøra (Jenstad 1983). Men på Nordmøre er det rimelig å anta at dialektene sønnafor – i Romsdal – spiller en rolle vsa. forenklingstendensen og bokmål.

Også på Østlandet finner vi tendenser til å gjennomføre overvektordene på bekostning av jamvektsordene i bymåla. Også her er jamvektstypen i hunkjønn – på /-u/ (/smiu/) eller /-o/ (/boso/) – så godt som forsvunnet fra bymåla, med unntak av /furu/, som til gjengjeld er tatt opp i både bokmål og nynorsk. Den overgangen kan vi iaktta i dag i nyere bymål som målet i Bø i Telemark, der de yngste i Skjekkelands utvalg hadde en vesentlig høyere andel av former av typen /smie/ enn de eldre, som vesentlig brukte former med /-u/. Men også her kan det dreie seg om påvirkning fra nabodialektene i sør og vest, i tillegg til bokmål og analogi fra overvektordene.

Når det gjelder infinitiv og svake hankjønnsord, peker Dalene 1947 på at alle bymål i ytre Telemark bare har *e*-infinitiv, mens bygdemåla iallfall i den østre delen av området har kløyvd infinitiv. Derimot kan en også i bymåla finne enkelte jamvektsformer i svake hankjønnsord, f.eks. /bråta/, ifølge Dalene. Elseth 1982 undersøkte bruken av en del dialektformer blant ungdommer på tettstedet Gullaug i Lier utafor Drammen, og jamvektsformene i infinitiv og svake hankjønnsord var blant dem som kom svakest ut. Også Skjekkeland 1980 registrerte en merkbar overgang fra jamvektsformer til overvektsformer i både infinitiv og svake hankjønnsord blant ungdom i Bø i Telemark. Det samme gjelder i Tønsberg, ifølge Gulbrandsen 1979, men enkelte jamvektsformer holder seg bedre enn andre. F.eks. brukte alle eller nesten alle av ei gruppe på ti ungdommer som Gulbrandsen undersøkte, infinitiver som /jørra, værra, kåmma/, mens bare en brukte former som /drepa/ og /lesa/. Det er mao. de mest *frekvente* infinitivene som holder seg best. Også i Tønsberg synes jamvektsformene i svake hankjønnsord å stå noe sterkere enn i infinitiv.

Birkeland og Møller (1983), som undersøkte språket blant førti ungdommer i Groruddalen i Oslo, fant at ungdommene brukte jamvektsformer i bare vel en tredjedel av de infinitivene som er jamvektsinfinitiver i østlandske bygdemål. Også her forekom jamvektsformene vesentlig i frekvente ord som /jørra, værra, sitta, kåmma/ eller /mårra, beta, maga/, samt i sammensetninger og faste uttrykk. Birkeland og Møller konkluderer (s. 182) med at: «Det ser […] ikke ut til at jamvekt lenger er et regelmessig språktrekk blant ungdom på østkanten». I alle fall på Sør-Østlandet

ser det altså ut til å være en klar, men ikke gjennomført tendens i retning av *e*-mål og bokmål i svake hankjønnsord og især infinitiv.

I pronomen er hovedtendensen at *kasusbøyninga* går ut i mange personlige pronomen som har kasusformer i bygdemåla. I 3. person hankjønn er den gamle trykktunge objektforma eller dativforma /hannom, hæinnom, hånnå(m), hono(m)/ o.l. for det meste gått ut av bymåla. Den tilsvarende hunkjønnsforma /henne(r)/ o.l. står noe sterkere. Bl.a. forekommer den i østlandske bymål, men som regel bare som et alternativ til den opphavlige subjektforma /hu/ (se på hu/henner). I 2. person flt. har bygdemåla som regel kasusbøyning, med subjektformer som /di (de, dø)/ og avhengige former som /dere (dør, dår)/ eller /dikka(n) (dekk, døkk, dåkk(e(r))/ o.l. Men i bymåla brukes som regel bare ei form, og det er vanligvis den tidligere avhengige forma – på Østlandet /dere/ (som i bokmål) og ellers i landet /dikka(n)/ osv. Ifølge Dalen 1972 har de fleste trønderske bygdemål /di – dåkk(er)/, mens bymåla har bare /dåkker/. På Vestlandet har både Bergen og Stavanger bare forma /dåkker/ mens bygdemåla har /de – dåk(k)e/ e.l., og i nyere tid har Odda fått forma /dåkke/ istedenfor det vanlige hardangerske /de – deko/ (Sørlie 1959). Den samme tendensen finner vi på tettstedene i fjellbygdene på Østlandet. I Byglandsfjord i Setesdal og på Fagernes i Valdres bruker de yngre bare formene /dykke/ og /dikka/, henh. (Bjørkum 1967). Også på Geilo i Hallingdal brukes /dikka/ som eneform blant yngre (Venås 1977), og det samme er tilfellet i Rødberg i Numedal.

1. person flt. og 1. og 2. person ent. ser ut til å holde nokså godt på kasusbøyninga, men på enkelte tettsteder er det en tendens til forenkling også i disse pronomena, ved at subjektforma i 2. person og til dels også i 1. blir gjennomført som eneform blant ungdom. Bjørkum 1974 nevner denne tendensen fra Årdal, og Torp 1980 fra kystbygder og byer i Aust-Agder. Det samme har jeg fått opplyst er tilfellet i Rødberg i Numedal, der lærerne klager over at elevene har problemer med skillet mellom «jeg, du» og «meg, deg» i bokmål. Men skulle det hende at også denne siste festninga for kasusbøyning i norsk faller for forenklings-tendensene, så vil det være ei utvikling stikk i strid med begge normalmåla.

Påvirkninger fra andre språkvarianter

Som sagt kan mange av de overgangene som ble nevnt ovafor, også skyldes påvirkning fra andre norske språkformer, først og fremst bokmålet, i tillegg til faktorer i dialektene sjøl, i og med at de som regel innebærer ei tilnærming til bokmålet, ofte også til nynorsken og andre dialekter. Men når det gjelder *enkeltstående* ord og former, nytter det ikke å snakke om analogi eller «systemtvang»; da er påvirkning fra andre språkformer som regel den eneste mulige forklaringa. Og også enkeltstående ord er utsatt for endringer i dialektene, og da som regel i retning av bokmål. Også på denne måten oppstår et skille mellom bymål og bygdemål. F.eks. har østlandsk bymål som regel formene /jæi, ikke, vætt, jemm/, mens bygdemåla har /je, itte (ennte), vøri, him (hem)/. Og når bymåla som regel har forma /demm/ istedenfor bygdemålas /domm/ eller /dømm/ i 3. person flt., så må det skyldes på-

virkning fra den avhengige forma i bokmålet, sjøl om forma i bymåla brukes som *eneform* og ikke avhengig form. Når det gjelder spørrende pronomen og adverb, blir de gamle Østlands-formene /(h)åkken, (h)å, (h)åffer/ lite brukt i nyere bymål, og er for det meste erstattet av de tilsvarende bokmålsformene. Derimot holder den sørøstlandske forma /åss'n/ seg godt og brukes en del også i standardisert østlandsk talemål, og til og med i skrift (jf. at den er ei jamstilt form i offisielt bokmål).

Mye av de samme tingene går igjen i bymålsbeskrivelser fra andre landsdeler. F.eks. nevner Elstad 1982 former som bl.a. /ikke, væʈ, jæmm, da, se, si, vann, vær (pron.)/ som typiske for nordnorske bymål, i motsetning til de tilsvarende bygdemålsformene /iççe, vorre, heim, då, sjå, sei, vatt'n, kvær-kvar/. Og Hatlebrekke 1980 nevner at bokmålsformene /vemm, va, vorrfårr, villken/ er kommet inn i dialekten i Vadsø de siste åra. Når det gjelder Vestlandet, så nevner Omdal 1979 bl.a. former som /se, si, vært (perf.part.), vær (pron.), noen, mye, åss'n/ og tilmed /dere/ fra Høyanger, og fra Odda nevner Sørlie 1959 de samme formene samt noen flere, bl.a. /vi/ og /åss/ istedenfor Hardanger-formene /me/ og /aoko/. I trønderske bymål brukes gjerne /ikke/ som trykktung form, mens den gamle trønderforma /icc/ brukes trykklett (/Ikke veit æ/, men /Æ veit icc/). Så det skulle være klart at bokmålet har stor gjennomslagskraft iallfall når det gjelder en del sentrale ordstammer i bymåla i alle landsdeler.

Standardisering av et mer generelt slag må en vel kalle det når de vestlandske konsonantgruppene /dl/ og /dn/, av eldre «ll» og «rn» eller «nn», som i /kaddla/ (kalle), /kvæddn/ (kvern) og /fiddna/ (finne), viser en tendens til å «gå tilbake til» – dvs. bli skifta ut med – /ll, rn/ og /nn/ i bymåla. I Stavanger fins rett nok iallfall former med /dl/ i tradisjonelt bymål, men ifølge Gabrielsen 1984 viker de for former med /ll/, og former med /dn/ har forsvunnet helt. Den samme tendensen nevnes fra Time (Time 1974), Odda (Sørlie 1959), og Os (Aarseth 1976). Tilmed i Årdal – som holder svært godt på det gamle målet – er tendensen merkbar ifølge Bjørkum 1974, sjøl om overgangen foreløpig bare har rammet noen enkeltstående ord (f.eks. /alle/ for /addle/ og /kårrn/ for /kådd'n/) og ikke generelt. Også i nedre Hallingdal er det en tendens til å skifte ut tradisjonelle hallingformer som /hødd'n, karad'n/ med former som /kønn, karan/, ifølge Beito 1973, og Venås 1977 sier (s. 107) at flt.-formene på /-n/ (istedenfor /-dn/ eller /-tn/) står sterkt blant de unge i hele dalen.

Noen forenkling kan disse overgangene neppe sies å føre til, men dermed er det ikke sagt at det dreier seg om påvirkning fra bokmål, iallfall ikke bare bokmål. Det kan også dreie seg om en påvirkning fra skriftspråket generelt (også nynorsk), eller fra andre norske talemål, f.eks. bergensdialekten på Vestlandet eller dialektene i sør og vest i Hallingdal. Det samme er trolig bakgrunnen når innskuddsvokalen i adjektiver (men ikke i verb) går ut i mange vestlandske bymål, bl.a. i Odda (Sørlie 1959) og Årdal (Bjørkum 1974), der vi får /stor/ for /store/ (med tonelag 1) i ub. ent. felleskjønn. Unntatt er adjektiver på /-ete/, f.eks. /tullete/, og også det tyder på at bokmål og andre norske språkvarianter er mønsteret for overgangen.

En liknende overgang skjer på Sør-Østlandet, i det vikværske språkområdet. Tradisjonelt har de fleste dialektene her fått /æ/ der andre dialekter har /a/ i trykklette stavelser, f.eks. i b. ent. hunkjønn (/jenntæ/), jamvektsinfinitiver og -hankjønnsord (/jøræ, bråtæ/), pret. og perf. part. av *a*-verb (/kasstæ/), pres. av *a*-verb (/kasstær/), komp. og sup. av adjektiv (/penære, penæst/), og flt. av hankjønnsord (/båtær, båtane/). Men som Gulbrandsen 1979 har vist for Tønsbergs vedkommende, blir /æ/ i alle disse endelsene erstattet med /a/ i bymåla, slik at vi får /jennta, jøra, kassta, båtane/ osv. Foran /r/ holder /æ/ seg derimot, slik at det fortsatt heter en /fisskær/ (m), han /fisskær/ (pres.), /båtær/ og /penære/. Ifølge Gulbrandsen er denne overgangen gjennomført blant yngre i Vestfold og nedre Telemark. Også i Østfold har bygdemåla vanligvis /-æne/ i b. flt., mens byene har /-ane/, ifølge Andersen 1978. Andersen omtaler denne overgangen som en «normalisering», mens Gulbrandsen mener den må skyldes påvirkning fra nabodialektene i sør og nord, og det virker mer sannsynlig. Bokmålet må anses for skyldfritt i denne sammenhengen, og at nynorsk skulle øve noen påvirkning på bymåla rundt Oslofjorden, virker ikke særlig sannsynlig. Så om dette skal kalles en «normalisering», er det ikke i forhold til «normalmåla» spesielt, men til norsk språk generelt.

En mer landsomfattende overgang i bymåla er tendensen til å bytte ut /æu/ (eller /øu/) med /øy/ i fortid av sterke verb av typen «bryte», altså /brøyt/ istedenfor /bræut/. Tidligere fantes slike former bare i byer og kystbygder på Sør-Østlandet og Sørlandet, men i dag kan de forekomme iallfall blant ungdom i bymål over hele landet. På Nord-Østlandet er de ganske utbredt blant ungdom på Gjøvik (Tveit og Evensen 1984). På Vestlandet forekom de ifølge Sørlie 1959 så langt nord som i Odda alt i 50-åra, men «kjentes som sjargong». Seinere er de blitt omtalt fra både Trondheim (Dalen 1972) og Nord-Norge. Såleis sier Elstad 1982 at de forekommer både i Narvik og i finnmarksbyene (se også Hatlebrekke 1980 om Vadsø). Dette er visselig inga standardisering, men det er heller ikke en åpenbar forenkling, sjøl om Torp 1980 mener overgangen er analogisk etter mønsteret /bite – bæit/. Det er mulig det er slik /øy/-formene opphavlig har oppstått, men når de i dag sprer seg til bymål over hele landet, må det være en påvirkning fra sørøstlandske dialekter. Men det bidrar sikkert til den store populariteten at formene passer godt som kompromiss mellom de gamle dialektformene med /æu/ og bokmålsformene med /ø/, som jo også forekommer i de fleste byer – ei forklaring flere språkforskere har vært inne på.

Andre overganger

Til utviklinger som faller utafor de to hovedtypene forenklinger og standardiseringer hører først og fremst overgangen fra rulle-/r/ til skarre-/r/ på Sør- og Vestlandet. Rett nok er dette ikke (lenger) utelukkende et bymålsfenomen, men som bl.a. Foldvik 1981 viser, har overgangen begynt i byer og tettsteder og seinere spredt seg til distriktene rundt – en tendens som fortsetter fremdeles. F.eks. har skarringa i nyere tid spredt seg til Voss med utgangspunkt i Vossevangen, og tilmed fått fot-

feste i tettsteder på Nordvestlandet, bl.a. i Florø. En annen vestlandsk lydutvikling i bymål og yngre bygdemål er at «affrikatene» eller konsonant-gruppene /tj/ og /dj/, som i f.eks. /ittje/ (ikke) og /liddja/ (ligge), går ut i bymåla. I framlyd erstattes de av frikativene /ç/ og /j/, og i innlyd blir de som regel «avpalatalisert» til /k/ og /g/, og erstattet med frikativer når de ikke blir det (som i /iççe/).

I Bergen har det dukket opp en helt ny lyd blant ungdom i den seinere tida. Det er nemlig «sje-lyden» (/ʃ/), som tradisjonelt ikke forekommer i vestlandsk (istedenfor har man /sj/). I Bergen kan det altså hete /ʃø/ (eller /ʃjø/), som på Østlandet, og ikke bare /sjø/, som ellers på Vestlandet. Og ikke bare det, men lyden blir også blandet sammen med «kje-lyden» av enkelte, slik at det kan hete /ʃøre/ og /iʃʃe/ istedenfor /çøre/ og /iççe/. Denne sammenblandinga kan forekomme også i østnorske dialekter, men da bare som et forbigående fenomen i barnespråket. I Bergen ser det mer ut til å være en språkendring. Fenomenet er omtalt bl.a. i Johannesen 1983 (og dessuten i artikler i Mål og Minne 1980 og 1981, og i Språk og Språkundervisning nr. 4, 1986).

Bymåla og standardisert talemål

I det foregående har jeg omtalt åssen bymåla utvikler seg av bygdemåla og skiller seg fra dem. I denne prosessen har vi sett at bokmålet spiller en viss rolle, i tillegg til forenklings-tendenser i bymåla sjøl. Men åssen står de eldre, etablerte bymåla seg andsynes det standardiserte, bokmålsprega talemålet som fins i de fleste større byer? De siste åra har vi fått en del undersøkelser av i det minste enkelte språktrekk i de store byene, som kan antyde et svar på det spørsmålet.

Bl.a. har Jahr 1976 undersøkt bruken av tjukk /l/ i materialet til talemålsundersøkelsen i Oslo (TAUS), fordelt bl.a. på voksne og ungdom (hver av gruppene ble dessuten delt inn etter kjønn i gutter/menn og jenter/kvinner, og etter bosted i «øst», dvs. Vålerenga, og «vest», dvs. Frogner). Det viste seg da at de unge i alle grupper brukte tjukk /l/ *mer* enn de tilsvarende voksne gruppene, unntatt Frogner-jentene, som hadde samme prosent som de voksne kvinnene (blant de voksne innbyrdes var det derimot slik at de yngre brukte mindre tjukk /l/ enn de eldre, unntatt blant Frogner-kvinnene, der det var omvendt. Men denne gruppa brukte svært lite tjukk /l/). Sjøl om noen av ungdomsgruppene ble svært små (to stykker i noen av dem), kan en vel av dette slutte at tjukk /l/ for tida går fram snarere enn tilbake i Oslo som helhet. Det skyldes trolig først og fremst at lyden etter hvert er blitt mer godtatt i standardisert talemål, og at den dermed lettere kan brukes av kvinner. Men også blant de unge er det fortsatt slik at gutter på østkanten bruker mest tjukk /l/ og jenter på vestkanten minst.

En annen ting som tyder på det samme, er at en i byen, og særlig på «Vestkanten», kan ha tjukk /l/ i ord som har vanlig /l/ i dialektene! Det gjelder ord som «klar, klasse, flott», som tradisjonelt ikke har tjukk /l/ i Oslo bymål eller bygdemåla på Østlandet. Men når de i dag kan få en uttale med tjukk /l/, må det være i analogi med ord som «klore» og «flå», som har tjukk /l/ i østnorske dialekter. Det må bety

at det fins en del personer som ikke er særlig fortrolige med tjukk /l/ – iallfall ikke nok til å kjenne lydens forekomst i hvert enkelt ord – men som går over til å bruke (mer) tjukk /l/, og som kommer i skade for å bruke den «for mye». Tjukk /l/ sprer seg altså til stadig flere ord – men vel å merke bare ord som også kan uttales med vanlig /l/, dvs. ord med eldre /l/. I ord med eldre «rd», som «gård, bord», forekommer tjukk /l/ bare unntaksvis på Frogner ifølge Jahr – i stedet brukes /r/ – og det tror jeg en kan generalisere til standardisert Oslomål og østlandsk i det hele. Også for Tønsberg fant Gulbrandsen 1979 at de unge brukte mer tjukk /l/ enn de eldre i ord som «støvler, blonder, utvikling», men mindre tjukk /l/ enn de eldre i ord av typen «bord».

Et anna viktig skille mellom bymål og standardtalemål i Oslo (og de fleste andre byer) er endelsen /-a/ andsynes /-en(e)/ eller /-et/ i substantiver og verb. Western 1976 undersøkte dette trekket i b. ent. hunkjønn (/boka – boken/), b. flt. hankjønn (/bakka – bakkene/) og b. flt. intetkjønn (/taka – takene/) i TAUS-materialet, jamført med et materiale han sjøl hadde samlet inn fra to Oslo-skoler i de samme bydelene, Frogner og Vålerenga. I TAUS-materialet er tendensen i alle formtypene at folk fra Vålerenga bruker mer /-a/ enn folk fra Frogner, og menn mer /-a/ enn kvinner. De som bruker klart mest /a/-former, er altså menn fra Vålerenga, og de som bruker minst, er kvinner fra Frogner. Særlig blant disse var prosenten av /a/-former lav, og det var i det hele tatt få belegg på /a/-former hos Frogner-informantene. Western trekker den konklusjonen at «*a*-ending hører egentlig ikke hjemme i Frognermålet», men det er etter mitt skjønn en overdrivelse. I hankjønn og intetkjønn flt. står rett nok /a/-formene svært svakt på Frogner og ellers på vestkanten, her forekommer de vesentlig i noen få ord, som /gutta/ og /peŋŋa/ vsa. /gutt'ne, peŋŋene/ i hankjønn og /baɳa, bæina (bena)/ i intetkjønn. Men i b. ent. hunkjønn hører /a/-ending visselig hjemme i en rekke ord også i standardisert Oslomål, til dels som vanligste eller eneste form, f.eks. i ord som /kua, øya, jennta, hytta/.

Den samme tendensen til fordeling av /a/-former fant Western blant skolebarna han undersøkte. Men det som er interessant her, er at disse ungdommene brukte *flere* /a/-former enn de tilsvarende gruppene i TAUS-materialet, særlig i b. ent. hunkjønn, men til dels også i b. flt. hankjønn. Særlig i gruppa «kvinner/jenter fra Vålerenga» var forskjellen mellom de eldre og de unge stor: Vålerenga-jentene brukte om lag like mange /a/-former i b. ent. hunkjønn som guttene fra samme skole. I b. flt. intetkjønn hadde skolebarna derimot stort sett *færre* /a/-former enn de voksne TAUS-informantene, men Western mener at materialet er for tynt til å gi et grunnlag for sammenlikning på dette punktet. Den konklusjonen en etter mitt skjønn kan trekke av denne undersøkelsen, er at /a/-formene går fram blant de unge i Oslo iallfall i b. ent. hunkjønn, og det stemmer med mitt allmenne inntrykk av språkbruken her i byen. Det samme gjelder etter mitt skjønn /a/-formene i pret. og perf. part. av *a*-verb, som Western ikke undersøkte. Men det er påfallende hvor vanlige slike former er blant ungdom i Oslo-området i dag, også blant folk som

ellers ikke snakker utpreget dialekt. Såleis var det disse dialektformene som sto sterkest av samtlige Elseth 1982 undersøkte i Lier.

En annen ting som viser at disse formene står sterkt, er at de sprer seg til byene på Nord-Østlandet, der bygdemåla har /-e/ (/har kasste/ o.l.). Ifølge Bull 1980 (s. 14) bruker ungdom på Hamar i dag overveiende former på /-a/. Det var ikke tilfelle på Gjøvik, ifølge Tveit og Evensen 1984, men også der forekom det en del /a/-former i disse verbene blant de unge.

På Østlandet kan det altså synes som om en del sentrale dialektformer i bymåla er ekspansive andsynes de tilsvarende bokmålsformene. Enda tydeligere er denne tendensen i andre landsdeler. Fintoft og Mjaavatn 1980 undersøkte en del målmerker i Trondheim der bymålet skilte seg fra standardisert trøndersk, i forhold til en rekke sosiale inndelinger, bl.a. i eldre og yngre. Det viste seg da at det var klare forskjeller mellom aldersgruppene, stort sett slik at de yngste brukte mest dialektformer og de eldste minst. Størst var forskjellen i infinitiv, der «fintrøndersk» har /-e/ og trondheimsdialekten apokope (Fintoft og Mjaavatn nevner ikke de tradisjonelle jamvektsinfinitivene, trolig fordi de ikke forekommer i materialet), pret. av *e*-verb, der forskjellen er den samme (/møtte/ andsynes /møtt/), og 1. p. ent., der variantene er /jei/ og /æ/. På disse punktene brukte de unge fra 82 til 95 % trondheimsformer og sa altså overveiende /å kåmm/ og /æ møtt/, mens de gamle brukte ca. 50 % trondheimsformer og sa like ofte /å kamme/ og /jei møtte/. Denne undersøkelsen tyder klart på at trondheimsdialekten stort sett er på frammarsj og «fintrøndersken» på retrett.

Noe tilsvarende synes å være tilfellet i Stavanger, ifølge Gabrielsen 1984, som undersøkte en del tilsvarende skillemerker mellom Stavanger-dialekt og normalisert stavangersk hos 30 ungdommer fordelt på kjønn og sosialgruppe. Også Gabrielsen regna ut «dialektprosenten» for de ulike gruppene, og fikk fram det velkjente mønsteret at lavere sosialgrupper bruker flere dialektformer enn høyere og gutter flere enn jenter. Men den samla prosenten av dialektformer var likevel svært høy for de fleste målmerkene – nær opp til 100 for formene /eg/ og /iççe/ (de tilsvarende standardiserte Stavanger-formene er /je/ og /ikke/). For infinitiv lå den samla prosenten derimot på mellom 70 og 80 for dialektforma på /-a/ andsynes standardforma på /-e/; særlig brukte jenter fra sosialgruppe 1 lite *a*-infinitiv (30 % i uformelle situasjoner, mot 100 % for gutter fra sosialgruppe 3). Og for flt. av hankjønnsord på /-ar, -ane/ var prosenten gjennomsnittlig bare vel 50 i uformelle situasjoner. Det kan henge iallfall delvis sammen med at det tradisjonelle skillet mellom endelsene /-er/ og /-ar/ i ub. flt. er ved å falle sammen i /-år/, som Gabrielsen i utregninga slår sammen med /-er/.

Her kan det altså være tale om ei dialektform som er på retur, sjøl om Gabrielsen ikke sammenlikner ungdommene med ei tilsvarende gruppe eldre. Slike dialektformer nevner Gabrielsen flere av, uten at det inngår i den aktuelle undersøkelsen, med prosenter osv. Det er for det meste ting som ble nevnt i pkt. 5 ovafor – /fisskен/ for /fissjen/, /kasste/ (pres.) for /kassta/ o.l. Det er såleis en yngre utgave av

bydialekten som lever videre i Stavanger – men den synes til gjengjeld å holde seg godt, i motsetning til det tradisjonelle standardiserte talemålet i Stavanger. Gabrielsens konklusjon (s. 122, se også s. 107) er at det moderne bymålet («Stbm») «… utvider domenet sitt blant ungdommen. For ein større mengde språklige fenomen er det Stbm-varianten som fortrenger tilsvarande dht-variant [«dht» = standardisert bytalemål, E. P.]. Dht er eit talemål som er i oppløysing som fullt utbygt språksystem blant ungdommen».

Et liknende bilde kommer fram i Aarsæthers undersøkelse av talemålet i Ålesund (Aarsæther 1984). Også han skiller mellom en eldre og en yngre utgave av bymålet (henh. «basalt bymål» eller «folkemål», og «moderat bymål», s. 181–182), som skiller seg fra hverandre ved at den første har bl.a. former som /då, dæi, gatå (b. ent). kassta (pres.)/ – som bygdemåla på Sunnmøre – mens den siste har /da, dæmm, kasste/. Former som /då/ og /gatå/ er ifølge Aarsæther (s. 210) «på veg ut av bymålet», slik at det også her er en lett revidert utgave av dialekten som lever videre, men som til gjengjeld står sterkt andsynes det standardiserte bytalemålet. Ifølge Aarsæther (s. 210) står reine standardformer svakt blant ungdommen i Ålesund, og brukes vesentlig av eldre fra høyere sosiale lag. Blant de unge er det små språkforskjeller, og ungdomsspråket i Ålesund kan karakteriseres som «folkemål med visse innslag av moderat dialekt» (s. 209).

Konklusjon

Åssen skal en så tolke alle disse enkelthetene? Hva er det som foregår i byene våre? En ting er at bymåla på enkelte punkter fortsetter å utvikle seg. stort sett i retning av bokmål, sjøl om det også forekommer endringer i stikk motsatt lei. En hovedårsak til denne utviklinga, vsa. av forenklings-tendenser i bymåla sjøl, er trolig påvirkning fra bokmålet, kanskje særlig i dets talte form – de normaliserte bytalemåla. En slik påvirkning er bare å vente mellom to språkformer som lever i så nær kontakt med hverandre, ikke minst i ei tid da gamle sosiale skiller brytes ned. Men det bør understrekes at påvirkninga er *gjensidig* og ikke ensidig. Den går også den andre veien: heller ikke standardisert talemål er uforanderlig og evig gyldig. I det hele tatt kan det se ut til at det tradisjonelle skillet mellom et «gatespråk» eller bymål og et «dannet» eller standardisert talemål i byene er ved å utjevnes, og at disse to gamle sosiolektene holder på å blandes og gå opp i *et nytt og enhetlig bymål.* Ett symptom på denne språkblandinga er at det etter hvert blir vanskelig å finne de to variantene i sin «reine» eller tradisjonelle form, iallfall blant ungdom. Et anna er den vekslinga mellom forskjellige former som ble nevnt ovafor som typisk for bymål – at en og samme person bruker både dialektformer og standardformer, enten om hverandre eller som stilistiske varianter, og veksler mellom former som /høɽ/ og «/hull/, /eg/ og /jæi/, /iççe/ og /ikke/, /gata/ og /gat'n/, osv.

Hva som vil komme ut av denne babylonske språkforvirringa, er ikke godt å si, men det kan se ut til at bymåla er ekspansive i sin nye skikkelse, slik at utjamninga skjer mest på bekostning av det standardiserte bytalemålet. Ifølge Sandøy 1982

(s. 15) er det bydialektene som er på offensiven, ikke standardtalemål, og særlig de tre siste undersøkelsene som ble nevnt – fra Trondheim, Stavanger og Ålesund – synes å støtte denne påstanden. Her går det fram at hovedtrekkene i de tradisjonelle bydialektene holder seg godt, sjøl om mange enkeltstående ordformer lånes inn fra bokmålet. Det samme kan ikke sies om det tradisjonelle standardiserte bytalemålet, iallfall ikke i disse byene. Ifølge Gabrielsen 1984 lever det standardiserte Stavanger-målet hos ungdommen bare videre som til dels valgfrie elementer («substrat») i den moderne bydialekten, slik at en iallfall hos ungdommen kan snakke om *ett* Stavanger-mål – rett nok med valgfrie former – som har mest til felles med det gamle Stavanger bymål og er en sørvestlandsk dialekt. klart forskjellig fra bokmål.

Dit hen er det nok lenge til vi kommer i Oslo. Rett nok foregår det trolig ei tilnærming mellom «Østkant» og «Vestkant» blant ungdommen også her, men mange forskjeller består, og det er ennå langt fra at vi kan snakke om noe enhetlig Oslo-mål. Enda mindre kan vi si noe om åssen et slikt Oslo-mål vil bli. Men det er vel neppe for dristig å spå at det vil omfatte tjukk /l/ og *a*-former iallfall i hunkjønnsord, trolig også i verb – men kanskje ikke jamvektsformer bortsett fra enkelte relikter. For min del tror jeg også at standardisert talemål står langt sterkere, og vil prege framtidas talemål mer, på Østlandet og særlig i Oslo enn i de andre landsdelene. I det hele tatt må vi nok regne med fortsatt «målbryting» mellom dialektformer – både eldre og nyere – og bokmålsformer i lang tid framover, både i Oslo og i andre større bysamfunn. Det ser altså ut til at det vil bli oppgaver nok for bymålsforskere i framtida og!

Litteratur

Andersen, Birger A. 1978. «Utsyn over målføra i Østfold». Øy, Nils E.: *Bygd og by i Norge : Østfold.* Oslo, Gyldendal.

Beito, Olav T. 1973. «Drag av utviklinga i hallingmålet dei siste mannsaldrane». Beito, Olav T. & Ingeborg Hoff red.: *Frå norsk målføregransking.* Oslo, Universitetsforlaget.

Beito, Olav T. & Ingeborg Hoff red. 1973. *Frå norsk målføregransking.* Oslo, Universitetsforlaget.

Berntsen, M. & Amund B. Larsen 1925. *Stavanger Bymål*. Oslo, Aschehoug.

Birkeland, Ragnhild & Per Erik Møller 1983. *Ikke akkurat 'dialekt da, men mer sånn sleng liksåm : en undersøkelse av Oslo-målet blant ungdom i to drabantbyer*. Upublisert hovedoppgave ved Nordisk institutt. Universitetet i Oslo.

Bjørkum, Andreas 1967. «Vert dei norske målføri borte?». *Syn og Segn* 73.

Bjørkum, Andreas 1974. *Generasjonsskilnad i indresognsmål : talemålet i industribygdi Årdal og dei fire næraste jordbruksbygdene.* Oslo, Universitetsforlaget.

Bull, Tove & Kjellaug Jetne red. 1982. *Nordnorsk* : *språkarv og språkforhold i Nord-Noreg.* Oslo, Samlaget.

Bull, Trygve 1980. *Språket i Oslo*. Oslo, Gyldendal.

Dalen, Arnold & Ola Stemshaug red. 1972. *Trøndermål : språkarv og språkforhold*

i Trøndelag og på Nordmøre. Oslo, Samlaget.
Dalene, Halvor 1947. «Bymål og bygdemål i ytre delen av Telemark fylke». *Maal og Minne.*
Dalene, Halvor 1979. «Porsgrunnsmålet». Vikør, Lars S. & Geirr Wiggen red.: *Språklig samling på folkemåls grunn : artikler fra bladet Språklig Samling.* Oslo, Novus.
Elseth, Berit Brenden 1982. *Talespråk og normer : ei sosiolingvistisk undersøking av talemålet til en del barn og ungdommer i Lier*. Upublisert hovedoppgave ved Nordisk institutt. Universitetet i Oslo.
Elstad, Kåre 1982. «Nordnorske dialektar». Bull, Tove & Kjellaug Jetne red.: *Nordnorsk : språkarv og språkforhold i Nord-Noreg.* Oslo, Samlaget.
Fintoft, Knut & Per Egil Mjaavatn 1980. *Språksosiologiske forhold i Trondheim bymål*. Trondheim, Tapir.
Foldvik, Arne Kjell 1981. «Realisasjonen av r i norsk». Jahr, Ernst H. & Ove Lorentz red.: *Fonologi/Phonology*. Oslo, Novus.
Gabrielsen, Finn 1984. *Eg eller je? : ei sosiolingvistisk gransking av yngre mål i Stavanger*. Oslo, Novus.
Gulbrandsen, Per P. 1979. «Hvor går de østnorske bymåla?» Vikør & Wiggen red.: *Språklig samling på folkemåls grunn : artikler fra bladet Språklig Samling.* Oslo, Novus.
Hatlebrekke, Hildur 1980. «Et bymål i nord». *Talatrosten*. Norsk målførearkiv.
Iversen, Ragnvald 1918. *Syntaksen i Tromsø bymaal : en kort oversigt.* Kristiania, Bymålslaget.
Jahr, Ernst H. 1976. «Litt om bruk av tjukk l i Oslo bymål». Ryen, Else red.: *Språk og kjønn.* Oslo, Novus.
Jahr, Ernst H. & Ove Lorentz red. 1981. *Fonologi/Phonology.* Oslo, Novus.
Jenstad, Tor Erik 1983. *Eit nytt sentrumsmål veks fram : drag frå talemålet til ungdom på Sunndalsøra.* Trondheim, Tapir.
Johannesen, Stig Helge 1983. «Om «skjendisar» og «chipsreiarar» : bruken av sje- og kje-lyd i bergensmålet». *Talemål i Bergen* 1.
Johnsen, Arnulf 1912. *Kristiansands bymål.* Oslo, Aschehoug.
Larsen, Amund B. 1907. *Kristiania bymål : vulgærsproget med henblik på den utvungne dagligtale.* Kristiania, Cammermeyer.
Larsen, Amund B. & Gerhard Stoltz 1912. *Bergens bymål*. Kristiania, Aschehoug.
Omdal, Helge 1979. «Høyangermålet : en ny dialekt». Vikør, Lars S. & Geirr Wiggen red.: *Språklig Samling på folkemåls grunn : artikler fra bladet Språklig samling.* Oslo, Novus.
Omdal, Helge 1967. «Noen karakteristiske trekk ved det høgere talemålet i Stavanger : jamført med folkemålet». *Maal og Minne.*
Ryen, Else red. 1976. *Språk og kjønn.* Oslo, Novus.
Sandøy, Helge 1982. «Grammatisk utvikling i norsk talemål i dag». *Mål og makt* 3.
Skjekkeland, Martin 1980. «Bømålet i går og i dag : rapport frå ei språkgeografisk

og språksosiologisk gransking». Bø, Telemark distriktshøgskole.
Sørlie, Mikjel 1959. «Om Odda-målet i dag». *Maal og Minne.*
Time, Tor 1974. «Målbryting på Jæren». *Syn og Segn* 80.
Torp, Arne 1980. «Samanheng mellom fonologi og morfologi i lys av tri døme frå norske dialektar». *Maal og Minne* 3-4.
Torp, Arne. «Bygdemål og stasjonsbymål». Utrykt artikkel.
Tveit, Tone, & Åge Evensen 1984. *TÅG : Talemålsvariasjon åt gjøvikensere*. Upublisert hovedoppgave ved Nordisk institutt. Universitetet i Oslo
Venås, Kjell 1977. *Hallingmålet.* Oslo, Samlaget.
Vikør, Lars S. & Geirr Wiggen red. 1979. *Språklig samling på folkemåls grunn : artikler fra bladet Språklig Samling.* Oslo, Novus.
Western, Knut 1976. «A-endinger og kjønn». Ryen, Else red.: *Språk og kjønn.* Oslo, Novus.
Aarseth, Arne 1976. «Når innflyttarmålet vinn». *Syn og Segn* 82.
Aarsæther, Finn 1984. – *E syns alle folk snakka likt e! : en studie av talemålsvariasjon i Ålesund bymål*. Upublisert hovedoppgave ved Nordisk institutt. Universitetet i Oslo.

VIGDIS THOENGEN:

Hallingmål eller bokmål?

Fra Språklig Samling nr. 2/1994

Finansminister Sigbjørn Johnsen skrev nylig historie. For første gang ble det holdt innlegg i et av EUs organer på klingende hedmarksdialekt. Hendelsen fikk brei dekning i Dagsrevyen, og det er da heller ingen liten sak – den sier en god del om den anerkjennelsen de norske dialektene etter hvert har oppnådd på alle plan her i landet. For EUs delegater spilte det trolig mindre rolle om innlegget ble holdt på den ene eller andre slags norsk …

Men på tross av dialektenes inntog i politikken så vel som i popmusikken – i mange strøk av landet er det liten tvil om at dialektene taper terreng til fordel for et talemål hvor lokale særmerker slipes bort i større grad enn før, og et mer eller mindre bokmålsnært talemål vinner innpass. Et strøk hvor ei slik utvikling ser ut til å være i full gang, er Hallingdal. Erfaringer og «synsing» blant folk flest, varskorop fra lokale mållag og undersøkelser gjort blant medelever av språkinteresserte gymnasiaster, peker alle i denne retningen. Det var likevel ikke gjort noen større, systematiske undersøkelser av yngre talemål i Hallingdal før i 1992/93. Da gjorde jeg opptak av samtaler med 85 elever på mellomtrinnet i Nes – det vil si alle femte- og sjetteklassingene i bygda. Resultatet ble en analyse av yngre talemål i Nes, med vekt på forholdet mellom varianter av hallingmål og bokmål. Termen «bokmål» kan selvsagt diskuteres; jeg mener den er like (u)presis som «bymål» eller hva jeg nå ellers kunne valgt å kalle det østlandske bytalemålet som brer seg. *Hallingmål eller bokmål? En talemålsundersøkelse blant skolebarn i Nes i Hallingdal* er tittelen på hovedfagsavhandlinga som dette arbeidet munna ut i. Problemstillinga var for så vidt grei: I hvilken grad holder skolebarn i Nes på hallingdialekten, og i hvilken grad lar de seg påvirke av bokmål? Er det muligens ikke annet enn vanlig språkutvikling vi er vitne til, slik som har foregått i alle år?

Hvordan snakker de unge i Nes?

Det er en kjent sak at de færreste (hvis noen) snakker helt på samme måte i alle situasjoner. Sjøl har jeg bare opptak av informantene i én situasjon. Siden det var den avslappa dagligtalen jeg var interessert i, prøvde jeg etter beste evne å legge forholda til rette for at informantene skulle føle seg mest mulig komfortable – jeg snakka med dem to og to, og la opp en «uhøytidelig» stil, jeg prøvde å pense dem inn på samtaleemner de interesserte seg for (fritidsaktiviteter, hester, dataspill …) – og jeg fortalte dem **ikke** på forhånd at det var **språket** jeg var ute etter. Sjøl snak-

ker jeg også «yngre hallingmål» – dog ikke så «ungt» som informantene … Jeg **tror** at jeg lyktes rimelig godt i å fange opp et uformelt, avslappa talemål – men som vi senere skal se, er det mangt som tyder på at informantene behersker et bredt register av språkformer som oppleves som gangbare i ulike situasjoner.

I analysen tok jeg utgangspunkt i 11 språktrekk. Jeg la særlig vekt på to kriterier: Trekket må ha varianter i hallingmål og bokmål som skiller seg klart fra hverandre, og det må forekomme relativt hyppig i dagligtalen. Dette er noen av de trekka jeg undersøkte:

1. Personlig pronomen, 1.pers.ent. (*e* el. *jæi*)
2. Personlig pronomen, 1.pers.flert. (*me* el. *vi*)
3. Personlig pronomen, 3.pers.flert. (*dæi* el. *di/dem*)
4. Nektingsadverbet (*ikkji* el. *ikke*)
5. Forskjellige former i flertall av substantiv
6. Presensformer av verb

I tillegg til disse trekka, som alle er sentrale i talen, kartla jeg noen «sjeldne» ord med spesielle, markerte hallingformer. Uttalen av disse orda fikk jeg gjennom en bildetest, hvor hver informant fikk fortelle fritt om en tegning jeg hadde laga for anledningen.

De enkelte språktrekka

Ikke uventa var det pronomenet i 1.pers. ent. som holder best på hallingforma. Snaut 60 % av informantene brukte hallingforma *e* i minst 9 av 10 tilfeller. 54 % brukte helt konsekvent hallingforma. Det er likevel bare litt over halvparten – og jeg ble oppriktig overraska over at så mange som 46 % av femte- og sjetteklassingene i Nes fant det naturlig en eller annen gang i løpet av en halvtimes samtale å bruke forma *jæi*(jeg)! Det hører med til historien at også innflyttere er med i undersøkelsen – men de som har bodd et annet sted enn i Hallingdal etter at de kom i «talefør» alder, utgjør bare 12 % av alle informantene.

De som **konsekvent** holdt seg til bokmålsvarianten (*jæi*), var bare 7 % av informantene. Det var altså ei stor gruppe – nesten 40 % – som blanda formene. Når jeg går såpass nøye inn på denne ene variabelen, er det fordi den illustrerer språksituasjonen blant skolebarn i Nes på en treffende måte: et nøkkelord er **variasjon** – til og med når det gjelder et så sentralt språktrekk som 1.personspronomenet. Nettopp dette er jo et trekk som erfaringsmessig gjerne henger igjen – også hos personer som ellers har lagt om talemålet sitt i stor grad. Det samme pleier å være tilfelle for nektingsordet. Blant de unge nesningene var det noe større grad av konsekvens når det gjaldt nektingsordet. Halvparten brukte hallingforma *ikkji* konsekvent, mens så mange som en fjerdedel brukte *ikke* konsekvent.

De to andre pronomenformene jeg undersøkte, ser også ut til å holde seg relativt godt, ettersom *dæi* står omtrent like sterkt i forhold til bokmålsformene (*di*/*demm)*

som 1.pers. ent. *e* i forhold til *jæi*, mens *me* i noe større grad må vike for bokmålsforma *vi*.

Når det gjelder flertallsformer av substantiv, kan vi trekke tre klare konklusjoner. For det første ser vi at fullvokalen *a* holder seg bedre enn *i* og *u* i bøyningsendelser; dvs. at f.eks. flertallsformer som *guta* holder seg langt bedre enn former som *grisi* og *jentu*. Interessant i denne sammenhengen er at en del ord som skulle hatt endelse på andre vokaler, ikke nødvendigvis får bokmålsendelse i stedet, derimot får de *også a*-endelse hos noen informanter.

For det andre ser det ut til at flertallsformer på *-dn* (*gutadn*, *jentudn*) har forsvunnet fra yngre nesningsmål. Slike former forekom overhodet ikke i materialet. Hallingformene som blir brukt, har *-n* og ikke *-dn*.

Den tredje konklusjonen gjelder dativ – former som *åt gute* og *i bygdn* forekommer trolig ikke i yngre nesningsmål.

I verbbøyninga er det presens som er mest interessant – og når jeg sier presens, mener jeg presens entall. Hallingmålet er nemlig et av de få målførene som har holdt på tallbøyning av verb – inntil nå … Tradisjonelt heter det altså f.eks. *e kjem* (entall), men *me koma* (flertall).

Jeg registrerte flertallsformer av verb hos 18 av de 85 informantene. Det var riktignok ingen som gjennomførte tallbøyning fullt ut. Men man har lenge ment at tallbøyninga synger på siste verset i Hallingdal, så slik sett syns jeg ikke resultatet var så verst!

Et helt annet språktrekk som er svært karakteristisk for målet i de fleste hallingdalsbygdene, er *ø* for *å*: *køpp* for *kåpp* (kopp). Jeg kan føye til ut fra egen erfaring at dette er et språktrekk som tydeligvis er svært «iørefallende» for folk med annen talemålsbakgrunn – jeg får i alle fall hyppige kommentarer på nettopp dette trekket! Noen mener at det høres ekstra «godt» ut når jeg sier *gøtt*!

Litt over en tredjedel av informantene hadde overvekt av hallingformer i slike ord. Snur vi på det, kan vi si at nesten to tredjedeler hadde overvekt av bokmålsformer.

Variasjon eller konsekvens?

Som jeg allerede har vært inne på, er det **variasjon** som først og fremst preger talemålet til skoleelevene i Nes. Det er et gjennomgående trekk for nesten alle språktrekka når vi ser på informantene samla. Det er et mindretall som er konsekvente med hensyn til bruken av den ene eller den andre varianten. Likevel er det slik at de fleste informantene har en klar «favoritt» i de fleste tilfellene – det er relativt få elever som bruker halling- og bokmålsvariantene om hverandre omtrent annenhver gang. Også «kompromissvarianter» forekommer – «krysninger» mellom halling- og bokmålsformer.

Ser vi litt stort på det, kan vi si at hovedinntrykket av informantenes talemål er dette: Omtrent halvparten snakker et mål som gir et hovedinntrykk av hallingmål. Bortimot en tredjedel (27-28 %) snakker slik at det gir et hovedinntrykk av bokmål.

Resten, ca 22 % – eller ca. én av fem, snakker mer eller mindre utprega blandingsmål.

Jeg fant ingen klare forskjeller i talemålet til jentene og guttene. Som venta var det relativt klare forskjeller mellom sentrumsboerne og de fra grendene rundt – at påvirkning utenfra først får fotfeste i sentrum, er jo en kjent sak. Det er også her de fleste innflytterne bor.

Den enkeltfaktoren som likevel ser ut til å spille størst rolle for barnas talemål, er hvordan foreldrene snakker. Ca 80 % av de «helt innfødte» har et talemål jeg vil karakterisere som rimelig stø halling. Av de som bare er «halvt innfødte» – det vil si at én av foreldrene kommer fra et annet sted enn Hallingdal – så er det bare 35 % som snakker hovedsakelig halling. Og i den gruppa som har både mor og far som er innflyttere, så snakker 80 % vesentlig bokmål – og det til tross for at de har bodd i bygda i hele sitt liv.

Det ser altså ut til at det skal relativt lite til før bokmålet «bryter fram» – sjøl hos barn og unge som lever i et språksamfunn som inntil nylig har vært relativt ensarta. Det er også interessant å merke seg en klar tendens til at de som snakker bokmål, snakker mindre «utvanna» enn de som snakker hallingmål.

Hvor går hallingmålet?

Det er dristig å spå for mye om framtida til hallingmålet på grunnlag av en undersøkelse blant skolebarn. Trolig vil de fortsatt være svært mottakelige for språklig påvirkning i enda noen år til. Den vaklinga som kjennetegner mange informanter, syns jeg peker i retning av at de ennå ikke har funnet sin språklige identitet.

Det er neppe tvil om at dialektene her i landet har fått mer prestisje de siste tiåra, som jeg var inne på innledningsvis. Dialektbruk blir i dag **akseptert** – og i mange miljøer sett på som entydig **positivt**. Derfor har jeg vanskelig for å tro at den «umotiverte knotinga» blant de helt unge bør tas som symptom på at hallingmålet har sett sine siste dager. (Noen vil kanskje mene at det har sett sine **beste** dager …) Jeg tror heller det er uttrykk for at de unge har sine egne normer og verdier og oppfatninger om hva som er «tøft», gjerne i opposisjon til foreldre og lærere, som jeg vet i mange tilfeller gjør det de kan for å oppmuntre dialektbruk! På lengre sikt kan det likevel godt hende at disse normene vil forandre seg, når de unge får en mer bevisst følelse av identitet og tilhørighet i et større sosialt fellesskap.

Jeg er optimistisk nok på vegne av hallingmålet til å tro at det vil bestå, men riktignok i en utgave som er en god del forskjellig fra den jeg kjenner fra besteforeldrene mine. Man kan syns at det er trist at flertallsbøyning av verb blir borte, og at det kanskje etter hvert går den vegen med fullvokalene *-i* og *-u* i bøyningsendelser også. Men det var trist den gangen det gammalnorske kasussystemet brøt sammen, også!

ELLEN SKOLSEG:

«Egentlig så ha'kke vi no'n spessiel dialekt»

Fra Språklig Samling nr. 2/1994

Hva er Romerike?

Når jeg skal fortelle hvor jeg kommer fra, nytter det ikke kun å si at jeg kommer fra Romerike, for de fleste utenforstående har ikke noe begrep om hvor det er. De forveksler det gjerne med Ringerike, som de heller ikke veit hvor er. Vi har riktignok historien på vår side – Romerike skal ha vært et eget rike før Harald Hårfagre forandra på tingene, men det hjelper lite nå til dags. Ikke en gang kultursjefene i Asker, Bærum og Follo har noen anelse om hva eller hvor Romerike er. I en spørreundersøkelse i lokalavisen, mente f.eks. én av dem at Romerike omfatta Elverum og Trysil … Dette synes jeg var noe labert prestert, siden Asker, Bærum, Follo og Romerike tross alt ligger i samme fylke – Akershus – og Romerike omfatter ikke mindre enn 13 av de 22 kommunene i fylket.

Og hva er romeriksmål?

Det er greit nok å si at det er romeriksdialekt, men hva innebærer egentlig det? Tradisjonelt har dette talemålet både blitt gruppert sammen med Vika-måla og med sørlige deler av Oppland og Hedemark, men felles for dem som beskriver det, er at de understreker at regionen alltid har hatt mye gjennomfart, og at talemålet har mye til felles med nærliggende områder. Det som skiller eller har skilt talemålet på Romerike fra de omliggende talemåla, er bl.a. at det ikke har *mæinn* og *kjem*, som i Mjøs-traktene, men *mann* og *kommer*; ikke *bilær* og *bilane,* som i Østfold, men *biler* og *bila*; og det har hatt fortidsformer som *kaste* i motsetning til *kasta* i oslomålet. Av personlige pronomen har det vært vanlig å bruke f.eks. *je*, *meg* (uttalt /me:g/ eller /mei/ – ikke /mæi/), *dom* eller *dei* og *«di»/døkk* – «di får setta døkk». Nektingsadverbet har vært *itte* eller *ente*. Fortidsformene av «bli» har vært *vart – vørti* og av «væra» *var – vøri*. Av andre spesielle ordformer kan jeg nevne *hæmpe*, *hæfte*, *stykkje*, *fysst* (først), *kvenn*, *bjønn* og *vyku* (uke), *tjyru* (tjære).

Men dette er ingen beskrivelse av det talemålet *jeg* bruker, og jeg er ikke noen atypisk ung romeriking. De aller fleste unge i området snakker ikke sånn lenger. Da jeg skulle gå i gang med undersøkelsen, ønska jeg å finne ut av om noen av de mest avstikkende språklige trekka i det hele tatt var i bruk hos de unge, (avstikkende i forhold til Oslo), og ellers ville jeg undersøke bruk av tjukk l, jamvektsformer, personlige pronomen som hu/`a/hun, de/dem/døm/dom, og ikke minst plassering av trykket i ord som *butikk* og *banan*. Trykk på første stavelsen i slike ord er kanskje

det språkdraget som har minst sosial prestisje i Oslo-regionen – det som blir sett på som mest «udanna». Ellers ville jeg undersøke a-endelser generelt – i substantiv- og verb-bøying (*boka, fjella, bila* og *kasta*) og i pronomen som *denna*, *detta*, *samma* osv. Jeg var også interessert i utviklinga av verb med den tradisjonelle bøyinga *bryte – braut – brøti*. Der har det folkelige oslomålet fått bøyningsmønsteret *brøyt – bryti*, mens standardmålet har noe helt annet, og jeg var interessert i hvordan denne utviklinga så ut til å gå for seg på Romerike. Som nærmeste nordlige nabo til Oslo er Romerike sjølsagt under sterkt press fra hovedstaden, både kulturelt og språklig. Dette ga tittelen på oppgaven min: *Romeriksdialektens levevilkår i skyggen av Oslo*.

Regionmål – men hva slags?

Flere undersøkelser har vist at det er en tendens til at talemåla i Norge utvikler seg i retning av den største byen i området, slik at vi får regionale dialekter. Det er altså sannsynlig at talemålet på Romerike har utvikla seg i retning av talemålet i Oslo. Men det er ikke uten videre opplagt *hvilket* av talemåla i Oslo som har størst innflytelse på Romerike – som kjent er det stor forskjell på talemålet øst og vest i Oslo. Det folkelige oslomålet – østkantmålet – har språklig mest til felles med Romerike, men det er samtidig et talemål med lav sosial prestisje. Jeg ønska også å finne ut av hvilke holdninger folk på Romerike har til sitt eget talemål, som er såpass likt det folkelige oslomålet. Et talemål har ikke så gode sjanser til å overleve, hvis de som bruker det, ser ned på det. Det som kom til å stå sentralt i arbeidet med oppgaven, var altså: De geografiske forskjellene på Romerike, generasjonsforskjellene og ikke minst, forholdet til Oslo, både språklig og holdningsmessig. Jeg valgte å prioritere de aller eldste, som stort sett snakker den «gode, gamle romeriksdialekta», og de «unge voksne» – de som er mellom 20 og 30. Alt i alt intervjua jeg 25 romerikinger fordelt på fire forskjellige kommuner – Lørenskog, Gjerdrum – min hjemkommune, Nannestad og Eidsvoll. De to første ligger ganske nære Oslo, mens de to sistnevnte ligger mer i utkanten av Romerike.

De unges talemål

Det er kanskje litt farlig å generalisere når det gjelder utviklinga av språket på Romerike, siden jeg kun har undersøkt fire av tretten kommuner og bare har ca. fire unge informanter fra hver kommune, men det er allikevel det jeg kommer til å gjøra i det følgende. De gamle informantene mine snakka stort sett det gamle romeriksmålet slik jeg fant det beskrevet i skrifter om dialekta fra 30-åra. De brukte *je* og *itte*, *vart* og *vøri*, og de hadde fortidsendelse på *-e* i verb som *kaste*. De unge bruker utelukkende a-endelse – altså *kasta*, ikke *kaste* – eller *kastet*! Her eksisterer det altså et klart generasjonsskille. For øvrig var det en god del språklige variasjon hos de unge. Grovt sett kan vi si at jo lenger vekk man kommer fra Oslo, desto mer «gammal» dialekt finner man. Ytterpunktene mine er to gutter fra Lørenskog, som var de mest urbane i språk og holdninger, mens to jenter fra Eidsvoll var det andre ytterpunktet. En utenforstående kunne sikkert plassert Lørenskog-informantene mine i Oslo og

Eidsvoll-jentene på Toten. De to jentene sier f.eks. *je*, men ikke alltid, og de sier ikke *itte*. De uttaler «meg» som /mei/ og bruker også pronomen som *dom*, *di/døkk*. De har også tradisjonell uttale av ord som *en gong*, *følk* og *bære* (bedre). De to gutta fra Lørenskog skiller seg ut som mer «urbane», men mest i holdninger, ikke *så* mye når det gjelder språkbruken. De bruker stort sett ikke kløyvd infinitiv, har svært få a-endelser i hankjønn flertall (som *bila*) og bruker ikke tjukk l i ord som *hard* og *bord*. De uttaler seg negativt om trykk på førstestavelsen i ord som *butikk* og *banan*, men bruker det likevel sjøl rett av og til. De bruker kun pronomenet *hu*, aldri *hun*, og har bare a-endelser i fortid av verb som *kaste*. De veksler mellom *de* og *dem* som subjektsform, men bruker oftest *dem*, og de bruker tjukk l i ord som *dal*. Til tross for at språkbruken deres har et langt mer «bokmålslignende» preg enn de andre informantenes, snakker de altså ganske «udanna».

Dette var ytterpunktene, og de andre informantene ligger et sted mellom disse. De aller fleste unge på Romerike bruker altså ikke sterke dialektmarkører som *je* og *itte*. Jeg var spent på hvor sterkt jamvekt og tjukk l for «rd» ville stå blant de unge, siden dette er språkdrag som ser ut til å væra på vei ut i Oslo. De nordligste informantene gjennomførte begge språkdrag, de sørligste brukte ingen av dem, mens noen av de «midterste» hadde en varierende språkbruk. Dette kan kanskje væra et tegn på at Romerike følger samme utvikling som Oslo, men jeg synes jeg har for lite belegg til å kunne si noe sikkert om det. Ellers er konklusjonen at a-endelser generelt står sterkt, både i fortid av svake verb, i substantiv-bøying og i pronomen som *samma* og *detta*. Pronomenet *dem* står sterkt som subjektsform; det er nesten enerådende, og *dom* er mye brukt på øvre Romerike.

Målmerker som holder seg

Noe som var overraskende, var hvor sterkt trykk på første stavelsen i ord som *butikk* og *banan* ser ut til å stå. Jeg hadde trudd at dette var det språkdraget som ville forsvinne først i f.eks. en intervjusituasjon, siden det er så belasta, men slik var det ikke. Flere av informantene på øvre Romerike brukte dette språkdraget ganske bevisst, til tross for at de var klar over at andre kunne se på det som sært og stygt. Andre tenkte ikke engang på det som spesielt. Faktisk brukte informantene i de tre øverste kommunene dette språkdraget i de aller fleste orda der det er aktuelt. De fire i Lørenskog derimot, som alle har utprega serviceyrker og jobb i Oslo, uttalte seg negativt om dette språkdraget, og de brukte det også lite. Det ser ut til at en del tross alt betrakter dette språkdraget som noe som hører med til talemålet her i området. Den ene jenta fra Eidsvoll fortalte hvordan hun forleden hadde sagt *fotogra'fering* istedenfor *'fottografering*, og da hadde hun tenkt: «Gudamei, hva sa je nå?»

For å finne ut hvordan informantene bøyde verb som *bryte* blei jeg nødt til å laga ei liste med verb av denne typen, der de kunne velge mellom tradisjonelle bøyningsformer som *brøti*, nyere som *bryti*, eller bokmålsformer som *brutt*. Siden disse bøyningsformene ikke forekom i intervjuene, kunne jeg ikke sammenligne det de

faktisk sa med det de mente de sa, men svara kunne i hvert fall si meg noe om hva slags holdninger de hadde til de forskjellige formene. Ikke overraskende var det bøyningsmønsteret som også fins i det folkelige oslomålet som var det dominerende, f.eks. *bryte – brøyt – bryti*. Bokmålsformene blei ikke foretrukket. Men det som overraska meg, var i hvor stor grad de markerte tradisjonelle dialektformer som *braut* og *brøti*. Om de bruker dem, kan jeg ikke si, men mange har i hvert fall en positiv holdning til dem.

Holdninger til oslomål

I løpet av intervjua snakka vi mye om språket på Romerike og i Oslo. Vi begynte gjerne med å snakke om forholdet mellom by og land, og der var absolutt alle informantene enige: Ingen av dem kunne tenke seg å bo i byen. Den var for stor og forurensa, kald og upersonlig, og man kjenner ikke naboene sine. Dessuten får man folk for tett innpå seg. De kunne ikke tenke seg å oppdra barn i byen, da kunne man jo få eksosforgifta unger før de var fem, som én sa. De satte pris på å kunne ha litt plass rundt seg, ha uberørt natur i nærheten osv. Informantene mine var altså alt i alt ganske anti-urbane.

De fleste hadde også ganske mye å si om talemålet i Oslo. Noen skilte klart mellom mer avslappa og såkalt fint bymål, mens andre kun så motsetninga mellom by og land – var man fra byen, ja da snakka man «fint». Og felles for de fleste var at de ikke likte «fint» språk. Fordømmelsen av folk de kjente og som hadde lagt om, var særlig sterk. De syntes at «bymål» hørtes påtatt ut, fisefint, kunstig og stivt, eller de følte det skapte avstand. Noen tilføyde at det sikkert var naturlig for mange å snakke sånn, men de følte det var kunstig allikevel. Det var altså standardtalemålet, talemålet på vestkanten eller hva man skal kalle det, som vakte slike følelser hos dem. Til og med den ene gutten fra Lørenskog, som har mange slektninger på vestkanten og som uttalte seg positivt om oslomål, presterte å si at han blei dårlig av det enkelte ganger. For han, som for flere av de andre, eksisterer det altså ei personlig språklig grense, hvor oslomål går over til å bli *for* «fint».

Holdninger til eget talemål

Men når det gjaldt sitt eget talemål, var informantenes holdninger mer uklare. Jeg pleide som regel å spørre dem om de synes det er dialekt, det som de og venna deres snakker, og fikk ofte svar som: «Jaja, 'dialekt og 'dialekt» … De kunne ikke helt bli enige med seg sjøl, og skifta gjerne standpunkt i løpet av samtalen. De følte seg usikre fordi de synes talemålet vårt ikke er spesielt nok – det skiller seg ikke nok ut til å kunne kalles dialekt. Som eksempler på typiske og fine dialekter, nevnte de gjerne talemåla på Toten, i Gudbrandsdalen eller Trøndelag. *Der* snakka man dialekt, der, og *da* hadde man ei dialekt som det var verdt å holde på. Men jeg klarte *ikke* å få dem til å si noe negativt om talemålet på Romerike. De syntes det var et helt greit talemål, og når de skulle beskrive det, sa de gjerne at det var omtrent som i Oslo, bare litt breiere. Men sjøl om de ikke akkurat var stolte av talemålet sitt, var

de fleste ganske bevisste på at de i hvert fall ikke ville snakke som i Oslo og at de gjerne prøvde ikke å legge om språket i jobbsituasjoner. Noen fortalte at de gjerne «smurte litt tjukkere på» – snakka ekstra bredt – når de følte at oslofolk reagerte på talemålet deres. Men mange måtte vedgå at de nok la om litt, særlig når de skulle snakke i telefonen. Igjen var det ytterpunktene som hadde klarest holdninger. De to jentene fra Eidsvoll så på sitt eget talemål som dialekt og var fast bestemt på å holde på den, mens de to gutta fra Lørenskog var mest negative. De sa klart at det var nødvendig å snakke «pent» som telefonselger (jobben deres), de mente sjøl sånn språkbruk var pent og syntes ikke at det passa seg for f.eks. ei informasjonsdame i NRK å snakke sånn som vi gjør på Romerike. De syntes talemålet i Lørenskog var fryktelig «harry», men da jeg spurte dem rett ut om det var stygt, ville de ikke gå med på det, vendte i stedet ryggen til fisefint oslomål og endte opp med å si at talemålet i Lørenskog nok var ei dialekt allikevel, for akkurat stygg var den visst ikke …

Fins romeriksmålet i dag?

Hva blir så konklusjonen? Hva er egentlig romeriksmål og hvordan er levevilkåra? Det er helt klart at de aller færreste unge på Romerike bruker et talemål som er identisk med det *tradisjonelle* romeriksmålet. Talemålet i området varierer også mye fra kommune til kommune, og fra person til person. Forandringene som har skjedd, som f.eks. bruken av a-endelser i fortid av verb som *kaste* og overgangen til bøyningsmønsteret *brøyt – bryti*, går i samme retning som utviklinga i det folkelige oslomålet. Talemålet ligger fremdeles språklig og geografisk et sted mellom Toten og Oslo, for å si det enkelt, men vi ligger nok nærmere Oslo nå enn vi gjorde før, og slik er det vel rimelig å vente at det vil utvikle seg videre. Men det ser ikke ut til at standardtalemålet – bokmålet – har noen særlig påvirkningskraft på de unge på Romerike. Det har de klart uttalte negative holdninger til. Mer «avslappa» oslomål, som de kaller det, har de et mer positivt forhold til, og det er nok i første rekke *det* som påvirker Romerike. Allikevel vil jeg påstå at talemålet på Romerike jevnt over ikke enda er identisk med det folkelige oslomålet, slik det blir brukt i dag. Sjøl om det er nesten umulig å finne språkdrag hos romerikinger som ikke også opprinnelig hører hjemme i det folkelige oslomålet, vil jeg påstå at dagens romerikinger skiller seg fra folk i Oslo ved å snakke langt mer gjennomført «bredt». For det første er det ganske vanlig, i hvert fall på øvre Romerike, å bruke jamvektsformer som *væra* og *maga*, tjukk l i ord som *hard* og *bord* og pronomen som *dom* og *dessa*. Dette er språkdrag som fungerer som markører for et mer «bondsk» eller provinsielt språk. Jeg mener det går an å si at Romerike mer eller mindre har tatt over det folkelige oslomålet, med a-endelser «over hele fjøla»!

– og i framtida?

Her er det mange faktorer som spiller inn. På den ene sida har vi Gardermoen-utbygginga på trappene, og Oslo eser stadig ut over sine bredder. Men på den andre sida har de fleste informantene mine helt klare negative holdninger til Oslo, og

relativt positive, men uklare holdninger til talemålet på Romerike. De syntes ikke det var spesielt nok, men etter at de hadde tenkt og snakka i talemålsbaner en times tid, hadde svart på verbbøyingsskjemaet og på om de kjente og brukte gamle ord som *sulu* (svale), *albåga* og *fremmen* (gjester) og mer vanlige ord som *åssen*, *åffer*, *mjølk*, *mjøl* osv., endte mange opp med å synes at talemålet vårt nok var litt spesielt allikevel, og jeg kunne merke en stigende positiv holdning. Det gamle romeriksmålet er nok dømt til å forsvinne, men rester av det kan kanskje overleva, som et talemål som skiller seg ut ved å væra litt breiere og litt mer landlig enn det i Oslo, hvis romerikinger blir litt mer bevisst på sin egen språkbruk. Det er vel ikke sikkert at det vil lykkes, men *jeg* er i hvert fall klar til å gjøra et forsøk!

ASTRI JORTVEIT HORN:

«Mi æ stolte a dialekten våres»

Fra Språklig Samling nr. 2/1995

Denne setningen gikk igjen hos flere av elevene på Vennesla videregående skole da jeg intervjua dem under arbeidet med hovedfagsoppgava mi for to år siden. Utgangspunktet for arbeidet mitt var å finne ut i hvilken grad talemålet til folk i industribygda Vennesla blir påvirka av Kristiansands-målet. Ettersom Vennesla sentrum ligger bare 17 km fra Kristiansand, kommer venndøler (så kalles innbyggerne i Vennesla) og kristiansandere ofte i kontakt med hverandre på ulike måter. Når vi vet at en rekke språklige undersøkelser har vist at særegne dialekttrekk i vår tid ofte viker for bymålsformer, venta jeg langt på vei å finne en lignende tendens i Vennesla-målet, særlig blant de yngste. Undersøkelsen min viste likevel at venneslamål bare i svært liten grad har blitt påvirka av kristiansandsmålet.

Litt om min egen bakgrunn for arbeidet

Sjøl har jeg aldri bodd i Vennesla, men jeg har likevel et nært personlig forhold til bygda og til dialekten der. Begge foreldrene mine er fra Vennesla, så venneslamålet har jeg fått inn «med morsmelka.» Vi snakka alltid vennesladialekt hjemme (i Grimstad), og i oppveksten tilbrakte jeg utallige ferier i Vennesla sammen med tanter, onkler, fettere og kusiner. Dette bidro til at vennesladialekten holdt seg levende hos meg – og gjør det fremdeles. Det at jeg både er godt kjent i bygda og snakker venneslamål «som en innfødt», opplevde jeg som en stor fordel under arbeidet, ikke minst i intervjufasen.

Informantene og intervjusituasjonen

Før jeg begynte å skrive, valgte jeg ut 36 informanter som var jevnt fordelt på tre aldersgrupper (den yngste informanten var 16 år, og den eldste var 84). Alle informantene hadde bodd stort sett hele livet i Vennesla. Det var like mange kvinner som menn med i undersøkelsen, og informantene kom fra ulike deler av bygda. Jeg gikk nemlig ut fra at de informantene som bodde nærmest Kristiansand, ville bruke flere bymålsformer enn de som bodde lenger fra byen. Ut fra talemålsundersøkelser som har blitt gjort tidligere, venta jeg også at de yngste informantene ville ta opp flere bymålstrekk i talen sin enn de eldre.

Da jeg arbeidet med oppgava, bestemte jeg meg for å intervjue de 36 informantene i en så uformell situasjon som mulig. Derfor la jeg vinn på å skape en avslappa

og hyggelig atmosfære rundt opptaka. Informantene i den yngste aldersgruppa blei intervjua to og to på den videregående skolen i Vennesla. De andre intervjua gjorde jeg heime hos hver enkelt informant (kaffien sto alltid klar når jeg kom!). Før jeg tok til med intervjuet, snakka informanten og jeg ei stund om løst og fast for å komme «på gli». Denne fasen brukte jeg naturligvis litt lengre tid på hos de informantene jeg ikke kjente på forhånd. Hvert intervju varte om lag 20 minutter, og jeg prøvde å spore informantene inn på emner de selv var opptatt av. Jeg fikk høre om mangt og mye fra elgjakt til russefeiring. Jeg prøvde også å få informantene til å gi uttrykk for hvordan de ser på dialekten sin. Samtidig bad jeg dem si litt om hvordan de sjøl mener at de snakker når de er sammen med kristiansandere. Mange syntes tydeligvis at dette var et svært interessant tema, mens andre ikke hadde så mye å si på dette punktet. I tillegg til det frie intervjuet gjorde jeg et lite spørreskjemaintervju med hver informant. Jeg hadde lyst til å høre hvordan informantene uttalte ord som ikke alltid kommer fram i løpet av en fri samtale på 20-30 minutter. Informantene fikk ikke sjøl se spørreskjemaet. For å få en så spontan uttale som mulig, viste jeg fram bilder eller stilte spørsmål hvor det var mulig å gi flere svar enn bare det ene ordet jeg var ute etter.

Venneslamålet og kristiansandsmålet

Tidligere ble ofte venndølene stempla som «bønder» når de kom til byen. Venneslamålet blei av mange kristiansandere sett på som udanna og stygt. Olav Jortveit, som er en flittig skribent i Vennesla Historielags skrift, skriver i en artikkel fra 1986 at mange venndøler tidligere ikke torde bruke målet sitt fullt og heilt når de var i «byen». De snakka da et knotemål som skulle klinge bedre i kristiansandernes ører. Dette blandingsmålet blei av venndølene kalt for «bynsk». En av de eldre mannlige informantene mine forteller at han arbeidet i Kristiansand som ung, og at noen kristiansandere på arbeidsplassen gjorde svært mye narr av dialekten hans. Dette syntes han blei svært så ubehagelig etter hvert, men han sier at det førte til at han fra da av snakka enda mer «reinspikka» vennesladialekt enn før. En kvinnelig informant i den eldre gruppa forteller at hun som ung fikk høre av ei kristiansandsdame på arbeidsplassen at hun burde snakke mer likt folk i byen for å virke danna nok. Også de yngste informantene mine forteller at kristiansandsungdommen til tider skjemter med dialekten deres, men de mener sjøl at dette bare er harmløs skjemt, og de sier de er stolte av dialekten sin.

Før vi går inn på det som skiller venneslamålet fra kristiansandsmålet, bør det nevnes at de to målførene tross alt er like på noen punkt. Begge dialektene har f.eks «skarre-r» og «blaude konsonanter». Dessuten er de «e-mål» (dvs. at infinitiv som *å vise* og hunkjønnsord som *ei vise* ender på *-e*). I substantivbøyinga har begge måla *-a* i bestemt form entall av alle hunkjønnsord (*bygda, jenta*) og dessuten *-ane* i bestemt form flertall av alle substantiv (*hestane, bygdane, jentane, husane*).

På den andre sida finner vi også mange forskjeller mellom de to måla. Det «vanlige» folk nok først legger merke til, er det særegne tonefallet som vennesladialekten

har. De trekka jeg har undersøkt, dreier seg imidlertid om enkelte ord- og bøyingsformer i de to dialektene. Dette er noen av de trekka jeg undersøkte:

1. Forskjeller i rotvokalen: Under dette punktet undersøkte jeg sju ordgrupper. Her kan nevnes ord der venneslamålet har *å* mens kristiansandsmålet har *o*; f.eks. venneslaformene *båg*, *kåge*, *kråg* og *råbe* mot de tilsvarende kristiansandsformene *bog*, *koge*, *krog* og *robe*.

2. Forskjeller i konsonantismen: Her kan nevnes ord der venneslamålet har *st* og kristiansandsmålet *rst*; f.eks. har venneslamålet formene *fyst/føst*, *tyst/tøst*, mens de tilsvarende kristiansandsformene er *først*, *tørst* og *størst*.

3. Omlyd eller ikke i presens av sterke verb: Venneslamålet har prinsipielt omlyd i presens av sterke verb (f.eks. *kjæme* og *jænge*), mens kristiansandsmålet har uomlydde presensformer (*kommer* og *går*).

4. Flertall av substantiv og presens av verb: Venneslamålet har *-e* i disse kategoriene (f.eks. *jente* og *kjenne*), mens kristiansandsdialekten har *-er* (*jenter* og *kjenner*).

Kristiansandsmålets påvirkning på venneslamålet – forholdet mellom yngre og eldre mål

Undersøkelsen min viser at samtlige informanter holder svært godt på dialekten sin når det gjelder presensformene av både sterke og svake verb og flertallsformene av substantiv. De unge er ikke noe unntak her. I den yngste aldersgruppa finner vi bare to bymålsformer innafor disse kategoriene, og det totale antallet eksempler er på godt over 800 i denne aldersgruppa. Faktisk er det hos de eldre en finner flest innslag av bymålsformer på disse punktene. I den eldste aldersgruppa finner vi fjorten bymålsformer, men over halvparten av disse blir brukt av én enkelt informant. Dette er en bonde som hele sitt voksne liv har vært svært aktiv innen det politiske og religiøse livet i Vennesla, og som dessuten har vært noen år på Stortinget. Av sambygdinger får han attest for å snakke «skikkelig» vennesladialekt. Når han snakker seg varm om særskilte hendelser fra den tida han var mest aktiv som både som politiker og andaktsholder, har han likevel innslag av bymålsformer i talen sin. Disse avvika fra det «reine» venneslamålet kan trolig også komme av påvirkning fra skriftmål eller normert talemål, som blir brukt av de fleste politikere og forkynnere. Når denne mannen snakker om livet på gården og i bygda, har han derimot ikke et eneste innslag av kristiansandsformer. Vi ser her hvordan samtaleemnet og assosiasjonene som knytter seg til det, kan virke inn på hvilke språkformer informanten velger.

Når det gjelder *ordformer* (se punkt 1 og 2 ovenfor), er det derimot de yngste informantene som har flest innslag av bymålsformer, mens informantene i den eldste aldersgruppa er de som holder best på venneslamålet på dette punktet. De yngste

informantene har sammenlagt ca 30 % kristiansandsformer, mens de eldre bare har 4,5% slike former. Informantene i mellomgenerasjonen (mellom 20 og 60 år) har heller ikke så mange flere, med 6,7 % bymålsformer. De bymålsformene som griper mest om seg i vennesladialekten, er *bog* (*båg* i venneslamålet) og *såmmer* (*sommer* (med *o* som i *rom*) i venneslamålet) . De ordformene som holder seg best i bygdemålet, er *då, frå, bu, tru* og *skule* (der bymålet har *da, fra, bo, tro* og *skole*).

Så langt kan en altså slå fast at de yngste informantene har brukt flere bymålsformer enn de eldre. Som vi har sett, gjelder dette likevel bare enkelte ordformer der venneslamålet og kristiansandsmålet skiller seg fra hverandre ved en enkelt vokal eller konsonant. Når det gjelder de grammatiske formene jeg har undersøkt, finner vi bare noen få og svært spredde innslag av bymål. Bygdemålsformer som *kjæme* og *jænge* er derfor så godt som enerådende i venneslamålet, også hos de yngste. Jeg kommer derfor ikke mer inn på slike former i det neste avsnittet mitt, i og med at de fleste informantene snakker «rein» vennesladialekt på disse punkta. Det er derfor bare de ulike ordformene (som jeg har nevnt under punkt 1 og 2 ovenfor) jeg kommer til å kommentere, ettersom det er på dette området informantene bruker flest bymålsformer.

Språklig variasjon innafor bygda

Mange språklige undersøkelser har vist at kvinner ofte har vært tidligere ute enn menn når det gjelder å ta opp standardmålsformer og/eller bymålsformer i talen sin. De har ofte fungert som såkalte «språkmisjonærer» i bygdemiljøet. De siste åra har ulike språklige undersøkelser vist at forskjellene mellom menns og kvinners språkbruk blir stadig mer utviska. Det viser også undersøkelsen min. Til sammen har mennene 11,0 % bymålsformer, mens kvinnene har 11,9 % slike former. I den yngste aldersgruppa er det faktisk guttene som tar mest etter bymålet når det gjelder de ulike ordformene som er blitt undersøkt.

Når det gjelder variasjon i talemålet mellom informantene i ulike deler av bygda, viser det seg at det er informantene sør i Vennesla (altså de som bor nærmest Kristiansand) som bruker flest ordformer fra kristiansandsmålet. Informantene fra den sørligste delen av Vennesla har til sammen 18 % bymålsformer, mens informantene fra den nordligste delen av bygda bare har 6 % slike ordformer. Hos informantene fra sentrum ligger antallet kristiansandsformer på 10 %.

Det er bøyingsformene som er hovedsaken

Ut fra samtalene jeg har hatt med informantene, kommer det fram at det først og fremst er visse bøyingsformer som de ser på som de mest typiske for venneslamålet i forhold til kristiansandsmålet. De trekker særlig fram omlydde presensformer (og da helst *kjæme, jænge* og *stænne*) som det mest typiske kjennetegnet for dialekten. Deretter nevner de e-endelsen i flertall av substantiv og i presens, f.eks *gutte* og *tænke* (= *gutter* og *tenker*). De trekker også fram det personlige pronomenet *dykken* (= *dere*) som svært karakteristisk for venneslamålet. Dette pronomenet blir

brukt av alle informantene. Setninga *kose dykken dykken?* (= *koser dere dere?*) blir av noen informanter trukket fram som en «kuriositet» som det hender kristiansanderne har det litt moro med. De yngste informantene mener likevel at dette bare er harmløs skjemt som de ikke bryr seg om, og noen sier som nevnt at de er stolte av å snakke vennesladialekt: «Han (dvs. vennesladialekten) æ jo heilt egen,» som en av informantene fra Vennesla videregående skole uttrykte det. Informantene har derimot ikke nevnt ordformer som f.eks. *båg* og *skule* som typiske kjennetegn for venneslamålet. Som vi har sett, viser også resultatet av undersøkelsen at det først og fremst er slike ordformer som lettest blir bytta ut med kristiansandsformer. Mens informantene svært sjelden viker av fra venneslamålet på de punktene som de ser på som karakteristiske for dialekten sin, har de lettere for å vakle når det gjelder ordformer som de ikke betrakter som spesielt særegne for venneslamålet.

Hvorfor holder venneslamålet seg så godt?

Formverket i venneslamålet har altså ikke forandra seg nevneverdig siden dialektgranskeren Inger Frøyset gjorde en undersøkelse av torridalsmålet i 1957. Hun kommenterte også at presensformene med omlyd holdt seg godt i venneslamålet til tross for mye innflytting til bygda. At disse presensformene fremdeles er i full bruk i venneslamålet, er ikke mindre oppsiktsvekkende når vi vet at det også i dag kommer mange folk utenfra for å arbeide i Vennesla, og mange venndøler arbeider i Kristiansand. Dessuten er kommunikasjonen mellom Vennesla og Kristiansand mye bedre i dag enn for 37 år siden. Grunnen til at formverket i venneslamålet ikke ser ut til å ha blitt påvirka av kristiansandsmålet siden Frøyset gjorde undersøkelsen sin, tror jeg må være at venndølene i dag har en felles identitet de er trygge på og som binder dem sammen. Venndølene har ikke lenger noe bondestempel på seg når de ferdes sammen med kristiansandere. Dette forholdet henger trolig sammen med at bygdesamfunna i dag har fått høyere status generelt. Dessuten har Vennesla blitt ei moderne industribygd, og det har ført til at forskjellene mellom bygde- og bykulturen har blitt mindre. Mange venndøler arbeider dessuten aktivt for å ta vare på gamle tradisjoner og skikker fra bygda. Dette kommer særskilt godt fram gjennom det arbeidet både Vennesla Historielag og Vennesla Bondekvinnelag gjør. Historielagets årsskrift inneholder en fast dialektspalte der de som er opptatt av venneslamålet, kan få komme til orde. I 1993 gav Vennesla kulturstyre ut ei egen lesebok, *Vennesla hæran*, i samarbeid med Vennesla kommune. Det var da 25 år siden det første kullet gikk ut av Vennesla ungdomsskole. Boka er skrevet av både unge og eldre venndøler som er opptatt av bygda si. Foruten at den fins som klassesett i skolene, har privatpersoner vist stor interesse for den.

Det er naturligvis ikke bare interessa for kulturvern som binder venndølene sammen. I kommunen fins det også en mengde sportslige, humanitære og kristelige foreninger, i tillegg til ulike kor, musikk- og hobbygrupper. Dessuten går mange av de unge i Vennesla sammen på skolen helt til de er 18 år, ettersom kommunen

fra 1981 har hatt egen videregående skole. Dette er sjølsagt også med på å styrke samholdet mellom de unge i bygda.

Hvordan vil venneslamålet utvikle seg de neste tiåra?

Ei rekke nyere talemålsundersøkelser her i landet viser at språklige forskjeller mellom bygd og by har blitt mindre de siste åra. Mange språkforskere er inne på at det etter hvert vil bli mer naturlig å snakke om regionalmål enn om bygde- og bydialekter. Det som ofte holder seg best i et målføre, er sjølve det grammatiske systemet, mens ordforrådet og lydsystemet lettere blir utsatt for press fra bydialekter eller standardtalemål. Dersom vi ser på forskjellene i språket til de eldste og de yngste informantene mine som uttrykk for ei språklig utvikling, er det grunn til å tro at enkelte ordformer fra kristiansandsmålet etter hvert vil kunne utkonkurrere de tilsvarende ordformene i venneslamålet. Det grammatiske systemet i dialekten vil derimot sannsynligvis holde seg godt også de neste tiåra. Når vi kan konstatere at de yngste informantene i dag bruker samme formverket som folk gjorde i 1957, og vi samtidig tenker på den enorme samfunnsutviklinga som har gått for seg på de 37 åra som ligger imellom, har vi ikke mindre grunn til å tro at formverket i venneslamålet vil kunne stå i mot press fra kristiansandsmålet også de neste tiåra. Dette vil likevel til en viss grad komme an på om venndølene også i åra framover vil klare å ta vare på det særegne ved kulturen i bygda slik at de neste generasjonene ønsker å identifisere seg med bygdefolket og kulturen i heimbygda – også når de ferdes sammen med folk utenfra.

Til slutt kan jeg nevne at en hovedfagsstudent i nordisk ved Høgskolen i Agder for tida holder på å undersøke språket til venndøler som pendler til Kristiansand. Det skal bli spennende å se om venneslamålet holder like godt stand når det daglig blir påvirka av både kristiansandsdialekten og andre dialekter.

ELSA KRISTIANSEN:

Drammensernes holdninger til eget talemål

Fra Språklig Samling nr. 3/1995

Høsten 1994 foretok jeg en undersøkelse på tre videregående skoler i Drammen i forbindelse med min hovedoppgave ***Holdninger til vikværsk.*** Som drammenser har jeg blitt «oppdratt» til å vurdere mitt eget talemål negativt, for drammensdialekten blir som så mange av de andre østnorske bydialektene ofte betegnet som «stygg». I denne undersøkelsen ville jeg derfor prøve å få fram hva det er som gjør at talemålet i Drammen blir negativt vurdert.

Litt om å undersøke språkholdninger

Språkholdningsstudier er en tverrvitenskapelig disiplin som har mye både fra sosialpsykologien og sosiolingvistikken, og det er gjerne den førstnevnte gruppen som har drevet mest forskning på området – noe metodene bærer preg av. Mye av forskningen har dreid seg om å få fram om det er knyttet negative holdninger til en dialekt eller ikke – og konsekvensene av disse holdningene.

Holdninger blir gjerne sett på som noe komplekst. Som en følge av den kompleksiteten finnes det mange forskjellige definisjoner av språkholdninger, og det er kanskje først og fremst viktig å velge en definisjon som kan si noe om det en ønsker å undersøke, for mange definisjoner av språkholdninger er så vide at de er vanskelige å anvende.

Undersøkelsen

Den undersøkelsen som jeg foretok på tre videregående skoler i Drammen, var todelt. Jeg benyttet både en indirekte og en direkte tilnærmingsmåte til problemstillingen – for å kunne gi et mest mulig nyansert bilde av skoleelevenes holdninger til talemålet.

Første delen av undersøkelsen var en enkel såkalt *verbal guise*-test, som er en modifisert form for *matched guise*. Matched guise, eller dialektmaske-undersøkelse, er en metode som har blitt utviklet for å teste folks holdninger til ulike dialekter eller språk. Tospråklige personer leser inn den samme teksten på lydbånd, en gang i hver av de (ofte to) språkformene som skal undersøkes. Disse språkprøvene blir så blandet, og testpersonene tror derfor at de har hørt dobbelt så mange personer tale som de egentlig har. Deretter blir det utarbeidet skalaer for personlighetstrekk (som for eksempel kan inndeles i en status- og en solidaritetsdimensjon), og dette

materialet blir brukt sammen med språkprøvene i undersøkelsen. Dersom de to versjonene til en tospråklig person blir vurdert ulikt av testpersonene, skyldes det språket. Dersom, en forsøksperson krysser av for personlighetstrekk som *snill* og *intelligent*, får en altså indirekte undersøkt vedkommendes holdninger til de ulike språkformene.

En *verbal guise*-undersøkelse bruker prinsippene fra *matched guise*, men har på mange måter tatt hensyn til den kritikken som har vært reist mot metoden. I denne testen prøver man derfor i større grad å få materialet til å virke naturlig. I stedet for å la tospråklige personer lese den samme teksten, som i *matched guise*, har jeg valgt å hente mine språkprøver fra samtaler med naturlig drammenstale. De seks språkprøvene jeg har brukt, stammer derfor fra seks ulike personer. Jeg har bevisst valgt veldig forskjellige språkprøver for å få fram flest mulig språktrekk og kunne teste elevenes holdninger til dem. En av språkprøvene, som inneholdt mange dialekttrekk, var språkprøve B:

> […] da var de avstengt strøm, fra klåkka tåll åm eft-kvellen til klåkka fem åm mårran.

I språkprøve D var det derimot ingen typiske dialekttrekk:

> […] den ævto'gra:fboken, den har jo fult mæi svært mange ganger da

Jeg brukte i alt seks forskjellige språkprøver, hver på ca. 30-40 sekunder. Jeg spilte alle prøvene to ganger for elevene; første gangen lyttet de, mens de den andre gangen skulle gi sine evalueringer på en 6-punkters skala. Jeg brukte motsatte adjektivpar, som jeg håpet ville få fram forholdet mellom dialekt og standard østnorsk:

intelligent	_ _ _ _ _ _	uintelligent
sympatisk	_ _ _ _ _ _	usympatisk
pålitelig	_ _ _ _ _ _	upålitelig
ærlig	_ _ _ _ _ _	uærlig
høyutdannet	_ _ _ _ _ _	lavutdannet
selvsikker	_ _ _ _ _ _	usikker

Elevene ble bedt om å sette kryss der de mente det var riktig, ut fra den oppfatningen de hadde fått av personene som de hørte på språkprøven. Dermed fikk jeg *indirekte* testet elevenes holdninger til de språkformene som ble brukt i de seks språkprøvene.

Undersøkelsens andre del var et spørreskjema hvor jeg *direkte* spurte om elevenes bruk og holdninger til de samme språktrekkene, som de allerede hadde hørt i språkprøvene. De trekkene jeg valgte å undersøke nærmere var:

- a-endinger i substantiv bestemt form entall hunkjønn (*boka* og *sola*)
- a-endinger i fortid av svake verb (*hoppa* og *dansa*)
- tjukk *l* i ord som *sol* og *folk*
- fortidspartisipp på *-i* i sterke verb (*drivi* og *syngi*)
- tjukk *l* i ord som *bord* og *jord*
- a-endinger i visse infinitiver (*gjørra* og *værra*)
- hankjønnsord på *-a* (*påsan* og *magan*)
- bortfall av lyder (*trur'em* jo *at'em*)
- trykk på første stavelse i fremmedord (*`banan* og *`gittar*)

Elevene krysset av for om de brukte disse språktrekkene *av og til, alltid* eller *aldri* – og de krysset dessuten av for om de syntes disse fenomenene var *pene*, *OK* eller *stygge*. Hvorfor jeg har plassert de fire første språktrekkene i én gruppe og de fem siste i en annen, vil bli forklart nærmere i neste avsnitt.

Bearbeidingen av resultatene

Til sammen deltok 156 ungdommer ved tre videregående skoler i Drammen i undersøkelsen, noe som er et ganske representativt utvalg av drammensungdom. Resultatene ble databehandlet og testet for signifikans.

På bakgrunn av de resultatene som jeg kom fram til, satte jeg opp en *rangering* av språktrekkene ut fra i hvilken grad de ble brukt og holdningen til dem. De ni språktrekkene delte jeg deretter inn i to hovedgrupper som jeg kalte henholdsvis *markører* og *indikatorer.* Mitt kriterium for plasseringen av språktrekkene som markører og indikatorer har vært *graden av bevissthet* hos språkbrukeren. De negativt oppfattede språktrekkene har jeg kalt *markører,* mens betegnelsen *indikator* dekker de språktrekkene som i større grad ble oppfattet som nøytrale av elevene.

De fire førstnevnte språktrekkene ble mye brukt av elevene, samtidig som de ble oppfattet som OK. Dette gjelder altså a-ending i bestemt form av hunkjønnssubstantiv og i fortid av svake verb, tjukk *l* i ord som *sol* og *folk* og fortidspartisipp på *-i* i sterke verb. Disse fenomenene ble altså positivt oppfattet av elevene, og nedenfor har jeg kalt dem *indikatorer.*

Når det gjelder de resterende fem språktrekkene, var oppfatningene derimot helt annerledes (dvs. tjukk *l* i ord som *bord* og *jord*, infinitivsformer på *-a*, hankjønnsord på *-a* (som *påsan* og *magan)*, former med bortfall (som *trur'em*) og trykk på første stavelse i fremmedord). Disse trekkene ble lite brukt av skoleelevene, det var negative holdninger knyttet til dem og mange gav uttrykk for at de kunne tenke seg å kutte dem ut. Disse negativt markerte språktrekkene har jeg kalt *markører*.

Etter å ha rangert språktrekkene fra de mest aksepterte til de mest belastede på bakgrunn av spørreskjemaet, så jeg på i hvilken grad indikatorene og markørene opptrådte i de seks språkprøvene. Deretter regnet jeg ut «poengsummer» for hver språkprøve etter frekvensen av de ulike språktrekkene i dem. Ved å sammenligne

resultatene fra de to undersøkelsene kunne jeg dermed få bekreftet resultatene og få en bedre forståelse av dem.

Elevenes holdninger til de ni språktrekkene

Drammensungdommens holdninger til disse ni språktrekkene var uventet positive, i hvert fall for de språktrekkene som jeg har valgt å kalle *indikatorer*. Kun 0,8 % syntes at a-ending i substantiv var stygt, 6,2 % syntes at a-endinger i svake verb var stygt, mens tallene var noe høyere for tjukk l i ord som *sol* og *folk* og partisipp på *-i*. Et stort flertall av elevene mente altså at det var akseptabelt å bruke disse språktrekkene i dag.

Det var derimot helt andre holdninger knyttet til de språktrekkene som jeg har betegnet som *markører*. I alt 66,9 % av informantene gav uttrykk for at infinitivsformer på *-a* var stygt, mens prosenttallet for de andre markørene var rundt 50. Det var altså stor forskjell i holdninger knyttet til markørene på den ene siden og indikatorene på den andre.

Elevenes bruk av språktrekkene

Spørreskjemaet var todelt: Først spurte jeg om elevene brukte de ulike språktrekkene, og deretter om deres holdninger til dem. Ikke uventet fant jeg at de som mente de brukte visse språktrekk, også hadde en positiv holdning til nettopp disse trekkene.

Det desidert mest benyttede språktrekket blant skoleelevene var a-endinger i hunkjønnssubstantiv, 70 % krysset av for at de *alltid* brukte dette språktrekket. Også for de andre *indikatorene* som a-endinger i preteritum av svake verb, tjukk l i ord som *sol* og *folk* og fortidspartisipp på *-i* i sterke verb oppgav over 50 % at de alltid brukte språktrekkene. Det var dessuten få av elevene som krysset av for at de aldri brukte disse språktrekkene.

Som forventet ble resultatet omvendt ved *markørene*. Men så mange som 21,5 % oppgav faktisk at de *alltid* brukte a-ending i infinitiver som *gjørra* og *værra*, og det var lignende tall for tjukk *l* i ord som *jord* og *bord* og hankjønnsformer som *påsan* og *magan*. Når det gjelder bortfall (*trur'em*) og trykk på første stavelse i fremmedord, oppgav rundt 30 % at de alltid brukte disse språktrekkene.

Et annet inntrykk av *markørene* gir tallene for hvor mange av elevene som *aldri* brukte disse språktrekkene. Det var så mange som 52,3 % som oppgav at de aldri brukte tjukk l ord som *jord* og *bord,* noe som antyder at det er et utdøende språktrekk, og det holder seg bare godt i noen få ord. Infinitivs- og hankjønnsformer på *-a* var det over 40 % som aldri brukte. Bortfall (*trur'em*) og trykk på første stavelse i fremmedord blir derimot i større grad oppgitt brukt av elevene i dag.

Verbal guise-testen

Verbal guise-testen støttet opp om de resultatene som jeg fikk på spørreskjemaet om bruk av og holdninger til de ni språktrekkene. Den språkprøven som inneholdt

flest markører, deriblant flere eksempler på a-former i infinitiv, var den som ble vurdert mest negativt – som forventet. De to språkprøvene som derimot ble rangert høyest av informantene, innholdt kun noen få eksempler av de mest aksepterte indikatorene. Jeg hadde dessuten en språkprøve som var et eksempel på standard østnorsk, og som dermed ikke inneholdt en eneste forekomst av de ni språktrekkene. Den ble ikke rangert så høyt som de to språkprøvene som kun inneholdt noen få indikatorer. Det kan derfor virke som om elevene foretrakk de språkprøvene som lå nærmest opp til deres eget talemål, og ikke uventet fant jeg at det var en tydelig sammenheng mellom elevenes rangering av språkprøvene og vurdering av eget talemål.

En helhetstolkning av skoleelevenes vurderinger av språkprøvene støttet altså opp om resultatene fra spørreundersøkelsen. Men med hensyn til adjektivskalaen som jeg brukte og min inndeling av adjektivpar i to dimensjoner; *status* (intelligent – uintelligent, høyutdannet – lavutdannet og selvsikker – usikker) og *solidaritet* (sympatisk – usympatisk, pålitelig – upålitelig og ærlig – uærlig), fikk jeg et uventet resultat. Tidligere undersøkelser har nemlig vist at mye brukte ikke-standard former ofte skårer høyt på faktorer som direkte går på gruppesolidaritet og lavt på status. Dette kommer av at talere som bruker slike former, høres hyggelige og snille ut, mens bruk av disse formene derimot ikke blir assosiert med høy utdannelse og sosial klasse. I min undersøkelse fikk jeg ikke en slik fordeling av adjektivparene; i stedet fant jeg en klar sammenheng mellom de enkelte språkprøvenes to dimensjoner: De språkprøvene som inneholdt få dialekttrekk, ble vurdert høyt på begge dimensjoner, mens de med mange indikatorer og markører, ble vurdert lavt på begge dimensjoner. Dermed blir det viktig å se nærmere på dialektens stilling i dag: Viser resultatene en total nedvurdering av eget talemål?

Talemålet i Drammen, dets stilling i dag og i fremtiden

Mange har den oppfatningen at språkforholdene i Drammen på mange måter kan sammenlignes med de i Oslo. Enten snakker folk «gatespråket», det vil si den lokale dialekten, eller så snakker de tilnærmet standard østnorsk. Under arbeidet med språkprøvene forstod jeg tidlig at det ikke ville være riktig med bare en todeling av talemålet i byen; derfor representerte språkprøvene ulike grader, fra tradisjonell dialekt til standard østnorsk. At dette gir et riktigere bilde av språksituasjonen, gav skoleelevenes utfylte skjemaer en bekreftelse på. Det som mest av alt slo meg under arbeidet med spørreskjemaene, var hvordan elevene varierte mellom å bruke eller ikke bruke de forskjellige språktrekkene. Etter det skoleelevene opplyste på skjemaene, brukte de alle i større eller mindre grad de språktrekkene som jeg studerte nærmere i denne undersøkelsen.

I min hovedoppgave valgte jeg å betegne språksituasjonen i Drammen som et *sosialt dialektkontinuum.* Det betyr at jeg ser på standard østnorsk og bydialekten som hvert sitt ytterpunkt, og at det finnes et utall av mellomformer mellom disse to ytterpunktene. Jeg mener at den tilnærmingen som har skjedd de siste årene

blant ungdommen, kan sees på som mellomformer mellom disse to ytterpunktene. Tilnærmingen kommer spesielt tydelig fram når jeg skiller mellom indikatorer og markører blant de språktrekkene som jeg har studert.

Holdning til indikatorene

Noe av det mest interessante ved min undersøkelse var informantenes positive holdninger til indikatorene. Ved å sammenligne med undersøkelser fra 70-tallet, i den grad det er mulig å sammenligne undersøkelser som er metodisk forskjellig utført, kunne jeg påvise både økt bruk av og mer positive holdninger til disse språktrekkene. At markørene derimot blir negativt oppfattet, er ikke noe nytt, da undersøkelser lenge har vist at for eksempel a-former i infinitiv og tjukk *l* i ord som skrives med *rd,* er i tilbakegang.

Det er derfor indikatorene er såpass viktige i den tilnærmingen som har foregått. Blant drammensungdommen virker det i hvert fall som om de fleste nå bruker og aksepterer indikatorene. Indikatorene blir med andre ord ikke lenger oppfattet som «påfallende» av skoleelevene. Det virker som om markørene utgjør det ene ytterpunktet, og et normalisert talemål, standard østnorsk, utgjør det andre. Indikatorene tror jeg derfor befinner seg i et mellomsjikt, siden det først og fremst er dem som representerer den tilnærmingen som har skjedd mellom bydialekten og standard østnorsk.

Standardisering og vitalitet

For å kunne si noe mer om utviklingen av talemålet i Drammen, har jeg valgt å se resultatene i forhold til *standardisering* og *vitalitet*, to avgjørende sosio-kulturelle faktorer som ligger bak folks holdninger til en dialekt. Med standardisering menes i hvilken grad språkformen har blitt akseptert som «korrekt» i samfunnet, mens vitalitet i større grad er knyttet til hvor mange viktige funksjoner språkformen har for flest mulig mennesker.

Da talemålet i Drammen ikke kan betegnes som noe standardspråk i Norge, er det først og fremst vitaliteten jeg må studere for å kunne si noe om talemålets utvikling. Jeg har derfor tatt utgangspunkt i skoleelevenes bruk av disse språktrekkene, og jeg har opprettholdt skillet mellom indikator og markør.

Hvis jeg ser dialekten samlet og tar hensyn til både indikatorene og markørene, må resultatet bli nedslående for det lokale talemålet i Drammen – med minkende vitalitet. Men hvis jeg kun ser på bruken av de språktrekkene som jeg har kalt indikatorer, finner jeg det riktigst å se på talemålet i byen som en ikke-standard språkform med økende vitalitet. Og det virker som om denne språkformen har styrket sin stilling de siste årene, noe informantenes positive holdninger til indikatorene viser.

Drammensdialekten overlever – stort sett

At dialekten med sine særtrekk står sterkt i Drammen, blir også understreket ved kommentarer som mange av skoleelevene skrev på spørreskjemaene. Det var nesten 80 % av skoleelevene som gav uttrykk for at de ikke ville endre på talemålet sitt, og det må vel sies å være et positivt tall med hensyn til den utstrakte bruken av både indikatorer og markører som de hadde. Men det var allikevel noen språktrekk de kunne tenke seg å kutte ut i større grad enn andre. Former med bortfall (som *trur'em*) og trykk på første stavelse i fremmedord stod i så måte i en særklasse. *Sammentrekning av ord vitner om likegyldighet eller lav intelligens* – som en av elevene uttrykte det. For meg virker det som om samfunnets fokusering spesielt på disse to trekkene kan være en avgjørende årsak til at de skilte seg sånn ut, og at det er grunnen til skoleelevenes åpenbart negative holdninger til disse trekkene.

Alt i alt synes jeg at skoleelevene i Drammen gav uttrykk for stor lojalitet overfor talemålet sitt. En av elevene gav uttrykk for at hun ikke syntes alle formene var like «pene», *men det er dialekta mi. Jeg ville aldri ha snakka det fisefine oslospråket heller* – som hun skrev i sin kommentar. Uten denne lojaliteten ville neppe mine resultater vist en slik høy bruksfrekvens og positiv holdning til mange av disse språktrekkene. Dette tror jeg vil resultere i en stadig større bruk og aksept av noen av bydialektens trekk også i fremtiden. At disse dialekttrekkene samtidig er felles for stort sett hele Østlandet, er også en faktor som vil bidra til at deres stilling styrkes ytterligere. Mine resultater understreker at det er de dialekttrekkene med størst utbredelse som har de største mulighetene til å overleve i den dialektutjamningen som pågår i dag.

LIV OSNES DALBAKKEN:

Den «sjedelige» kj-lyden

– sj-uttale av kj-lyden – slurv eller språkendring?

Fra Språklig Samling nr. 1/1997

Selv om jeg for så vidt ikke tilhører målgruppa, har jeg noen ganger sett på tenåringsprogrammet «Midt i smørøyet» på NRK. For en seks-sju år siden begynte jeg å legge merke til at det svært ofte var minst én av de unge programlederne som hadde en avvikende uttale av kj-lyden. Det var blant annet snakk om denne «sjærligheten», som ofte kan være en «sjedelig» affære.

Dermed var min interesse for emnet vakt. Og gradvis ser det ut til at dette har blitt en allmenn interesse, som blir heftig debattert i mediene. Emnet er særlig interessant siden det ikke bare er små barn som strever med å holde *kj* og *sj* fra hverandre. Sj-uttale av kj-lyden er heller ikke forbeholdt visse sosiale eller «radikale» grupper. Nei, etter å ha vært opptatt av dette nå i flere år, har jeg forstått at fenomenet er mer utbredt enn jeg ante.

Hvis vi holder oss til fjernsynet, hvor jeg først ble oppmerksom på problemfeltet, finner vi nå slike språkbrukere som hallodamer og hallomenn, de finnes som nyhetsopplesere i Dagsrevyen, og som værmeldere på TV 2. Det blir problematisk å kalle dette kun en talefeil, for man kan ikke sende en hel sjetteklasse til logoped, slik det ble gjort i et tettsted rett utenfor Trondheim.

Ett kjennetegn har likevel denne spesielle uttalen: Den er hovedsaklig et byfenomen. Etter hvert har det blitt foretatt flere undersøkelser av hvor vanlig det er å uttale kj-ord med sj-lyd i de største byene. Den første undersøkelsen i Norge fant sted i Bergen på slutten av 70-tallet. Undersøkelsen viste at denne spesielle uttalen ikke forekom så ofte, men nokså mange av ungdommene som ble undersøkt, sa *sj* for *kj* nå og da. De bytta også motsatt vei, fra *sj* til *kj*. Dette er en type ombytte som ikke forekommer så ofte utenfor Bergen og Stavanger, og av plasshensyn vil jeg heretter se bort fra denne typen og konsentrere meg om den mest vanlige: *kj* > *sj*. Seinere har Karen Margrete Hegland påvist hyppige forekomster av begge disse variantene i Stavanger, mens jeg i en liten undersøkelse, og Eric Papazian i en mer omfattende, har funnet at sj-uttale av kj-ord så avgjort også er et oslofenomen.

Da jeg skulle begynne å arbeide med hovedoppgava mi for to år siden, var jeg fortsatt nysgjerrig på hva det er vi står overfor. Jeg valgte å bruke informanter fra Trondheim, for å finne ut om barn og ungdom i denne byen behersker kj-lyden. Som et fundament for problemstillinga mi lå nettopp spørsmålet som jeg har brukt som undertittel: Skyldes denne uttalen at språkbrukerne slurver, eller ser vi tendenser til ei språkendring? Før jeg kommer inn på hva jeg fant i Trondheim, har jeg lyst til å se nærmere på de to lydene vi har med å gjøre: kj-lyden og sj-lyden.

Sj- og kj-lydene før og nå

Hvis vi virkelig ser konturene av ei språkendring – og jeg skal allerede nå røpe at det er den sida jeg heller til – hvilke forhold finnes det da i språket som muliggjør denne endringa? Språkforsker Jean Aitchison mener at språkendringer er avhengige av at det finnes svake punkt i språksystemet. Hun sammenlikner dette med ei plante som vokser opp på et fortau. Planten kan bare spire opp der hvor grunnen er svak, som mellom to fortaussteiner. Det gjelder altså å finne disse svake punkta i det norske språksystemet, som gjør det mulig at *kj* blir til *sj*.

Jeg mener at en viktig del av svaret ligger i at lydene er nokså like. Ingen vet nøyaktig når de to lydene kom inn i språket vårt. De norrøne tekstene vi kjenner, gjenspeiler ikke at disse lydene var i bruk, så de må ha kommet inn på et seinere tidspunkt. Men det vi vet, er at de to lydene var mer ulike hverandre da de var nye i språket, enn hva de er i dag. Figuren nedenfor viser denne tilnærmingsprosessen. Lydskrifttegnet /ç/ står for kj-lyden og tegnet /ʃ/ for sj-lyden.

kj > cç > ç > [ç / ʃ] < ʃ < ʃj < sj

Ytterst på hver side har vi en situasjon hvor *s j* og *k j* blir uttalt hver for seg, som /kjenna/ for «kjenne», og /sjera/ for «skjære». Dette at *s* og *j* blir uttalt separat, har vært vanlig i vestlandsk og sørlandsk helt til i dag, slik sørlendingene f.eks. sier at noe er /sjønt/. Men det er nok et tidsspørsmål om hvor lenge disse dialektene får beholde denne uttalen.

Neste trinn i utviklinga er at *k* og *j* faller sammen i en lyd /cç/, som mer populært kan gjengis som /tʃ/. Denne uttalen finnes fortsatt i enkelte dialekter, slik for eksempel sunnmøringene sier «ikkje» og «køyre». På den andre sida av figuren har *s* og *j* falt sammen i sj-lyd pluss *j*, slik mange bergensere i dag uttaler /ʃjønt/. Så kommer vi fram til den uttalen som er mest vanlig i dag, hvor *sj* uttales /ʃ/ uten noen *j* etter, mens *kj* uttales /ç/. Uten at jeg skal gå i detaljer, viser dette at de to lydene har blitt nære naboer. De artikuleres på nesten samme sted i munnhula, og skilles hovedsaklig fra hverandre ved at kj-lyden blir laga med tungeryggen, mens sj-lyden lages ved hjelp av tungespissen. Dette er imidlertid en viktig forskjell, som jeg skal kommet tilbake til. Også lydlig (akustisk) er de to lydene like, det kan være vanskelig å høre forskjell mellom *sj* og *kj*.

Helt i midten av figuren har jeg satt en skråstrek mellom de to lydene. Med den mener jeg å markere den situasjonen vi aner konturene av i dag: nemlig at skillet mellom de to lydene har blitt svakere, og at de kanskje kan falle samme i sj-lyden.

Hvorfor blir *kj* til *sj*?

Det er likevel ikke så enkelt som at to lyder som ligger tett opp til hverandre, automatisk vil falle sammen. Hva er det som gjør at kj-lyden i dette tilfellet kan se ut til å være på vikende front, til fordel for sj-lyden? Jeg mener svaret ligger i at kj-lyden

har en svakere posisjon i det norske språket enn sj-lyden. Vi kan sette opp tre punkt som illustrerer dette:

1) For det første er kj-lyden en sjelden lyd blant verdens språk. Den svenske lingvisten Per Lindblad fant at blant 189 språk som han undersøkte, var det bare 11 som hadde kj-lyden. I vår nærmeste omkrets har bare norsk, svensk og tysk denne lyden, ellers mangler den i nord- og vesteuropeiske språk. Derimot fant Lindblad at over halvparten av de samme 189 språka hadde sj-lyden, denne er altså langt mer utbredt enn kj-lyden i verdenssammenheng.

2) For det andre er kj-lyden en vanskelig lyd å uttale. Som jeg var inne på tidligere, er kj-lyden en såkalt tungerygglyd. Hvis man kjenner etter hvordan tunga er plassert når man sier denne lyden, vil en merke at det er den bakre delen av tunga som presses opp mot ganen. Denne delen av tunga har vi ikke så god kontroll over, derfor er det også slike lyder barn lærer seinest. Da er det noe helt annet med tungespisslydene, for tungespissen har vi mye bedre kontroll over. Hvis man kjenner etter hvordan tunga er plassert ved uttale av sj-lyden, vil man oppdage at det nå er tungespissen som er i kontakt med ganen, og de fleste vil også ha tungespissen litt bakoverbøyd når man sier denne lyden. Sj-lyden er altså en tungespisslyd, og dermed langt lettere å uttale enn «naboen» kj-lyden.

3) For det tredje er det svært begrensa hvor ofte kj-lyden kan forekomme i norsk. I standard østlandsk forekommer den kun i framlyd, altså fremst i ordet. Den kan verken stå midt i ordet eller til slutt, med unntak av det ene ordet *bikkje*. Andre unntak kan for så vidt forekomme i fremmede ord og navn, som for eksempel «München», men ellers er regelen klar: kj-lyd kun fremst i ordet. Dette er litt annerledes i flere andre dialekter, hvor kj-lyden finnes i innlyd i ord som «ikkje», «mykje», osv. Men kj-lyden kan aldri stå sist i et ord. Kj-lyden er med andre ord bundet til bestemte posisjoner i ordet, og forekommer dermed ikke så veldig ofte i norsk, og som nevnt særlig ikke i standard østlandsk. Her står sj-lyden *igjen* som en motsetning til kj-lyden, for denne forekommer svært ofte. Sj-lyden kan stå både fremst i ord, i midten, og sist i ord. Dessuten kan den også oppstå i møtet mellom to ord, slik mange vil uttale siste del av setninga «de tok hver sin» som /væ:ʃin/.

Spørsmålet var hvorfor kj-lyden viker til fordel for sj-lyden når, eller hvis, disse to lydene faller sammen. Svaret er altså at kj-lydens posisjon er svakere enn sj-lydens, fordi den finnes i langt færre språk, den er vanskeligere å artikulere, og den forekommer sjeldnere innenfor norsk, enn hva sj-lyden gjør. Når de to lydene da gradvis har blitt temmelig like både artikulatorisk og akustisk, er det ikke så utenkelig at sj-lyden overtar for dem begge, et slags «survival of the fittest».

«Bremseklosser» i språkutviklinga

Men det finnes hindringer som kan stanse språkendringer. Selvsagt har vi sosiale bremser som oppdragere i form av foreldre og lærere, men hvis vi fremdeles holder oss innenfor det reint språklige, vil jeg nevne hindringa *minimale par*. Et minimalt par er et ordpar hvor kun en lyd utgjør menings-forskjellen. Et eksempel er paret

Kjell / *skjell*, der meninga blir bestemt ut i fra om det er *kj* eller *sj* som står fremst i ordet. For slike ordpar blir det kritisk dersom de to lydene faller sammen, for da er det i teorien ikke lenger mulig å si om vi har med den ene eller den andre betydninga å gjøre. Dersom begge deler uttales *skjell*, er det i utgangspunktet ikke godt å si om det menes et guttenavn eller det vi finner i fjæra, og det kan oppstå misforståelser. Dersom det finnes mange nok slike kritiske par, kan vi anta at faren for misforståelser blir for stor, og at lydsammenfallet stopper opp.

Jeg har satt opp ei liste med de minimale para som jeg kjenner til, hvor lyden *kj* kontra *sj* utgjør meningsforskjellen. Disse er:

sjappe – kjappe, skjede – kjede, sjekk – kjekk, skjell – Kjell, sjel – kjel, skjele – kjele, skjenne – kjenne, skjepper – kjepper, sjette – kjette, skive – kive, skinn – kinn, skitt – kitt, skylling – kylling, skyr – kyr, skyss – kyss, skyte – kyte, skjære – kjære, skjønn-kjønn, skjør – kjør, sjøl – kjøl, skjøtt – kjøtt og skje – kje.

Dette er ikke så få par, og sannsynligheten for sammenfall mellom de to lydene burde være begrensa. Men hvis vi studerer nærere hvilke ord de minimale para består av, viser det seg at flere av disse er ord som barn og unge i dag ikke er fortrolige med. Jeg erfarte under feltarbeidet i Trondheim at *kjette, kitt, skyr, skjør* og *skjøtt* var ord som mange av informantene mine på tolv og seksten år hadde problemer med. Dette viste seg ved at de enten uttalte orda helt bokstavrett, som /kjette/ og /skyr/, eller ved at de ikke kunne forklare hva disse orda betydde. Det samme tror jeg vil gjelde for *skjepper, kive* og *kyte*. Når disse orda knapt eksisterer i ungdommenes ordforråd, vil de heller ikke danne noe minimalt par, og kanskje kan lista reduseres med åtte par. Da spørs det om de fjorten minimale para som er igjen, er så viktige at de kan forhindre et sammenfall. Jeg tror ikke at de er det. I realiteten vil det nemlig svært sjelden oppstå misforståelser fordi kj-lyden uttales *sj*. Sammenhengen vil vise oss hva som menes. Hvis sønnen din sier at han skal ned i fjæra for å finne /ʃell/, *kan* det selvsagt hende at han vil leite etter nabogutten, men sannsynligvis er det vel faktisk vanlige skjell han skal se etter.

Undersøkelse av *sj*-uttale blant unge i Trondheim

Jeg mener altså at det faktisk finnes svake punkt i det norske språksystemet som gjør det mulig for de to lydene å falle sammen, og da primært i sj-lyden. I det følgende skal jeg referere litt av det jeg har funnet ut om tolvåringer og sekstenåringers forhold til kj-lyden i Trondheim.

Informantene mine var henta fra to sjetteklasser i grunnskolen og to førsteklasser i videregående skole. Disse skolene lå i to ulike bydeler i Trondheim, men her vil jeg ikke gå nærere inn på geografiske forhold. Til sammen ble dette 85 tolvåringer og seksten-syttenåringer. En og en informant ble testa gjennom flere punkt. Testresultatene tok jeg opp på kassett, og lytta seinere gjennom og analyserte. Den viktigste delen av testen var det første punktet. Uten at informantene visste annet enn at jeg var interessert i dialekta deres, prata vi her så uformelt som mulig i ca. 10 minutt. Målet var selvsagt å få dem til å si ord med *kj* så ofte som mulig, så jeg

begynte som regel med å spørre om de kunne fortelle om en film de hadde sett, for kanskje å lokke fram ordet kino. Slik lokking er jo ikke alltid like lett, for flere ganger når jeg spurte hvor de hadde sett denne filmen, fikk jeg ikke det ønska svaret «på kino», men derimot « på Nova» eller «på Prinsen», som kinobygningene heter i Trondheim.

Deretter leste de en historie som jeg ikke skal gå inn på her, før de så fikk lese ei rekke med noen av de minimale para som vi så på ovenfor. Først var disse skjult inne i setninger, og så var det kun de minimale para.

Av setningspar har vi for eksempel «Kan du **kjenne** etter om vannet er for varmt?» og «Du må ikke **skjenne** på meg», og «Seilbåten hadde endelig kommet på rett **kjøl**» og «Kan du ikke knytte skolissene dine **sjøl**?».

Helt til slutt skulle de lytte til noen minimale par som jeg leste opp, hvor oppgava var å forklare hva disse orda betydde. Jeg leste for eksempel «kjekk – sjekk», og spurte informanten om han eller hun kunne fortelle hva **kjekk** betyr, og hva **sjekk** betyr. Dette gjorde jeg for å teste om informantene var i stand til å **høre** forskjell mellom kj- og sj-lyden. Før enkelte av resultata blir presentert, vil jeg gjøre oppmerksom på at man alltid må være kritisk til slike resultat. Selv om jeg la vekt på å gjøre situasjonen så uformell som mulig, ville selvsagt informantene få følelsen av at de skulle *prestere* noe, og tok seg kanskje sammen i forhold til hvordan de vanligvis snakker. Slike lesetester kan også være misvisende fordi informanten for eksempel kan ha et problematisk forhold til lesesituasjonen.

Kjønn	**Gj.snitt kj > sj pr. informant i %**	**Andel av inf. med kj > sj i %**
Jenter	13,1	34,0
Gutter	18,3	34,2

Tabell 1: Sj-uttale av kj-lyden m.h.t. kjønn

I tabell 1 er jentene og guttene satt opp mot hverandre. Den første rubrikken viser hvor ofte hver informant gjennomsnittlig har uttalt kj-ord med sj-lyd. Under den formelle samtalen uttalte altså hver jente gjennomsnittlig 13 % av kj-orda med sj-lyd. Guttene ligger litt over, med 18 %. Men det er selvsagt ikke alle informantene som har slik uttale, dette er bare gjennomsnitt. Noen har en mye høyere prosent, enkelte faktisk 100 % sj-uttale, mens langt flere aldri har denne uttalen. Den siste rubrikken forteller mer konkret hvor mange av informantene som har problemer med uttalen av kj-lyden. Vi ser at 34 % av både jentene og guttene har uttalt kj-ord med sj-lyd i ett eller flere tilfeller. Det vil altså si en tredjedel av samtlige tolvåringer og sekstenåringer.

Alder	Gj.snitt kj > sj pr. informant i %	Andel av inf. med kj > sj i %
6. klasse	24,7	47,5
1. klasse i videregående	7,2	22,2

Tabell 2: Sj-uttale av kj-lyden m.h.t alder

Tabell 2 viser hvordan informantene er fordelt med hensyn til alder. Det er nemlig stor forskjell på tolvåringer og sekstenåringer. De yngste sier gjennomsnittlig sj-lyd i omlag en fjerdedel av de gangene de sier kj-ord, mens sekstenåringene begrenser seg til 7,2 % av tilfellene. Neste rubrikk viser at det er over dobbelt så mange tolvåringer som sekstenåringer som har problemer med kj-lyden. Hos sjetteklassingene nærmer det seg faktisk halvparten.

Jeg har slått sammen disse to tabellene til et diagram som kanskje er mer oversiktlig. Dersom vi slår sammen jenter og gutter i sjetteklasse og sammenligner med jenter og gutter i første klasse i videregående, ser vi at forskjellene blir nokså store. Det er sjetteklassingene som oftest har avvikende uttale, men vi ser også at det er guttene som virkelig rager høyt: I nesten 30 % av alle kj-ord har de sj-uttale. Sjetteklasseguttenes motsetning er jentene i videregående. Dermed kan vi trekke den slutninga at dette er en uttale som avtar med alderen, og det er flest gutter som har en slik uttale.

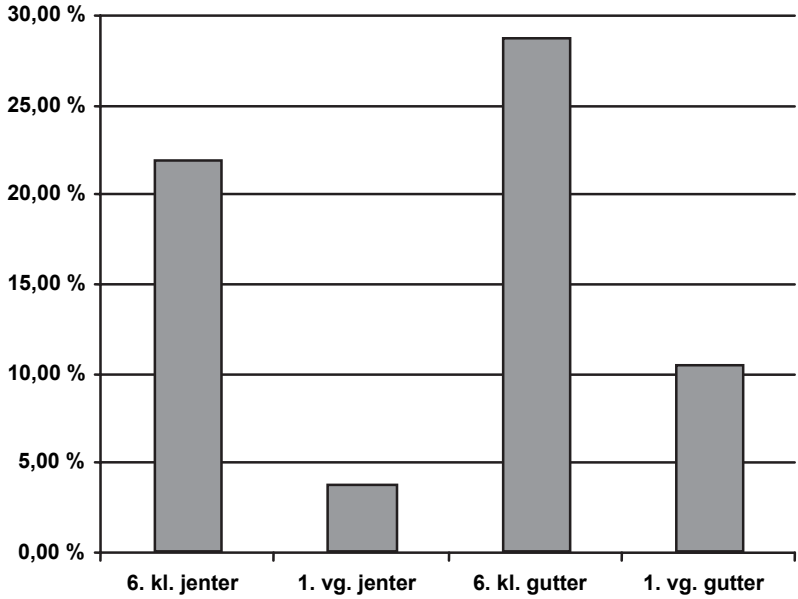

Gjennomsnittlig sje-uttale i %, informanter

Sistnevnte konklusjon samsvarer med et klassisk fenomen innenfor sosiolingvistikken: Jenter er mer opptatt av å snakke korrekt enn hva gutter er. Men det som er interessant, er at Eric Papazians undersøkelse i Oslo viste at det der var flest jenter som hadde avvikende uttale av kj-lyden. Papazian knytter dette til at jentene nok er flinkere artikulatorisk enn guttene, men at de kanskje lettere lar seg lede av jenta med mest status i klassen. Hittil har denne ombyttinga av *kj* og *sj* blitt kalt et jentefenomen. Etter undersøkelsen i Trondheim er jeg ikke så sikker på om det er noen rettferdig karakteristikk.

Uforutsette problemer i undersøkelsen

Da informantene i sjetteklasse skulle lese de minimale para i testen, fikk jeg en overraskelse. Jeg var klar over at en del av orda var vanskelige og kanskje ukjente, for som vi tidligere var inne på, består mange av de minimale para med *kj* og *sj* av ord som er relativt sjelden i bruk. Men jeg tenkte at når elevene har kommet så langt som til slutten av sjette klasse, har de trent så mye på dette problemet, at de vil kunne gjenkjenne et ord med *kj* og vite at det skal uttales med kj-lyd, selv om

ordet er ukjent. Men så enkelt var det nok ikke. Denne testen skapte stor usikkerhet og forvirring.

Når et av de vanskelige orda dukka opp, for eksempel *kjette* i setninga «Hunnkatten kalles kjette», hendte det hos overraskende mange av de yngre informantene at dette ble til /kjette/, med *k* og *j* separat uttalt. Det samme gjaldt for så vidt for ord med *sj* eller *skj*, det ble /skjeler/ med separat uttale av *s*, *k* og *j*.

Forvirringa var stor. Det viste også noen av kommentarene fra informantene, etter at de hadde lest disse para løsrevet fra setningene. En av dem sa «det er vanskelig, de er så like». En annen spurte da hun skulle lese *kjenne* og *skjenne*: «Er det det samme, liksom?», og en tredje spør når hun skal lese *sjette* og *kjette*: «Sjett, kjette eller kjett, sjette, er det det samme om jeg sier det?» Flere av informantene helgarderer seg, og sier ordet først med den ene uttalen og så med den andre.

Jeg skal være den første til å innrømme at dette er vanskelig. Ikke minst er det forståelig at informantene strever når problemfeltet så til de grader blir satt på spissen som i en slik opplesning av kj- og sj-par. Men jeg vil likevel ikke se bort i fra at denne nølinga, helgarderinga og den bokstavrette uttale /kjette/ også har en sammenheng med forvirringa som tydeligvis hersker i forbindelse med kj-lyden i Trondheim. Slik vi så ovenfor, sa nær halvparten av tolvåringene, og snart en fjerdedel av sekstenåringene i ett eller flere tilfeller *sj* for *kj*. Dermed er det mange slags former for uttale som svirrer i lufta, og det er ikke rart om det oppstår forvirring. Da er det kanskje heller ikke så underlig om disse unge språkbrukerne rett og slett vegrer seg for å velge hvilken lyd de skal satse på.

Evne til å *høre* forskjell mellom sj og kj

Den siste delen av resultata jeg skal kommentere, er testen hvor jeg sjekka om informantene klarte å *høre* forskjell mellom de to lydene. Testen besto av åtte minimale par, som f.eks. «kjekk – sjekk» og «kyss – skyss». Jeg leste disse uten at informantene så hvordan de var skrevet. Som tidligere nevnt, skulle informantene forklare hva disse orda betyr, og det kreves da at informanten kan høre hvilken lyd som blir sagt. Til sammen var det 20 prosent av informantene som hadde en eller flere feil i forklaringene sine. Disse feila var av tre typer:

1) For det første var det tilfeller der informanten bytta om forklaringene, som for eksempel en gutt som sier at «kjekk» er en form for penger, og at «sjekk» for eksempel er å være høflig.

2) For det andre var det tilfeller der informanten oppfatta de to orda som homonym, altså at ett ord kan ha to ulike betydninger. Dette gjør for eksempel den informanten som definerer «kylling» som mat, og «skylling» som en liten fugl. Han har tydeligvis oppfatta dette som ett og samme ord.

3) Den tredje typen feil som ble gjort var når informanten svarte galt på det ene ordet, og «vet ikke» på det andre. Dette skjer sannsynligvis fordi informanten allerede har brukt opp den andre forklaringa i det første svaret. Et eksempel på dette

er ei jente som svarer at «Kjell» er noe som er på stranda, men at hun ikke vet hva «skjell» er.

Ikke-språklige årsaker til at *kj* uttales *sj*

Ut ifra slike funn som jeg har vært inne på her, mener jeg at vi ser en tendens til sammenfall mellom disse to lydene i Trondheim. Det samme har vist seg i andre byer. Kanskje *er* kj-lyden på vikende front. Men hvorfor skjer dette akkurat nå? Den språklige situasjonen som vi så på ovenfor, har jo vært slik i flere generasjoner. Hvorfor har så mange unge *i dag* problemer med å skille lydene fra hverandre, når mange generasjoner før dem har beherska dette? En opphavsmyte knytta til Stavanger forklarer dette med at soldater som var i England under krigen, tok med seg sine engelske koner hjem, og barna fra disse ekteskapene skal ha strevd med å skille *kj* fra *sj*. Sant eller ikke sant, vi kan i hvert fall slå fast at det ikke er nok å vise til det språklige, for språket vil alltid være styrt av sosiale forhold. Men slike forhold er vanskelige å undersøke vitenskaplig; derfor er det mest gjetninger vi kan foreta.

Vi kan jo for eksempel spekulere på om de som uttaler kj-ord med sje, *bevisst* bryter normen for korrekt språkbruk. Samtlige informanter fra Bergen, Oslo og Trondheim *kan* nemlig uttale kje-lyden. Dersom noen bevisst går inn for å si *sj* i stedet for *kj*, kan den avvikende uttalen tenkes å fungere som et opprør mot foreldregenerasjonen, skolen, samfunnet eller lignende. Papazian mener at i alle fall enkelte av ungdommene kanskje bevisst vraker foreldregenerasjonens normer, for så å sette opp en egen ungdomsnorm i stedet. Vi kan tenke oss at det oppstår et eget gruppespråk, hvor uttalen av kj-lyden viser om du er «inside», eller om du står utenfor.

Derfor spurte jeg hver av de 85 informantene i Trondheim om hvem i klassen de var mest sammen med, for å kartlegge hvilken gruppering de tilhørte. Men det viste seg å være umulig å si noe sikkert om en slik sammenheng mellom gruppe og uttale i dette materialet. Antakelsen kunne verken bekreftes eller avkreftes.

Inntrykket mitt fra Trondheim var at de informantene som bytta om *kj* og *kj*, ikke valgte sj-lyden for å gjøre opprør. De *kunne* uttale kj-lyden, men flere sa de syntes det var vanskelig å bruke den riktig. Det var mest lettvint å bare si sj-lyd. En informant fortalte for eksempel at hun synes det er både vanskelig og kjedelig å passe på at uttalen blir rett, og at det er vanskelig å forme tunga riktig. I en av sjetteklassene jeg undersøkte i Trondheim, hadde 60 % av elevene ett eller flere tilfeller av *sj* for *kj*. Når en stor nok del av klassen eller venneflokken på denne måten har avvikende uttale, blir det ikke pinlig å si *sj* for *kj*. Tvert imot kan denne uttalen bli ansett for å være den normale, slik at de som i utgangspunktet behersker skillet mellom lydene, blir forvirra og påvirka av de andre. Toleransen ser ut til å være stor ungdommene seg i mellom, og da er det klart at det ikke blir så om å gjøre å snakke såkalt riktig. Det er fristende å prioritere det lettvinte framfor det korrekte, i og med at kameratene ikke reagerer. Hva foreldre og lærere mener, har minimal betydning i forhold til de jevnaldrendes anerkjennelse. Og akkurat her tror jeg vi er

inne på en sentral grunn til at dette fenomenet ser ut til å bre seg akkurat nå, nemlig at en slik uttale er *akseptert* innenfor ungdomsmiljøet.

I Papazians osloundersøkelse skiller Vålerenga seg ut som en skole med atskillig høyere andel *sj* for *kj* enn de andre skolene. Papazian mener at den eneste forklaringa på en slik forskjell mellom skolene må være den høye andelen fremmedspråklige i distriktet hvor skolen ligger. Kj-lyden finnes jo som sagt i svært få språk, slik at fremmedspråklige ofte vil ha problemer med uttalen av denne. Det er vel ikke utenkelig at en høy prosent fremmedspråklige i klassen kan forsterke de norske elevenes tendens til å bytte ut *kj* med *sj*. Men dette må foreløpig begrenses til å gjelde for Oslo, hvor det finnes flest innvandrere. I de fire klassene jeg hadde kontakt med i Trondheim, var det til sammen bare et par elever med utenlandsk opprinnelse.

Slurv eller språkendring?

I denne artikkelen har jeg lansert tanken om at sj-uttale av kj-lyden er ei begynnende språkendring, fordi undersøkelser viser at det ikke er helt urimelig å betrakte denne spesielle uttalen som noe mer enn slurv. Men har man ikke likevel lov til å kalle det slurv når f.eks. en av informantene mine svarer som så, når han blir spurt om å forklare forskjellen på «skinn» og «kinn»?: «/ʃinn/ er det som er i ansiktet, og /çinn/ er også i ansiktet, men det er liksom /ʃinne/».

Jo, selvsagt kan vi kalle det slurv. Og det er akkurat det det er! I språklig sammenheng vil nemlig det å slurve være det samme som å velge den letteste veien når du snakker. Og slikt blir det språkendringer av! Hvis man for eksempel ikke hadde slurva en gang på 13- og 1400-tallet, ville vi fortsatt skilt mellom *t*, og *th* som i engelsk *tank* (tank) og *thank* (takk). Da ville fortsatt et *tak* på huset, og et *thak*, et grep, vært to ulike ord, som i norrønt. Men th-lyden forsvant, og språket ble muligens fattigere, men kanskje ble det også mer effektivt? Språket blir nemlig drevet av et indre krav om effektivitet. Da er det ikke plass til altfor mange trekk som egentlig er overflødige.

Et latinsk ordtak sier at «communis error facit ius», dvs. «felles feil skaper regel.» I våre dager kan det altså se ut til at slurving med kj-lyden holder på å bli en felles feil, som på sikt kanskje skaper en ny uttaleregel. Det vil tida vise, og i mellomtida får vi trøste oss med at det er utrolig hvor dramatiske endringer et språk kan tåle. Det er bl.a. dagens norske språk et bevis på.

Litteratur

Dalbakken, Liv O. 1996. *Distinksjonen kje / sje i lydendringsperspektiv*. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk. Universitetet i Oslo.

Haslev, Marianne 1981. «Spørsmålet om begynnende sammenfall mellom palatoalveolarer og palatal frikativ i bergensk». *Maal og Minne*.

Hegland, Karen M. 1992. *Kor finne du Kjell henne? : i strandkanten?* Upublisert mellomfagsoppgave i nordisk. Universitetet i Bergen.

Johannessen, Stig H. 1983. «Om 'sjendisar' og 'chipsreiarar' : om bruken av sje-lyd

og kje-lyd i Bergensmålet.» *Talemål i Bergen* 1.
Nesse, Agnete 1994. «Kollektiv og individuell variasjon i Bergensdialekten.» *Talemål i Bergen* 5.
Osnes, Liv 1992. *Er det sjedelig å gå på sjino i Oslo?* Upublisert mellomfagsoppgave i nordisk. Universitetet i Bergen.
Papazian, Eric 1994. «Om sje-lyden i norsk, og ombyttinga av den med kje-lyden.» *Norskrift* 83.
Slethei, Kolbjørn 1981. «Mer om palato-alveolarer i Bergensmålet». *Maal og Minne*.

SVERRE HØISÆTHER:

Dialekter i radioreklamen

Fra Språklig Samling nr. 2/2000

Som mange sikkert har lagt merke til, brukes dialekter ofte som virkemiddel i reklame på TV og spesielt i radio. Jeg valgte derfor å undersøke dialektbruk i etereklamen i min hovedfagsoppgave i nordisk språk.

Undersøkelsen min gjaldt landsdekkende radioreklamer, hovedsakelig fra den riksdekkende radiokanalen P4. Jeg har valgt å dele opp radioreklamene inn i to hoveddeler som jeg har kalt *reklamedel 1* og *reklamedel 2.* Reklamedel 1 består gjerne av en dramatisering, som er ment å skulle skape en spenning og interesse for produktet, men det er i reklamedel 2 vi finner radioreklamens virkelige målsetting, nemlig det å få folk til å kjøpe det aktuelle produktet.

Det er viktig for de som lager radioreklame at språket blir akseptert av mottakeren. Siden radioreklamen mangler de visuelle mulighetene som TV-reklamen har, spiller talespråket en helt avgjørende rolle. Reklamefolk bruker ofte standardtalespråk, en «nøytral» språkform som ikke skal virke iørefallende eller kontroversiell. I visse tilfeller kan det derimot være et viktig virkemiddel i radioreklamen at språket blir «forstyrrende», slik at det er med på å vekke oppmerksomheten og interessen for det aktuelle produktet. Det er viktig at språket i radioreklamen er nyskapende, ellers ville mottakerne etter hvert miste interessen. Reklameskaperne må finne på originale språklige virkemidler som selger, og da kan bruk av dialekter være et viktig virkemiddel også i riksdekkende radioreklame. Reklamen prøver på mange måter å gjenspeile samfunnet, derfor vil nok en trend med økt dialektbruk også gjøre seg gjeldende i reklamemediet. Selv om holdningene til dialektbruk kan være annerledes i dag enn for tretti år siden, blir likevel dialektbruken i mange tilfeller knyttet sammen med det stereotype bildet av «nordlendingen», «totningen», «bergenseren», «østfoldingen» eller «trønderen».

Jeg vil i denne artikkelen først og fremst gi en oversikt over *hvordan* dialektene blir brukt i radioreklamen, men jeg vil også gi en oversikt over omfanget av dialektbruken og vise hvilke dialekter som blir brukt. Jeg har tatt utgangspunkt i 147 reklameinnslag tatt opp fra P4 i tre dager fra klokka 0700 til 1900 med tre måneders mellomrom (6.11.97, 5.2.98 og 5.5.98).

5 % av reklameinnslagene har talespråk som jeg har valgt å karakterisere som standard nynorsk. Det er i noen tilfeller vanskelig å skille mellom standard nynorsk og enkelte dialekter (spesielt vestlandsdialekter). Dersom talespråket inneholder former som for eksempel «kva» og «kvifor» (og ikke f.eks. «ka» og «koffor»), har jeg antatt at det er ment å være på nynorsk. Avgrensingsproblemet mellom oslodialekten og standardtalespråket er også vanskelig, spesielt i radioreklamer hvor språkinnslagene er svært korte, derfor vil jeg presisere at tallene er basert på skjønn.

I figuren nedenfor gir jeg en grafisk representasjon av prosentvis forekomst av dialektinnslag i radioreklamen:

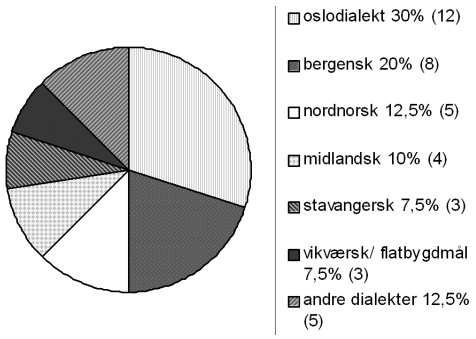

Figur 1: Prosentvis dialektforekomst i radioreklamen (antall forekomster i parentes)

Til sammen 25 % av radioreklamene har innslag av dialekter. Dette kan virke som et høyt tall, men av disse reklamene er det bare et fåtall (dvs. 7 %) som ikke også har innslag av standardtalespråk. Standard østnorsk er det dominerende talespråket i radioreklamen. Overraskende er det vel ikke at oslodialekten topper statistikken over de mest brukte dialektene i radioreklamen, med bergensdialekten på andre plass. Mer overraskende er det at den tredje mest brukte dialekten i radioreklamen er nordnorsk og ikke trøndersk, som man kanskje ville ha forventet hvis man tok hensyn til folketallet i de større byene. Andelen av hvilke dialekter som er brukt, kan selvfølgelig til en viss grad bero på tilfeldigheter i utvalget. Dette gjelder spesielt de dialektene som bare har en, to eller tre forekomster.

At nordnorsk er blant de mest brukte dialektene i radioreklamen, tror jeg derimot ikke er tilfeldig. Dette er et inntrykk jeg har fått bestyrket etter å ha hørt radioreklamer også utenom P4-materialet. En årsak til det kan være at nordnorsk har en lett gjenkjennelig, og for østlendinger «morsom» aksent. En språkholdningsundersøkelse som Svein Arne Strømsodd foretok blant folk på øst- og vestkanten i Oslo i 1979 viste at nordnorsk var en av de minst likte dialektene (fra Venås 1991:255). Den negative holdningen som oslofolk tidligere hadde overfor nordlendinger, har forandret seg de siste årene, og dette gir nok også utslag i holdningen til de nordnorske dialektene. Mange hovedstadsbeboere mener nok dessuten at nordnorsk er lettere å forstå enn for eksempel enkelte vestlandsdialekter. Dersom «forståeligheten» skal være en grunn for at nordnorsk er mye brukt, blir det vanskelig å forklare at midlandsk utgjør hele 10 % av de samlede dialektforekomstene. De østlandske fjellbygdemålene er jo (på grunn av de mange konservative trekkene) oftest like «lette» (eller «vanskelige») å forstå som vestlandsdialektene. Jeg vil anta at den store forekomsten av midlandsk først og fremst skyldes at disse dialektene er så

annerledes sammenliknet med oslodialekten eller standardtalespråket, slik at de kanskje vekker oppsikt hos mottakeren av radioreklamen.

> Tyskaren Sowinsky (1967) har peikt på at dialektar som skil seg mykje frå skriftmål og statusmål, blir vurderte positivt, medan dei som skil seg lite ut, blir vurderte som negativt. Folk flest vil sjå på dei siste som avvik frå ei norm, medan dei dialektane som skil seg meir ut, vil bli rekna som eigne normer. I eit samfunnsperspektiv som er definert ut frå skrift- og statusmål, kan dei fjerne dialektane verke ekte og fine, som ovringar av fin, gammal kultur, medan avvikande bymål verkar simpelt (Venås 1991:256).

Strømsodds holdningsundersøkelser viste at hovedstadsfolk synes dialektene fra Vest-Telemark, Trøndelag og Sørlandet er spesielt «fine» og «morsomme», mens nære dialekter som totendialekt og østfolddialekt blir oppfattet som «stygge» (Venås 1991).

Det folkerike lavlandet på Østlandet er bare representert med tre dialektinnslag, og litt overraskende er Trøndelag bare representert med to. Jeg har nevnt at det kan være tilfeldigheter som spiller inn med så få innslag, derfor er det vanskelig å trekke noen konklusjoner.

Dialektforekomsten i reklamedel 2 (til sammen 10 %) er spesielt interessant, fordi denne reklamedelen skal framstå som den «seriøse» reklamedelen. Jeg antar derfor at dialektene som forekommer i denne reklamedelen har spesielt høy prestisje. Bergensk og nordnorsk har størst forekomst i denne reklamedelen, mens oslodialekten ikke har høy nok status til å bli brukt i «seriøse» sammenhenger. Oslodialekten ligger nært det sørøstnorske standardtalespråket, og på grunn av standardtalespråkets høye prestisje som «nøytral» språkform er det nærliggende å tro at standardtalespråket blir valgt i reklamedel 2 istedenfor oslodialekten. Den blir heller ikke oppfattet som «spesiell», «morsom» og «annerledes», slik mange oppfatter for eksempel dialektene i Vest-Telemark.

Dialekt som språklig virkemiddel i radioreklamen

Det er viktig for reklamefolk å gjenskape en hverdagslig situasjon som folk kan kjenne seg igjen i. Fordi dialektbruk er såpass akseptert og utbredt i Norge, er dialektbruken også en naturlig del av talespråket i radioreklamen.

I noen tilfeller blir det brukt kjente (og noen ganger navngitte) skuespillere i radioreklamen, og disse framstår med sitt virkelige talemål enten det er standardtalespråk eller dialekt. I reklameeksempelet nedenfor (tatt opp på P4 i november 1997) reklamerer den kjente Stavanger-komikeren Per-Inge Torkildsen for *Nærmat:*

Transkripsjonstegn:
«’» markerer hovedtrykk
«´» betegner stigende intonasjon
«..» betegner kortere pause
«...» betegner lengre pause
«L» betegner tjukk l
«R» betegner skarre-r
«+» betegner ordfragment
«-» betegner tonemgruppe
[klamme med tekst] betegner ikke-språklige elementer

Reklameeksempel 1 (Nærmat; P4 nov. 97; 30 sekunder):

reklamedel 1:
mann 1: halais gåttfålk de e peR inge .. huskeR du den julen då du satte måltekRemen te kjøling i kjellaRen å en gRevling jekk jønnå de knusta kjellaRvindue å spiste åpp adle di dyRe beRå .. men du vett de va føR di åbna næRmat nedi gadå ja fåR nå fåR du gRevla møje [musikk begynner] dess’eR fåR onna tjue kRoneR

reklamedel 2:
mann 2: denne uken ær de tilbud på en liter annabell hestesko fra henning-olsens-is får bare nitten nitti .. hos nærmat
mann 1: nej kåm te fåRnuft fålkens å bRug den bu’tikken såm ligge næRmast å viss de æR næRmatbutikk .. så e de de [musikk slutt]

Den karakteristiske stemmen og Stavanger-dialekten levner ingen tvil om at mannen som presenterer seg som Per-Inge, virkelig er Per-Inge Torkildsen. Talespråket hans gir mange eksempler på typiske kjennetegn for rogalandsdialekten, for eksempel skarre-r, a-mål /knusta/ og /kjellaren/, å-endelse i bestemt form intetkjønn flertall og hunkjønn entall /beRå/ og /gådå/ og eksempler på karakteristiske konsonantoverganger i /adle/ og /åbna/. I radioreklamene med kjendiser som bruker dialekt til vanlig er ikke selve dialektbruken noe virkemiddel i egentlig forstand. Dialekten er en naturlig del av vedkommendes dagligtale. Talespråket som virkemiddel er i slike tilfeller sekundært i forhold til kjendisens personlige karakteristikk og hva slags verdier han eller hun står for: «The voices of celebrities (or mimics of celebrities) bestow upon a product all the values signified by that individual: the strength of the athlete, the glamour of the star or the authority of the politician» (Cook 1992: 89). For Per-Inge Torkildsen er det selvsagt viktig at dialekten hans gir ham en personlig regional tilknytning til Stavanger. Men det kan også virke som om han er svært opptatt av å bruke dialekten for å skape en regional identitet knyttet til Stavanger-humor eller Stavanger-mentalitet.

Flere radioreklamer bruker dialekter som virkemiddel for å vise at produktet som det reklameres for har stor utbredelse og blir brukt av folk over hele landet. Det fins også flere eksempler på at én radioreklame bare bruker noen få utvalgte dialektformer. I en reklame for elektronikkmerket *JVC* blir flatbygdmål brukt som virkemiddel i et ordspill: /je ve se teve/ (utdrag fra radioreklamen). I et annet reklameeksempel blir dialektformen /'pottitt/ brukt for å konnotere noe «ekte norsk», og dialektformen blir dermed satt i sammenheng med produktet som det reklameres for, nemlig «Godt Norsk»-merkede produkter.

Jeg har undersøkt om det kan være en sammenheng mellom produkt, målgruppe og dialektbruk, men i de fleste tilfeller er det ingen spesiell sammenheng. Det er ingen logisk sammenheng i at det for eksempel blir brukt Stavanger-dialekt i radioreklamen for *Vesta bilforsikring, Nærmat* eller *Kos.* Spesielt vanskelig er det å oppdage noen sammenheng mellom dialektbruk og målgruppa. Av alle radioreklamene i materialet er det bare to reklamer som direkte appellerer til en bestemt målgruppe, nemlig reklamen for bladet *Mann* og blomsterkjeden *Interflora.* Begge reklamene («mannfolkbladet» og blomster til morsdagen) henvender seg til menn, men det er vanskelig å se noen sammenheng mellom denne målgruppa og bruken av bergensdialekt. I stedet må man se på dialektbruken i den enkelte radioreklamen for å finne ut om det er noen årsaker til at det i dette tilfellet er innslag av bergensdialekt. Bergensmålet i reklamen for *Mann* er nok et eksempel på bruk av (denne gangen en ikke-navngitt) fiktiv «kjendis», nemlig Eivind Solås' «Bergens-eksentriker».

Det er lettere å tenke seg en sammenheng mellom bruken av dialekt og produktet det reklameres for. Guy Cook mener at det *er* en sammenheng mellom blant annet bruk av standardtalespråk, dialekter og forskjellige reklameprodukter:

> Although women's voices are used for tampons; foreign accents for exotic food, alcoholic drinks or perfume; regional or working-class accents for humorous effect in the advertising of cheaper necessities; the most authoritative summarizing voices are almost always those of indigenous educated middle-class males, especially in safety campaigns and ads for expensive durables and financial services (Cook 1992:90).

Man kan tenke seg at dialekt i noen tilfeller blir brukt for å knytte et produkt opp mot en landsdel. Det er imidlertid ikke eksempler på dette i mitt materiale. Jeg har imidlertid sett eksempel på dette i en TV-reklame for *Findus* «feskegratæng», hvor nordlandsdialekten blir brukt som virkemiddel for å understreke at fiskegratengen er ekte vare (dvs. produsert av ekte lofottorsk). «Dialekten» gir mottakerne bestemte konnotasjoner, og disse konnotasjonene kommer tydeligere fram i sammenheng med det stereotype bildet som kommer til uttrykk i radioreklamen ovenfor.

Sammenhengen mellom stereotypi og bruk av dialekt

Et viktig virkemiddel i radioreklamen er bruk av stereotypier. Her vil jeg se nærmere på forholdet mellom stereotypi og talespråket. *The Encyclopedia of Language and Linguistics* definerer «stereotypi» slik:

> A stereotype is now considered to be an overgeneralization and an uninformed one. It is inevitable that cultural knowledge includes not only information about one's own actions and behavior, institutions, traditions, customs, and artifact, but also about other human groups and the environment. The concept of stereotype primarily focuses on the knowledge of other sociocultural groups. […] Although stereotypes are generally considered uninformed opinions it has been argued that they are not totally false, but that there is some degree of truth in them (Asher 1994:4349).

Angela Goddard mener at stereotypisering er en strategi som mennesker bruker for å filtrere all informasjon. Denne prosessen består i at vi konsentrerer oss om noen detaljer som vi oppfatter som viktige, og disse detaljene bruker vi til å lage kategorier som vil hjelpe oss å tilpasse våre erfaringer til et mønster som vi kan forstå. Denne forenklingen av virkeligheten kan føre til en negativ framstilling eller holdning som ofte går ut over de svake i samfunnet (Goddard 1998: 62). Talespråket blir ofte satt i sammenheng med stereotype holdninger. Det er vanlig å beskrive både ord, former og hele dialekter med vurderende adjektiver som for eksempel «fin», «stygg», «komisk», «rar» eller «koselig». Slike vurderinger er lingvistisk sett helt grunnløse og tilfeldige, og de viser at språkholdningene hos folk tydelig er stereotypier som er en del av det kulturelle fellesskapet (Sandøy 1985: 159).

Norske reklamebyråer bruker dialekter bevisst for å beskrive eller karikere visse grupper; for eksempel blir fotballfans ofte framstilt som trøndere, fiskere som nordlendinger, håndverkere som østfoldinger, kjekkaser som bergensere og prester som vestlendinger (samtale med Sigmund Falck og Øystein Johnsen i radioreklamebyrået *Stig og Stein* 06.04.98). Reklamefolk henter sin inspirasjon fra mange av de samme erfaringene som mottakerne av reklamen. Spørsmålet er om dialektbruken i form av stereotypier er et uttrykk for den generelle holdningen blant folk til bestemte dialekter. Det er viktig her å se på hvem som har synsvinkelen, for i de fleste sammenhenger ser vi virkeligheten i reklamen gjennom en Oslo-borgers øyne. Årsaker til dette er at massemediene generelt er oslodominerte og at de største reklamebyråene er lokalisert til hovedstaden. Reklamefolk spiller bevisst på kjente stereotypier fra en Oslo-borgers synspunkt, derfor får hovedstadsstereotypier som for eksempel at «alle» fra Toten er bønder også gjennomslag i andre landsdeler.

Stereotypier blir brukt i radioreklamen på mange forskjellige måter. Det er vanlig blant annet å bruke stereotypier for å skape kontraster, for eksempel mellom «snill og slem», «ung og gammel» og mellom «by og land». Oftest blir stereotypier brukt

for å skape morsomme og overraskende poenger. Reklamefolk bruker gjerne dialekter i forbindelse med vanlige stereotype oppfatninger knyttet til de ulike landsdelene i Norge. I en undersøkelse fra Bergen om stereotypier omkring dialektbruk fikk Jo Kleiven som resultat at folk med bergensdialekt ble oppfattet som overlegne, snobbete og selvgode, mens folk med Fana-dialekt («strilene») ble oppfattet som gamle og umoderne. Østlendingen ble vurdert som selvsikker, snakkesalig, uavhengig, moderne, frigjort og snobbete (Kleiven 1975: 124, 126). Angela Goddard mener at det er viktig at språket viser en viss tilknytning til den aktuelle målgruppa:

> Since advertising tends to target particular groups of people, one way of getting an audience to recognise who an advert might be aimed at is to provide some language in the text that will be connected with a particular group. This connection doesn't have to be real in being language that is actually used by that group; it is enough that readers think there is some connection – a loose association is all that is required for advertising purposes. It is at this point that the process of **stereotyping** is clearly at work (Goddard 1998:62).

I reklameeksempelet nedenfor blir talespråket brukt som virkemiddel for å framheve det sterotype ved en bonde fra Toten:

Reklameeksempel 3 (Telia; P4 des. 97; 40 sekunder):

reklamedel 1:
kvinne: åpplysninga
mann 1: mårn .. dø je bære lurde på dæ åm je må bytte 'tælefon å de je bLi medlem åt an dærre telia
[musikk begynner]

reklamedel 2:
mann 2: viss du tror at du må ha ny tele'fon når du sjifter til telia .. så kan vi berolige dæi me en gang .. den eneste fårsjellen du vil mærke ær at tele'fonræiningen blir lavere .. de har telia bestemt sæ får .. ikke minst di to første ukene i janu'ar .. viss du ringer telia nå .. på åtti nulltre femten sæisten .. da får du hall pris på samtaler til utlanne .. fjærntakst .. å fra fast tele'fon til mo'bil .. hall pris .. ring telia gratis i dag .. på åtti nulltre femten sæisten åm rimeliere tele'fon hele åre
[musikk slutt]

reklamedel 1:
mann 1: så je treng ittno ny 'telefon asså .. dæ e jo helt utrule .. da kjøpe je heller en ny vænnepLog åt traktorn .. ja dø .. h+ har du nommere te kapp traktor å video æl´

I denne reklamen oppstår det en dialog mellom reklamedelene i og med at mann 2 (= overstemmen) overtar den kvinnelige karakterens funksjon. Bonden (mann 1) fra Kapp på Toten har dialektmerkene tjukk l /vænnepLog/, trykkforskyvning mot venstre i fremmedord /'tælefon/, pronomenet /je/, nektingsadverbialet /itte/, presensformen /treng/ og «toten-l» /æl/. Mann 2 snakker standard østnorsk og mangler dialekttrekkene tjukk l /blir/ og trykkforskyvning i fremmedord /tele'fon/.

Reklamen gir oss et stereotypt bilde av innringeren. Personen ringer opplysninga for å få svar på et litt dumt spørsmål, som dessuten også ligger utenfor opplysningas ansvarsområde. Overstemmen tar over spørsmålet og beroliger om at ingen må bytte telefon hvis man skifter til Telia. Innringeren representerer den jevne mann, og overstemmen henvender seg derfor til folk flest (det vil si mottakerne av radioreklamen). Det stereotype ved innringeren forsterkes når det også viser seg at han er bonde. Venås sier at holdninger til språk er gjerne holdninger til dem som snakker språket:

> Stereotype oppfatningar om folk har gjerne å gjera med språkbruken deira. Dersom nokon tykkjer at ein bonde talar seigt og breitt, kan dette blir teke som ei språkleg stadfesting på stereotypien at bønder er dumme (Venås 1991:252).

Virkeligheten i reklamen ovenfor blir sett fra en Oslo-borgers ståsted, og da er det klart at en mann som snakker totendialekt også må være bonde – og litt enfoldig. Gjennom byfolks stereotype forestilling om livet på landet med dårlig butikkutvalg og fritidsmuligheter (Kapp traktor og video) får reklamen et humoristisk preg.

Men det er ikke bare bøndene som blir karikert i reklamen, også byfolk får gjennomgå, noe som neste eksempel vil vise:

Reklameeksempel 4 (Peugeot stasjonsvogn; P4 jan. 1998; 30 sekunder):

reklamedel 1:
mann 1: ja .. e .. go dag
mann 2: mårn ja
mann 1: æ+ ær de di såm æ dyrlegen i åmråde hær´
mann 2: ja je e 'distriktsvetrinærn ja .. å ær de de gjel´
mann 1: næ+ ja di fårstår .. jæ f+ fant et stort dyr i væikanten rett hæ borte
mann 2: å sjlaks dyr da a´
mann 1: næi de æ jæ kke helt sikke på .. men jæ har de bak i bilen hæ borte

[lyd i bakgrunnen: mø]
nå bynner de visst å våkkne ijen å
mann 2: å ær æ sjlaks bil du kjøre a´
[musikk i bakgrunnen]

reklamedel 2:
mann 3: åpplev plassen i våre sta'sjonsvångner .. både pisjå trehundreåseks å firehundreåseks sta'sjonsvångn har i tillegg kjøreegenskaper langt utenåm de vanlie [musikk slutt] .. å tre års garanti

I dialogen møter vi en bymann og en veterinær fra landsbygda. Veterinæren har dialekttrekkene trykkforskyvning mot venstre i fremmedord /'distriktsveterinærn/, pronomenet /je/ og «Toten-l» i /gjel/. Bymannen snakker standardspråk med østnorsk tonefall og dagligtaleformer som /bynner/ og /jæ'kke/. Reklameeksempelet spiller på kjente forestillinger om bymennesker på landet. Her blir (flatbygd-)dialekt og standardtalespråk brukt i sammenheng med stereotypi for å vise kontrasten mellom by og land. I uvante landlige omgivelser er det bymannen som blir framstilt som uvitende og dum. Reklamen spiller på kjente stereotypier fra en Oslo-borgers synspunkt om at folk fra flatbygdene nord for Oslo er bønder eller i hvert fall har et «landlig» yrke. Det spesielle med denne reklamen, er at det ikke er den «innfødte» som er dum denne gangen, men nettopp mannen fra byen. Bymannens uvitenhet om livet på landet blir brukt som virkemiddel for å få fram reklamebudskapet, nemlig at det er stor plass i Peugeots stasjonsvogner.

Oppsummering

I denne artikkelen, som bygger på resultater fra min hovedfagsoppgave, har jeg sett på dialektbruken i radioreklamen. I til sammen 25 % av reklamene er det innslag av forskjellige dialekter, og de mest brukte dialektene er ikke overraskende oslodialekt og bergensk. Mer overraskende er det at nordnorsk og midlandsk kommer så høyt opp på lista, mens trøndersk bare er representert med 2 dialektinnslag.

I mange av radioreklamene er dialekten ikke det viktigste virkemiddelet i seg selv, men den er brukt for å gjenskape en hverdagslig situasjon. Siden dialektbruk er så utbredt i Norge i dag, er det naturlig at det også forekommer dialekter i radioreklamen. I enkelte tilfeller blir det brukt kjendiser i radioreklamen som snakker dialekt til vanlig, dessuten blir dialekter brukt som virkemiddel for å gi inntrykk av at det aktuelle produktet blir brukt av mange mennesker over hele landet. Man kan tenke seg dialekt brukt for å knytte et produkt til en landsdel, men jeg har ingen eksempler på dette i reklamematerialet. I det hele tatt er det vanskelig å se noen sammenheng mellom dialektbruken, produktet og målgruppa. En av de viktigste grunnene til at det brukes dialekt i radioreklamen, synes å være som virkemiddel for å framheve visse stereotypier.

Litteratur

Asher, R. E. & J. M. Y. Simpson red. 1994. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Volume 8, Volume 2. Oxford, New York, Seoul, Tokyo, Pergamon Press.

Cook, Guy 1992. *The Discourse of Advertising.* London, New York, Routledge.

Fiske, John 1994. *Kommunikationsteorier : en introduktion*. Stockholm, Wahlström & Widstrand.

Fougner, Jorunn & Frode Søbstad 1990. *Medielære.* Oslo, Tano.

Goddard, Angela 1998. *The Language of Advertising : Written Texts.* London & New York. Routledge.

Kleiven, Jo 1975. «Stereotypiar omkring dialektbruk : nokre døme frå Bergen». Steinset, Åge & Jo Kleiven red.: *Språk og identitet.* Oslo, Samlaget, 120–128

Sandøy, Helge 1985. *Norsk dialektkunnskap.* Oslo, Novus.

Schwebs, Ture & Helge Østbye 1995. *Media i samfunnet.* Oslo, Samlaget.

Venås, Kjell. 1991. *Mål og Miljø : innføring i sosiolingvistikk eller språksosiologi*. Oslo, Novus.

Muntlige kilder:

Intervju med Sigmund Falck (kreativ leder) og Øystein Johnsen (tekniker) i radioreklamebyrået *Stig og Stein* 06.04.98

Samtale med Petter Schjerven i radioreklamebyrået *Stig og Stein* 24.03.98

RAGNHILD SÆVIK:

Talemålet på Søre Sunnmøre i endring

Fra Språklig Samling nr. 1–2/2001

Fleire typiske språkdrag er på veg ut av sunnmørsmålet, men dei fleste sunnmørske språkdraga ser ut til å halde seg godt. Innflytting ser ut til å vere den største faren for den tradisjonelle dialekten.

Karakteristiske drag i det tradisjonelle sunnmørsmålet er t.d. rullande r-ar, nj-lydar (såkalla palatalisering) og eit rikhaldig vokalsystem. Dessutan vert *d* uttala klart og tydeleg i ei rekkje posisjonar der *d* er stum i resten av norske talemål. Andre særtrekk er at sunnmørsdialekten har to ulike endingar for hokjønnsord. Det heiter *sola* og *jentå* – med det ein kallar delt hokjønnsbøying – dvs. ulik ending for sterke og svake hokjønnsord. Dialekten har dessutan ein etterhengt *-e* i adjektiv («ein gule bil») og i presensforma av sterke verb («det blese i dag») – såkalla svarabhaktivokal. På delar av Søre Sunnmøre finn vi også det såkalla i-målet, der *-n* forsvinn i trykklette endingar, og vi får former som *guti, anni* og *noki*, i staden for *guten, annan* og *nokon*. I tillegg har sunnmørsdialekten tradisjonelt hatt dativformer i substantiv. Til dømes kan kommunesenteret Fosnavåg i Herøy kallast både *Våja* (dativ) og *Våjen*, alt etter korleis resten av setninga er formulert.

Som utflytta sunnmøring har eg merka at nokre av desse språkdraga er borte i talemålet til ungdom i dag. Som emne for hovudoppgåva mi i nordiske språk valde eg å studere variasjon og endring av talemålet til 16–17-åringar ved Herøy vidaregåande skule. Ved hjelp av spørjeskjema spurte eg ut til saman 125 elevar frå dei fire kommunane på Sørøyane sør for Ålesund om bruk av ulike språkdrag.

Språkdraga som vart granska i denne hovudfagsoppgåva, var svarabhaktivokal i adjektiv og i presens av sterke verb («der kjeme ein gule bil»), omlyd (vokalendring) i presens (*blese*, mot infinitiv *blåse*), hokjønnsord i bestemt form eintal (*jenta* el. *jentå*), hankjønnsord i bestemt form eintal (*gutenj,* guti el*. guten*), bruken av *me, vi* eller *oss* og enkelte andre pronomenformer. I tillegg undersøkte eg uttale med *d* i ulike posisjonar. Eg såg også på samanhengen mellom språkendring og sosiale variablar som bustad, kjønn, sosial bakgrunn, og dialekten til foreldra.

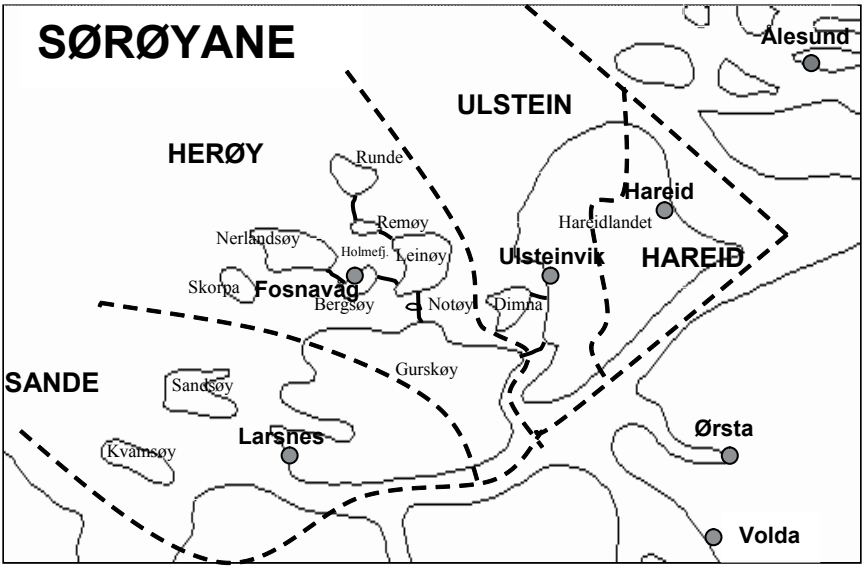

Kommunane på Sørøyane

Vi* tek over for *me* og *oss

Ei stor overvekt av ungdommane i granskinga brukte forma *vi* i staden for *me* eller *oss* (over 80 %). Blant dei eldre på Sørøyane har det vore geografiske skilnader i bruken av desse formene, sjølv om det ikkje er meir enn 5-6 mil frå eine ytterkanten av øygruppa til den andre. Den nordaustlege delen av Hareidlandet har ei rekkje språkdrag til felles med Nordre Sunnmøre. Her bruker dei mellom anna forma *oss* på subjektsplass. I Ulstein og ytre delen av Herøy har forma *me* vore brukt, medan Sande og delar av Herøy har brukt forma *vi*. I dag vert forma *vi* brukt av dei fleste ungdommar i alle dei fire kommunane, sjølv om vel ein tredel av ungdommane frå Ulstein framleis også brukar *me*.

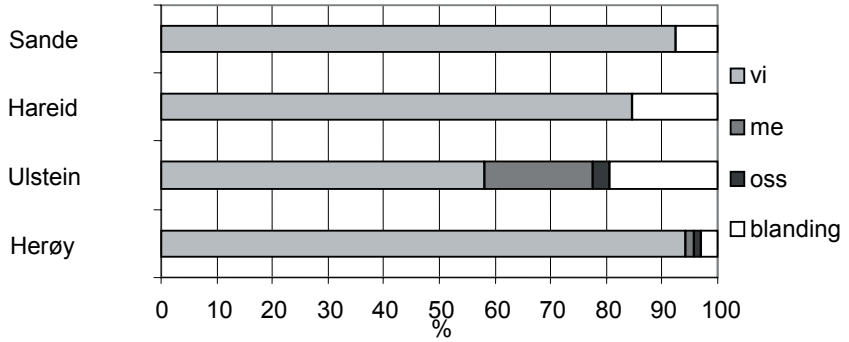

Fyrste person fleirtal subjektsform av personleg pronomen

I-målet

I nokre bygder på søre Sunnmøre finn vi ei særeigen utvikling av den gamalnorske endinga *-inn*, til dømes i bestemt form eintal av hankjønnsord. I staden for ei utvikling til *-en* eller *-inj* som i resten av sunnmørsmålet, lyder endinga i desse bygdene *-i* (vokalkvaliteten varierer mellom *-i, -e, -ej*). Herøy er den einaste reine «*i*-kommunen» på Søre Sunnmøre. I Sande er det den delen som ligg på Gurskøy som har i-mål. Hareid manglar i-ending fullstendig, og i Ulstein er det berre Eiksund som har denne endinga, noko som truleg kjem av at denne bygda høyrde til Herøy tidlegare. I tillegg finn vi denne endinga også i Ørsta og Volda.

Det er i Ytre Herøy at denne endinga framleis dominerer i fylgje denne granskinga. I Indre Herøy og Gurskøy-delen av Sande er det atskillig færre ungdommar som bruker denne endinga. Det kan altså sjå ut til at dette er eit språkdrag som kan forsvinne frå talemålet på øygruppa, sjølv om dei fleste framleis har denne endinga i Ytre Herøy.

Den andre tradisjonelle endinga på øygruppa er *-enj.* Sidan nj-uttalen nesten er borte frå ungdomsmålet er denne endinga erstatta med *-en.* Berre 10-20 % bruker nj-forma.

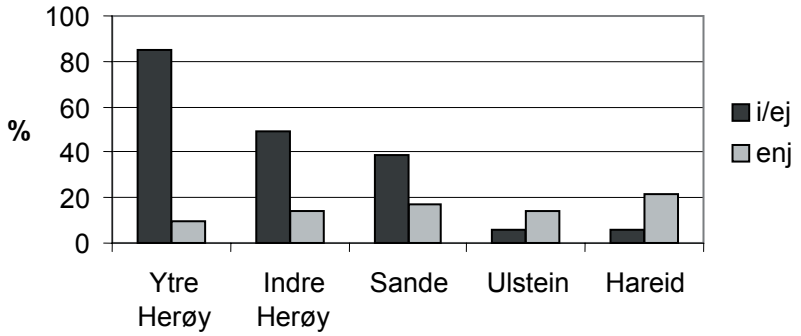

I-ending i bestemt form eintal av hankjønnsord

***Tred* og *saud* eller *tre* og *sau*?**

Fleirtalet av ungdommane i Herøy og Sande valde å uttale *d* etter vokal (t.d. i *saud, brød, gode, trede* (= treet)). I Ulstein og Hareid valde majoriteten former utan *d* i desse posisjonane, unntatt etter *au*. Dialektgrensa mellom dei som har uttale med *d* i ord som *brød*, *gode og trede* og ser altså ut til å gå mellom Hareidlandet og Nordre Sunnmøre på den eine sida og resten av Søre Sunnmøre på den andre. Når det gjeld uttale med *d* etter *au* (t.d. *saud*) og i konsonantsamband (*land, kveld)*, hadde eit fleirtal tradisjonelle former i alle dei fire kommunane.

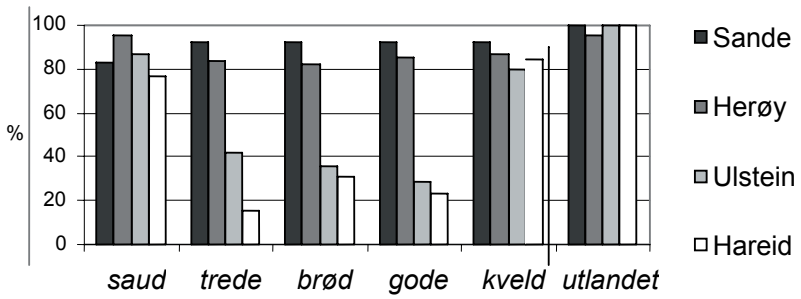

Uttale med d

På Sunnmøre vert *d* uttala både i konsonantsamband og etter vokalar, i ord der *d* oftast er stum i andre norske dialektar. Uttale av *d* etter *au* og i konsonantsamband er vanleg på heile Sunnmøre, men uttale av *d* etter vokal generelt er mest vanleg på Søre Sunnmøre. Allereie i 1916 klaga presten og filologen Knut Kopperstad over det språklege forfallet i Ulstein herad, fordi *ð* var på veg ut av talemålet. Derfor er det uvisst om vi kan seie at uttale med *d* er ein variabel som er i endring i dag, eller om dialektgrensa gjekk mellom Hareidlandet og Gurskøy allereie for hundre år sidan.

Jenta* erstattar *jentå

Skilnaden mellom sterke og svake hokjønnsord i bestemt form eintal er eit anna språkdrag som er på veg ut av talemålet. Dette gjeld særleg Ulstein og Hareid, der det store fleirtalet av ungdommen ikkje lenger har å-ending i bestemt form eintal av svake hokjønnsord. Det ser ut som denne endringa også er i gang i Herøy og Sande, men her har ikkje utviklinga kome like langt. Likevel skil elevane frå Indre Herøy (den delen av Herøy som ligg på Gurskøya) seg ut ved at dei fleste har a-ending i bestemt form eintal av både sterke og svake hokjønnsord, på same måte som elevane frå Hareidlandet.

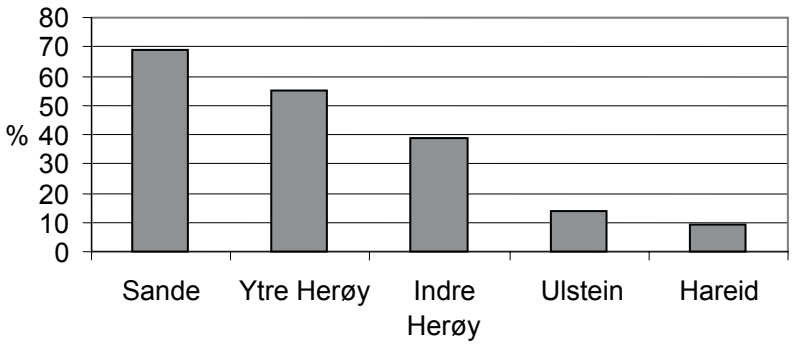

Bruk av tradisjonelle former av bestemt form eintal av svake hokjønnsord

Språkdrag med lite endring

For fleire av språkdraga er det små skilnader mellom kommunane. Dette gjeld omlyd i presens, svarabhaktivokal i adjektiv og presens og pronomenformene *hans*, *henne*, *denne* og *den*. Desse språkdraga har for det meste tradisjonelle former uansett kvar elevane kom frå.

Språkleg variasjon på Sørøyane

Resultata av den språklege delen av granskinga viser det er små skilnader mellom kommunane Hareid og Ulstein. Derimot ser vi nokre skilnader mellom Ytre og Indre Herøy. I Indre Herøy er språket meir prega av tradisjonelle former enn på Hareidlandet, men mindre enn i Sande og i Ytre Herøy. I Ytre Herøy har fleirtalet av elevane halde på dei tradisjonelle formene for åtte av ni språkdrag. For tre av variablane var det klare skilje mellom dei fire kommunane.

	Ytre Herøy	Sande	Indre Herøy	Ulstein	Hareid
Omlyd i presens	+	+	+	+	+
Svarabhaktivokal i adjektiv og presens	+	+	+	+	+
Pronomenformene hass, hinne, dinna og dinne	+	+	+	+	+
Uttale med d i konsonant-sambanda nd og ld	+	+	+	+	+
Uttale med d etter au	+	+	+	+	+
Uttale med d etter andre vokalar	+	+	+	-	-
Delt hokjønnsbøying	+	+	-	-	-
-i eller *-enj* i bunden form eintal av hankjønnsord	+	-	-	-	-
Me eller oss (i staden for vi)	-	-	-	-	-

Utbreiing av tradisjonelle former hos ungdommar på Sørøyane (+ = majoriteten har tradisjonelle former, - = majoriteten har nyare former)

Liten språkleg skilnad mellom jenter og gutar

I sosiolingvistikken har det ofte vore hevda at kvinner brukar meir høgstatusformer enn menn. Dette har gjerne vorte forklart med dei sosiale skilnadene mellom kvinner og menn. Fordi kvinner har lågare inntekt og lågare sosial status enn menn, kompenserer dei med å bruke fleire språklege «høgstatusformer». I Herøy er det større skilnader mellom kvinner og menn når det gjeld inntekt og utdanning enn på landsbasis. I gjennomsnitt tener kvinner omlag ein tredel av det menn tener.

Samanlikna med landsgjennomsnittet har om lag halvparten så mange kvinner i Herøy høgare utdanning.

Tidlegare granskingar av fonologiske variablar i Herøy har vist at *gutar* har *større* grad av tradisjonelle former enn jenter. I denne granskinga er det små skilnader mellom kjønna, men dei skilnadene vi finn viser at det er *gutane* som har *lågast* prosent av tradisjonelle former. Resultata går altså på tvers av det tidlegare granskingar i kommunen har vist, og det går også på tvers av tradisjonell sosiolingvistisk teori.

Det er liten skilnad mellom jentene i ulike sosiale grupper, medan gutane har færre tradisjonelle former dess lågare sosial gruppe dei tilhøyrer. Det verkar altså som om sosial gruppe spelar større rolle for gutar enn jenter.

Framtidsplanar

Det var små språklege skilnader mellom elevane som også i framtida ville bu i Herøy eller på Sunnmøre og dei som ville flytte bort. Skilnadene vart større når vi såg på yrkes- og utdanningsplanane deira. For fleirtalet av dei språklege variablane hadde elevane med uttrykt ynskje om høgare utdanning *færrast* tradisjonelle former. Dei som hadde planar om å arbeide innafor fiskerinæringa, hadde *flest* tradisjonelle former.

Foreldra sin dialektbakgrunn

Det var *fleire* tradisjonelle former hos elevane der begge foreldra kom frå Sørøyane enn dei som hadde minst ein forelder frå andre stader. Nesten ingen av elevane som hadde foreldre frå andre stader, var blant den tredjedelen som hadde flest tradisjonelle former.

Familieband kan brukast som ein indikator på nettverksstrukturen mellom folk. Elevar med foreldre som ikkje kjem frå Herøy eller Sørøyane, har truleg eit opnare og lausare nettverk enn elevar med begge foreldre frå distriktet. Dette skulle gi større opning for språkleg endring, noko denne granskinga også viser.

Språkkontakt er ein avgjerande påverkingsfaktor, når elevar med foreldre frå andre stader har færre tradisjonelle former enn elevane med begge foreldre frå Herøy. Dei som har foreldre frå andre stader, har også dagleg kontakt med ein person som har ein annan dialekt enn dei som er frå Herøy, noko som truleg påverkar språket. Identiteten til elevane med minst ein av foreldra frå andre stader enn Sørøyane, kan også vere mindre knytt til kultur og næringsvegar på heimstaden.

Sosial bakgrunn

Elevane med foreldre i yrke som ikkje kravde spesiell utdanning, hadde færre tradisjonelle former enn dei andre. Dette er det motsette av det ein kunne vente ut frå resultata i mange andre granskingar. Det er altså elevane med foreldre utan utdanning som har størst grad av nyare former. Elevane med foreldre med høgare utdan-

ning hadde flest tradisjonelle former, og elvane med foreldre som jobba innafor fiskeri eller handverk, låg midt på treet.

Status i Herøy

Vanlegvis er det samanheng mellom høg utdanning og høg inntekt, og dermed høg status. I Herøy er mange av dei som har høg inntekt knytt til fiskerinæringa, ei næring som i liten grad krev høgare utdanning. Den gjennomsnittlege årsinntekta for menn i Herøy ligg 80 000 kroner over landsgjennomsnittet, samstundes som her er færre menn som har høgare utdanning i kommunen enn på landsbasis. Derfor kan det vere ein motsett samanheng mellom inntekt og utdanning i Herøy samanlikna med dei fleste andre stader.

Dei foreldra som har høgare utdanning i denne granskinga, er i stor grad lærarar eller sjukepleiarar. Dette er yrkesgrupper som verken har særleg høg inntekt eller høg status i samfunnet i dag. Utdanning kan derfor vere eit dårleg mål på kven som høyrer til i ulike sosiale lag i Herøy, sidan manglande utdanning ikkje treng å vere mål på låg inntekt eller låg status. I herøysamfunnet er kanskje inntekt viktigare i fastsetjing av sosiale klasser samanlikna med andre stader, sidan det like gjerne kan vere folk utan utdanning, som har høge inntekter.

Låg status gir nyare former

Elevane som hadde foreldre i yrke som ikkje kravde utdanning, hadde færre tradisjonelle former enn dei andre elevane. Elevane med høgt utdanna foreldre hadde flest tradisjonelle former. Årsaka til dette kan vere at dei som har foreldre med låg-statusyrke har eit behov for å fjerne seg frå manglande status ved å velje eit språkleg uttrykk som gir høgare status. Det forutset sjølvsagt at det er dei nyare formene som har høgast status. Slik treng det ikkje å vere. Likevel kan vi gå ut frå at eit språkdrag som er i tilbakegang, har lågare prestisje enn eit språkdrag som stadig fleire brukar.

Delt hokjønnsbøying er døme på eit språkdrag på veg ut av sunnmørsdialekten. Ved å velje dei nye formene kan ein nærme seg ein identitet som bryt med det tradisjonelle og som peikar ut og bort frå situasjonen ein er i. For dei som vil ta høgare utdanning og samstundes har foreldre som ikkje har teke utdanning utover grunnskulen, kan språket vere med å understreke eit brot med oppvekstmiljøet. Elevane frå familiar der foreldra har teke utdanning utover det obligatoriske, har kanskje ikkje like stor trong til å markere eit brot. Derfor vel dei heller ikkje eit språk som bryt med det lokale og heimlege.

Prestisje og språkleg medvit

Dersom det er dei tradisjonelle formene som har høgast prestisje blant ungdom, er det rimeleg at barn av foreldre med høgare utdanning har *fleire* tradisjonelle former enn dei andre elevane. Ei anna mogeleg årsak til dette kan vere at folk med høgare utdanning har større medvit om eigen dialekt, medan dei andre tenkjer mindre på

dette. I Herøy ser det altså ut til at den språklege tradisjonsprosenten aukar med utdanningsnivået. Det er ikkje sikkert at utdanningsnivå har samanheng med høg status i Herøy, men meir med at høgare utdanning gir større språkleg medvit.

Populær dialekt

Elevane vart spurt om å vurdere eigen dialekt på ein skala frå 1 til 5. Eit fleirtal av elevane frå Herøy var svært positive til dialekten sin, og ingen likte dialekten dårleg. Dei som hadde positiv haldning til eigen dialekt, hadde også har fleire tradisjonelle former enn dei som var mindre positive til han. Elevane som vurderte dialekten sin til *nokså god* og *middels*, karakteriserte eigen dialekt som «brei», «grautete» og «bondsk». Dei som likte dialekten *godt*, karakteriserte han som «tøff», «stilig» og «fine». Ålesundsdialekten vart karakterisert som «fisefine», «kvalmande» og «dei snakka med nasa». Med eit slikt resultat kan det verke som ålesundsdialekten ikkje vert oppfatta som ei prestisjeform i Herøy. Det er kanskje også ein av grunnane til at typiske ålesundsformer ikkje har fått innpass i dialekten.

Elevane er mindre positive til å høyre eigen dialekt på radio/fjernsyn enn dei er når dei blir spurt kor godt dei likar han generelt. Haldningane til å høyre dialekten i etermedia kan gi eit meir reelt bilde av korleis dei opplever dialekten sin. Mange føler at dialekten skil seg ut i kontakt med folk frå andre dialektområde. Som ein av ungdommane skriv: «Den er sånn passe, men utrolig ekkel når du er på andre steder.»

Mindre variasjon

Fleire tradisjonelle språkdrag er på veg ut av talemålet, men framleis er dei fleste av språkdraga som vart granska, i bruk hos dei fleste ungdommane på øygruppa. Dei som har færrast tradisjonelle dialektformer, er ungdom som har foreldre frå andre dialektområde, dei med foreldre i lågstatusyrke og dei som bur nærmast Ålesund.

I løpet av nokre tiår har palataliseringa gått sterkt attende saman med dativbøyinga og den delte hokjønnsbøyinga. Variasjonen i bruken av *me*, *vi* og *oss* har også mest forsvunne blant ungdom på øygruppa, som i dag stort sett bruker forma *vi.* Den språklege utjamninga vil truleg halde fram, og det ser ut til at tilflytting av folk med andre dialektar er noko av det som mest påverkar talemålet. Likevel kan kanskje større medvit omkring eigen dialekt vere med å motverke den språklege utjamninga.

ERIC PAPAZIAN:

Bygdemål, bymål og bokmål i Oslo-området[1]

Fra Språklig Samling nr. 1–2/2001

«Oslo-området» vil her si området rundt den indre delen av Oslofjorden – den «midtøstlandske» dialektgruppa mellom nordøstlandsk (opplandsk) rundt Mjøsa og sørøstlandsk (vikværsk) rundt ytre Oslofjord, med Oslo som et naturlig sentrum. I Papazian og Helleland 2005:91, 134 er midtøstlandsk avgrenset til fylkene Oslo og Akershus, + Hadeland i nord og Ringerike, Lier – Eiker – Modum og Sigdal – Krødsherad i vest.[2] Særlig områdene nær fjorden, på begge sider av byen, er sterkt urbanisert, og i hele området bor det vel 1,3 millioner mennesker. Det er rimelig å anta at talemålsutviklinga her vil ha mye å si for utviklinga av talemålet på hele Østlandet, og kanskje i hele landet. Siden området også er bokmålets høyborg, vil trolig talemålsutviklinga her være avgjørende også for det skriftlige bokmålets utvikling. Her vil jeg ta for meg de tre varietetene av talemålet vi kan regne med i dette området, nemlig bygdemålet, som ennå lever i utkantene, bl.a. på Romerike og Ringerike, og de to urbane varietetene, i Oslo kjent som «Østkant» og «Vestkant». Den første er bymålet (bydialekten), den andre er en muntlig variant av bokmål, altså et rikstalemål. Først vil jeg gi en allmenn karakteristikk av disse tre varietetene og dernest se litt på forskjellene mellom dem, og på utviklinga i hvert av språktrekkene.

Allment om de tre språkvarietetene

En dialekt er tradisjonelt en *lokal eller stedsavgrensa variant* av et «språk», dvs. et *nasjonalspråk* som norsk, svensk, tysk osv. Som oftest vil en dialekt være knytta til en større eller mindre *del av et land*, fra en hel landsdel (Østlands-dialekt) til ei bygd eller en by (Oslo-dialekt). På et sosialt grunnlag, nemlig skillet mellom spredt-

1 Artikkelen er betydelig omarbeidet og oppdatert ved nyutgivelsen i 2009. Bl.a. er språkprøvene (og henvisningene til dem) strøket, noe som har påvirket utvalget av målmerker.

2 Wiggen 1990:180 sier at Oslomålet vanligvis regnes til de vikværske måla. Men i samme boka (s. 91) avgrenser R. T. Endresen vikværsk slik at grensa går mellom Follo – nedre Buskerud og Oslo med resten av Akershus, og i Beito 1967, kart 1, er Oslo med Bærum, Asker, Lier og Eiker regna til den midtøstlandske gruppa. Denne inndelinga er fulgt i Skjekkeland 1997:276 og altså også Papazian og Helleland 2005. Skal en i det hele skille mellom disse to gruppene, hører da også iallfall Asker, Bærum og Oslo klart til den midtøstlandske. Lier-Eiker-Modum kan diskuteres, fordi en i eldre mål der finner b. flertallsformer på /-ane/, til dels også ub. flt. på /-ær/ (Hunstadbråten 1973:13, 45). Men yngre mål bør nok regnes som midtøstlandsk. Hunstadbråten 1973:5 regner tradisjonelt modumsmål som et overgangsmål mellom vikværsk og «opplandsk», som vel her må bety midtøstlandsk.

bygde og tettbygde/urbaniserte strøk, kan en dele dialektene i *bygdemål* og *bymål*. Bygdemåla er de opphavlige dialektene, som vanlige dialektkart og -inndelinger framstiller. Her er det altså snakk om midtøstlandske bygdemål, som er så pass like at vi kan omtale dem under ett, som «bygdemålet». De sosiale forskjellene innafor midtøstlandsk er langt større og viktigere enn de geografiske.

Bymåla er, med unntak av Bergen, utviklet av bygdemålet i distriktet der byen ligger, trolig i nyere tid, i samband med industrialisering og urbanisering på 1800-tallet (før 1800 hadde Oslo under 10 000 innbyggere). Igjen med unntak av Bergen er de fremdeles i hovedtrekk lik bygdemålet i distriktet, men med enkelte forenklinger og innslag fra bokmål. Bymålet i Oslo-området er best kjent fra Oslo under navnet «Østkant» (eller «Vika-målet»), men den fins i tettbygde strøk i hele det midtøstlandske området, nesten sammenhengende fra Hokksund til Lillestrøm, med utløpere til Hønefoss, Kongsvinger og andre tettsteder.[1] En kunne derfor heller kalle den «urban midtøstlandsk», «midtøstlandsk bymål» e.l. Den er beskrevet av bl.a. Larsen 1907, Alnæs 1962 og Wiggen 1981 og 1990, og er kjent fra utallige revyviser og sketsjer, helt fram til Otto Jespersens uteligger og andre tvilsomme figurer. Den er også kjent fra litteraturen, særlig Oskar Braatens romaner og skuespill fra Oslo eller Karsten Alnæs' roman «Kjempesmell og blå dager: Livet og ferda b'yner på Kampen, slutter i verda» (1985), som er skrevet på denne dialekten.

Bokmål er primært navnet på den ene av våre to offisielle skriftnormaler, vsa. nynorsk, mao. et *standardspråk* (rikksspråk) og ingen dialekt. Men det fins også et tilsvarende *talemål*, sjøl om det varierer lokalt, mellom regioner og landsdeler, gjerne med en større by som sentrum. Denne variasjonen er i hovedsak *fonologisk*, sjøl om det også kan forekomme leksikalske og grammatiske forskjeller mellom bokmålet i ulike landsdeler, f.eks. gjennomført felleskjønn i bergensk og stavangersk bokmål, men i det minste tendenser til hunkjønn i de andre variantene. Dvs. at vi har det Trudgill (1974:17) kaller «aksenter» eller *uttalevarianter* av bokmålet (som i andre standardtalemål), slik at det fra et fonologisk synspunkt faller i en rekke *regionale varianter*, som har omtrent samme lydsystem som bydialektene i landsdelen. Særlig utbredt og omtalt er den *østlandske* varianten, under navn som bl.a. «standard-østlandsk» (SØ). Det er denne varieteten som i Oslo går under navnet «vestkant», men den fins i visse samfunnsgrupper over hele Østlandet, og er ikke spesielt knytta til Oslo. Her bruker jeg dels «SØ» og dels den mer generelle termen (overbegrepet) «bokmål».

Disse tre varietetene fungerer som «sosiolekter», typisk knytta til hver sine samfunns-grupper: Bygdemålet særlig blant eldre på landsbygda, bymålet særlig blant folk fra sekundær-næringene, bl.a. på østkanten i Oslo (som tradisjonelt har vært arbeiderbydeler), og bokmålet særlig blant tertiærnæringene, bl.a. på vestkanten i Oslo (som tradisjonelt har vært «borgerlige» bydeler). Statusen til de typiske brukerne gjenspeiler seg i prestisjen til varietetene: SØ har høy prestisje som «dannet»

1 Jf. Hunstadbråten 1973:5, som sier at tettstedene i Modum nå bruker «et slags østlandsk stasjonsbymål».

og «korrekt», siden det både brukes av folk med høy sosial status og samsvarer med skriftspråket. Navn som «fin-trøndersk» og «pen-bergensk» om de tilsvarende trønderske og bergenske varietetene antyder denne statusen. Derimot har de to dialekttypene nokså lav prestisje: Bygdemålet har for mange assosiasjoner som «gammaldags» og «bondsk», bymålet som «vulgær» og «stygg» – et passende mål for en uteligger. Men det må også ha noen positive konnotasjoner, siden det er ekspansivt på bygdene – kanskje som «urban», «ungdommelig» og «kul». En kan kanskje si at bymålet har en noe tvetydig prestisje.

Det skulle kanskje være unødvendig å påpeke at denne inndelinga er ei forenkling og at det ikke er skarpe grenser mellom de tre varietetene, snarere en jevn overgang. Ofte er det bare *kvantitative* forskjeller mellom dem, slik at det er snakk om *mer eller mindre* av noe snarere enn om nærvær eller fravær, f.eks. når det gjelder tjukk /l/, diftonger og enkelte «a»-former. Andre ganger kan grensene være mer absolutte. Vi kan framstille variasjonen som en skala med tradisjonelt bygdemål som det ene ytterpunktet og tradisjonell SØ som det andre, med bymålet mellom de to. Men det fins altså også overgangsformer, og mange talere beveger seg over et stort område på skalaen. De fleste og klareste forskjellene gjelder *bøyningsendelsene*. Lydsystemet er det samme, sjøl om det er en del kvantitative forskjeller.

I det følgende skal jeg gi en oversikt over de viktigste forskjellene mellom de tre varietetene, mao. de viktigste språklige «variablene» i midtøstlandsk. I de fleste tilfellene har by- og bygdemålet den samme forma, slik at det blir en motsetning mellom en dialektform og en bokmålsform. Men på enkelte punkter avviker by- og bygdemålet fra hverandre, enten slik at bymålet går sammen med SØ, eller slik at hver varietet har sin egen variant og vi får tre varianter: en bygdemålsform, en bymålsform og en bokmålsform. De fleste av disse variantene finner vi igjen i skriftlig bokmål, som «konservative» og «radikale» former, der de første svarer til tradisjonelt SØ og de siste til dialektformene, særlig bymålsformene. Jeg vil også prøve å antyde hvilken vei utviklinga synes å ta i «brytninga» mellom disse formene, og jamføre med formene i skriftlig bokmål. Eksemplene markeres med skråstreker for fonemisk transkripsjon, og lydtegna er de internasjonale bortsett fra at «å, o, u» er brukt med vanlig ortografisk lydverdi. Lengde markeres som i ortografien, med dobbeltskriving av konsonanten (men konsekvent gjennomført). Trykk og tonelag er ikke markert.

De viktigste forskjellene

1 Ordforrådet

Her går forskjellen mest mellom bygdemålet på den ene sida og de to urbane varietetene på den andre. Bygdemålet har nemlig bevart en god del gamle norske ord som er blitt utkonkurrert av tilsvarende danske i bokmål og bymål. Det har et mer «nynorsk» ordforråd, for å si det slik. Eksempler kan være /akksel/ for «skulder», /briŋŋe/ for «bryst», /vaʈʈ, vøʈʈi/ for «blei, blitt», /(høre) jitti (noe)/, dvs. «gjeti»,

perf. part. av /je(t)ta/ i betydninga «nevne, omtale», og /stelle/, som er det vanlige østlandske ordet for «sted», jf. svensk «ställe», n (i norsk kan det være både n og f). I Bærum har jeg hørt ordformer som /åkkɽe/ for /aŋŋkel/ og /innat/ for «inntil», jf. nynorsk «innåt».

2 Uttale

2.1 Trykkplassering

Som i de fleste andre Østlands-dialekter har både by- og bygdemålet hovedtrykket på 1. stavelse også i lånord fra romanske språk, der bokmålet har trykket på en seinere stavelse. Sjøl om jeg ikke markerer trykket i eksemplene, kommer forskjellen ofte fram gjennom *lengdemarkeringa* – nemlig når *konsonanten* er lang og dobbelskrevet, siden lang konsonant bare forekommer i *trykktunge* stavelser. Det heter f.eks. /av(v)is, buttik, kammerat, siggar, spessiel/ o.l., mens SØ har hovedtrykket på siste stavelse i disse ordene (/butikk/ osv.). Dette trekket er en klar «markør» med lav prestisje, og vel et av de punktene der grensa mellom Østlands-dialekt og SØ er aller skarpest, for i SØ brukes slik trykkplassering bare spøkefullt, og er nærmest umulig i mer litterære ord som «universitet, bibliotek, museum» o.l. Ikke desto mindre holder dette trekket seg ganske godt på Romerike, ifølge Skolseg 1999:134, og det er også fortsatt vanlig i bymålet. Det viser vel bare at prosodiske trekk er særlig motstandsdyktige mot endring, uansett prestisje.

2.2 Diftonger

Både by- og bygdemålet har som regel bevart diftongene, unntatt foran lang konsonant («fett, dødt») og konsonantgruppe («høst»). I SØ veksler diftongformer som regel med monoftongerte former fra dansk, liksom i skriftlig bokmål. Den mest frekvente diftongen er /æi/. Vi har former som /ræin, sæin, fæit, væit, alæine/ osv., mens tradisjonelt SØ har /e/ i disse ordformene. I pret. av verb som «bite» har både by- og bygdemålet diftong, mens SØ veksler mellom diftong og monoftong, som er jamstilt i skriftlig bokmål. Så her er grensa mellom dialekt og standard heller diffus. Noe tilsvarende gjelder de andre diftongene /øy/ og /æu/, f.eks. /græut, ræu, dæu – grøt, rø, dø/. Men alle sier /snæu/ (noe *«snød» fins ikke i dansk), og foran lang konsonant og konsonantgruppe har bygdemålet ofte (kort) *monoftong* der de to andre har (lang) diftong, f.eks. /resste, gredde, snøtt/ for /ræiste, græide, snæut/. Forklaringa er at bygdemålsuttalen også her er den eldre, med *forkorting* og seinere *monoftongering* av diftongen i denne stillinga (dialekter lenger nord kan fortsatt ha kort diftong i slike ord), mens bymålet og SØ har dannet nye, *analogiske* eller regelmessige former, med enkelte rester av det gamle, jf. /fett, døtt, røtt/. Om utviklinga går i retning av diftong eller monoftong, er ikke godt å si. Det varierer fra ord til ord, og er heller ikke systematisk undersøkt i talemålet. Sannsynligvis foregår det en *gjensidig* påvirkning og tilnærming mellom bymålet og SØ på dette punktet, iallfall ved /æi/. Noen ord har som regel diftong, f.eks. «geit, stein, bein», andre som

regel monoftong, f.eks. «hel, mer» – der bygdemålet kan ha diftong – og atter andre veksler mellom diftong og monoftong.

2.3 Tjukk /l/

Alle tre varietetene har tjukk /l/, men ikke i like høy grad. Bygdemålet og iallfall eldre bymål har tjukk /l/ i omtrent samme tilfeller som andre østlandske dialekter, bl.a. av både eldre /l/ (som i /soɽ/) og av eldre /rð/ (som i /boɽ/, dvs. «bord»). Men flere undersøkelser (bl.a. Skolseg 1999 og Kristiansen 1996) har vist at tjukk /l/ holder seg dårlig i bymålet i ord med eldre /rð/. Her får vi i stedet en uttale med /r/, f.eks. /bor, or, jære, jore/ og dette er den eneste mulige uttalen av slike ord i SØ. Når det gjelder ord med eldre /l/, finner vi lite tjukk /l/ i eldre SØ, men atskillig flere i yngre, ofte i variasjon med vanlig /l/. I ekspressive eller nedsettende ord som «fæl, klyse, kløne, gnåle, jåle» o.l. er tjukk /l/ nærmest obligatorisk, likeså i navnet «Ola» (men «Ole» med vanlig /l/). I SØ kan vi tilmed få «hyper-tjukk-/l/», dvs. tjukk /l/ i ord som *ikke* har tjukk /l/ i dialektene, f.eks. «flott, klar, klasse, søppel». Så her er SØ helt klart på gli mot dialekt-uttalen, jf. Jahr 1981:339, der det framgår at de unge i et utvalg Oslo-folk brukte mer tjukk /l/ (av eldre /l/) enn de eldre.

2.4 Jamvektsformer

Jamvektsord er tostavingsord som tidligere hadde kort 1.-stavelse og jamvekt (likevekt) i trykket, dvs. at trykket var likt fordelt på begge stavelsene, slik det ennå er i Nord-Gudbrandsdalen. Slike ord har bevart den gamle endingsvokalen *-a, -u (o), -i (e)*, ofte med «jamning» eller assimilasjon av rot- og endingsvokalen, mens endingsvokalen er blitt «redusert» til en «slapp» /e/ i overvektordene, dvs. langstava ord med hovedtrykk på 1. stavelse (slik også jamvektsordene har nå). Jamvektsformer er et grunnleggende trekk i alle østlandske (og trønderske) dialekter, men det er minst av dem i kystmåla. I bymålet finner vi slike former vesentlig i to ordformtyper, nemlig *infinitiv* og *svake hankjønnsord* (dvs. de som i bokmål ender på *-e*), hvor de ender på /-a/ mens overvektsordene har /-e/. Vi får mao. «kløyvd infinitiv», med jamvekt-infinitiver som å /vær(r)a, jør(r)a, sitta, kåmma, eta, veta/ – som var tillatt i skriftlig bokmål til 2005 – mens SØ har generell /e/-infinitiv. I svake hankjønnsord får vi jamvekt-former som en /beta, effta, neva, haga, sæɽa, bråta, påsa/, mot overvekt-former som en /låve, bonne, enne/. Disse jamvekt-formene finner vi også i bygdemålet.

Men bygdemålet har også tilsvarende former i svake *hunkjønnsord*, og de ender på /-u/ eller /-o/, f.eks. /gutu (gate), suɽu (svale), viku (veke, uke), smiu (smie), hoɽo (hole, hule), boso/ (liggeplass for dyr, f.eks. mus, jf. «bos(s)», smått rusk, som ei boso er laget av). Av disse er det bare to igjen i bymålet, nemlig /furu/ og /mor(r)o/, som til gjengjeld er tatt opp i SØ og skriftlig bokmål. Men det er spor etter dem i gårdsnavn som «Gupu» og «Holo» i Bærum, eller stedsnavnet «Suluåsen» i Nordmarka. Også bymålsformer som /stue/ og /hue/ (som er et intetkjønnsord) må gå tilbake på de indre østlandske jamvekt-formene /stugu/ og /hugu/ (av norrønt «stofu, hǫfuð»),

med jamning av vokalene. Likeså må de midtøstlandske bymåls-formene /noe, mye/, som er tatt opp i bokmål, gå tilbake på jamvektsformene /nok(k)o, myç(ç)y/, siden eldre kort «ǫ» og «y» her ikke er «senket» til /å/ og /ø/ – jf. de vestlandske formene /nåk(k)e, møçe – mø(j)e/ (/møe/ finner vi alt i vikværsk).

Ellers går jamvektsformene i infinitiv og svake hankjønnsord nå samme vei som hunkjønnsordene har gjort. Undersøkelser (bl.a. Kristiansens, Skolsegs og Jahnsens) har vist at jamvektformene holder seg dårlig i både bymålet og yngre bygdemål og blir erstatta med bokmålsformene. Ifølge Jahnsen 2001:105 virket jamvektsformene i hankjønn lattervekkende på Jahnsens informanter fra to osloskoler, særlig vestkant-skolen – trolig fordi de virket «bondske» eller «rare». At f.eks. /veta/ og /påsa/ blir erstattet med /vite/ og /pose/ og ikke */vete, påse/, og at /viku/ er erstattet av /uke/, viser at det er bokmålet som ligger til grunn, ikke analogi fra overvektordene. Vi går altså mot e-mål istedenfor jamvektsmål i midtøstlandsk, i både infinitiv og svake hankjønnsord, og må regne med at også jamvektsformene i hankjønn bare etterlater seg minner i stedsnavn som Bråtan og Hagan og faste uttrykk som /Har du høţ på makan!/ eller /betasuppe/, om den retten ennå lages.

3 Bøyningsendelser

3.1 I substantiver

1) Hunkjønn, bestemt form entall

Både by- og bygdemålet har /-a/, som andre Østlandsmål. Derimot har SØ tradisjonelt tendenser til felleskjønn på /-(e)n/ fra dansk, og hos enkelte eldre kan det være langt mellom hunkjønnsformene. Men undersøkelser (Western 1976, Kristiansen 1996, Jahnsen 2001) har vist at /a/-formene i hunkjønn er ekspansive og brukes mye av yngre talere. De er altså i ferd med å få en større plass i SØ og er nærmest obligatoriske i en del ord, f.eks. /kua, jæita, jennta, hytta, løypa, marrka/, sjøl om de ellers som regel veksler med former med /-(e)n/: /gata, natta/ eller /gat'n, natt'n/. I skriftlig bokmål er endelsene som kjent prinsipielt jamstilt i alle hunkjønnsord.

2) Intetkjønn, bestemt form flertall

Både by- og bygdemålet har den lydrette endelsen /-a/, mens SØ har den analogiske endelsen /-(e)ne/ fra han- og hunkjønnsord, bortsett fra «barna» og «beina», som alltid har /-a/, og /-a/ kan også forekomme i noen andre enstavingsord. Også disse endelsene er prinsipielt jamstilt i skriftlig bokmål. Det er litt uvisst hvilken vei utviklinga tar på dette punktet, men det er ingen tegn til at /-a/ er særlig ekspansiv i denne bøyningsforma, især ikke i *flerstava* intetkjønnsord som «møte, minutt» o.l. Bl.a. har de fleste av disse analogiske former på /-er/ i ub. flt., og det fremmer trolig formene på /-(e)ne/ i b. flt.: /bæin – bæina/, men /møter – møt'ne/.

3) Hankjønn, bestemt form flertall

Også her har by- og bygdemålet tradisjonelt /-a/, bortsett fra jamvektsordene (ty-

pen /beta/), hvor bymålet har /-ne/, altså /betane/ (Larsen 1907:103). Romerike kan også ha /-a/ her, altså /betaa/, ifølge Kolsrud 1961:55, Refsum 1953:11 og Hoff 1968:728. SØ har /-(e)ne/, bortsett fra at /-a/ brukes en del i ordet /gutta/ (= kameratene), til dels også /peŋŋa/. Det er grunn til å tro at formene med /-a/ ikke står særlig sterkt i nyere bymål heller, bortsett fra i disse ordene (+ noen få hunkjønnsord, som /henna, tenna, ʃia/). I Westerns undersøkelse fra 1970-åra var det bare mennene fra Østkanten som brukte b. flt. på /-a/ i hankjønnsord i noen særlig utstrekning (Western 1976:67), og Jahnsen 2001:103 konkluderer med at disse formene er «på kraftig retur i Oslo».

3.2 I verb

1) Preteritum og perfektum partisipp av a-verb

Også her har tradisjonelt bygdemål kløyving etter jamvektsregelen, med /-a/ i jamvektsord og /-e/ i overvektord. Det heter f.eks. /Hann dræiv å kasste/, men /Hu sto å baka/. Bymålet og yngre bygdemål har derimot fått utjamning til /-a/ her, slik at det heter /kassta/ så vel som /baka/. Det kan kanskje skyldes påvirkning fra sørøstlandsk, som har /-a/ (i eldre mål /-æ/) generelt i denne bøyningsforma. Og tradisjonelt SØ har som kjent /-et/. Også disse formene er jamstilt i skriftlig bokmål. Undersøkelser har vist at formene på /-a/ står sterkt i bymålet (Kristiansen) og trenger ut bygdemålsformene på /-e/ (Skolseg), og de ser ut til å være på vei inn i SØ også, som uformelle varianter vsa. /-et/. Iallfall kan en høre dem brukt offentlig hver dag i kringkastinga, også av folk som ellers ikke snakker utprega dialekt. Her har det skjedd en liten revolusjon de siste 30 åra.

2) Perfektum partisipp av sterke verb

Intetkjønnsforma (som er den vanligste forma av partisippet, og den eneste som brukes i bokmål) ender i SØ liksom i skriftlig bokmål på /-et/, når partisippet ikke har fått svak form på /-(t)t/ eller /-(d)d/, som i /blitt, skutt, nyst – glidd, ridd/. I både by- og bygdemålet ender den som i de fleste andre Østlands-dialekter på /-i/, f.eks. /rivi, liggi, sitti, såvi, kåmmi/. Men for det første har bymålet ofte fått svak form av partisippet, f.eks. /bæʈ, ʃæʈ, skrivvd/ (de to første brukes også i SØ – /båret, skåret/ virker etter hvert noe alderdomlig). For det andre har bygdemålet som regel bevart den gamle *vokalvekslinga* (avlyden) i sterke verb, mens bymålet har forenkla det hele ved å gjennomføre samme vokal i partisippet som i infinitiven. F.eks. heter det /brøti, fønni/ i bygdemålet, men /bryti, finni/ i bymålet. Bymålsformene på /-i/ ser ut til å holde seg godt, if. Kristiansen 1996, men ser likevel ikke ut til å tas opp i SØ i noen særlig grad.

3) Preteritum av sterke verb av 2. klasse

2. klasse er verb av typen «bryte», dvs. de som opphavlig hadde «au» i pret., i dansk og svensk monoftongert til «ø». Bygdemålet har bevart /æu/ her, f.eks. /bræut,

fæuk/, men i bymålet har /æu/ blitt erstatta med /øy/ i disse verbformene, slik at det heter /brøyt, føyk/ osv. SØ har tradisjonelt de dansk-norske formene med /ø/, men bymålsformene med /øy/ blir mye brukt av yngre talere. De sprer seg også i bymåla over hele landet, antakelig fordi de kan fungere som et kompromiss mellom dialektformene med /æu/ og bokmålsformene med /ø/, og ble innført i det skriftlige bokmålet i 2005 istedenfor formene med «au».

4 Personlige pronomen

I 1. person ent. har bygdemålet den vanlige østlandske bygdemålsforma /je/, mens både bymålet og SØ har /jæi/, trykklett /jæ/. I 3. person ent. hankjønn har alle tre varietetene /hann/, trykklett /(e)n/, men i eldre SØ kan objektforma /hamm/ forekomme hos enkelte (den tilsvarende midtøstlandske objektforma /hannom/ er gått ut av bruk). I skriftlig bokmål er «han» og «ham» jamstilt som objektform, men i SØ er det stort sett /hann – (e)n/ som blir brukt. I hunkjønn har både by- og bygdemålet de vanlige midtøstlandske formene /hu, a, henner/. Bruken av formene er heller innfløkt, og jeg kan ikke gå særlig inn på den her (interesserte henvises til Papazian 1978). Men /a/ er ei trykklett form, og /hu/ og /henner/ er i tradisjonelt bygdemål henh. subjektform og objektform, parallelt med /hunn/ og /henne/ i bokmål. I bymålet går formene om hverandre, slik at en kan bruke /hu/ også som trykktung objektform (/Hør på hu!/) og /henner/ også som trykktung subjektform (/Marry hette henner/, jf. Larsen 1907:112). Ellers er det mitt inntrykk at /henner/ går ut av bruk i bymålet, mens /hu/ og /a/ er i full vigør, likevel uten å få innpass i SØ.

2. person flt. er nå helst /dere/ i alle varietetene, men tradisjonelt bygdemål har det eldre systemet med /di/ (subjektform) og /dere/ (objektform), på Romerike vanligvis /dikk, dekk, døkk/. Der vil det altså hete /Di må setta dere (dikk)/. Dette er nok også det gamle i bymålet; Larsen 1907:110 fører opp bare /di/ som subjektform, og i Wiggen 1990:184 heter det at /di/ «… kan ennå høres som subjektsform hos eldre i Oslo». Men i de siste 100 åra har /dere/ som eneform overtatt nesten helt, siden det er forma i SØ og bokmål overhodet. I 3. person flt. har bygdemålet den vanlige Østlandsforma /domm/. Men Romerike skal også ha former som /dæi, di/ og /dømm/, ifølge Hoff 1968:733–34 og Refsum 1953:17. For bymålet fører Larsen (1907:114) og Wiggen 1981:43 opp både /dømm, dåmm/ og /domm/ (jeg har bare hørt den første, men Oskar Braaten bruker «dom»). Men den vanlige forma i dag er /demm/, som bymålet har lånt fra bokmålet, men bruker som eneform – også som subjekt. SØ har i prinsippet /di/ og /demm/ fordelt som i skriftlig bokmål, men med en viss tendens til å gjennomføre /di/ også som objektform (se Larsen 1907:28, samt Lødrup 1982 og Papazian 1983).

5 Noen andre ordformer

Her må særlig *nektingsadverbiet* nevnes. Bygdemålet har den vanlige østlandske forma /itte/, mens bymålet har overtatt bokmålsforma /ikke/.[1] *Spørreordene* har

1 Måla ved Oslofjorden ser ut til å ha hatt /innte/ før, og den forma brukes ennå i eldre mål

i bygdemålet former med enten /hå-/ eller /å-/, med bortfall av /h-/, og i bymålet brukes bare de siste, i den grad disse gamle østlandske formene fortsatt brukes: /(h)åkken/ (hvem), /(h)å/ (hva/hvor, f.eks. /Å sa du? Å gammal ær (d)u?/), /h)åffer/ (hvorfor), /(h)åss'n/. I bygdemålet forekommer også /hekke(n)/ og /vekke(n)/ (hvem, hvilken), og på Romerike /hått/ (hva). «Hver» heter i bygdemålet /hår/ eller /hør/, jf. Øystein Sundes noe mystifiserende platetittel «Hærtatahørt», dvs. «Helvta (halvparten) utav hvert». Av disse formene er det vel bare /åss'n/ som brukes regelmessig i dagens bymål, ellers brukes bokmålsformene /vemm, va, vorr, vo(rr)får/. Men /åss'n/ har til gjengjeld fått innpass i SØ vsa. /voɖɖan/, og har tilmed overlevd utrenskningene i skriftlig bokmål i 2005, noe «åffer» ikke gjorde. Andre typiske østlandske bygdemålsformer er /fekk, jekk/, /him(e)/ og /vøri/ (jf. «Der skulle vi ha vøri, Kal»), /goŋŋ/ og preposisjonene /ta, tå/ (ut-av) og /tur, tor/ (ut-or). Også her har bymålet stort sett gått over til bokmålsformene, men har beholdt formene /høɽ/ og /hue/, som også brukes i SØ.

Sluttord

Vi ser at på enkelte punkter står by- og bygdemålet sammen mot bokmålet, på andre står by- og bokmålet sammen mot bygdemålet, og på enkelte har hver av varietetene sin egen variant, f.eks. /bræut – brøyt – brøt/, /kasste – kassta – kasstet/, /fønni – finni – funnet/ eller /domm – demm – di (– demm)/. Men det kan ikke være tvil om at de fleste og viktigste forskjellene går mellom by- og bygdemålet på den ene sida og SØ på den andre, slik at bymålet ligger nærmere bygdemålsenden av skalaen enn bokmålsenden. I dag er bymålet i ferd med å trenge ut bygdemålet, som Skolseg 1999 har vist for (særlig nedre) Romerikes vedkommende. I sin tur blir bymålet påvirket av SØ/bokmålet, til en viss grad også omvendt. Vi ser at enkelte trekk i bymålet holder seg godt og er ekspansive, f.eks. tjukk /l/ av historisk /l/, /a/-former i hunkjønn og pret. av a-verb, og pret.-former som /brøyt/. Andre er på vei ut, f.eks. tjukk /l/ av historisk /rð/ og jamvektsformer i inf. og svake hankjønnsord. Det er tydelig at forskjellene mellom de to urbane varietetene er i ferd med å bli mindre, og vi er sannsynligvis på vei mot et enhetlig mål i Oslo og hele Oslo-området, som vil ligge et sted mellom de to nåværende urbane varietetene. Men dit er det nok langt fram, og akkurat åssen dette sentral-østlandske målet vil bli, er det for tidlig å spå noe om. Den som lever lenge, får se!

Litteratur

Alnæs, Karsten 1962. *Hovedlinjer av Oslo-dialektens utvikling i det siste hundreåret*. Upublisert hovedoppgave ved INSL. Universitetet i Oslo.

Beito, Olav T. 1967. *Norske målføretekster.* Oslo, Universitetsforlaget.

Hoff, Ingeborg 1968. «Målet i Aurskog og Blaker». Særtrykk av *Bygdebok for Aur-*

i Modum (Hunstadbråten 1973:5). I vikværsk brukes /innte/ i eldre mål i Vestfold, og i Østfold er /ennte/ fortsatt vanlig.

skog og Blaker, Oslo, 685–753
Hunstadbråten, Kai 1973. *Modumsmålet*. Norsk Målførearkiv, Universitetet i Oslo.
Jahr, Ernst Håkon 1981. «L-fonema i Oslo bymål». Jahr, Ernst H. & Ove Lorentz red.: *Fonologi.* Oslo, Novus, 328–344
Jahnsen, Vanja 2001. *Øst og vest for elva : en sosiolingvistisk undersøkelse av talemålet i Oslo.* Upublisert hovedoppgave ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap. Universitetet i Oslo.
Kolsrud, Sigurd 1961. *Målet i Sørum.* Oslo, Universitetsforlaget.
Kristiansen, Elsa 1996. «En kvantitativ språkholdningsundersøkelse i Drammen». *Norskrift* 90, 8–29
Larsen, Amund B. 1907. *Kristiania bymål : vulgærsproget med Henblik på den utvungne Dagligtale.* Kristiania, Cammermeyer.
Lødrup, Helge 1982. «*De* og *dem* i dialekten på Oslo vestkant». *Norskrift* 37, 54–58
Papazian, Eric 1978. «*Hu* sa at aldri hadde *a* sett *henner* så sinna : litt om bruken av disse pronomenformene i en Oslomålstekst og i Oslomålet mer generelt». *Norskrift* 19, 54–79
Papazian, Eric 1983. «Mer om *de* og *dem* som ikke-subjekt i normalisert Oslomål». *Norskrift* 39, 20–47
Papazian, Eric & Botolv Helleland 2005. *Norsk talemål : lokal og sosial variasjon.* Kristiansand, Høyskoleforlaget.
Refsum, Helge 1953. «Romeriksmålet». Særtrykk av *Årbok for Romerike Historielag,* Oslo.
Skjekkeland, Martin 1997. *Dei norske dialektane : tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla.* Kristiansand, Høyskoleforlaget.
Skolseg, Ellen 1999. «Romeriksdialektas levevilkår i skuggen av Oslo». Kleiva, Donali, Nesset & Øygarden red.: *Austlandsmål i endring: dialektar, nynorsk og språkhaldningar på indre Austlandet*. Oslo, Samlaget, 129–139
Trudgill, Peter 1974. *Sociolinguistics : An Introduction.* Harmondsworth, Penguin Books.
Western, Knut 1976. «A-endinger og kjønn». Ryen, Else red.: *Språk og kjønn*. Oslo, Novus, 101–112
Wiggen, Geirr 1981. *Oslo bymål : ei lærerrettleiing*. Skolesjefen i Oslo/Pedagogisk senter.
Wiggen, Geirr 1990. «Oslo bymål». Jahr, E. H. red.: *Den store dialektboka*. Oslo, Novus, 179–184

ELIN BROBERG:

«Kan e kjøre me DU?»

Om kasussammenfall i 2. person entall av personlig pronomen i Aust-Agder

Fra Språklig Samling nr. 3/2001

Innledning

I store deler av Aust-Agder er vi nå vitne til en språklig endring som består i at en ikke lenger skiller mellom subjektsformen og objektsformen i 2. person entall av personlig pronomen. Her er det blitt vanlig å benytte subjektsformen *du* også som objektsform. DU blir nå brukt i sammenhenger der en tidligere sa */de/, /dæ/* eller */deg/*, og setninger som «*kan e kjøre me* DU*?*», «*ska mi gå jem te DU?*» og «*det va koselig å snakke me DU*» kan en stadig høre i dette området. (Skrivemåten DU refererer til sammenfallet av subjekts- og objektsformen i 2. person entall.)

Språktrekket vekker mye oppsikt i og utenfor området. Mange har sterke meninger om og holdninger til formen. Negative utsagn av typen at folk som bruker trekket, «ikke kan grammatikk» og at de er «håpløse» og ikke like intelligente som folk med den tradisjonelle pronomenformen, er vanlige. I avisene har det blitt skrevet leserinnlegg om språktrekket. Her rapporteres det om sinte fedre og fortvilte mødre som ikke kan forstå hva som er gått galt siden barna skulle begynne å snakke slik. En av skribentene kunne meddele at «faren, som var fra Østlandet, ble helt rasende når vi sa «skal vi gå hjem til du»!» Mange lurer på hvor språktrekket kommer fra og hvem «smittebærerne» er, og de undrer seg over om dette er noe som kommer til å gi seg, eller om utviklingen vil fortsette i denne «gale» retningen.

Siden jeg selv er fra området jeg har undersøkt, har jeg et visst innblikk i språksituasjonen der. Språktrekket får som nevnt mye oppmerksomhet i området, og mange lurer på hvorfor folk bruker formen. Kan en ikke bøye pronomen lenger? En informant fra Harstad mener det er «rart vi ikke bøyer som vanlige folk». Fra min egen gymnastid i Arendal vet jeg at dette er et trekk en helst unnlot å bruke om en ikke skulle bli stemplet som lite begavet. Holdningene er sterke mot dette språktrekket.

Mange andre pronomener har bare én form; f.eks. *dere* på bokmål og *dei* på nynorsk. Sammenfall av bøyningskategorier i pronomen er ikke nytt i norsk språk. Det kan derfor synes merkelig at nettopp dette sammenfallet skulle kvalifisere for mer rettelser i skolene og mer motstand i befolkningen generelt. Hva er det egentlig som er så ille med DU? Hvorfor blir ikke formen vurdert på linje med andre pronomenformer? Spørsmålene er mange omkring bruk av DU-formen.

Når jeg valgte dette som emne for min hovedfagsoppgave i nordisk språk, var det med bakgrunn i et ønske om bl.a. å gi svar på spørsmål som folk i området stadig stiller seg. Ingen har tidligere foretatt noen egentlig undersøkelse av språktrekket, og professor Gjert Kristoffersen, som har ytret seg om emnet, sier i en artikkel at «gode og avgjørende data synes å mangle» (Kristoffersen 1997:78: «Det va'kje no vanskeli å snakke me du» I Bondevik, Jarle & fl. (red.) *Festskrift til Egil Pettersen* Bergen : 1997:72–90).
I hovedfagsoppgaven valgte jeg derfor å se nærmere på dette språktrekket. Jeg tok sikte på å belyse trekket fra ulike ståsteder. Det innebærer at jeg ville finne svar på følgende spørsmål:

1. Hvor finnes DU-formen nå?
2. Hvor utbredt er DU-formen i ulike geografiske områder?
3. Hvor gammel er DU-formen?
4. Hvor oppstod DU-formen?
5. Hvor utbredt er DU-formen i ulike syntaktiske funksjoner?
6. Hvordan er folks holdninger til DU-formen?

For å belyse denne problemstillingen brukte jeg spørreskjema. Spørsmålene var sammensatt slik at de samlet sett skulle kunne gi svar på problemstillingen. I alt 10 skoler var med i undersøkelsen. Disse representerer stedene Lillesand, Grimstad, Arendal, Hisøy, Moland, Tvedestrand, Risør, Birkeland, Froland og Åmli. Totalt deltok 188 informanter i undersøkelsen. Elevene var 15 år og gikk i 9. klasse på ungdomsskolen da undersøkelsen ble gjort.

Resultater

1) Hvor finnes DU-formen nå?
Så vidt jeg har kunnet fastslå, finnes DU-formen hovedsakelig i Aust-Agder, men den har også blitt rapportert fra Snartemo i Hægebostad kommune i Vest-Agder. I Sogn og i Nordland har andre språkforskere rapportert om forekomster. Dessuten kan DU-formen se ut til å ha fått innpass i Telemark. Her rapporterer lærere at grunnskolebarn fra Felle har tatt opp trekket. Dette stedet ligger nokså nær grensa til Aust-Agder.

2) Hvor utbredt er DU-formen i de ulike geografiske områdene?
Det er naturligvis vanskelig å si noe nøyaktig eller sikkert om *hvor utbredt* formen er i de ulike områdene i Aust-Agder. Men gjennom spørreskjemaundersøkelsen og samtaler med folk har jeg funnet ut at Tvedestrand, Moland, Hisøy og Froland er blant de stedene som ser ut til å ha høyest utbredelse av formen. Her er antall unge DU-brukere oppe i 85,5 %. I kystbyene Arendal og Grimstad er formen godt kjent. Antall DU-brukere ligger her på mellom 60 og 70 %. Lillesand, Birkeland, Åmli og

Risør kommer i kategorien hvor formen er middels utbredt (40–60 %). Formen finnes altså blant ungdom i store deler av Aust-Agder, men kjerneområdet er nok Tvedestrand/Froland. Minst utbredelse finner vi i Birkeland/Lillesand i vest, i Åmli i innlandet og i Risør i øst. I Setesdalen ser det ut til at fenomenet (foreløpig!) ikke har fått innpass.

Dette vises på kartet nedenfor, der DU-området er avgrenset med en svart strek. De mørke områdene innenfor streken refererer til en middels bruk av den «nye» pronomenformen. Det noe lysere området refererer til en stor bruk av DU-formen, mens det lyseste feltet representerer kjerneområdet, dvs. sentrum eller tyngdepunktet for bruk av det nye språktrekket.

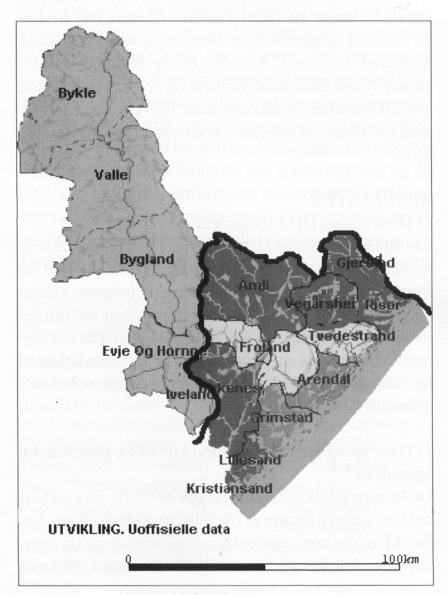

3) Hvor gammel er DU-formen?

Det er ikke mulig å angi noe nøyaktig startpunkt for bruk av DU-formen. Ved talespråksendringer dreier det seg ikke om brå og plutselige vendinger, men om gradvise prosesser. Dessuten er materialet som finnes for å si noe om formens alder, for en stor del av muntlig karakter. I arbeidet med slike språktrekk må en for en stor del støtte seg til informasjon fra folk i området. Ut fra mine opplysninger ser det da ut til at formen neppe finnes hos mennesker som er eldre enn drøyt 60 år i dag. Formen (DU) ser altså ikke ut til å være eldre enn dette. I de områdene hvor DU-formen ikke ble så hyppig rapportert, var det vanlig at informantene svarte at de hadde fått formen nylig. Når vi samordner utsagnene, ser det ut til at formen kan

være ca. 40 år i Arendal. Noe yngre, dvs. 20–30 år, ser den ut til å være i Grimstad og Lillesand. Risør i øst og Birkeland i vest har antagelig bare hatt uttrykksmåten i 15–20 år.

Resultatene av undersøkelsen gir også uttrykk for en annen tendens. Det ser nemlig ut til at formen er hyppigere i bruk der den synes eldst, mens den er mindre i bruk på de stedene der den er forholdsvis ny. Dette viser også at språkendringer trenger tid på seg før de får fullstendig innpass i språket i et større område.

4) Hvor oppstod DU-formen?

Når det gjelder spørsmålet om hvor formen oppstod, går resultater i denne undersøkelsen i retning av Tvedestrand. En del eldre mennesker fra Tvedestrand kan bekrefte at formen var i bruk da de var unge, noe som tyder på at DU-formen dukket opp svært tidlig i Tvedestrand. Det at nettopp dette området har mange voksne DU-brukere i dag, kan også underbygge påstanden om det tidligere ladestedet Tvedestrand som novasjonssentrum, dvs. det stedet der språktrekket først oppstod. Tvedestrands-distriktet er ellers det området som samlet har flest DU-brukere. Også dette tyder på at formen er godt forankret der.

5) Hvor utbredt er DU-formen i ulike syntaktiske funksjoner?

I undersøkelsen ønsket jeg også å finne svar på hvordan DU-formen fordelte seg på ulike syntaktiske funksjoner, dvs. i hvilke posisjoner i setningen formen var hyppigst i bruk. Jeg undersøkte den grammatiske utbredelsen til DU-formen i de såkalte avhengige funksjonene, dvs. funksjonene direkte objekt, indirekte objekt, preposisjonsobjekt (eller adverbial) og predikativ. Denne delen av undersøkelsen ble kun utført ved fire av de ti skolene som ellers er med i undersøkelsen, nemlig i Arendal, Grimstad, Lillesand og Åmli.

Resultatene viser at DU-formen brukes i alle de avhengige posisjonene. Det er altså vanlig å benytte en DU-form som direkte objekt, «e så DU i byen i går», i indirekte objekt, «e fortalte DU vel om festen?», i preposisjonsobjekt, «e kan kjøpe den av DU» og i predikativ, «er like høy som DU». Men utbredelsen er noe ulik i de forskjellige funksjonene. Dette kommer fram av figuren nedenfor:

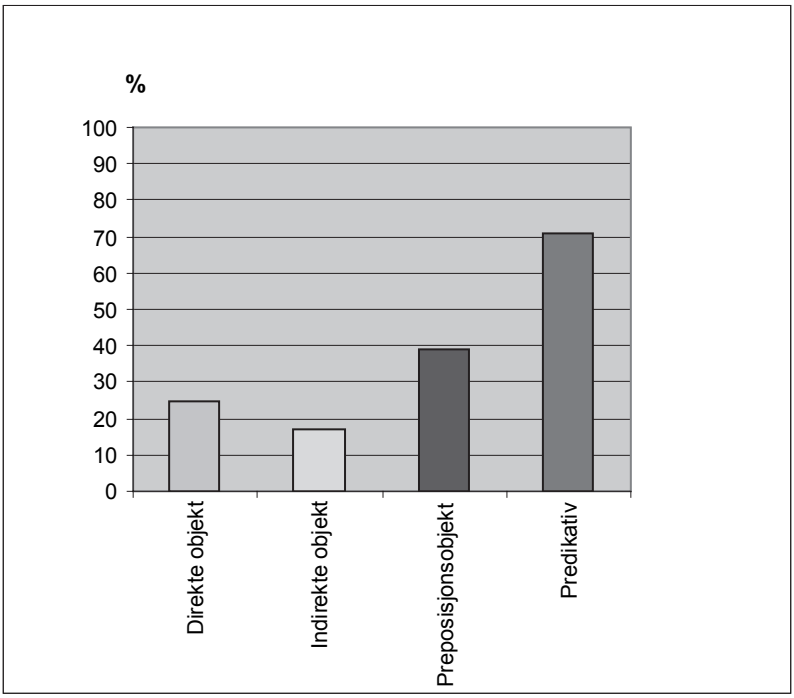

Her ser vi at indirekte objekt har minst bruk av DU-formen, mens predikativ har en markert høyere andel enn de øvrige syntaktiske funksjonene. Årsakene til nettopp denne fordelingen kan en bare spekulere i, men det er ikke overraskende at nettopp predikativ har den høyeste andelen. Dette er en posisjon der det i en del tilfeller er vanlig å benytte en subjektsform, og siden DU-formen er lydlig lik subjektsformen *du*, er dette altså et resultat en kunne vente seg.

Figuren ovenfor viser hvordan DU-formen fordeler seg grammatisk, men den sier ikke noe om hvordan fordelingen er i de ulike geografiske områdene. Til dette formålet gir «kakediagrammer» bedre oversikt. Nedenfor er det slik at hele «kaka» viser den totale DU-bruken, og ett «stykke» (dvs. en syntaktisk funksjon) viser hvor stor andel nettopp denne syntaktiske funksjonen har av hele DU-bruken, av hele «kaka». På denne måten blir det tydeligere i hvilke syntaktiske funksjoner DU-formen er vanligst og i hvilke den ikke er så vanlig.

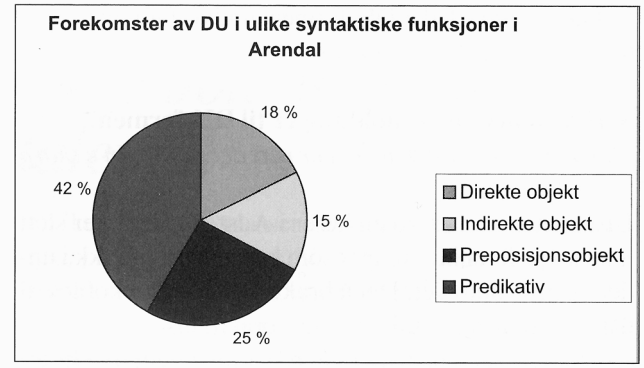
Forekomster av DU i ulike syntaktiske funksjoner i Arendal
18 %
15 %
25 %
42 %
Direkte objekt
Indirekte objekt
Preposisjonsobjekt
Predikativ

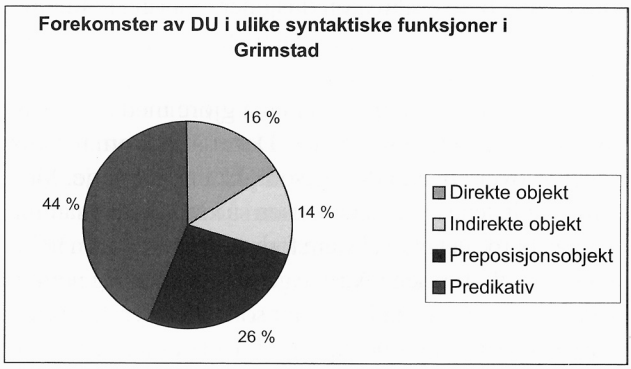
Forekomster av DU i ulike syntaktiske funksjoner i Grimstad
16 %
14 %
26 %
44 %
Direkte objekt
Indirekte objekt
Preposisjonsobjekt
Predikativ

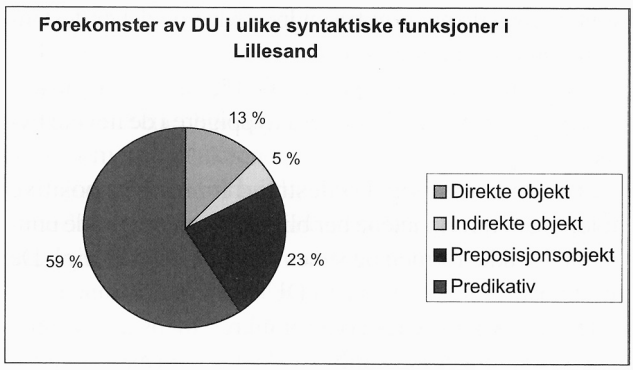
Forekomster av DU i ulike syntaktiske funksjoner i Lillesand
13 %
5 %
23 %
59 %
Direkte objekt
Indirekte objekt
Preposisjonsobjekt
Predikativ

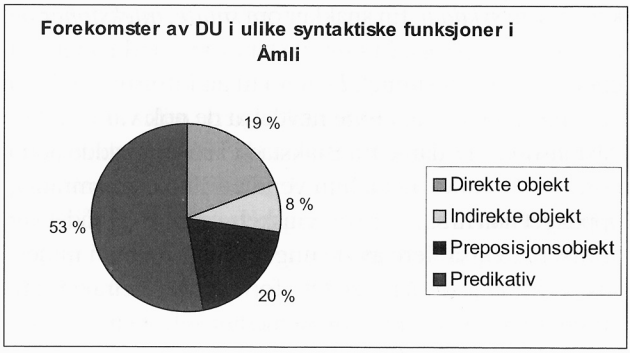

Vi ser at alle de undersøkte stedene har innbyrdes den samme fordelingen av DU i ulike syntaktiske funksjoner. Dette er en interessant observasjon, fordi den kan bidra til å si noe om hvordan en språklig endring går for seg. Det kan se ut til at formen først har fått innpass der den har høyest bruksfrekvens, mens den senest har fått innpass der den ikke er så utbredt grammatisk sett. DU-formens «livsløp» ser da ut til å ha begynt i predikativ stilling for så å ha gått videre til preposisjonsobjekt og direkte objekt og senest til indirekte objekt. Dette mener jeg gjenspeiler en tanke om at språkendringer ikke skjer «over natta» eller på et bestemt tidspunkt, og at de heller ikke skjer samtidig i alle syntaktiske funksjoner. Jeg mener dette er et eksempel på at språklige endringer er gradvise og flytende overganger. Trinn-for-trinn-teorien som tidligere har vært brukt til å forklare språklig endring (f. eks. hvordan *p, t, k* gradvis (igjen!) er i ferd med å ta over for *b, d, g* på den såkalte bløde kyststribe) kunne utvides til å bli en forklaringsmodell der DU-formen får innpass i syntaktisk funksjon etter syntaktisk funksjon.

6) Hvordan er folks holdninger til DU-formen?

«Sønnen min sier det au, det er rart det der – han e skarp au se du!»

Utsagnet stammer fra en lærer i Aust-Agder og er slett ikke utypisk for holdninger som kommer til uttrykk i undersøkelsesområdet. Det å bruke DU-formen kobles til dårlig eller mangelfullt utviklet språkfølelse.

Generelt kan en si at det hersker mye negative holdninger til formen. Både blant voksne og unge språkbrukere er negative kommentarer omkring formen vanlig. Det er naturligvis vanskelig å tillegge noen spesielle holdninger eller trekke konklusjoner omkring holdninger. Det er ikke slik at det er et enten-eller-forhold, at en enten er negativ eller positiv til bruk av *du* som objektsform i 2. person entall. Snarere har en å gjøre med størrelser som ikke kan veies eller måles. Det er snakk om forhold som glir over i hverandre og som ikke er entydige. Men fordi resultatene av

undersøkelsen så klart peker i samme retning, burde det likevel være forsvarlig å si noe om holdninger til DU-formen i Aust-Agder. Det viser seg nemlig at Arendal og Grimstad framstår som områder der de negative holdningene stikker dypest. Det er gjennomgående folk i disse to kystbyene som viser de sterkeste holdningene mot DU-formen. Her opplever flest elever å bli rettet på hvis de for eksempel sier «kan e låne den a DU?». Her er det også flest elever som unngår uttrykksmåten i kontakt med mennesker fra andre steder, og det er flest informanter som synes formen er «stygg» og «rar». Tilleggskommentarer av typen at DU-brukere er «håpløse», «harry», eller «mongo», er også hyppigere i de nevnte byene.

I Froland, Åmli og Tvedestrand finnes mer positive holdninger. Informantene her blir sjelden rettet på; de unngår heller ikke formen og synes selv den er «naturlig». De mest positive holdningene til DU-formen er å finne i områder der formen synes godt forankret, mens de mest negative holdningene er vanligere der hvor formen er yngst.

Sykdomsterminologi

Ellers er det verdt å legge merke til at det i hele området som ble undersøkt, er vanlig å omtale det nye språktrekket som en *sykdom*. En snakker om *smitte*, *infeksjoner* og det å være *angrepet*. Et område kan være sterkt angrepet eller bare så vidt smittet. Dattera til en informant i Åmli var «ille», og det ble i Evje hevdet at de nok var i «inkubasjonstida». Ei dame fra Blakstad i Froland hadde bodd borte en årrekke, og da hun vendte tilbake til området, oppdaget hun til sin store overraskelse at hele området var «infisert». Også flere av de unge informantene i undersøkelsen sier at det å bruke DU-formen, er å betrakte som en sykdom, og mange av disse medgir selv å være «smittet». En gutt fra Arendal sa for eksempel at «det høres ut som en sykdom». Foreløpig ser det altså likevel ut til at «smitten» hovedsakelig holder seg innenfor Aust-Agder fylke.

Framtidsutsikter

Det er ingen tvil om at DU-formen er godt forankret i språkbruken til ungdommer i Aust-Agder. I hele området var det mange som svarte at de brukte en slik uttrykksmåte. Men vil språktrekket spre seg til stadig nye språkbrukere og til stadig nye geografiske områder? Dette er det ikke lett å gi noe entydig svar på, men mye tyder på at språktrekket sprer seg. Egentlig kunne en tenke seg at faktorer som motstand i deler av den voksne befolkningen og negative holdninger til DU-formen kunne bidra til å trenge uttrykksmåten tilbake, men dette har ikke skjedd. Vi har her altså å gjøre med en språkendring som sprer seg på tross av slik motstand. Dessuten sprer den seg på tross av at den ikke har støtte i skrift. En del endringer kan lettere få gjennomslag fordi de nye formene er representert i en av målformene våre, men slik er det altså ikke med DU-formen. Fortsatt må en i begge målformer skrive objektsformen i 2. person entall som *deg*.

Det at formen likevel sprer seg, kan en se på som et uttrykk for det språkforskeren Peter Trudgill har kalt *covert prestige,* og som vi kan oversette med *skjult prestisje*. En tanke om at språktrekk sprer seg på tross av sosial fordømmelse kommer til uttrykk i en slik teori. Det dreier seg om fenomen som f.eks. virker i noen ungdomsgrupper og som bidrar til spredning av nedvurderte språktrekk. En identifiserer seg ved en slik språklig handling med språkbruken til de andre medlemmene av gruppa. Språkets identitetsfunksjon har betydning i en slik sammenheng. Vi liker å være like hverandre også i språkdrakt.

Endringer som er knyttet til begrepet *skjult prestisje*, kan være eksempler på såkalt *aldersstratifisering*, eller det Trudgill kaller *age-graded change*. En slik endring inntreffer på samme stadium i generasjon etter generasjon, men den blir ikke tatt opp i voksenspråket. Dette er ikke tilfelle med DU-formen. Også voksne personer sier «det va koselig å snakke med DU», og vi kan derfor være rimelig trygge på at det dreier seg om en varig språklig endring. Det ser ut til at en i Aust-Agder er kommet ett skritt nærmere et totalt sammenfall av bøyningsformer i de personlige pronomenene.

Hvordan holdningene til DU vil komme til å bli framover, er et åpent spørsmål. Blir folk vant til bruk av DU-formen etter hvert? Det er i store deler av undersøkelsesområdet en stor andel av befolkningen som bruker trekket, og når DU etter hvert er den vanligste formen også blant voksne språkbrukere, kunne en tenke seg at motstanden ville avta og at bruken ikke ble så hyppig korrigert og motarbeidet som vi ser eksempler på i dag. Men det er likevel ikke godt å vite hvordan det vil gå med DU!

ARNE TORP:

Älvdalsmålet – Skandinavias merkeligste dialekt

Fra Språklig Samling nr. 2/2002

Dialektbruk i Norge og i grannelanda

Vi her i Norge tror gjerne at det er større dialektvariasjon her i landet enn i nabolanda, og det samme tror også folk i nabolanda om oss. Dersom vi tenker på situasjonen i dag, er dette heller ikke merkelig; det er nemlig bare i vårt land at en som utenbygds boende kan risikere å bli servert noe bortimot reinspikka bygdemål når en tilfeldigvis kommer i snakk med folk. Når svensker og dansker i dag treffer landsmenn de ikke kjenner, er det nærmest en uskreven lov at de går over til rikspråk i en slik situasjon, sjøl om de til daglig snakker en eller annen dialekt med familie, venner og kjente i nabolaget. I Norge er dette som kjent annerledes; her kan fremdeles hvem som helst bli utsatt for hva som helst av lokalfarga talemål. Norge blir dermed regna som dialektparadiset av dem som synes det er flott at alle kan få stå fram med sitt naturlige talemål, mens andre synes det er stor synd og skam at ikke vi som bruker dialekt kan ta oss sammen og «prate skikkelig», slik som folk gjør i andre land når de snakker med fremmenfolk eller taler offentlig.

Dansk dialektvariasjon

Det at dialektene i nabolanda er lite synlige i dag, betyr imidlertid ikke at det aldri har eksistert dialekter der, snarere tvertimot. Det nordiske landet som i forhold til arealet uten tvil har hatt de største dialektforskjellene, er nok Danmark; her er jo hele landet nemlig mindre enn Finnmark fylke, mens de mest fjerntliggende tradisjonelle dialektene – f.eks. bornholmsk og vestjysk – er innbyrdes helt uforståelige, noe som jo neppe er tilfellet i vårt land, trass i mye større både geografisk avstander og naturlige hindringer for samferdsel mellom ulike landsdeler. Noe av forklaringa på at de danske dialektene er såpass ulike som de er, er sannsynligvis den tradisjonelle bosettinga i Danmark, som har vært landsbyer, mens folk i Norge har bodd på enkeltgårder. En landsby er et såpass stort samfunn at folk kan leve hele livet i det samme miljøet med minimal kontakt utenfor landsbyen, mens en enkeltgård aldri kan være sjølforsynt på samme måten. Dette er trolig noe av grunnen til at dialektforskjellene i Norge faktisk er relativt moderate, når en tar hensyn til at arealet er stort og topografien vanskelig.

Dalarna – et mylder av dialekter

I Sverige har busettinga også i større grad enn i Danmark vært basert på enkeltbruk, og i det meste av Sverige er heller ikke dialektforskjellene relativt sett så store som i Danmark. Ett område i Sverige peker seg likevel ut med en helt ekstrem dialektvariasjon på et lite område: Dalarna (se kart s. 187). Her fins det så store dialektforskjeller at folk som bare bor noen få mil fra hverandre ikke kan snakke sammen på det lokale talemålet, men må bruke «swenska», som de sier, dvs. svensk rikksspråk, for å kommunisere. Og slik har det utvilsomt vært i flere hundre år. Dersom vi ser på bosettinga i dette området, finner vi i alle fall noe av forklaringa. Her har vi nemlig akkurat som i Danmark hatt store landsbyer, der flere hundre mennesker har bodd sammen i tette samfunn, og slik har det sikkert vært siden langt tilbake i mellomalderen. I seinere tid har riktignok ikke disse bygdene vært isolerte; i lang tid har folk fra Dalarna foretatt arbeidsvandringer til sentrale deler av Sverige, der mannfolka bl.a. hadde arbeid på storgodsa der, og kvinnfolka tjente hos fine folk i byene. Men trass i denne kontakten har folket i Dalarna beholdt sitt særprega språk, helt fram til våre dager. Og dette særpreget kan knapt skyldes noe annet enn relativt sterk isolasjon over en ganske lang periode, som da nødvendigvis må ligge langt tilbake; helt sikkert i mellomalderen, for alt på 1600-tallet var i alle fall dalmålet så avvikende fra annen svensk at folk så på det som noe helt spesielt. I 1622 ble det oppført et skuespill på älvdalsmål til minne om Gustav Vasas inntog i Stockholm hundre år før, og dette ble kommentert av de lærde i Uppsala. Språket har også vært brukt skriftlig i f.eks. bryllupsdikt og annen leilighetspoesi helt fra 1600-tallet, på samme måte som f.eks. norske dialekter ble brukt i tilsvarende litteratur i dansketida. Dalmålet er altså en dialekt som absolutt ikke blir ringeakta i Sverige, snarere tvertimot, det blir faktisk regna for å være en veldig viktig del av den lokale identiteten. Men nettopp det at det er *så* spesielt, setter samtidig en effektiv stopper for å bruke det som kommunikasjonsmiddel utenfor lokalsamfunnet, slik de langt mindre særprega norske dialektene jo i veldig stor utstrekning blir. Det har derfor i lang tid eksistert det som kalles diglossi eller bidialektisme i Dalarna – man har snakka «mål» som de sier med sambygdinger, og «swenska» med alle andre. Men i vår tid med langt større mobilitet enn før, blir det stadig vanligere at en eller annen samtalepartner ikke forstår dalmål, og da må naturligvis alle snakke «swenska», for det kan jo alle.

Dalmålet i dag – et trua språk, med mange venner

Resultatet er i dag at bare en svært liten del av de som bor i Dalarna, snakker dalmål, og det er stor fare for at dialekten ikke vil bli ført videre til nye generasjoner. Denne faren har kulturbevisste folk i Dalarna, og da spesielt i Älvdalen, sjølsagt vært klar over i lengre tid, og i 1981 ble foreningen *Ulum dalska* danna – «föreningen för älvdalskans bevarande». Navnet på foreningen betyr *vi skal «dalske»* dvs. snakke älvdalsmål. I denne tittelen ser vi både at älvdalsmålet er veldig gammeldags – *ulum* er 1. person flertall av verbet *ula*, som betyr å *skulle*. Her har dalmålet altså bevart ei veldig gammel bøyingsform, men samtidig har hele framlydskonsonant-

gruppa *sk-* forsvunnet – med andre ord ei radikal forandring. Og dette er i grunnen ganske typisk: På den ene sida er mange gamle former bevart – bøyingssystemet ligner i grunnen ganske mye på færøysk, som også er gammeldags sammenligna med norsk – og på den andre sida finner vi mange påfallende nyutviklinger; for eksempel er alle h-er totalt forsvunnet; *hest, hår* og *hus* heter f.eks. *est, år* og *aus*. Det siste ordet ligner jo granngivelig på cockney – altså londondialekt – men det er nok heller tilfeldig; det har nok aldri vært noen nær kontakt mellom Älvdalen og London. Men tilbake til foreningen *Ulum dalska,* som i dag faktisk har over 2.000 medlemmer, og dermed kan kalle seg Sveriges største språkforening. Og den ligger heller ikke på latsida; i løpet av de siste åra har den gitt ut eller støtta utgivelse av en rekke publikasjoner, bl.a. ordbok og grammatikk + en rekke små barnebøker, bl.a. en serie på sju små hefter om en elgkalv, der teksten også er lest inn på kassett. Det er også kommet ut en oversettelse av hele Johannesevangeliet til älvdalsk, så dette er i høyeste grad en dialekt som tas på alvor. Som en liten smakebit på den älvdalske barnelitteraturen har vi gjengitt noen sider fra det vesle heftet om «Barin» av Björn Rehnström. Som det vel går fram av illustrasjonene, er *Barin* et slags overnaturlig vesen av heller ubestemmelig framtoning. Legg for øvrig merke til at vesenet kalles både *Barin* og *Bårån*. Älvdalsmålet har nemlig også kasusbøying, og *Barin* er nominativ, mens *Bårån* er akkusativ. I dativ blir det *Båråm*. Så her veksler det både med vokaler og konsonanter. Under bildene er det oversettelse av bildetekstene; den er henta fra forfatteren Björn Rehnströms heimeside; de norske kommentarene står for mi regning. De som vil lese mer om *Bårån* eller se på andre av disse barnebøkene, kan besøke forfatterens heimeside, http://go.to/byonn. Dersom noen er interessert i å kontakte foreningen *Ulum dalska*, så er nettadressen deres http://www.ulumdalska.se/. God fornøyelse!

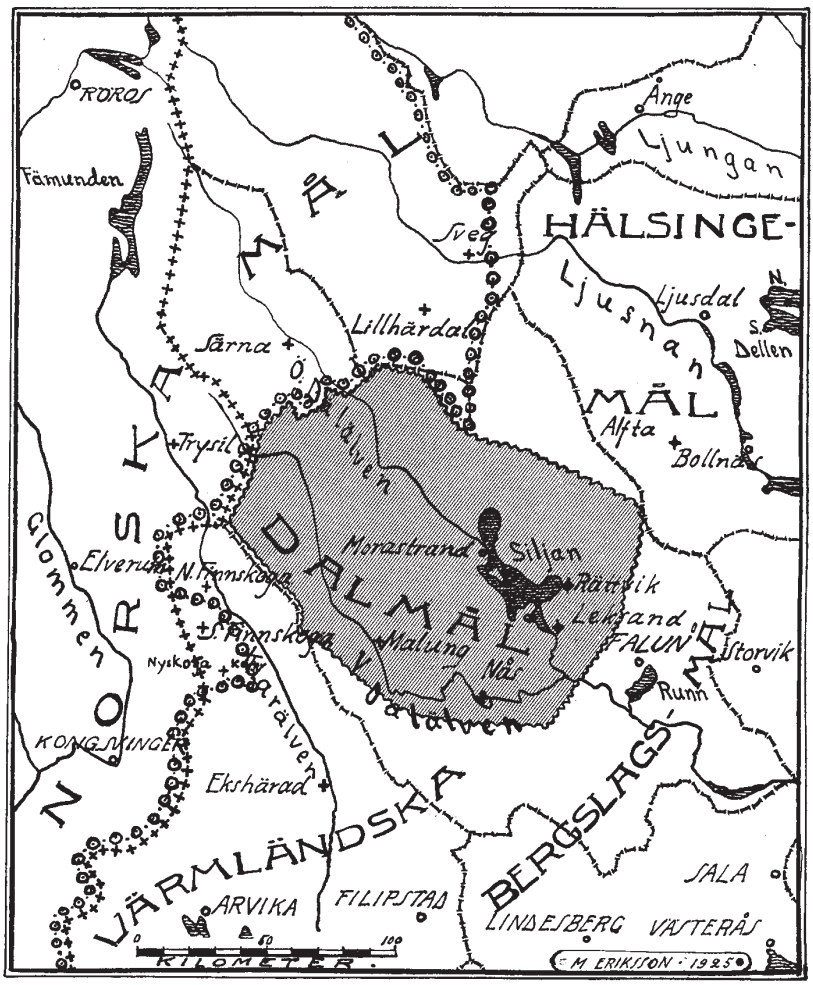

Her er et kart over dalmålsområdet, henta fra Lars Levander: Dalmålet I + II, *et verk fra 1925 på hele 321 + 367 sider. Den moderne Älvdalens kommun strekker seg fra like nord for Morastrand (= Mora) ved Siljan oppover langs Österdalälven helt til norskegrensa. De to bygdene Idre og Särna (bare det siste navnet står på kartet), som ligger nærmest norskegrensa, har som vi ser ifølge Levander «norsk mål», og det er ikke uventa; disse bygdene hørte nemlig til Norge fram 1644, da de ble okkupert av Sverige, og først fra 1751 ble de offisielt en del av Sverige. Landskapet nord for Älvdalen, Härjedalen, var også norsk fram til freden i Brömsebro i 1645. Etter gammel*

grenseregning ligger altså Älvdalen helt på grensa mot Norge, og etter kommunesammenslåingene i Sverige grenser Älvdalens kommun igjen til Norge – men ingen snakker dalmål i den nordvestre delen av kommunen.

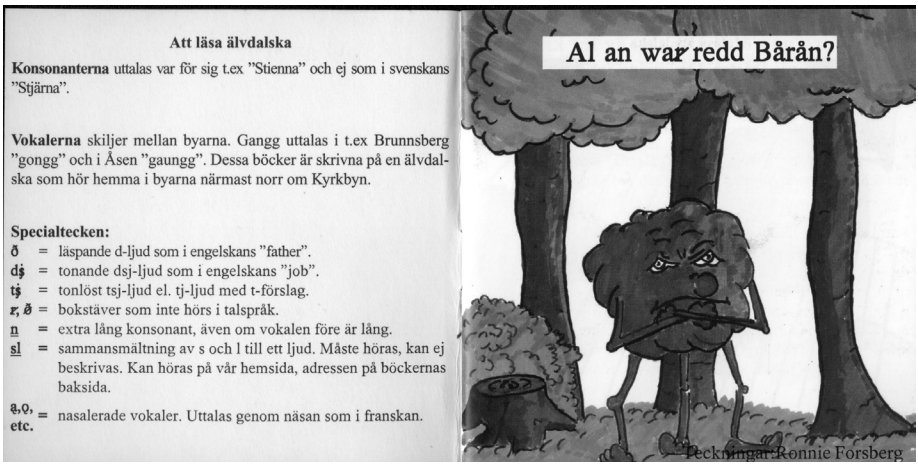

Att läsa älvdalska

Konsonanterna uttalas var för sig t.ex "Stienna" och ej som i svenskans "Stjärna".

Vokalerna skiljer mellan byarna. Gangg uttalas i t.ex Brunnsberg "gongg" och i Åsen "gaungg". Dessa böcker är skrivna på en älvdalska som hör hemma i byarna närmast norr om Kyrkbyn.

Specialtecken:

ð = läspande d-ljud som i engelskans "father".
dȿ = tonande dsj-ljud som i engelskans "job".
tȿ = tonlöst tsj-ljud el. tj-ljud med t-förslag.
r, ð = bokstäver som inte hörs i talspråk.
n = extra lång konsonant, även om vokalen före är lång.
sl = sammansmältning av s och l till ett ljud. Måste höras, kan ej beskrivas. Kan höras på vår hemsida, adressen på böckernas baksida.
ą, ǫ, etc. = nasalerade vokaler. Uttalas genom näsan som i franskan.

Al an war redd Bårån?

Teckningar: Ronnie Forsberg

Oversettelse av teksten til høyre: *Ska man vara rädd för Barin?*

Teksten ovenfor og i ramme på de neste sidene er henta fra ei barnebok av Björn Rehnström, *Barin.* Først står det noen leseregler, litt om intern dialektvariasjon mellom de enkelte landsbyene i Älvdalen, samt ei forklaring av hva de spesielle skrifttegna står for. Älvdalsmålet har nemlig også mange spesielle *lyder*, bl.a. ð (som th-lyden i engelsk *this*), en lyd som for øvrig også fantes i norrønt. Dessuten fins det nasalerte vokaler, som i fransk, og slike vokaler er også et eldgammelt trekk som er bevart i dette målet.

Oversettelse s. 4: *De som är gamla har berättat för barnen om Barin. Och barnen har blivit rädda för Barin. – Har ni hört om Barin, barn?*

Her ser vi mange gamle trekk; bl.a. flertallsbøying av verb (*iro* = er; *åvå* = har; 3. person); i *åvå* ser vi dessuten såkalt jamning mellom vokalene, som er velkjent også i norske dialekter (f.eks. *fara* > *fåra*, som det også heter i älvdalsk). Formen *åvå* + *avið* (= har, 2. person flt.) og *ärt* (= hørt) er samtidig eksempler på det omtalte h-bortfallet.

Vi ser også at det ikke bare er lydene og bøyingene som er annerledes enn vi er vant til, også mange ord er ukjente; f.eks. *kripper* = barn. Det er ikke minst alle de spesielle orda som gjør dalmåla helt ubegripelige for folk fra andre områder.

Oversettelse s. 5: *– Barin har tre ben och är alldeles svart. Han syns nästan inte, när han springer över mullen ute i potatislandet, sa de. – Oj oj oj, så ful han är!*

Her kommer verba *ha* og *være* igjen i entallsform (ar = har; ir = er). Verbet *kåyta* = springe er ikke ukjent på norsk side av grensa heller; det svarer nemlig til verbet *kuta*, som Aasen oppgir både fra Trøndelag og Østerdalen.

Ordet *pärlot* (her i dativ bestemt form *pärlotim*) er artig; det betyr potetåker, men ordrett betyr det «pærelott» (lott = del). I Älvdalen har de altså funnet ut at poteten ligner mer på ei pære enn på et eple, ulikt det en har i mange andre deler av Europa; jf. fransk *pomme de terre*, nederlandsk *aardappel* og (bl.a.) norsk telemål *jordeple*; som alle betyr det samme. I Telemark heter det forresten oftest bare *eple* («vanlig» eple kalles derimot *søteple*).

Ordet *liuät* er nok ukjent for de fleste både svensker og nordmenn i dag; det er derimot slett ikke noe lokalt älvdalsord, men tvert imot velkjent i alle former av eldre nordisk språk; på norrønt heter det *ljótr* og Aasen har forma *ljot*; i norske dia-

lekter kan det hete f.eks. *jot* og *jøt*, og det betyr altså *stygg* (= svensk ful). Velkjent er derimot det avleda substantivet *lyte* = feil, skavank; altså egentlig noe som er stygt.

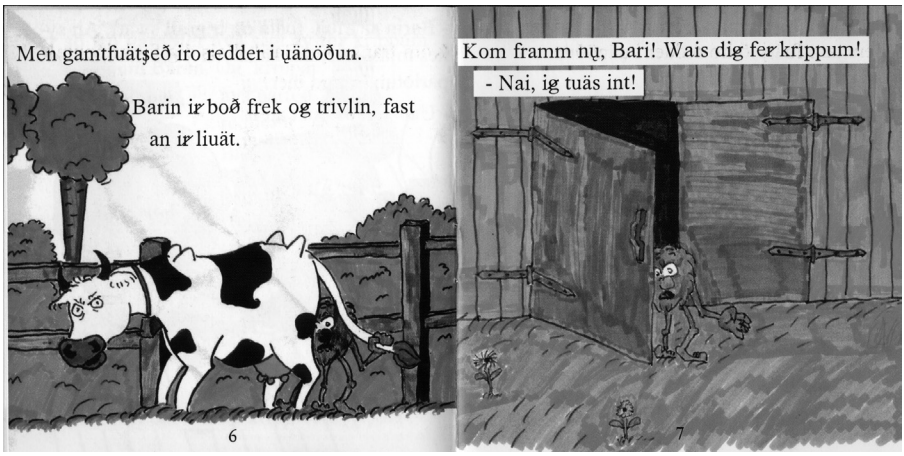

Oversettelse s. 6: *Men de gamla är rädda i onödan. Barin är både snäll och trevlig, fast han är ful.*

Ordet *gamtfuätsjeð* betyr ordrett «gammeltfolket», altså ett sammensatt ord. Her legger vi også merke til at l-lyden forsvinner på samme måte som i dialekter på Indre Agder og i Øvre Telemark; i Älvdalen heter det altså (bl.a.) *fuok, mjok, kåv, siuov* osv. (= folk, mjølk, kalv, sjølv), nesten akkurat som i de norske dialektene. Og engelsk har som kjent også den samme tendensen; jf. uttalen av ord som *folk* og *calf*. Det er heller ikke uventa at navnet *Älvdalen* viser den samme overgangen – på älvdalsmål heter det nemlig *Övdaln*.

Vi legger også merke til at k-en blir forandra foran den bestemte artikkelen; det heter altså f.eks. *fuätsjeð* og *mjotsje*, på tilsvarende måte som det heter *fokkje* og *mjåkkji* el. lign. i Vest-Telemark.

Oversettelse s. 7: *Kom fram nu, Barin! Visa dig för barnen! -Nej, jag törs inte!*

Grunnen til at det står *Bari* i den første linja her, er ikke enda en kasusform, men rett og slett det at ordet her står uten bestemt artikkel. *Barin* er nemlig bestemt form, tilsvarende f.eks. *Nissen, Nøkken* og *Huldra* i norsk folketru; når en tiltaler vesenet, som her, må sjølsagt artikkelen bort.

Det kan nok for øvrig legges til at Barin neppe er så «snill» i den virkelige älvdalske folketradisjonen som han er blitt her i dette tegneserieheftet; der er han nok atskillig skumlere. Men en skal jo ikke skremme barn i Älvdalen heller i våre dager …

BIRGIT ATTESTOG:

«Jeg er setesdøl, jeg!»

Setesdalsmålet – eit talemål i utvikling eller avvikling?

Fra Språklig Samling nr. 4/2005

1. Innleiing

I boka til Knut Rygnestad frå 1949 siterer han dette som Holger Drachmann skreiv om Setesdal i minneboka til Anne Bjørnarå:

> Lyse gjenter, hvite serker,
> sus av foss og sang av elv.
> Lukte fjelle, åpne hjerter
> og et folk som dikter selv
> – det er Setesdalens merke.

Eg er fødd og oppvaksen i Setesdal og har vore ute i verda nokre år og teke utdanning for så å vende nasa heim att som lærar. Talemål har oppteke meg heilt sidan eg gjekk på gymnaset. Eg visste ikkje at målet eg tala var rart før då. Det var fyrste gongen eg trefte folk som ikkje skjøna kva eg sa. I det miljøet gjorde det ikkje så mykje for vi var så mange frå Setesdal og Åseral at vi hadde eit sosialt miljø utan dei som kom frå «byen». Vårt mål fungerte mellom oss og i høve til dei aller fleste lærarane, og då var liksom krinsen stor nok. Den sosiale statusen du hadde var ikkje bunden opp mot korleis du tala, for alle tala likeins. Det var andre faktorar som avgjorde din plass i hierarkiet.

På lærarskulen i Kristiansand vart eg den einaste i klassen min med «dalemål», men der var folk med mange andre dialektar som var like vanskelege å forstå som min. Med visse justeringar gjekk det greitt å fungere med det målet eg hadde med meg heimanfrå. Dessutan var tida, siste halvdel av 70-åra, på dialektbrukarane si side. Dialekt hadde blitt «in». Namna på klasselistene i øvingsklassane viste også at mange hadde røtene sine oppover i dalen. Elevane var faktisk meir tolerante enn ein del av øvingslærarane når det gjaldt å forstå dialekt. Eg hadde etter kvart blitt så «trassig» når det kom til målet at eg sat og noterte på nynorsk sjølv om den som førelas skreiv og snakka bokmål.

Etter kvart har det å halde på dialekten blitt eit prinsipp for meg, men du skal ha ein stor porsjon viljestyrke i deg for å stå mot presset. Ein skal bruke språket til å kommunisere, og når det ikkje fungerer slik, har ein eit problem. Difor kan eg svært godt forstå dei som legg bort delar av dialekten sin for å fungere og få innpass i storsamfunnet når dei ikkje vender attende til heimlege trakter for å bu og arbeide.

Alt dette har nok ubevisst vore med på å få meg til å studere norsk språk og særleg dialektar og dialektbruk med litt meir interesse enn mange andre.

Før eg starta på hovudfagsstudiet, hadde eg registrert korleis språket hadde endra seg blant ungdomane i Bygland dei siste 15 åra. Dialektbrukarar i tradisjonell forstand vart færre og færre, til og med dei med begge foreldra frå bygda endra på talemålet sitt. Dei vart etter kvart for få til å halde oppe det lokale talemålet. Inngifte gjorde også sitt til at utvatninga har gått så raskt som ho har. Når enkelte elevar snakka bokmål på skulen og andre meir innfødde spurde kvifor, fekk dei dette svaret: «Fordi moren vår vil vi skal snakke sånn.» Det undra meg alltid at desse kvinnfolka ville gifte seg med ein setesdøl og busette seg her, men nekta ungane å bruke dialekten. Men det undra og undrar meg endå meir at dei innfødde, med begge foreldra herfrå let talemålet sitt gå dukken.

Eg har hatt mange tankar om innfallsvinklar til å finne ut av dette. Omdals doktoravhandling har eg lese med stor interesse og mykje gjenkjennande nikking. Der er ei liste over dialektmerke som utflyttarane har endra på for å få språket til å fungere utanfor dalen. Er det dei same dialektmerka som dei unge innfødde i dag har lagt av? Med utgangspunkt i den avhandlinga har eg laga ei spørjeliste som ungdomane har svara på. Eg har også hatt intervju med 12 ungdomar for å undersøkje det med dialektmerke og høyre korleis dei talar.

Har ikkje språket som identitetsmarkør nokon plass blant dei unge lenger? Har faktisk språkutviklinga kome så langt at vi må vise det med utsida at vi kjem frå Setesdal? Eller er det slik at dei unge ikkje ønskjer å vere setesdølar i alle samanhengar?

2. Målsetting

2.1 Hypotese

Det har skjedd store endringar i talemålet i Setesdal dei siste 20 åra, og det som vert rekna som tradisjonelt setesdalsmål er på god veg til å forsvinne.

Gjennom 25 år har eg vore lærar i Setesdal. Først i Valle og seinare på Bygland. I desse åra har eg registrert at det lokale talemålet meir og meir må vike plassen for eit slags regionalt «indre-agdersk». Det verkar som talemålet på Evje har stor smitteeffekt oppover i bygdelaga i Bygland kommune. Kommunen har frå gamalt av vore delt i 4 kyrkjesokn. Årdal er lengst sør, så kjem Bygland, deretter Sandnes og så Austad lengst nord. Dialekten i Årdal sokn har gjennom dei siste to generasjonane vore annleis enn lenger oppe, men dette har jamna seg ut. Dei 3 andre sokna i Bygland kommune har kome inn under same paraplyen. I Bygland er det ingen tenåringsjenter som bruker ordet *eg*. Alle seier *æg*, anten dei er oppvaksne på Byglandsfjord eller på Langeid. Påverknaden frå evjemålet har slege gjennom blant dei unge.

Jamvel ein del av dei informantane som har begge foreldra frå dalen, har endra så mykje på talemålet at ingen skulle tru dei var setesdølar ut frå språket. Språk-

trekk som ein vanlegvis forbind med den lokale dialekten: diftongering, ordforråd og bøyingsformer er i stor og rask endring. Alle har ikkje like mykje endring, og alle har ikkje endra på alt, men det er så påfallande at den eldre generasjonen mange gonger lurer på om dei unge verkeleg er herfrå.

Den hardaste kjernen av dialektbrukarar er nok i Valle kommune. Dei tykkjest også framleis å ha ei meir positiv sjølvkjensle i høve til dette med dialekten og det å vere frå Setesdal. Nokre ungdomar verkar som om dei helst ikkje vil vere setesdølar korkje i sinn eller skinn. Å vere døl blir blant mange unge forbunde med noko negativt og gamaldags. Bykle kommune, og då særleg turiststaden Hovden, har dei siste åra hatt stor tilflytting. Mange av nykomarane har teke med seg sitt eige talemål, og denne gruppa er så stor samanlikna med dei innfødde at det tradisjonelle lokale talemålet knapt er å høyre blant informantane mine. Her har mange nærast fått eit slags bokmål. Dei er fødde og oppvaksne her, men med foreldre frå ulike kantar av landet. Borna har overteke talemålet til foreldra utan innslag av lokal dialekt. Dei reknar seg sjølve som innfødde trass i at dei ikkje har det lokale talemålet.

Kva er så det lokale talemålet no? Er det bokmål? Blandingsspråket som ein del talar? Eller det som språkforskarane har definert som setesdalsmål?

Det lokale talemålet anten i Setesdal eller andre stadar, må ein gå ut frå at er det språket dei innfødde talar på den bestemte staden. Greitt nok, men alle tre kategoriane ovanføre må definerast som innfødde. Dei er fødde her og har budd her heile sitt liv.

Ut frå dette er slett ikkje setesdalsmålet einsarta, og truleg ligg det eit godt stykke unna det som språkforskarane vil definere som *tradisjonelt setesdalsmål.* Talemålet i informantgruppa mi inneheld språkbrukarar som snakkar: «østlandsk», vest-telemarksk, tradisjonelt setesdalsmål med skarre-*r*, tradisjonelt setesdalsmål, men dei fleste har eit slags sørlandsk blandingsmål. I Torp sin artikkel i *Målbryting* nr. 5, 2001, skriv han om regionalisering av dialektane. Han seier m.a.:

> Dette inneber at dei mest lokale skilnadene mellom bygdemåla forsvinn og me får i staden eit meir einsarta talemål som varierer mindre lokalt (Torp 2001:79).

Dette er truleg også tendensen i Setesdal. Torp sine uttalar om at den enklare morfologien i kystmåla er på veg innover i landet og fortrengjer det meir kompliserte bøyingsverket er også noko som både lek og lærd registrerer i samtale med ungdomar i dalen (Torp 2001:80).

Tradisjonelt sett har talemålet også plassert folk på kartet i geografisk forstand. Dette tykkjest ikkje vere tilfelle lenger, og for ungdomen no til dags tykkjest heller ikkje dette vere viktig. Mange definerer seg som setesdølar sjølv om dei ikkje snakkar som foreldre og besteforeldre. Ei utsegn som denne: «*Jeg* er setesdøl*, jeg*!» er relevant blant mange unge i dalen.

2.2 Hovudmål

Undersøkinga mi konsentrerer seg om fire hovudpunkt:

- å registrere språkbruken hos unge i alderen 19–20 år
- å registrere variasjonsbreidda i talemålet i gruppa
- å sjå på variasjonar mellom dei tre Setesdals-kommunane
- å finne ut kva målmerke som har størst endring, og samanlikne dette med utflyttargruppa i Kristiansand

Den primære målsettinga med oppgåva er å finne ut korleis talemålet blant unge setesdølar, 19–20-åringar, er i 2003. Korleis talar dei eigentleg? Har dei eitt mål på papiret og eitt i praksis? Har dei to talemål (bidialektale)? Eller nyttar dei ulike talemålsvariantar i ulike situasjonar (kodeveksling)? Kor store er endringane (tilpassingane) i høve til det tradisjonelle talemålet? Kva er det ungdomane i Setesdal har endra på, og kva har dei endra til? Korleis talar dei av informantane som har mest setesdalsmål? Eg vil sjå på variasjonar og skilnader mellom dei tre kommunane Bygland, Valle og Bykle.

Til slutt kjem eg inn på kva målmerke som har størst endringsprosent. Her har eg vald ut 20 språktrekk som eg vil undersøkje nærare. Utvalet gjeld alt frå bruk av einskild ord som (*fra* eller *frå*) til bøyingsformer (*sover* eller *søve*) og ordforråd. Eg vil samanlikne mine resultat med dei resultata som Omdal fekk i si undersøking i 1994 (Omdal 1994:157). Er endringane dei same hos dei som bur i Setesdal, som hos utflyttargruppa i Kristiansand?

Desse resultata håpar eg kan vere med å peike på mogelege forklaringar til endringane og skilnadene, og kanskje kaste lys over kvifor det nettopp er desse endringane som skjer.

2.3 Metode

For å finne ut av dette har 60 av i alt 85 ungdomar fødde i 1983 og 1984 i Bygland, Valle og Bykle svara på eit skjema med 20 spørsmål. Gjennom denne spørsmålsrekkja vart det undersøkt 8 fonologiske, 6 morfologiske og 6 leksikalske trekk ved språket. Av dei 60 informantane valde eg så ut 12 til intervju, som eg tok opp på mini-disk (MD). Av desse ungdomane var det 6 som hadde far frå dalen, 1 som hadde mor frå dalen, 1 der ingen av foreldra var her frå og 4 der begge foreldra kom frå dalen. 8 av dei 10 målmerka som eg såg på ved gjennomgang av intervjua, er dei same som Omdal registrerte størst endring på i si undersøking frå 1994 (Omdal 1994:157). Ved å registrere dialektbruken i desse intervjua og samanlikne med dei skriftlege resultata, håpar eg å få svar på ein del av spørsmåla og dermed finne ut korleis tilstanden er for det tradisjonelle setesdalsmålet.

3 Setesdal – eit lite gløtt inn i dalens geografi, topografi og historie

Og, mange kjem, som vil dalen skode.
Ja, d'er 'kje smått, det me hev å bjode:
So fagre lider og fjell og fjord
må det leitast etter i sør og nord!
(Rysstad, her etter Bø 1967:52.)

Setesdal er summen av dei tre nørdste kommunane i Aust-Agder fylke: Bygland, Valle og Bykle. Dei er også dei tre største i areal, men har færrast innbyggjarar. Fylkeshovudstaden er Arendal, men «Boyen» er Kristiansand. Det er ikkje så reint få som er einige med O.S. Moi då han sa: «Fylkesgrensa mellom Aust- og Vest-Agder er den mest meiningslause streken på Noregskartet.»

«Setesdal er ein smal sprekk i fjellet nord for Kristiansand,» stod det i geografiboka mi på gymnaset i 1970. Eg tykte at dette var den største usanning eg nokon gong hadde fått servert på prent. Eg var provosert og fornærma på setesdølane sine vegne. For det fyrste var ikkje dalen nokon smal sprekk for meg, og for det andre har aldri Setesdal starta ved Kristiansand. Otradalen startar der, men Setesdal har alltid teke til i Vassend eller på Byglandsfjord. På den bakgrunn må det sjåast på som eit

paradoks at Setesdalsbanen, som gjekk frå Kristiansand til Byglandsfjord, slutta der dalen eigentleg starta.

På Evje budde «blåmennene». Dette var dei som ikkje brukte bunad, men «blåklede», dei var ikkje setesdølar. Dei som høyrde med til dølane var og er dei som budde og bur, i kommunane Bygland, Valle/Hylestad og Bykle. Valle og Hylestad vart slegne saman i 1962. Det siste tiåret har mange på Evje også funne ut at dei vil høyre til Setesdal, men det er eit forholdsvis nytt fenomen. I år 1900 skildra Hans E. Kinck Evje som «stemningsforlatt». Landskapet var uhyggeleg og halvdaudt, og dette var eit resultat av Evje-nikkelverk. Arbeidarane på verket samanlikna han med sjauarane på bryggja i Kristiansand. Dei var ikkje ekte, og han samanlikna dei med landsens folk som hadde blitt påverka av kulturslit frå byen.

> Du er i Evje. Du tænker: er dette Sætersdalen? […] er de alle Sætersdøler? […] Nei, Sætersdølen synes det ikke selv heller. […] Det er først naar du har skaaret gjennom alt dette døde og har Guldsmedmoen bag dig, at Sætersdalen begynder (Bø 1980:11).

Dalen hadde i hundrevis av år vore svært avstengd frå utanverda av reint naturmessige årsaker. I denne teksta av Gunnar Rysstad kan vi sjå korleis dalen og dølane blei skildra:

> Sætisdølan – hell sæbyggjann, som austmennan seie – æ i ætt med rygjann å hordann. I tusund år have da livt i da tronge dale si, avskorne frå aire dala av milelange heia. Lettaste vegjen ut i gamle dage va vegjen ti Lysi å Stavang, å vegjen nor ti Harang, itt an sille til havs. Hellis va lettaste sambandi mæ Telemark, å difyri æ der mykji sams i mål å se'i mæ evri bygdo i Telemarkjinn.
>
> At dalen va so innestengde, hev gjårt de meste ti at der hev vori so liti bloblanding. Å difyri hev dalefokji fengji sitt egji lag og lyndi. Da æ ljosleitte, hågvaksne å sterkt bygde, noko seiføre i rørslun å i gongtaktinn. Måten å røe å orleggje se på æ au noko seinvoren å varsame (Rysstad, her etter Bø 1967:33).

Om ikkje dette kan seiast å vere noka korrekt geografisk og topografisk skildring av Setesdal seier det likevel mykje om bygdene i dalen.

I våre dagar har alle norske kommunar heimeside på Internett. Dette har også kommunane i Setesdal. Slår vi opp på dei respektive sidene, og i tillegg brukar Statistisk Sentralbyrå (SSB) sin informasjon finn vi ut følgjande (www.ssb.no 2003):

	Areal i km²	Folketal 1951	Folketal 1970	Folketal 1990	Folketal 2002	Framskrive folketal 2010	Ungdom i vgs. 2000
Bygland	1330	1842	1448	1396	1314	1194	96 %
Valle	1290	1670*	1461	1430	1439	1420	89,3 %
Bykle	1461	647	479	728	852	906	91,4 %
Alle tre	**4081**	**4159**	**3388**	**3554**	**3605**	**3520**	**92,2 %**

Setesdalskommunane. Areal og folketal.

Vi ser at på dei siste 50 åra har folketalet i regionen minka med 554 personar. Bygland kommune aleine har mista 528 av desse innbyggjarane, Valle 231 medan Bykle har «fått» 205 fleire. Heilt sidan 1951 ser vi at folketalet i den samla regionen har gått ned. Eit visst skifte i folkesetnaden har der likevel vore for mange av mennene har importert koner frå andre stadar i landet, medan jentene tydelegvis har reist ut og blitt ute. Vi ser også at Bygland, som har den største fråflyttinga, samstundes er den kommunen som har flest ungdomar i vidaregåande skule. Mange av desse utdannar seg til yrke som det er vanskeleg å kombinere med å bu i heimkommunen, og såleis fører høgare utdanningsnivå til auka fråflytting.

Det geografiske området for undersøkinga av talemålet strekkjer seg frå Bygландsfjord i sør og til Bjåen i nord, gjennom tre kommunar og eit trettitals bygdelag som ligg på begge sider av Riksveg 9 og Otra. Dette er ei strekning på ca. 150 km. Vegen og elva bind regionen saman. Med nedlegginga av jernbanen i 1962 kom det og ei opprusting av vegen, og dette har i stor utstrekning gjort sitt til at dalen har blitt ein meir samansveisa region. Pengar frå vasskraftutbygginga har også gjort sitt til at kommunane i Setesdal har hatt ein økonomi som har lege over snittet blant norske kommunar.

Det er lenge sidan grunneigarane i Bykle selde fallrettane i Otra for ein sekk salt. Dei tre øvste kommunane har saman med Evje og Hornnes og Iveland gått saman i det som no heiter Setesdal Regionråd. Tidlegare hadde vi Setesdal Næringsfond som var eit meir næringsretta samarbeidsorgan. Regionrådet driv samarbeid også utover den næringsøkonomiske delen. Starten på samarbeidet var å stø opp om eksisterande næringsliv og leggje til rette for nyetableringar som kunne styrkje levevilkåra i regionen.

4. Informantane

4.1 Spørjeundersøkinga

Målsettinga med oppgåva var som tidlegare nemnt, primært, å finne ut korleis dei unge setesdølane talar i dag. For å få best mogeleg dokumentasjon på dette hadde eg i utgangpunktet tenkt å ta for meg *eitt* årskull ungdomar i dei tre setesdals-kom-

munane; Bygland, Valle og Bykle. Etter ei rask undersøking synte det seg at årskulla låg på frå 12 elevar i Bykle til 22 i Bygland. Dersom ein då skulle rekne med ein svarprosent på 70 ville ein kome ut med om lag 30 informantar. Dette tyktes vere eit kvantitativt litt tynnt grunnlag for å trekkje konklusjonar. Difor vart det til at for å kvalitetssikre undersøkinga, tok eg ut *to* årskull frå dei tre kommunane. Velvilje frå skulane gjorde at eg fekk namna på alle elevane som hadde gått ut frå 10. klasse i 1999 og 2000. Dette var ungdomar fødde i 1983 og 1984. Alt i alt utgjorde det 85 personar.

Det vart først sendt ut brev til alle 85 ungdomane der eg registrerte kor mange som i utgangspunktet var viljuge til å bli med. Dei som svara nei med det same, gjorde eg ingen vidare framstøyt mot. Nokre svara klart ja, nokre «kanskje», og atter andre svara ikkje på første brevet. Ungdomane i desse 3 gruppene fekk så eit skjema der eg registrerte personalia, heimkommune, kor lenge dei hadde budd der, kor mange år dei hadde gått på skule der og kvar foreldra kom frå. På denne måten fekk eg oversikt over kor mange som i utgangspunktet var viljuge til å bli med, samstundes som eg fekk sortert bort uaktuelle kandidatar. Ved gjennomgang av svara vart resultatet som tabellen nedanfor viser:

	Nei	**Ikkje svar**	**Budd for kort**	**Andre årsaker**	**Alle i 2 årskull**	**Dei som blei med**	**Jenter**	**Gutar**
Bygland	1	0	1	2	27	23	14	9
Valle	3	4	1	2	36	26	15	11
Bykle	0	7	0	4	22	11	6	5
Sum	4	11	2	8	85	60	35	25

Oversikt over informantane

Den generelle mobiliteten i samfunnet gjeld også i Setesdal. Folk flyttar både ut og inn, og den gruppa som er bufast i dalen heile livet vert mindre og mindre. Dette vil naturleg nok gje seg utslag i endringar i talemålet.

På leiting etter «den innfødde» hadde eg i utgangspunktet sett opp nokre kriterium. Ideelt sett skulle ein innfødd vere ein som hadde budd i dalen heile sitt liv og hadde begge foreldra herfrå. Dette var 16 informantar eller 26,6 % av ungdomsgruppa, men det er berre ¼ av ungdomane og ei lita gruppe å ta utgangspunkt i. Definisjonen på innfødd vart utvida til å vere følgjande: Du må ha gått alle åra på skulen her, budd her frå du var 5 år og ha minst ein forelder frå dalen.

I utgangspunktet verka dette som ein fornuftig måte å skilje mellom innfødde og innflyttarar på. Men så dukka denne problemstillinga opp: Dei som har budd her heile sitt liv, men har foreldre frå andre kantar av landet, kva er så dei? Ein som har begge foreldra frå Finnmark, men har budd heile sitt liv på Hovden, kan ikkje

seiast å vere finnmarking. For som ein av informantane mine sa: «Dersom jeg ikke er herfra, hvor er jeg da fra?»

Ut frå dette fira eg på foreldrekravet, og definerte inn dei som har budd her heile sitt liv i gruppa innfødde, sjølv om begge foreldra er innflyttarar. Desse ungdomane, med sin språkbakgrunn, er også med å prege talemålet i ungdomsflokken. Slik sett er dei, som ein seinare vil sjå, ein viktig del av språkutviklinga i sitt miljø.

Då kriteria var bestemte, vart den endelege spørjelista sendt ut. Etter at svarfristen var omme, og eg framleis mangla ein del, sendte eg ein ny førespurnad for å få inn fleire. Nokre kom, men nokre mangla framleis. Så vart det ein telefonrunde til dei siste etternølarane. Resultat vart som tabellen viser, 60 informantar, og eg fekk då ein deltakarprosenten på 70,5 av alle i dei to årskulla. Dersom eg sorterer bort dei 10 som var uaktuelle, vert svarprosenten 80. Dette må seiast å vere eit godt grunnlag for vidare undersøking av talemålet.

4. 2 Intervjuet

I spørjeundersøkinga skulle informantane svare på eit skjema. Her var det vald ut 20 målmerke som eg ville undersøkje om vart brukte. Informantane skulle rapportere skriftleg korleis dei sjølve meinte at dei snakka. Intervjuet skulle brukast til å kvalitetssikre det skriftlege materialet.

Eg valde ut 12 ungdomar av dei som hadde sagt seg viljuge til å vere med på intervju. Intensjonen var å ha 2 gutar og 2 jenter frå kvar kommune. Ei jente og ein gut frå kvar kommune skulle gå på allmennfag og likeins frå yrkesfag. Dette fekk eg til bare for Bygland kommune. I Valle fekk eg ein gut for lite på allmennfag, medan eg i Bykle fekk ein gut for lite på yrkesfag. For gruppa sett under eitt vart det 6 frå kvar studieretning. Utvalet av intervjupersonar var frå dei informantane som hadde sagt seg viljuge til å vere med. Til slutt blei fordelinga slik:

Kommune	Kjønn	Informant-nummer	Foreldre her frå	Allmennfag	Yrkesfag
Bygland:	Gut	10	far	ja	
	Jente	11	far	ja	
	Jente	16	far		ja
	Gut	23	begge		ja
Valle:	Gut	28	begge		ja
	Jente	31	far		ja
	Gut	38	begge		ja
	Jente	42	begge	ja	

Kommune	Kjønn	Informant-nummer	Foreldre her frå	Allmennfag	Yrkesfag
Bykle:	Jente	50	far	ja	
	Gut	53	far	ja	
	Gut	54	ingen	ja	
	Jente	56	mor		ja

Informantar til intervjuet

Informantane budde ganske spreidd. Ytterpunkta var Kristiansand – Hovden – Bryne – Bodø. Eg fekk likevel fatt på alle, men det vart ganske mange telefonar og mil med køyring for å få gjennomført intervjua. Før vi treftest hadde dei fått tilsendt eit brev og ei temaliste som skulle vere utgangspunktet for samtalen. Lista var sendt ut for at dei skulle vere litt førebudde på kva samtalen skulle dreie seg om. Eg understreka at dette ikkje var noko slag form for test, det var for å registrere korleis dei tala, og det var berre eg som skulle lytte på det som vart sagt. Ingen hadde motførestillingar mot at opptaket vart brukt, og samtalen gjekk til sine tider også utover dei tema som var nemnde på lista. Målet var å få dei til å snakke i ein mest muleg avslappa situasjon. Kva dei snakka om var ikkje så viktig berre dei snakka.

Ved gjennomgang av bandet har eg så tatt føre meg 10 målmerke og registrert bruk og endring i høve til det dei hadde rapportert i det skriftlege skjemaet. Gjennom å samanlikne den skriftlege innrapporteringa med det munnlege opptaket, vil eg kunne finne ut om det er samsvar mellom rapportert språkbruk og faktisk språkbruk, og registrere kor mange tradisjonelle former dei framleis brukar i samtale med meg som innfødd.

5 Setesdalsmålet – utvikling eller avvikling?

Samanliknar ein resultata av intervjuet og spørjeskjemaet, ser ein at det er eit oppsiktsvekkjande godt samsvar. Tendensen er likevel at talemålsendringane som dei 60 informantane sjølve rapporterte på einskild trekk, er litt større enn det som vart registrert i intervjuet med dei 12 (sjå diagram 5.1 og 5.2). Årsaka til dette kan anten vere at informantane sjølve meiner dei talar mindre dialekt enn dei eigentleg gjer, eller at endringane blir større di fleire som blir spurde og di fleire talemålstrekk som blir undersøkte.

Ungdomen er ei viktig informantgruppe for å studere språkendringar i frammarsj. Dei unge spelar ei viktig rolle når det gjeld språkendring og dialektnivellering (Røyneland 1999:85–90). For å få eit best mogeleg bilete av utviklinga av talemålet i Setesdal spurde eg difor alle dei unge i to årskull. Spørjeundersøkinga tok føre seg 20 ulike trekk ved talemålet i dalen, det var 6 morfologiske, 8 fonologiske og 6 leksikalske. Det synte seg her som i undersøkingane til Røyneland (Røros og Tynset) og Papazian (Numedal) at folks leksikon er i kontinuerleg endring, og at det er dei mest saliente trekka (framtredande og spesielle) i språket som endrar seg først og

mest. Dersom ein ser på dei talemålstrekka i mi undersøking som har ein endringsprosent på 55 eller meir, er dette 12 av 20 språktrekk, eller 60 %. Det viser seg vidare at av desse 12 er 5 morfologiske, 5 fonologiske, 1 morfo-fonologisk og 1 leksikalsk. Altså er det ein tydelege tendens at dei språklege endringane er størst innan morfologi og fonologi. Heile 11 av 12 språktrekk, eller 92 %, har å gjere med slike endringar, medan dei leksikalske endringane er mindre, berre 1 av 12, eller 8 %.

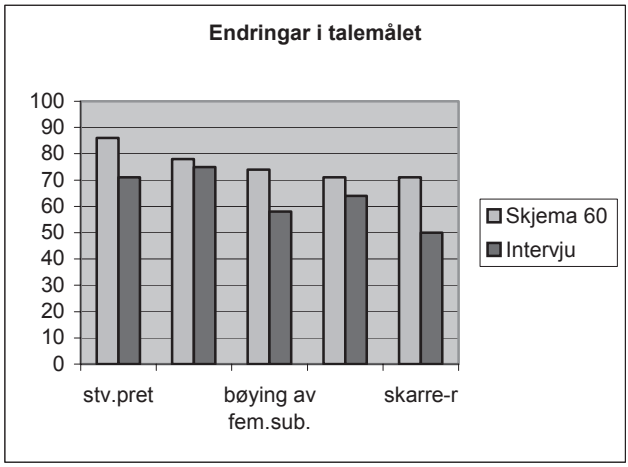

Diagram 5.1

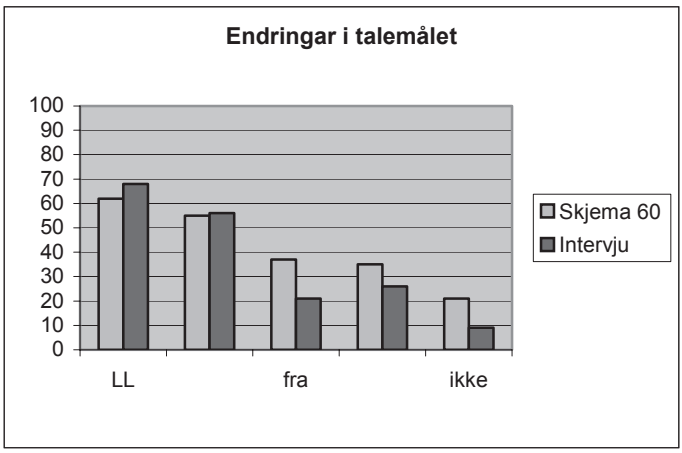

Diagram 5.2

Ser ein på dei språktrekka innan morfologi, fonologi og leksikon som har rapportert endringsprosent større enn 55, er det desse innanfor kvart sitt språklege område som har størst og/eller nest størst endring:

- numerusbøying av sterke verb i preteritum (morf.)
- bruk av svarabhaktivokal (morf.)
- diftongering (fon.)
- R-lyden (fon.)
- palatalisering i innlyd (morfo-fon.)
- endringar i det aktive ordforrådet (leks.)

Resultata i undersøkinga mi tyder på at morfologien i talemålet i Setesdal er i ferd med å bli forenkla og nærmar seg i hovudsak standard nynorsk, men med nokre islett også av former som t.d. *jikk*, *fant*, *kaster* og *sover*.

Når det gjeld dei fonologiske endringane syner desse også ein klar reduksjon i talet på vokalfonem. Dei tradisjonelle setesdalske diftongane er sterkt reduserte og talemålet nærmar seg det «normale» i norsk. Den største endringa når det gjeld konsonantar er spreiinga av skarre-*r*-en. Den har no nådd heilt fram til Bykle, så karta som blir teikna over utbreiinga av dette talemålsmerket må etter kvart teiknast om for Setesdal sin del (Torp 2000:83–87).

På det leksikalske området er dei største endingane innan «aktivt ordforråd». Dei unge i dalen nyttar no svært få av dei tradisjonelle setesdalske orda. Av eit utval på 24 ord er berre 30 % gjennomsnittleg i bruk blant informantane mine, medan det «passive ordforrådet» har ein forståingsprosent på 85. Den låge bruksprosenten vil på sikt føre til at neste generasjon setesdølar ikkje vil ha desse orda i det heile.

No har vi sett på dei talemålstrekka som har størst endring, men kva med dei som har minst endring då? Kva for nokre er det som framleis står sterk blant ungdomen? Når det gjeld kasussamanfall, det passive ordforrådet og bruk av nektingsadverb er endringsprosenten frå 21 og nedover, altså vert dei tradisjonelle språktrekka nytta i omlag 80 % av tilfella.

Eg som personleg pronomen blir brukt av 45 % av informantane medan former som *æg*, *æ*, *e* og *jeg* er på veg inn i talemålet blant 55 % av dei unge. Her er det tale om ord-for-ord-endringar, og variasjonsbreidda er stor. Det blir godteke både å sei *jeg* og *eg*, *gikk* og *jinge, melk og mjåkk, hva, kva* og *høtt.*

Alt frå «bokmål» og «vest-telemarksk» i Bykle, tradisjonelt setesdalsmål i Valle til eit slags «indre-agdersk» i Bygland er representert blant informantane mine. Alle desse variantane lever fredeleg side om side.

Blant informantane er det som tidlegare nemnt også ganske store kommunale skilnader. Bygland er den kommunen med størst endring i talemålet, 72,2 %, Valle er den med minst, 44,6 %, medan endringane i Bykle ligg ein stad midt i mellom med 64,4 %. Uttalen frå Torleiv Hannaas i *Norske bygder* i 1921 om at «det er Vallemålet som er kjernen» står altså framleis ved lag.

Dersom ein samanliknar endringane i det lokale talemålet med endringane hos den utflyttargruppa Omdal undersøkte, finn ein at endringane blant dei unge innfødde er mindre enn blant utflyttarane dersom ein samanliknar spørjeskjemaet mitt med samla resultat hos Omdal. Det er likevel i stor grad dei same talemålstrekka dei har endra (sjå diagram 5.3).

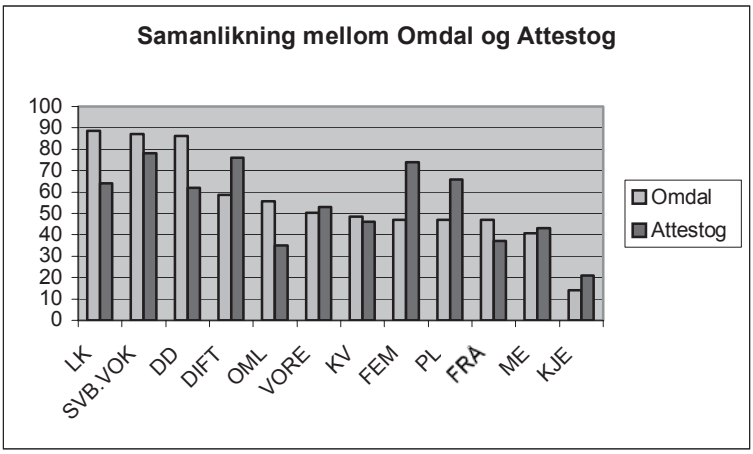

Diagram 5.3

Ser ein derimot på telefonintervjuet hos Omdal, som vart gjennomført av ein «innfødd», og intervjuet eg gjennomførde, får ein eit oppsiktsvekkjande resultat. Ein ser at dei unge setesdølane i Setesdal i 2002/2003 nyttar 50 % endringsformer, medan dei utflytta setesdølane i Kristiansand, som vart intervjua hausten 1984, nytta 24 %. Dette seier ein del om utviklinga dei siste 20 åra. Omdals ønskje om å få «en pålitelig tilstandsbeskrivelse av setesdalsmålet i dag, slik det brukes av setesdøler i Setesdal» (Omdal 1994:222), burde hermed vere oppfylt.

Avslutningsvis kan det seiast at dei fleste unge har sitt «personlege» talemål med individuelle og ikkje einsarta endringar. Stabiliteten i samfunnet er endra og dei unge tykkjest vere meir opptekne av å bli forstått enn av å bevisst halde på det tradisjonelle talemålet i dalen. Ungdomane er språkbevisste med situasjonsbestemte endringar i talemålet sitt, men likevel også bevisste på identiteten sin som «setesdølar» uavhengig av talemålet. Korleis dette samsvarar med haldningane til dialekten og heimstaden deira har eg ikkje gått inn på i denne undersøkinga, men det som skjer i Setesdal er i stor grad det same som Papazian skriv om frå Numedal i 1997:

> … de som bruker bygdemålsformene, er kommet i mindretall. Dermed behøver ikke innflytterbarn fra det sentrale Østlandet å legge om, men kan fortsette å bruke bokmål eller midtøstlandsk

> bymål, og kan til og med bli toneangivende i ungdomsgruppa, slik at det er bygdemålsbrukerne som må legge om (Papazian 1997:180).

Dette gjeld ikkje bare innflyttarar frå Austlandet, det gjeld innflyttarar frå alle delar av landet. Helgander rapporterer frå Dalarna i 1994 at:

> Alla dissa kontaktförhållanden kan antyda att det gamla dalmålsområdet i framtiden språklig kommer att inngå i en region som har sin bas i detta sydligare område (Helgander 1994:77).

Nettopp dette er også tilfelle i den regionen eg har tatt føre meg i undersøkinga mi. Eg meiner at resultata av arbeidet mitt gjev belegg for å seie at hypotesen om store endringar i setesdalsmålet er verifisert.

På sikt vil denne *utviklinga* føre til at det talemålet som tradisjonelt har blitt kalla setesdalsdialekt vil bli *avvikla*. Talemålet vil truleg gå i retning av eit regionalt mål for indre Agder der endringane kjem frå sør, frå «boyen» og frå Evje. Og der utviklinga: «har sin bas i detta sydligare område», som Helgander seier. Dette talemålet vil liggje tett opp til det som i dag er på Evje, men truleg ispedd ein del «gamle» dialektiske ord og uttrykk. I Setesdal i 2004 er faktisk stoda slik at det finst ungdomar som må reknast som innfødde, og som spelar «hard rock», snakkar «østlandsk», står på «snowboard» og seier: ***«Jeg er setesdøl, jeg!»***

Litteratur

Bø, Olav red. 1980. *Setesdal* : *folk, kunst og tradisjon*. Oslo, Grøndahl & Søn.

Bø, Olav 1991. *Setesdal : frå utkantbygder til kraftsentrum*. Oslo, Samlaget.

Helgander, John 1994. «Dalmålen i upplösning : bakgrund och förklaringsmodeller». Kostinas, Ulla-Britt & John Helgander: *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden (utg.)*. Stockholm, Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet, 63–80

Haannas, Torleiv 1921. «Sætesdals-målet». *Norske Bygder* 1, 22–29

Omdal, Helge 1994. *Med språket på flyttefot : språkvariasjon og språkstrategier blant setesdøler i Kristiansand*. Uppsala, Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 35)

Papazian, Eric 1997. «Dialektdød i Numedal? : om språkutviklinga i Nore og Uvdal». *Maal og minne* 2, 161–190

Rygnestad, Knut 1949. *Slik var Setesdal*. Oslo, Lutherstiftelsens forlag.

Rysstad, Gunnar 1921. «Natur og folkekarakter». *Norske Bygder* 1, 9–16

Rysstad, Gunnar 1967: *Hugsjå : dikt og prosa*. Oslo, Samlaget.

Røyneland, Unn 1999. «Språkleg regionalisering på Røros og Tynset». *Målbryting* 2, 98–119

Torp, Arne 2000. «Skarre-r – ingen talefeil likevel? : teorier om opphavet til skar-

ring – og hvor langt skarringa vil gå». *Målbryting* 4, 63–88
Torp, Arne 2002. «Norske 'landsdelar' og norsk målføreinndeling : spesielt om Sørlandet og 'sørlandsk'». *Målbryting* 5, 49–84
<www.bygland.kommune.no>. [2003].
<www.bykle.kommune.no>. [2003].
<www.ssb.no>. [2003].
<www.valle.kommune.no>. [2003].

Del 2: Skriftspråksutvikling og språknormering

ROLF THEIL ENDRESEN:

Rettskriving – hva er det for noe?

Fra Språklig Samling nr. 4/1988

I Norge drøftar vi rettskriving meir enn dei fleste andre stader, men sjølve ordet rettskriving blir brukt upresist. Rettskriving har å gjøre med prinsippa for å gjengi eit språk i skrift, men likevel kan vi skilje mellom tre ganske forskjellige problemområde:

1. Standardiseringsproblem.
2. Grafiske problem.
3. Eigentlige rettskrivingsproblem.

Vi skal sjå litt på hvart av desse punkta.

Standardiseringsproblem
Det er utan tvil standardiseringsproblema vi har drøftat mest her til lands, og dei har lagt grunnlaget for språkstriden vår. Med få unntak skal eit skriftspråk læras av folk som ikkje alle snakkar likt. Vi kommer frå ulike stader eller vi hører heime (eller vil høre heime!) i ulike samfunnslag. Dette skaper djup usemje om hvossen skriftspråket skal sjå ut. Hvem sitt talespråk skal skriftspråket bygge på? Vi kan svare med utgangspunkt i desse tre alternativa:

1. Skriftspråket blir basert på éin enkelt dialekt.
2. Former frå ulike dialektar blir tillatt i skriftspråket, med jamstilling av alle former, eller med hovudformer og sideformer.
3. Skriftspråket blir eit kompromiss mellom ulike dialektar.

La oss sjå hva dette inneberer i praksis.

Eksempel I:
Preteritum av verbet KASTE fins her til lands i variantane /kasta/, /kastæ/, /kaste/ og /kastet/. (Jeg skriver uttalen mellom skråstrekar). I skriftspråket har vi da tre alternativ, ut frå dei tre løysingane ovafor.

1. Skriftspråket tillater bare éi av dei formene vi finner i dialektene. Valet kan bygge på majoritetskriteriet – dvs. at vi skriver den varianten som er mest utbreidd. Da vil **kasta** bli skriftspråkforma. (Halvfeite typar gjengir skriftspråksformer). Eller vi kan velje den forma som har høgast prestisje. (Det er som regel sånn at ei form har prestisje viss ho blir brukt av dei «toneangivande»

laga av befolkninga, dvs. dei høgare sosiale laga i byane, særlig i hovudstaden). Da sigrar vel **kastet**.
2. Skriftspråket tillater former frå fleire dialektar, for eksempel både majoritetsforma **kasta** og prestisjeforma **kastet**.
3. Skriftspråket tillater éi form, ei kompromissform som ikkje svarer direkte til variantane vi finner i dialektane. Eit sånt kompromiss vil som regel vere historisk basert: vi kan velje å skrive **kastat**, og seie at forma kan uttalas /kasta/, /kastæ/, /kaste/ og /kastet/. Uttalen /kastat/ fins ingen stader i landet.

Eksempel II:
Det som på engelsk heiter **white,** heiter på norsk /vi:t/, /gvi:t/ og /kvi:t/. Hvossen skal dette skrivas? Det fins tre alternativ igjen:

1. Skriftspråket tillater éi form, f.eks. majoritetsforma **kvit** eller prestisjeforma **vit**.
2. Skriftspråket tillater både majoritetsforma **kvit** og prestisjeforma **vit**
3. Skriftspråket tillater éi form, f.eks. den historiske kompromissforma **hvit**, som kan uttalas både /vi:t/, /gvi:t/ og /kvi:t/. **Uttalen /hvi:t/ med uttalat /h/,** fins ingen stader i landet.

Det er standardiseringsspørsmål Arne Torp skriver om i artikkelen «Hu skøyt høl i huet» i dette nummeret av Språklig Samling. I rettskrivinga i denne artikkelen har jeg valt alternativ 3 i dei to eksempla ovafor, for demonstrasjonens skyld.

Grafiske problem
Eit grunnleggande grafisk problem er valet av alfabet. Norsk blir skrivit med det latinske alfabetet, av særskilte historiske grunnar. Sjølvsagt hadde det vorit mulig å skrive norsk med runer eller for eksempel det arabiske alfabetet.

Noen av dei rettskrivingsreformane vi har hatt her til lands, må reknas som reint grafiske:

1. Frå **aa** til **å**. Eksempel: Frå **saa** til **så**.
2. Frå **x** til **ks.** Eksempel: Frå **voxen** til **voksen**.
3. Frå **qu** til **kv.** Eksempel: Frå **Quinde** til **Kvinde**.
4. Frå stor til liten forbokstav i substantiva. Eksempel: Frå **Kvinde** til **kvinde**.

Desse reformane har vel aldri kallat fram dei heilt store følelsane hos folk, sjølv om «bolle-å'en» hadde noen motstandarar med ein gong han blei innført i 1917.

Eit spørsmål som med jamne mellomrom har dukkat opp, er om vi ikkje burde gjøre noe med forskjellane på språka i Norden når det gjelder skrivemåten av **æ/ä** og **ø/ö**:

- Norsk, dansk og færøysk brukar **æ** og **ø**.
- Islandsk brukar **æ** og **ö**.
- Svensk og finsk brukar **ä** og **ö**.

Det hadde av mange grunnar vorit praktisk om vi kunne einas om ein felles nordisk skrivemåte. I referatet frå møtet i fagnemnda i Norsk språkråd 16.9.88 finner vi dette avsnittet under «referatsaker»:

> Brev av 15.6.88 fra Nordisk språksekretariat til Danmarks Radio og Norsk rikskringkasting om bruken av bokstavtegnene **ä** og **ö** i dansk og norsk tekstfjernsyn. Språksekretariatet beklager at disse tegnene blir brukt i stedet for **æ** og **ø** i tekstfjernsynet i de to land, og ber Danmarks Radio og NRK intensivere arbeidet for å få løst de problemene som gjør at en må bruke tegnene.

Den som kunne ha skorit gjennom og fjernat denne unødvendige opposisjonen mellom nordiske grannar!

I forbindelse med dei grafiske problema må vi også seie noe om grafotaktiske fenomen: reglane for hvossen bokstavar kan settas saman til ord. Her fins det i fleire språk fenomen som er heilt uavhengige av lydsystemet. Jf. desse to norske grafotaktiske reglane:

1. Skriv aldri tre like bokstavar etter hvarandre. Når ein skulle ha ventat tre like, så skriv enten to like i staden eller sett ein bindestrek mellom den andre og den tredje: Ikkje skriv **«villleie»,** men **villeie** eller **vill-leie.**
2. Skriv aldri to **m**'ar i slutten av eit ord. Skriv éin **m** i staden: skriv **dumme,** men skriv **dum** i staden for **«dumm».**

Eigentlige rettskrivingsproblem

Grovt sett er det dei eigentlige rettskrivingsproblema som står igjen når vi ser bort frå standardiseringsproblema og dei grafiske problema. Jeg meiner at to av dei viktigaste problemstillingane her er:

1. Hva slags språklig nivå skal rettskrivinga gjengi?
2. Hvor historisk skal rettskrivinga vere?

Vi skal sjå på desse problema etter tur.

1. Hva slags språklig nivå skal rettskrivinga gjengi?

Her fins det i alle fall fire muligheiter. Rettskrivinga kan vere:

a. Fonetisk

b. Fonemisk
c. Morfofonemisk.
d. Morfemisk.

a. Fonetisk rettskriving.
Ein kunne tenke seg ei rettskriving som var reint fonetisk, og som gjengav alle dei forskjellige lydane i språket. Da kunne vi for eksempel skrive ordet **tåta** som noe à la **thwååta** – for di den første og den andre **t**'en blir uttalat forskjellig: den første har aspirasjon (eit lite pust etter seg) (markert med **h)** og lepperunding (markert med **w**) mens den andre har verken aspirasjon eller lepperunding.

Det fins ei rekke grunnar til å avvise ei fonetisk rettskriving:

1. Det ville bli vanskeligare å lage skrivemaskinar, for vi måtte ha mange fleire forskjellige bokstavar enn det vi nå brukar.
2. Standardiseringsproblema ville bli enorme. Det vesle ordet **tåta** blir uttalat på svært mange forskjellige måtar. Noen seier **thwååta,** andre seier noe bortimot **thwåæta,** noen seier **thwååtha** osv.
3. Ei fonetisk rettskriving tar med svært mange heilt overflødige detaljar, og ville vere ganske vanskelig å lære.

b. Fonemisk rettskriving.
Her har vi å gjøre med den typen rettskriving som bl.a. går under namnet «lydrett» eller «ortofon». Det gamle slagordet «éin lyd – ein bokstav» gir bare meining viss «lyd» blir tolkat som «fonem». (Eit fonem kan defineras som det minste ordskiljande lyd-elementet). Den fonemiske rettskrivinga er på mange måtar eit ideal – di meir ei rettskriving avviker frå dette idealet, di tyngre blir ho å lære. Når det i våre dagar blir lagat rettskriving for ein masse språk over heile kloden, så er det ein sterk tendens til å følgje det fonemiske prinsippet. Sjå meir om dette i artikkelen til Eric Papazian i dette nummeret av Språklig Samling.

c. Morfofonemisk rettskriving.
Ei morfofonemisk rettskriving avviker frå ei fonemisk rettskriving ved at morfema (dei minste betydningsberande einingane) blir skrivit mest mulig likt i alle samanhengar, trass i variasjonar i uttalen. Eit eksempel på dette har vi når den norske adjektivforma /stykt/ blir skrivit **stygt,** i staden for meir lydrett **stykt,** for å holde på skrivemåten **styg(g)** i alle samanhengar. Rettskrivinga hadde vorit meir konsekvent morfofonemisk viss vi hadde skrivit **styggt,** og holdt på skrivemåten **stygg** i alle samanhengar. (Arne Torp skriver meir om dette i artikkelen «Eit uproft opleg eter siste time» i dette nummeret av Språklig Samling). Engelsk rettskriving er sterkt morfofonemisk. Den engelske fortidsendinga **-ed** står for både /d/, /t/ og /id/, jf. **filled** /fild/, **liked** /laikt/, **waited** /weitid/. **Det er viktig å merke seg at ein skrivemåte**

som **stygt** ikkje er ein historisk skrivemåte i den forstand at han representerer ein eldre uttale. Dette ordet har aldri blitt uttalat /stygt/.

d. Morfemisk rettskriving.
Den greiaste måten å få fram hva ei morfemisk rettskriving er for noe, er å vise til eit eksempel. Det mest ekstreme eksemplet er det kinesiske skriftspråket, der ein ser nesten heilt bort frå det lydlige, og brukar eitt symbol for hvart morfem. Overført på norsk ville det bety at talordet **tre** og substantivet **tre** måtte skrivas med heilt forskjellige teikn, mens ein kunne tenke seg at stamma i orda **liten, vesle, små** og **mindre** blei skrivit likt.

Det kan vel virke som om vi her er inne på skriveprinsipp som har svært lite å gjøre med noe av det vi finner i Europa, men jeg vil hevde at så ikkje er tilfelle. I mange skriftspråk fins det morfemiske prinsippet som ein klar tendens.

I engelsk rettskriving fins det svært mange ord som blir uttalat likt, men som blir skrivit forskjellig, og det av grunnar som er verken fonetiske, fonemiske eller morfofonemiske. Eksempel er **right, write** og **rite,** som alle blir uttalat /rait/ i «standard engelsk». Her er det etymologiske grunnar til at orda blir skrivit forskjellig – ein gong i tida blei dei også uttalat forskjellig. Men innafor moderne engelsk fungerer desse forskjellige skrivemåtane på same vis som kinesiske teikn. Engelsk rettskriving avviker så sterkt frå uttalen at skrivemåten av dei enkelte orda/morfema langt på veg må læras som ein vilkårlig bokstavkombinasjon. Enkelte gonger er det heller ikkje etymologiske årsaker til ortografiske forskjellar mellom likelydande ord: **flour** «mjøl» og **flower** «blomster» blir begge uttala /flaue(r)/, og dei har same historiske opphav. Eit annat eksempel er **metal** «metall» og **mettle** «stoff», som har same etymologi og samme uttale, /metl/. Det er som om vi på norsk skulle ha skrivit om **dekket** på ein båt, men **decket** på eit bilhjul! Den amerikanske språkforskaren Noam Chomsky har hevdat at engelsk rettskriving er noe bortimot ideell for dette språket, men det må vere tusen år sia han gjekk på folkeskolen.

2. Hvor historisk skal rettskrivinga vere?

Skriftspråket er som oftast meir konservativt enn talespråket. «Historisk rettskriving» er ein vanlig beteiknelse på ei rettskriving som inneholder trekk frå tidligare tider, og det trekk som ikkje har noe grunnlag i moderne uttale. Men desse gamle trekka kan vere av to typar, sånn at det er grunnlag for å skilje mellom:

a. etymologiske trekk
b. tradisjonelle trekk

a. Etymologiske trekk
Norsk rettskriving har mange etymologiske trekk, som f.eks. desse forskjellane:

1. **sj – sk(j)** **sjel – skjel**
2. **hj – j -g(j)** **hjerne – jernet – gjerne**
3. **hv – v** **hvin – vin**
4. **nn – nd** **sann – sand**
5. **ll – ld** **kall – kald**

Eit etymologisk trekk er altså ein skrivemåte som gjenspeglar ein eldre uttale som nå er borte. Engelsk og fransk rettskriving har mange fleire etymologiske trekk enn norsk. Jf. f.eks. fransk **faim** «svolt» og **fin** «ende», som blir uttalat likt, og som svarer til hhv. **fames** og **finis** på latin.

b. Tradisjonelle trekk

Med tradisjonelle trekk skal jeg meine trekk som ikkje har noe grunnlag i eldre uttale, men som ganske enkelt er tradisjonelle rettskrivingstradisjonar. Eit par tyske eksempel: Ordet **Jahr** «år» har ein **h** som blei innført på 1500-talet. Denne **h**'en har aldri blitt uttalat, og fram til 1500-talet var skrivemåten **jar.** Orda **vor** og **für** blir begge uttalat med /f/ i framlyd, og dei har alltid hatt same framlyd. Her nærmar vi oss reint grafiske fenomen.

Ein skulle kanskje tru at dei etymologiske trekka var ei undergruppe av dei tradisjonelle, dvs. at dei etymologiske trekka har vorit til stades i rettskrivinga sia den gongen dei gjenspeglat talespråket, men det er ikkje tilfelle. For det første har vi ein del forholdsvis unge skriftspråk som færøysk, bokmål og nynorsk, med ei sterkt etymologisk rettskriving. Ein har i mange tilfelle valt ein skrivemåte som stemmer med norrønt, utan særlig hensyn til moderne uttale. For dei fleste norsktalande var det ingen fordel at bokmål og nynorsk fekk ei anna fordeling mellom **nn** og **nd** enn ein har i dansk skriftspråk. Danskane har eit adjektiv **sand** og eit substantiv **sand,** men vi har begynt å skrive adjektivet som **sann** og substantivet som **sand** etter eit norrønt forbilde, enda dei fleste uttalar dei to orda likt. Sånne etymologisk baserte rettskrivingsreformar er ikkje nødvendigvis av det gode, for dei gjør skriftspråket vanskeligare å lære.

For det andre viser det seg at etymologiske skrivemåtar av og til er galne! I engelsk er det lett å finne eksempel: Ordet **island** /ailend/ «øy» blei skrivit **iland** framtil 1500-talet, da **s**'en, som aldri har vorit uttalat, blei innført for di ein trudde ordet hang saman med **isle** /ail/ «øy», som er av romansk opprinnelse (jf. latin **insula).** Men eigentlig kommer **island** av gammalengelsk **iegland,** der **ieg** har same opphav som norsk øy. Orda **scissors** «saks» og **scythe** «sigd» blei skrivit som **sissors** og **sithe** fram til 1500-talet, da **c**'en blei innført for di ein trudde at orda hang saman med det latinske verbet **scindere – scidi – scissum** «kløyve». Men **scissors** kommer av gammelfransk **cisoires** og **scythe** kommer av gammelengelsk **sigde.**

Også i fransk finner vi sånt. Ordet **poids** «vekt», uttalat /pwa/, blei skrivit **pois** fram til 1600-talet. **D**'en blei innført av pedantiske kansellistar som trudde at **poids** kom av latin **pondus** «vekt» – mens det i virkeligheita kommer av det latinske **pen-**

sum «det som er vegit». Dette må sjåas i samanheng med at Det franske akademiet i 1673 vedtok at det etymologiske prinsippet skulle ligge til grunn for fransk rettskriving. På det viset såg dei eit middel «til å skilje dei dannade menneska frå dei dumme.» Så har altså ein akademisk dumskap blitt eit merke på dannelse!

ARNE TORP:

«Hu skøyt høl i huet»

Noen tanker om «udanna østnorsk»

Fra Språklig Samling nr. 4/1988

Oslomålet – et «substandardmål»

De fleste norsktalende forstår vel uten videre orda i denne overskrifta. Derimot vil kanskje en del ha problemer med å avgjøre om den er på bokmål eller nynorsk – eller ingen av delene. La meg derfor like godt fastslå med det samme at det bare er preposisjonen **i** som er «skikkelig» tillatt i de offisielle målformene våre. Riktignok står også ordforma **hue** oppført i Bokmålsordboka, men med merknaden *dialektisk.* På «ikke-dialektisk» bokmål må det dermed hete **hun** el. [**ho**] **skjøt** el. **skaut hull** el. **hol i hodet,** og på nynorsk **ho skaut hol i hovudet.**

Språkforma i overskrifta må derfor ganske klart karakteriseres som «dialekt» i betydningen «språkform som avviker fra standardisert skriftmål». Likevel er jeg nokså sikker på et svært mange synes det ville virke mer «dialektalt» om en skreiv f.eks. «ho skaut hål i hauet», slik det heter på min dialekt – trass i at både **ho** og **skaut** faktisk altså er tillatt både på bokmål og nynorsk!

Hva kan så grunnen være? – Etter mitt syn er svaret opplagt: Språkforma i overskrift er ikke en hvilken som helst dialekt – det er folkelig **oslomål –** og det er en dialekt som folk over alt i landet har et visst kjennskap til – f.eks. fra utallige revysketsjer og diverse lettere programmer i massemedia.

Denne særstillinga for oslomålet viser seg også på andre måter. Det er således velkjent at når **slanguttrykk** skal gjengis i skrift, så får de gjerne oslomålsform. Som eksempel kan vi ta de tre siste orda i overskrifta. Som fast uttrykk betyr de som kjent noe helt bestemt («det er helt høl i huet»). Jeg trur nok de fleste ville reagere på å se dette uttrykket gjengitt som «hull i hodet» eller «hol i hovudet» – eller «hål i hauet» for den del.

Dette viser etter min mening klart den status oslomålet har som et slags «substandardmål». Ordforma **hue** i Bokmålsordboka er naturligvis uttrykk for det samme – andre dialektformer (som **håve, haue** el.likn.) er nemlig ikke nevnt i det hele tatt.

Det at folkemålet i hovedstaden har en spesiell posisjon i forhold til dialektene ellers i landet, er for øvrig så langt fra noe særnorsk fenomen. Tenk bare på dialekten i London – «cockney»-språket – som jo på mange måter har den samme stilling i forhold til såkalt Oxford-engelsk (eller «Received Pronunciation») som folkelig oslomål – eller Vika-mål – har til den språkforma som ofte blir kalt **dannet østnorsk.**

«Provinsialismer» og «vulgarismer»

Ovafor hevda jeg at de fleste sannsynligvis vil oppfatte min sørlandske bygdedialekt som mer «dialektal» enn folkelig oslomål. Dette betyr imidlertid ikke at det folkelige oslomålet blir regna som mer «dannet» enn min dialekt – kanskje snarere tvert imot. Det er nemlig et velkjent fenomen i mange land at **folkemålet –** dialekten – i eller omkring hovedstaden regnes som «styggere» enn andre dialekter. I ei bok jeg leste en gang om nederlandsk rikstalespråk sondrer f.eks. forfatteren mellom på den ene sida det han kaller **provinsialismer,** dvs. innslag fra folkemålet i utkantene av Nederland, og på den andre sida **vulgarismer,** som er innslag fra dialektene i det egentlige Holland – dvs. den sentrale delen av landet, der bl.a. alle de største byene ligger. Forfatteren poengterer i den forbindelse at man i det nederlandske rikstalemålet godt kan tolerere en del provinsialismer, mens vulgarismer i langt sterkere grad er bannlyst i dannet tale.

Hvorfor «vulgarismer» er mindre akseptable i rikksspråket enn «provinsialismer», sier forfatteren ingenting om – han konstaterer bare at slik er det. Jeg her imidlertid en mistanke om at det som ligger bak den mer aksepterende holdninga til provinsialismene ikke er noen genuin kjærlighet til eller omtanke for dialektene – den slags romantikk har nemlig ikke de «rasjonelle» nederlendere noe særlig sans for. Jeg kan derimot godt tenke meg at provinsialismene aksepteres lettere nettopp fordi de er provinsialismer – og av den grunn også ufarlige for rikksspråkets hegemoni. Det er nemlig ingen nederlender som setter spørsmålstegn ved Hollands lederstilling innafor det nederlandske samfunnet – verken språklig eller på andre måter. Vulgarismene vil derimot på en ganske annen måte kunne true sjølve rikksspråkets egenart, dersom de får innpass. Vulgarismene er jo nemlig også **hollandsk,** akkurat som rikksspråket er det – bare med en annen sosiolingvistisk basis. Vulgarismene representerer derfor faktisk en langt farligere konkurrent til de tradisjonelle rikksspråksformene enn de mer rustikke provinsialismene gjør.

Nå kan en vel ikke uten videre ta i bruk slike begreper for å beskrive norske språkforhold – bl.a. har vi jo et langt mer liberalt og demokratisk syn på alle slags dialekter her i landet enn f.eks. i Nederland. Likevel trur jeg vi kan finne noen av de samme holdningene hos oss: Vesttelemålet f.eks. er poetisk og vakkert, mens vikamålet er «bredt» og «stygt».

Det ligger altså en slags dobbelthet her: Folkemålet i hovedstaden er på den ene sida bedre kjent og i en viss forstand mer akseptert over hele landet enn andre dialekter, mens det på den andre sida samtidig regnes som «styggere» og mer «vulgært». Grunnen til at det har fått dette vulgærstempelet på seg, er rimeligvis den at de høyere samfunnsklasser i byen snakker et annet mål. Folkelig oslomål – og bydialekter i det hele tatt – preges dermed i sterkere grad enn et bygdemål av å være en **sosiolekt,** dvs. en dialekt som brukes av ei viss sosial gruppe. En kunne av den grunn kanskje fristes til å tru at folk ville sky hovedstadsdialekten som pesten – men det er som kjent slett ikke tilfellet – tvert imot lever den i beste velgående.

Oslomålet og «udanna østnorsk»

Jeg trur ikke det er å ta for sterkt i å hevde at folkelig oslomål, ikke altfor snevert definert, er den form av norsk talemål som er mest ekspansiv i dag. I hele den folkerike østlandsregionen merker en i dag en tydelig tendens til at det er oslomålet som fører an i språkutviklinga. Og det er vel å merke det **folkelige** oslomålet – ikke riksmålet – som ekspanderer sterkest utover i distriktene. Når f.eks. former som **børi** og **skøri** nå blir erstatta med andre former mange steder på Østlandet, er det ikke riksmålsformene **båret** og **skåret** som kommer inn i stedet, men de folkelige oslomålsformene **bært** og **skjært** (sammen med fortidsformene **bærte** og **skjærte),** og det samme gjelder i høyeste grad former som **braut** og **skaut,** som mange steder nå viker for **brøyt** og **skøyt.**

Riktignok har det folkelige oslomålet låg status i såkalt toneangivende kretser – men det bekymrer ikke «vanlige» folk i hverdagslaget. For dem er det viktigere at dette er den normale språkforma for «de breie lag av folket» i den største byen i landet, og det teller langt mer enn hva Riksmålsforbundet – eller Norsk språkråd for den del – måtte mene om saken.

Dette er selvfølgelig ikke noe annet enn den østlandske varianten av ei generell utvikling som kan observeres i de fleste land i vår tid, nemlig ei utvikling i retning av at vi får såkalte **regionale** talemål. Det vil si at det foregår ei dialektutjamning innafor en enkelt region, og da gjerne med basis i dialekten i regionsenteret – f.eks. Trondheim i Trøndelag, Stavanger på Sørvestlandet, Kristiansand på Sørlandet osv.

Det er altså ikke noe spesielt for oslomålet, dette at talemålet i et stort sentrum er ekspansivt i omlandet. Det som gjør oslomålet spesielt i norsk sammenheng, er rett og slett det faktum at Oslo er hovedstaden og samtidig den største byen i landet, og at Østlandet også er landets folkerikeste region. Det er jo også dette faktum som har gitt det **normaliserte** talemålet på Østlandet den spesielle posisjonen det reint faktisk har i dag. **Offisielt** har vi jo ikke noe egentlig normaltalemål eller standardtalemål her i landet – bare skriftspråket er normert – reint offisielt. Men det er likevel en kjent sak at f.eks. på teaterskolen undervises det i dag i «dannet østnorsk», og det er en forutsetning for å bli skuespiller her i landet at man behersker dette talemålet.

Min påstand er nå at vi også er på god veg til å få et «udanna østnorsk» – eller kanskje vi heller skulle si **folkelig** østnorsk. Den reint språklige basisen for dette målet er som sagt talemålet i Oslo, slik det snakkes i dag av folk flest i byen. Det er altså ikke i ett og alt identisk med det virkelig gamle vikamålet, men dette utgjør likevel utvilsomt et viktig element i det nye regionalmålet.

Jeg mener altså at vi i dag skimter konturene av en språksituasjon her i landet der det eksisterer to former av østnorsk som begge har en viss overregional prestisje. Dette er for øvrig en situasjon som er langt tydeligere f.eks. i Danmark, der hovedstadsdominansen er langt sterkere og dialektutjamninga har kommet mye lenger

enn her i landet. Der kan en i dag finne både såkalt højkøbenhavnske («dannede») og lavkøbenhavnske (folkelige) talemålsformer utbredt over hele landet.

«Udanna østnorsk» og bokmålet

Nå er det jo en kjent sak at talemålet «dannet østnorsk» stort sett svarer til **konservativt** bokmål (eller riksmål) i skrift – bortsett fra visse detaljer, som f. eks. overforbruk av forma **de** i forhold til reglene i skriftspråket («de har jeg ikke sett»). En kunne da kanskje venta at **folkelig** østnorsk skulle fått et like fullgyldig skriftlig uttrykk gjennom det **radikale** bokmålet. Som vi har sett i kommentaren til orda i overskrifta, er det imidlertid ikke slik, og hva er så grunnen til det?

I norsk språkpolitikk har det som kjent stått mye strid om formuleringa «på norsk folkemåls grunn» og hva den nå måtte innebære. Men viss vi ser på hvordan språkplanleggerne har gått fram i det praktiske arbeidet, oppdager vi snart at de stort sett har vært opptatt av å få til såkalte **samformer,** dvs. å utjamne forskjellene mellom bokmål og nynorsk der man fant dette mulig. Dette er da uten tvil grunnen til at det er former som **skaut** og **hol** som har blitt tatt inn i bokmålet når en skulle innføre folkemålsformer ved sida av de tradisjonelle formene. Det er imidlertid klart at slike former ikke blir særlig mye brukt i bokmål – **skjøt** og **hull** dominerer fortsatt i sakprosaen. Personlig trur jeg at en viktig grunn til at slike former **ikke** har klart å slå igjennom i bokmålet, er den at de er fremmede for en vesentlig del av det folkemålsgrunnlaget som det ville være naturlig for bokmålet å støtte seg til, nemlig den «udanna» østnorsken, og for øvrig bymål også i andre deler av landet.

Når det gjelder ordformer som **hol** og **kol,** kommer dessuten det til at skrivemåten med **o** på bokmål skulle tilsi at de var rimord med f.eks. **sol** og **stol,** mens tanken vel er at de skal uttales slik at de rimer på **mål** og **stål.** På bokmål er det nemlig bare foran **v** og **g** at **o** foran enkel konsonant av og til uttales som **å**; jf. f.eks. **sove, svoger.** Nynorsk har derimot en rekke ord med et slikt samsvar mellom skrift og uttale; f.eks. **skot, lok;** partisippformer som **skote, foke** osv. Former som **hol** og **kol** vil derfor med god grunn kunne oppfattes som en slags **nynorskformer** i bokmålet, ettersom de faktisk bryter med et fast prinsipp for samsvar mellom skrift og uttale i bokmål. Former som **høl** og **køl** ville derimot passe like godt (eller dårlig!) på begge målformene – her er det jo fullt samsvar mellom skrift og uttale.

Nå kan en vel stille seg tvilende til hvor mye ortografiske prinsipper betyr for såkalt vanlige folk. For min del trur jeg nok talemålsgrunnlaget er langt viktigere. Det er jo nemlig ikke noe som helst i veien ortografisk med tillatte bokmålsformer som **skaut** og **fauk.** Likevel forekommer «forbudte» former som **skøyt** og **føyk** langt oftere i bokmålstekster – f.eks. stadig vekk på avisenes sportsside. Disse fortidsformene med **øy** er dermed eksempler på det forholdsvis sjeldne fenomen i bokmålet at folkemålsformer faktisk blir brukt i skrift, trass i at de offisielt er forbudt – det er jo ellers velkjent at det stort sett er de mest konservative variantene innafor rettskrivinga som dominerer i praksis.

Følger for språknormeringa

Dersom en ønsker å fremme former som bygger «på norsk folkemåls grunn» sjøl om de riktignok pr. i dag ikke er samformer for bokmål og nynorsk, mener jeg at fortidsformene med **øy** bør godkjennes i bokmål. I dette tilfellet vil ingen heller kunne påstå at «folkemålslinja» drives lenger enn det er grunnlag for i faktisk skriftlig språkbruk.

Når det gjelder **øy**-formene og nynorsk, er det ganske visst slik at de har lite grunnlag i det som ofte kalles nynorskens kjerneområde – dvs. på landsbygda vestpå og i fjellbygdene østafjells. Imidlertid har jo målfolket i det siste forsøkt å orientere seg også i retning av bymål, og da stiller nok saken seg ganske annerledes. Det er nemlig en kjensgjerning at **øy**-formene dominerer i praktisk talt alle norske bymål (med unntak av Bergen og Østfold-byene, som har **ø**), foruten at de også finnes i en god del bygdemål langs kysten sør og øst i landet. Etter mi mening ville det derfor ikke være unaturlig om **øy**-formene ble tillatt også i nynorsk.

Mens vi er inne på former av sterke verb, er det fristende å nevne også perfektum partisipp eller supinum. Her har som kjent nynorsk for det meste **-e** eller **-i**; f.eks. **skrive, bite, foke, skote, funne** osv. el. **skrivi, biti** osv., mens bokmål dels har former på **-et (skrevet, føket, funnet),** dels på **-tt (bitt, skutt).**

Samformer mellom bokmål og nynorsk har vi bare i de relativt få tilfellene at nynorsk har **-tt**-endelse ved sterke verb; f.eks. **blitt, fått, gått.** Dette står i sterk kontrast til forholdet ved de **svake** verba av den såkalte kaste-klassa, der endelsene **-et** og **-a** er sidestilt på bokmål, og **a**-formene dermed samformer med nynorsk (f.eks. «har kast**et** el. kast**a**).

Der kan sikkert være flere grunner til at man ikke har klart – eller vågd! – å sette opp samformer i supinium av de sterke verba. Man har her ikke bare forskjellige endelsesvokaler å forholde seg til (**-e** og **-i**), men ofte også ulike rotvokaler (jfr. nyn. **skrive/skrivi, foke/foki, skote/ skoti:** bm. **skrevet, føket, skutt). –** I former som **foke/-i** og **skote/-i** har man for øvrig også det samme forholdet mellom skrift og uttale som vi har sett ved former som **hol** og **kol,** som altså ville bryte med normalt samsvar mellom skrift og uttale på bokmål.

Når normeringa på dette punktet er som den er i bokmål, så har nok det derfor sine grunner. Like visst er det imidlertid at det virker underlig ut fra en systematisk betraktningsmåte at supinumsformer på vokal er tillatt i **svake** verb på bokmål, men ikke i **sterke** verb, all den stund norsk folkemål har vokalisk endelse både i svake og sterke verb.[1]

Dersom en ønsker å endre på dette forholdet, er den mest nærliggende muligheten etter mi mening å tillate de folkelige oslomålsformene i bokmålet. Systemet her svarer stort sett til det ene nynorsk-alternativet når det gjelder endelsen, nemlig **-i** i de aller fleste sterke verb, mens rotvokalen konsekvent er lik vokalen i infinitiv og presens; altså f.eks. **skrivi, biti, fyki, skyti, finni.**

1 Bortsett da fra bergensk, der svake verb ender på **-et**, mens sterke verb har **-e**; altså nærmest omvendt av det som er tillatt i bokmål!

Når det gjelder spørsmålet om nynorsken kan godta former som **fyki, skyti, finni,** vil en naturligvis kunne anføre mange av de samme argumentene for og imot som ved fortidsformene med **øy;** jf. resonnementet ovafor. De folkelige oslomålsformene i supinum er imidlertid **ikke** vanlige utenfor Sørøstlandet – bymål ellers i landet har f.eks. stort sett endingsvokalen **-e** (bortsett fra i Trøndelag), og rotvokalen er ofte en annen enn i infinitiv **(foke, fåke, funne, fonne** osv.). De sørøstnorske bymålsformene i supinum har derfor betydelig sterkere preg enn fortidsformene med **øy** av å være nettopp det – sørøstnorske bymålsformer.

Sats på «udanna østnorsk»!

Mange vil kanskje synes at jeg her har gått altfor langt i retning av å favorisere en bestemt norsk dialekt, nemlig oslomålet. Viss noen dermed vil mistenke meg for å være ekstrem «sentralist», må jeg imidlertid få protestere. Min hensikt er på ingen måte å bekjempe mangfoldet i norsk tale- eller skriftmål – så langt derifra. Jeg trur imidlertid det er **realistisk** å regne med at de lokale variasjonene i norsk språk vil bli mindre i framtida enn de er i dag; jfr. det som er sagt ovafor om regionalmål. Dette kan en like etter mislike (personlig liker jeg det i grunnen ikke), men antagelig er der lite en kan gjøre med akkurat **den** saken.

Derimot trur jeg vi har en viss mulighet til å bestemme **hva slags** norsk vi vil ha i framtida. Det er for øvrig denne tanken som ligger bak all såkalt språkplanlegging, som vi jo har drevet med her i landet i over hundre år. Men dersom språkplanleggingа skal ha noen utsikt til å vinne fram, er den nødt til å ta hensyn til den faktiske språksituasjonen. Ei språkplanlegging som ikke tar hensyn til språkbruken hos store deler av folket, er dømt til å mislykkes.

Min hensikt med å argumentere så sterkt for det folkelige oslomålet, er dermed ikke primært å fremme **oslomålet,** men de **folkelige** elementene i norsk mål. Men dersom det folkelige skal ha noen sjanse i norsk skriftmålsnormering mot det unektelig langt mer prestisjetunge riksmålet, har vi folkemålsvenner ikke råd til å drive med noen form for dialektromantikk. Sagt i klartekst: Viss vi ønsker å styrke folkemålselementene i bokmålet, bør vi satse på de folkemålsformene som kan tenkes å være – jeg hadde nær sagt – aggressive nok til å kunne ta kampen opp med de etablerte riksmålsformene.

Sjøl er jeg lite i tvil om at den «udanna» østnorsken vil være det farligste våpenet vi kan møte riksmålet med. Det er sjølsagt riksmålsfolka også pinlig klar over, og nettopp derfor hater de den som pesten. Men de klarer neppe å få has på den. Likevel bør vi som folkemålsvenner ikke bare sitte stille og se på utviklinga, samme hvor sikre vi enn måtte være på at «vår» sak vil seire til slutt. Derfor bør vi være «kloke som slanger og enfoldige som duer», for å sitere Skriftens ord. Og den beste måten å etterleve dette ordet på for en folkemålsvenn i dagens norske språksituasjon, det er å arbeide for at den «udanna» østnorsken skal få sin rettmessige plass i norsk skriftmål. Trur jeg i alle fall.

ERIC PAPAZIAN:

Ortofoni som rettskrivingsprinsipp i norsk

Fra Språklig Samling nr. 4/1988

1 Det ortofoniske prinsippet

Ortofoni er et rettskrivingsprinsipp som går ut på at skriftspråkets uttrykksside eller *skrivemåten* (skriftbildet) skal samsvare systematisk med talemålets uttrykksside, *uttalen*, slik at en av skrivemåten skal kunne slutte seg til uttalen, og omvendt. Det blir som regel begrunnet praktisk eller pedagogisk, med at det blir enklere å lære å lese og skrive på den måten. Ideelt sett skal det være et «1:1-forhold», dvs. et fullstendig og systematisk samsvar**,** mellom skrivemåte og uttale, og mellom de *uttrykksenhetene* de består av, henh. *bokstavene* og *språklydene*, eller alfabetet og lydsystemet. Hvert skrifttegn skal ha en viss, konstant «lydverdi» eller uttale, og hver språklyd skal ha en like konstant «skriftverdi» eller skrivemåte. «Språklyd» kan her presiseres som *distinktiv* språklyd eller *fonem***,** dvs. at det blir tale om samsvar på det funksjonelle, fonemiske planet, ikke på det fonetiske. En kan kanskje si at idealet for en ortofonisk ortografi er en *fonemisk lydskrift*. Alle «alfabetiske» skriftspråk, f.eks. de som bruker varianter av det latinske alfabetet, er i prinsippet en slags fonemisk skrift, der hver bokstav er et lydtegn og svarer til ett bestemt fonem – men det er bare i prinsippet, og med mange unntak.

Den viktigste forskjellen mellom en fonemisk lydskrift og vanlig, «ortografisk» skrift er at den siste ikke fungerer som en «lydskrift» eller en *transkripsjon* av tale, men som uttrykket i *et eget kommunikasjonssystem* – skriftspråket. En tekst i vanlig ortografi, f.eks. denne, skal normalt ikke gjengi en talt tekst – f.eks. et kassettopptak – men *formidle et budskap*. Derfor trenger ortografisk skrift ikke svare på alle punkter til uttalen, og gjør det vanligvis heller ikke, om det er aldri så ortofont. I norsk ortografi gjengis f.eks. ikke trykk og tonelag, enda dette er distinktive trekk i talen. Det blir altså ikke tale om noe *fullstendig* samsvar med uttalen. I en fonemisk lydskrift kreves det også at det til hvert fonem skal svare *én* bokstav (ikke en bokstavkombinasjon) – det må mao. være like mange bokstaver som det er fonemer – slik at en ofte må bruke spesielle «lydtegn» i tillegg til de vanlige bokstavene. Dette kravet blir sjelden innfridd i ortografisk skrift, som bygger på et tradisjonelt, innført alfabet – hos oss det latinske – som ofte ikke er helt tilpassa lydsystemet i det enkelte språket. I nordisk har vi f.eks. lagt til de tre vokal-bokstavene «æ (ä), ø (ö), å», men ingen tegn for konsonanter som ikke fantes i latin. F.eks. mangler det latinske alfabetet egne tegn for de retroflekse konsonantene i øst- og nordnorsk. Til gjengjeld har alfabetet 5 bokstaver som ikke svarer systematisk til noen egen språk-

lyd i norsk, nemlig «c, q, w, x, z». Vanligvis er det heller ikke et *systematisk* samsvar med uttalen, dvs. at en og samme lyd kan skrives på flere forskjellige måter, og en og samme skrivemåte kan ha flere forskjellige uttaler. Eksempler på begge disse tingene fra norsk vil bli nevnt i pkt. 4 nedafor.

Årsaken er at ikke bare alfabetet, men også skrivemåten av hvert enkelt ord, er tradisjonell og nedarvet i form av en «rettskriving» eller ortografi, og mange motsetter seg endringer i det tilvante skriftbildet (jf. diskusjonen om bl.a. skrivemåten «beiken» for «bacon»). Rett nok reagerer mange også på endringer i uttalen – jf. diskusjonen omkring sammenfallet av sje- og kje-lyd i dag – uten at det synes å ha noen større virkning. Talemålsutviklinga går sin gang, stort sett ustyrt,[1] mens skrivemåten, og skriftspråket i det hele, i langt større grad er utsatt for mer eller mindre systematisk *styring* fra (dominerende grupper og individer i) språksamfunnet. Dermed blir skrivemåten sakte, men sikkert mindre ortofon og mer «etymologisk» ettersom uttalen og lydsystemet endrer seg uten at skrivemåten og alfabetet endres tilsvarende.

Visse ting i uttalen blir altså ikke gjengitt i ortografisk skrift. Omvendt fins det ting i ortografien som ikke svarer til noe i uttalen. Det gjelder f.eks. skillet mellom store og små bokstaver, skilletegna eller forkortelser som «f.eks.», «mht.» og «forbokstav-ord» som «USA, EU» o.l. Ikke minst har alfabetiske skriftspråk som regel også en del *ideogrammer***,** dvs. *betydnings-bærende* skrifttegn. Disse svarer vanligvis til *grammatiske* – ikke lydlige – enheter i talemålet, som regel bestemte *ord***.** Det gjelder f.eks. tallsymbolene («1, 2» osv.), som jo svarer til tallord i talemålet, og likeså merkantile eller matematiske tegn, som «&», «%», «$», og «+». Andre kan svare til hele *ordgrupper***,** f.eks. «=» («er lik/det samme som»), «>» («blir til», ev. «er større enn»). Atter andre svarer ikke til noe i talemålet i det hele tatt, og kan følgelig heller ikke leses opp eller uttales, f.eks. parentes og anførselstegn. Men ikke i noen tilfeller samsvarer ideogrammene med en uttale, jf. at f.eks. «52» kan uttales som både /femmti-to/ og /to å femmti/. De er ikke lydtegn, men ord- eller ordgruppetegn. Som regel gjengir skriften også abstrakte grammatiske forhold, dvs. ting som ikke kan høres i tale, nemlig *ordgrenser*, ved mellomrom, og *ytrings-grenser* og ytrings- eller språkhandlings-*typer* (f.eks. spørsmål), ved skilletegn. Disse uttrykksmidlene kan neppe unnværes i noe skriftsystem, ikke en gang i lydskrift. Men det betyr at et reint ortofonisk skriftsystem, dvs. et skriftsystem som bare tar hensyn til uttalen uavhengig av grammatiske forhold, er verken ønskelig eller mulig.

2 Ortofoni og det morfemiske prinsippet

Av ikke-ortofoniske innslag i vanlig, ortografisk skrift kan særlig nevnes det en kan kalle det *morfemiske* prinsippet, som krysser det fonemiske. Det går ut på at både ordformene og de enkelte ord-delene eller morfemene skal ha *en ensartet skrivemåte***,** uansett variasjoner i uttalen. Å gjennomføre en ensartet skrivemåte for hver ordform er jo bare å ta konsekvensen av at vi i skrift gjengir ordformene som

1 Det fins unntak, f.eks. den nye tellemåten i norsk.

sjølstendige enheter, ved mellomrommet. F.eks. gjengir norsk skriftspråk ikke de *assimilasjonene mellom ordformene* som er så typiske for øst- og nordnorsk talemål i forbindelser av ordformer som slutter på /r/ (eller «tjukk /l/») og ordformer som begynner på en dental (dvs. /t, d, s, n, l/). I østnorsk rimer f.eks. «har sett» på «asjett», og «far sin» uttales som «maskin» bortsett fra trykkplasseringa, uten noen tydelig grense mellom ordformene. Men vi skriver dem altså hver for seg, og med en konstant skrivemåte som svarer til den uttalen de har når de uttales isolert.

Et annet utslag av det morfemiske prinsippet er at vanlig, ortografisk skrift ikke skiller mellom *trykktunge og trykklette former*, slik talemålet gjør i mange tilfeller. På Sør-Østlandet sier vi f.eks. snart /hann/ og snart /(e)n/, snart /ikke/ og snart /(k)ke/, snart /skulle/ og snart /sku/, men vi skriver alltid «han», «ikke» og «skulle», altså former som svarer til de «fulle» eller trykktunge formene i talemålet (bortsett fra at «han» skulle vært skrevet «hann»). I sammenhengende tale blir ordene ofte svært redusert, og flere ordformer kan *trekkes sammen* og uttales nærmest som én – jfr. sørøstlandsk /d-æ-kke/ for «det er ikke» eller /kåmmæɳ/ for «kommer han» – men noe tilsvarende skjer ikke i skrift. Og det er kanskje like greit, for det gjør skriftbildet mer ensartet og dermed lettere gjenkjennelig, sjøl om vi ellers kunne spart oss for å skrive noen bokstaver. Men det fører til et avvik mellom skrift og tale.

Ikke bare ordformene, men også de enkelte *morfemene* i hver ordform, har som regel en ensartet skrivemåte, sjøl om uttalen ofte varierer. F.eks. skriver vi «godt» fordi det er intetkjønn av «god», sjøl om uttalen er den samme som i «gått» (av «gå»). Intetkjønn av «trygg» skriver vi «trygt», men perfektum partisipp av «trykke» skriver vi «trykt», enda uttalen i begge tilfeller er /trykkt/. Og vi skriver «(til) havs, (til) lags» pga. sammenhengen med «hav» og «lag», sjøl om uttalen er /haffs, lakks/. «Lags» uttales altså akkurat som «laks» – jfr. ordtaket om at en ikke kan ikke gjøre alle til laks! En slik skrivemåte forutsetter en morfologisk analyse og klassifisering istedenfor en fonologisk. Når uttalen /trykkt/ uttrykker intetkjønn av /trygg/, analyserer vi den i /trykk-/ (stamme) og /-t/ (intetkjønnsendelse) og regner /trykk-/ som variant (allomorf) til /trygg-/ i f.eks. /trygg-e/. Men prinsippet er likevel langt fra gjennomført. F.eks. skriver vi «*giv*-er» og «*giv*-ende» til «gi», «*moder*-lig, *broder*-lig» til «mor, bror», eller «*billed*-lig» til «bilde». Her har altså skriftspråksnormeringa fulgt uttalen og det fonemiske eller ortofoniske prinsippet, stikk i strid med det morfemiske. Men det kommer kanskje av at forskjellen mellom uttale og skrivemåte her ville blitt for stort, iallfall i de siste tilfellene.

3 Ortofoni i norsk skriftspråksnormering

Den første som gikk for ortofoni som rettskrivingsprinsipp i Norden, var dansken Rasmus Rask, som levde rundt 1800. Prinsippet fikk snart tilhengere også i Norge, særlig Ludvig Kristensen Daa og Knud Knudsen, og har hatt en hel del å si for normeringa av norsk skriftspråk i nyere tid, både bokmål og nynorsk. Sjølve ordet «ortofoni» skal være laget av Mauritz Hansen, ifølge Kristensen Daa (*Morgenbladet* 1838). Men i Norge måtte prinsippet om at skriftspråket skulle samsvare mest

mulig med uttalen, samtidig innebære en *fornorskning* av skriftspråket, i og med at skriftspråket her var dansk, mens talemålet var enten heil- eller halvnorsk. Derfor er det ikke så liketil å vurdere hvor mye prinsippet har hatt å si i norsk skriftspråkshistorie, siden det har virket sammen med *det nasjonale* hensynet, og etter hvert også *det demokratiske* – hensynet til *flertallets* talemål. Derfor fikk det ortofoniske prinsippet en særlig kraft i Norge, for tilnærminga til talemålet kunne her begrunnes med ideologiske, nasjonale og/eller demokratiske hensyn så vel som praktiske, pedagogiske.

Rett nok har vi hatt skriftspråksreformer som kan sies å være reint ortofoniske. Et eksempel er mange av reformene i nynorsk i 1901, da vi fikk «kalla» for «kallade» og «kallat», «anna, noko» for «annat, nokot» og «funne» for «funnet» (men ikke «huse» for «huset»!). Denne reformen kan bare begrunnes ut fra ønsket om tilnærming til talemålet, særlig dialektene, ved å sløyfe en del «stumme» konsonanter (liknende reformer er «kortformer» som «mor, far, ha» for «moder, fader, hava»). I det hele tatt er det nasjonale hensynet ikke aktuelt i normeringa av nynorsk, siden det var heilnorsk fra første stund. Her kan det bare bli tale om å tilpasse skriftbildet bedre til talemålet, særlig dialektene – enten visse dialekter, f.eks. øst- og nordnorske, eller alle dialekter, eventuelt alt norsk talemål – eller om å tilnærme det til skriftbildet i bokmål, i samsvar med samnorsk-politikken.

Også i det tradisjonelle, dansknorske skriftspråket har vi hatt reint ortofoniske reformer. Det gjelder særlig reformene i 1860- og -70-åra, der en bl.a. gikk bort fra skrivemåtene «x» for /ks/, «c», «ch» eller «q» for /k/, og «ph» for /f/. Disse reformene gjaldt altså bare *skriftsystemet* og innebar ingen ny uttale. Men alt med innføringa av «p, t, k» for «b, d, g» («hat, tak» for «had, tag») og dobbeltskriving av lange konsonanter (unntatt «m») i utlyd («hatt, takk» for «hat, tak»), i 1907 og 1917, kommer det nasjonale hensynet til, for disse skrivemåtene er tilnærminger til *norsk* uttale og følgelig fornorskninger så vel som ortofoniske reformer. Og de fleste reformene i det tidligere dansknorske skriftspråket innebærer klart *en annen uttale* enn den gamle skrivemåten, og representerer følgelig ei tilnærming til *andre talemåls-varianter* enn de gamle formene. Disse reformene må da begrunnes primært med nasjonale og/eller demokratiske hensyn, og kan kalles ortofoniske bare i den forstand at de førte til et bedre samsvar med talemålet *for flere språkbrukere* enn før. F.eks. representerer ei form som «døra» istedenfor det tidligere «døren» inga tilnærming til talemålet i Bergen (eller konservativt riksmål), men det er ei tilnærming til *flertallets* talemål. Derfor kan denne reformen (og mange andre) begrunnes først og fremst demokratisk, med at «døra» er ei flertallsform mens «døren» er ei mindretallsform i norsk talemål. Eventuelt kan den begrunnes også nasjonalt, med at «døra» er ei norsk form mens «døren» i skrift er ei dansk form.

Her kommer vi inn på det som er det egentlige problemet med ortofonien, nemlig at *talemålet varierer*, mens skriftspråket skal være et *standard- eller felles-språk*, ideelt sett uten variasjon overhodet. Men åssen skal et slikt skriftspråk kunne samsvare med talemålet? Her kan en tenke seg to prinsipper: Enten at det skal være en

slags «fellesnevner» for alle varietetene det er standard for, dvs. at det skal svare om lag like mye eller like lite til dem alle, eller at en velger en bestemt talemålsvarietet som grunnlag for skriftspråket. I praksis vil det som regel den varieteten som brukes blant eliten, gjerne i hovedstadsområdet. Det første prinsippet innebærer at skriftspråket blir «et kunstig språk som ingen snakker», det siste at det blir et «overklassespråk». Til gjengjeld kan en kanskje si at det første prinsippet er mer demokratisk, det siste mer aristokratisk eller elitistisk.

I Norge gikk Ivar Aasen prinsipielt inn for den første linja, altså den demokratiske. Rett nok var det nasjonale hensynet overordna det demokratiske, slik at Aasen i utgangspunktet så bort fra visse talemålsvarieteter som ubrukelige som grunnlag for et norsk skriftspråk. Som kjent la Aasen vekten på *bygdemåla* og så nærmest bort fra både bydialektene og normalisert talemål (her får en huske på at det tallmessige forholdet mellom disse tre sosiolektene var helt annerledes i 1850 enn i dag). I praksis la han også mest vekt på de *arkaiske* bygdemåla i «fjell- og fjordbygdene», i pakt med den nasjonalromantiske ånden i tida. Dermed fikk Aasens «landsmål» ei både sosial og geografisk slagside alt i utgangspunktet, og de fleste av reformene i nynorsk i dette hundreåret har gått ut på å rette opp dette og gjøre nynorsken mer «landsgyldig» ved å tilnærme den til øst- og nordnorske dialekter. Dermed tilnærma nynorsken seg også bokmålet, og det var jo nettopp noe av poenget i samnorsk-perioden.

Derimot gikk Knud Knudsen inn for den andre linja, altså den aristokratiske, med si vektlegging av «den dannede dagligtalen» som grunnlag for skriftspråket, iallfall i første omgang. Dette programmet ble satt i verk i 1907, som i hovedsak gikk ut på å gjøre det tradisjonelle skriftspråket ortofonisk andsynes det dansk-norske standard-talemålet. Dermed fikk også bokmålet i utgangspunket en sosial og til dels geografisk slagside. I 1917 gikk man videre på denne veien, men samtidig kom det inn et anna hensyn, nemlig tilnærming til nynorsk, og dermed også til dialektene. Det ga seg uttrykk i de såkalte «valgfrie» formene, som for en stor del ble obligatoriske i 1938, og valgfrie igjen i 1981. Disse formene svarte til formene i øst- og nordnorske dialekter, slik at også bokmålets talemålsgrunnlag er blitt utvidet etter hvert. Iallfall i teorien; i praksis er det som kjent bare så som så med de «folkelige» formene i bokmålet. Det er betegnende at vi fremdeles regner mange av dem, 70 år etter at de ble innført, som «radikale»!

4 Norsk – et ortofonisk skriftspråk?

Sjøl om alfabetiske skriftspråk i prinsippet er fonemiske, er det som nevnt vanligvis en del avvik fra det fonemiske eller ortofoniske prinsippet. Det skyldes som regel at uttalen av ordene har forandret seg mye siden skriftspråket ble innført, mens skrivemåten er beholdt mer eller mindre uendret og på mange punkter gjengir uttalen i middelalderen eller tidligere. Særlig utpreget er dette i engelsk, der samsvaret mellom lyd og bokstav er mildt sagt usystematisk. En spøk som tillegges Bernard Shaw, går ut på at «fish» rettlig burde skrives «ghoti», med «gh» for /f/ (jfr. «laugh»), «o»

for kort /i/ (jf. «women») og «ti» for /sh/ (jfr. «nation»). Men det er mer til å gråte over enn å le av, for det betyr at engelsk uttale og engelsk skrivemåte må læres hver for seg og uavhengig av hverandre. Og dette er ikke bare et problem for de engelsktalende, eller andre som må lære engelsk – og det må vi jo snart, alle! Det overføres også til andre språk, bl.a. norsk, gjennom de engelske lånordene. Iallfall dersom skrivemåten ikke blir justert, jf. f.eks. «guide» med /ai/, men «cruise» med /u/.

Så galt som i engelsk er det ikke i norsk, på langt nær. Likevel er det, trass i alle ortofoniske reformer, også i norsk en hel del avvik fra det ortofoniske prinsippet, også om vi ser bort fra slikt som skyldes det morfemiske prinsippet. På mange punkter gjenspeiler også norsk skriftspråk, både bokmål og nynorsk, uttalen for 600–700 år siden. En ting er at sjølve *alfabetet* ikke strekker til for å gjengi norsk talemål, iallfall ikke konsonantene i øst- og nordnorsk (derimot passer det ganske bra for vestlandsk). Grunnen til det er at alt øst- og nordnorsk talemål har en rekke nye konsonanter som har oppstått, som regel ved assimilasjoner av gamle konsonantgrupper, etter at skriftspråket ble innført, og som ennå ikke har fått egne bokstaver i vanlig ortografi. Når det gjelder vokalene, har vi tilpassa det latinske alfabetet til norsk ved å legge til bokstavene «æ», «ø» og «å», den siste så seint som i 1918, offisielt. Men noe tilsvarende har foreløpig ikke skjedd for konsonantenes vedkommende (det skyldes nok at de nye vokalene er mye eldre enn de nye konsonantene, og at de fins over hele landet). Det gjelder bl.a. «englyden», «kje-lyden» og alle de palatale og retroflekse konsonantene, iberegna «tjukk /l/».

Ord med disse lydene *kan* jo ikke skrives lydrett. Likevel kunne en fått et systematisk samsvar med talemålet uten å bruke egne lydtegn, nemlig ved å bruke en *sammensatt* skrivemåte for de lydene som mangler egne tegn, så lenge en brukte den *konsekvent.* F.eks. kunne vi gjengi den retroflekse /t/-en i østnorsk uttale av ord som «fælt, svært» som «rt» og skrive «fært» og «svært». Poenget er at samme uttale må få samme skrivemåte, og at skrivemåten må være entydig mht. uttalen. Og det ville den være i dette tilfellet, forutsatt at uttalen /rt/ ikke fins i det aktuelle talemålet. Men noe slikt prinsipp følges ikke i norsk ortografi. I stedet skriver vi ordene slik de ble uttalt (og skrevet) før, dvs. som regel med en *konsonantgruppe.* Men siden de nye konsonantene som regel har flere ulike opphav, betyr det at vi som regel får flere skrivemåter av samme lyd.

F.eks. skriver vi «eng-lyden» snart med «ng» (lang), snart med «n» (bank) og snart med «g» (agn). «Kje-lyden» skriver vi snart med «kj» (kjære, bikkje), snart med «tj» (tjære) og snart med «k» (kinn). Ord med «tjukk /l/» i dialektene skriver vi snart med «l» (dal, blå) og snart med «rd» (ord). Andre retroflekser skrives som regel med enten «r» eller «l» (+ «e») + den tilsvarende dentalen, jf. f.eks. «kuren» og «kulen», som uttales likt i østlandsk, iallfall dersom man bruker «tjukk l» i «kul». Derfor er vi stundom i tvil om åssen et ord som uttales med retrofleks, skal staves (det gjelder selvsagt ord som er sjeldne i skrift, f.eks. dialektord). /Gææɳ/, den østnorske uttalen av «galen», skrives ofte med «r» («gæren, gæern» o.l.), men ordet burde skrives med «l», om vi skulle følge etymologien. Særlig ille er det i ord med

«sje-lyden», som har svært mange opphav. I gamle norske ord kan den skrives på minst 6 ulike måter, nemlig «sj» (sjø, hesje), «sk» (ski), «skj» (skjære), «s» (slå, vesle), «rs» (mars) og «ls» (dals). Og tar vi med også fremmedord, blir antallet skrivemåter atskillig større, jf. f.eks. «mar*sj*, rus*h* – *sch*æfer, *ch*ic, geni, *j*ournal». Åssen skal vi da vite åssen vi skal stave ord med «sje-lyd» som vi sjelden skriver, f.eks. /bæʃʃ/?

Ved lyder som har egne bokstaver, kan skrivemåten være lydrett. Men det er langt fra alltid at den er det. For det første har vi «stumme konsonanter», dvs. konsonanter som ikke svarer til noen lyd i uttalen. Eksempler er «t»-en i b.ent. intetkjønn («huset»), ettervokalisk «d» i mange ord («god, tid»), eller «h» i konsonantgruppene «hj-» og «hv-» (den siste bare i bokmål). For det andre kan vi også her få et usystematisk forhold mellom uttale og skrivemåte, enten slik at samme lyd har flere skrivemåter, eller slik at samme skrivemåte har flere uttaler. Et eksempel på det første er skrivemåtene av /j/ i norsk. Denne lyden har vi jo en bokstav for i det vanlige alfabetet, nemlig «j». Men vi *bruker* den ikke konsekvent, dvs. hver gang uttalen har /j/. Vi bruker den i et ord som «jente», men i «gjerne» skriver vi den som «gj», i «geit» som «g» og i «hjerne» som «hj». Et anna eksempel er skrivemåten av /å/ i norsk. I 1918 innførte vi en egen bokstav for denne lyden, men ikke desto mindre skriver vi den fortsatt med «o» i mange ord, nemlig dersom opphavet var kort /o/ i gammalnorsk. Derfor «vått», men «flott» og «golv». I nynorsk er det mer av denne etymologiske skrivemåten enn i bokmål, jf. «brote» (subst.) og «bore» (perf.part.) andsynes bokmål «bråte», «båret». Dette blir ofte begrunnet med at kort /o/ ikke har falt sammen med /å/ i alle dialekter, men ofte med /ø/, slik at det heter /gølv/, /børi/ osv.

Dette innebærer igjen at en og samme skrivemåte kan uttales på flere måter. F.eks. skal «o» uttales som /å/ (eller /ø/) i eksemplene ovafor, men som /o/ i ord som «stor, fot» osv., jf. også «kort» andsynes «fort» eller «bort». Vi kan aldri vite sikkert om et ord som skrives med «o», skal uttales med /o/ eller /å/, og i mange ord vakler også uttalen. F.eks. kan ord som «opp» og «lomme» uttales både med /o/ og med /å/ (og dessuten med /u/ i enkelte dialekter). Videre skal «g» uttales som /j/ i «gir» (pres. av «gi»), men som /g/ i f.eks. «gir» (på bil). Bedre blir det ikke dersom vi trekker inn fremmedord, jf. at «g» i «geni» skal uttales som /ʃ/, mens «g» i «genial» skal uttales som /g/, eller «sjanse, balanse» med /ŋ/, men «stanse, danse» bokstavrett med /n/. Og skal nå «aksent» uttales med /-ent/ (som «dokument») eller /-aŋ/ (som «transparent»)?

5 Konklusjon

Forholdet mellom skrift og tale kan altså bli noe innfløkt også i norsk. Det er selvsagt ikke noe problem for den som kan det, men det er et problem for den som skal *lære* det, og det vil først og fremst si barn som skal lære å skrive. På forhånd har de lært å snakke, slik at utgangspunktet er talemålet, bl.a. uttalen av de enkelte ordene. Så skal de lære skrivemåten. Det sier seg vel sjøl at det ville vært en smal sak dersom skrivemåten var ortofon, slik at en kunne slutte seg til skrivemåten ut fra uttalen. Da

behøvde en jo bare å lære hvilke bokstaver som sto for hvilke lyder, og sette i gang og skrive med sin egen uttale som rettesnor (dette forutsetter selvsagt at man kan analysere uttalen i sine enkelte lyder, noe som krever en del øvelse og språkbevisst-het). Det er dette prinsippet som ligger til grunn for de forsøkene med dialektbasert skrive-opplæring som har vært utført i norsk skole.

Når det gjelder et *standardisert* skriftspråk, som skal være felles for hele landet, så sier det seg sjøl at det umulig kan være ortofont andsynes alle talemålsvarietetene her. Men både bokmål og nynorsk kunne bli atskillig mer ortofone enn de er. Det er ikke nødvendig å trekkes i all evighet med forskjeller i skrivemåten som *ingen* lenger har i uttalen, f.eks. forskjellen mellom «hv-» og «v-», eller «hj-» og «j-». Må norske skolebarn for all framtid lære seg å skille mellom «hjul» og «jul», eller å fordele «kj», «tj» og «k» riktig? Det kan nesten se sånn ut, skal en dømme etter motstanden mot myndighetenes spede forsøk på å sløyfe «h»-en i enkelte «hv»-ord i bokmål, vesentlig pga. tilnærmingshensyn (det gjelder bare ord som også er tatt opp i nynorsk, som jo ikke har «hv-»). Særlig motstand har det vært mot «verken» og «viss» – er det noe spesielt med subjunksjoner, tro? Hvordan skulle det da gå om vi gjorde som svenskene og skreiv «vem» (eller snarere: «vemm») og «va»? Da brøyt vel borgerkrigen løs!

LARS S. VIKØR:

Språkleg samling i Skandinavia?

Fra Språklig Samling nr. 2–3–4/1992

Denne tittelen er eigentleg ei tilsniking – for artikkelen handlar om språkleg kløyving og mislykka tilnærmingsforsøk i Skandinavia. Føremålet er å supplere den norske språkhistoria vi les om på skolen, som bør sjåas på ein skandinavisk bakgrunn. Eg gir først eit kort oversyn over framvoksteren av det danske og det svenske rikksspråket, og går deretter inn på det skandinaviske språkstrevet som har vore ført på 1800- og 1900-talet og drøftar korfor det ikkje har gitt større resultat enn det har. Særnorske forhold ser eg stort sett bort frå; eg legg grannelanda sitt perspektiv til grunn. Eg agiterer ikkje for verken skandinavisk språksamling eller det motsette, men legg fram data som einkvar får tolke som han/ho vil. Artikkelen føreset relativt god kjennskap til norsk språkhistorie, men det burde ikkje vere noe problem for dei som les dette bladet.

Ein språkunion som glapp

Vi begynner i seinmellomalderen, og det første ein må legge vekt på, er at den skandinaviske språkhistoria i eldre tider var felles; det er ein moderne konstruksjon å dele ho opp i ei norsk, ei svensk og ei dansk språkhistorie. Talemålsutviklinga gjekk over heile området mot ei radikal forenkling av bøyingssystemet og ei fortysking av ordtilfanget – først i dei største byane der kontakten med tyskarar var mest intens, men etter kvart spreidde ringverknadene seg utover landsbygda i alle landa. På skriftspråksplanet finn vi nok mange ulike variantar og normer, som vi kallar det – eigentleg skrivetradisjonar knytta til ulike skrivesentrum der skriftspråket vart brukt og skriveopplæring gitt, helst kloster, bispesete og kongskanselli. Desse skrifttradisjonane var regionale, knytt til landsdelar som Jylland, Sjælland, Skåne, Väster- og Östergötland, ikkje til statane Danmark og Sverige. Det vil ikkje seie at folk skreiv dialekten sin, berre at skrivekonvensjonane var forskjellige i dei ulike skriftsentra, dei var kompromiss og blandingsformer mellom dialektane, nedarva skrivemønster og påverknad frå andre sentrum.

På 1300- og 1400-talet ser vi teikn til eit slags fellesskandinavisk skriftspråk, mest basert på svensk, rett nok. Det hadde sitt sentrum i Vadstena i Östergötland, der den heilage Birgitta hadde grunnlagt ein klosterorden, birgittinarane, som tok til å produsere religiøse skrifter på morsmålet i stor stil, og dei vart spreidde og fekk stor innverknad i alle dei tre landa. På same tid fekk vi den nordiske unionen under dronning Margareta, med tyngdepunkt i Danmark. Det såg da ut til å ligge til rette for at eit dansk-svensk blandingsspråk kunne bli eit fellesskandinavisk skriftspråk. Slik gjekk det ikkje, fordi unionen sprakk litt ut på 1400-talet: Sverige lausreiv seg

og måtte i fleire tiår kjempe mot danskekongane for å behalde sjølvstendet sitt. Først da Gustav Vasa vart konge i 1523 vart Sverige definitivt sjølvstendig.

Dansk

Dansk vart det dominerande kansellispråket i unionen, eit dansk som enno var svært flytande i skrivemåten, men som likevel begynte å få ein tradisjon bak seg. Da reformasjonen kom i 1536, vart dansk for alvor tatt i bruk som kyrkjespråk i Danmark og Norge – kanskje det viktigaste bruksområdet for eit skriftspråk på den tida. Vi fekk ein dansk bibel (*Christian IIIs Bibel*) i 1550, som vart spreidd i begge landa, og språket i denne bibelen la grunnlaget for det som etter kvart skulle få hevd som dansk skriftspråk. Det var bygd på det høgare talemålet i København, men med mange arkaiske skrivemåtar som representerer ein eldre språktilstand. Det kan ein sjå av desse døma (skriftforma i Chr. IIIs Bibel står til venstre, den samtidige uttaleforma i midten, den gammaldanske forma til høgre)

gaffn	*gawn*	*gaghn* (no *gavn*)
dag	*daw*	*dagh*
skov	*skow*	*skogh*
regn	*rein*	*reghn*
løgn	*løyn*	*løghn*
øye	*øye*	*øghe* (no *øje*)
eye	*eie*	*eghe* (no *eje*)
drage	*drawe*	*draghe*
mave	*mawe*	*maghe*
føde	*føye*	*fødhe*
møje	*møye*	*mødhe*
bie	*bie*	*bidhe*

I tillegg til desse døma, kan vi nemne inkonsekvensen *sætte* ved sida av *sidde* – alle beslekta språk har den same konsonanten i desse to orda, norsk *sette* og *sitte*. Med andre ord: det vart forsøkt eit kompromiss mellom uttale og tradisjonelle skrivemåtar, og det førte til inkonsekvensar som festna seg og er blitt del av dansk språk i dag. Ordet *inkonsekvensar* må da tolkas historisk: Denne skriftnormalen er seinare blitt grunnlag for ein uttale som etter kvart har slått igjennom som normalisert dansk talemål – slik at den uttalen som blir rekna som korrekt riksdansk no er retta inn på desse skriftformene. Dermed kan vi seie at samsvaret mellom skrift og tale er blitt gjenoppretta på desse punkta, mens det på mange andre punkt den dag i dag er svært skralt med dette samsvaret.

Ei fast rettskriving gjekk det likevel ikkje så fort å få til. Enno på 1700-talet klagar Holberg over at «enhver skriver og bogstaverer lige som det falder ham ind». I dette hundreåret var interessa for normeringa av dansk skriftspråk stor, dansk blir for første gong eige fag på skolen, og vi har ein aktiv språkdebatt om lånord og purisme.

I 1775 vedtok regjeringa at skolane skulle basere seg på rettskrivinga i Ove Mallings *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*, ei bok som for øvrig kom ut først to år etterpå. Men vi kan seie at den danske rettskrivingsnormalen var fastlagt i hovudsak kring 1800, og at han sidan har lege fast med unntak av mindre endringar som vi skal sjå nærare på seinare, mens derimot talemålet har endra seg noe kolossalt på denne tida.

Svensk

Når det gjeld Sverige, finn vi at utviklinga der på mange måtar var parallell med den danske. Også der starta fastlegginga av eit standardskriftspråk i perioden 1520–50, og også der var det reformasjonen, innføringa av lutherdommen, som var den avgjerande framskuven; den kom i Sverige alt i 1527. Også i Sverige var det ei bibelomsetting som skulle bli grunnlaget for eit nasjonalt skriftspråk, *Gustav Vasas Bibel* frå 1541. Og også i Sverige kan vi seie at den endelege fastlegginga av ein standardortografi stort sett var fullført kring 1800, med små endringar seinare.

Likevel var det eitt moment framme i Sverige som av naturlege grunnar mangla i Danmark, men som for nordmenn er kjent nok – nemleg motstanden mot og sjølvhevdinga overfor dansk. Dansk var som sagt blitt det dominerande kansellispråket i Sverige under unionstida, og den danske innverknaden varte lenge etter at Sverige var blitt sjølvstendig. Det viser seg i sånne trekk som at endingsvokalen i infinitiv og mange andre grammatiske former var *-e*, det var innslag av såkalla «bløde konsonanter» osv. – ved sida av at sjølve stilen var sterkt påverka av danske og tyske mønster. Det bevisste språkrøktsarbeidet som framfor alt bibelomsettinga førte med seg la seg spesielt etter å motverke og om muleg få vekk denne danske påverknaden. Talemålsunderlaget for dette skriftspråket var dialekten i Mälarområdet, altså sentralsvensk, som var lite danskpåverka. Såleis vart dei danske e-ane i endingar her systematisk erstatta med *-a*. På mange måtar var denne normalen arkaisk, for eksempel vart det i Gustav Vasas Bibel brukt mange gammalsvenske kasusformer som enno kunne høras i bygdemåla i distriktet, men neppe i bymåla, og som var på veg ut også i bygdemåla. Døme på slike former er dei følgjande (med norrøne former i hakeparentes):

på iordena (akk.) [á jǫrðina], *på iordene* (dat.) [á jǫrðinni] 'på jorda';
i himlenom (dat.) [í himninum] 'i himmelen';
effter sijna artt [akk. hokj. eint. «sína» i norr.] 'etter si art';
träldomsens [þrældómsins] 'trældomens';
i sigh sielffuo (dat.) [í sér sjalfu] 'i seg sjølv';
aff Egyptj lande [norr. dat. landi] 'av/frå Egypts land';
tins stadz 'din bys' [norr. gen. þíns]

Desse formene er for lenge sidan ute or språket. Andre former frå Gustav Vasas Bibel har slått igjennom og blitt einerådande i moderne svensk standardspråk, sjå

desse døma (samtidige sentralsvenske dialektformer i midten, moderne standardformer til høgre):

iordhen	*jorda*	*jorden*
wattnet	*vattne*	*vattnet*
daghar	*daga*	*dagar*
talar	*tala*	*talar*
stiernor	*stjerner*	*stjärnor*
skapadhe	*skapa*	*skapade*
blodh	*blo*	*blod*

Men også desse formene kan vi faktisk sjå på som arkaismar, sidan dialektane i Sentral-Sverige som vi ser alt hadde fått formene *jorda, vattne, daga* osv. – liksom norsk folkemål stort sett har fått. Formene på *-en, -et, -ar* osv. var gammalsvenske.

Eit spesielt trekk var gjennomføringa av bokstavane *ä*, *ö* og *å* i staden for dei danske *æ*, *ø* og *aa* – opphavleg ein *a* og ein *o* med ein liten *e* over og ein *a* med ein liten *o* over. Desse bokstavformene (unntatt *å*) var tatt frå tysk, og det var sannsynlegvis eit bevisst trekk for å gjere språket så ulikt dansk som muleg. Sjølvsagt gjennomførte dei også harde konsonantar, sjølv om dei ikkje greidde å gjennomføre det heilt: det heiter på svensk framleis *bagare* og *taga – tog* i staden for vårt *bakar* og *taka – tok*, og det er restar av denne danske innverknaden som 1500-talets språkreinsarar ikkje fekk luka ut.

Dette har jo ei viss likheit med det som skjedde i Norge tre hundre år seinare, og det kunne faktisk sjå ut som at det gjekk i retning av ei språkkløyving av den typen vi kom til å få hos oss, for i første omgang heldt kansellispråket på dei danske trekka sine mens kyrkjespråket gjennomførte ei konsekvent forsvensking. Noen språkstrid i samanheng med dette kjenner vi likevel ikkje til, og utfallet av prosessen var vel gitt. Det danskpåverka kansellispråket var ikkje basert på noen form for talemål, det var mest tregheit i skriftspråksvanane hos byråkratane som heldt det oppe. På 1600-talet vart det trengt tilbake til fordel for den nye forsvenska normalen og vart etter kvart borte. På den andre sida vart kyrkjenormalen også delvis modernisert: dei gamle kasusformene fall bort. Dermed kan vi seie at grunnlaget for det moderne svenske skriftspråket var lagt.

1600-talet var ein svært viktig periode i svensk historie: Det var no den svenske staten vart bygd opp til å bli ein av dei best organiserte i Europa, og også ein av dei sterkaste militært. Sverige slo Danmark i fleire krigar og erobra Jemtland, Herjedalen, Båhuslen, Skåne, Halland, Blekinge og Gotland. Danmark, som til da hadde vore den sterkaste militærmakta i Norden, særleg til sjøs, mista definitivt leiarstillinga. At svenskane bevisst brukte språket som eit ledd i statsbygginga si i denne tida, ser vi tydeleg av den politikken dei førte i dei nyerobra områda. Særleg i Skåne var motstanden mot det svenske styret stor, og den måten svenskane knekte den motstanden på var systematisk forsvensking av alt offentleg liv og av all undervis-

ning, blant anna ved ein massiv import av lærarar frå andre delar av landet, og ein kompromisslaus kamp mot dansk språk i alle samanhengar. Det fungerte: Etter ein generasjon var svensk blitt det allmenne skriftspråket i Skåne, og landsdelen fullt integrert i Sverige. Talemålet, derimot, heldt seg som før; det var, og hadde heile tida vore, ein overgangsdialekt mellom dansk og svensk, som nærmast etter smak og behag kunne kallas østdansk eller sørsvensk.

Den svenske stormaktsstillinga vart det slutt med etter Karl 12s fall i 1718, men deretter følgde det eit hundreår med fred, stort sett, og ei konsolidering både av Sverige som nasjon og svensk som nasjonalt standardspråk. Eit viktig symbolsk uttrykk for denne utviklinga var stiftinga av *Svenska Akademien* i 1786. Det fekk som eit av sine mål «att arbeta uppå svenska språkets styrka, höghet och renhet». Svenska Akademien er i dag mest kjent for nobelprisen i litteratur, men det var eigentleg tenkt som eit språkrøktsorgan, og framleis står akademiet som utgjevar av den store vitskaplege ordboka over svensk språk, *Svenska Akademiens ordbok*, som starta på slutten av 1800-talet og vel enno er ein stad i bokstaven S[1], og *Svenska Akademiens ordlista*, som er den offisielle svenske rettskrivingsguiden.

I 1801 fekk svensk ei offisiell rettskriving, utarbeidd av ein kjent diktar og språkmann, Carl Gustaf Leopold (kjent i samtida, ikkje så mye i ettertida), på oppdrag av akademiet. Denne rettskrivinga bygde på den skriftspråkstradisjonen som forlengst var blitt den leiande i landet, basert på det høgare talemålet i Stockholm, men han gjekk ein del lenger når det gjaldt lydrett stavemåte, ikkje minst i lånord, som for ein vesentleg del kom frå fransk. Døme:

kaffe (café), *kapiten* (capitaine), *kurage* (courage), *fabrik* (fabrique), *bank* (banque), *briljant* (brilliant), *familj* (familie), *fåtölj* (fauteuille), *nisch* (niche) 'nisje', *affär* (affaire), *jurnal* (journal), *uvertyr* (ouverture), *aktör* (acteur), *kusin* (cousine), *byrå* (bureau) – men *choklad*, *charm*, *geni*, *koncentration*, *social*, *national*.

Dei formene Leopold førte inn var svært radikale i ei tid da ikkje berre franske ord, men også fransk skrivemåte hadde høg prestisje, men dei vart akseptert og etter kvart gjennomført. Danskane brukte nesten hundre år før dei tok det avgjerande skrittet i same retning.

Frå stat til nasjon

Slik, kan vi seie i heilt stutte drag, utvikla det seg eit dansk og eit svensk språk – i betydninga normerte og utbygde standardspråk. Det eksisterer ingenting som heiter norsk, svensk eller dansk språk sånn utanfor tid og rom, akkurat som det ikkje eksisterer noen norsk, svensk eller dansk nasjon utanfor tid og rom. Både nasjonane og språka har forma seg gjennom ei historisk utvikling, delvis tilfeldig styrt av kven som i ein bestemt periode var militært sterkast: Danskekongane var ikkje sterke nok til å halde fast på Sverige, bl.a. fordi Sverige hadde eit sterkt aristokrati

1 Pr. 2009 er ordboka på slutten av T, og den skal vere ferdig i 2017.

som var i stand til å mobilisere befolkninga i sine distrikt til motstand. I Norge mangla det eit slikt sterkt aristokrati, og dermed var det ingen som kunne ta opp ein frigjeringskamp og styre dei ressursane landet hadde til fordel for ein slik kamp. Det som skjedde i Skåne, understrekar dette enda meir: Rein militær styrke avgjorde at Skåne er svensk og ikkje dansk. Ein kan med andre ord seie at statane Danmark og Sverige er eit resultat av militære styrkeforhold i ein viss historisk fase.

Men ein stat er ikkje utan vidare ein nasjon. Det fans truleg inga nasjonalitetskjensle i Sverige og Danmark før 1400. Unionen kom i stand nettopp fordi dei norske og svenske aristokratia på eit visst tidspunkt fann ut at dei var tent med å støtte dronning Margareta ut ifrå sine eigne særinteresser, og fordi folk flest sto heilt utanfor alt som heitte statsstyring og heller ikkje brydde seg med å ha noen meining om det; dei hadde nok med strevet for sitt daglege utkomme. Ettersom interessene skifta og allianseforholda snudde seg innanfor aristokratia, vart unionen bekjempa og ein svensk stat oppretta.

Men: i og med at staten vart oppretta, og stadig fleire såg seg tent med at han vart varig, oppsto det eit behov for legitimering; det vart om å gjere at større delar av folket utvikla lojalitet mot staten, at det følte seg som delar av eit fellesskap og samtidig følte at det sto i motsetning til dei som levde utanfor dette fellesskapet. Dette er kjernen i nasjonalismen: fellesskap innetter, motsetning utetter. Det var blant anna viktig å kunne mobilisere folk til krig for fedrelandet.

Målet var altså å bygge opp ein nasjon innanfor grensene til ein stat der det ikkje hadde vore noen nasjon før, altså inga kjensle av noen nasjonal einskap eller identitet. Og her er språkpolitikken svært sentral: Ved å gjere ein språknormal til eit nasjonalt klenodium, eit symbol på sjølve nasjonen som alle har del i, kan ein på ein svært effektiv måte fremme denne kjensla hos folk at dei har ein felles nasjonal identitet som står i skarp motsetning til andre nasjonar. Den bevisste anti-danske språkrøkta i Sverige var heilt opplagt eit reiskap til å skape ei slik motsetning til det nabofolket som reint språkleg sto Sverige nærast, men som likevel var fienden som det skulle mobiliseras mot i ei rekke krigar. Og same effekten har vi sjølvsagt hatt med motsett forteikn i Danmark.

På 1800-talet har vi altså med to klart åtskilte og konsoliderte nasjonalspråk å gjere. Dei fungerte som uomstridde skriftspråk og som talespråk for ein liten elite. I løpet av hundreåret, og enda meir i vårt hundreår, kom dette elitetalemålet til å trenge tilbake dei dialektane som folk flest snakka, først og fremst gjennom ekspansjonen i skoleverket, slik at det vart større einskap mellom skrift og tale – på skrifta sine premissar.

Skandinavismen veks fram

Trass i at denne utviklinga gjekk sin gang og var lite omstridd – det var berre spede røster som tok til orde for å forsvare dialektane – så vart det ført ein ganske livleg språkdebatt både i Sverige og i Danmark på 1800-talet, om enn ikkje like livleg heile tida. Vi kan seie at det var to hovudtema som gjekk igjen: Det eine var for-

holdet mellom skrifta og den talen som skrifta var meint å representere, m.a.o. om rettskrivinga burde gjeras meir lydrett eller ortofon. Det andre var spørsmålet om skandinavisk språkleg tilnærming kontra dei nasjonale særinteressene i språket.

Alt på 1700-talet hadde det reist seg enkelte røster i Danmark til fordel for ei skandinavisk språktilnærming. Ein av dei mest aktive danske språkrøktarane på den tida var *Jens Sneedorff*, som er blitt mest kjent for sin kamp mot unødvendige fremmendord. Med det meinte han latinske, greske og franske fremmendord, og motivet hans for å gå imot slike ord og foreslå danske avløysarar var først og fremst pedagogisk: Han ville gjere skriftleg dansk lettare å forstå for vanlege folk. Han foreslo ei rekke ord som *Omkreds, Forfatter, Personlighed, Sindsbevægelse, Indbildningskraft, Begivenhed, overdreven, Emne, Øde, Gaade* – ofte inspirert av tysk (men *Emne* og *Øde* 'lagnad' var frå svensk og *Gaade* frå norrønt – *Øde* slo ikkje igjennom, men dei andre er i full bruk den dag i dag). Samtidig gjekk han inn for ein enklare setningsbygnad enn den gamle tunge og latinskpåverka. I tillegg til dette gjekk Sneedorff inn for ei tilnærming mellom dansk og svensk. Den skulle skje ved at danske og svenske språkmenn saman kartla likheiter og ulikheiter mellom språka og prøvde å utnytte det felles ordforrådet mest muleg.

Grunnideen bak dette var eigentleg opplysningsideologien – dette var den tida vi kallar opplysningstida, da opplysning og rasjonalisme vart rekna som nøkkelen til all framgang. Det låg i denne ideologien at unødvendige språkskilnader burde reduseras mest muleg, og det var lett å konkludere med at dansk og svensk var så like at ein kunne sjå på dei som dialektar, slik at kommunikasjonen og opplysninga kunne lettas ved å slå dei saman. Men denne ideologien vart snart fortrengt av ein ny, nemleg romantikken, særleg den tysk-inspirerte nasjonalromantikken. Ein sentral idé der var at språk er uttrykk for ein nasjons sjel, folkeånda, slik at eitkvart folk måtte ha sitt eige språk for å telje som eit eige folk. Det var jo denne tanken som var springbrettet for den norske språkreisinga, og også i Danmark vart dette argumentet brukt mot ei tilnærming til svensk – ein rekna med at svenskane ville komme til å dominere i ein slik prosess. At Danmark hadde vore i krig med Sverige så seint som i 1814 skapte vel heller ikkje noe klima for ei slik tilnærming.

Men dette klimaet forandra seg utover i hundreåret. Danmarks største nasjonale hovudpine skulle vise seg å bli Sønderjylland, eller Schleswig, som var frontlina i ein hard kamp mellom tysk og dansk språk og kultur – og også i ein militær kamp mellom Danmark og den ekspansive tyske staten Preussen, som skulle bli kjernen i det samla Tyskland frå 1871. Både i 1848 og i 1864 var det krig mellom Danmark og Preussen om Schleswig, og det endte med at heile landskapet vart tysk. Først etter første verdskrigen vart den nordlege delen igjen lagt til Danmark etter ei folkeavstemning, men da hadde Schleswig-spørsmålet dominert det danske politiske livet i fleire tiår. 1 denne situasjonen vart det nordiske samarbeidet sett på som noe sterkt ønskjeleg, eit vern mot presset frå sør, og skandinavismen sto sterkare no enn noen sinne – særleg i 1860-åra, da sterke krefter ønskte at Sverige og Norge skulle

gå med Danmark i krigen mot Preussen. Sjølv om det ikkje skjedde, heldt strevet for kulturell skandinavisk einheit fram – det vart til og med styrka.

Dei to viktigaste språkdebattantane og språkideologane i Danmark i første halvdel av 1800-talet var *Rasmus Rask* og *N. M. Petersen*. Rask er mest kjent for studia sine av norrøn og islandsk språkhistorie og den samanliknande indoeuropeiske språkvitskapen, men han skreiv òg eit «Forsøg til en videnskabelig dansk retskrivningslære», der han gjekk inn for det som er blitt kalla ortofoni – ein mest muleg lydrett stavemåte. Den debatten han skapte her, slo også over til Norge, der Maurits Hansen, Ludvig Kristensen Daa og seinare Knud Knudsen tok opp desse tankane. 1 Norge vart ortofonien også eit argument for fornorsking, sidan uttalen av dansk i Norge var så grunnleggande ulik den i Danmark, men i Danmark sjølv gjekk det mest på slike ting som å skrive fremmendord etter uttalen og lage eit meir regelmessig system for rettskrivinga av danske ord. Men Rask viste at ei slik reform samtidig kunne bety ei tilnærming til svensk på ein del punkt. N. M. Petersen utvikla desse tankane vidare. Han var den første professoren i nordisk språk i Danmark, og har forøvrig også skrive den første nordiske språkhistoria som noen gong er laga. Petersen sette opp det ærgjerrige målet å arbeide fram eit felles skandinavisk skriftspråk – inspirert både av den språklege og kulturelle einskapen som hadde vore der i sagatida, slik han såg det, og av behovet for ei slik einheit mot den tyske trusselen i samtida. Det måtte formas ut ei felles rettskriving, grensene for ordtilfanget måtte rivas ned slik både danskar, svenskar og nordmenn fritt kunne låne ord frå dei andre språka, ein måtte slutte å omsette bøker mellom dansk og svensk, og grannespråksundervisning måtte føras inn i skolen. 1 tillegg skulle det også undervisas i norrønt, som da vart sett på som det opphavlege fellesnordiske språket.

På svensk side tok skolemannen og forfattaren Carl Jonas Love Almqvist opp dei same tankane, sjølv om han ikkje trudde at ei samansmelting mellom dansk og svensk var muleg – men ei tilnærming og ei styrking av den gjensidige forståelsen var viktig for å styrke heile regionen Skandinavia. Mye av dette vart også gjennomført etter kvart: Det kom professorat i nordisk (særleg norrøn) språkvitskap ved universiteta i København (1854), Uppsala (1859) og Christiania (1864), og grannespråksundervisning og innføring i norrønt vart tatt opp i den høgre skolen i alle landa i tida 1856–71. Når det gjeld sjølve språkplanlegginga, kan vi seie at denne bølgja toppa seg i det skandinaviske rettskrivingsmøtet som vart halde i Stockholm i slutten av juli 1869.

Stockholmsmøtet og følgjene av det

Deltakarane på møtet var filologar frå det skandinaviske universitetsbyane København, Christiania, Lund og Uppsala i tillegg til Stockholm, til saman sytten personar. Dei var alle oppnemnt eller valt til å representere akademikarane i heimlanda sine, men hadde inga offisiell myndigheit. Dei kunne altså berre legge fram forslag i håp om at dei ville bli godtatt av styresmaktene og offentlegheita i dei ymse landa. Deltakarane er det liten vits i å rekne opp her, dei er stort sett ukjent for andre enn spe-

sialistar i dag – med eitt stort unntak, nemleg Henrik Ibsen, som på den tida budde i Roma etter å ha gått i eksil i protest mot at Norge og Sverige «sveik» Danmark i Schleswig-krigen. Ibsen tok altså turen til Stockholm, visstnok utan å reise innom Norge, og frå Christiania kom Knud Knudsen, den tidlegare ortofonisten Ludvig Kristensen Daa og gymnaslektoren og grammatikaren Jakob Løkke, som er mest kjent for ein tysk grammatikk som var i bruk i gymnaset i alle fall enno i mi skoletid på sekstitalet. Eg kan òg nemne at ein av dei danske deltakarane heitte Grundtvig, med fornamnet Svend. Han var son til den berømte Grundtvig. Grundtvig senior var den fremste talsmannen i si tids Danmark for ei folkeleg og nasjonal kulturreising på nordisk og på frilyndt kristen grunn, den som har fått sitt fremste uttrykk i folkehøgskolen både i Danmark og i Norge, og det var i denne tradisjonen at den unge Grundtvig kjempa både for ei meir lydrett rettskriving og ei samordning på skandinavisk plan.

Desse entusiastane sat saman i ei vekes tid og utarbeidde ei rekke framlegg til reformer i begge språka – dansk og svensk. Norsk, i betydninga norsk landsmål, var ikkje med i bildet i det heile. I parentes kan vi seie at det er eit interessant trekk at Knud Knudsen deltok på dette møtet, og forsåvidt også Ibsen, som var ein ivrig tilhengar av Knudsens fornorskingsline. Det viser at dei ikkje såg noen nødvendig motsetning mellom fornorsking, altså ei lausriving av det dansk-norske skriftspråket frå det danske, og ei skandinavisk tilnærming. Føresetnaden var da at tilnærminga berre skulle dreie seg om dei ytre trekka i språket, altså det grafiske, utan konsekvensar for sjølve språkstrukturen: uttale, bøying og uttrykksmåte – for der var det fornorskinga skulle skje. Sjølv om Ivar Aasen ikkje deltok på møtet i Stockholm og var sterkt imot det som skjedde der, så hadde han faktisk ei liknande haldning: Også han tok omsyn til grannespråka på reint grafiske punkt som ikkje hadde noe å seie for substansen i språket – for eksempel i det å skrive *hj-* i ord som *hjelpa* og *hjarta*, og å skilje mellom *kj* og *skj* framfor låge vokalar (*kjole*, *skjorte*) og *k* og *sk* framfor høge (*kinn*, *sky*) – sjølv om uttalen var den same.

Det som kom ut av Stockholmsmøtet står i ramma på side 238, i alle fall hovudpunkta (basert på Ståhle 1970 og Spang-Hanssen 1970).

Reaksjonane på desse framlegga ser ut til å ha vore ganske spake i Norge. Bjørnson støtta dei fullt ut, og både han og Ibsen gjennomførte dei i det dei gav ut gjennom resten av livet. Derfor heiter det *Solvejg* med *ej* i *Peer Gynt* og *Øjvind* med *Øj* i *En glad gut* – dei var rett nok skrivne før 1869, men diktarane normaliserte til den nye «nordiske» rettskrivinga i seinare utgåver. Ivar Aasen, på den andre sida, reagerte sterkt negativt, mest fordi forslaga førte med seg endringar av folks språkvanar i uvesentlege og overflatiske detaljar. Nordiske hensyn i slike detaljar kunne han nok ta, men overordna var det at folks vanar ikkje skulle tirras i utrengsmål – overgang frå dansk til landsmål var ei tøff nok omstilling i seg sjølv om ein ikkje skulle gjere det enda verre med unødvendige endringar. Han var heile livet motstandar både av det latinske alfabetet, av *å* i staden for *aa*, og av små bokstavar i substantiv. Han sette seg også imot å sløyfe *j* framfor *e*, *æ* og ø – trass i at han sjølv hadde vore

Framlegga frå rettskrivingsmøtet i Stockholm 1869

Endringar i dansk rettskriving:

a) ta vekk *j* framfor *e*, *æ*, *ø*: *kjende, skjære, gjøre* > *kende, skære, gøre* (gjennomført 1889)
b) ta vekk stum *d* framfor *s*: *krands, dandse, tydsk, vadske* > *krans, danse, tysk, vaske* (gjennomført 1889)
c) ta vekk fordobling av vokalar og stum *e* som teikn på lang vokal: *Huus, troe* > *hus, tro* (gjennomført 1889)
d) skrive *aj, ej* og *øj* i staden for *ai, ei* og *øi* (gjennomført 1889)
e) skrive *å* i staden for *aa* (gjennomført 1948)
f) fjerne store forbokstavar i substantiv (gjennomført 1948)

Endringar i svensk rettskriving:

a) skrive *v* for f og *fv* når uttalen er *v*: *lif, lefva* > *liv, leva* (gjennomført 1906)
b) fjerne *w* til fordel for *v* (gjennomført i praksis ganske raskt)
c) fjerne *th* til fordel for *t* i ord som *thing*, *thorsdag* o.l. (gjennomført i praksis ganske raskt)
d) forenkle dobbeltkonsonant framfor dental i former som *tryggt* > *trygt*, *grannskap* > *granskap* o.l. (ikkje gjennomført)
e) endre *och*, *till*, *upp*, *att* til *ok, til, up, at* (ikkje gjennomført)

Endringar i begge:

a) endre *e* til *æ/ä* der det verken fonetisk eller etymologisk er grunn til å skrive *e* (gjennomført gradvis i svensk fram mot 1900, i dansk (i Danmark) i 1889, men utan samordning, slik at den «skandinaviske» effekten av vedtaket vart liten. I dansk-norsk/bokmål sterk overgang andre vegen i 1917 i samsvar med nynorsk)
b) overgang frå *o* til *å* der det verken fonetisk eller etymologisk er grunn til å skrive *o* (ikkje gjennomført i noe av språka)
c) overgang frå *x* til *ks* (gjennomført i dansk i 1889, ikkje gjennomført i svensk)
d) endre skrivemåten av aksepterte fremmendord i fonetisk retning (regulert i dansk i 1889/92; ikkje følgt opp i svensk anna enn som detaljreguleringar av enkeltord)

Framlegg som vart avvist på møtet:

a) å stryke *h* framfor *j* og *v* (*järta/jærte, vit/vid*)
b) å skrive *sj* for sj-lyden overalt (i staden for å skifte mellom *sj* i *sjæl/själ*, *skj* i *skjorte/skjorta*, *sk* i *sky* og ulike stavemåtar i fremmendord (*ch, sch, sh, g, j* osv.)) Merk at berre norsk og svensk her har gjennomført sj-lyd: Dansk uttalar k-en i ord som *skjorte* og *sky*.
c) å gå over frå *ä* til *æ* i svensk (eigentleg vedtatt mot eit stort (svensk) mindretal, men ikkje offentleggjort av frykt for å tirre opinionen)

inne på dette i sitt tidlegaste normeringsforsøk, *Prøver af Landsmaalet 1 Norge* frå 1853. Språkleg meinte han det var tenleg å sløyfe desse j-ane, men omsynet til folks lesevanar gjorde at han til sjuande og sist sette seg imot det.

Stockholmsmøtet førte elles ikkje til noen bølgjer i Norge, som hadde atskilleg meir kompliserte eigne språkproblem å stri med, men i staden utløyste dei kraftig debatt både i Danmark og Sverige.

I Danmark vart framlegga frå Stockholm tatt i bruk særleg i folkehøgskolekrinsar. Folkehøgskolen var ei viktig rørsle i Danmark, og den var svært nordisk innstilt ved sida av å vere nasjonal og folkeleg. Rørsla var mektig nok til å kunne påverke rettskrivingsutviklinga i Danmark, og ein del av framlegga frå Stockholm vart innarbeidd i ei offisiell rettskrivingsreform i 1889 – etter fire år med komiteutgreiing av spørsmålet. Kva slags punkt det gjaldt, går fram av oversynet mitt over Stockholmsvedtaka. Som ein ser, kom ikkje *å* for *aa* med, og dei store forbokstavane i substantiv vart ståande, enda fleirtalet i den komiteen som hadde førebudd reforma hadde gått inn for å avskaffe dei. Det var ein forfattar- og pressekampanje mot dei små bokstavane som gav departementet kalde føter slik at det ikkje tok sjansen på å gjennomføre denne reforma. Det gjekk to mannsaldrar – seksti år – til før dette vart gjort. Ein annen pussig detalj som gav støtet til heftig kamp var skrivemåten av talordet 16 – tradisjonelt skrive *sexten*, men uttala *seisten*. Reforma følgde Stockholmsmøtet i det at *x* generelt vart erstatta med *ks*, men akkurat i dette ordet vart det bestemt å skrive lydrett: *sejsten*. Dette førte til slike protestar at departementet etter tre år, i 1892, gjorde om vedtaket og innførte *seksten*.

Den same reforma inneheldt også føresegner om skrivemåten av fremmendord, der det langt på veg vart gjennomført ei fordansking, nitti år etter Leopolds forsvensking. Hovudpunkta var:

c > *k* (men ikkje *c* > *s*, altså: *koncentrere*)
qu > *k* (*bloquere* > *blokere*) eller *kv* (*quantum* > *kvantum*)
x > *ks*
ph >*f*
th > *t* (*bibliotheque* > *bibliotek*)

Men som hos Leopold skulle sj-lyden stadig skrivas som i fransk: *etage, branche, journal*. Elles var det mange inkonsekvensar, basert på vurderinga: Kva har sjanse (chance) til å slå igjennom? Praktisk gjennomførbarheit var viktigare enn prinsipp.

1889-rettskrivinga var den første rettskrivingsreforma som vart innført med eit statleg vedtak i Danmark. Med dette vedtaket var faktisk det første klare formelle skiljet mellom dansk og dansk-norsk også innført (om vi ser bort frå ei mindre reform i Norge i 1862, nemnt i dei fleste norske språkhistorier), i og med at vedtaket ikkje gjaldt for Norge og nordmennene ikkje følgde det opp. Vi har for eksempel halde fram med å skrive *kjenne, skjære* og *gjøre* med *j* til denne dag. Ein kan seie at nordmennene frå 1889 og fram til 1907 skreiv forelda dansk.

Reform i Sverige

Også i Sverige førte Stockholmsmøtet til debatt. Det punktet som først gjekk igjennom i praksis, var overgangen til latinsk skrift, men det var ein tendens i tida og ville nok ha skjedd i alle fall. Men av dei konkrete språklege forslaga var det først og fremst innføringa av *ä* for *e* i mange ord som slo igjennom både i bruken og i normalen. Men noen systematikk i fordelinga mellom *ä* og e kan ein ikkje seie at det var, og sidan det ikkje skjedde noen samordning med dansk når det gjaldt kva slags ord som skulle få *ä/æ*, så må ein seie at noen skandinavisk einskap på dette punktet vart det ikkje i det heile, særleg ikkje når ein tar norsk i betraktning, for her har utviklinga gått bort frå *æ* anna enn framfor *r*. Punktet overgang frå *o* til *å* vart det ikkje noe av i praksis i noe av språka. Knud Knudsen var ein ivrig talsmann for at dansk-norsk skulle ta i bruk *æ* og *å* på brei front, han skreiv t.d. *hålde*. Men på dette punktet mislykkas han.

Eit par av dei mindre endringsframlegga for svensk: *v* for *w* og *t* for *th*, gjekk igjennom, men betydde ikkje så mye. Derimot kom det opp ein ny rettskrivingsdebatt i Sverige i 1880-åra, og no var det ikkje lenger nordisme, men radikal rettskrivingsreform etter fonetiske prinsipp som var målet.

Vi fekk da eit «rättstavningssällskap» under leiing av språkhistorikaren og dialektforskaren *Adolf Noreen*, som ville lage ei skikkeleg fonetisk rettskriving med former som *jöra, sorj, juga, lungn, sjuta, sjärna, håpp* (= *hopp* 'håp'), *såva*. Dette var ei tid da rettskrivingsspørsmålet kom opp til diskusjon også i fleire andre land, bl.a. Storbritannia og Tyskland. Det hadde delvis samanheng med at fonetikken som vitskap utvikla seg nettopp på denne tida, og delvis med at utviklinga av den allmenne skriveopplæringa nettopp no var inne i ein ekspansiv fase; det var på denne tida vi var i ferd med å oppnå det vi kallar allmenn skriveferdigheit i dei vesteuropeiske landa. Dette førte til debattar om kva som var den pedagogisk mest heldige rettskrivinga.

I Sverige vart det i alle fall førebels inga rettskrivingsendring, bl.a. pga. aktiv motstand frå lingvisten *Esaias Tegnér d. y.*, som argumenterte sterkt for at ortofoni måtte prioriteras lågare enn morfologisk eintydigheit, det han kalla «samhörighetslagen». **Den gjekk ut på at «likartade begrepp, uttryckta med likartade ljud, skrivas** så långt möjligt är på samma sätt». **Altså: når det heiter** *ljuv* og *kräva* skulle det også heite *ljuvt* og *krävt*, ikkje *ljuft* og *kräft* sjølv om dei siste formene vart uttala med *f*. Dette er sjølvsagt det same prinsippet som Aasen brukte, og som stort sett er gjennomført i språka våre generelt, vi skriv *høgt* og *stygt* med *g* og ikkje *k* osv. Tegnér peika da også på at fonetiske stavemåtar i slike former ville gjere svensk ukjenneleg for danskar og nordmenn.

Utgangen på denne striden var det som er blitt kalla den «Fridtjuv Bergska» reforma i svensk språkhistorie. *Fridtjuv Berg* var ein aktiv reformtilhengar i folkeskolelærarforeininga – lærarane var ofte sterke tilhengarar av rettskrivingsendringar som kunne gjere skriftspråket lettare å lære for ungane. 1 1906 var Berg kyrkjeminister, og da fekk han gjennomført ei reform som besto av to svært omdiskuterte punkt:

1 *dt* > *t* el. *tt*: *ett godt och älskadt barn* > *ett gott och älskat barn* (jf. *god* og *älskad*)
2 *f* (når uttalen er *v*), *fv*, *hv* > *v*: *haf* > *hav*, *hafva* > *hava*, *hvit* > *vit*

Dette var ortofone endringar; dei nærma skriftspråket til uttalen og gjorde det lettare å lære. Dei var etter folkeskolelærarane sitt hjarte. Sett frå eit skandinavisk synspunkt var reforma tveegga: *hav* og *hava* var i samsvar med forslaga frå Stockholmsmøtet, og *älskat* i staden for *älskadt* (*kastat* for *kastadt* osv.) var sjølvsagt også ein lette. Derimot gjorde endringane frå *godt* og *rödt* til *gott* og *rött* og frå *hvit* til *vit* sjølvsagt svensk meir ulikt dansk og norsk. – I alle fall tok det eit par tiår før reforma var fullt gjennomført i praktisk bruk, men det var berre eit spørsmål om tid: Dei store lidenskapane i rettskrivingsspørsmål hadde tydelegvis ebba ut.

Skandinavisk språkrøkt i Danmark

Sidan har desse lidenskapane stort sett lege i ro i Sverige, trass i nye mislykka forsøk frå lærarhald på å få til ei meir ortofon rettskriving. Derimot blussa dei opp att i Danmark på førtitalet, da ein renessanse for den nordiske tanken førte til den kjente trepunktsreforma som gjekk ut på å ta vekk dei særdanske store forbokstavane i substantiva, føre inn *å* for *aa*, og skrive *kunne*, *skulle* og *ville* utan *d* – alle saman i den skandinaviske ånd. På det tidspunktet hadde jo norsk forlengst gjennomført desse reformene, slik at dansk hadde blitt ståande åleine. Også no fekk vi storm i kultureliten, men etter omlag ti år var reforma gjennomført i praktisk bruk. Ein meir kuriøs rettskrivingsstrid fekk Danmark midt på åttitalet, da det vart kjent at noen fremmendord skulle få ein valfri fordanska stavemåte – som *majonæse* for *mayonnaise* (sjå *Språklig Samling* nr. 4–1986). Dette var likevel berre ein storm i eit vassglas, og gleid fort over.

Men det skandinaviske språkstrevet i Danmark på tretti- og førtitalet omfatta atskilleg meir enn denne rettskrivingsreforma. Det var ei brei kulturrørsle med sterke fellestrekk med skandinavismen sytti år tidlegare, og med ein liknande bakgrunn: Også no var det trusselen frå Tyskland som låg under. I det heile tatt er heile Danmarkshistoria prega av at landet har lege i skyggen av Tyskland og veksla mellom sterk tysk påverknad og motstand mot denne påverknaden. Det nordiske har ofte vore brukt som eit våpen mot det tyske. Og med Hitler-Tyskland i full blomstring på trettitalet og tysk okkupasjon i førtiåra var drømmen om ei sterk og motstandsdyktig nordisk einheit sterkare enn noen gong. Den viktigaste eksponenten for denne drømmen på det språklege området var ein enkeltperson, forfattaren og juristen *Sven Clausen*. Hans kongstanke var at dei skandinaviske språka skulle nærme seg kvarandre ved ei harmonisering av ordforrådet, det vil seie at gamle nordiske ord som fans i eit av språka burde tas i bruk i dei andre til fortrengsel for lånord, særleg tyske, og fremmendord. I praksis var det mest svensk han da brukte som ordkjelde, sidan kunnskapane hans om norsk visstnok var begrensa.

Verksemda til Clausen besto først og fremst i å skrive polemiske artiklar, og gi ut bladet *Språgfronten*, der han bl.a. kom med konkrete råd om ord som burde brukas eller unngås. 1 1941 vart det stifta ei *Dansk Forening for Nordisk Sprogrøgt*, som prøvde å føre denne verksemda over i meir organiserte former. Denne foreininga famna breiare enn Clausen ved å vere mindre polemisk i forma, men var samtidig meir puristisk: Der Clausen godtok innlånte ord viss dei var felles for dei skandinaviske språka, var foreininga meir oppsett på å luke ut tyske ord til fordel for gamle nordiske sjølv om dei sistnemnte ikkje var fellesnordiske.

Den nordiske tanken var sterkt i vinden i etterkrigsåra, mens frontane i den kalde krigen heldt på og la seg fast. Som ein slags parallell til 1860-åra kan vi sjå forsøka på å få til eit nordisk forsvarsforbund, som rett nok vart drive på høgt politisk plan, men som altså mislykkas. Eit meir beskjedent samarbeidstiltak var Nordisk Råd (skipa 1952). På det språklege området kulminerte nordismen i Danmark i striden om rettskrivingsendringane frå 1948, som vi har nemnt, altså den med små forbokstavar, bolle-å og *kunne, skulle, ville*. Etter det gleid den nordiske språkrøktsbølgja over, og særleg mange konkrete resultat i språkbruken har vel ikkje denne rørsla fått, med unntak av denne rettskrivingsreforma og noen ganske få enkeltord som *fravær, fåtal, gøremål, indebære, løjpe, modsvare, nærvær, udrede* og *vedgå*.

Språksamarbeidet blir institusjonalisert

Eitt resultat av nordismen i førtiåra er likevel det faktum at vi fekk offisielle språknemnder i alle dei nordiske landa. Det begynte under krigen i Sverige og Svenskfinland, og ideen var å satse på ei fellesnordisk språknemnd. Det siste var likevel urealistisk så lenge krigen sto på, og det vart da til det at både finlandssvenskane og svenskane i Sverige stifta sine nasjonale språknemnder med som eitt av sine siktemål å fremme nordisk språksamarbeid. Norge og Danmark kom etter med sine språknemnder i 1952 og 1955, og det vart frå første stund etablert eit nordisk nettverk i form av årlege språkmøte og periodiske publikasjonar, ulike typar fellestiltak og meir uformell kontakt. I 1978 vart dette samarbeidet formalisert i eit *Nordisk språksekretariat* med kontor i Oslo.[1]

Språksekretariatet er ikkje noe språkplanleggingsorgan, men arbeider først og fremst på opplysnings- og haldningsplanet, ved å fremme grannespråksundervisning på skolar og universitet, arrangere seminar og gi ut rapportar, stå for utgjevinga av internordiske ordbøker og ordlister og drive med informasjonsarbeid generelt. Rett nok har sekretariatet gitt råd i terminologispørsmål, for fremme ein einheitleg skandinavisk terminologi der det har vore muleg, men det er ikkje gjort systematisk. Terminologi er eit arbeidsfelt for dei nasjonale språknemndene og terminologiorgana, først og fremst.

Vi ser altså at mens nordisk språksamarbeid før krigen var eit utslag av idealisme hos enkeltpersonar, som deltakarane på Stockholmsmøtet og Sven Clausen, så er

1 Pr. 2009 blir funksjonane til språksekretariatet (nedlagt i 1997) ivaretatt av *Nordens språkråd*, ei «leiingsgruppe» under Nordisk ministerråd.

det etter krigen først og fremst eit arbeidsfelt for offentleg oppnemnte institusjonar. Det er sjølvsagt ein parallell til det som har skjedd innanfor den nasjonale språkplanlegginga, som til å begynne med var eit utslag av privat initiativ hos folk som Aasen og Knudsen, men i vårt hundreår vart byråkratisert og profesjonalisert, særleg etter at Språknemnda kom til i 1952. Dette forholdet speglar vel på sett og vis heile samfunnsutviklinga både i Norge og i Norden elles.

Begrensingar i samarbeidet

Språksamarbeidet er eit uttrykk for ein politisk vilje: Den skandinaviske språkeinskapen skal ikkje forsømmas heilt i den nasjonale språkrøkta og internasjonaliseringa; den har ein eigenverdi og skal tas vare på. Om vi ser nærare på kva dette samarbeidet reint konkret gjekk ut på og går ut på, reint språkleg sett, så ser vi klart at dei store vyane hos tidlegare generasjonar er blitt kraftig modifisert. Eit samnordisk skriftspråk er det ingen som trur på lenger, og til og med mindre endringar i dei nasjonale språknormene i samnordisk retning blir no prinsipielt avvist.

Eit godt eksempel på det er den reint grafiske forskjellen mellom *æ – ø* og *ä – ö* som jo har vore ein torn i auget på dei sanne nordistane ned gjennom tidene. Det er sannsynleg, som eg har nemnt før, at svenskane innførte sine tøddelbokstavar nettopp for å få språket sitt til å sjå så ulikt dansk ut som muleg. På 1800-talet hadde dansk ei tid faktisk både *ø* og *ö* samtidig – med ulike lydverdiar: *ø* skulle stå for lukka *ø*, *ö* for open *ø*, slik at dei skreiv *jeg dør* av å *dø*, men en *Dör*. Det var Rasmus Rask som innførte dette skiljet, men det vart vel aldri fullt ut gjennomført i praksis, og til slutt avskaffa.

Det har frå tid til anna vore foreslått å velje enten den svenske eller den dansknorske måten å betegne desse lydane på samnordisk basis. Dei forslaga som har vore framme har mest vore av to slag: enten at norsk og dansk tok over dei svenske bokstavane med tøddel, eller at ein gjorde eit slags makeskifte og valde norsk-dansk *æ*, men svensk *ö*. Her kunne ein da peike på at islandsk har ei slik fordeling, sjølv om *æ*-en der rett nok står for ein heilt annen lyd, nemleg diftongen *ai*. Hovudgrunnen for dei svenske bokstavformene er at dei er meir internasjonale, i og med at dei fins i tysk, og i nordisk samanheng har det ein del å bety at finsk bruker dei.

Dette med å skifte bokstavformer har vore oppe i Nordisk Råd, men er blitt lagt bort med det argumentet at ulempene for dei som måtte skifte ut sine bokstavar ville vere større enn fordelane ved ei samordning, og at det dreiar seg om eit reint overflatisk grafisk trekk som ikkje berører dei eigentlege språklege skilnadene mellom språka – med andre ord: mye bråk om ei uvesentleg sak. Eit spesielt argument er det at særleg *æ/ä* er så ulikt fordelt i språka, i og med at svensk *ä* blir brukt i så mange ord der vi andre har *e*, at likheitene i praksis ikkje kom til å bli særleg mye større. I det siste har vi sett at teknologien har komme inn som ein viss påverknadsfaktor her, nemleg tekstfjernsynet, der mange i Norge og Danmark får inn svensk ä og ö i staden for sine eigne bokstavar. Det har nok mest skapt irritasjon hos folk, ikkje noen stor nordisk samarbeidsvilje.

Til og med rekkefølgja av desse bokstavane i alfabetet har det ikkje gått an å forandre på. Til å begynne med, da danskane tok inn *å*-en, vart den plassert først i alfabetet, på same plassen som *aa*, slik at overgangen skulle bli letta. Men etter noen år vart *å*-en plassert sist, der vi har han på norsk. I svensk derimot, kjem *å* etter *z* og før *ä* og *ö*. Framlegg om å samordne her er blitt lagt bort, også her fordi ulempene ville bli større enn fordelane: Det eller dei landa som skulle forandre rekkefølgja måtte jo da omredigere alle slags alfabetiske lister, telefonkatalogar og bibliografiar og register i bøker og leksikonarrangement og eg veit ikkje kva – det er i det heile utruleg kor styrt vi er av denne alfabetiske rekkefølgja. Frustrasjonane blant folk som ei slik omlegging ville føre til, ville langt overgå den ulempa at ein må lære seg ei litt avvikande rekkefølgje når ein er i eit granneland.

I det heile tatt kan ein seie at denne saka viser noe viktig om det nordiske språksamarbeidet: Ikkje noe land vil ta på seg ekstra samfunnsmessige ulemper på grunn av ei språkleg tilnærming i Norden. Denne realiteten har både språknemndene og det nordiske språksekretariatet innstilt seg på, og det hovudproblemet som da står igjen, er å finne ut kor slik tilnærming kan skje utan å skape slike ulemper.

Det seier seg kanskje sjølv at det må bli innanfor ordtilfanget. Her foregår det jo for det første ei reell utveksling av ord over grensene, og har bestandig gjort det. I dag er det mest gjennom media at dette skjer, og det er svensk som eksporterer ord og uttrykk, mest til norsk, men også til dansk. Både i Norge og i Danmark er det ein motvilje mot svesismane; Sven Clausen merka seg det og latterleggjorde at danskane fritt tok inn lån frå tysk samtidig som dei avviste svesismar. Dette har heilt klart ikkje-språklege årsaker, og dei ligg vel i dei historiske motsetningane til Sverige, og framfor alt i den dominerande stillinga Sverige no ein gong har som det største og folkerikaste og økonomisk sterkaste landet i Norden. Men det hindrar ikkje at vi tar opp svesismar i stor grad; dei har jo den fordelen framfor engelske lån at dei er vanskelege å kjenne att og sette stempel på, det skal nesten ingenting til for å tilpasse dei til norsk språkstruktur slik at dei glir rett inn.

Dette skjer likevel ikkje planlagt. Det er ikkje noe mål for Norsk språkråd og Dansk Sprognævn å drive nordisk språkrøkt ved å oppmuntre til innlån frå svensk. Strengt tatt er det ikkje noe mål for dei å drive nordisk språkrøkt i det heile, i vedtektene deira er det berre snakk om å delta i og styrke eit nordisk språksamarbeid, og det er jo ei ganske vag og uforpliktande formulering. Dei undersøkingane som er gjort om språkrådgjevinga desse institusjonane driv, viser da òg at det nordiske argumentet for å anbefale eit bestemt ord eller ei bestemt form stort sett berre kjem inn som eit støtteargument for eit standpunkt som alt er tatt av andre grunnar. Først skal dei innanlandske omsyna avgjere, og viss dei ikkje avklarer spørsmålet fullstendig, kan *kanskje* det nordiske få lov til å telje med i favør av ei bestemt løysing.

På ein del område har språknemndene samarbeidd om å skape ein felles terminologi, særleg der det hadde praktisk betydning fordi det var mye samkvem mellom landa der, til dømes post, flytrafikk, fjernsyn, telekommunikasjonar, meteorologi, turisme. Slike termar som *postkort* og *adressekort* er såleis innført på denne måten,

før heitte det *brevkort* og *følgjebrev* – mens svensk tok opp *telegrafist* i staden for *telegrafexpeditör* og dansk kortforma *fly* i staden for *luftfartøj* eller *flyvemaskine*. Men slike forslag, som det er lagt fram mange av, er avhengige av å slå igjennom i bruken; språknemndene kan berre tilrå, og det har nok ofte vore så ymse med gjennomslaget. Også forsøket på eit slikt kommunikasjonsfremmande tiltak som å endre talordsystemet i dansk har det gått dårleg med. I visse samanhengar blir såkalla nordiske talord, av typen *nittito* i staden for *tooghalvfems*, brukt i dansk, som på pengesetlar, kvitteringar o.l., og i kommunikasjon med andre skandinavar vil nok danskar ofte bruke våre talord, men elles held dei fast på det systemet dei er vant til. Det gjeld her som elles, at det viktigaste formålet for eitkvart språk er at det skal fungere best muleg for sine eigne brukarar, som Alf Hellevik, ein sterk tilhengar av aktivt nordisk språksamarbeid gjennom mange år, har sagt (1970:65): «Større nordisk språkfellesskap er ei tvilsam vinning om det fører til at vi kvar for oss kjenner oss meir framande overfor våre eigne nasjonale språk.»

Dette siste er faktisk eit stort dilemma. Vi har alt nemnt at ortofoni og skandinavisk tilnærming kunne komme i motsetning til kvarandre, i den grad det gjeld ord med ulik uttale i dei ulike språka. Men også det idealet som har stått så sterkt i Norge om eit folkeleg skriftspråk kjem ofte i kollisjon med skandinaviske omsyn. Vil vi skrive slik at det nærmar seg til dansk, må vi nødvendigvis reversere heile utviklinga i bokmålet dei siste hundre åra som jo nettopp har gått bort frå dansk – eller gå så langt tilbake og skrive eit så tradisjonelt riksmål som det er praktisk muleg. Det er greitt for dei som soknar til denne språkforma, men problematisk for andre. Nynorsk ligg på mange punkt nærare svensk enn bokmålet gjer, men også der må ein passe nøye på kva ein skriv og i størst muleg grad unngå særnorske eller særdialektale trekk. Eit nordisk-retta norsk skriftspråk vil derfor lett bli ufolkeleg. Det er da rimeleg at vi prioriterer å skrive norsk slik det fell naturleg for oss, men at vi i skandinavisk kommunikasjon prøver å finne eit balansepunkt mellom tilpassing til den andre parten og krava til den andre parten om å forstå oss. For det er jo slik med all kommunikasjon, at den både stiller krav til å forstå og til å gjere seg forstått til begge eller alle partar.

Talemålsutvikling

Her høver det å komme stutt inn på talemålsutviklinga i Sverige og Danmark, spesielt kva slags følgjer denne utviklinga får for forholdet mellom skrift og tale.

Hovudtrekket i denne utviklinga dei siste generasjonane er at dei tradisjonelle dialektane er i full oppløysing over det meste av begge landa. I ein del utkantområde held dialektane seg ganske bra enno, særleg der dei er så ulike skriftspråket at dei i praksis kan reknas som eigne språk. Der skiftar folk mellom det eine og det andre i staden for å gli fram og tilbake mellom dei som vi gjer Norge og slik dei gjer også i sentrale strøk i Sverige og Danmark. I Sverige har dei forsåvidt bevart dialektar i alle landsdelar, i landsbyane og på bygdene, men kanskje særleg i dei nordlege delane. Dalarna har det mest kjente dømet på ein arkaisk svensk dialekt. I Danmark er det

særleg i delar av Jylland og på Bornholm at dialektane er levande. Elles i landet er dei erstatta av ei form for det som kallas rikksspråk.

Men dette rikksspråket er ikkje einskapleg. På den eine sida er det ein tydeleg tendens til det vi kallar skriftuttale. Den tendensen er særleg sterk i Sverige. Der var det for noen generasjonar sidan godkjent standarduttale å seie *dronning*, *körka*, *etter* og *te*, men skrifta har *drottning*, *kyrka*, *efter* og *till*, og i dag er dette også den einaste aksepterte uttalen (Widmark 1987). Eg kan òg vise til det eg nemnte ovanfor om at dialektane alt på 1500-talet hadde fått former som *vattne*, *huse*, *han skapa*, *blo*, *han har skrivi*, mens standarduttalen i dag berre kan ha *vattnet, huset, han skapade, blod, han har skrivit*. I Svenskfinland, derimot, er den tradisjonelle dialektuttalen i slike ord også godtatt i standardtalemålet, slik at der har skriftuttalen mindre makt.

Eit nyare trekk er det at det utviklar seg såkalla regionalspråk både i Sverige og Danmark, og forsåvidt også i Norge, altså relativt einskaplege landsdelsspråk med trekk frå både dialekten og rikksspråket, ein kan kalle det normalisert dialekt eller regionalt rikksspråk. Samtidig ser vi at det folkelege byspråket, særleg hovudstadsspråket, er svært ekspansivt som mønster også for talemålet i andre byar, særleg blant unge. Dette er visst særleg merkbart i Danmark, der eit folkeleg København-språk, som slett ikkje blir rekna som særleg «dannet», ekspanderer i alle større sentrum over heile landet, m.a. ved at det blir akseptert i kringkastinga, til stor ergrelse for mange lesarbrevskribentar (Lund 1987).

Den fonetiske utviklinga i dansk er blitt grundig undersøkt, spesielt av Lars Brink og Jørn Lund i mange år, og dei har funne ut at det er ei rivande utvikling, så sterk at det ser ut til å utvikle seg eit heilt nytt fonologisk system berre over eit par eller noen få generasjonar. Jørn Lund (1982) illustrerer problemet ved å demonstrere dei mange samanfalla i uttale som særleg r-en og dei frikative eller «bløde» konsonantane er ansvarlege for, ved at dei påverkar vokalane rundt seg mest til det ugjenkjennelege. Etter uttalen kunne t.d. *Kære Jens!* skrivas «*Kager Jens!*». «*Atte bleddet svagere og stagve?*» er ei uttalenær attgjeving for skriftdansk: *Er det blevet sværere at stave?* Lund har med ei uforklart setning: «*Har du reddet dig i odde?*» som eg trur må bety: *Har du revet dig i øjet?* – for det passar med dei døma han elles gir.

Dette er vel det aller viktigaste trekket i dansk og i det heile nordisk språkutvikling i dag, for det ser ut som at dansk er på veg bort frå det fonologiske systemet som i store trekk er felles for norsk, svensk og også eldre dansk, og som ligg til grunn for rettskrivinga i alle språka, også dansk. Resultatet av det att er at dansk rettskriving passar mye betre til norsk talemål enn til dansk, ein ganske pussig situasjon når vi tenker på dei språkhistoriske problema vi har stridd med her i Norge (Vikør 1988). Men for danskane er problemet at rettskrivinga deira truleg er den verste å lære som førstespråk i heile Europa med unntak av den engelske og den irske. Det kan ein ikkje gjere noe med med småendringar: Det einaste som kunne hjelpe, ville vere ei fullstendig omvelting og ein overgang til eit heilt nytt rettskrivingssystem – som kanskje ville ta frå dansk preget av å vere eit nordisk språk i det heile, i alle fall gjere

Frå Allan Karker: Nordisk retskrivning – den ideale fordring (i *Språk i Norden 1976*)

Fem grunnprinsipp:

1. «Den nuværende skrivemåde fastholdes i alle tilfælde hvor der allerede er overensstemmelse mellem de tre sprog, eller hvor skrivemåden letter naboernes genkendelse av ordet» (sv. *djur*, *ljus*, ikkje *jur*, *jus*; norsk og dansk *jord*, *land*, ikkje *jor*, *lann*).
2. «Hvor skrivemåden stemmer systematisk overens i to av sprogene imod det tredje, ændrer mindretallet sin retskrivning efter flertallet.»
3. «Hvor skrivemåden er systematisk forskellig i alle tre sprog trods ensartet udtale, vælges et fælles princip for stavningen.»
4. «Ændringer i henhold til princip nr. 2 gennemføres ikke hvis de strider imod udtalen i det enkelte sprog.» (Altså: skilje av typen *gang/gång*, *bru/bro*, *hop/hob*, *båd/båt* skal bestå.)
5. «De gældende regler for tillempning av fremmedords skrivemåde opretholdes indtil videre, trods forskellig praksis i de tre sprog.»

Dei konkrete punkta:

1. Svensk fører inn att *hv* (*hvad, hvar, hvarje, hvarför, hvem, hvete, hvila, hvilken, hvit*). Norsk bokmål gjer det same i noen få ord: *hverken, hverv, erhverv, hvirvel*.
2. Dansk endrar preposisjonen *af* til *av*.
3. Norsk fjernar *j* framfor *e, æ, ø*: *gerne, skebne, kær, skære, gøre, køre*. Unntak: Han skal bestå i trykklette endingar der han svarer til ein uttaleforskjell: nynorsk *følgje, kyrkje, ønskje* mot bokmål *følge, kirke, ønske*.
4. Dansk skriv *-kt* i staden for *-gt* når t-en hører til ordstamma, liksom norsk og svensk: *saktens, dikte, hensikt* osv. (i dag *sagtens, digte, hensigt* osv.) (men stadig *lagt* og *trygt* av *lægge* og *tryg*).
5. Svensk endrar *x* til *ks*: *okse, byksor, tekst* osv. (i dag *oxe, byxor, text* osv.).
6. Svensk tar opp *kk* for *ck*: *takk, stikka, gikk, vekka* (i dag: *tack, sticka* osv.).
7. Svensk bør gå over til *ok*, *också* i staden for *och*, *också*.
8. Dansk bør fordele *nn/nd* etter etymologiske prinsipp, som norsk og svensk: *annen, blande, bønder* av *bonde, bønner* av *bønne, kente* av *kenne, sendte* av *sende* (i dag: *nd* i alle desse orda).
9. Dansk bør gjere det same med *ll/ld*: *hylle, kulde, kalle – kalte, melde – meldte* (i dag *ld* i alle orda).
10. Bruken av enkel og dobbel konsonant skal samordnas. Dette problemet er så stort og innvikla at Karker bruker fleire sider på det, og eg kan ikkje gå inn på det her, men også her er det nesten berre dansk og svensk som må nærme seg norsk. Einaste endringa for norsk er *inn* > *in*.
11. Svensk fører inn att *dt* i former som *rödt* og *godt* (*rött* og *gott* sidan 1906).
12. Svensk og dansk fører inn att *e* i staden for *ä/æ* i ei lang rekke ord etter mønster

av norsk (men ikkje der det er snakk om reelle uttaleforskjellar). Døme: dansk *legge, velge, fengsel, tenke, nesten, sette, jevn* (i dag *æ* i alle desse orda); svensk *legga, velja, fengelse, tenka, nestan, setta, jemn* (i dag *ä* i alle orda).

Endringar som Karker drøftar, men ikkje tilrår:

1. utjamning av *æ – ø* vs. *ä – ö*
2. utjamning av *ei – øy* vs. *ej – øj*
3. fjerning av dansk stum *d* i ord som *plads, spids, smudsig* osv. fordi svensk her har *ts*: *plats, spets, smutsig* (med uttalt *t*)
4. innføring av infinitivsmerket *at* i norsk (som har *å*) og svensk (som har *att*)

Frekvens av endra former i løpande tekst (etter Karkers eigne berekningar):

svensk: endringar i 19 % av alle ord
dansk: 12 %
norsk (bokmål og nynorsk vurdert saman): 2,5 %

dansk skriftspråk utilgjengeleg for oss. Det vil nok danskane ikkje gjere, for da vil dei òg kutte bandet til si eiga språklege og litterære historie – og eg har ein mistanke om at dette er den viktigaste grunnen til rettskrivingskonservatismen deira, ikkje omsynet til oss andre i Skandinavia.

Eit tankeeksperiment

Til slutt skal vi sjå på eit eksperiment som den danske språkmannen Allan Karker har gjort – ein veteran i språkrøktsarbeidet både på dansk og nordisk plan og mangeårig leiar av Nordisk språksekretariat. I 1976 sette han opp ei skisse over korleis han kunne tenke seg ei fellesskandinavisk rettskrivingsreform med tanke på ei grafisk tilnærming mellom språka. Det går ikkje an å kalle det eit framlegg, for han sa uttrykkeleg at det berre var eit tankeeksperiment, og at han ikkje ein augneblink trudde at noen ville følgje det opp for alvor. Men det kunne likevel ha interesse å sjå korleis det ville ta seg ut i praksis, og kva slags offer dei ulike landa eventuelt ville ha måtta gjort for det gode formålet.

Vi har her eit konkret og ganske oversiktleg eksempel på praktisk språkplanlegging, sjølv om det berre er på tankeeksperimentstadiet. Mønstergyldig nok startar Karker med å sette opp fem grunnprinsipp for prosjektet, og deretter følgjer ei rekke punkt med konkrete framlegg – sjå ramma på side 247.

Eg kommenterer berre éin detalj nærare: Når det gjeld *hv* i norsk bokmål, så er jo denne skrivemåten gjennomført der etter etymologiske prinsipp, men i noen få ord, blant andre dei som Karker nemner, er h-en fjerna – eg kan og nemne *veps* og *valp*, som hadde *hv* før 1959. Grunnen til det er tilnærminga til nynorsk: Nynorskmedlemmene i Språknemnda vurderte å ta opp desse ordformene under arbeidet med læreboknormalen, men kunne ikkje godta stavemåten *hv*, som jo ikkje fins på ny-

norsk. For at det skulle bli ei reell tilnærming godtok bokmålsmedlemmene å sløyfe h-en i si målform i dei orda nynorsk tok opp, mens dei elles let h-en stå – for ei endring frå *hv* til *v* førte jo ikkje til noen tilnærming der nynorsk hadde *kv*. Karker ønskte altså at tilnærminga til nynorsk skulle vike i desse få orda. Han nemner ikkje ordet *veps* – men dette ordet fins berre på norsk; det heiter *geting* på svensk og *gedehams* på dansk, så han ville kanskje godta ein dispensasjon for det.

Ser vi generelt på heile framlegget, så ser vi at to punkt berre gjeld isolerte enkeltord, pkt. 2 og 7. Da blir det igjen ti som gjeld større systematiske endringar, og vi ser at av dei er det fire som går ut over berre svensk, tre går ut over berre dansk, to går ut over begge, og berre eitt går ut over norsk. Sjå òg tala for frekvensane av endra former i løpande tekst på dei tre språka. Dette er litt interessant, sidan det er ein danske som har utarbeidd framlegget.

Grunnen er delvis den posisjonen norsk allment inntar som språket i midten i Skandinavia. Norsk liknar svensk mest i fonologi og dermed ofte i rettskrivingsformer, men dansk mest i rettskrivingsprinsipp, i ord og uttrykksmåtar, og for bokmål sin del i morfologi. Alle undersøkingar om skandinavisk språkforståing viser at norsk blir forstått betre av danskar og svenskar enn dei forstår kvarandre sine språk, og det gjeld særleg tradisjonelt og normalisert norsk bokmål – sjølv om det viser seg at danskar og svenskar ofte forstår nynorsk og dialektfarga norsk betre enn dei sjølv trur at dei gjer.

Men denne forklaringa er ikkje nok når det gjeld slik rein grafisk rettskrivingstilnærming som det er snakk om her. Meininga med Karkers eksperiment er jo at sjølve språka ikkje skal berøras av endringane, dei skal berre gå på ytre trekk i rettskrivingane. Poenget da er at norsk har utvikla sine rettskrivingar gjennom systematisk normeringsarbeid i moderne tid, og at skrivemåtane er regulert etymologisk på ei tid da kunnskapane i språkhistorie og ordhistorie var sterkt utvikla. Dansk og svensk er også normert etymologisk, men likevel tilfeldig og inkonsekvent fordi desse kunnskapane på 15-, 16- og 1700-talet enno var ganske dårlege. Derfor er fordelinga mellom *e* og *æ*, *ld* og *ll*, *nd* og *nn* osv. blitt så tilfeldig i dei språka. I Norge sørga Aasen for å skape eit ryddig system bygd på gode etymologiske kunnskapar i sitt nynorsk, og under tilnærmingsprosessen gjekk bokmål over til det same systemet når det gjeld desse punkta. Akkurat her har altså nynorsken hatt stor innverknad i Norge, sjølv om folk er lite klar over det fordi desse punkta er komne i skyggen i språkstriden. Men gjennom Karkers forslag kunne nynorsken her også påverke svensk og dansk på viktige punkt, dersom dei hadde blitt realpolitikk.

Men realpolitikk blir det jo ikkje, og denne ulikevekta er i seg sjølv ein grunn til at det er umuleg. Norsk er strukturelt det språket som ligg i midten og såleis kjem best ut i ein skandinavisk tilnærmingsprosess – men maktpolitisk og når det gjeld folketal ligg nettopp norsk på jumboplassen. Ei reform som ville gi inntrykk av at norsk skulle diktere rettskrivinga i svensk og dansk ville ikkje ha fnugg av sjanse. Dette kjem i tillegg til den mildt sagt låge prioriteten språkendringar i skandinavisk lei har i det heile tatt i alle landa.

Ein viktig ting til kan ein lære av dette framlegget: Norskens overvekt kjem som eg sa delvis av at norsk har vore meir vellykka i å bygge rettskrivinga si på ein praktisk bruk av det etymologiske prinsippet, som da er prioritert over det ortofone. Det er eit varig resultat av Aasens innverknad. Og Karker viser klart at skal det skje ei skandinavisk språktilnærming, så er det nettopp denne prioriteringa ein må følgje: Ein må søke eit felles utgangspunkt og ikkje la variasjonen i faktisk uttale bestemme, for da aukar ein ulikheitene. Ortofone stavemåtar kan passere når dei baserer seg på felles uttaletrekk i dei skandinaviske språka, mens dei elles vil stå i motsetning til det skandinaviske omsynet.

Her kan vi peike på ein inkonsekvens i behandlinga hans, nemleg det som gjeld *hv*, som han altså vil føre inn att i svensk (punkt 1 i framlegget). Sidan *hv* aldri står for noe anna enn ein v-uttale i Skandinavia, må ein seie at her kunne han heller ha snudd på flisa og sagt at dansk og bokmål kunne sløyfe h-en og skrive ortofont, for å oppnå likheit den vegen. For danske skolebarn ville det ta bort ei av dei mange rettskrivingsplagene dei har, mens Karkers forslag her tvertimot vil føre inn ei ny plage for svenske ungar. Nynorskens *kv* kan etter Karkers eigne prinsipp haldas utanfor, sidan den reflekterer ein reell uttaleskilnad. Men akkurat her er det nok Karkers eigen danske bakgrunn som spelar inn, og som instinktivt får han til å motsette seg å fjerne denne h-en. Elles har han jo tydeleg prøvd å sjalte ut dansken i seg og vere upartisk skandinav.

Konklusjon

Samanliknar vi den nasjonale og den skandinaviske språkplanlegginga, så er skilnaden først og fremst den at den skandinaviske språkplanlegginga ikkje er eit ledd i ein historisk prosess, slik utviklinga av nasjonalspråka var: Noen skandinavisk einheitsstat er jo ikkje aktuell i det heile tatt, berre eit regionalt samarbeid mellom sjølvstendige statar. Det er framleis nasjonalstaten som er ramma for språkbruk og språkundervisning. Presset frå større einingar som EF, og på det språklege området frå engelsk, er eit viktig trekk i bildet, men eg kan ikkje gå nærare inn på det her. Det skandinaviske fellesskapet er nok mest idealistisk, og i den grad det er materielt, fungerer det utan noe særskilt språkleg uttrykk: Vi kommuniserer på norsk, dansk og svensk og forstår kvarandre med litt godvilje uansett. Også finnar, islendingar, færøyingar og grønlendingar forstår og snakkar ofte svensk eller dansk, og viss dei ikkje gjer det, tyr vi til engelsk. Skandinavisk språktilnærming framstår derfor ikkje som nødvendig, og har inga makt bak seg. Det er denne situasjonen dagens nordistar må forholde seg til, når dei likevel prøver å fremme skandinavisk tilnærming så langt det er muleg innanfor dei maktforholda som rår.

Men det er likevel verdt å nemne at den konstellasjonen eg alt har nemnt for Danmarks vedkommande – skandinavisk samarbeid som eit vern mot press sørfrå – kan komme til å bli fornya i ein EF-samanheng. Det er tydeleg alt no at danskane er svært opptatt av dette med eigen identitet, nordisk identitet, i forhold til Tyskland og Europa elles (unionsavstemninga i juni 1992 styrkar sjølvsagt dette inntryk-

ket). Dess fleire nordiske land som kjem inn i EF, dess sterkare konfrontasjon kan vi vente oss mellom eit nasjonalt, eit nordisk og eit europeisk identitetsbegrep, og språka og språksyna kjem til å spele ei heilt sentral rolle her. Det kan føre til ein ny giv både for nasjonal språkrøkt og purisme, og for det nordiske språksamarbeidet – men samtidig kan det føre til ein ny språkstrid: mot dei som synes det nasjonale og nordiske er for smått og provinsielt og som vil integrere seg heilt i Europa, også språkleg og kulturelt.[1]

Litteratur:

Bergman, Gösta 1968. *Kortfattad svensk språkhistoria*. Stockholm, Prisma.

Haugen, Einar 1976. *The Scandinavian languages : an introduction to their history.* London, Faber and Faber.

Hellevik, Alf 1970. «Utviklinga i norsk rettskriving etter Stockholmsmøtet 1869». *Språk i Norden* (Nordisk språksekretariats skrifter)

Jacobsen, Henrik Galberg 1973. *Sprogrøgt i Danmark i 1930erne og 1940erne*. København, i kommisjon hos Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.

Karker, Allan 1976. «Nordisk retskrivning : den ideale fordring». *Språk i Norden* (Nordisk språksekretariats skrifter)

Loman, Bengt 1982. «Ideer och motiveringar i nordisk språkplanering under de senaste hundra åren». *Språk i Norden* (Nordisk språksekretariats skrifter)

Lund, Jørn 1982. *Sprog og sprogbrug i dag*. København, Reitzel.

Lund, Jørn 1987 «Sproget i radio og tv». *Språk i Norden* (Nordisk språksekretariats skrifter)

Spang-Hanssen, Henning 1970. «Den retskrivningsmæssige udvikling i Danmark siden det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm». *Språk i Norden* (Nordisk språksekretariats skrifter)

Ståhle, Carl Ivar 1970. «Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning». *Språk i Norden* (Nordisk språksekretariats skrifter)

Sudmann, Arnulv 1970. «Nordisk språksamarbeid». *Språk i Norden* (Nordisk språksekretariats skrifter)

Vikør, Lars S. 1988. «Tre retoriske spørsmål». *Språklig Samling* 3.

Wessen, Elias 1965. *De nordiska språken*. Stockholm, Almqvist & Wiksell.

Widmark, Gun 1987. «Våxelverkan mellan tal och skrift». *Språk i Norden* (Nordisk språksekretariats skrifter)

1 Pr. 2009 kan vi vel seie at slike tendensar *har* vist seg, sjølv om vi knapt kan snakke om ein «ny språkstrid». Men det potensielle konfliktstoffet ligg der, og framtida verkar like usikker som i 1992.

HELGE SANDØY:

Nynorsk ordforråd – resurs eller hindring?

Fra Språklig Samling nr. 3/1993

Ordforrådet i levande språk

Det blir ofte dratt fram at engelsk er eit svært rikt språk fordi det har så mange ord. Få andre språk kan måle seg. Men om engelske ordbøker inneheld i alt ein million ord eller meir, hjelper det ikkje mye når språkbrukarane ikkje meistrar så mange ord. Ein gjennomsnittlig norsk språkbrukar kan trulig like mange ord som ein gjennomsnittlig engelsk språkbrukar.

Ordforrådet kan vanskelig målas. I levande språk er orda som eit uendelig forråd, ein har dei orda ein har bruk for – og fins ikkje ordet allereie pga. at eit behov er nytt, lagar ein eller låner ein eit ord. Eit språk som er brukt i alle verdsdelar under mange skiftande kulturvilkår – slik engelsk er – vil da naturlig nok ha registrert fleire ord totalt enn eitt som er brukt i ein homogen kultur. Men alle har dei orda dei treng, kunne vi seie.

Poenget vi har bruk for her, er at ordforrådet i levande språk ikkje er ei avslutta mengd ord. Ordforrådet er i prinsippet ope og uavgrensa. Dei skiftande samfunnsbehova og den menneskelige skaparevna/kreativiteten kjem til syne på ein prinsipielt heilt annen måte i ordforrådet enn i grammatikken, dvs. språkstrukturen. Ein kan såleis ikkje like lett lage ein ny bøyingskategori som ein lagar eit nytt ord. Strukturen krev stringens, ordforrådet skal vere ein resurs for skaparevna.

Normeringspolitisk konsekvens

Dette skiljet mellom ordforråd og språkstruktur må ha normeringspolitiske konsekvensar. Normeringa skal vere til hjelp for stringensen i strukturen; når det gjeld ordforrådet, bør ein unngå at normeringa hindrar skaparevna åt brukarane og hindrar skriftspråket å følgje med i samfunnsutviklinga. Ein må altså vere varsam med å normere ordforrådet.

Det er for absolutt å hevde at ein ikkje skal normere ordforrådet, for innafor fagspråk har ein bruk for eksakte og veldefinerte termar; terminologiarbeid er nettopp språknormering. Det vi er opptatt av her, er det vi kallar allmennspråket; det har andre behov enn fagspråket.

Det kan sjå ut som at nynorsknormeringa ikkje tar omsyn til at nynorsken skal vere eit levande språk. Vi ser det av at standardspørsmålet i nynorskopplæringa er: Kan vi bruke det ordet på nynorsk? Og svaret skal ein altså finne med å sjå etter kva

som er oppført i ei nynorskordbok. Når folk blir påført så stor uvisse og usikkerheit i bruken av sitt eige morsmål, er det noe gale.

Dersom vi tenker oss at det *normale* er at orda er godtatt, treng vi ikkje stille dei opp i ei liste vi må sjekke i. I staden for å ha ei liste over ord som er *godtatt i* språket, ville det vere betre og meir naturlig å ha ei liste over ord som er forbodne. Dersom den er relativt kort, kan ho vere meir praktisk å bruke. Og dessutan ville ei slik liste fokusere problema og dei politiske prinsippa klårare.

Har så nynorsken noen særlig grunn til å ha ein spesialpolitikk når det gjeld ordforrådet, dvs. ha ei forbodsliste? Den historisk-nasjonale ideologien er sjølvsagt bakgrunnen for normeringssituasjonen i dag. Men nå er det vanskelig å rettferdiggjøre denne ideologien. Dessutan er det nynorske ordforrådet alt blitt temmelig inkonsekvent dersom ein skal bruke denne ideologien som leietråd. Og viktigast er det sjølvsagt at den historisk-nasjonale ideologien står i motstrid til den sosiale argumentasjonen; han vil stenge ute dei orda folk faktisk bruker i hjertespråket sitt.

Men nynorsken har eitt særbehov. Nynorsken vil vere markert som folkemål, språket åt den jamne mann og kvinne. Det kan ein markere i ordforrådet med å halde ute ord som er typiske for høgare sosiale lag og ufolkelig skriftspråk. Det vil vere eit uttrykk for den politiske fronten som nynorsken har, og da er det ingen grunn til å ta inn i nynorskordbøker ord som f.eks. *beskjeftigelsesmulighet, beskikkelse, beriktigelse.*

Striden i dag

Men det er ikkje desse orda som representerer normeringsproblemet for nynorsken i dag. Ingen har bedt om å få dei inn, for den politiske bodskapen i nynorsken er trulig tydelig nok. Problemet i dag er alle orda frå naturlig talemål som ikkje får plass innafor nynorsknorma. Dette problemet gjør språkbrukarane ufrie og ustøe. Ei målform som proklamerer å bygge på talemålet, avslører fort at proklamasjonen har sterke atterhald. Taktisk sett er dette ein durabelig bommert for nynorsken og nynorskrørsla. Den målforma som skulle vere ei språklig frigjøring, pålegg språkbrukarane mange restriksjonar og hindringar. Mange kjenner seg fremmendgjorte i språket og opplever det som eit andrespråk.

I nr. 3/93 av bladet *Norsklæraren* trykker Ragnvald Taule eit framlegg han har sendt Språkrådet. Framlegget er grundig og detaljert, og det avspeglar nettopp dette mest presserande problemet i nynorsknorna i dag. Dei som ikkje har lese artikkelen *i Norsklæraren,* bør gjøre det!

Framlegget frå Taule lyder:

> Alle ord som er vanlege i norsk talemål, og som kan skrivast og bøyast i samsvar med reglane og systemet i nynorsk, bør kunne brukast i nynorsk og bør kunne takast inn i nynorske ordbøker og ordlister.

Dette generelle framlegget burde få full støtte som retningslinje for nynorsknormeringa.

Saman med artikkelen sin har Taule levert ei lang liste med ord han vil ha inn i nynorsk-ordbøkene. Å arbeide med slike lister av enkeltord er velkjent i Språkrådet, men det har den uheldige følgja at ein i praksis begynner å arbeide i galen ende av problemet. Diskusjonen vil krinse kring dei noe tilfeldige enkeltorda, og prinsippframlegget åt Taule forsvinn lett ut or perspektivet.

Tilnærminga må heller vere at Språkrådet først prøver å komme fram til generelle kriterium for kva ein skal godta. Deretter kan fagnemnda få i mandat å bruke desse kriteria, for det kan i mange tilfelle krevje særlig faginnsikt å vurdere enkeltord mot kriteria. Det vil seie at vi må vente med å ta avstemmingar på enkeltorda til dei politiske prinsippavgjerdene er tatt. Vi må altså starte med det siterte prinsippframlegget frå Taule, ikkje med ordlista.

Fem ordtypar

Framlegget kunne vi kalle *folkemålsprinsippet,* og i ei generell form kunne ein rekne med at svært mange nynorskbrukarar ville støtte det. Men det er kan hende likevel ikkje alle som vil gå like langt når ein skal konkretisere og presisere prinsippet. Det treng ikkje vere pga. motstand mot folkemålsprinsippet, men f.eks. pga. eit ønske om varsemd og steg for steg-endring. Dei vil unngå det som somme vil skrike opp om og hevde går utover mandatet åt Språkrådet. Det kan altså ligge taktiske argument bak ei varsam linje. Derfor bør det vere mulig å dele opp «ord-manglane» i nynorsken i ulike typar, slik at ein i alle fall kan finne fram til ein eller fleire ordtypar det er mulig å samle eit fleirtal om.

Eg skal her vise eit forsøk på ei slik typeinndeling, og dermed på ei presisering av folkemålsprinsippet:

1. Suffikset *-heit* er eit såkalla produktivt ordlagingselement i norsk folkemål. Får vi f.eks. eit nytt adjektiv inn i språket, lagar vi automatisk eit substantiv av det med *-heit.* Adjektivet *tøff* gir sjølvsagt *tøffheit.* At norsk folkemål bruker mindre *heit-ord* enn bokmålet, er ikkje noe argument her, for det har med at folkemålet (og nynorsk) i så stor grad bruker verbale formuleringar. Men substantiv har vi og treng vi i nynorsk òg. Adjektivet *redd* har motsvaret i substantivet *redsle,* og det substantivet er det nyttig å ha. Like nyttig er òg substantivet *tøffheit.*

Det er ikkje noe faglig problem å påvise at suffikset *-heit* er produktivt (= levande) i norsk folkemål; og dersom ein har eit overordna prinsipp om at nynorsken skal godta «ord som er vanlege i norsk talemål», er konklusjonen nokså opplagt. Men ein bør ikkje vedta *kva* heit-ord som skal inn i nynorsken, ein må godta ein gong for alle at *-heit* er eit levande ordlagingselement i nynorsk. Det er brukaren som sjølv lagar dei konkrete orda. Dette er ikkje noe anna enn at språkbrukarane sjølve kan lage ord med det aksepterte (men innlånte!) suffikset *-ar* og kjenne seg trygg på at det er korrekt nynorsk. Mange maskiner og måleinstrument har ein knapp ein kan

trykke på for å sette ein målar til 0. Knappen er det naturlig å kalle f.eks. ein *nullstillar.* Ingen skal måtte sjekke i ei ordbok for å finne ut om det er eit akseptabelt ord i norsk. Sjølvsagt er ordet norsk, og det er eit perfekt nynorskord – sjølv om det ikkje står i *Nynorskordboka.* Det same bør gjelde *tøffheit* osv. Nynorsknorma bør altså akseptere *-heit* som eit levande ordlagingselement.

2. Ord med utgang på *-else* er òg svært frekvente i norsk folkemål. Men ein kan ikkje her like lett seie at suffikset er produktivt (levande). Her fins det derfor eit argument for at ein skal vurdere enkeltorda. Vi oppdagar da fort at *else*-orda ofte har ei anna tyding enn dei tilsvarande *ing*-orda, som nynorsken føreskriv for skriftlig bruk i dag. Jamfør f.eks. *hevelse,* som har ei litt anna tyding enn verbalsubstantivet *heving.* I ein del tilfelle vil ingen heller finne på å konstruere eitt meir nynorsk tilsvar med *-ing,* f.eks. for *salvelse, skikkelse, skuffelse.* Eit prinsipp ein kunne følgje her, var at ein godtar dei *else*-orda som har ei anna tyding enn eit verbalsubstantiv laga med suffikset *-ing.*

3. Ein del andre ikkje-godkjente ord har i levande talemål ei særtyding eller ein særnyanse som det ikkje blir plass for når nynorsknorma krev at vi skal bruke eit ordbok-ord i staden. *Betakke seg* er ikkje heilt det same som *be seg fri for* eller *helst vilje sleppe* o.l. For dei fleste nordmenn er *å tyde* noe anna enn *å bety,* men nynorsknorma hindrar oss i å få fram det. Ordet *tyding* blir påtvinga ei ekstra «betydning». Det beste eksempelet på denne typen ordproblem har for ikkje lenge sia heldigvis passert Språkrådet; det er *beskrive.* Nå treng vi ikkje lenger tale om *å skildre grammatikken i eit språk,* vi kan *beskrive han.* Ordet *skildre* er det ingenting gale med, det er folkelig og godt. Men det har for dei fleste eit litt anna innhald enn *beskrive.* Her må prinsippet vere at ein godtar ikkje-godkjente folkemålsord som kan uttrykke ein nyanse i forhold til det tradisjonelle nynorskordet. Det vil gjøre nynorsken rikare.

4. I ei mengd tilfelle er det hevdvunne ordboksordet i nynorsk svært lite brukt i levande talemål. Eit eksempel er ordet *krins.* Det ordet dei alle fleste nordmenn bruker i naturlig tale, er *krets,* enten det er tale om *skolekrins* eller *elektronisk krins. Krets* og *krins* er altså heilt synonyme, og det kan ikkje skade om nynorsken godtar denne synonymien. Mange opplever ord av typen *krins* som fremmende, og ikkje noe uttrykk for hjertespråket. Mange opplever ordet som direkte ufolkelig og som eit argument mot at nynorsken skal vere uttrykk for folkemålet i Noreg.

5. I ein del andre tilfelle er ordboksordet i nynorsk eit høgst levande talemålsord. Det er her altså ingen argument imot nynorskordet. Men det fins og mye brukte synonyme ord som ikkje nynorsken vil godta. Vi kan nemne *løfte* som på nynorsk skal heite *lovnad.* Her kan vi ikkje argumentere for inntaket med nyansar eller at nynorsken er ufolkelig. Av dei fem ordtypane våre har da denne typen minst argu-

mentasjonskraft. Men det er vanskelig å finne gode argument imot at så vanlige ord som *løfte* ikkje skal kunne aksepteras i nynorsken. Vil ein opne fullt ut for folkemålsprinsippet, kunne ein her bestemme seg for eit utbreiingskriterium som ein kunne bruke, og dermed ville det bli eit empirisk spørsmål kva som skulle inn og ikkje inn i nynorsken.

Avslutning

Ikkje alt er sagt om ordforrådet i nynorsk med desse fem ordtypane. Men eg har prøvd å vise at ein kan arbeide systematisk med ein folkemålsargumentasjon; og ettersom det fins ulike tilleggsargument for dei ymse ordtypane, treng ikkje dei ulike partane i normeringsstriden vere like ueinige om alle typane. Denne arbeidsmåten kunne altså opne for å finne fram til noe ein var einig om.

Men det ser dessverre ut til å vere vanskelig å komme så langt i Språkrådet. Ordframlegga frå Taule blei avvist en bloc i fagnemnda. Folkemålsprinsippet blei altså avvist for nynorsk. Eg sit att med ei kjensle av at Språkrådet må starte på nullpunktet att og spørje: Kva er målet med nynorsken?

TRUDE HOEL:

Valfridom i skriftnormalane – i prinsippet og i praksis

Fra Språklig Samling nr. 2/1996

> Noget af det bedste ved en standardiseret retskrivning er netop dette, at den kan gøre meddelelsen til det centrale uden at videre-bringe noget om skribentens alder, dialekt, køn, sociale status, humør, tandstilling og helbred. […] Formen røber det ikke i sig selv. (Detlef og Lund 1986:36.)

Denne lovprisinga av det danske skriftspråket – med ein såkalla «snever» skriftnormal – står som ein motsetnad til den norske skriftspråksstoda. Få språk har så mykje valfridom som det norske. I Noreg eksisterer det, i teorien, to typar valfridom: Val av normal, bokmål eller nynorsk, og val av form, det vil seia val av variantar innan den einskilde normalen. Den omfattande valfridomen er eit resultat av den historiske utviklinga og den språkpolitiske vektlegginga.

Valfridom i prinsippet

Valfridomen er i dag ein del av skriftnormalane. Han har vore eit språkpolitisk verkemiddel det siste hundreåret, og han har blitt nytta til å fremja språkpolitiske mål. Først blei valfridomen nytta til å sikra språkleg lausriving frå dansken, sidan blei valfridomen nytta for å nærma dei to skriftmåla til kvarandre og for å nærma skrifta til einskilde talemål (Gundersen 1987:32). Valfridomen blir dessutan nytta som eit ledd i forenklinga av skriftmåla og som eit ledd i fornorskinga av framandord, t.d. *taksi* og *teip*.

Lars S. Vikør hevdar at det eksisterer ein samanheng mellom toleransen for variasjon i talemålet og variasjon i skriftmåla, og han meiner at den eksisterande aksepten for språkleg variasjon er eit resultat av den tidlegare danske dominansen (Vikør 1993:206). Nordmenn har kjempa for eksistensen til eit norsk språk, og det er derfor me godtek utbreidd valfridom – både i skrift og tale.

Dei norske skriftnormalane er skapte, og haldne ved like, i større eller mindre grad, gjennom statlege og private tiltak. Norsk språkråd er direkte underlagt Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet og er på den måten nært knytt til staten. Likevel har språkhistoria vist at endringar ikkje er lette å gjennomføra utan brei støtte i folket. Verkekrafta til ein skriftnormal – og eksistensen i det heile – er avhengig av at han blir tatt i bruk og blir respektert.

Det er inga semje om kva for prinsipp som skal liggja til grunn for ein skriftnormal. Ingemund Gullvåg skil mellom to typar normer som utgangspunkt for språknormering: dei som styrer språkbrukaren, dvs. dei normene som ligg på eit *objektplan*, og dei som er aktuelle for språkplanlegginga, dvs. dei normene som ligg på eit *metaplan*. Problemet er ifølgje Gullvåg at dei normene «som gjer seg gjeldande på objektplanet, i språkbruken, kan tenkjast vera andre, og av andre slag, enn dei som spelar ei rolle på metaplanet, i språkplanlegging» (Gullvåg 1991:12). Det hender altså at språkplanleggjarane blir skulda for å ikkje tenkja på språkbrukarane, og det resulterer mellom anna i hyppige reformer og utbreidd valfridom.

Dei offisielle normalane for bokmål og nynorsk gjeld stort sett berre ordformer. Valfridom er ein del av normalane t.d. gjennom systemet med *hovudformer* og *sideformer*. Skuleelevar kan nytta sideformer i skriftlege arbeid, men sideformene må ikkje brukast i lærebøker eller i offentleg teneste. Læreboknormalen rommar dermed berre hovudformer, t.d. i nynorsk *tenkje* eller *tenkja*, men i rettskrivingsnormalen har me enda fleire valmoglegheiter, som *[tenka]* eller *[tenke]*. Ein annan måte å systematisera valfridomen på, er å setja eit skilje mellom systematisk valfridom (t.d. val av infinitivsending *-e* eller *-a*), dvs. kategoribunden variasjon, og valfridom innan einskildord (t.d. *tønne*, *tynne* eller *[tunne]*), dvs. variasjon innan lydverket. Variantane kan til dels bli nytta som stilmarkørar, og dei blir ofte kjenneteikna med omgrep som «tradisjonell», «radikal», «konservativ» osb. Variantane kan variera i samsvar med talemål, status og sjanger, og det valet ein språkbrukar tar, treng ikkje å vera eit val av den språklege stilen som einskap, men brukaren vel språklege detaljar.

Valfridom i praksis

I teorien kan ein velje fritt, men kordan fungerer valfridomen i praksis, t.d. når det gjeld val av hovudmål? Elevar i grunnskulen har obligatorisk opplæring i begge skriftmåla, men det eine er hovudmål og det andre sidemål, avhengig av kordan elevane og foreldra til elevane vel. Minstekravet til deltaking gjer at oppretting av såkalla parallellklassar, som regel nynorskklassar, ofte krev ein stor foreldreinnsats.

Om lag 17 % av alle skulebarn har nynorsk som hovudmål i grunnskulen, men det er vanleg å skifta målform dersom ein nynorskelev flyttar til ein bokmålsdominert landsdel. Ein finn dessutan eit stort nynorskfråfall ved overgangen til vidaregåande skule og ved overgangen til høgare utdanning. I 1969 kom ei lov om at alle lærebøker skal komma ut på begge målformer, men det er framleis eit problem å få fatt i nynorske lærebøker på spesialområde med få elevar (Vikør 1993:97). Alle byar er bokmålsdominerte, og bokmålet dominerer i det ein høyrer og les av såkalla standardnorsk. Bokmål blir på denne måten ofte noko sjølvsagt – og ikkje eit val – fordi det står fram som meir «normalt» enn nynorsk.

Kva så med valfridomen på formplanet? Han blir først og fremst snevra inn gjennom skiljet som er oppretta mellom læreboknormal og rettskrivingsnormal, men ein kan òg få problem med valfridomen når ein i prinsippet kan velja fritt mellom

hovudformer og sideformer, som t.d. i skulesituasjonar. I den offentlege debatten er det mange gonger gitt døme på at bruk av sideformer kan resultera i ei feilaktig evaluering av skriftlege arbeid (sjå t.d. Eikseth 1995 og Rahm 1995). Sideforma blir retta til hovudform, anten fordi sensor og lærar driv privat språkpolitikk, eller fordi dei ikkje er oppdaterte om norske språkforhold. Sjansen for å komma til i aviser og tidsskrift, kan òg vera avgrensa dersom ein nyttar uvanlege eller uønskte skriftspråksformer (sjå t.d. *Språklig Samling* 1/1977:1). Dessutan har forlag og næringsliv dei same sensurmoglegheitene som avisene; eit døme på dette kan me sjå i den nye noregshistoria til Aschehoug, der forfattarane blei bedne om å skriva på bokmål.

Eg har i hovudfagsoppgåva mi (1995) sett på ein del rettskrivingsundersøkingar for å kartleggja dei feiltypane som kan setjast i samband med valfridomen i dei norske skriftnormalane. Det kom mellom anna fram at talemålsbasert feilskriving av einskildord er vanleg. Det kan sjå ut til at valfridomen ikkje har den effekten på forholdet mellom skrift og tale som det er tenkt at han skal ha. Feilaktig dobbeltskriving av konsonantar er ein gjengangar. Her kan det sjå ut som at mangelen på konsekvens med omsyn til kva for ord som har valfri dobbel konsonant (t.d. *kome* eller *komme* i nynorsk) og kva for ord som skal ha dobbel eller enkel konsonant, forvirrar språkbrukarane. Vokalforveksling fann eg òg som frekvent feiltype. I dei norske skriftnormalane er veksling mellom vokalar ofte bygd inn som sidestilte former og sideformer for einskildord (t.d. *somme* eller *[sume]* i nynorsk). Kanskje stoler språkbrukarane på samsvaret mellom lyd og skrift som prinsipp for skriftnormalane? Dersom dét er tilfelle, vil språkbrukarane bli «lurte» i mange samanhengar, for me finn ingen konsekvens for når ein kan velja mellom ulike vokalar. Utelating av såkalla stum *d* er ein annan frekvent feiltype. Denne feiltypen kan me òg setja i samband med graden av valfridom. I einskilde tilfelle er det tillatt å velja mellom former med eller utan stum *d* (t.d. *stod* eller *[sto]* både i bokmål og i nynorsk). Det kom òg fram i undersøkinga mi at feilaktig samandraging av bøyingsendingar er eit problem for bokmålsbrukarane. Her kan me òg knytta feiltypen opp til graden av valfridom. Ved einskilde ord kan ein velja å dra endinga saman (t.d. *filteret* eller *filtret*), men ved andre ord er det ikkje lov å dra ordendinga saman (t.d. bokmål *to verdener*). Inkonsekvensar i skriftnormalen i samband med valfridomen kan vera ei årsak til rettskrivingsproblem av denne typen. Ein av dei mest påtakelege feiltypane er samanblanding av bokmålsformer og nynorskformer i nynorsk. Bokmål dominerer i bruk, og haldningane til nynorsk samt nynorsken sin status i forhold til bokmålet, kan vera med på å forklara feiltypen.

Da eg såg på rettskrivingsundersøkingane som eg arbeidde med i hovudfagsoppgåva mi, viste det seg at det var stort sett berre valfridomen innan lydverket som kom fram i eksemplifiseringa av feiltypar. Den systematiske valfridomen, dvs. den kategoribundne variasjonen, blei ikkje registrert som eigen feiltype, med unntak av samanblanding av normalane og ein del problem med grammatisk kjønn. Det at den systematiske valfridomen vantar i feiltypematerialet, kan anten skuldast at denne forma for valfridom er så godt innarbeidd at det sjeldan førekjem feil, eller

så kan årsaka vera at den systematiske valfridomen ikkje er like reell og aktuell som han er meint å vera, det vil seia at han er avgrensa i praksis.

Lars S. Vikør kjem i ein artikkel (1995) inn på bruken av den systematiske valfridomen i den nynorske skriftnormalen. Han har gjort ei undersøking av skjønnlitterære forfattarar og deira val av språklege variantar. Resultata han kjem fram til, syner ein klar tendens: Den systematiske valfridomen blir ikkje nytta i si fulle breidde, bruksnorma er meir einsarta enn skriftnorma. Trass i at Vikør baserer undersøkinga på skjønnlitterære forfattarar, finn han altså liten variasjon, og det er overraskande, for skjønnlitterære forfattarar har i praksis større språkleg fridom enn både faglitterære forfattarar og skuleelevar. Den same forma for einsretting som Vikør kom fram til i sin artikkel, blir stadig påpeikt innan bokmålsnormalen.

Heller praksis enn prinsipp

Dei språklege normene er ikkje fastsette berre med utgangspunkt i språket; dei er også avhengige av oppfatningane i språksamfunnet. I kva for grad dei ulike variantane blir sett på som aktuelle og korrekte, er avgjerande for om ein språkbrukar skal halda seg til den «einsretta norma» eller til den offisielle normalen. Det kan sjå ut til at valfridomen er med på å skapa «ekstraproblem» for språkbrukarane, fordi språkbrukaren må avgrensa valfridomen for å etablera ei skriftform som er akseptert i praksis.

Truleg er det grunn til å skilja mellom valfridom i prinsipp og i praksis. Ole Michael Selberg meiner at den valfridomen som blir nytta i praksis, går inn i eit «standardintervall» for variasjon, her finn ein t.d. former som *frem* eller *fram* (Selberg 1993:193). Selberg uttalar seg berre om bokmål, men dersom ein ser på undersøkinga til Vikør, ser det ut til at dei same tendensane òg gjeld for nynorsk.

Valfridomen skal i teorien letta overgangen mellom rettskrivingsendringar, han skal redusera avstanden mellom bokmål og nynorsk og han skal redusera avstanden mellom skrift og tale. Det som pregar debatten omkring skriftspråksnormeringa, er derimot kjensler som er forankra i språkpolitiske prinsipp for utforminga av ein skriftnormal, som t.d. krav om etymologisk konsekvens eller krav om nyanserikdom. Det kjem likevel fram at valfridomen har ei avgrensa bruksnorm og eit avgrensa bruksområde i praksis. Kva har teoretisk valfridom å seia dersom han ikkje kan relaterast til aktuell språkbruk, og kva har utforminga av ein «vid» skriftnormal å seia dersom han ikkje er brukarvenleg i praksis?

Det kan sjå ut til at haldningane til valfridomen er polariserte hos dei språkpolitisk engasjerte: Anten fører valfridomen til uvisse og forvirring, eller så verkar valfridomen medvitskapande og frigjerande. For meg framstår det som urimeleg at det skal vera dei språkpolitisk engasjerte si «synsing» som aleine skal avgjera korleis ein skriftnormal skal bli utforma. Den allmenne språkbrukaren – den som skriv, den som les og den som skal læra seg å skriva og lesa – bør etter mi meining vera basis i valfridomsdebatten. Utgangspunktet for diskusjonen bør bli i kor stor grad

ein kan påvisa at mangfaldet i ein vid skriftnormal er til hjelp, eller kan opplevast som ei byrde for den vanlege språkbrukaren.

Litteratur

Detlef, Claus & Jørn Lund 1986. *Stavning : dansk retskrivning – retskrivning i dansk.* København, Dansklærerforeningen.

Eikseth, Egil 1995. «[Ja : sideformer er risikable]». *Dagbladet* 25/3

Gullvåg, Ingemund 1991. «Språk og normar : eit filosofisk synspunkt». Sandøy, Helge et al.: *Språkideologi og språkplanlegging i Noreg.* Universitetet i Bergen, Nordisk institutt, 12–34

Gundersen, Dag 1987. «Om valgfrihet i norsk rettskrivning». Lundeby, Einar, Leif Mæhle & Oddrun Grønvik red.: *Fornying og tradisjon : språkvern og språkrøkt 1972–1988.* Oslo, Norsk språkråd/Cappelen, 27–38

Hoel, Trude 1995. *Rettskrivingsnormaler – til hjelp eller til besvær? : en vurdering av «vide» og «snevre» rettskrivingssystem i skandinaviske språk.* Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk språk og litteratur. Høgskolen i Agder/Universitetet i Oslo.

Rahm, Edvard 1995. «[Risikabelt å bruke sideformer?]». *Dagbladet* 22/3

Selberg, Ole Michael 1993. «Enhetsvisjon og språkpluralisme i Norge». *Standardspråk og dialekt. Seminarer i Oslo 1991 og 1992*. Bergen og Oslo, Bergens Riksmålsforening og Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, 179–201

Språklig Samling 1 1977. «Osloavis nekta å trykke intervju med leiaren i LSS!».

Vikør, Lars S. 1993. *The Nordic Languages : their Status and Interrelations.* Oslo, Novus.

Vikør, Lars S. 1995. «Valfriheita i nynorsk i historisk perspektiv». *Norma i nynorsk: debatt. Norsk språkråds skrifter 2*, 9–16

VIBEKE LAURITSEN:

Talreforma av 1951 – suksess eller fiasko?

Fra Språklig Samling nr. 2/1996

«*Femognitti eller nittifem? Ei gransking av gjennomføringa av den nye teljemåten*» er tittelen på hovudoppgåva mi, som var ferdig hausten 1995. Den nye teljemåten blei innført 1. juli 1951. Frå da av skulle folk skrive og seie talorda med tiaren føre einaren, *førtifire* i staden for *firegførti*. Eg har i hovudoppgåva mi freista å finne ut kor godt teljereforma har slått igjennom i dag, nærmare 45 år etter at Stortinget vedtok ho. Dette har eg forsøkt å vise gjennom ymse undersøkingar, og med fleire hypotesar som eg prøvde å få bekrefta eller avkrefta. Undersøkinga er gjennomført ved hjelp av 60 informantintervju og «overhøyringar» i forretningar og skoleklassar. Eg har sett på om der kunne vere skilnader i teljemåte når det galdt alder, kjønn, yrke, geografisk tilknyting, utdanning, formell/uformell talesituasjon og rapportert/reell teljemåte.

Det spesielle med teljereforma var at ho omfatta både tale- og skriftspråket, blei støtta av språkleg konservative, og målet var ikkje å føre dei to offisielle skriftspråka våre nærmare kvarandre. Hovudføremålet var å gjere språket betre som *kommunikasjonsmiddel.*

Argumentasjon

Dei pedagogiske og praktiske *fordelane* blei peika på som viktige argument for teljereforma. Borna ville få det lettare når dei skulle rekne, og det var meir logisk at talorda blei uttalte i den rekkjefølgja dei stod. Folk flest ville få det lettare i det praktiske livet og unngå misforståingar og feil, til dømes ved bruk av sjekkar og i rekneskapar. Argument som at det ville bli enklare for utlendingar å lære norsk, samtidig som vi ville få det teljesystemet som er vanleg i dei fleste andre språk, blei au brukte.

Ulempene var blant anna at vi ville fjerne oss frå dansk, færøysk, nederlandsk og tysk. Dessutan ville uttalen av dei fleste talorda vere i strid med rytmen i dei fleste norske talemåla, ettersom anapesten (tung – lett – tung) er sjeldan i vanleg norsk (Seip 1950:10).

Undersøkingane mine

Eg valde å gjere ei undersøking som både var kvalitativ og kvantitativ. I den mest formelle delen av intervjuet i undersøkinga mi, lesestykket, blei 60 % av talorda sagde med den nye teljemåten. Her fekk informantane beskjed om å lese ein tekst inn på kassett. I det mindre formelle og meir munnlege hovudintervjuet, der informan-

tane meir kunne svare som dei ville sjølve, blei den nye brukt i 42 % av svara. I formelle talesituasjonar er der generelt ein tendens til at folk nyttar fleire standardformer enn i mindre formelle. Sjølv om hovudintervjuet ikkje kunne kallast uformelt, var der i alle høve skilnad i formalitetsgrad i dei to intervjusituasjonane.

Ved *alder* fekk eg det interessante og overraskande resultatet at skilnaden i bruken av den nye teljemåten var jamna ut i hovudintervjuet med unntak av hos skoleelevane. Der var små skilnader mellom *kjønna*, som ein kanskje au ville vente ut frå resultata i andre sosiolingvistiske undersøkingar, men ved *yrke* og *utdanning* og mellom einskildinformantane var der til dels store forskjellar i teljemåte. Dei fleste nytta den gamle teljemåten ved faste uttrykk og når dei svara på spørsmålet om kor gamle dei var sjølve.

Sjølv om dei fleste informantane umedvite veksla mellom teljemåtane og der oftast ikkje var samsvar mellom rapportert og reell teljemåte, kan vi sjå tendensar til ei funksjonsdeling. Mange informantar nytta den nye teljemåten i samanhengar der det var viktig å vere klar og nøyaktig, til dømes ved telefonnummer. I meir avslappa talesituasjonar og i privatlivet sa dei fleste informantane talorda med den gamle teljemåten.

Kvifor har den nye teljemåten ikkje slått igjennom?

Ei årsak kan vere direkte motstand mot teljereforma, først og fremst frå riksmålsrørsla i åra rett etter at reforma blei innført. Dette kan gjerne ha vore ei medverkande årsak dei første åra etter innføringa, men au mange språkleg konservative uttalte seg positivt om saka.

Ei anna årsak kan vere at den nye teljemåten har ein rytme som folk ikkje er vane med. Noen få av informantane mine nemnte dette, og noen hevda det var meir naturleg å bruke den gamle teljemåten fordi ordet da blei lenger, meir tydeleg og kom betre fram. Kor mye dette med rytmen har verka inn, er det vanskeleg å seie noe sikkert om. Dette var kanskje ein av dei umedvitne psykologiske faktorane dei reformvennlege ikkje rekna med skulle spele noen særleg rolle for gjennomføringa. Men svenskane har som kjent nytta den «nye» teljemåten i lange tider utan at det ser ut til å vere noe problem for dei!

Teljereforma kan au vere eit prov på at det ikkje er så lett å drive talemålsnormering her i landet som ein kanskje hadde trudd, og det er tydelegvis vanskeleg å få folk som har eit etablert talespråk til å forandre på det. Med den nye teljemåten fekk vi både ny rekkjefølgje på tala og nye ordformer for fleire av dei. Frå før hadde ein bare røynsler frå reformer i skriftspråket, og desse hadde ein fått gjennomført i skolen utan altfor store problem.

Men ei av dei viktigaste årsakene til at gjennomføringa av den nye teljemåten går så sakte, kan vere at folk ikkje er merksame på korleis dei uttaler talorda i det heile. Dette var det generelle inntrykket eg fekk i intervjua, og au når eg har snakka med andre. Uttalen av talord er ikkje noe folk normalt tenker over, men i lengda trur eg informasjon, diskusjon og bevisstgjering om teljemåtane vil verke positivt for

bruken av den nye teljemåten. Folk oppfattar truleg dei to teljemåtane som ulike ord/språkformer som ein kan variere mellom. Det språklege bevisstheitsnivået om teljemåtane ser ut til å vere lågt i dag – i motsetnad til da reforma blei innført.

Viss noe skulle ha vore gjort annleis, burde informasjonen ha vore betre, blant anna i pressa. Behandlinga av teljereforma i fullføringsfasen har dessutan vore dårleg, og ikkje *ein* gong sidan 1951 har til dømes departementet eller sakkunnige råd kome med råd eller rettleiing om korleis lærarane skulle gjennomføre oppgåva si (Vinje 1991:4).

Men vi må heller ikkje gløyme dei heilt urealistiske og overdrivne førestillingane reformistane hadde om kor raskt gjennomføringa av den nye teljemåten ville gå. Dei som skal justere offisiell språkbruk, må truleg rekne med at ei reform som inneber endring av eit så frekvent fenomen i språket som talord, truleg vil ta 2-3 generasjonar før det fell til ro og finn si form (Omdal 1977:8).

Føresetnaden om at elevane skulle lære den nye teljemåten gjennom skolen har svikta, for det ser ikkje ut til å vere eit bevisst mål for lærarane å lære elevane den nye teljemåten. Han er til dels blitt sabotert, både på grunn av uvilje, ignorering, slapp haldning og fåkunne.

Men ein kan heller ikkje seie at reforma har vore ein komplett fiasko. I kringkastinga og i dei fleste massemedia held programfolka seg stort sett til den nye teljemåten, sjølv om det bare er i NRK at dei tilsette er bundne til ein streng direkte instruks. Den formelle talesituasjonen, til dømes ved opplesing av nyheiter, fremjar tydelegvis bruken av den nye teljemåten.

Uansett må ein kunne seie at *den nye teljemåten har slått mye dårlegare an enn mange hadde venta på førehand.* I staden for å ha innført *ein* ny teljemåte som erstatning for den gamle, har vi fått *to* alternative teljemåtar, der det framfor alt er ein skilnad i formalitetsgrad. Dermed er det tvilsamt om vi så langt har fått noen gevinst. Mange vil hevde at vi i staden har fått meir forvirring. Reforma har heller ført til *fleire* misforståingar enn færre. Folk må no kunne *to* teljemåtar, og ved munnleg kommunikasjon krevst det meir konsentrasjon og merksemd på avkodinga når talorda blir brukte, slik at misforståingar ikkje oppstår. Det kan derfor sjå ut som om vi vil få mange år framover med «dobbeltkøyring».

Litteratur om talreforma

Kvifte, Bjørn Harald 1978. *Den nye tellemåten – departementalt påfunn eller språkforbedring : søkelys på tallreformen av 1951.* Upublisert hovudoppgåve. Universitetet i Oslo.

Ny uttale av visse tallord 1950. Stortingsmelding 31, 1–10

Omdal, Helge 1977. «Høyangermålet». *Språklig Samling* 1, 7–9

Seip, Didrik Arup 1950. *Tellingsmåten i norsk og mulig endring*. Oslo, Land og kirke.

Vinje, Finn-Erik 1991. «Om å få folk til å telle annerledes». *Språknytt* 4, 2–5

MAGNE ROGNE:

Purisme som idé og praksis i norsk språknormering

Fra Språklig Samling nr. 3/1998

Ordet purisme har i dag gjerne ein litt negativ klang hjå folk flest, og det blir ofte knytt til sneversyn og intoleranse. Men purismen har tradisjonelt hatt ein sentral plass i norsk språknormering og er enno aktuell i norsk språkpolitikk. Eg vil her seie litt om korleis fenomenet purisme har kome til uttrykk i norsk språknormering og peike på kva ideologiske omsyn som har lege til grunn for det. Eit slikt historisk perspektiv håpar eg vil lette forståinga for dei ulike synspunkta som er framme i dagens debatt.

Nynorskordboka definerer purisme som «det å arbeide for eit mål med minst mogleg av lån frå framande språk og mest mogleg av heimlege målmerke». Viss ein skulle bruke ein puristisk term for ordet purisme, ville ein til dømes kunne få ordet målreinsing – som er bygd opp av dei norrøne orda 'mål' og 'rein'.

Purisme er ein metode innan språkplanlegginga som først og fremst er brukt på leksikonet, men i norsk språkhistorie kan ein òg til ein viss grad tale om ein slags purisme når det gjeld stil. Det skal eg kome tilbake til seinare.

Ulike typar purisme

Valerij Berkov skil i artikkelen «De nordiske språkene og purismen» frå 1992 mellom to typar purisme – ein global og ein selektiv. Den globale purismen er retta mot alle framandord uansett opphav. Islandsk språkplanlegging er eit typisk døme på denne forma for purisme. Islendingane prøver finne nasjonale ord for internasjonale ord laga av greske og latinske element, på lik linje med ord frå til dømes engelsk og fransk. Omsynet til språkstrukturen er eit viktig argument for å rettferdiggjere denne politikken. Færøyane og Kina er døme på andre språksamfunn som står på denne linja.

Den selektive purismen går ut på å unngå framandord frå eit bestemt språk, samstundes som ein godtek framandord frå andre språk. Dette er nok den vanlegaste forma for purisme, og han har ofte bakgrunn i ein tidlegare periode der det framande språket har spela ei dominerande rolle. Difor er gjerne kulturelle, nasjonale og sosiale argument viktigare enn dei språklege som grunngjeving for å drive selektiv purisme. Døme på denne forma for purisme finn ein i Tyrkia og Iran retta mot arabiske ord og i Vietnam retta mot kinesisk. Eit meir heimleg døme kan vere avvisinga av visse typar dansk-tyske ord i nynorsken.

Fleire andre språkforskarar har peika på at ein kan dele omgrepet purisme inn i desse to hovudretningane, men dei har nytta andre namn. Til dømes talar Lars S.

Vikør om ein generell og ein spesiell purisme i boka *Språkplanlegging – prinsipp og praksis*. Han har òg den same inndeling som Berkov på objektplanet – det vil seie kva slag framandord purismen rettar seg mot. Her nyttar dei igjen ei todeling – i det Berkov kallar forandrande og vernande purisme. Dei tilsvarande omgrepa hjå Vikør er radikal og moderat purisme.

Den forandrande purismen rettar seg mot framandord som gjennom lang tid er innarbeidde i språket – altså det ein gjerne kallar lånord. Desse orda prøvar ein då aktivt å reinse ut av språket. Dette er eit radikalt inngrep, der føremålet er å prøve å kome tilbake til ein språkleg idealtilstand.

Den vernande purismen rettar seg mot framandord som enno ikkje er innarbeidde i språket. Det vil seie at ein freistar å skape heimlege ord i staden for dei framande før desse rekk å få ein posisjon som gjer at dei blir oppfatta som vanlege i det nasjonale ordforrådet.

Etter kvart skal eg syne at ein kan finne døme på både global og selektiv purisme i norsk språknormering og likeins døme på både den forandrande og den vernande varianten på ordnivå.

I tillegg til denne nasjonalt inspirerte purismen me har tala om så langt, så reknar Vikør med ein sosial purisme retta mot andre varietetar av det eigne språket. Denne purismen meiner han finst i dei fleste etablerte standardspråka. Desse vil normalt sette seg mot innverknad frå folkelege varietetar innanfor sine respektive språksamfunn. Han peikar på riksmålsrørsla her i landet som ein typisk representant for denne haldninga. Eg meiner at dette heilt klart er ei interessant vinkling på debatten om purisme, men denne vinklinga er så lite nytta i fagmiljøet at eg vel å ikkje gå nærare inn på ho i denne artikkelen.

Kva er språknormering?

Artikkelen skal altså handle om purisme i norsk språknormering. Dette krev ei viss avklaring av omgrepet språknormering. Språknormering er, igjen etter Vikør, det å fastsette reglar for det ein kan kalle det tekniske apparatet i ein språknormal – det vil seie rettskriving, bøying og uttale. Desse talmessig avgrensa reglane utgjer i lag med dei grammatiske formorda det ein kan kalle ein normkjerne.

Utanpå denne kjernen ligg resten av ordtilfanget, uttrykk og seiemåtar, og reglane for korleis ein skal byggje opp setningar og tekstar. Her er det tale om ein prinsipielt uendeleg variasjon av moglegheiter. For denne delen av språket vil ikkje språkplanlegginga gå ut på å lage reglar, men å sørgje for at språket heile tida kan oppfylle nye skiftande behov hjå språkbrukarane ved til dømes å ta opp nye ord og motarbeide uheldige utviklingstrekk. Dette kallar Vikør for språkrøkt, og det inneber som regel rein rådgjeving. Men han peikar òg på at skiljet mellom desse to delane kan vere problematisk, særleg fordi delar av ordtilfanget kan vere normert. Og i vår samanheng, der me skal drøfte purisme, vert det særleg problematisk. Eg vil difor i det følgjande rekne det som her er skilt ut som *språkrøkt* inn under omgrepet *språknormering*.

Kven normerer?

Her i landet har det offentlege stått langt sterkare i arbeidet med språknormering enn i mange andre land. Men det var privatpersonane Ivar Aasen og Knud Knudsen som gjennom si språkplanlegging la grunnlaget for den språksituasjonen me har i dag. Allereie i 1862 kom Kyrkje- og undervisningsdepartementet med eit påbod om ei rettskrivingsendring. Utover 1900-talet har større reformer vorte utarbeidde av rettskrivingsnemnder utnemnde av departementet og deretter godkjende av Stortinget. Men private språklege interesseorganisasjonar og privatpersonar har heile tida prøvt å få innverknad på vedtaka, til dels med hell.

I 1952 vart Norsk språknemnd skipa som eit fagleg organ for språknormering, og denne nemnda vart i 1972 avløyst av Norsk språkråd. Der er dei fleste private interessegruppene representerte, i lag med universiteta, lærarorganisasjonar, medie-organisasjonar med fleire. Men Språkrådet er berre eit rådgjevande organ, for den endelege avgjerdsmakta ligg i Kyrkje- og undervisningsdepartementet og i siste instans i Stortinget. Mykje av forklaringa på det offentlege engasjementet kan ein finne i den sentrale rolla kampen om skulen har hatt i språkstriden. Og det er særleg her departementet har drive aktiv språknormering gjennom arbeidet med godkjenning av ordlister for skulebruk. Slik har dei lagt premissane for arbeidet til dei som kanskje driv den viktigaste forma for språknormering, nemleg lærarane.

I byrjinga var … dansken

Når det gjeld idégrunnlaget for purismen her i landet, må det sjåast i samanheng med ein heilt grunnleggjande faktor i norsk språkhistorie i det heile: tapet av det norske skriftspråket under unionen med Danmark. Dette førte som kjent til to ulike strategiar for å skaffe landet eit eige skriftspråk igjen. Den eine var å rekonstruere eit norsk språk bygd på samnemnaren for dei norske dialektane. Dette var strategien til Ivar Aasen.

Den andre strategien gjekk ut på å fornorske det danske språket ut ifrå såkalla danna daglegtale. Knud Knudsen har vorte ståande som den viktigaste talsmannen for denne lina. Begge desse to norske språkplanleggarane frå 1800-talet kan kallast puristar. Men dei to målformene dei la grunnlaget for – nynorsk og bokmål – kom til utvikle seg i to ulike retningar når det galdt tilhøvet til purismen. Nynorsktilhengarane viste langt større vilje til å følgje læremeisteren enn bokmålstilhengarane.

Ivar Aasen

Målsetjinga til Aasen var å rekonstruere eit norsk skriftspråk som kunne fungere som eit alternativ til det danske språket ein nytta i landet. Han såg på ordtilfanget som ein viktig del av det nye språket. Det kan me sjå av at han rekna arbeidet med ordboka som vel så viktig som arbeidet med grammatikken. Ideane som låg til grunn for purismen til Aasen, var dei same som låg til grunn for målreisingstanken hans i det heile – det var først og fremst dei nasjonale og sosiale omsyna som talde.

I og med at Aasen skulle byggje på dialektane, var det òg der han måtte hente orda frå.

Men i innleiinga til *Norsk Ordbog* frå 1873 peika han på at han ikkje hadde teke med ord som var innkomne frå andre land, og som for ein stor del berre vart brukte i visse mindre krinsar. Slike ord ville han ikkje ha med fordi folk ikkje med ein gong kunne sjå at dei var unorske. Ved å utelate ord som unekteleg var i bruk i landet, vert Aasen ein representant for det Berkov kallar forandrande purisme. Det nasjonale aspektet er heilt tydeleg i denne samanhengen:

> Og til de vigtigere Ord maatte jeg da henregne alle saadanne, som enten have en meget omfattende Betydning, eller som udgjøre Stamme eller Mellemledd i en vis Slægt af Ord, eller som ogsaa have en vis historisk Betydenhed, idet de tilbyde en Bekræftelse eller Støtte for visse sjeldnere Ord i det gamle Sprog. Av saadanne Ord, som give Anledning til at fremdrage et eller andet dunkelt Fortidsminde, vilde jeg gjerne have saa mange som muligt. (Aasen 1873:11)

Her kjem ideane frå den tyske romantikken når det gjeld det nære tilhøvet mellom språk og nasjon tydeleg fram. Idealet var å kunne knyte det samtidige til ein historisk gullalder. For Aasen var denne gullalderen då ein nytta «det gamle Sprog», det vil seie norrønt. Målreisinga vart slik ein del av den nasjonale reisinga.

Men dei sosiale ideane var kanskje vel så viktige for Aasen, både allment i språkreisinga og i argumentasjonen for ei puristisk haldning. Dette kjem blant anna fram i forordet til *Norsk Grammatikk* frå 1864, der han peika på den urimelege situasjonen som oppstod under unionen med Danmark:

> … derfor blev det nu netop Almuen, som maatte lære to Sprog. I Stedet for at Byrden av Sprogenes Ulighed skulde falde paa en enkelt Stand, som netop havde den bedste Leilighed til at tænke paa slige Ting, er denne Byrde kommen til at falde paa selve Folket, paa den tusinde Gange større Almue, som allermest kunde trænge til en Lettelse og ialfald til Befrielse fra unødig Møie. (Aasen 1864:4)

Denne møda presiserer han nærmare som

> … al den Dunkelhed, som følger med en Sprogform, som er indført fra et andet Land, især hvis denne ogsaa har optaget en Mængde Ord og Former af ubeslægtede Sprog. (Aasen 1864:5)

Han peika slik på det problemet dei med minst boklærdom hadde med framandorda. Det sosiale argumentet blir altså nært knytt til det me i dag vil kalle pedago-

giske problem. Noko av dette tankegodset kan Aasen ha arva frå opplysningstida på 1700-talet. Nyare, radikale rørsler, som til dømes thranittane, kan òg ha hatt innverknad.

Eg vil òg kort peike på eit tredje moment som låg bak purismen til Aasen. Det er den innsikta han fekk ifrå den samanliknande språkvitskapen. Einar Haugen har i artikkelen «Konstruksjon og rekonstruksjon i språkplanlegging: Ivar Aasens grammatikk» vist at Aasen nytta metodane frå denne vitskapen til å stenge ute ord som ætta frå tysk og dansk. Her var særleg samsvarsreglane nyttige, fordi dei gjorde det mogleg å skilje ut dei heimlege elementa frå dei lånte. Argumentet for å gjere dette, var at dei framande elementa skipla dei heimlege reglane for avleiing og dermed gjorde språket vanskelegare å lære. Slik sett vart den samanliknande språkvitskapen ei forutsetning for både dei nasjonale og dei sosiale sidene av purismen til Aasen.

Global purisme som ideal

Når me no skal gå nærare inn på kva ord purismen til Aasen ramma, vert det naturleg å spørje: Var Aasen ein global eller selektiv purist? Eit slikt skilje er litt vanskeleg å bruke på Aasen, fordi han vingla noko att og fram. Men svaret må vel helst bli at han var begge delar. Idealet hans var nok nærmast ein global purisme, noko som kom særleg til uttrykk i det han sjølv skreiv på landsmål. Eit sitat frå innleiinga til *Prøver af Landsmaalet* frå 1853 kan syne dette:

> Hvad jeg ellers i den hele Exempelsamling har havt mest for Øie, er nettop Stilen og Udtryksmaaden. Jeg havde foresat mig at undgaae alle fremmede Udtryk og derimod betegne endog de vanskeligste Begreber med Ord af norsk Rod, om endog disse tildeels maatte være sjeldne eller ubekjendte. (Hellevik 1970:42f)

Dette var ein metode Aasen meistra i ein ekstrem grad. Alf Hellevik har i boka *Det rette ordet* frå 1970 synt at Aasen skreiv folkeopplysningsboka *Heimsyn* i 1875 utan å nytte eitt einaste framandord. Emna i boka var naturlære og verdshistorie, noko som gjer at ein i det minste kunne vente einskilde internasjonale kulturord frå gresk-latinsk opphav. Men Aasen skreiv til dømes *himmelsyning* for *horisont*, *eldberg* for *vulkan* og *ravkraft* for *elektrisitet*.

Aasen stilte likevel ikkje noko absolutt krav om ein slik ekstrem purisme i landsmålet. I *Norsk grammatikk* kjem han inn på korleis ein bør stille seg til framande ord. Han meinte at det ville vere umogleg å halde slike ord ute av språket, og at det heller ikkje var nødvendig. Ein kunne godta dei innførte orda så lenge dei passa saman med heimlege former, ikkje var vanskelege for folket eller verka forstyrrande på reglane i språket.

Selektiv purisme mot dansk-tyske lånord

Desse krava meinte han at dei gresk-latinske orda oppfylte i langt større grad enn dei tyske, som var komne inn i språket gjennom dansk. Her kjem me inn på Aasen sin selektive purisme, som var retta inn mot dansk-tyske ord. Eit sitat frå *Norsk Grammatikk* kan illustrere tankegangen hans:

> De tydske Ord falde riktignok lettere at bruge end andre fremmende Ord, men alligevel gjøre de dog megen Uleilighed, idet de indtrænge sig imellem hjemlige Ord, som de have nogen Lighed med, og derved forstyrre Begrebet om Orddannelsen, ligesom de ogsaa virke til at fortrænge adskillige gode Ord, som have tilhørt Sproget fra gamle Tider. (Her frå Gerdener 1986:41f)

Som døme på dette nemnde han ord med suffiksa *-ri, -heit, -inna, -bar, -haftig, -agtig*, prefiksa *an-, be-, er-, ge-, hen-* og *und-*, og til ein viss grad *upp-, for-* og *fort-*.

Men tidlegare hadde Aasen sagt klart frå om at det ikkje var større skam for norsk enn for dansk å ta slike ord inn i språket. Dette kjem fram i *Minningar frå målstriden 1858*. Eit slikt skiftande syn kjem særleg fram ved suffiksa *-else* og *-heit*. Oddvar Nes peikar i boka *Nokre affiks i nynorsk* på at Aasen hadde 37 *else*-ord i ordboka frå 1850, men at berre eitt var igjen som hovudoppslag i 1873. Det var ordet *værelse*. Ein liknande lagnad fekk *-heit* i dei to ordbøkene. I *Norsk Grammatikk* kom Aasen med framlegg om at ein burde nytte dei eldre suffiksa *-leik, -dom* eller *-skap* ved adjektivavleiingar. Når det gjeld *Norsk Ordbog*, som kom til å bli hovudgrunnlaget for ordtilfanget i landsmålet, var Aasen varsam med å ta inn både internasjonale kulturord og dansk-tyske lånord, sjølv om han dømde hardast om dei siste. Ein del hadde han likevel med. Men dei som tok opp tradisjonen etter han, skulle kome til å legge mest vekt på purismen mot dansk-tyske lånord.

Knud Knudsen og utviklinga på bokmålssida

Knudsen og Aasen var på mange måtar like når det galdt tilhøvet til purismen. Begge var det Berkov kalla forandrande puristar – dei ville reinse ut både framandord og lånord som hadde vore i språket lenge. På denne måten meinte Knudsen at det norske bokmålet kunne bli betre enn dansk, tysk og svensk. Det kjem fram i *Kortfattet redegjørelse for det dansknorske målstræv* frå 1887:

> Dette «ænnu bedre» enn dansken osv., vil først og fræmst sige, at vi vil se å få stængt ute av vårt fræmtidsbokmål, om ikke nettop alle de utenlandske ord, som det ær mættet, proppet og fetet med, så dog den store flerhet av dem. Kunde dette lykkes, vilde det unægtelig ikke være for meget sagt, at vårt norske mål var av ordforråd, ikke alene jævngodt med våre grannefolks, men virkelig «bedre», særlig for de mindre skoledannede samfundslag ænog et langt

> bedre meddele-middel mellem man og man, æn noget av de andre nordeuropæiske mål, i alle fal nu for tiden, ær. (Knudsen 1887:3)

I dette sitatet kjem òg idégrunnlaget til Knudsen fram, og det er det same som Aasen sitt – nemleg det nasjonale og det sosial-pedagogiske. No kan det verke som purismen var viktigare i livsverket til Knudsen enn han var i livsverket til Aasen. Knudsen framhevar i *Redegjørelse* at «Ordforrådets norskhet ær målstrævets hovedsak», og han kritiserer i den samanhengen landsmålssida for å vere for mykje opptekne av former. For å vise dette peika han ironisk på at landsmålsfolk heidra eit ord som *synkretist*, berre det fekk bøyinga *synkretistar – synkretistane*.

Knudsen stod etter det eg har vist her heilt klart på ei global puristisk linje. Men målstrevet hans hadde trekk av selektiv purisme òg. På det same viset som Aasen tala Knudsen mot tyske ord som hadde teke vegen om Danmark. Han ville skilje følgjande slike prefiks frå framtidsnorsken: *an-, be-, bi-, er-, for-, ge-*, og viste til døma: *ankomme, benytte, erfare, forglemme* og *gevinst*. For ein del av desse ville det hjelpe å fjerne prefiksa, slik at ein fekk: *komme, nytte, glemme* og *vinst*. Suffiksa *-agtig, -bar, -haftig, -ige, -inde, -isk* ville han heller ikkje ha med; t.d. *sortagtig, brugbar, mandhaftig, beedige, slavinde, overfladisk*, i staden ville han nytte *sortladen, brukfør, mandomsom, edfæste, slave, overflatelig*.

Hovudverket til Knudsen, *Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning* frå 1881, er ganske enkelt ei fornorskingsordbok for dei som vil drive aktiv purisme. Boka inneheld nesten 1000 sider med framlegg om norske ord som ein kan bruke i staden for utanlandske. Finn-Erik Vinje peikar i boka *Et språk i utvikling* frå 1978 på at Knudsen hadde henta mykje av ordstoffet frå Aasen og ein del frå islandsk. Dessutan hadde han fått mange idear frå *Dansk hjælpeordbok* av dansken Hans Dahl. Han følgde i det heile nøye med språkreinsingsrørsler i andre land, særleg i Norden.

Knudsen laga relativt få ord sjølv, og berre nokre av dei har fått plass i det norske ordforrådet. Som døme på slike ord nemner Vinje: *allmennskole, bakstrev, bakstrever, setningskjede, tonelag* og *hundreår*. Knudsen nytta òg slike ord i det han sjølv skreiv, men då ofte med det framande ordet i klammer til forklaring. Men Kjell Venås (1997:14) meiner at Knudsen vart ståande som ein litt sær avvikar når det galdt haldninga til ordtilfanget på bokmålssida. Og ifølgje Vinje meinte samtida at dei fleste framlegga var påfallande og til dels komiske. Dette kan vere noko av grunnen til at han på lengre sikt ikkje fekk det same gjennomslaget på bokmålssida som Aasen fekk på nynorsksida.

Knudsen peikar i *Redegjørelse* sjølv på det han meiner er noko av grunnen til at han ikkje fekk gjennomslag i samtida:

> Saken ær dog nok, at vi har et talrikt hjemmedansk folk i folket hær, en mængde højremæn og efterliggere, som stadig hålder igjen mot alt målstræv og således arbejder danskerne i hænderne, og

> mot sit fædreland. Først når hjemmedansken tagner, ('forstummer'), slår også danskdanskheten sig tiltåls, men vist næppe før. (Knudsen 1887:8)

Dette sitatet er særleg interessant i ideologisk samanheng, for her sluttar Knudsen seg til Arne Garborg si tonasjonslære slik ho vart presentert i *Den ny-norske Sprog- og nationalitetsbevægelse* frå 1877.

Bokmålssida vende altså Knudsen ryggen når det galdt purismen. Det kan verke som det stort sett er semje blant fagfolk om det synet Vikør presenterer i *Språkplanlegging*, nemleg at bokmålet har stilt seg på ei heilt open linje andsynes lånord og framandord frå alle kantar – den «frie språkutvikling» har fått rå. Berkov stiller seg rett nok i opposisjon til dette synet og kallar fornorskinga av bokmålet utover 1900-talet for ein slags selektiv, forandrande purisme, men dette er så kontroversielt at me skal sjå vekk ifrå det her.

Dei fyrste nynorskbrukarane

I staden skal me gå over til nynorsksida igjen og ta opp tråden der me slapp etter Aasen. For tida fram til den andre verdskrigen vil eg særleg byggje på tyskaren Wilhelm Gerdener si doktorgradsavhandling *Der purismus im Nynorsk* frå 1986, supplert med synspunkt frå Kjell Venås si melding av denne avhandlinga i *Mål og Minne* i 1988.

Nynorsk hadde ikkje noka offisiell normering fram til 1901, så purismen var ei sak for kvar einskild språkbrukar. Eg vil difor seie litt om korleis nokre av dei viktigaste nynorskskribentane stilte seg til dette spørsmålet, særleg fordi det dei skreiv, måtte verke normerande på grunn av at det var skrive så lite på landsmål. Dei såkalla 'Bergensmålmennene' unngjekk ikkje dei internasjonale kulturorda. Dei skreiv til dømes *anatomi, biologi, eksempel* og *telegram*. Men dei utelét konsekvent lett gjenkjennelege dansk-tyske lånord.

Aasmund Olavsson Vinje var prinsipielt på den same linja, som kan førast tilbake til Aasen. Eit sitat frå *Dølen* i 1866 kan vise dette:

> Og latinske og græske Ord ero vi mindre rædde en alle disse Oversetningar av Ord og Talemaatar fraa Tysk, som efter Holbergs tid ero komne inn i Bokspraaket. Dei latinske og græske Ord ero for det meste slike, som brukas i alle europæiske Tungemaal og dei liggja reint utanpaa Spraak-Organismen, men all Tyskedomen gjeng ved sitt nærare Slektskap meir in i Maalet og forvrengjer det. (Her frå Gerdener 1986:59)

Men i praksis nytta han nok fleire ord med endingane *-heit* og *-else* enn sine samtidige. I ettertid har Vinje særleg vorte kjent for at han laga nye ord for framande eller nytta gamle ord med nye tydingar og sette dei framande orda i klammer. Ein del av

desse orda har fått innpass i språket. Det gjeld særleg dei som kom i staden for dei dansk-tyske, som til dømes *gåseaugo* for *anførselstegn*, *lysing* for *bekjendtgjørelse* og *smålåten* for *beskjeden*. Orda han nytta i staden for internasjonale kulturord, hadde større vanskar med å få gjennomslag, til dømes: *bladmeistar* for *redaktør*, *stevleik* for *komedie* og *livslære* for *biologi*.

Arne Garborg var òg purist og vart det meir etter kvart. I nye utgåver av verka sine gjorde han mange brigde som kan kallast puristiske. Døme på dette er at han i *Ein Fritenkjar* frå 1881 nytta ord som *Kamp, prøvde* og *Spasertur,* medan dei i nyutgåva frå 1902 var endra til *Strid, freista* og *Utgonge*.

Olaus Fjørtoft var ein av dei som veik mest ifrå Aasen når det galdt ortografi og morfologi, men i ordtilfanget følgde han stort sett Aasen, sjølv om han brukte nokre fleire ord med *-heit*. Til oppsummering av desse tidlege målmennene si innstilling til purisme høver eit sitat frå *Fram* i 1871 av Fjørtoft godt:

> For eit e me einige om, og dæ e aa skrive norskt, og bruke berre norske Ord og Orskøp og Stil, so gott me kann, og inkje Dansk. Om dæ e me einige, men helde inkje om meir, men dæ e dæ meste. (Her frå Gerdener 1986:69)

Den puristiske haldninga var altså utbreidd blant dei første målfolka, særleg mot dansk-tyske lånord, men òg mot internasjonale kulturord. Alle dreiv i større eller mindre grad med aktiv ordlaging og eksperimentering. Noko av forklaringa på dette må ein sjå i samanheng med at dei skulle utvikle eit nytt skriftspråk som eit alternativ til ein mykje sterkare konkurrent. Det var difor viktig å kunne syne til reelle forskjellar og forbetringar.

Mot ein meir selektiv purisme

Den 6. februar 1901 vart den såkalla «Hægstad-normalen» godkjend ved kongeleg resolusjon. I innstillinga frå Arne Garborg, Marius Hægstad og Rasmus Flo vart det ikkje sagt mykje om framandorda, men ei puristisk haldning kjem fram i ein liten sekvens:

> Andre framandord enn namn er det no rettast å halda ute det ein kan, då det ikkje er mange av deim som vil høva rett i norsk mål, og kvart uhøvelegt framandord som kjem inn vil vera til tynsl både for måle og anna. (Her frå Gerdener side 106)

Etter dette vart dei godkjenningspliktige ordlistene og lærebøkene særleg viktige. Lærebokforfattarar som Leiv Heggstad, Matias Skard, brørne Eskeland med fleire følgde stort sett opp synet på framandorda som målfolk hadde hatt før dei.

Innføringa av sidemålsstilen i 1907 førte til endringar i ordtilfanget. Det hevdar i alle fall Kjell Venås med fleire i *Tilråding om ordtilfanget i nynorsk* frå 1981. Det

skrivet skal eg kome tilbake til seinare, men i bolken om historisk bakgrunn peikar dei på nokre viktige punkt for vår samanheng: Sidemålsstilen førte til at ein del lærarar som var ustøe i nynorsk, måtte undervise i det. Difor vart det meir bruk for større ordlister. Rettskrivingsordbøkene til Lars Eskeland og Matias Skard kom på bakgrunn av dette i nye og auka utgåver i 1912. Her vart det teke opp ei mengd nye internasjonale kulturord – òg slike som Aasen hadde prøvd å unngå. Talet på dansk-tyske ord held seg lågt.

Rettskrivingsreformene i 1917 og 1938 førte til små endringar i ordtilfanget. I ordbøkene og ordlistene heldt dei fram med å ta opp internasjonale kulturord, medan dei vart endå meir varsame med dansk-tyske lånord, særleg dei såkalla *anbeheitelse-orda*. Purismen vart likevel noko uthola ved at ord med prefikset *ge-* og suffikset *-inne* glei inn i 1920-åra. Men ser ein på språkdebattane i heile denne perioden, så overskugga rettskrivingsendringane andre normeringsspørsmål.

Nokre personar klarte likevel å skilje seg ut som meir puristiske enn andre i mellomkrigstida: Alexander Seippel, Nikolaus Gjelsvik og Gustav Indrebø. Seippel viste seg som ein streng purist i arbeidet sitt med bibelomsetjing og i skriftet «*Ymse rettleiingar om målbruk*» frå 1932. Gjelsvik var særleg oppteken av det ein kan kalle ein puristisk stil, eller «syntaktisk purisme» som Vikør kallar det i artikkelen *I staden for -heit*. Vikør peikar ut boka *Von og veg* frå 1938 av Gjelsvik som sjølve grunnskriftet for denne syntaktiske purismen. Her reindyrka Gjelsvik ein norsk stil, som han rekna som langt betre enn den tyske kansellistilen med rot i latin. Det var særleg viktig å unngå ein substantivisk uttrykksmåte, genitivsuttrykk og passiv. Men sjølv om Vikør kallar denne boka ei grunnskrift, er det viktig å ha for auge at dette norske stilidealet hadde stått sterkt i målrørsla heilt sidan Aasen og Fjørtoft.

Indrebø såg på purisme og målreising som to sider av den same saka, nemleg det å skaffe Noreg eit nytt skriftspråk. Og det viktige for Indrebø var at dette vart eit kulturspråk som kunne hevde seg i lag med andre kulturspråk. Han la difor stor vekt på dei nasjonale argumenta. I praksis nytta han mange internasjonale kulturord og fram til midten av 1920-åra òg nokre få dansk-tyske. Etter det vart han ein meir konsekvent purist. Han gjekk særleg til åtak på suffikset *-heit*, som han meinte åt svart ikring seg og tynte det norske språket si evne til ordlaging og vokster.

Språkkjensla åt Alf Hellevik

Når det gjeld perioden frå 1945 til 1980, oppsummerer Vikør i artikkelen *I staden for -heit* stoda for *anbeheitelse*-orda slik: I den praktiske normeringa har ord med prefiksa *an-* og *be-* vorte meir og meir aksepterte i nynorske ordlister, medan suffiksa *-else* og *-heit* har vore utsett for totalforbod, med unnatak av nokre få ord som *stivelse* og *betennelse*. Venås er inne på det same i *Om nynorsk purisme* og peikar på at opninga for nye ord ikkje har vore bygd på faste prinsipp. Ho har stort sett kvilt på språkkjensla åt ordboksmannen Alf Hellevik. Dette er særleg viktig fordi ordlistene hans har fungert som ei slags vidaste ramme for andre ordlistelagarar og lærebokskrivarar. Opprettinga av Norsk språknemnd i 1952 førte ikkje til nokon

endra praksis i normeringa når det galdt nynorsk purisme, utanom dei små brigda som Hellevik gjorde. Det same kan ein vel seie om etterfølgjaren Norsk språkråd fram til rundt 1980.

Men ein viss diskusjon om spørsmålet var det likevel i desse åra, og dialekt- og folkemålsbølgja i målrørsla i 1970-åra førte med seg ein del diskusjon om det dei kalla «forbodslinja» i nynorsk. Fleire tok til orde for å opne for ord som var vanlege i dialektane, det vil seie mange *anbeheitelse*-ord. Dette kan ein gjerne kalle forpostfektingar før den verkelege striden byrja rundt 1980.

Striden i byrjinga av 80-åra

Dette året kom artikkelen «Nynorsk for folket» av Lars S. Vikør på trykk i *Syn og Segn* nr. 4, og denne artikkelen kan vel seiast å vere startpunktet for striden om ordtilfanget i nynorsk i byrjinga av 80-åra. I denne artikkelen går Vikør hardt ut mot den puristiske tradisjonen som har stengt ute *anbeheitelse*-orda frå nynorsk. Utgangspunktet hans er dette:

> Nynorsken er i dag over det meste av landet eit ghettospråk. Han har ei norm som er særskilt tilpassa behova åt ein velutdanna elite med tid og overskott til å leva seg inn i den forfina skrifttradisjonen dette målet er ein berar av. For andre er nynorsken eit vanskeleg språk å lære, dvs. det som offisielt heiter «god nynorsk». (Her frå Lauvhjell 1983:52)

På bakgrunn av dette meiner han at purismen har utvikla seg til ei funksjonshemming for nynorsk. Han kjem med ein del konkrete døme på kvifor nynorsk er vanskeleg å lære. Desse døma går på inkonsekvens – korleis skal ein til dømes kunne vite at ein kan skrive *behov*, men ikkje *behøve*? Han konsentrerer kritikken mot utestenginga av *-heit*, fordi det er produktivt i norsk. Han har ei viss forståing for frykta for at dette suffikset skal føre med seg ein ufolkeleg, byråkratisk stil, men peikar på at brennmerkinga av *-heit* har fremja ein substantivisk stil på norsk, fordi folk har fått inntrykk av at suffiksa og ikkje stilen er det viktige. Dessutan meiner han at erstattarane *-dom -leik* og *-skap* stort sett er litterære og ufolkelege.

Løysinga ligg, ifølgje Vikør, i at folk må ha rett til å bruke dei orda som kjennest heimlege og naturlege for dei. I forlenginga av dette meiner han at ein må bryte ned stilbarrierane, både i nynorsk og bokmål. Han avsluttar artikkelen med krav om at prinsippa i normeringa i nynorsk må vere bygde på eit fritt ordtilfang og klare krav til ein enkel og folkeleg setningsbygnad. Ut ifrå denne artikkelen kan me sjå at Vikør ideologisk stiller seg på den sosial-pedagogiske linja.

Sigmund Skard svarte på artikkelen åt Vikør i *Syn og Segn* nr. 2 året etter. Tittelen på svaret var «Framtida for nynorsken». Der seier Skard seg samd i mykje av det Vikør legg fram, men han saknar nyansar, særleg når det gjeld dei allmenne slutningane. Eitt av dei punkta han peikar på, er at Vikør legg for lite vekt på estetiske

omsyn; Garborg kunne nok nytte ordet *bevilgning* i føreordet til Homér-omskrifta si, men han visste betre i ein litterær tekst. Og det meiner Skard at dei fleste lesarane hans var takksame for, langt utover nynorskleiren. Skard meiner at det ligg ein liknande tankegang til grunn for den varsame reguleringa av ordbruken ein finn i ordlistene heilt fram til i dag, og han peikar på at

> … for dei fleste som skreiv nynorsk opp gjennom hundreåret, kjendest dette stilidealet, alt samanlagt, knapt som noko «fengsel». Meir var det tale om ei utfordring. Og skribenten kjende ofte at han fekk løn for umaken ved den heilslege stilsvip som i beste fall var resultatet. (Her frå Lauvhjell 1983:72)

Skard seier i konklusjonen sin at ein godt kan ta inn fleire dansk-tyske ord i nynorsken, men det må skje på nynorsken sine premissar, utan å bryte med den stilkarakteren som er styrken til målet. Vidare peikar han på at bokmålssida viser liten vilje til å kome nynorsken i møte på samnorskgrunn – difor bør heller ikkje nynorsken som den svake parten skunde seg i møte, for då kan han gå stille under, utan vinst for nokon.

Desse to artiklane kan stå som representative for dei to hovudsyna i dette ordskiftet. Konkret førte ordskiftet, i lag med oppfordringar frå skulefolk, til at Norsk språkråd den 27.5.1981 gjorde vedtak om å setje ned ei nemnd som skulle vurdere ordtilfanget i nynorsk og gje ei tilråding om det.

«Venås-nemnda»

Oppgåva til denne nemnda var blant anna å sjå på om det var tilrådeleg å opne nynorsk skriftmål for ordtilfang som i den normerte tradisjonen medvite hadde vore halde ute. Spørsmålet var med andre ord om ein skulle lempe på den puristiske haldninga.

Andreas Bjørkum, Alf Hellevik, Magne Rommetveit, Kjell Venås, Lars S. Vikør og Dagfinn Worren vart oppnemnde til medlemer i nemnda, Venås vart vald til formann. Rommetveit dissenterte. Resten av nemnda kom med ei tilråding der dei rådde til å halde fram med å utvide rammene for ordtilfanget i nynorsk. Men Vikør fekk ikkje fullt gjennomslag for sitt syn. Det vart opna for å ta inn ord med suffiksa *-else* og *-heit*, men ikkje for full opning på prinsipielt grunnlag. Orda måtte godkjennast enkeltvis av fagnemnda i Språkrådet. Dei opna òg for å ta inn fleire ord med prefiksa *be-* og *an-*, pluss ein del andre liknande affiks. I dei fleste tilfella peika dei på restriksjonar for å halde visse typar av desse orda ute.

I argumentasjonen for desse endringane peika dei på at ein i dag ikkje burde vere negativt bunden av tida då Noreg var i politisk samband med Danmark, og at nynorsk skriftmål vart til for å spegle av norsk talemål. Dei peika særleg på at det er viktig å ha ei romsleg haldning til ordvalet åt elevane i grunnskulen. I lærebøker og offentleg samanheng bør ein ha dei strengaste krava, fordi desse er normskapande.

Argumenta deira mot eit heilt fritt ordtilfang går særleg på frykt for ein tyngre, substantivisk stil og omsynet til tradisjonen.

Rommetveit kom med ein dissens han kalla «Merknader til tilrådinga om ordtilfanget i nynorsk». Han opnar med å kritisere samansetninga av nemnda, fordi fagnemnda peika ut 5 medlemer med nesten likt syn på norsk språkplanlegging. Styret i Språkrådet peika ut han sjølv i tillegg. Rommetveit presenterer synet sitt slik:

> Eg kan godta at vi tek inn visse bokmålsord på det vilkåret at dei ikkje stengjer ute innarbeidde og betre nynorske seiemåtar, og ikkje kjennest som framandelement i det nynorske målsystemet. (Her frå Lauvhjell 1983:44)

Eit viktig poeng er at han meiner at nynorsken skal vere ein overbygnad over dialektane som er lett å lære, både når det gjeld rettskriving, formverk og ordtilfang. Han vil at nynorsken skal leve vidare som eit sjølvstendig norsk mål. Dialektane er i tilbakegang og vil, ifølgje Rommetveit, spele ei underordna rolle i framtida – difor vil normalmåla avgjere språkutviklinga i landet, ikkje naturleg talemål. På bakgrunn av dette meiner han at det vil vere eit feilgrep å tufte nynorsk skriftmål på eit konglomerat av naturleg talemål som er oppblanda med meir eller mindre dårleg bokmål. Ein må i staden ta vare på innarbeidd nynorsk ordtilfang som gjev ei klårare og tydelegare bodskapsformidling enn dei abstrakte substantivkonstruksjonane i bokmål.

Når det gjeld opplæringa i norsk i skulen, meiner han at ein må kunne skilje mellom gode og dårlege prestasjonar der som i andre fag. Rommetveit har òg i praktisk arbeid følgt opp den puristiske tradisjonen i målrørsla med å gje ut fornorskingsordbøker. Hans solide tilskot heiter *Med andre ord* og har undertittelen *synonymordbok med omsetjingar til nynorsk*.

Språkrådet vedtok i januar 1984 ei form for kompromiss der både tilrådinga, dissensen og ymse høyringsfråsegner skulle liggje til grunn for arbeidet med normeringa av ordtilfanget i nynorsk i framtida. Det praktiske resultatet av denne prosessen vart at Språkrådet har teke opp fleire og fleire såkalla *anbeheitelse*-ord, altså ei svekking av den puristiske haldninga. Men debatten går framleis føre seg i ymse aviser og andre forum, og ein kan vel vente at striden vil kome att med full styrke når det skal leggast fram ny læreboknormal i nynorsk på årsmøtet til Norsk språkråd i år 2000.

Ideologiske brigde

Når det gjeld ideologigrunnlaget i denne debatten, kan me merke eit par interessante brigde ifrå Aasen sine dagar. For Vikør og meiningsfellane hans er dei sosialpedagogiske argumenta sentrale, som dei var det for Aasen. Men medan Aasen nytta dei *for* ei puristisk linje, nyttar Vikør dei *mot* den same linja. At dette kan

gjerast med ein viss logikk frå begge, seier ein del om utviklinga av språksituasjonen i Noreg dei siste 150 åra, både når det gjeld talemåls- og skriftmålssituasjonen.

Samstundes har dei nasjonale argumenta hamna heilt i bakgrunnen hjå dei som talar for ei meir puristisk linje. Ein del av forklaringa på dette kan ein nok finne i dei endringane i haldninga til nasjonalismen som den andre verdskrigen førte med seg. Sosial-pedagogiske argument retta mot ein tung byråkratisk stil er det viktigaste argumentet for desse òg. Dermed kan ein nok tale om ei avideologisering av heile purisme-debatten, i og med at det nærmast blir ein konkurranse om kven som har dei mest sosiale argumenta. Dette passar for så vidt inn i den generelle avideologiseringa ein ser i samfunnet elles.

Resultatet av normeringa

Som ei avslutning av denne bolken om normeringa av nynorsk gjennom den selektive purismen retta mot dansk-tyske ord vil eg ta med litt om resultatet av denne normeringa. Eg vil kort presentere nokre av resultata frå undersøkinga Gerdener gjorde i si doktorgradsavhandling. Han har undersøkt stikkprøver frå dei viktigaste nynorske blada i kvart tiår frå 1890 til 1970, pluss eit utval nynorske lokalaviser frå 1983. Ved prefikset *an-* er det ei viss auke ifrå 1890 til 1970, medan det ved prefikset *be-* er tydeleg auke i etterkrigstida, særleg etter 1970. Men set ein desse opp mot dei godkjende nynorske orda, rår dei siste. Til dømes 60 treff for *handsame*, mot 22 for *behandle*, 23 med *overtyde* mot 3 med *overbevise* og ved eit anna prefiks: 71 for *røynsle*, mot 25 for *erfaring*. Det finst 8 døme på suffikset *-heit* i 1890, men berre frå eitt til tre i alle tiåra fram til 1970. I tilfanget frå 1983 er det 45, men mange av desse er sett i hermeteikn og blir altså sett på som sitat frå bokmål. Alt i alt syner undersøkinga at verknaden av purismen har vore sterk og at *anbeheitelse*-orda *ikkje* har treng inn i nynorsk på brei front.

Nye puristiske tendensar

Til slutt vil eg seie noko om ein ny selektiv, vernande purisme som har dukka opp i etterkrigstida, nemleg kampen mot dei engelsk-amerikanske lånorda. Her stiller nynorsk og bokmål omtrent likt og får til dels støtte frå dei andre nordiske landa. Allereie Aasen meinte at desse orda kunne skape problem:

> Engelske Ord kunne ogsaa på Grund af Udtalen, være besværlige nok; men heldigviis er det dog kun faa af disse, som ere blevne bekjendte her i Landet. (Aasen 1864:§ 392)

Dette «heldigvis» skulle ikkje kome til å vare så lenge. Einar Lundeby peikar i artikkelen «Fremmedord – hva gjør vi med dem?» på at det ved hundreårsskiftet var om lag 70 engelske lånord i norsk. I 1940 var talet kome opp i 418. Etter krigen har det vore ei kraftig auke. Boka *Nyord i norsk* viser at det fram til 1975 vart registrert 950 nye slike ord, av desse var 550 direkte lån. Dette gjeld allmennspråket, i fagspråka

finst det mange i tillegg. Det er ikkje noko som tyder på at denne straumen vil stoppe.

Alf Hellevik peika på mengda av engelske lånord som eit problem i innleiingsføredraget sitt på det nordiske språkmøtet i Oslo i 1962. I samband med utnemninga av Vogt-komiteen to år seinare, uttrykte kyrkjeminister Helge Sivertsen at han òg var uroleg over den sterke påverknaden frå engelsk. Resultatet av arbeidet i komiteen førte som kjent til skipinga av Norsk språkråd i 1972, og dette normeringsorganet skulle bli sentralt i arbeidet mot språkpåverknaden frå engelsk. Legitimeringa av dette arbeidet ligg i lovvedtaket frå Odelstinget. Der står det blant anna at rådet skal «verne om den kulturarv som norsk skriftspråk og talespråk representerer».

Eric Papazian peikar i artikkelen «Norsk språknormering i dag» på at Språkrådet har nytta hovudsakleg to strategiar mot engelske lånord. Den første går ut på å erstatte orda ved å lage meir heimlege ord, til dømes *skriveprosjektør* for *overhead projector*. Den andre og mest vanlege strategien går ut på å tilpasse framandorda til det norske systemet. Fornorsking av skrivemåten er mest vanleg – til dømes *kråI* skrive etter norsk uttale utan bokstavane *c* og *w*. Men fornorsking av til dømes bøying er òg nytta. Ein tredje strategi kan vere å oppmuntre bruken av eksisterande ord i staden for dei framande, som *frist* i staden for *deadline*.

Men Språkrådet har hatt problem med å få gjennomslag for framlegga sine og har difor sett i gang fleire kampanjar, m.a. «Aksjonen for språkleg miljøvern» i 1990. Når det gjeld det ideologiske grunnlaget for den selektive purismen mot engelsk, er det ikkje ulikt det ideologiske grunnlaget for andre puristiske retningar i Noreg – ein nyttar både nasjonale og sosial-pedagogiske argument. Lundeby (1987:239) meiner at det nasjonale argumentet har vore det viktigaste. Kåre Skadberg (1987:10) hevdar tvert om at dei pedagogiske argumenta har vore avgjerande.

Generelt vil eg seie at det verkar som det ideologiske har vore monaleg neddempa i arbeidet til Språkrådet, og at praktisk-vitskaplege omsyn har vore framtredande. Det kan verke som det stort sett er semje i språkmiljøa i Noreg om at ein må prøve gjere noko med alle dei engelske lånorda som kjem inn i norsk, kanskje med unntak av nokre få einskildpersonar som vil ha ei heilt fri språkutvikling. Dansken Jørn Lund hadde ein litt syrleg kommentar til denne konsensusen på ein konferanse om språkplanlegging på Geilo i 1990:

> Den ny «Aksjon for språklig miljøvern» har kunnet samle norske sprogfolk om en sag, hvilket i sig selv er en bedrift, der vil indskrive sig i sproghistorien. (Lund 1991:132)

Oppsummering

Som ei oppsummering vil eg peike på at purismen har vore ein sentral del av norsk språknormering, både i teori og praksis, men med ulik styrke til ulike tidspunkt.

Eit høgdepunkt slik sett var det nok med den globale, forandrande purismen hjå Aasen, Knudsen og den tidlege målrørsla. Utover 1900-talet fann ein purisme mest på nynorsksida, og han kom som idé litt i skuggen av fornorskingslinja, men vart oppretthalden i praksis gjennom den selektive purismen retta mot dansk-tyske lånord og den byråkratiske stilen desse førte med seg. Denne linja vart det først for alvor sett spørjeteikn ved i byrjinga av 1980-åra. Nasjonale og sosial-pedagogiske argument har heile vegen vore viktige for å legitimere purismen. I 80-åra vart dei sosial-pedagogiske argumenta òg vendt mot purismen.

I etterkrigstida har ein samstundes fått ein ny selektiv, vernande purisme retta mot engelsk-amerikanske lånord. Han har vore særleg sterk i den siste tida og blir òg legitimert ut ifrå nasjonale og pedagogiske argument. Her har nynorsk- og bokmålssida på ein måte kome kvarandre i møte gjennom arbeidet i Språkrådet.

Fleire ting tyder på at purisme framleis kjem til å vere ei *heit* potet i norsk språknormering – med plan om ny læreboknormal i nynorsk i år 2000 og ei stadig sterkare internasjonalisering av samfunnet.

Litteratur

Berkov, Valerij 1992. «De nordiske språkene og purismen». *Maal og Minne* 1–2.

Gerdener, Wilhelm 1986. *Der Purismus im Nynorsk.* Kleinheinrich. Münster.

Haugen, Einar 1975. «Konstruksjon og rekonstruksjon i språkplanlegging : Ivar Aasens grammatikk». Myhren, Magne red.: *Ei bok om Ivar Aasen : språkgranskaren og målreisaren.* Oslo, Samlaget.

Hellevik, Alf 1970. *Det rette ordet.* Oslo, Samlaget.

Knudsen, Knud 1887. *Kortfattet redegjørelse for det dansknorske målstræv.* Kristiania.

Lauvhjell, Arne red. 1983. *Heit strid om nynorsk.* Oslo, Novus.

Lund, Jørn 1991. «Statstyring, markedsmekanismer og brugsbehov». Sandøy, Helge et al.: *Språkideologi og språkplanlegging i Noreg.* Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen.

Lundeby, Einar 1987. «Fremmedord : hva gjør vi med dem?». Jahr, Ernst Håkon & Geir Wiggen red.: *Norsk og Nordisk.* Festskrift til Einar Lundeby. Oslo, Novus.

Myhren, Magne red. 1975. *Ei bok om Ivar Aasen : språkgranskaren og målreisaren.* Oslo, Samlaget.

Nynorskordboka 1986. Definisjons- og rettskrivingsordbok. Oslo, Samlaget.

Nes, Oddvar 1984. *Om nokre affiks i nynorsk.* Universitet i Bergen.

Papazian, Eric 1991. «Norsk språknormering i dag : en analyse av Norsk språkråds normering av bokmålet det siste tiåret». Sandøy, Helge et al.: *Språkideologi og språkplanlegging i Noreg.* Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen.

Rommetveit, Magne 1983. «Merknader til tilrådinga om ordtilfanget i nynorsk». Lauvhjell, Arne red.: *Heit strid om nynorsk.* Oslo, Novus

Helge Sandøy et al. 1991. *Språkideologi og språkplanlegging i Noreg.* Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen.

Skadberg, Kåre 1987. «Prinsipp som er lagde til grunn for normeringa av nynorsk det siste tiåret». Venås, Kjell red.: *Mål og medvit.* Heidersskrift.
Skard, Sigmund 1981. «Framtida for nynorsken». *Syn og Segn* 1. (Her frå Lauvhjell, Arne red. 1983)
Venås, Kjell et al. 1981. «Tilråding om ordtilfanget i nynorsk». Lauvhjell, Arne red.: *Heit strid om nynorsk.* Oslo, Novus.
Venås, Kjell 1988. «Om nynorsk purisme». *Maal og Minne* 1–2.
Venås, Kjell 1997. «Purisme : historisk oversyn». *Purisme på norsk? (Norsk språkråds skrifter* 4*)*
Vikør, Lars S. 1980. «Nynorsk for folket?». *Syn og Segn* 4. (Her frå Lauvhjell, Arne 1983)
Vikør, Lars S. 1990. «I staden for -heit : ein studie i syntaktisk purisme». *Maal og Minne* 1–2.
Vikør, Lars S. 1994. *Språkplanlegging : prinsipp og praksis.* Oslo, Novus.
Vinje, Finn-Erik 1978. *Et språk i utvikling.* Oslo, Aschehoug.
Aasen, Ivar 1864. *Norsk Grammatik.*
Aasen, Ivar 1873. *Norsk Ordbog.* Fjerde uforandra utgåve. Vestmannalaget 1918.

BENTHE KOLBERG JANSSON:

Skriveopplæring og vide skriftnormalar

Fra Språklig Samling nr. 1/1999

Hossen blir valfridommen i skriftnormalane forvalta i skolen?
Dei siste tiåra har respekten for talemålsvariasjon auka, og det er blitt heilt vanleg å bruke dialekt i radio, fjernsyn og andre offisielle samanhengar. Ein skulle tru at ein naturleg konsekvens av ei slik utvikling ville vera at den talemålsbaserte valfridommen vi har i dei norske skriftnormalane ville bli meir synleg, og at Språkrådet ville sjå på talemålsutviklinga som ei mulegheit til å «marknadsføre» denne valfridommen. Det motsette ser dessverre ut til å vera tilfelle. Både bokmålsseksjonen og nynorskseksjonen i Språkrådet arbeider for trongare normer med mindre valfridom. «Den særnorske valfridommen har hatt sin sjanse,» hevdar enkelte – underforstått at denne sjansen nå er brukt opp, og at den norske rettskrivinga må følgje same prinsipp som i siviliserte land vi kan samanlikne oss med.

Ja, kanskje kan måten valfridommen har blitt forvalta på, samanliknas med eit sjansespel, der dei språkbrukarane som har hatt råd til å kjøpe flest lodd, har vunne. Den særlege skoleringa og språkplanlegginga som ei særleg språknormering fordrar, kan i alle fall sjå ut til å ha vore fråverande. Frå min synsstad som norsklærar i den vidaregåande skolen kan det i alle fall verke slik. Svært mange av elevane mine har lite kunnskap om dei mulegheitene rettskrivinga gir dei til å velje talemålsnære former, og sjølv har eg i løpet av lærarkarrieren min, som strekker seg over meir enn 20 år, bare møtt rettskrivingsvariasjon som kurstema i samband med metodikk for sidemålsopplæringa (les nynorskopplæringa).

Spørsmålet blir da om lese- og skriveopplæringa i grunnskolen tar omsyn til at rettskrivinga opnar for former som ligg nærmare talemålet til elevane enn «dei mest brukte formene». Det er mange måtar å nærme seg svaret på eit slikt spørsmål på, men da eg starta hovudfagsarbeidet mitt for eit par år sia, kom eg til at det var fornuftig å stille spørsmålet til dei institusjonane som utdannar allmennlærarar. Desse institusjonane står jo heilt sentralt i å formidle kunnskapar om og holdningar til skriftspråksnormene.

Er rettskrivingsvariasjon eit tema innafor norskfaget i lærarutdanninga? Hossen blir det i så fall behandla? Får studentane råd om hossen dei kan forvalte skriftspråksnormene i klasserommet? Dette var spørsmåla eg stilte i utgangspunktet, og som eg meiner medlemmane i Norsk språkråd òg har plikt til å stille seg. Stortingsmeldinga som kom i samband med rettskrivingsreforma i 1981, gir jo retningslinjer for framtidig arbeid med rettskrivingsnormene, og der heiter det blant anna: «Departementet forutsetter at Språkrådet i dette arbeidet legger vekt på praktisk-

pedagogiske erfaringer bl.a. i skolen ..» Så langt er det lite i dokumenta frå Språkrådet som tyder på at dei har tatt denne formuleringa inn over seg.

Sjølv har eg prøvd å få svar på spørsmåla mine gjennom å undersøke læreplanar for grunnskolen og for den obligatoriske delen av norskfaget i allmennlærarutdanninga. Eg har òg undersøkt lokale fagplanar og undervisningsplanar ved alle dei 18 høgskolane som gir allmennlærarutdanning, eg har studert sentral pensumlitteratur for norskfaget i allmennlærarutdanninga, og eg har gjennomført ei spørjeundersøking blant norsklærarane i den same utdanninga.

Læreplanane for grunnskolen

Mønsterplanen som kom i 1974, markerte eit brott med rettskrivingsformalisme. Det vil seia at raudblyanten ikkje skulle få dempe skrivegleda dei første skoleåra. På mellomtrinnet skulle ein ha rettskrivingsøvingar, men valfridommen i rettskrivinga blir ikkje nemnt i samband med desse øvingane. Det er bare i avsnittet om sidemålet, og bare for dei som har nynorsk som sidemål, at planen nemner at elevane kan velje former «i tilknytning til talemålet på stedet». Denne formuleringa i M74 har nok vore med på å avgrense ein metodikk for rettskrivingsvariasjon til nynorskopplæringa for bokmålselevar. Men i denne samanhengen har det å kunne velje talemålsnære former blitt sett på som ein motivasjonsfaktor. At ein tilsvarande metodikk ikkje blir tilrådd i den første lese- og skriveopplæringa, eller for dei som har bokmål som sidemål, kan synas merkeleg, samtidig som «sidemålsstrategien» har vore ein måte å marginalisere valfridommen i ein didaktisk samanheng på.

I 1987 fikk grunnskolen ein ny mønsterplan, og planen for norskfaget legg stor vekt på sambandet mellom tale og skrift i lese- og skriveopplæringa, dessutan på at skolen skal vise respekt for det talemålet elevane kjem til skolen med. På ungdomstrinnet skal elevane få kunnskap om valfrie former i rettskrivinga. Dette er første gongen planen nemner valfridommen i rettskrivinga, men han blir i alle fall ikkje avgrensa til å gjelde bare nynorsk som sidemål. Likevel er det opplagt at mange val allereie er gjort når elevane kjem til ungdomstrinnet. Og gjennom den individuelle rettleiinga i rettskriving som blir tilrådd dei første åra, og dei meir formaliserte øvingane som blir nemnt for mellomtrinnet (blant anna diktat), er det først og fremst læraren som gjør val for elevane. Med den klare tendensen elles i planen til å legge vekt på respekt for talemålet, at talemålet skal vera grunnlaget for lese- og skriveopplæringa og at opplæringa skal gi språkleg sjølvtillit, ville det vera naturleg å tolke «valgfrie skrivemåter» som andre måtar å stave og bøye ord på enn dei som ligg nærmast talemålet. Men dette er eit tolkingsspørsmål slik det er formulert i planen. Det er også eit spørsmål om kor bevisst læraren er i forhold til valfridommen i rettskrivinga, og, ikkje minst, kva holdningar ho eller han har til ulike valfrie former. Svært ofte har nok lærebøkene styrt vala innafor rettskrivinga. Valfrie skrivemåtar, blir, som før, også nemnt i samband med sidemålsopplæringa.

Den noe unnvikande holdninga til rettskrivingsvariasjon i M87 blir avløyst av tagnad i L97. Den nye norskplanen for grunnskolen understrekar skiljet mellom

skrift og tale, og at ein lærer skrift av skrift – det vil seia av å lesa. Sett på spissen kan vi seia at planen overlet rettskrivingsopplæringa til dei skriftlege forbilda. Sjølv om denne planen, som M87, avviser rettskrivingsformalisme, blir ikkje rettskrivingsvariasjon nemnt i planen, heller ikkje i samband med sidemålsundervisninga. Men også denne planen, som dei tidlegare planane, har med formuleringar om at elevane skal lære å skrive korrekt, utan å nemne at «korrekt norsk» fins i fleire variantar.

I den grad valfridommen i skriftnormalane har vore gjenstand for didaktisk og metodisk refleksjon innafor norskfaget, er det såleis lite å spore av denne refleksjonen i dei dokumenta som legg premissane og rammene for lese- og skriveopplæringa. Ein kunne kanskje tenke seg at planane ikkje legg opp til detaljstyring av undervisninga. Da er det likevel grunn til å spørje korfor valfridommen har vore nemnt i samband med sidemålsopplæringa, og ikkje i samband med skriveopplæringa dei første åra. Ein måte å tolke dette på, er at det ikkje fins systematisk didaktisk og metodisk refleksjon knytt til rettskrivingsvariasjon og lese- og skriveopplæringa dei første åra.

Fagplananar og undervisningsplanar ved høgskolane

Som eg har vore inne på tidlegare, vil kunnskapane og språkbevisstheita til lærarane vera avgjørande for hossen dei forvaltar skriftspråksnormene i klasserommet. Så langt er det ingen som har kartlagt kompetansen til lærarar på dette feltet, og sjølv nærma eg meg som nemnt problemstillinga ved å prøve å kartlegge hossen rettskrivingsvariasjon blir tematisert i allmennlærarutdanninga.

Norsk er eit obligatorisk fag i allmennlærarutdanninga. Denne obligatoriske delen av faget utgjør ti vekttal, det vil seia eit halvt års fulltidsstudium. Det er lett å vera einig med dei som hevdar at dette er for lite. På denne tida skal studentane tileigne seg kunnskapar om språk og litteratur som skal kvalifisere dei til å vera lærarar i grunnskolen – også norsklærarar. I tillegg til kunnskapar om språk og litteratur skal dei utvikle sine eigne skriveferdigheiter og lære om metodar i lese- og skriveopplæringa i grunnskolen.Vil dei kommande lærarane vera i stand til å forvalte skriftnormalane på ein reflektert og fornuftig måte i klasserommet etter å ha gjennomført den obligatoriske delen av norskfaget ved høgskolen? Det kan godt stillas spørsmål ved begrepa «reflektert» og «fornuftig» i denne samanhengen, men at ein reflektert praksis føresett grammatikkunnskapar, kunnskap om talemålsvariasjon, om språkhistorie, om skriftspråksnormene og om metodar i lese- og skriveopplæringa, vil det vera lite kontroversielt å hevde. Eg starta derfor med å studere lokale fagplanar og undervisningsplanar for å få oversikt over kor stor vekt det blir lagt på desse emna i lærarutdanninga. Sidan det er slik at den sentrale planen for norskfaget er ein rammeplan, kan kvar høgskole skape ein fagleg profil i samsvar med for eksempel behov i regionen, fagdidaktiske overlegningar og ressursar blant undervisningspersonalet. Det var derfor å vente at høgskolane ville

ha noe ulik prioritering av emna, sjølv om alle dei emna eg har nemnt ovafor, var obligatoriske emne i den rammeplanen som gjaldt fram til hausten 1998.

Undersøkinga mi viser at skolane i ulik grad – i alle fall i fagplanane – tematiserer forholdet mellom tale og skrift og skriftspråksvariasjon i samband med lese- og skriveopplæring. Men kanskje er talet på undervisningstimar som er sett av til enkeltemne, eit tydelegare signal til studentane om kor viktig høgskolen meiner eit emne er. I gjennomsnitt har den obligatoriske delen av norskfaget om lag 190 undervisningstimar. Talet på undervisningstimar i dei emna eg har nemnt ovafor, varierte studieåret 1996/97 frå 88 timar ved den høgskolen som hadde sett av flest undervisningstimar til desse emna, til 20 timar ved den høgskolen som hadde sett av færrast. Gjennomsnittet var 44 timar. Alle dei 14 høgskolane eg har informasjon om undervisning frå, hadde undervisning i grammatiske emne og den første lese- og skriveopplæringa, og dei aller fleste hadde undervisning i talemålskunnskap, men bare tre høgskolar hadde sett av eigne timar til språkplanlegging og -normering. Halvparten av høgskolane gav ikkje undervisning i språkhistorie dette studieåret. Det vil seia at svært mange kommande norsklærarar gikk dette studieåret gjennom den obligatoriske delen av norskfaget utan å få undervisning i det emnet som meir enn noe anna emne sett studentane i stand til å forstå bakgrunnen for valfridommen i skriftnormalane våre.

Undersøkinga mi gir ikkje noe eintydig svar på om høgskolane prioriterer litterære emne framfor språklege, men eg meiner resultata gir grunn til å hevde at det fins ein slik tendens i lærarutdanninga, og den nye planen for norskfaget i allmennlærarutdanninga stadfester ein slik tendens. Språkhistorie er for eksempel ikkje eit emne lenger i den obligatoriske tivekttalseininga i norsk.

Lærarar i grunnskolen skal kunne undervise i både bokmål og nynorsk, og valet og vekslinga mellom dei to målformene er ein del av valfridommen innafor norsk skriftkultur. Fleire har peika på at studentane skriv for lite og for dårleg nynorsk, og at dette er ein av grunnane til den høge strykprosenten ved noen av høgskolane. Likevel ser det ut til at høgskolane gjør lite for – eller har små mulegheiter til – å gi studentane undervisning i nynorsk. Så langt eg kan sjå av dei undervisningsplanane eg har fått, hadde bare to av høgskolane sett av timar til nynorskopplæring for studentane studieåret 1996/97.

Gir pensumlitteraturen råd om valfridommen?

Kartlegginga av undervisningsemne, slik dei kjem til uttrykk i fagplanane og i undervisningsplanane, fortel noe om hossen høgskolane prioriterer emne som er relevante for å setta studentane i stand til å forvalte skriftspråksnormene på ein kompetent måte i klasserommet. Denne kartlegginga seier ikkje noe om innhaldet i undervisninga. For å komma nærmare dette innhaldet, har eg gått gjennom sentral pensumlitteratur, spesielt innafor emneområdet lese- og skriveopplæring. Sjølv om lærebøker i grammatikk, språkhistorie og talemålskunnskap gir kunnskapar om skriftspråksnormene, må ein eventuell didaktisk og metodisk refleksjon omkring

valfridom og rettskriving, om han skal finnas noen stad i pensumlitteraturen, først og fremst vera å finne her.

Så å seia alle høgskolane lar studentane lesa heile eller delar av *Mening i tekst* (Ingolv Austad red.) og *Elevens tekst* av Dagrun Skjelbred. Desse bøkene er derfor det vi kan kalle «sentral pensumlitteratur». Den første boka er ei artikkelsamling som fokuserer på den første leseopplæringa, mens den andre tar for seg skriveopplæringa dei første åra i grunnskolen. Artikkelforfattarane i *Mening i tekst* har i utgangspunktet heilt tydeleg ulike språkholdningar og ulike synspunkt på forholdet mellom skrift og tale. Representative i så måte er Turid Fosby Elsness, som legg vekt på at skrift og tale er to parallelle system, og som derfor blir lært uavhengig av kvarandre, og Rutt Trøite Lorentzen, som legg vekt på at elevane skal forstå sambandet mellom skrift og tale. Lorentzen understrekar òg at språkvariasjon er ein ressurs for språkbevisstheit, språknysgjerrigheit og språkleg toleranse. Men dei to forfattarane har ein ting felles: valfridommen blir ikkje tematisert, og «korrekt ortografi» blir ikkje problematisert.

Ein etter kvart vanleg metode i den første lese- og skriveopplæringa går ut på at læraren skriv ned små forteljingar eller utsegner som elevane kjem med, på ei tavle. Desse tekstene er utgangspunkt for vidare arbeid i klassen – dei blir «lesetekster». Ein slik framgangsmåte blir kalla LTG-metoden eller «lesing på talens grunn». Men hossen skal læraren skrive ned det elevane seier? Kva slags «rettskriving» skal læraren kle orda til ungane i? Det får studentane ikkje eintydige råd om i læreboka:

> LTG-lærere vil helst velge å skrive ordene *ortografisk* riktig i en diktering (og distanserer seg derved fra en leseopplæring på dialekt). Når det gjelder *språkfeil*, for eksempel gale bøyningsendelser, er praksis mer varierende. […] De fleste lærere vil nok prøve å få bevirket at den *korrekte* formen blir brukt – uten at elevene opplever det som en utidig innblanding fra læreren – ikke minst fordi teksten gjerne overføres til et A4-ark og brukes som lesestoff på skolen og hjemme (Elsness 1991:24).

Som vi ser, overlet Elsness til dei kommande lærarane å velje kva skrivemåtar dei vil bruke, men ho argumenterer for at lærarane bør bruke korrekte former, utan at ho kjem inn på at dei i mange tilfelle kan velje mellom fleire korrekte former. Også Rutt Trøite Lorentzen overlet valet til lærarane, men gir uttrykk for ei mye meir positiv holdning til talemålet til elevane, og til språkvariasjon i det heile:

> Den språksituasjonen vi har her i landet, med tre offisielle språk (nynorsk, bokmål og samisk), eit utal dialektar og dertil med dei mange språka til innvandrarar frå stadig fleire delar av verda, er ein stor ressurs når det gjeld å stimulere barnas språklege medvit. Når den same tingen blir sagt på ulike måtar, vil barna nemleg etter

> kvart bite seg merke i forskjellane i uttalen av orda, og det vil seia i formsida av språket (Lorentzen 1991:76).

I boka til Dagrun Skjelbred om skriveopplæring blir heller ikkje valfridommen i skriftnormalane nemnt, sjølv om ho oppfordrar lærarane til å drøfte forholdet mellom skriftnorm og talemål i klassen:

> De aller fleste barn har et talemål som på avgjørende måte bryter med skriftspråksnormalen, enten den er bokmål eller nynorsk. Kanskje vil de oppleve det som en indirekte kritikk av talemålet når de må lære seg å normere i skrift – talemålet er ikke bra nok å skrive? Spørsmålet må ikke forstås slik at en skal la være å lære barn normert skriftspråk i skolen. Men jeg trur det er viktig at læreren tar seg tid til å forklare eleven hvorfor vi ikke kan skrive som vi snakker: Vi har mange varianter av talemålet, mens det er hensiktsmessig med en felles norm når vi skriver (Skjelbred 1996:25).

Den «felles norma» blir ikkje problematisert, og dermed blir den talemålsbaserte valfridommen gjort til eit ikkje-tema for lærarstudentane i denne samanhengen.

Enkelte nyare lærebøker formidlar ei positiv holdning til rettskrivingsvariasjon og seier at læraren må akseptere «vakling» hos elevane, men i den mest brukte pensumlitteraturen har eg ikkje funne råd om eller drøfting av hossen læraren kan *forvalte* rettskrivingsvariasjonen i lese- og skriveopplæringa. Heller ikkje den relativt ferske boka av Helge Omdal og Lars Vikør, *Språknormer i Norge*, som blant anna er tenkt for norskstudentar ved høgskolane, formidlar metodiske råd til kommande norsklærarar. Når sentrale teoretikarar innafor norsk språknormering og lese- og skriveopplæring ikkje kan gi råd, kva kan vi vente at ferske norsklærarar i grunnskolen skal gjøra?

Kva gjør høgskolelærarane?

Gjennom undervisninga si supplerer høgskolelærarane pensumlitteraturen, dei kan opne nye og andre perspektiv og problematisere undervisningsemna på ein annan måte enn lærebøkene. Dei står dessutan i direkte dialog med studentane. For å få veta meir om hossen skriftspråksnormene blir tematisert i norskfaget i lærarutdanninga, gjennomførte eg derfor ei spørjeundersøking blant alle som underviser i norsk i allmennlærarutdanninga. Eg laga eit relativt omfattande spørjeskjema der eg prøvde å fange opp i kva samanhengar skriftspråksnormene blir tematisert, og kva råd studentane får om hossen dei kan forvalte skriftspråksnormene i klasserommet. I tillegg undersøkte eg kva holdningar norsklærarutdannarane har til valfridommen i skriftnormalane. Eit spørjeskjema skrapar som kjent bare i overflata, men det kan likevel fange opp tendensar når det gjeld holdningar og praksis. Av totalt 114 aktuelle lærarar svarte 73 på skjemaet mitt.

Det ser ut til at det først og fremst er dei som underviser i språklege emne, som formidlar kunnskap om og drøftar skriftspråksnormene med studentane. Svært mange høgskolelærarar underviser i både språklege og litterære emne, men av dei som underviser i bare språklege emne, svarar 100 % at dei meiner det er viktig å drøfte skriftspråksnormene. Blant dei som underviser i bare litterære emne, er talet 15,4 %. At skriftspråksnormene blir drøfta først og fremst i språklege emne, er naturleg, men resultatet viser samtidig at rettskrivinga i litterære tekster sjeldan blir inkludert i teksttolkinga, trass i at rettskriving, som vi veit, kan vera ladd med meining.

Om lag halvparten av høgskolelærarane meiner at studentane har dårlege kunnskapar om skriftspråksnormene når dei begynner studia på høgskolen. Det kan vera grunnen til at mange legg vekt på å formidle kunnskap om dei formelle sidene ved valfridommen, for eksempel skiljet mellom læreboknormalen og resten av rettskrivinga, i tillegg til kunnskap om språkrettar, til studentane. Noen fortel at dei har undervisningsopplegg der studentane skal skrive om dialekttekster til normert skriftspråk, for på denne måten å gjøra dei medvitne om at valfridommen gir høve til å velje talemålsnære former. Fleire av desse opplegga er knytt til sidemålsundervisninga (nynorsk som sidemål) i grunnskolen.

Resultata mine viser elles at det er vanleg å nemne valfridommen i rettskrivinga i samband med at studentane får øving i å gi tilbakemelding på tekster som elevar i grunnskolen har skrive, blant anna for å hindre at framtidige lærarar skal bruke raudblyanten i utide og dermed gjøra elevane urett. Mange svarar òg at dei drøftar valfridommen i samband med sidemålsundervisninga i grunnskolen, i samband med lese- og skriveopplæring, ordlistebruk i grunnskolen og at norsklæraren er skriftspråkleg forbilde for elevane sine. Desse resultata fortel at skriftspråksnormene blir drøfta i desse samanhengane, men dei fortel ikkje noe om innhaldet i drøftingane, eller kor omfattande dei er.

Ein ting er å gi studentane kunnskapar om valfridommen i rettskrivinga, noe anna, og meir forpliktande, er det å gi konkrete råd om hossen lærarane dei første åra i grunnskolen kan vise elevane veg i rettskrivinga. I spørjeundersøkinga er det 38 av i alt 66 lærarar som underviser på Norsk1, som fortel kva råd dei gir studentane om hossen dei kan forvalte skriftspråksnormene i klasserommet.

Av dei 38 som gir råd, oppgir 20 at dei gir råd om å velje talemålsnære former i lese- og skriveopplæringa. Spørsmålet er om slike råd blir knytt til metodar i lese- og skriveopplæringa, det vil seia om studentane får råd om når og hossen dei kan tilpasse rettskrivinga etter talemålet til elevane. Ingen av respondentane har knytt råd om talemålsnære former til bestemte metodar i lese- og skriveopplæringa eller skrive meir konkret om dette. Eit spørjeskjema inviterer ikkje til dei lange utgreiingane, så det kan vera noe av forklaringa på at svara ikkje er meir utførlege, men alternativet er sjølvsagt at dette blir det ikkje sagt så mye om. Dermed har dei kommande lærarane eit metodisk problem.

22 høgskolelærarar meiner at dei kommande grunnskolelærarane må gjøra eigne val på grunnlag av språkleg medvit, kunnskapar om normene og om språklege rettar. Det vil seia at det er mest vanleg å overlate valet til studentane, trass i at bare 15,4 % av høgskolelærarane meiner at studentar som har gjennomført Norsk1, har tilfredsstillande kompetanse når det gjeld skriftspråkleg variasjon på rettskrivingsnivået. På spørsmål om kva kompetanse studentane manglar, har mange svart «kunnskapar om skriftspråksnormene», men det kan vel hende at ein av respondentane mine treffer spikaren på hovudet når han svarar slik på dette spørsmålet: «De lider selvsagt av den allmenne mangelen på didaktisk kompetanse for å forvalte skriftspråkssituasjonen vår i morsmålsopplæringa. Feltet er jo brakkmark.»

Om det er uttrykk for frustrasjon over situasjonen, veit eg ikkje, men heile 84,8 % av høgskolelærarane svarar at dei ønskjer at temaet skal får større plass i lærebøkene.

Kva meiner høgskolelærarane?

Eg var òg interessert i å finne ut noe om holdninga til forholdet mellom tale og skrift i skriveopplæringa og synet på rettskrivingsvariasjon. Eg hadde derfor formulert ein del utsegner som høgskolelærarane skulle ta stilling til.

Fleirtalet av lærarane i undersøkinga mi meiner at det må leggas stor vekt på samanhengen mellom skrift og tale i den første skriveopplæringa – 69 av 73 meiner dette. «Å knekke lesekoden» vil jo seia å oppdage samanhengen mellom lyd og bokstav, og å lære kva for bokstavar, eller grafem, som samsvarar med dei ulike lydane. Dette resultatet seier derfor ikkje så mye om synet på valfridommen, men meir om synet på metode i den første leseopplæringa. «Lydmetoden» ser ut til å stå sterkt blant norsklærarutdannarane, sjølv om ein alltid skal vera varsam med å trekke for vide konklusjonar av enkle avkryssingar på eit spørjeskjema. I den aller første leseopplæringa står heller ikkje rettskriving i fokus, men – som eg har vore inne på ovafor – må læraren ofte ta stilling til rettskrivinga i dei første lesetekstene som ho eller han brukar i undervisninga. Slik blir valfridommen eit tema i den første leseopplæringa òg.

Ei anna av utsegnene som eg bad respondentane ta stilling til, fokuserer meir eksplisitt på valfridommen. Eg spør om dei meiner det er ein fordel at elevane i grunnskolen har høve til å velje talemålsnære former i skrift, og 55 av dei 73 respondentane seier seg einig eller delvis einig i denne utsegna.

Dei to utsegnene eg har nemnt ovafor, gir i stor grad uttrykk for holdninga til forholdet mellom talespråk og skriftnorm. I to andre utsegner som respondentane har tatt stilling til, fokuserer eg meir på verdien av talemålsnære skriftformer og rettskrivingsvariasjon – eller på pedagogiske konsekvensar av valfridommen, om ein vil. Av dei 73 høgskolelærarane meiner 50 at å legge skriftspråket nær talemålet, aukar den språklege sjølvkjensla, eller sagt på ein annan måte: Når elevane kan velje talemålsnære former, kjenner dei seg verdsette i skriftnorma. Eg var òg interessert i å veta om norsklærarutdannarane meiner at rettskrivingsvariasjon aukar respekt

og toleranse for talemålsvariasjon. Samtidig som denne utsegna peikar på samanhengen mellom skriftnorm og talemål, peikar ho på verdiar og pedagogiske mål i skolen – her handlar det om å sjå litt vidare enn skriveferdigheitene til den enkelte eleven. 48 har sagt seg einig eller delvis einig i denne utsegna.

Eit klart fleirtal av dei som har deltatt i undersøkinga mi, ser det altså som positivt at elevar i grunnskolen har høve til å velje talemålsnære former, og mange av desse meiner dette fremjar konkrete, pedagogiske mål i skolen.

For stor, for liten eller passe?

Sjølv om fleirtalet er positive til å utnytte valfridommen i ein pedagogisk samanheng, er det ikkje opplagt at dei er nøgde med valfridommen i skriftnormalane slik han er nå. Det har ofte blitt hevda at valfridommen har vore til frustrasjon for lærarar, men få systematiske undersøkingar er blitt gjort. Meiner så norsklærarutdannarar at valfridommen i skriftnormalane er for stor? Ja, ein del meiner det, men fleirtalet meiner at valfridommen er passe. Resultata er litt forskjellige for bokmål og nynorsk, spesielt når dei vurderer den skriftnorma som dei brukar minst. Bokmålsbrukarane er langt meir negative til valfridommen i nynorsk enn nynorskbrukarane er til valfridommen i bokmål. Ja, nynorskbrukarane er faktisk meir positive til valfridommen i bokmål enn bokmålsbrukarane er sjølv. Men resultata er ganske like når nynorskbrukarar vurderer nynorsknorma, og når bokmålsbrukarar vurderer bokmålsnorma. Halvparten av nynorskbrukarane meiner at valfridommen er passe i nynorsk, mens 53,8 % av bokmålsbrukarane meiner at valfridommen i bokmål er passe. I overkant av 40 % meiner at valfridomen er for stor. Eg bad respondentane om å gjøra greie for årsakene til at dei meiner at valfridommen er for stor. Mange av svara her nemner at valfridommen fører til forvirring, usikkerheit og ustø staving blant skoleelevane, og at det er «vanskeleg å ha oversyn».

I mye av argumentasjonen omkring valfridommen i skriftnormalane har det jo blitt hevda at han skaper forvirring for dei som skriv, og fører til at vi aldri kan vera sikre på kva som er rett stave- eller bøyingsmåte av eit ord. Nå er eg ikkje så sikker på om engelskmenn eller franskmenn alltid er så sikre på stave- og bøyingsmåtar heller, trass i at dei ikkje har valfrie former i skriftnormalane sine. Så eg er i utgangspunktet skeptisk til at skriftnormalar utan valfridom vil gi støare rettskriving med færre skrivefeil. Ingen rettskrivingsstudiar har kunna stadfeste «rettskrivingsforvirring» på grunn av valfridommen, og da Trude Hoel samanlikna svenske, danske og norske rettskrivingsundersøkingar i 1996, fann ho at hovudproblemet i alle dei tre landa er avstanden mellom uttale og stavemåte. Det var ingen ting som tydde på at norske skrivarar er meir forvirra enn svenske og danske.

I seg sjølv legg rettskrivingsnormer opp til at noe er rett og noe anna er feil, og ein skribent vil alltid komma til å fundere på om han skriv «rett» eller «galent», spesielt fordi det å stave feil blir assosiert med det å vera dum – vi kan jo ikkje ha tillit til eit menneske som ikkje ein gong meistrar rettskriving. Det er rimeleg å tru at stigmatiseringa av dei som ikkje meistrar rettskrivinga, vil vera sterkare i skriftkulturar som

ikkje aksepterer rettskrivings-variasjon innafor skriftspråksnormene sine. Og om vi må bruke litt ekstra tid til å fundere på rettskrivinga (dette veit vi eigentleg ikkje noe om), er dette kanskje ikkje mindre fruktbart enn å fundere på om ein har funne det rette ordet eller den rette formuleringa for å uttrykke meininga si. Poenget er kva denne refleksjonen kan dreie seg om, kva som er innhaldet i den vesle indre dialogen som kan oppstå før ein rekker handa ut etter ordlista eller spør noen som måtte vera i nærleiken. Dersom tankane kan sneie innom forholdet mellom skrifta og eige talemål, inneber det at ein veit at det talemålet ein sjølv har, blir verdsett i skrifta, og at ein er klar over at ei skriftnorm ikkje er underlagt naturlovane, men er resultatet av menneskelege val. Synet på rettskrivingsvariasjon og ulike varietetar av bokmål og nynorsk er, slik eg ser det, djupast sett eit spørsmål om språkholdningar, og ikkje eit spørsmål om kva som er lett eller vanskeleg å lære.

Ulike høgskolar og ulike lærarar

Eg har tidlegare vore inne på at undersøkinga mi viser at det er forskjell på i kva grad høgskolane tematiserer rettskrivingsvariasjon. Ved enkelte høgskolar ser dette temaet ut til å vera lite framme i undervisninga. Sidan undersøkinga mi først og fremst hadde som siktemål å beskrive situasjonen, har eg ikkje gått så mye inn på å forklare forskjellane. Her vil det vera spørsmål om faglege prioriteringar med utgangspunkt i drøftingar i kollegiet, og naturlegvis vil knappe ressursar ha noe å seia for kva ein har mulegheit for å arbeide med. Men da eg analyserte resultata i lys av ulike opplysningar eg hadde fått om lærarane ved dei ulike skolane, var det enkelte forhold som var interessante: Ved dei skolane som i størst grad arbeider med og drøftar skriftspråksnormene med studentane og gir dei råd om hossen dei kan forvalte normene i klasserommet, hadde mange av lærarane tidlegare lærarpraksis frå grunnskolen eller vidaregåande skole. Dessutan hadde desse høgskolane relativt færre heilt unge norsklærarar, og relativt fleire lærarar mellom 40 og 49 år. Det kan tyde på at dei som opplevde språkdebattane i 70-åra og debatten i forkant av M87, har ei anna holdning til valfridommen enn dei som er yngre. At enkelte opplevde noen av problemstillingane mine som «gammaldagse», kan òg tyde på at nye vindar blæs på dette området, og at nye holdningar er på veg inn. Det var òg ein viss forskjell mellom kvinner og menn i denne samanhengen. Ved dei skolane som ikkje legg så stor vekt på å drøfte skriftnormalane i undervisninga, var det relativt sett langt fleire menn enn kvinner. Noen vettug forklaring på dette forholdet har eg ikkje, men at innstilling, holdningar og undervisningspraksis kan variere mellom kvinner og menn, er jo ikkje ukjent frå andre studiar i skolen.

Sluttord

Resultata av studien min kan altså tyde på at kommande grunnskolelærarar har eit lite reflektert forhold til valfridommen i skriftnormalane og dei mulegheitene han gir i lese- og skriveopplæringa. På den andre sida er eit fleirtal av høgskolelærarane positive til talemålsbasert valfridom og meiner det er ein fordel at elevane har høve

til å velje talemålsnære former. Slik situasjonen er i dag, har neppe skoleelevar reell mulegheit til å bruke dei valfrie formene som ligg nærmast talemålet deira. Når eg skriv «neppe», er det fordi vi trass i den lange, særnorske normeringstradisjonen ikkje har noe forsking som har skaffa fram kunnskap om hossen skriftspråksnormene blir forvalta i klasserommet, og vi har inga forsking som seier noe om hossen elevar handterer rettskrivingsvariasjon. Blir dei forvirra når læraren skriv «gjøra» når Mari får setninga si skrive på tavla, men «gjere» når setninga til Per blir skrive ned? Kanskje seier den forvirringa vi ofte tillegg elevane meir om våre eigne fordommar enn om kva som faktisk er vanskeleg for elevar. «Lett» og «vanskeleg» er dessutan i ein pedagogisk samanheng sterkt knytt til motivasjon for å lære, at vi opplever lærestoffet som meiningsfullt.

Vi har heller ikkje i løpet av alle åra med valfridom greidd å etablere ein metodikk i lese- og skriveopplæringa som sikrar dei språklege rettane elevane faktisk har hatt og har til å velje innafor rettskrivinga. Har dei norskfaglege miljøa vore feige? Har vi i for stor grad akseptert at valfridommen er eit område for språknormerarane og språkpolitikarane og dermed medverka til at «lite brukte former» blir ein sjølvoppfyllande profeti?

Etter mi meining er derfor tida komme – ikkje til å evaluere valfridommen i seg sjølv – men til å undersøke om skriveopplæringa tar i bruk valfridommen på ein bevisst og fornuftig måte, og Språkrådet må ta formuleringa i Stortingsmelding 100:1980/81 om å legge praktisk-pedagogiske erfaringar til grunn for vidare normeringsarbeid på alvor når dei arbeider med å revidere normene. Språkrådet trur og synes, og makta ser ut til å råde. Men ønskjer vi at norske skribentar skal ha reell mulegheit til å velje former som er i samsvar med talemålet deires, og synes vi det er verdifullt at språket kan variere på rettskrivingsnivået òg, bør vi legge til rette for at vi får ei skriveopplæring i skolen som utnyttar dei mulegheitene valfridommen gir, og som viser respekt for det talemålet elevane kjem til skolen med. Det vil krevje morsmålsdidaktisk og metodisk refleksjon og arbeid. Det er på høg tid.

Litteratur:

Elsness, Turid Fosby 1996. «'Meningsfylte tekster' og den grunnleggende lese- og skriveopplæringen». Austad, Ingolv red.: *Mening i tekst.* Oslo, LNU/Cappelen, 15–51

Hoel, Trude 1995. *Rettskrivingsnormaler – til hjelp eller til besvær? : en vurdering av «vide» og «snevre» rettskrivingssystem i skandinaviske språk.* Hovudfagsavhandling. Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, Høgskolen i Agder/Universitetet i Oslo.

Jansson, Benthe Kolberg 1999. *Fri til å velje*? : e*i undersøking av hossen valfridommen i skriftnormalane blir tematisert i den obligatoriske delen av norskfaget i allmennlærarutdanninga.* Universitetet i Oslo, Institutt for lærarutdanning og skoleutvikling.

Lorentzen, Rutt Trøite 1996. «Skriftspråkstimulering i førskolealder». Austad, In-

golv red.: *Mening i tekst*. Oslo, LNU/Cappelen, 52–93
Skjelbred, Dagrun 1996. *Elevens tekst*. Oslo, LNU/Cappelen fakta.

MAGNE ROGNE:

Målstriden i rikspolitikken 1980–2002

Fra Språklig Samling nr. 2/2004

Hovudintensjonane bak mållova og liberaliseringsvedtaket i byrjinga av 80-åra var språkfred og avpolitisering av språkspørsmålet, særleg kampen mellom nynorsk og bokmål. Ei rekkje utsegner dei siste åra, og vedtaket om avviklinga av Språkrådet, kan tyde på at det er partipolitisk semje om dette på riksplan.[1] Eg har undersøkt stortingsforhandlingane og partiprogramma i perioden 1980–2002, for å sjå kva språkpolitikk dei ulike partia reelt har stått for.[2] Når det gjeld dei etablerte partia – Arbeidarpartiet, Høgre, Kristeleg Folkeparti, Senterpartiet og Venstre – har det vore naturleg å samanlikne med tidlegare språkpolitiske standpunkt. Framstegspartiet og Sosialistisk Venstreparti er ferske i denne samanhengen, så der er samanlikningsgrunnlaget dårlegare.

Alle partia tek opp språkpolitiske spørsmål i programma sine, noko som ikkje nødvendigvis peikar mot språkfred. I Stortinget er òg språkspørsmålet stendig oppe, særleg i samband med stortingsmeldingane om målbruk i offentleg teneste, der prinsipielle spørsmål ofte kjem opp. Desse meldingane skal etter mållova leggjast fram minst kvart fjerde år, og dei fører til grundige debattar, om enn ikkje like intensive som i tidlegare periodar. Dessutan har eg registrert heile 52 spørsmål som kan seiast å vere direkte knytte til målstriden, samt eit forslag om å nytte *Norge* som einenamn på landet og ein interpellasjon om obligatorisk sidemål.[3] I alle desse sakene har eg sett på kva side stortingsrepresentantane og statsrådane tek i striden om stillinga til bokmål og nynorsk i samfunnet, og korleis dei argumenterer for sine syn. Samla gjev dette materialet eit godt inntrykk av språkpolitikken til dei ulike partia, og det viser at målstriden enno har kveik i seg til å skape rikspolitisk temperatur.

1 Sjå t.d. Lars Roar Langslet si innleiing til mållovsdebatten i Odelstingstidende 1980:178 og Kultur- og kyrkje minister Valgerd Svarstad Haugland si tale i høve 30-årsjubileumet til Norsk språkråd 7.2.2002.

2 Meir presist er undersøkinga avgrensa til perioden mellom to viktige språkpolitiske hendingar, nemleg vedtaket om mållova (11.4.1980) og fjerninga av tilnærmingsparagrafen i Språkrådslova (13.12.2002).

3 Eg har berre teke med saker som har ført til ordskifte og som kan knytast direkte til striden mellom bokmål og nynorsk. Nærskylde språkpolitiske spørsmål som dialektbruk og samnorsk blir streifa i samanhengar der dei kan seiast å ha relevans til striden mellom bokmål og nynorsk.

Arbeidarpartiet

Arbeidarpartiet var lenge splitta i språkspørsmålet. Først i 1930-åra greidde dei å einast om eit samnorskstandpunkt, som stod fast til dei tok initiativ til språkfred gjennom Vogt-komiteen i 1960-åra.[1]

Frå 1981 er dei viktigaste språkpolitiske formuleringane i valprogramma knytt til arbeidet med auka språkleg likestilling i det offentlege styringsverket. Det vil i praksis seie å sikre nynorsken større rom, men dette blir ikkje sagt direkte og talfesta før i 2001-programmet, der det heiter at «… nynorsk som administrasjonsmål må styrkes, slik at målet om minst 25 prosent bruk sikres».[2] Dette er den same prosenten som står i forskriftene til mållova, men som mange etatar ikkje har vore i nærleiken av. I 2001 kjem det òg inn ei formulering om å halde på obligatorisk sidemål, noko som tyder på at dei reknar det for å vere under press, sidan dette er eit nytt, spesifikt punkt.

Ein annan språkpolitisk gjengangar er tiltak for å sikre større respekt for dialektane, slik at ein kan få eit «fritt språklig miljø». Språkpolitikken blir stundom sett inn i større politiske samanhengar, som til dømes i 1997: «Morsmål er så viktig at det ikke kan overlates til sterke private aktører å bestemme utviklingen alene».[3] Dette sitatet passar godt inn i Arbeidarpartiet sin generelle politiske vilje til å bruke staten for å nå politiske mål.

I praktisk politikk følgjer partiet godt opp partiprogrammet, og arbeidarpartirepresentantane har i perioden flest språkpolitiske initiativ i Stortinget. Til saman kjem dei med 13 spørsmål til fordel for nynorsk, der dei fleste handlar om oppfølging av mållova og rettane til skuleelevar. I dei større språkdebattane er alle innlegga nynorskvenlege, med typiske formuleringar som «Helt til slutt vil jeg understreke at vi alle har en forpliktelse til å legge særlig vekt på hensynet til det som er mindretallsspråket, til nynorsken …»[4] (Reiulf Steen under målbruksdebatten i 1984) og «Det er derfor spesielt nødvendig å ta vare på språket, vår kultur og identitet ved også å sørge for at nynorsken blir brukt fra statens side.»[5] (Ingeborg Botnen under målbruksdebatten i 1992). I 2002 er det òg heilt tydeleg at samnorsk ikkje er aktuell språkpolitikk: «Målet er å hindre en utvikling mot bare ett skriftspråk her i landet»[6] (Torny Pedersen under målbruksdebatten).

I posisjon følgjer statsrådane til Arbeidarpartiet programmet og har stort sett positive svar på spørsmål som gjeld nynorsken si stilling. Eit døme er kyrkje- og undervisningsminister Gudmund Hernes under eit spørsmål om skulemålsrøystingar, der han understrekar at «… en av de sentrale oppgavene vi har i dette landet, er å

1 Rogne 1998:178–181, Torp/Vikør 1996:222ff og Torp 2002:79 og 84f.
2 DNA – valgprogram 2001 (her frå www.nsd.uib.no/data/polsys/partiveven).
3 DNA – valgprogram 1997 (her frå *Vi vil* 1997).
4 Stortingstidende 1984:3147.
5 Stortingstidende 1992:683.
6 Stortingstidende 2002 (her frå: www.stortinget.no/stid/2001/s020409-02.html, s. 2).

ta vare på den kulturelle variasjon og rikdom som ligger i at vi har to målformer.»[1] Men svara kan òg vere meir avmålte, då gjerne med økonomiske grunngjevingar. Eit døme på det er svaret til justisminister Kari Gjesteby på eit spørsmål om eit datasystem for lensmannskontora. Her seier ho at delar av systemet vil kome på nynorsk, men held fram slik: «Skjermbilder og rapporter til internt bruk ved lensmannkontoret vil fortsatt være på bokmål fordi en nynorskversjon her vil falle uforholdsmessig kostbar.»[2]

Sett under eitt står altså Arbeidarpartiet fram som eit gjennomført nynorskvenleg parti i valprogram, debattar og initiativ i Stortinget. Det same gjeld for regjeringane, sjølv om nokre statsrådar held igjen ut ifrå økonomiske omsyn.

Framstegspartiet

Framstegspartiet er eit relativt nytt parti i Noreg og hadde berre vore representert ein gong på Stortinget før 1981. Språkpolitisk markerer dei seg i partiprogramma med ein konsekvent motstand mot obligatorisk sidemålsopplæring. Dette punktet går igjen i alle programma, men dei har også andre språkpolitiske postar, der poenget er å redusere staten sin innverknad på språkpolitikken. I 1981 vil dei fjerne språkreglane i NRK, i 1989 vil dei oppløyse Norsk språkråd og oppheve mållova. Det siste er eit krav som dei gjentek i 2001. Slik ser ein at språkpolitikken er i samsvar med den overordna liberalistiske tankegangen i programma – ein vil generelt redusere staten si rolle i samfunnet.

Når det gjeld politiske initiativ, har partiet nokre i dei to første stortingsperiodane, men ingen i dei neste. Dei har to spørsmål i tråd med programmet, der det første går på å gjere sidemålsopplæringa i vidaregåande skule til eit munnleg fag, og det andre går på kvifor telefonkatalogen for Hordaland ikkje er på bokmål.[3] Dessutan har Carl I. Hagen den 24. mars 1986 eit forslag om «å be Regjeringen påse at navnet Norge benyttes på samtlige offentlige institusjoner og dokumenter.»[4] Utenriks- og konstitusjonskomiteen gjekk mot forslaget, og det fekk berre to røyster i Stortinget. Bakgrunnen var eit initiativ frå Riksmålsforbundet, og under innlegget sitt kallar Hagen seg riksmålsmann. Dette forslaget kan vanskeleg kallast liberalt, og det peikar mot at òg sidemålsmotstanden til Framstegspartiet er ein kamp mot nynorsk.

Går me til dei større debattane, peikar dei i same retning. Alle innlegga kan tolkast som åtak på ulike tiltak for å fremje nynorsken si stilling i det offentlege. Men representantane held seg til programmet i den prinsipielle argumentasjonen rundt mållova. Partiet kjem fleire gongar med forslag om å fjerne mållova, og heller la «… alle offentlige tjenestemenn og -kvinner benytte den målformen vedkommende

1 Stortingstidende 1992:2706.
2 Stortingstidende 1991:3708.
3 Stortingstidende 1982:2792f og 1985:218f.
4 Stortingstidende 1986, Innst. S. nr. 225 (Dokument nr. 8:12).

mestrer best.»[1] Dei meiner at begge målformene vil vere tent med ei slik endring ut ifrå kvaliteten på produkta, og at hovudpoenget i denne samanhengen er det kommunikative. Ulf Erik Knudsen seier det slik under målbruksdebatten i 2002: «I praksis er det slik at enhver normalt utrustet nordmann har evne til å forstå begge målformer.»[2]

Dei kulturelle aspekta ved språk kjem dei nesten ikkje inn på i debattane, men når dei først blir nemnt, er det for å få inn eit politisk poeng som får fram grunnsynet til partiet: «Vi er alle klar over at nynorsk skriftkultur har tilført den norske kulturarv flere verdifulle skatter, men dette er i form av enkeltmenneskets engasjement og ikke statlig overstyring».[3]

Ser ein samla på program og handlemåten i Stortinget, går Framstegspartiet inn for prinsipiell likestilling mellom målformene når det gjeld retten til å bruke dei, men prøver i praksis å fremje bokmål som brukspråk i statleg verksemd.

Høgre

Tradisjonelt har Høgre vore bokmålspartiet, med ein klar brodd mot nynorsk, sjølv om einskildrepresentantar frå dei nynorske kjerneområda har markert seg med avvikande syn. Frå 1950-åra retta partiet motstanden meir mot dei radikale bokmålsformene og samnorsktanken.[4]

Partiprogramma i 1980-åra viser at Høgre har teke kompromissa med mållova og liberaliseringsvedtaket på alvor. I 1981-programmet vil partiet, i tillegg til å hindre samanblanding av målformene, «… verne og dyrke våre to skriftspråk og dialekter og gi dem bedre utviklingsmuligheter.»[5] Her er altså nynorsk inne i varmen – og ikkje mindre overraskande – dialektane. Dei har tidlegare ikkje stått i særleg høg kurs i Høgre. Dessutan har dei to postar der dei direkte krev meir støtte til nynorske lærebøker og andre tiltak som er viktige for nynorsk kultur. Dette blir følgt opp med liknande postar i 1985-programmet, men her kjem i tillegg inn ei formulering om at «Samtidig må det pedagogiske opplegg for sidemålsopplæringen forbedres.»[6] Dette er òg nye språkpolitiske tankar frå Høgre, som tidlegare har kjempa mange harde slag mot akkurat sidemålsstilen.

I 1989 er engasjementet i valprogrammet redusert til ein post der dei «… legger stor vekt på arbeidet for å verne og holde i hevd våre to skriftspråk …»[7], medan språkspørsmålet er heilt ute av partiprogrammet i 1993. Dermed er tydelegvis forpliktingane frå byrjinga av det førre tiåret i ferd med å bli gløymde.

1 Stortingstidende 1984:3158.
2 Stortingstidende 2002 (her frå: www.stortinget.no/stid/2001/s020409-02.html, s. 4) .
3 Stortingstidende 2002 (her frå: www.stortinget.no/stid/2001/s020409-02.html, s. 5).
4 Furre 1991:49, 163 og 276, Rogne 1998:173–178 og Torp/Vikør 1996:227f .
5 Høyre – valgprogram 1981 (her frå *Vi vil* 1997).
6 Høyre – valgprogram 1985 (her frå *Vi vil* 1997).
7 Høyre – valgprogram 1989 (her frå *Vi vil* 1997).

Posten om å halde dei to skriftspråka i hevd er inne igjen i 1997, men samstundes vil dei i vidaregåande opplæring «[g]jøre den skriftlige sidemålsundervisningen valgfri.»[1] Slik går dei på vel ti år frå å ville styrkje sidemålsundervisninga til å ville gjere ho valfri, noko som er eit steg tilbake til den tradisjonelle språkpolitiske linja i Høgre. Denne omsnunaden blir følgt opp med den same formuleringa i 2001, i tillegg til at kampen mot samnorsk på ny kjem inn gjennom ei formulering mot formålsparagrafen om tilnærming i Norsk språkråd.

Dersom me ser på dei politiske initiativa i Stortinget, viser dei eit parti i strid med seg sjølv. Representantane har til saman fem nynorskvenlege spørsmål, tre spørsmål som kan reknast som mot nynorsk og ein interpellasjon mot obligatorisk sidemålsundervisning. Spørsmåla til fordel for nynorsk kjem alle frå Hallgrim Berg, og går m.a. på stønad til Noregs Mållag, nynorsk på myntar og setlar og målform ved tilsetjingar i NRK. Dette går føre seg i ein periode frå 1991 til 1996, då det verkar som Høgre er i ferd med å snu igjen i språkspørsmålet. Slik sett kan desse initiativa frå målmannen Berg òg sjåast på som ei språkpolitisk markering internt i Høgre.

Dei tre spørsmåla mot nynorsk går alle på språksituasjonen i skulen, der representantane på ulike måtar meiner nynorsken får for stort rom.[2] Dette skjer i om lag det same tidsrommet som Berg har sine spørsmål, og det tyder på at språkspørsmålet er omstridd i Høgre. Etter at Høgre har funne tilbake til sitt gamle leie i partiprogramma, så kjem Inge Lønning sin interpellasjon om sidemålet i 1999. Her tek Lønning opp argumentasjonen frå Framstegspartiet og seier ein ikkje har bruk for sidemålsundervisning fordi «… vi i dag er i en situasjon hvor avstanden mellom de to målformene er blitt så liten at det ikke er en eneste norsk borger som vil ha problemer med å forstå svaret hvis han mottar et svar i den andre [!] språkform enn den han selv bruker.»[3] Slik går han samstundes til åtak på mållova og konsensusen rundt den delen av språkpolitikken. Men i debatten får han berre støtte frå to representantar frå Framstegspartiet, medan hans eigne partifellar er tause.

Ser me på dei andre store debattane, så verkar Lønning heller isolert i sitt åtak på mållova. I målbruksdebattane er det ein god del innlegg frå Høgre til støtte for lova og intensjonane bak, medan ingen er direkte imot. I Stortinget følgjer altså Høgre opp kompromisset frå byrjinga av 80-åra, og representantane seier ofte klart frå om korleis dei ser på saka: «Vi hører ofte påstanden om at det er 'for dyrt' å ha to eller tre språk i et lite land. Meromkostnadene er ikke større enn det tannpirkerne koster ved større restaurantmåltid etter min vurdering»[4] (Hans Svendsgård under målbruksdebatten i 1984). Det kjem òg fram korleis partiet ser på saka: «Imidlertid er det ønskelig med en styrking av bruken av nynorsk i forhold til den prosentvise andel dokumenter som utarbeides innenfor det offentlige i denne språkformen.

1 Høyre – valgprogram 1997 (her frå *Vi vil* 1997).
2 Stortingstidende 1989:2729, 1993:2425f og 1995:1408f.
3 Stortingstidende 1999:3804.
4 Stortingstidende 1984:3157.

Høyre støtter derfor de tiltak Regjeringen legger opp til for å nå de mål vi har satt oss, med 25 % nynorsk andel»[1] (Olemic Thommesen under målbruksdebatten i 2002). Eit viktig poeng her er at ingen av desse representantane kjem frå det nynorske kjerneområdet.

Den einaste større måldebatten der Høgre òg har klare innlegg mot fleirtalet i Stortinget, er om røysterettsreglane for målval i grunnskulen. Her talar ein representant frå Høgre for nye, meir nynorskvenlege reglar, medan tre talar imot. Dette dannar, i lag med spørsmåla og interpellasjonen til Lønning, eit mønster som tyder på at det er særleg i skulespørsmål det er språkpolitisk usemje internt i Høgre.

I posisjon har statsrådane frå Høgre stort sett ei positiv haldning til spørsmål som gjeld nynorsk i det offentlege, og det er vel som ein kan vente ut ifrå haldninga i målbruksdebattane. Desse statsrådane har òg for det meste kome frå koalisjonsregjeringar med sentrumspartia, noko som nok krev at partane dempar eventuelle språkpolitiske motsetningar.

Høgre har altså i denne perioden samla sett vist seg fram som langt meir nynorskvenleg enn tidlegare. Tendensen i partiprogramma og skulepolitikken utover i 90-åra tyder likevel på at Høgre er i ferd med å vende tilbake til sitt gamle spor, samstundes som målbruksdebattane viser at partiet framleis står bak mållova.

Kristeleg Folkeparti

Kristeleg Folkeparti er eit parti med utspring frå Venstre som først vart landsparti etter krigen. I språkpolitikken har det overteke Venstre sine standpunkt, med eit klart engasjement for nynorsken si stilling i det offentlege.[2]

Partiprogramma til Kristeleg Folkeparti frå 1981 til 2001 syner ein sterk politisk vilje til å støtte tiltak for å fremje nynorsken si stilling i staten og skuleverket. Alle programma har formuleringar for å sikre lærebøker på nynorsk og for obligatorisk sidemålsundervisning i grunnskulen og vidaregåande skular. NRK blir òg nemnt i dei fleste programma, og der er kravet at minst 25 % av sendingane skal vere på nynorsk. Dessutan har dei fleire formuleringar som peikar direkte mot oppfølging av mållova, t.d. denne i 2001: «Målsettingen om minst 25 % bruk av nynorsk i offentlig forvaltning må sikres.»[3]

Når det gjeld politiske initiativ i Stortinget, har Kristeleg Folkeparti sju spørsmål i perioden, der alle går på oppfølging av mållova. Emna er blant anna annonsar på nynorsk i stillingsutlysingar for statlege etatar og dataprogram på nynorsk for lensmannskontora. Slik sett følgjer partiet godt opp valprogramma.

I dei andre språkdebattane er alle innlegg frå representantane klart nynorskvenlege. Innlegga viser ei pågåande haldning i høve til mållova: «Kristeleg Folkeparti meiner at lova bør endrast, slik at alle føretak, aksjeselskap, legat og stiftingar der

1 Stortingstidende 2002 (her frå: www.stortinget.no/stid/2001/s020409-02.html, s. 4).
2 Sjå t.d. Sæter 1985:91.
3 KrF – valgprogram 2001 (her frå www.nsd.uib.no/data/polsys/partiveven).

staten eig meir enn halve verdien av selskapet, blir omfatta av lova»[1] (Anne Lise Lunde under målbruksdebatten i 1998). Partiet avviser òg samnorsk som aktuell politikk: «For Kristelig Folkeparti er det et språkpolitisk mål å hindre en utvikling som i verste fall ender opp med bare ett skriftmål her i landet. Vi ønsker et kulturelt mangfold, også språklig.» Og dei har ei klar oppfatting av kva som må til for å nå målet: «… det er av avgjørende betydning at det generelt legges vekt på positive virkemidler når norsk språk skal styrkes. Her bør vi bygge på føre var-prinsippet i stedet for et litt mer defensivt språkvern»[2] (Dagrun Eriksen under målbruksdebatten i 2002).

Statsrådane har den same haldninga i posisjon og svarar positivt på spørsmål om nynorsken si stilling i det offentlege. I 1990 svarar til dømes statsråd Eleonore Bjartveit slik på eit spørsmål om stillingsutlysingar: «Kirke- og kulturdepartementet vurderer fortløpende tiltak som kan bidra til at målloven etterleves bedre, og særlig tiltak som kan føre til økt nynorskkompetanse hos statsansatte.»[3] Tolv år seinare seier kyrkje- og kulturminister Valgerd Svarstad Haugland det endå sterkare under målbruksdebatten: «Språkpolitikken må gjennomsyra heile forvaltningsapparatet, slik språket sjølv gjennomsyrer alt samfunnsliv.»[4]

I perioden 1980–2002 er Kristeleg Folkeparti eit parti som har eit klart standpunkt for nynorsk, og dei følgjer dette opp både i posisjon og opposisjon.

Senterpartiet

Senterpartiet, tidlegare Bondepartiet, har hatt tradisjon for å vere nynorskvenleg, men med ein mindre austlandsfløy som har prøvd å bremse radikale endringar til fordel for nynorsk.[5]

I partiprogramma står partiet fram som klart nynorskvenleg i heile perioden frå 1980 til 2001. Ei formulering som «Senterpartiet vil arbeide for full språkleg jamstilling. Særleg må jamstillingsreglane følgjast i statsteneste og offentleg styringsverk.»[6] går igjen i alle programma. I tillegg kjem mange postar om direkte støtte til nynorsk som til dømes læremiddel, skriftsenter, allmenn røysterett i skulemålssaker og Norsk Ordbok. Obligatorisk sidemålsopplæring og styrking av dialektane er andre viktige språkpolitiske merkesaker.

I Stortinget syner partiet politiske initiativ i tråd med programma. Dei har heile tolv spørsmål, som alle går på skulemål, læremiddel og oppfølging av mållova. I dei andre debattane er representantane engasjerte, og alle innlegga er nynorskvenlege. I innlegga har representantane klare og offensive meiningar: «Det er eit felles nasjo-

1 Stortingstidende 1998:3063.

2 Begge sitata er frå Stortingstidende 2002 (her frå: www.stortinget.no/stid/2001/s020409-02.html, s. 9).

3 Stortingstidende 1990:212.

4 Stortingstidende 2002 (her frå: www.stortinget.no/stid/2001/s020409-02.html, s. 7).

5 Rogne 1998:181–184 og Furre 1991:117.

6 Senterpartiet – valprogram 1989 (her frå Vi vil 1997).

nalt ansvar å sikre og styrkje nynorsk språk.»[1] (Leiv Blakstad under målbruksdebatten i 1992). Og språkspørsmålet blir sett i eit vidare perspektiv: «For mange av oss er nynorsk meir enn eit språk: Det er òg snakk om kollektiv identitet»[2] (Eli Sollied Øveraas under målbruksdebatten i 2002).

Senterpartiet har ikkje hatt mange statsrådar som har vore involvert i språkspørsmål, men blant dei som har hatt ordet, er haldninga den same som i Stortinget. Kulturminister Anne Enger Lahnstein, frå Akershus, legg i målbruksdebatten i 1998 vekt på at det minste av dei to språka våre er under press og avsluttar innlegget slik: «La meg si at for meg er språk makt. Det dreier seg om identitet, om kultur, og det er viktig at vi har loven om målbruk i offentlig tjeneste, slik at vi kan bruke den som et instrument i arbeidet for å sikre norsk språk og norsk kultur.»[3] Senterpartiet er altså heile vegen nynorskvenleg og set språkspørsmålet inn i ei vidare politisk ramme.

Sosialistisk Venstreparti

Sosialistisk Venstreparti er eit ungt politisk parti. Det vart skipa i 1975 og fekk berre to representantar ved valet i 1977. I partiprogramma markerer partiet seg klart språkpolitisk med vilje til å arbeide aktivt for nynorsk gjennom heile perioden 1981–2001. Ei typisk formulering, ikkje utan ein generell politisk undertone, er denne: «Kampen mot språklig diskriminering og undertrykking er viktig. SV vil arbeide for reell likestilling mellom nynorsk og bokmål.»[4] Dei er òg opptekne av dialektane og legg særleg vekt på skuleverket: «… arbeide for å styrke nynorsken og dialektene sin plass i all opplæring, fra barnehage til høgskolenivå.»[5] I tillegg til denne typen generelle målsetjingar har dei heile vegen praktiske postar for å styrkje nynorsken. Døme på det er nynorskprosenten i NRK, oppfølging av mållova, læremiddel på nynorsk og obligatorisk sidemål.

Av politiske initiativ i Stortinget har partiet sju spørsmål, der alle er knytt til postane i partiprogrammet. Representantane er aktive i måldebattane, og alle innlegga er nynorskvenlege. Mange av innlegga etterlyser ei betre oppfølging av mållova. Kjellbjørg Lunde går under målbruksdebatten i 1987 til åtak på manglande forståing for kravet om måljamstelling og plasserer ansvaret slik: «Denne bresten i haldninga til eit fundamentalt målpolitisk og kulturelt spørsmål pregar både byråkratar og leiinga i departementa og andre offentlege etatar, uavhengig av politisk farge.»[6] Men SV-representantane passar ikkje berre på lova, dei går òg offensivt ut i høve til statsorgan og verksemder som blir fristilte. I fleire innlegg går dei inn for

1 Stortingstidende 1992:681.
2 Stortingstidende 2002 (her frå: www.stortinget.no/stid/2001/s020409-02.html, s. 1).
3 Stortingstidende 1998:3066.
4 Sosialistisk Venstreparti – valgprogram 1989 (her frå *Vi vil* 1997).
5 Sosialistisk Venstreparti – valgprogram 1997 (her frå *Vi vil* 1997).
6 Stortingstidende 1987:2846.

å utvide lova til å gjelde samfunnsfunksjon, og ikkje berre formell eigarskap, slik at desse må nytte nynorsk.[1]

I argumentasjonen finn ein igjen den politiske brodden frå programma, særleg retta mot Høgre og det private næringslivet. Dei legg vekt på identitet og kultur, og dessutan dukkar kommunikasjonsargumentet til Framstegspartiet opp fleire gongar, men med omvendt forteikn: «Arbeider vi for språkleg jamstelling, fremmar vi eit godt og enkelt, men rikt språk, som opnar for betre kommunikasjon.»[2] På denne måten legg dei ein meirverdi inn i språkspørsmålet – det blir òg direkte samfunnsnytte.

Alt i alt markerer Sosialistisk Venstreparti seg som eit klart nynorskvenleg parti, med stor vilje til å nytte staten til å fremje språkpolitiske mål.

Venstre

Venstre stod bak jamstillingsvedtaket i 1884 og kan med rette kallast nynorskpartiet. Partiet har heile tida sidan det arbeidd aktivt for at nynorsk skal få større rom i Noreg, særleg i det offentlege.[3]

I partiprogramma for perioden 1981–2001 held partiet på denne språkpolitiske tradisjonen og har heile vegen markante postar for å støtte nynorsken. Dei er opptekne av mållova og er merksame på nye område der ein aktiv språkpolitikk vil vere viktig: «Likestillingspolitikken mellom nynorsk og bokmål må fortsette, og utvides i takt med innføringen av nye medier og teknologi.»[4] Liknande formuleringar går igjen i alle programma. Partiet nyttar «språklig mangfold» som eit honnøromgrep i dei fleste programma og knyter dette til målformene, men òg til dialektane, som dei meiner er med på å skape sjølvtillit og identitet. Dette har ei klar politisk side, og i 1997-programmet tek dei i denne samanhengen i bruk sterke ord: «Uten språk, intet demokrati.»[5]

Partiet har ei rekkje praktisk retta postar for å fremje nynorsk gjennom heile perioden, til dømes støtte til nynorske lærebøker, nynorskkonsulentar i NRK og ein norsk teaterskule knytt til eit nynorsk språkmiljø. Dessutan går dei inn for ei styrkt sidemålsopplæring.

Når det gjeld politiske initiativ, har dei berre eitt spørsmål. Dette må nok sjåast i samanheng med at det gamle storpartiet Venstre har blitt eit miniparti på riksplanet. Dei har berre to representantar i perioden 1981–85 og er ute i dei to neste periodane, før dei kjem tilbake med éin representant i 1993 og seks i 1997.

Under debattane i 1984 og 1985 tek Mons Espelid ordet med nynorskvenlege innlegg, og Helene Falch Fladmark gjer det same under debatten rundt Lønnings

1 Sjå t.d. Stortingstidende 2002 (her frå: www.stortinget.no/stid/2001/s020409-02.html, s. 6).

2 Stortingstidende 1987:2846.

3 Torp/Vikør 1996:222ff, Rogne 1998:168–173 og Furre 1991:48, 270.

4 Venstre – valgprogram 2001 (her frå www.nsd.uib.no/data/polsys/partiveven).

5 Venstre – valgprogram 1997 (her frå *Vi vil* 1997).

interpellasjon i 1999. Her kjem den tradisjonelle språkpolitikken til Venstre godt fram: «Nynorsk er en særdeles viktig del av norsk skriftkultur, og jeg vil understreke den betydningen opplæringen i nynorsk skriftspråk har for god forståelse av norsk språk, enten man har bokmål eller nynorsk som hovedmål.»[1]

Venstre har hatt nokre statsrådar i perioden, men ingen har vore i departement som har hatt språkspørsmål opp i Stortinget. Programma og dei få innlegga viser at partiet har hatt vilje til å påverke i språkpolitikken, men det har ikkje hatt politiske tyngd til å vere ein pådrivar.

Språkfred er ei det beste …

Denne undersøkinga har vist at målstriden i høgste grad har vore levande i rikspolitikken i tiåra etter 1980**,** men òg at det stort sett har vore konsensus rundt hovudtrekka i språkpolitikken. Eit stort fleirtal av representantane på Stortinget har heile vegen stått bak mållova. Ein konsekvens av dette er at mange av dei mindre språkpolitiske spørsmåla blir avgjorde i komitéarbeid, slik at ein unngår unødvendige realitetsrøystingar i Stortinget. Likevel er opposisjonen heile tida ute etter å markere seg, òg i språkpolitiske spørsmål. Til det brukar dei mellom anna spørjetimen som eit verkemiddel for å passe på at ulike regjeringar held seg til intensjonane i lovgjevinga, særleg når det gjeld statsstyringa og skuleverket.

Av dei politiske partia er det Framstegspartiet som skil seg klarast ut i språkpolitikken. Dei går prinsipielt inn for likestilling når det gjeld retten til å bruke begge målformene, men dei kan ut ifrå realpolitikk kallast det einaste «bokmålspartiet». Høgre, som historisk har hatt den posisjonen, framstår som langt meir nynorskvenleg. Dei har likevel tendensar til intern usemje, særleg i skulesaker, og partiprogramma har ei utvikling frå for til mot obligatorisk sidemålsopplæring. Når det gjeld synet på praktiseringa av mållova derimot, er det reell avstand mellom Høgre og Framstegspartiet.

Dei andre politiske partia, dvs. Arbeidarpartiet, Kristeleg Folkeparti, Senterpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Venstre, kan alle plasserast under merkelappen «nynorskvenleg». Det vil seie at dei gjennom heile perioden 1980–2002 går aktivt inn for å styrkje nynorsk som bruksspråk i offentleg sektor, inkludert skuleverket.

Konklusjonen må på bakgrunn av dette bli at det blant eit stort fleirtal på Stortinget, både av representantar og parti, er semje om hovudtrekka i språkpolitikken; ein vil ha ein aktiv språkpolitikk som sikrar rom for begge målformene. Når språkspørsmålet likevel er så synleg i rikspolitikken, kjem nok det av at dei ulike regjeringane ikkje heilt har lykkast i å oppnå målsetjingane, samstundes som Framstegspartiet og nokre høgrerepresentantar arbeider aktivt for eit alternativt syn. Dermed ser det ut til at ei radikal omlegging av språkpolitikken i Noreg ikkje er særleg aktuell utan ei kraftig høgredreiing i det rikspolitiske landskapet.

1 Stortingstidende 1999:3808.

Litteratur og kjelder:

Furre, Berge 1991. *Vårt hundreår : norsk historie 1905–1990.* Oslo, Samlaget.

Haugland, Valgjerd Svarstad 2002. «Norsk språkråd 30 år». <http://odin.dep.no/kkd/norsk/aktuelt/taler/statsraad_a/043011-090013.html>.

Partiprogram 2001. <http://www.nsd.uib.no/data/polsys/partiveven>.

Rogne, Magne 1998. *Målstrid og politikk : dei politiske partia og målstriden på Stortinget i perioden 1919–1930.* Upublisert hovudfagsoppgåve. Universitetet i Oslo.

Stortingsforhandlingene 1980–2002. (For perioden 2001–2002 er opplysingane henta frå nettutgåva: <http://www.stortinget.no/stid/2001>)

Sæter, Odd Jostein red. 1985. *Kristelig Folkepartis historie 1933–83 : samling om verdier*. [Oslo], Valo.

Torp, Arne og Lars S. Vikør 1996. *Hovuddrag i norsk språkhistorie.* 2. utg. Oslo, Gyldendal.

Torp, Arne 2002: «Språkutviklinga dei siste hundre åra». Johnsen, Egil Børre red.: *Vårt eget språk*. Oslo, Aschehoug, 75–89

Vi Vil – Norske partiprogrammer 1884–1997 1997. CD-ROM frå Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste.

Del 3: Språkpolitiske artikler, debatter og ledere

ERNST HÅKON JAHR:

Kva er ein radikal språkpolitikk?

Fra Språklig Samling nr. 4/1981

Finst det ein radikal og progressiv kulturpolitikk? Og meir spesielt: Korleis skal ein kunne avgjera om det eller det språkpolitiske synet er «radikalt» eller «progressivt»? Går det med andre ord an å stille opp ein analyse, ei forklaring eller ein ideologi som kan vera vegvisar for oss når vi skal orientere oss i det språkpolitiske landskapet i Norge?

Motnorm

I ein analyse av kulturpolitikk generelt og av språkpolitikk spesielt er omgrepet *motnorm* klargjerande. Ei motnorm står i konkurranse- og motsetningsforhold til dei kultur- og språknormer som representerer makteliten i samfunnet. Gjennom sosial og annan prestisje verkar dei undertrykkande på folkefleirtalet. Det å etablere og kjempe fram kulturelle motnormer utfordrar derfor makteliten som kulturell elite.

Nynorsken

Nynorsken er kjempa fram i konkurranse med bokmålet gjennom meir enn 100 år av ei stor rørsle, målrørsla. Argumenta for nynorsken har vori mange og ulike, noen gode og andre dårlege. Men nynorsken har heilt frå første stund vori ei motnorm til det dominerande skriftspråket, det skriftspråket som representerte makta i samfunnet. Derfor har nynorsken i hovudsak *fungert* progressivt og radikalt, enda om ein har kunna peike på manglar og veikskapar ved sjølve skriftspråket. *Grunnlaget* for nynorsken, særleg at han har det folkelege talemålet som *stilmønster,* og den *funksjon* nynorsken har hatt som *motnorm,* er det viktigaste.

Mytar

Mytane er mange i norsk språkpolitikk og språkstrid, og dei finst i alle leirar. Mytane om at nynorsken er eit vestlandsmål som ikkje passar aust og nord i landet, lever framleis dessverre. Men mytane hos mange målfolk om bokmålet er også talrike. Ein av dei går ut på at bokmålet så å seia av seg sjølv kallar fram kansellispråk og ufolkelege seiemåtar. Ein annan myte er at bokmål og bokmål er same tingen.

Bokmålet

Men «bokmål» er eit vidt omgrep som rommar alt frå det mest konservative riksmål som vi finn *i Aftenposten* og *Morgenbladet* t.d., til det mest radikale og folkelege bokmål, som i dag blir meir og meir brukt av yngre forfattarar (t.d. Dag Solstad, Ingar Skrede, Espen Haavardsholm, Ola Bauer, Marit Osmundsen). Denne radikale

bokmålsvarianten står *språkleg* nynorsk nærare enn han står det konservative riksmålet i Aftenposten. Men språkpolitisk har radikalt bokmål ein heilt annan funksjon enn nynorsken. For mens nynorsken er ei motnorm som har aspirert til heilt å erstatte riksmål/bokmål – **som ein invasjonstrussel utanfrå – er radikalt bokmål ei** motnorm *innanfor* riksmål/bokmål. Altså som ein slags gerilja i landet sjølv.

Sosialgrense

Det går ei skarp *sosial grense* mellom konservativt riksmål og moderat bokmål på den eine sida og radikalt bokmål på den andre. Ei slik grense finn vi ikkje mellom nynorsk og radikalt bokmål. Sjølv om dei båe sikkert kan gjerast betre som uttrykk for folkeleg talemål i landet, står dei trygt på folkemålsgrunn i motsetnad til Aftenposten-bokmålet. Derfor er *både* nynorsk og radikalt bokmål viktige som språklege motnormer. Dei står saman *språksosialt,* trass i dei reint språklege skilnadene vi finn mellom dei.

Når radikalt bokmål står veikare og blir mindre brukt enn nynorsken, har det sin grunn i at denne skriftvarianten ikkje har støtte av ei brei folkeleg rørsle slik som nynorsken har. Men i sosial språkstridssamanheng er det radikale bokmålet viktig likevel, som motnorm innanfor bokmålet, som gerilja.

Talespråket

Også når det gjeld talespråket, er det mogleg å snakke om motnorm. Ved å gjera *dialektbruk* til norm, til det vanlege og aksepterte i alle samanhengar, blir det etablert ei motnorm til det såkalla «dannede talemål», som er identisk med talt riksmål. Å etablere dialektbruk som motnorm til munnleg riksmål er like viktig som å stø bruken av dei skriftlege motnormene.

Ein radikal og progressiv språkpolitikk vil etter dette seia ein politikk som stør oppunder og fremmar bruken av motnorma *dialektbruk i* motsetnad til «dannet tale», og av dei to skriftlege motnormene: nynorsk og radikalt bokmål i motsetnad til konservativt bokmål/riksmål.

ERIC PAPAZIAN, DIALEKTROMANTIKER:

Språkplanlegging og dialektromantikk

Fra Språklig Samling nr. 1–2/1982

I en artikkel om språkplanlegging og normaltalemål i Språknytt nr. 4 uttaler Eyvind Fjeld Halvorsen seg bl.a. om noe han kaller «dialektromantikk». Siden dialektromantikk nå synes å bli et faglig begrep i norsk språkdebatt[1], kan det være av interesse å se nærmere på dette nye området av norskfaget – og samtidig knytte en kommentar til det språkpolitiske synet som Halvorsen presenterer som alternativet til dialektromantikken.

Hva dette nyordet betegner, sier Halvorsen lite om, bortsett fra at det er en form for «populisme» og at framtidsutsiktene synes dystre. Men før vi gir oss til å vurdere utsiktene for dialektromantikken, bør vi vel bli enige om hva det er. Romantikk – er ikke det en følelsesfylt sverming for det fjerne og eksotiske, det som avviker fra den grå hverdagen? Nå kan det vel neppe påstås at dialektene i seg sjøl er eksotiske og fjerne fra dagliglivet. Rett nok fins det enkelte som helst ser dem nettopp som rariteter og museumsgjenstander, språkhistoriske minnesmerker som kan være på sin plass i folkloristiske sammenhenger, men som ikke har noen plass i et moderne samfunnsliv. Ja, slik kunne man kanskje ønske seg det, men slik er det ikke, iallfall ikke her i Norge. Her hører dialektene fremdeles i høy grad hverdagen til, og slett ikke bare i landlige omgivelser, sammen med kulokk og hallingkast. Enhver som nedlater seg til å høre på Norsktoppen, kan forvisse seg om det.

Det romantiske må derfor i tilfelle gå på holdninga til dialektene, at enkelte – dialekt-romantikerne – har et livsfjernt syn på dialektene, eller på dialekter og «språkplanlegging». Hvilket syn er det så disse dialektromantikerne står for, ja, hvem *er* de egentlig? Det kan neppe være andre enn de som taler dialektenes sak i det norske samfunnet, de som mener at dialektene og dialektbrukerne er, om ikke diskriminerte, så iallfall «underprivilegerte» eller forfordelte i språksamfunnet. Og som følgelig prøver å fremme dialektenes prestisje og sosiale status. Et slikt «dialektstrev» kan ytre seg som bl.a. opplysningsvirksomhet for å utbre kunnskap om dialektene og dermed motvirke fordommer mot dem eller noen av dem (det trengs!), protester mot at dialekt blir forbudt i NRK, eller arbeid for å få (flere) dialektformer godkjent i skriftnormalene, ikke minst i den som tar minst hensyn til dialektene, nemlig bokmålet. Det lar seg ikke skjule at slikt er saker en særlig vil forbinde med samnorskfolk, eller kanskje vi heller skulle si «radikale» bokmåls- eller nynorskfolk av «folkemåls»-typen.

1 Forklaring i 2009: Daværende kulturminister Lars Roar Langslet hadde nettopp beskyldt de nordiske instituttene i landet for å drive vesentlig med «kvasimarxistisk sosiolingvistikk» og «sentimental dialektromantikk».

«Dialektromantikken» kan altså kokes ned til ønsket om å gi dialektene fulle borgerretter i eget land og sidestille dem med normalisert talemål, i praksis talt bokmål/riksmål (nynorsk spiller jo foreløpig liten rolle som talemål). For min del kan jeg ikke se noe verken livsfjernt eller sentimentalt ved dette programmet. Jeg kan ikke en gang se noe spesifikt marxistisk ved det; snarere er det uttrykk for en grunnleggende *demokratisk* holdning. Likhets- eller likestillingstanken er som kjent mye eldre enn sosialismen, sjøl om den kanskje har fått sitt klareste politiske uttrykk i sosialismen.

De «aktive skriftspråkbrukere»

Det motsatte av dialektromantikk er ikke en realistisk språkpolitikk, sjøl om Halvorsen prøver å framstille det slik. Det motsatte er «normalmåls-romantikk», noe vi finner en hel del av i Halvorsens artikkel. Ikke minst finner vi en nærmest fetisjaktig dyrking av noe som for anledninga kalles «aktive skriftspråksbrukere» – også et uttrykk vi har hørt ofte i det siste. Denne språkbrukereliten må en realistisk språkpolitikk ta spesielle hensyn til, ifølge Halvorsen, for en «språkplanlegging» som skal ha noen sjanse til å lykkes, forutsetter «… at man planlegger realistisk og holder seg til forslag som man regner med at de *aktive skriftspråkbrukerne* vil akseptere». Og: «Skal man hindre aktive skriftspråkbrukere og de ledende i det kulturelle, politiske og økonomiske liv i å påvirke resten av folket gjennom sitt skriftspråk og sin tale, kan man selvsagt forsøke ved hjelp av påbud og restriksjoner. Men det er neppe politisk mulig å gjøre det.»

Nei visst – men er det noen som forsøker, da? Det har da vel aldri vært noe mål for verken offisiell eller annen språkpolitikk her i landet å hindre noen som helst i å påvirke andre gjennom skrift og tale. Denne framstillinga er grovt misvisende og tendensiøs, og minner sterkt om riksmålspropaganda av den mer primitive sorten. Det er merkelig at en rutinert språkpolitiker som Halvorsen ikke synes å være klar over hva den offisielle «språkplanlegginga» her i landet går ut på. For det første dreier det seg ikke om å normere *talemålet* i det hele tatt (et enkeltstående unntak er den nye tellemåten, og ei anna sak er at talemålet kan påvirkes indirekte, gjennom skriftspråket). For det andre er det ingen som hindrer noen i å bruke «sitt» skriftspråk, dvs. det skriftspråket man måtte behage, unntatt i *statstjenesten* (inkl. skolen). Som kjent er det bare skriftlig språkbruk i staten som berøres av offisiell språknormering.

Og hvem skulle nå normere språket i staten, om ikke staten sjøl? «De aktive skriftspråksbrukerne», er altså Halvorsens svar, om ikke direkte, så iallfall indirekte. Alt anna er reine romantikken. Nå er det aller mest realistiske, som helt sikkert lar seg gjennomføre, å ikke foreta seg noe som helst, men bare la det skure og gå som det har gjort. Som kjent er det enkelte som ønsker at myndighetene skal gjøre nettopp det, lene seg tilbake i godstolen og la «den frie språkutviklinga» gå sin gang, styrt av ingen andre enn nettopp «de aktive skriftspråkbrukerne» og «de ledende i det kulturelle, politiske og økonomiske liv» – uten utidig innblanding fra Stortinget

eller anna demokratisk spillfekteri. Men skal myndighetene først drive språkpolitikk, så må de iallfall ikke presentere denne utsøkte eliten for noe de kan tenkes å ikke goutere.

Ja, makta rår, det veit vi. Men hva med retten? Den sier Halvorsen lite om. I motsetning til Halvorsen syns jeg ikke alt er sagt i og med en konstatering av verdens ondskap. Et ikke uviktig spørsmål for en språkpolitiker må da være om den politikken man går inn for, er rett eller gal. Er det rett og rimelig at kulturlivets elite, som ifølge Halvorsen er en elite også på andre områder, i tillegg skal ha det privilegiet å diktere oss andre vårt skriftspråk? For det *er* også *vårt* skriftspråk, om vi så bare bruker det til avislesning og private brev. Det er lenge sia skriftspråket var særeie for akademikere, litterater og embetsmenn. I dag er det et felleseie for hele samfunnet, og bør som alt anna styres på demokratisk vis.

Aristokratisk språkpolitikk – og demokratisk

Halvorsens alternativ til dialekt-romantikken er etter mitt skjønn en klart aristokratisk språkpolitikk, som legger all vekt på elitens behov og interesser. I denne sammenhengen betyr det *normaltalemåls-brukernes* interesser (i motsetning til dialektbrukernes), for det er tydelig at «de aktive skriftspråksbrukerne» ikke er noe anna enn en eufemisme for brukerne av det som tidligere ble kalt «den dannede dagligtale», altså talt bokmål/riksmål: «Flertallet av dem som har innflytelse i samfunnet, taler og skriver normalmålet og bruker det i massemediene.» Ja, og hva så? Må derfor statens språkpolitikk gå ut på å befeste offisielt og institusjonelt denne (for normalmålsbrukerne) behagelige tilstanden? Hva med resten av folket? Det er vel ikke normalmålsbrukernes stat, og ikke deres skriftspråk heller!

Men Halvorsen tar det for gitt at skriftspråket er normaltalemålsbrukernes særlige eiendom, når han bl.a. sier at det tidligere danske skriftspråket var kommet «til veis ende» i 1917 (fordi det da samsvarte noenlunde med «den dannede dagligtalen», hva de «obligatoriske» formene angår). Ja, det kommer an på hva man mener at enden på veien skulle være, det da. Viss målet med det hele var å bringe dette skriftspråket i samsvar med talemålet til de «dannede» – eller skal vi kanskje heller si «de aktive skriftspråksbrukerne», det lyder liksom mer nøytralt – så kan det stemme. Men hvem har sagt at Knud Knudsens program fra 1850-åra også skal være den norske stats program i 1980-åra? Dette programmet var framskrittsvennlig i Knudsens eiga samtid, men i dag virker det en tanke bakstreversk, for å bruke et Knudsen-ord.

Halvorsen antyder at statens språknormering hittil har gått ut på å forfølge en bestemt språklig eller sosial gruppe. Bortsett fra at det ikke stemmer, foreslår han at man i stedet skal favorisere den samme gruppa. Men er det slik som Halvorsen mener, at «aktive skriftspråks-brukere» stort sett er identiske med «normaltalemåls-brukere», så er vel det i seg sjøl det beste beviset for at dialektbrukerne er ei underprivilegert gruppe, språklig og/eller på annen måte. Det kan i tilfelle ikke være noe lite problem for et demokratisk samfunn, siden (evnen til å bruke) skriftspråket

er nøkkelen til gode jobber, prestisje og innflytelse. En demokratisk skriftspråkspolitikk bør derfor først og sist gå ut på å gjøre skriftspråket lettest mulig tilgjengelig og brukelig *for alle,* ikke bare for de som bruker det mest i dag. Skal man først ta spesielle hensyn, bør det vel ikke være til de som på forhånd er best stilt?

Jeg er klar over at slike tanker kan ligge enkelte svært fjernt. Men livsfjerne, det er de ikke. Ikke urealistiske heller. Dialektromantikk i forskjellige former har vært den drivende kraft i norsk språkpolitikk fra Wergelands og Aasens tid fram til i dag. Derfor står dialektene mye sterkere hos oss enn i våre naboland, og normaltalemålet tilsvarende svakere. En «unormal» situasjon, kanskje, men ikke derfor nødvendigvis å beklage. Jeg kan være enig med Halvorsen i at dialektromantikken, som i denne sammenhengen er det samme som en demokratisk språkpolitikk, har lidd et tilbakeslag i den offisielle språkpolitikken ved det som har skjedd de siste femten åra, bl.a. gjennom Halvorsens egen innsats. Men i motsetning til Halvorsen tror jeg ikke det betyr at dialektromantikken har utspilt sin rolle i norsk språkpolitikk. Det håper jeg heller ikke, for hva var vel livet uten litt romantikk?

ROLF THEIL ENDRESEN:

Redaksjonelt: Språklig samling, men korfor?

Fra Språklig Samling nr. 2/1989

Eg sitter med 11. utgava av boka **Ethnologue. Langues of the world** (Summer Institute of Linguistics, Dallas, 1988) mellom hendene, et imponerandes verk på 748 sider som har som mål å gi ei oversikt over alle språk i alle land. I 10. utgava (1984) stod det at Papua Ny Guinea hadde 695 språk mens Kamerun hadde 233 språk. I 11. utgava har dessa tala blitt justert til hhv. 849 og 269!

Å så driver vi ei forening som skal redusere talet på språk her i detta språklig ensarta Norge ved å sette samnorsk i staden for bokmål å nynorsk. (I følge **Ethnologue** har vi bare 13 språk: 2 norske (bokmål, nynorsk), 5 samiske, finsk, 2 døveteiknspråk, romanes, rotvelsk å tibetansk). Men det fins både gode å dårlige grunnar til å ønske seg færre språk.

La meg begynne med en dårlig en: Vi må nå fram til ett enkelt norsk språk (i staden for to) for di at det er så upraktisk å dyrt med både bokmål å nynorsk. Detta er en dårlig grunn til å vere for samnorsk, for di Norge er blant di rikaste landa i verden, å vi har råd til å ha mange språk – enda fleire enn dem vi har. Vi har ikkje bare råd til å ha både bokmål å nynorsk, men vi har også råd til at både samar, kvænar, sigøynarar, døve å ulike innvandrargrupper får møte sine språk i mange fleire sammenhengar enn i dag. Språklig mangfold avspeglar kulturelt mangfold, å begge delar er en umistelig rikdom. I land som f.eks. Romania, Bulgaria å Tyrkia har dem ikkje skjønt detta – Bulgaria tvingar den tyrkiske minoriteten til å ta bulgarske namn, Tyrkia hevdar at dem ikkje har minoritetar, kurdarane er bare «fjelltyrkarar»!

Så var det en god grunn. Vi synes et skriftspråk skal ligge nærmast mulig talespråket, å når talespråket varierer fra stad til stad å fra samfunnsklasse til samfunnsklasse, så må vi finne ut ka former som er vanligast. Det er ingen grunn til at vi skal skrive **bygden** eller **bygdi** viss det store fleirtalet seier **bygda**. Ut fra denna synsvinkelen er skillet mellom bokmål å nynorsk unødvendig. Vi har som kjent ikkje to norske skriftspråk for di dialektforskjellane her til lands er spesielt store. Vi har to norske skriftspråk for di vi valte to måtar å skaffe oss et norsk skriftspråk på – Aasen-metoden å Knudsen-metoden. Ingen av de to metodane har ført heilt fram. Tilhengarane av Aasenmetoden, dem synes egentlig ikkje at norsk talemål er godt nok noen stader i landet vårt. Alle dialektar har en heil drøss med ord med både *an-, be-, ge-, -he(i)t* å *-else*, mye meir enn dem kan godta. Hørte eg «samnemnar for alle målføre»? Tilhengarane av Knudsen-metoden bryr seg enda mindre om dialektane – bokmålet er språket til ei særskilt samfunnsklasse, å viss noen prøver å

ta fra denna klassa det privilegiet å ha et skriftspråk som bygger heilt på dems eget talespråk, så setter dem i gang foreldreaksjonar.

Vi ønsker oss et norsk skriftspråk som flest mulig kan føle seg heime i. Det skal først og fremst hete **kasta** å **husa** å **bygda**, ikkje for di detta er spesielt gjeve former eller for di vi trur detta er meir norske former. Nei, det er ganske enkelt di vanligaste formene i talespråket i mesteparten av landet, ikkje minst i di tettast befolka områdene.

PÅL STYRK HANSEN:

Hvor blei det av det radikale bokmålet?

Fra Språklig Samling nr. 3/1989

Dette var tittelen på et foredrag som Pål Styrk Hansen holdt på landsseminaret til ***Landslaget for norskundervisning*** i februar i år. Han gjør opp det radikale bokmålets status, først og fremst i skolen, men prøver også å svare på spørsmålet i tittelen på et videre grunnlag. Her trykkes foredraget stort sett uendra, en omarbeida og kortere versjon sto på trykk i bladet ***Norsklæreren*** nummer 3, 1989.

Radikalt bokmål – hva er det?

Et forsøk på å definere og avgrense

For å kunne sis å være skrevet på radikalt bokmål, må en tekst ha et visst preg av radikale bokmålsformer. Det får den *ikke* med bare enkelte innslag av det jeg vil kalle *umarkerte* a-former i substantiv:

> *jenta, hytta, bøtta, sola, jorda, geita, kua* osv. eller i noen av de ni gjenværende obligatoriske intetkjønnsformene i læreboknormalen: *barna, bena* osv. eller diftong i former som *stein* og *sein*.

Forekommer flere av disse orda i konservativ form (her brukt som motsetning til «radikal form», ikke som språkpolitisk argument), vil teksten heller være markert i motsatt lei, altså kunne kalles konservativt bokmål eller riksmål. Jeg bruker *umarkert* istedenfor nøytral, i det ei språklig ytring i denne sammenhengen ikke *kan* være «nøytral».

Radikalt bokmål har altså flere radikale former, eller folkemålsformer, enn de jeg har nevnt ovafor. Det gir ingen mening å snakke om antal her, heller om *grad* av «radikalisme» etter *fordelinga* av radikale og konservative former, og etter *hvilke ordkategorier* som har fått radikal form. I alle tilfeller vil avgrensningsproblemet fortsatt være der.

I bruk vil radikalt bokmål etter dette ikke kunne regnes som en varietet, i betydningen et heller fast og enhetlig *system* eller sett av regler for bøying og ortografi. Det har heller aldri vært ment sånn fra språkplanleggernes side. Grunnlaget for å ha en vid norm har vært, og er, at du skal kunne velge de formene som passer best på bakgrunn av eget talemål (morsmål) og egen språkfølelse.

Jeg vil likevel peke på at det har utvikla seg to *hovedvarianter* av radikalt bokmål som blant annet kan spores i litteraturen i dette hundreåret. Den ene ligger nær opp til nynorsken i valg av ordformer, for eksempel *kvit, vatn, heil, heim* og *aust.* Til gjengjeld er det ofte mer tradisjonelle bøyingsformer, særlig *-et* istedenfor *-a* i fortid av verb. Forfattere som bruker denne varianten, har gjerne det til felles at talemålet deres ikke er sørøstlandsk.

Den andre hovedtypen er basert på sørøstlandsk bymål, særlig Oslo-mål. Her vil vi få *hvit, vann, hel, hjem* og *øst***,** men til gjengjeld flust med a-former både i substantiv og verb, ved sida av andre radikale former med grunnlag i disse bymåla for eksempel *veit, trur* og *sjøl.* Denne typen har sitt grunnlag i «dialektbølgen» i 1970-åra, og vi finner den godt representert blant yngre forfattere. Begge variantene er imidlertid prega av individuell variasjon.

Det radikale bokmålets status

Hvem bruker det? Hvor brukes det?

Etter min definisjon av begrepet radikalt bokmål kunne jeg være frista til å gå rett over til å drøfte *hvorfor* det ikke brukes, underforstått at det var ment å bli noe mye mer, men har ikke oppnådd den posisjonen det var tiltenkt. Det ville imidlertid være å underslå at det radikale bokmålet lever, til og med uten kunstig hjelp i form av diktatorisk normering (noe vi neppe kan si fullt ut gjelder motstykket konservativt bokmål eller riksmål, jf. for eksempel Aftenposten).

Først må jeg understreke at det som nå følger, bygger mer på generelt inntrykk og tilfeldige observasjoner enn på vitenskapelig dokumentasjon. Videre må jeg ta et generelt forbehold for mitt noe avgrensa perspektiv; jeg har erfaringene mine stort sett fra Oslo-området, og det er ting som tyder på at også den språklige virkeligheten tar seg noe annerledes ut sett fra andre deler av landet. Skolen og lærebøkene skal jeg behandle for seg.

Hvor har så det radikale bokmålet *blitt av?* Av de avisene jeg kjenner, er det *Klassekampen* som klart har mest stoff på radikalt bokmål. Den er vel den av Oslo-avisene som er friest når det gjelder å la journalistene bruke nynorsk også. Klassekampen har bidratt til at radikalt bokmål, særlig a-form-varianten, har fått preg av å være uløselig knytta til politisk radikalisme, og det stempelet har nok vært med på å umuliggjøre a-former i heller breie lag av folket. På den andre sida har folk som har definert seg sjøl som progressive, ikke kunnet unngå bli dratt mot folkelige uttrykksformer, iallfall som ideal.

Av Oslo-avisene ellers har det vært noe radikalt bokmål *i Dagbladet,* som tradisjonelt har vært ganske liberalt i språkveien, og i de siste åra har det vært ei tydelig dreiing mot radikalt bokmål på sportssidene både her, og kanskje særlig *i Arbeiderbladet.* Unge sportsjournalister har for eksempel ingen sperrer mot a-former i fortid av verb, og det er jo en skanse vunnet for det radikale bokmålet. Ellers skulle en tru at arbeiderpressa hadde objektiv interesse av å fremme det radikale bokmålet,

men det har den *ikke* gjort. Jeg skal ikke spekulere i årsakene til dette, bare fastslå at en må leite både godt og lenge for å finne radikalt bokmål i de større avisene.

Ukebladene er bort imot frie for alt som minner om folkelige former. *Det Nye* er likevel et lite unntak. Her prøver man naturlig nok å ha en ungdommelig tone, og et sånt muntlig, ungdommelig preg gir seg utslag i en del a-former og diftonger i reportasjestoffet. Fotomodellen Anette Stai blir for eksempel her gjengitt både med «sjøl», «jakka» og a-former i fortid av verb. Dette kan sjølsagt sis å bare understreke inntrykket av at det radikale bokmålet er reservert for replikker og ikke gangbart i mer seriøse format, men jeg trur det at det kommer på trykk i blader med stort opplag, kan ha sin virkning på sikt.

Ukebladene driver ellers streng privat normering, på samme måten som store deler av den konservative pressa gjør det. Sjøl om denne språktvangen ikke akkurat bidrar til å synliggjøre bredden i bokmålsnormalen, prøver iallfall *Norsk Ukeblad* å ikke være for utfordrende i motsatt lei heller. En nyansatt journalist fikk klar beskjed da ho leverte sin første reportasje: «Du, vi skriver *snø!*»

Radio og fjernsyn

I NRK er meldingstjenesten (Dagsrevyen osv.) og all teksting underlagt læreboknormalen. Likevel skulle det være rom for langt større variasjon enn det som kommer til uttrykk. Riksmålsfolket har jo sin egen lytterforening som overvåker språkbruken i NRK, og sjøl om de er mest opptatt av å hetse nynorsken og dialektbruken, deler de også ut priser til medarbeidere som prater pyntelig. Både Knut Bjørnsen og dagsrevymedarbeiderne Guro Rustad og Sven Ellefsen er prisvinnere fra de seinere åra.

Etter at teksting for hørselsvekka har fått stort omfang, har denne sida av språket i fjernsynet blitt mer interessant i normeringssammenheng. Det har vært til dels harde slag mellom tekstere og fjernsynslederne om hva som kan aksepteres, og det er ingen hemmelighet at folkelige former ikke akkurat har kommet heldigst ut. *Formelt sett* står *hele* læreboknormalen til disposisjon, men en skal likevel bruke de «vanligste formene». Vi kan iallfall konstatere at de radikale formene er underrepresentert, sjøl når det innslaget som tekstes har stort innslag av folkelige former. Det blir til at man merker seg unntaka, som når Helle Fjelldalen i Kveldsnytt 25.1.89 i en reportasje om drikkevannet i Hokksund både snakka om *ælva* og hvor *forurensa* den var. Det blei nok påtalt!

Skjønnlitteraturen kommer i ei særstilling. Her er det *ikke* vanskelig å finne radikalt bokmål. Det ligger i diktingas vesen å gå nær inn på personers tanker og tolke deres opplevelser, og dermed er det vel nærliggende å bruke et språk som, uten hensyn til normering, gir leseren et mest mulig nært og autentisk inntrykk, en illusjon av å være til stede og oppleve gjennom andre personer. Og nå er det jo en gang sånn at ikke riktig alle personer i riktig alle miljøer tenker og ytrer seg på riksmål. Så forfattere fra ulike deler av landet finner at et radikalt eller folkelig bokmål er et godt redskap for dem i deres skapende virksomhet.

Konklusjonen min må jo uansett bli at det radikale bokmålet syns lite i det skriftspråklige landskapet. De mange årsakene skal jeg komme inn på i det følgende, men først vil jeg se nærmere på det radikale bokmålet i skolen, og dermed er jeg inne på det som skal være det sentrale punktet i dette seminaret.

Status i skolen

Hvis du tar en tekst, for eksempel som denne fra hovedoppgava mi, og presenterer den for elevene dine samtidig som du ber dem rette den, vil du få at de retter de radikale formene i stor stil:

> «Oslo Havn»
>
> Før var det trivelig å spassere langs kaia ved festningen. Da var det hest og kjerre, dampbåter og seilskuter og små boder og skur på brygga. Mye har forandra seg på femti år. Nå har den støyene biltrafikken ødelagt miljøet. Seilskutene og dampbåtene er borte for altid, og alle de små skura er rivi. Det var en livli handel der den gangen, folk handla mat og andre varer i bodene. Når det var noe spesielt, skøyt de sallutt fra festningen. I de seinere åra har vannet i fjorden vært veldig forurensa også. Før kunne folk sitte en stille ettermidda og fiske ved festningen, det eneste som brøyt stillheten var måker som skreik og årer som plaska i vannet. I dag er det nokk ikke fisk å få der lenger.

Rundt 40 % av de radikale formene blir retta, og det skjer på lærerskolen og i den videregående skolen like mye som i 9. klasse i ungdomsskolen hvor jeg gjorde undersøkelsen min. Hvorfor retter elevene disse formene? Jo, og dette er påstanden jeg skal prøve å begrunne: De retter fordi de ikke kjenner til valgfriheten i bokmålet, de veit ikke at det er tillatt å bruke (for dem) talemålsnære former som a-former og diftong. Dette kan en underbygge ved å se på hvilke former de foretrekker når de blir stilt overfor valget mellom radikal og konservativ form, og i tilegg undersøker argumentene deres for å ha valgt enten den ene eller den andre forma. Det er altså grunn til å spørre om elever i skrivinga si i det hele tatt står overfor noe valg, om valgfriheten i bokmålsnormalen er reell.

Rønnaug Aune har undersøkt hvilke former elever i Steinkjer brukte i stilene sine i et utvalg valgfrie kategorier (blant annet a-former og diftong). Det var elever både fra ungdomsskolen og videregående skole med i undersøkelsen. Ho prøvde på samme måten som jeg i tillegg å finne ut hva som lå bak elevenes valg ved å be dem velge mellom radikal og konservativ form i et utvalg setninger der de samme kategoriene som blei undersøkt i stilene, var representert, og ho ba elevene grunngi valga sine. Elevene hadde jamt over svært positiv holdning til dialekten sin, så det skulle en tru ville ha noe å si for skrivinga også. Men nei: I stilene var bare 11,7 %

av valga i de aktuelle kategoriene talemålsnære, det vil si radikal bokmålsform. På spørsmål om hva de sjøl brukte når de skreiv stil, oppga elevene i langt større grad at de brukte radiale bokmålsformer i de setningene de blei presentert for. Sammen med måten de grunngir valga sine på, gir dette grunnlag for en helt klar konklusjon hos Aune: – *mange elever veit rett og slett ikke at disse formene eksisterer.*

En pekepinn om det radikale bokmålets status i skolen gir språket i lærebøkene, og det generelle inntrykket er at det radikale bokmålet knapt nok er representert. Men også her er det unntak. Enkelte av de sekstiåtterne som skriver lærebøker, står ved sine språkradikale synspunkter, og ikke overraskende er det lærebøker i norsk språk for den videregående skolen som skiller seg ut: *Alle tiders norsk* og *Språkboka,* nærmest for tvillinger å regne, er begge skrevet på et utprega radikalt bokmål, og gjør greie for det faglige grunnsynet sitt i forordet. Men disse bøkene er unntaka, det fins knapt flere lærebøker med radikalt bokmål for den videregående skolen, så langt jeg kjenner til. Det kan være på sin plass å nevne at forfatterne av *Alle tiders norsk* har fått reaksjoner på språkforma i boka når de har vært rundt og presentert den for lærere. Men det er påfallende at de *negative* reaksjonene har kommet fra lærere i Oslo-området som har uttrykt bekymring for at språket ville kunne skape forvirring, utrygghet og motvilje hos de små. Alle andre steder i landet har reaksjonene derimot vært udelt positive, spesielt fordi *elevene* har likt språkforma. Ja, jeg bare nevner det.

Lærebøkene i ungdomsskolen veit jeg ingenting om, jeg har ikke fått tid til å se nærmere på dem, og det beklager jeg. Det skulle likevel overraske meg veldig om de bydde på særlig store overraskelser.

Norskbøkene i småskolen er særlig interessante her, og jeg kan presentere en fersk undersøkelse av hvilke former som er representert i norskbøker godkjent *etter* utvidinga av læreboknormalen i 1981. Det dreier seg om Ingvild Eknes' hovedoppgave fra Tromsø sist høst, resultata er tilgjengelige i en artikkel i Norsk Lingvistisk Tidsskrift 1/2 1988. Ho finner at det i de kategoriene ho undersøker *(*a-former i subst. og ubest. artikkel *ei/en)* er ei klar overvekt av konservative former unntatt i hokjønn, bestemt form ental. Men det som er mer interessant, er at ho kan påvise ei dreiing i konservativ lei i forhold til situasjonen *før* 1981: Drøye 15 % av de hokjønnsorda som tidligere måtte ha *-a* i lærebøkene, hadde nå fått *-en*. Om *det* er uttrykk for ei generell utvikling, er ett av vilkåra for at Arbeiderpartiet i Stortinget gikk med på å ta konservative former inn i læreboknormalen brutt, uten at jeg kan tenke meg at det vil få noe å si. Eknes konkluderer iallfall med at det er god grunn til å spørre om læreboknormalen lenger er noe egna styringsmiddel i norsk språkplanlegging.

Læreplanene

Som en overgang til å drøfte årsaker, kan det være greit å se nærmere på hvilken status planene gir det radikale bokmålet. For det første ser det ut til at Mønsterplanen for grunnskolen (M87) har klart for seg at det er viktig at elevene får en forstå-

else for forholdet mellom talemål og skriftmål. Denne språklige bevisstheten mener planen elevene skal utvikle i forbindelse med den første lese- og skriveopplæringa, videre at de «etter hvert (bør) lære å legge merke til forskjeller mellom bokmål og nynorsk, og mellom talemålet på stedet og de to offisielle målformene» (s. 142, under punket «Grammatikk – språk og språket»). Ut over dette synes M87, på samme måten som forgjengeren M74, å reservere forholdet mellom talemål og skriftmål for *sidemålsopplæringa*. I M74 var det nesten pinlig (6. sidemålet):

> «Det formelle er vanskeligst i kretser der nynorsk er sidemål. Her må en i denne fasen først og fremst legge vekt på å innøve diftonger, hunkjønns-a og ord og ordlag som hører nynorsk til.» *(Mønsterplan for grunnskolen,* s. 109)

Sjøl om M87 unngår sånne blemmer, mener jeg den samme tenkemåten er klart uttrykt her:

> SIDEMÅLET
> «Grunnlag for skriftlig sidemål: […]
> I distrikter der nynorsk er sidemål, og talemålet ligger nær opp til denne målformen, bør elevene kunne dra nytte av sin egen dialekt som bakgrunn for å lære skriftlig sidemål. Dermed kan de også få øvelse i å bruke de dialektordene og dialektuttrykkene rettskrivningen åpner for. Elevene bør senest begynne å skrive på sidemålet fra 8. klasse. » (M87 s. 145)

Problemet med å knytte forholdet mellom talemål og skriftmål så tett til opplæringa i sidemål, er at den først begynner på ungdomstrinnet.

Begrepet «valgfrie former» er ikke nevnt. Under punktet «Oversikt over emner og aktiviteter – 7.–9. klasse» er det riktignok ramsa opp «Valgfrie skrivemåter» mellom «Ordbøker» og «Helsetning og leddsetning», men en kan nesten velge å legge hva en vil i det.

I læreplanen for den videregående skolen (allmennfaglig studieretning) er ikke valgfriheten i normalene fokusert spesielt. Den systematiske gjennomgangen av bakgrunnen for språksituasjonen vår, dialektkunnskapen *og* bredden i de ulike kategoriene tekster som skal leses og analyseres, gir i prinsippet likevel nok av muligheter til å komme inn på valgfriheten og forholdet mellom talemål og skriftmål – eller det kan vanskelig unngås i flere av disse sammenhengene.

I forslaget til revidert fagplan for norskfaget i alle studieretninger har jeg merka meg følgende under grunnkurs for allmennfaglig studieretning:

> **Språkhistorie**
> Hovudvekta må leggjast på språksituasjonen i Noreg i dag, med

riss attende til 1940 og ein repetisjon av føresetnadene for dei to skriftlege målformene våre. Elevane må få ei innføring i bakgrunnen for lærebokformer, hovudformer og sideformer, og kva reglar som gjeld for offentleg tilsette og den einskilde språkbrukar.

Anna språkstoff
Systemet i eigen dialekt i høve til dei to skriftspråka.

Årsakene
Talemålsutviklinga går jo i retning av regionalmål over hele landet. Veldig ofte er det *ikke* de «pene» formene som vinner fram, men lavprestisjeformene, altså folkemålsformene. Dette skulle en tru ville virke på den måten at folk, særlig unge, ville ty til radikale bokmålsformer i mye større grad enn de gjør. Det ser imidlertid ut til at det ikke er noe automatisk samsvar mellom talemålsutviklinga og skriftmålsutviklinga her, jamfør de undersøkelsene av skoleelevers valg av former som jeg har referert til. En viktig grunn ser altså ut til å være at de ikke veit om valgfriheten i normen.

Her er det mulig å peke på flere sammenhenger. For det første må det ha sammenheng med måten sidemålsundervisninga foregår på. Resultatet av retteprøva mi sammen med de argumentene elevene brukte, tyder på at de identifiserer de radikale bokmålsformene med **nynorsk** (noe de for så vidt har grunn til, det er jo formelt samsvar mellom bm. og nn. i de aktuelle kategoriene). Dette skyldes igjen det jeg vil kalle apartheid-undervisning: Man fokuserer i altfor stor grad på *forskjellene* mellom bm og nn, driver med «nynorsk oversettelse» istedenfor *skrivetrening,* og dette har man støtte for både i fagplaner og lærebøker. Et eksempel som kan illustrere hva jeg mener, finner vi i *Nynorskboka* (Norsk undervisningsforlag) av Hellevik og Veka på side 30:

> Dersom du likevel har bruk for ein hjelpregel til å avgjere kva verb som er a-verb, kan vi seie at dei verba som på bokmål har -et i preteritum, får endinga -a på nynorsk.

Så følger ei grønnsladda oppstilling med eksempelverb på bokmål: *kastet, åpnet, rettet*, og på nynorsk: *kasta, opna, retta*! At det i M87 på side 145 står at *verbal uttrykksmåte* er noe man må få spesielt fokusert der sidemålet er nynorsk, er etter min mening uttrykk for det samme.

Det må også være legitimt å knytte dette problemet til lærernes utdanning. Det skal skikkelig grundig utdanning til for å kunne forholde seg noenlunde sjølstendig til en del holdninger, fordommer, misforståelser og feil i det språklige landskapet. Når en tenker på den formelle utdanninga til lærere i grunnskolen, er det ingen grunn til å tru at den er god nok i forhold til språksituasjonen og normeringsproblematik-

ken. Rolf Romøren har dokumentert godt hvor utilstrekkelig norskutdanning de fleste lærerskolestudentene tar (*Norsklæreren* 1988), Geir Wiggen ser nærmere på kvantitet og kvalitet i samme utdanning i en artikkel i boka *Fornying og tradisjon – Språkvern og språkrøkt 1972–88.* Han er ikke uhemma negativ, men mener at «tilstanden generelt er svært utilfredsstillende når det gjelder grunnskolelærernes og lærerstudentenes norskfaglige kompetanse». En av de mange interessante konklusjonene hans gjelder måten manglende faglig basis hos lærerne kan få innvirkning på undervisninga deres:

> På det morfologiske nivået vil ellers de etter måten mange lærerstudentene som er usikre i norsk rettskriving, lett kunne utvikle en for autoritær praksis i rettskrivingsundervisninga og i rettepraksisen ved å tillate og lære bort bare det de sjøl er sikre på.

Jeg er redd Wiggen har grunn til bekymring. Ta for eksempel det problematiske begrepet *konsekvens.* Jeg syns kravet til konsekvent språkbruk ofte blir misbrukt på en måte som viser front mot folkelige former i bokmålet, og mot tilnærmingsformer i nynorsk, for den sakens skyld: «Elevene kan gjerne bruke radikale former, bare de er *konsekvente».* Når det blir forstått sånn at bruker en a-former, får en bruke dem til gagns, altså der hvor det er mulig, er det en måte å umuliggjøre de radikale formene på, og sjølsagt er det helt feiltolka. Samtidig er konsekvens et nyttig begrep på andre nivåer i rettleiinga av elevers skriftspråk. Ei nøyere drøfting av konsekvens i forhold til valg av ord- og bøyingsformer fins for øvrig i heftet « Å skrive radikalt bokmål». På den måten en *kan* høre det brukt, vil en kunne hevde at verken læreboknormalen, lærebøkene eller Finn Erik Vinje er konsekvente.

En annen årsak til at elever skriver så talemålsfjernt, er at de ikke har noe bevisst forhold til sammenhengen mellom talemål og skriftmål, sjøl om M87, og iallfall framlegg til ny fagplan i norsk for den videregående skolen, forutsetter en sånn språkbevissthet. Argumentene til elevene for hvorfor de skriver de formene de gjør, viser dette klart, det samme gjør mangelen på samsvar mellom rapportert og registrert språkbruk i undersøkelsen til Rønnaug Aune. Men det er ikke dermed sagt at større bevissthet automatisk ville ført til at elevene brukte radikalt bokmål i større grad. Det er nemlig flere sider ved forhold mellom talemål og skriftmål som fortjener oppmerksomhet. Ei av dem er at tale og skrift faktisk er to *ulike medier.* Elevene oppdager fort at det å skrive – *og* lese – er å gå inn i ei anna form, på mange måter ei ferdig form, og de opplever at skoleskriving og skolelesing ikke fungerer kommunikativt på samme måten som fri tale gjør det. De må legge vekk *sitt* språk, de opplever ei fremmedgjøring i forhold til skriftkulturen. Mange synes å klare dette uten større problemer, men slett ikke alle. Jeg kommer nærmere inn på saken i neste avsnitt, men hvis dette med ulike medier tillegges for stor vekt, blir bevisstheten om forholdet mellom talemål og skriftmål underordna, og vi har ei grei forklaring på hvorfor elevene trur at de talemålsnære, radikale formene er *feil.*

Uten å slippe forholdet mellom talemål og skriftmål av syne, skal jeg gå over til å se litt nærmere på den ulike *prestisjen* knytta til de valgfrie formene. En skulle tru at å holde de radikale bokmålsformene unna, forutsatte en *viss språkbevissthet,* men det er ikke tilfellet. Holdningene våre blir til på et heller grumsete underlag, og de styres i høy grad av ubevisste mekanismer. Det er vel dokumentert at unger har språkholdninger allerede før de begynner på skolen, og disse spiller nok med i lese- og skriveprosessen.

Geirr Wiggen har i en artikkel i et internasjonalt lingvistisk tidsskrift kalt *New Trends in Graphemics and Orthography*, prøvd å applisere Stephen Krashens «affective filter» på den norske språksituasjonen. Han prøver å understreke hvor viktig *underbevissthetens valg* er når det gjelder forholdet mellom bokmål og nynorsk, og når det gjelder valg av former innafor normalene. «There are subconscious attitudes and value clusters which lend more positive connotations to the bokmål orthography than to the norm and forms of nynorsk», hevder Wiggen, og nettopp derfor består mye av språkkampen her i landet sånn til hverdags i å skape positive konnotasjoner til den sida man holder med, og negative til motparten. Jeg vil altså uten videre gjøre en del av disse motsetningene på holdningsplanet gjeldende for forholdet mellom konservativt og radikalt bokmål også. Denne kampen går ikke elevene hus forbi, og mange av de negative holdningene som rammer nynorsk skriftspråk og alt dets vesen, rammer sjølsagt også det radikale bokmålet. Elevene veit ikke om noe radikalt bokmål, men at nynorsk er noe dritt, det veit de.

For å oppholde meg ved forholdet mellom talemål og skriftmål litt til: Det er også en utbredt oppfatning at talemål er noe mindreverdig i forhold til skriftmål, en slags avart av dette. Følgelig er de talemålsfjerne formene oppfatta som mer korrekte enn de talemålsnære, kanskje *nettopp i* sammenhenger der elevene objektivt sett kunne ha valgt ei mer talemålsnær form. Det å lære å skrive skal jo nettopp være å nå et nytt stadium, ha framgang, bli flink. Å fjerne seg fra talemålet har dermed kanskje vært et ubevisst mål både for lærer og elev.

Pedagogiske konsekvenser

Elevene veit ikke om de radikale bokmålsformene, de har liten bevissthet om forholdet mellom talemål og skriftmål, mens planene forutsetter en ganske stor bevissthet omkring dette forholdet, og det radikale bokmålet ligger der som en mulighet – det har ikke blitt borte.

- Åssen skal vi som lærere forholde oss til dette?
- Hva er viktig å prioritere hvis vi vil gi elevene et reelt grunnlag for å velge blant formene i normalene?

Mange vil nok mene at dette er døde problemstillinger, at vi i undervisningssituasjonen står overfor langt viktigere problemer i forhold til språket og språksituasjonen. Jeg er ikke så sikker på det, men skal ikke ta opp dette her, bare tolke planene

sånn at de legger vekt på dette punktet.

Først vil jeg slå fast at vi som lærere ikke kan unngå å velge side. Vi kan *late som vi* er nøytrale, men det er umulig å være det. Den nøytrale læreren bør være død, en lærer skal stå for noe. Han skal sjølsagt yte andres syn rettferdighet, han skal være tolerant på den måten at han skal gjøre det lett for elevene å mene noe annet, men han skal gjøre sin holdning synlig. Han skal lære elevene å mene noe, fagplanene sier i noen tilfeller klart fra *hvilke* holdninger vi skal få fram hos elevene (toleranse osv.).

Den fasen hvor elevene i størst grad er åpne for påvirkning, er sjølsagt startfasen. Den første lese- og skriveopplæringa står derfor ganske sentralt i det forholdet elevene vil få til skriftspråket og det å skrive. M87 slår uten videre fast at «det talemålet, den kulturbakgrunnen og den skapende språkevnen elevene har når de begynner på skolen, er grunnlaget for lese- og skriveopplæringen og den videre språkutviklingen» (s. 130–31). I den forbindelsen blei det bråk, langt inn i Dagsrevyens Fredagsforum, fordi F.E. Vinje mente at planen utviste normforakt, og visse språk- og læringspolitiske miljøer heiv seg på og forkynte at lese- og skriveopplæring med utgangspunkt i elevenes eget talemål, det var farlige greier.

Lese- og skriveopplæring på dialekt har vært utprøvd i forskjellige varianter, her hjemme tidlig på åttitalet gjennom et prosjekt leda av Tove Bull. Ho sier «at dialektane bør vere grunnlag for skriftspråksopplæringa, har vist seg å vere rettkome, også som pedagogisk prinsipp.» Ei slik opplæring viser seg å gi elevene nettopp en sånn metaspråklig bevissthet som hjelper dem i arbeidet med skriftspråket. Det går heller ikke sånn som mange motstandere hevder, at elevene gjør så mange flere feil fordi de har fått festa feil skriftbilde. Riktignok har dialektelevene flere feil som samsvarer med talemålet deres, men de gjør færre *andre* feil, og det viser seg at når det gjelder *leseferdighet,* er dialektelevene overlegne kontrollelever som har fått mer tradisjonell opplæring.

Et annet viktig poeng med lese- og skriveopplæring på dialekt er at særlig svake elever har stort utbytte av slik undervisning. Dette syns jeg er viktig å kople til det *demokratiske* prinsippet som ligger til grunn for norsk språkplanlegging: Skriftspråket skal speile morsmålet til *breie lag* av folket, det skal være for alle. Dette er altså *formelt,* om ikke særlig reelt, ivaretatt her i Norge. Også i andre land der skrifttegn representerer språklyd (fonem), er problemstillinga aktuell, særlig for lese- og skriveopplæringa. I England har det iallfall sia 60-åra vært gjort forsøk med et forenkla alfabet (ITA), uten at man har fått særlig aksept for at det har noe for seg. Årsaken *kan* ligge i at man på ledende pedagogisk hold ikke er så opptatt av om gruvearbeiderbarna får det til!

Den talemålsbaserte lese- og skriveopplæringa tar altså vare på flere viktig sider ved elevenes språklige integritet, den gir elevene muligheten til å utvikle bevissthet omkring eget talemåls forhold til skriftspråket, den gir elevene tru på at eget språk er noe verd, bedre grunnlag for toleranse overfor andres tale- og skriftspråk, og jeg

vil tru at den åpner for større formvariasjon i elevenes egen skriving, eller iallfall et mer reelt valg.

Oppover i klassene må elevene få aksept for *sine* rettskrivingsvalg, og hjelp til å orientere seg i hva som er tillatt og ikke tillatt, hjelp til å finne fram i normen, heller enn ei rekke forbud. Som et apropos kan jeg nevne at elever i videregående skole når de blir konfrontert med det radikale bokmålet, er overbevist om at lærerne deres har retta slike former opp gjennom grunnskolen.

På ungdomstrinnet og i den videregående skolen kan så språkbevisstheten utnyttes til skriving på sidemålet med egen dialekt som utgangspunkt. Men det er naivt å tru at vi kan *starte* med talemålsanalyse på dette nivået. Får elevene høre at talemålet deres ligger nærmere nynorsk enn bokmål, tjener det neppe til at de blir særlig mer begeistra for nynorsken, heller ikke vil det gjøre tilnærmingsformene, det radikale bokmålet, som til og med likner veldig på nynorsk, særlig mer aktuelt for dem.

Noe annet jeg vil hevde med tyngde, er at det ikke er forlagas oppgave å drive språknormering. Forlaga skal selge, vi kan ikke vente at de skal gå i spissen for et radikalt bokmål. Vi *bør* derimot kunne vente at de er åpne for et visst mangfold, kanskje til og med at de oppmuntrer til det. Lærebokforfatterne bør også stå for noe, eller rettere sagt vedgå at de gjennom sine valg av språkformer gjør det. Gjennom at de på den måten viser at de har tatt et standpunkt, åpner de – på samme måte som lærerne – for muligheten til å ta et *annet* standpunkt, noe elevene som nevnt ikke i altfor stor grad har i dag. Det er også ei pedagogisk oppgave å sørge for mangfold i tekstutvalget elevene leser, og her har sjølsagt lærebokforfattere og forlag ei oppgave.

Nå trur ikke jeg at pedagogiske modeller, bevisste lærere og gode lærebøker aleine kan gjøre at elevene kommer i noen ideell, reell valgsituasjon verken i forhold til valg av målform eller valgfrie former i bokmålet. Målsak er en del av en større sosiokulturell sammenheng, akkurat som skolen er det. Geirr Wiggen gjør seg noen tanker om dette på bakgrunn av egen forskning i heidersskriftet til Kjell Venås på 60-årsdagen. Han avviser at det er lettere for barn å lære seg å skrive riktig på nynorsk enn på bokmål fordi om nynorsken likner mer på morsmålet deres. Han trur heller ikke at tilgjengelig lesestoff i og utafor skolen er den viktigste faktoren, men det han kaller det *ideologiske* aspektet, holdningene til og motivasjonen for å lære og bruke nynorsk skriftmål, det mener han er den avgjørende faktoren:

> Eg er styrkt i mi tru på at det er haldningane som avgjer. Er det rett, er det heller ikkje nok å eksponere elevane mest mogleg for nynorsk målbruk i skulen. Det spørs om vi ikkje best hjelper elevane til å skrive nynorsk rett og godt ved å leggje hovudvekta i undervisninga på å formidle slike opplevingar, slik kunnskap og slikt sosialt og historisk medvett som gir ei positiv haldning til nynorsk. Er haldninga god, lærer ein godt. (s. 262)

Overført på situasjonen for det radikale bokmålet, trur jeg et sånt resonnement også har noe for seg.

Til slutt kunne jeg tenke meg å brette horisonten litt ut og se for meg språksituasjonen framover. Har det radikale bokmålet noen framtid? Ja, men ikke som kompromiss mellom bokmål og nynorsk, det viser historien klart. Det radikale bokmålet er nødt til å konkurrere med det konservative bokmålet/riksmålet på *egne* premisser. Det betyr i praksis at ekspansive bymålsformer må inn i normalen (*skøyt* og *brøyt – skaut* er umulig!) Arne Torp hevder i en artikkel i Språklig samling 4/88 at dette er den eneste *realistiske* normeringsveien å gå. I tillegg må sjølsagt radikalt bokmål bli mer synlig i det språklige landskapet. Akkurat som nynorsken trur jeg det radikale bokmålet kan nyte godt av det potensialet som ligger i norsk motkulturtradisjon. Det potensialet realiseres imidlertid først fullt ut når verdier er trua (jf. EF-avstemningen), og lar vi det radikale bokmålet drukne helt, blir det liksom ingen reell verdi å mobilisere for, enn si folk til å lede mobiliseringa!

ROLF THEIL ENDRESEN:

Til forsvar for det norske språket?

Fra Språklig Samling nr. 4/1989–1/1990

Dette er ei svakt revidert utgave av innledningsforedraget til Rolf Theil Endresen på seminaret «Til forsvar for det norske språket?» under bokmessa BOK 89 i Sandvika i september/oktober 1989. Endresen har andre oppfatninger enn de som kommer til uttrykk i pkt. 8 i prinsipprogrammet til LSS: «LSS ser det anglo-amerikanske språkpresset som en stor fare for norsk mål i dag, og vil arbeide for å verne det norske målet mot dette presset.»

Dire alle sammen!

Længvidsjet er ikke gitt oss en gang for alle. Det er i kontinjuel divelopment, i stepp med en stadig skiftende riæliti. På hvilke leveler er det tsjeindsjer (kjingser) lettest tar pleis? Hvilke forser er det som skaper særlig press på længvidsjet? Gir det mining å mobilaise «motkrefter» til å drive det vi kaller «længvidsjrøkt»? Hvordan kan vi best forsvare længvidsjet vårt, iff det er målet? Er et slikt mål kompætibelt med den «internæsjenelaising» som later til å stænde på adsjendaet for 90-tallet?

Dette var den innledninga Harald Engelstad har laga til seminaret vårt. Noen små endringar i sjølve ordvalget hadde jeg rettnok gjort. Jeg håper at jeg med dette «sitatet» oppnådde akkurat det jeg regnar med at dere trudde jeg prøvde å oppnå, nemlig å gi inntrykk av å galent det går med det norske språket viss vi ikke passar på. Det engelske språket kommer over vårs som en foss, og snart skriver de engelske lånorda hjem til England og USA og forteller å fint det er i Norge, og før vi vet ordet av det har hele familien dems kommi etter: brødrer og søstrer og tanter og onklar og fetterar og kusiner. Får vi ke snart en folkebevegelse mot innvandring av engelske lånord, er det norske språket snart borte.

Men målet mitt med denne halv- eller kvart-engelske teksten var egentlig nøyaktig det motsatte. La meg fortelle dere å jeg hadde gjort med teksten. Hver gang den opprinnelige teksten hadde et lånord, satte jeg inn et engelsk ord isteden. Istedenfor det tyske lånordet *språk* satte jeg inn det engelske *language.* Det gamle norske ordet er sjølsagt *mål.* Istedenfor det franske lånordet *internasjonalisere* satte jeg inn det engelske *internationalize.* På ekte norsk må det vel hete *mellomfolkeliggjøre.*

Å var det så jeg ville ha fram? Jo, at det norske språket, akkurat som de fleste andre språk i verden, er stappfullt av lånord, men vi merkar det ikke.

For å gi en illustrasjon på det jeg snakkar om, har jeg telt lånord *i Arbeiderbladet* fra 26.9.89. Den dagen hadde Arbeiderbladet 40 sider, og i den vanlige teksten fant jeg 38 engelske ord, når vi ser bort fra egennavn. 19 av disse stod på de fire sport-

sidene. For sammenlikningas skyld undersøkte jeg å mye det var av lånord i sin alminnelighet. Jeg fant snart ut, akkurat som jeg hadde venta, at det ville ta for lang tid å gå gjennom hele avisa: Bare i en 53-linjers ledar på s. 2 fant jeg 94 lånord: 38 tyske, 38 romanske, 15 greske og 3 andre.

Lånorda glir etter hvert inn i språket, og snart kjennes de ikke som fremmende lenger. Språket tar ke skade av det, og det gjør ke vi heller. Personlig tar jeg den engelske påvirkninga på det norske språket med knusandes ro, av flere grunnar:

For det første, og som jeg allerede har sagt, så tar ingen språk skade av lånord. De nordiske språka blei i mellomalderen utsatt for ei påvirkning fra tysk som må ha vært mye sterkare enn den engelskspråklige påvirkninga i dag. Det går knapt an å si en norsk setning uten å få med seg noen tyske lånord. (For ordens skyld, siste setning inneholder disse: *gå, knapp, an.)* Dette har ke hatt noen negativ innvirkning på det norske språket. En og annen supernasjonalistisk målmann irriterer seg vel fortsatt over de dansk-tyske anbehetelse-orda, men den påstanden at de skal være til skade for språket vårt er like godt underbygd som påstandar om at innvandring er skadelig for en såkalt norsk eller nordisk rase.

For det andre: Norge er et livskraftig språksamfunn som ikke på noe vis står i fare for å drukne i et engelsk språkhav. Personlig er jeg mye mindre opptatt av den påståtte trusselen fra engelsk enn jeg er av den trusselen som norsk er overfor våre egne samisk- og kvensk- og romanesspråklige minoritetar.

Ser så jeg ingen problem med den engelske påvirkninga på norsk? Jo, ett og annet kan vel jeg også ane, men det skal jeg komme tilbake til.

Et tankeeksperiment

For å sette problema våre i det rette lyset, skal jeg be dere være med på et lite tankeeksperiment. Tenk dere følgande situasjon:

Du bor på et lite norsk tettsted. Målvik, med 1 000 – 2 000 innbyggerar. Morsmålet ditt er norsk, et språk som også familien din og de nærmaste naboane dine snakkar. Viss du går et par hundre meter nedover vegen, hører du bare finsk rundt deg, og etter enda et par hundre meter snakkar alle russisk. Skulle du nå ønske å snakke med de finsk- og russisktalande sambygdingane dine, så tyr du til engelsk, som er lingua franca i denne delen av landet.

La meg forresten legge til at i dette språklige eldoradoet, der de 100 språk blomstrar, der er verken norsk, finsk, russisk el. engelsk særlig mye bruk som skriftspråk. Det offisielle språket i Norge er nemlig japansk, som er brukt på alle gateskilt og butikkskilt.

Læraren din, herr Sprachbucht, hadde forresten akkurat kommi flyttandes til Målvik fra en annen del av landet, og han kunne bare snakke to språk: (1) tysk, som var morsmålet hans, og (2) japansk, det offisielle språket.

Når du begynte på skolen, kunne du naturligvis snakke morsmålet ditt, altså norsk, men også en god del engelsk, det lokale lingua francaet, som du hadde lært mens du lekte med Pekka Kielilahti, den finske kameraten din neri vegen. Men

læraren din, han snakka bare japansk til de 62 elevane i klassen fra og med første skoletimen.

Her har jeg skildra en hypotetisk situasjon, men viss vi byttar ut norsk, finsk, russisk, engelsk og tysk med forskjellige afrikanske språk og vi byttar ut japansk med engelsk, fransk, portugisisk eller spansk, så er ke situasjonen hypotetisk lenger – da er det ei skildring av de faktiske forholda i tusenvis av afrikanske landsbyar, enkelte steder kan forholda være enda mer kompliserte. Jeg har sjøl bodd et år i en kamerunsk landsby, Galim, der denne beskrivelsen passar perfekt.

Kanskje noe overraskandes at jeg gir meg til å skape ei så atypisk norsk bygd som Målvik. Men vitsen er nettopp å understreke de idylliske forholda i Norge. Vi vokser nesten alle opp i bygder og byar der morsmålet vårt, norsk, er fullstendig dominerandes. Alle aviser er på norsk, alle skilt er på norsk, bortsett fra noen reklameskilt og butikknavn i Målvik City (det lokale forretningssenteret), hele bygda snakkar norsk, vi lærer norsk på skolen. Engelsk kommer i tillegg som et fremmendspråk etter noen år, men ellers lever vi i samfunn der den språklige variasjonen er minimal. Dialektvariasjonen i norsk er så liten at den er helt uinteressant i denne sammenhengen.

Det norske språket er ke trua, når vi ser bort fra trusselen fra minkande ozonlag, forurensing, forsvinnande junglar, atomkraftverk osv. – men i dén sammenhengen er alle språk i samme båt. Det norske språket lever i beste velgående, og hører hjemme blant de tretti-førti-femti mest livskraftige av verdens rundt 5 000 språk. Språket vårt er offisielt språk i Norge, det brukas i omkring 160 dagsaviser, i radio og fjernsyn, det selles hvert år norske bøkar for godt over 2 milliarder kroner.

Jeg bodde en gang et år i det engelsktalande Canada. Der møtte jeg mennesker som var overbevist om at engelsken var trua, og at om noen år ville alt foregå på fransk. Åffer trudde de det? Jo, når de var i butikken og handla, hendte det stadig at de så hermetikkboksar med fransk tekst. Her bodde de i et engelsktalandes samfunn, og så måtte de ha bryet med å vri hermetikkboksane rundt for å finne sitt eget språk.

Tyggegummi og koe

Naturligvis ser og hører jeg også en del engelsk rundt omkring i landet vårt, og det hender faktisk ganske ofte at jeg også irriterer meg over det. Men ved nærmare omtanke har jeg kommi til at det er en irritasjon av samme kategori som når jeg irriterer meg over at det fryktelige Oslo-ordet *tyggegummi* ser ut til å fortrenge det gode gamle ordet *koe* hjemme i mitt kjære Porsgrunn. Det er en irritasjon som bonnar i irrasjonell konservatisme, irrasjonell motvilje mot alt som er annerledes enn det var når jeg var guttunge og mora mi skurte golvene med sunlikt-såpe og faren min bad vårs gå hurriupp i senga.

Fordeler og ulemper

Men nå vil jeg se litt nærmere på eventuelle fordeler og ulemper ved de engelske lånorda. Da kan det passe å byne med et utdrag av et intervju med professor Magne Rommetveit fra Norsk leksikografisk institutt ved Universitetet i Oslo. Intervjuet stod i mållagsbladet «Norsk Tidend» nr. 3/1989, som kom ut i juni.

Språkrøkt

Magne Rommetveit har dei siste åra lagt ned eit stort arbeid i å finne norske synonym til mange av dei engelske lånorda som har fløymt innover landet. Han har i andre intervju sagt at han ser på invasjonen av anglo-amerikansk språk som det største trugsmålet mot norsk. Når han blir spurd om kvifor ord frå desse språka er så mykje verre enn greske og latinske ord, ler han og seier at han visste at han kom til å få spørsmål om det òg.

– Engelsk har ein bokstavuttale som kan skifta frå ord til ord. Får vi inn dette uttalesystemet i norsk, vil det føre til store vanskar i morsmålsopplæringa.

– Eg treng vel heller ikkje minne om at norsk mål er prioritert i synonymordboka mi. Latinske og greske lånord er med, men etter dei mest råkande norske uttrykka.

– *Kva med an-be-het-else-orda, dei samsvarer meir med norsk skrivemåte?*

– No *kan* ein bruke somme av desse orda på nynorsk. Men problemet er at dei dreg med seg den dansk-tyske kansellistilen og tek livet av fargerike og råkande norske seiemåtar. Vi får ein sløvande og innhaldsfattig klisjebruk. I føreordet til Nynorsk ordbok som Matias Skard gav ut i 1912, skreiv han at landsmålet skulle ha same retten som andre til «aa auka si eiga» av internasjonale kulturord, men om dei dansk-tyske arveorda skreiv han: «Dei opnar ikkje nokor dør lenger ut i kulturverdi enn til Danmark.»

Sjøl synes jeg motarbeidinga av de dansk-tyske lånorda er et slags forsøk på historieforfalsking, men den saka får ligge her.

Viss vi i det hele tatt er enige med skolemannen Matias Skard (1846–1927) i at lånorda *kan* åpne dørar ut i kulturverda, bør vi ikke være så fiendtlig innstilte overfor de engelske lånorda. Engelsk er morsmålet til over 400 millioner mennesker, og minst like mange har det som sitt andrespråk. Det er offisielt språk, aleine eller ved sida av andre, i over 70 land. Engelsk har i dag en posisjon som verken gresk, latin, arabisk, kinesisk, sanskrit, tysk, fransk eller spansk noen gang har hatt. La meg bare nevne at på språket pasjto, som blir snakka i Pakistan og Afghanistan, heter «vitenskap» *sayens* og «lederskap» *lidership.* På det østafrikanske språket swahili heter «skvettskjerm» *madigadi*. I det frankofone Kamerun fins flere språk der «baguette» kalles *bred. I* språket samoisk i Stillehavet heter «avis» *niusipepa.* Både på russisk og serbokroatisk heter «datamaskin» *kompjuter.* Her kjenner vi igjen de engelske orda *science, leadership, mudguard, bread, newspaper* og *computer.* Dette er noen få og tilfeldig valte eksempler.

På bakgrunn av dette er det både naturlig og ønskelig at vi opptar en del engelske ord i norsk. Å studere norsk språkhistorie er som å borre seg nedover i geologiske eller arkeologiske avleiringar. Vi kan se hvilke språk som til forskjellige tider har rådd grunnen i verden rundt vårs. Blant de eldste lånorda er de keltiske *jern* og *embete.* Nesten like gamle er de latinske *kjerre* og *mynt.* Seinare kommer greske ord som *prest* og *kjerke,* franske ord som *kjær* og *eventyr* (våre kjære folkeeventyr, som det heter), tyske ord som *skinke* og *språk,* arabiske som *siffer* og *alkove,* og sist men ikke minst, engelske som: *kjeks* (<cakes), *skeise/skøyte [v.,* adj.] (<skates <nederl. schaats), *streik (*<strike), *skvær* [adj.], *skvære* [v.] (<square), *trål (<trawl), låre* (<lower), *hive* (<heave).

En gang i framtida, når det angloamerikanske verdenshegemoniet for lengst har tatt slutt, kan språkforskerane finne igjen de engelske orda som ei avleiring blant mange andre.

Språkdød

Men, vil kanskje noen si, vil ikke ei sånn helt ukritisk holdning til de engelske lånorda i sin ytterste konsekvens føre til det synet at det beste hadde vært om vi hele gjengen like godt slutta å snakke norsk og gikk over til engelsk i morra den dag? Eller sagt på en annen måte: bør vi ikke demme opp for de engelske lånorda før vi har glidd helt over i engelsk?

Dette er helt andre og fullstendig uinteressante og urealistiske spørsmål. For å rydde av vegen enhver mistanke, så la meg understreke at jeg faktisk er svært glad i det norske språket. Men jeg er ikke bare glad i det, jeg har også ei veldig sterk tru på det. Vi hørte i stad at Magne Rommetveit «ser på invasjonen av anglo-amerikansk språk som det største trugsmålet mot norsk.» Her mener jeg Rommetveit tar feil. Det er ingen ting ved språksituasjonen i Norge i dag som gir det aller minste holdepunkt for den forestillinga at det norske språket er trua. Jeg går ut fra at det å si at det norske språket er trua, det er det samme som å si at det norske språket er utsatt for ei påvirkning som er så sterk at viss vi ikke passar på, så kan hele språkets framtid være usikker. Mao., det norske språket kan dø, det kan drukne i det engelske språkhavet.

Det enaste vi kan si er at det norske språket endrar seg, men det har både norske og andre språk bestandig gjort. Alle aspekter ved menneskenes kultur er under evig og uunngåelig endring, og det representerer ikke noen trussel mot noe som helst. Grunnane til endringane er mange, men som et sentralt og positivt element står nettopp påvirkninga mellom kulturar.

Et språk dør ikke uten videre. Viss vi studerer historia, ser vi at språkdød i moderne tid har skjedd under helt andre og atskillig mer dramatiske forhold enn de som rår i Norge i dag. I Irland har irsk nesten bukka fullstendig under for engelsken, men det måtte en hungersnød til, The Great Famine (1846–48), som tok livet av en million og fikk nesten tre millioner til å emigrere. (Irland hadde 8,3 mill. innbyggerar i 1845, 5,1 mill. i 1881 og 4,4 i 1911.) Alt dette gikk spesielt hardt utover de

fattige irskspråklige delene av befolkninga. I tillegg hadde engelsk lenge vært det enaste offisielle språket, og det enaste språket som blei brukt i skolar og kjerker.

Et interessant eksempel som viser styrken i det norske språksamfunnet fant jeg i nr. 4/1989 av mållagsbladet «Norsk Tidend», som kom ut i begynnelsen av september. Der var det et langt intervju med tittelen «Draumen om Amerika» med kulturfilosof og Amerika-ekspert Steinar Bryn, som bl.a. sier:

> Og vi finn mykje samanblanding mellom norsk og engelsk i reklamen. Mange lagar til og med engelske ord og uttrykk som anten ikkje fins i engelsk, eller som vekkjer svært negative assosiasjonar hjå amerikanarar. Du finn ikkje matbuer i USA som annonserer med *fast food. Fastfood* er det same som søppelmat i USA. Likeins er uttrykk som *Hairport* og *Eat & Drive* heilt meiningslause for ein amerikanar. Og kva er ein *Girl's Clothing Pub?* Det må jo vere ein stad der jenter drikk klede. Det skal liksom vere friskt, men det er berre dumt.

For eiga regning kan jeg legge til at engelskmennar og amerikanerar ikke vet å *soft ice* er for noe. Som sagt, jeg mener vi her har en demonstrasjon av styrken i det norske språksamfunnet. Vi brukar engelske språkelementer og bygger opp nye uttrykk etter vårt eget «behov». En må gjerne le av det fordi det ser dumt eller rart eller meningsløst for amerikanerar på gjennomreise, men en må heller ikke la være å nevne at ingen gammal greker ville forstå å en *telefon* eller en *telegraf* var, enda begge deler er tvers igjennom gresk. Disse orda er laga i ny tid av greske elementer – et fenomen som er helt parallelt med *soft ice* av engelske elementer.

Er alt ålreit?

Men fins det så etter mi oppfatning ingen negative sider ved denne påståtte flommen av engelske ord og uttrykk? Joda, etter at jeg mener å ha rydda av vegen alle de store og dramatiske sidene ved lånordspørsmålet, blir vi ståandes igjen med noen små og snille saker som jeg er helt sikker på at vi kan ha kontroll med. Jeg vil nevne to ting.

Noen små problemer

For det første: en utstrakt bruk av engelske lånord skaper problemer for folk som kan lite eller ingen engelsk, og det er fortsatt ganske mange. Dette problemet har to sider:

1. Det er svært ubehagelig for folk som ikke er engelskkyndige å møte f.eks. butikkar og varer med navn som de ikke aner åssen skal uttalas. Viss folk absolutt ønskar å bruke engelske navn, så bør de holde seg til navn som kan uttalas bortimot rektig av alle.

2. Ikke bare er det problem med uttalen, men naturligvis også med forståelsen. Mange av vårs hugsar sikkert den dagligvarekjeden i Oslo-området som nylig lanserte noe de kalte *discount.* Dessverre skjønte verken kundar eller betjening å det betydde. Firmaet fant snart ut at de måtte gi opp hele discounten, for det det faktisk så ut til at det hadde ført til *nedgang i* salget. Nå er slagordet dems *mer for pengene.*

Men bruken av engelske ord er bare en del av et mer omfattandes problem. Kjærligheta til utenlandske ord er stor, og ikke bare engelske ord er utsatt for den. Det er snart ingen som har *gikt* lenger i dette landet, nå hører en bare om *reumatisme.* Snart heter det *vel psyxis* istedenfor *forkjølelse.* Ingen skal få overbevist meg om at *anestesi, psoriasis, rekonvalesens* eller *legitimasjon* er mer vellykka tilskudd til det norske vokabularet enn *knowhow, offshore, harddisk* eller *lockout.* Snarare tvert imot.

Enda noen problemer

For det andre, la meg gjenta noe Magne Rommetveit sa i sitatet jeg leste opp: «Engelsk har ein bokstavuttale som kan skifta frå ord til ord. Får vi inn dette uttalesystemet i norsk, vil det føre til store vanskar i morsmålsopplæringa.»

Som kjent er engelsk rettskriving et kaos. De har aldri unt seg et språkakademi, ei språknemnd eller et språkråd til å rydde opp i ei århundrelang blanding av historiske skrivemåtar, galne etymologiar og mange porsjonar jåleri. Viss vi skal få inn engelske lånord med engelsk skrivemåte, vil det føre til store problemer i lese- og skriveopplæringa her til lands.

Men det er ke nødvendigvis et argument mot engelske lånord. Vi har lang tradisjon her til lands med å fornorske skrivemåten av fremmendord. Vi skriver endinga *-sjon* i *misjon, nasjon* og *fusjon* med *sj* istf. med hhv. *ssi* (mission), *ti* (nation) og *si* (fusion) og vi skriver *sjåfør* rett fram, til tross for ordets franske opphav. Det er ingen grunn til å slutte med ei sånn ortografisk tilpassing til norsk. Vi har jo kommi i gang med den jobben, jf. *streik* (<strike), *skvær* [adj.], *skvære* [v.] (<square), *trål* (<trawl), *låre* (<lower), *hive* (<heave), *gir* (<gear), *tøff* (<tough), *røff* (<rough), *intervju* (<interview), *teip* (<tape), *vaier* (<wire). Men det er skuffandes å se å lite Norsk språkråd gjør på dette området. De er opptatt av å finne på norske avløsarord for en del engelske ord som er på veg inn, men de gjør etter mi oppfatning altfor lite med de lånorda som for lengst har kommi inn, og som ingen får ut igjen, samme å mye de anstrenger seg. Kunne det ikke være på tide å gjøre noe med skrivemåten av f.eks. *choke, lighter, bacon, design, service og lockout?* Mine forslag er *sjåk, laiter, beiken, disain, sørvis og lokkaut.*

Trenger vi lånord?

Før jeg avsluttar dette foredraget, vil jeg stille et par nye spørsmål. Først dette:

– Trenger vi å låne ord fra andre språk?

Svaret er et utvetydig *nei.* Alle språk har det materiale som trengs for å danne nye ord når behovet oppstår. Det var ikke nødvendig å låne ord som *elektrisitet, radio, seminar, universitet* eller *gymnastikk,* og heller ikke *cowboy* (kobboy?), *gangster* eller *intervju. Vi* kunne gjerne ha laga fullnorske ord isteden. (Men at det har sine fordeler å låne en del av disse orda, skal en ikke se bort ifra. Mange av de utgjør en del av en felles europeisk kulturarv som gjør det lettare å lære og forstå andre språk.)

Viktig er det naturligvis også å understreke at når vi i våre dager låner mange ord fra engelsk, er det ikke for det engelsk er et rikare eller bedre språk enn norsk. La vårs se på den utbredte oppfatninga at engelsk skal ha et så stort ordforråd. Dette kan det stillas mange spørsmålstegn ved. Å mener vi egentlig med ordforrådet i et språk? Det er vel lett å ty til det forenkla svaret at det er alle de orda som en finner i de største ordbøkane for vedkommande språk. Viss vi godtar denne definisjonen, fører vel det til at engelsk vinner, for de største engelske ordbøkane er vel større enn de største norske.

Men dette er for enkelt. Saka er bare den at engelskmennane og amerikanerane har vært flinkare til å raske sammen alle de orda de har finni i ett eller annet skrift utgitt en eller annen gang ett eller annet sted. Jeg finner ingen grunn til å godta annet som et mål på et språks ordforråd enn det gjennomsnittlige ordforrådet hos engelsktalande individer. Med den definisjonen er jeg overbevist om at de fleste språk kommer ganske likt ut.

Grunnen til at engelsk har ei dominerande stilling i verden i dag har naturligvis ingen ting å gjøre med særskilte egenskapar ved det engelske språket. For å si det litt enkelt, har det bare å gjøre med den dominerande økonomiske og eventuelt militære stillinga de anglo-amerikansk statane har på jorda. Helt parallelt med at vi kan takke den romerske hæren for at vi har fått så mange latinske lånord, eller hanseatane for alle de tyske lånorda.

Men åffer låner vi?

Men åffer låner vi så mange ord fra andre språk viss det ikke er nødvendig? Det er mulig forklaringa er enkel. Kanskje forklaringa er ei blanding av mindreverdskompleks og jåleri: Vi lar vårs imponere av det utenlandske. Kanskje forklaringa er dovenskap: Vi gidder ikke lage våre egne ord.

Men jeg tør ikke komme med sånne lettvinte teoriar. Vi kommer ikke fra det faktum at folk har lånt ord fra hverandre til alle tider, akkurat som de har tatt etter hverandres skikkar og tilegna seg hverandres kunnskapar. Å fordømme opptaket av lånord fra andre språk ville være som å fordømme alle folkeslag som har levd til alle tider.

LARS S. VIKØR:

LSS framfor nittiåra

Fra Språklig Samling nr. 3–4/1991

Denne tittelen er litt nostalgisk. Han minner om at eg for ti år sidan skreiv ein «programartikkel» i dette bladet som heitte «LSS framfor åttiåra». Eg var nettopp valt til leiar og fann det rett å legge fram dei hovudlinene eg ville leie laget etter. Artikkelen bygde på eit foredrag eg hadde halde på det landsmøtet som valte meg. Eg oppsummerte det heile punktvis til slutt, og desse punkta siterer eg her in extenso. Du som les, ta fram att Rolf Theil Endresens grandiose opus i førre nummer, skum dei første og siste sidene der (s. 18–20 og s. 38), og hald så fram her. Det er Endresens vyar dette skal handle om, så det er greitt å ha dei i bakhovudet. Men først, tilbake til 1981:

Vi [LSS] bør:

- erkjenne at delinga i to målformer, bokmål og nynorsk, kjem til å vare i den framtida vi kan ha von om å påverke, og legge «samlenormaltenkinga» på hylla,
- med utgangspunkt i denne erkjenninga stimulere tilnærmingstendensar i begge målformene med grunnlag i eit verdisyn som eg vil kalle «folkemålssynet»,
- diskutere oss fram til kva dette folkemålssynet vil måtte innebere i praktisk normering og språkbruk i begge målformene når det blir avvege mot andre legitime omsyn,
- kjempe aktivt for det synet at bokmål og nynorsk gjensidig kan vere ressursar for kvarandre i eit folkeleg språkrøktsarbeid og motverke fordommar og språkpolitisk krampe innanfor begge dei to språkbrukargruppene,
- støtte aktivt opp om jamstillinga for nynorsk,
- gi prinsipiell og aktiv støtte til dialektreisinga også i framtida,
- med andre ord legge mindre vekt på det fjerne endemålet og meir på dei næraste stega på vegen framover.

Ingen kan rømme unna historias dom, og når Endresen no avseier *sin* dom over åttiårs-LSS, har han i og for seg ein lett jobb – for det vart jo ingen suksess. Som organisasjon står vi truleg svakare no enn i 1981. Likevel: For meg står punkta ovanfor som essensen av det LSS bør stå for, også no i nittiåra. Det manglar eit eksplisitt punkt om å kjempe for det radikale bokmålet, men det ligg jo implisitt i formuleringane ovanfor. Det er rett og slett ein slik politikk vi treng ein organisasjon som LSS til å fremme – fordi ingen annen gjer det.

Men Endresen har rett i at ein grunnleggande debatt om kva vi vil med laget er heilt nødvendig, og sett i det perspektivet kan eit såpass provoserande utspel som det han har komme med vere nyttig. Eg sluttar meg heilt til leiaren hans i siste nummeret, og håpar at flest muleg andre medlemmer ytrar meininga si, i bladet, til styret, eller på landsmøtet som skal haldas i haust. Til dei som reagerer sterkt negativt: Usemje i uavklarte spørsmål bør komme fram gjennom debatt, ikkje gjennom utmeldingar.

Eg skal samle meg om tre hovudemne: sjølve begrepet samnorsk, det prinsipielle grunnlaget for rettskrivingspolitikken vår, og den praktiske politikken vi sto for i åttiåra (defensorat). Men ein del avstikkarar kan det vel bli –.

Trass i gammal kjennskap og vennskap bruker eg her forma Endresen og ikkje Rolf, slik at ingen skal tru at folk må vere på fornamn med kvarandre for å delta i debatten.

Kva er samnorsk?

Samnorsk var opphavleg eit adjektiv: «et samnorsk sprog, vokset op av de levende talemaal, byernes som bygdernes», som Moltke Moe sa. Slik kan ordet framleis brukas – ikkje som namn på eit konkret språk, men som eigenskap ved eit potensielt språk, eit trekk som er med på å definere språket. Det er også slik dei aller fleste samnorskfolk har brukt denne termen: eit framtidig språk som er resultatet av ei «gjensidig tilnærming mellom bokmål og nynorsk», som det sto i den opphavlege formålsparagrafen til LSS. Alternativt kan det brukas som adjektiv om dei trekka som er sams for alt norsk språk i dag.

Det var riksmålsfolka som tok til å bruke samnorsk som eit namn på ei konkret målform, nemleg det radikale bokmålet som var i bruk i skolebøkene i den første tida etter krigen. LSS har aldri sett på dette som samnorsk, og det er karakteristisk at laget aldri brukte nemninga «samnorsk» om framlegget til samlenormal som vi gav ut i 1966.

Endresens «normal» er såleis heller ikkje samnorsk ut ifrå noen fornuftig definisjon av ordet. Den er ikkje eit resultat av ei «gjensidig tilnærming mellom bokmål og nynorsk», og heller ikkje «vokset op av de levende talemaal», verken «byernes» eller «bygdernes». Kven som helst av LSS sine medlemmer – eller kven som helst elles – kan sette seg ned og lage ein «normal» av tilfang frå bokmål og nynorsk – det blir ikkje «samnorsk» av den grunn. Endresen har derfor ikkje «bevist» at det «går an i dag» å smelte saman bokmål og nynorsk, som han skriv i leiaren i nr. 2–1990. Det beviset har vi først den dagen eit slikt språk har fått liv som bruksspråk. Dette er det viktig å slå fast før ein begynner å diskutere utkastet hans nærare – så ingen skal tru at dei må godta dette utkastet eller noe i likheit med det for å vere «gode samnorskfolk».

Slik sett er det eit kunstig problem Endresen stiller når han spør om «vi skal overlate samnorsken til kommande slekter». Samnorsken, den konkrete språkfor-

ma som blir resultat av den språklege samanveksinga, hører pr. definisjon til «kommande slekter».

Språk vs. normal

Det er viktig her å skilje mellom ein *språknormal* og eit *språk* eller ei *språkform*.

Språket er det verkelege bruksspråket – det vi hører og les, snakkar og skriv, eller rettare: den kompetansen vi har lagra i hjernen som styrer produksjonen av alle ytringar og tekster. Det språket vi har tileigna oss på denne måten, slik at det er «gått oss i blodet», seier vi at vi har *internalisert* – eit ord eg kjem til å måtte bruke av og til i denne artikkelen.

Ein *språknormal* er eit formelt fastsett regelsett for kva som er korrekt og gale i språket, eigentleg eit ønskemål hos ein normerande instans om korleis språket skal vere – men samtidig eit styringsmiddel for den same instansen over bruken og utviklinga av språket. Det kan vere meir eller mindre effektivt, avhengig av ei lang rekke faktorar.

Arne Torp har misforstått meg på det punktet på s. 17 i det same nummeret av *Språklig Samling*. Det gjeld ein gammal diskusjon mellom Eric Papazian og meg (i nr. 1 og 2–1986) om riksmål skal reknas som ein undervarietet av bokmål eller ein sjølvstendig varietet. Eg meinte det første, Papazian det siste. Torp skriv: «Personlig må eg nok seie at eg synest Papazians syn i alle fall er det som gir den klaraste avgrensinga. 'Hvor mye mer enn den offisielle normalen skal «bokmål» i vid forstand omfatte?' spør Papazian […], og svaret på dette spørsmålet er vel ikkje så opplagt.»

Mistydinga ligg i at Torp nettopp ikkje dreg inn skiljet mellom språk og normal. Eit språk kan pr. definisjon ikkje avgrensas klart. Mellom det som udiskutabelt er ein del av språket og det som udiskutabelt ikkje hører med, ligg det alltid ei gråsone. Den er aldri identisk hos ulike språkbrukarar, og det er aldri konstant over tid, heller ikkje hos den enkelte språkbrukaren. Det gjeld mest talemål, men også skriftspråk. I den augneblinken ein prøver seg med ei «klar avgrensing», er det normering ein driv med, og resultatet av det er pr. definisjon alltid ein normal og ikkje eit språk (ein språkvarietet). Normalen fins berre i ordlister og grammatikkar, ingen andre stader. Sjå elles svaret mitt til Papazian i nr. 2–1986 s. 19 for ei meir konkret drøfting.

Dette er relevant også for det vi drøftar her. Dei eksisterande normalane hører til eksisterande språkvarietetar – dei er styrande faktorar som over tid blir påverka av språkbruken fordi normeringsinstansane aksepterer slik påverknad. Riksmålsnormalen er eit uttrykk for ei bestemt gruppes ønskemål om korleis bokmålet skal vere (at dei tradisjonelt har avvist sjølve termen bokmål er likegyldig i denne samanhengen) – og sidan denne gruppa har hatt mye samfunnsmakt, har normalen også fungert som eit styringsmiddel og ei påverknadskraft. Samlenormalen til LSS representerer ei anna gruppes ønskemål, med tiknyting til to (ukodifiserte) bruks-

språksvarietetar, nemleg radikalt bokmål og radikal nynorsk. Den har ikkje fungert som styringsmiddel pga. samfunnsmessig avmakt hos den gruppa som sto bak.

Endresens «normal» har inga slik tilknyting til ein bruksspråksvarietet. Også av den grunn kan han ikkje kallas samnorsk, sidan denne termen jo må bety eit (rett nok framtidig) bruksspråk og den normalen som knyter seg til det bruksspråket og styrer det. Han kan ikkje kallas noe anna enn ein skriftleg idiolekt (språkvarietet knytt til ein enkeltperson). Noe anna namn enn «Endresen-normalen» eller «Endresennorsk» kan han dermed strengt tatt ikkje få, jf. Aasen-normalen og Holm-norsken – begge to idiolektar innanfor nynorsken. (Aasen-normalen vart jo utgangspunktet for eit nynorsk bruksspråk, men ikkje identisk med dette bruksspråket. På same måten kan Endresen-normalen i prinsippet bli utgangspunktet for eit samnorsk skriftspråk – viss han blir internalisert og tatt i bruk av større grupper og utviklar seg til eit reelt bruksspråk med dei eigenskapane som er blitt tillagt framtidsmålet samnorsk. Til det trengs samfunnsmakt eller ei sosial rørsle som kjempar seg til slik makt, m.a. ved å bygge opp ein skriftspråkleg infrastruktur eller litterær institusjon i Idar Steganes terminologi.)

Samanskruing eller samanveksing?

Endresen er misnøgd med at LSS har gjømt bort samnorsktermen dei siste åra. Det har vi strengt tatt ikkje gjort. I heftet *Å skrive radikalt bokmål* (1986) skriv vi m.a. på side 8:

> Ordet «samnorsk» blir altså ikke brukt her [i formålsparagrafen i prinsipprogrammet. LSV]. Dette ordet er svært tvetydig, og det er grunnen til at vi mener en bør være forsiktig med å bruke det. […] Etter krigen fikk samnorsk i manges ører betydningen «et kunstprodukt, resultatet av ei kunstig sammenskruing av bokmål og nynorsk». […] Ordet blei […] et reint skjellsord, og det fungerer den dag i dag som skjellsord til og med for mange som står fjernt fra riksmålsbevegelsen, og som kanskje er enige med oss i at skriftspråket bør bygge på folkelig talemål. Det er fordi dette samnorskbegrepet har en så sterk biklang av «teknokratisk kunstprodukt».
>
> Et slikt samnorsk-begrep ønsker vi ikke å representere. Vi vil altså ikke «skru» målformene sammen gjennom forserte språkreformer. Men vi er også motstandere av å reise vasstette skott mellom dem. […] Vi ønsker å gi folk høve til å gjenspeile talemålskjensla si i skrift, og til å leve seg inn i begge skriftspråkstradisjonene og la dem gjensidig befrukte hverandre. En slik politikk vil etter vårt syn i praksis fremme ei langsiktig sammenvoksing av bokmål og nynorsk til et felles framtidig norsk skriftspråk. Hvor enhetlig det blir, må framtida avgjøre.

Som ein ser, har vi ikkje lagt skjul på samnorskbegrepet, men vi har heller ikkje brukt det som fane. Vi har problematisert det og prøvd å vise fram innhaldet på flaska, slik at folk kunne ta stilling til det og ikkje til etiketten – som vi meinte var ubrukeleg utan ein slik varedeklarasjon. No har Endresen tvert imot sine eigne intensjonar faktisk prestert å gjere samnorskbegrepet meir ubrukeleg for LSS enn det noen gong før har vore – ved å gi det ei heilt ny betydning i tillegg til dei tradisjonelle og prøve å assosiere LSS med denne nye betydninga.

Eg er ikkje det minste i tvil om at dei vanskane LSS har med å nå ut jamvel til reelle språkpolitiske meiningsfellar framfor alt kjem av dei teknokratiske tradisjonane i samnorskpolitikken. Og da ikkje ein gong LSS sine eigne tradisjonar, men arven frå den overdrivne planleggingsoptimismen frå trettiåra til femtiåra. Når Endresen no snur opp ned på alt laget har gjort dei siste tjue åra (og før det også, eigentleg) og står fram ikkje berre som teknokrat, men som superteknokrat, så kan det berre spikre fast dei verste fordommane hos alle som ikkje positivt veit kva laget eigentleg står for, og det er no nesten alle.

No seier Endresen at det er nødvendig å sette seg ideelle mål, og det er det sjølvsagt. Men vegen framover, prosessen, er viktigare enn målet, for det er vegen vi skal gå. Målet bør vere abstrakt, fordi det kan endre seg ettersom vi går, og det er meininga at det skal kunne det. Eg er einig med Ottar Brox, som er ny leiar av prosjektet Alternativ framtid, når det i eit intervju med han i Arbeiderbladet 6. juli står: «Brox håper å få lagt nye premisser for aktuell praktisk politikk. Det er viktigere enn å pensle ut detaljer i framtidige idealsamfunn. […] For framtidsforskningen har hatt en tendens til å se selve utopia ute i horisonten. Det er de positive samfunnsmodellene – det gode og harmoniske liv – man har forsøkt å konstruere, for så å tenke på virkemidler i etterhånd.» Dette er synspunkt som er svært relevante for LSS, som jo òg er eit slags «alternativ framtid»-prosjekt.

Altså: Vegen er viktigare enn målet. Endresen har gitt uttrykk for skepsis mot namnet Språklig Samling. Han vil gjerne at laget skal heite Samnorsklaget. Sjølv meiner eg at Språklig Samling er eit godt namn nettopp fordi det fokuserer på prosessen i staden for det hypotetiske produktet.

For å vite kva retning vi vil vegen skal gå i, må vi rett nok ha ein viss idé, eller rettare visse ideal om kva målet skal vere. Men det er heilt bakvendt å låse desse ideala fast som ein «normal». Spørsmålet er delvis kva slags språksamfunn vi vil ha, kva funksjon vi meiner skriftspråket skal ha, kva slags prinsipp vi meiner det bør normeras etter. Og så får vi ta dei skritta vi kan for å styrke dei verdiane vi vil fremme. Det er faktisk det einaste alternativet til full stagnasjon. Å diskutere som om det ikkje var slik, er det same som å velje stagnasjonen.

Samlenormalen og prinsippa for den

Eg har vel hatt eit litt tvetydig forhold til den samlenormalen vi gjorde framlegg til i 1966. Eg var med på siste fase av utforminga den gongen, men fann seinare (1976, ordskifte med Magne Aksnes i *Språklig Samling*) å måtte ta avstand frå han. Ut

ifrå det synet eg da hadde, meinte eg han var for sterkt prega av ein teknokratisk samansmeltingsideologi og tok for lite omsyn til dialektane. (Men éin ting har Endresen oppnådd hos meg i alle fall: Eg skal aldri kalle 1966-normalen teknokratisk meir.)

Sist på syttitalet antyda leiande LSS-folk at det burde lagas ein ny samlenormal som ikkje gjekk ut frå bokmål og nynorsk, men frå dialektane – i praksis ein oppdatert reprise på Ivar Aasens verk (Thomas Hoel i *Språklig Samling* nr. 2–1979, Thore Roksvold i etterordet til *Språklig samling på folkemåls grunn*). Mi meining da og forsåvidt enno var og er at det er å ta fatt i ein galen ende å begynne med ein samlenormal no. På den andre sida: Folk som ønskjer å overskride grensa mellom bokmål og nynorsk, eller eksperimentere med det, har vel ein viss rett til å vente støtte og praktisk rettleiing av nettopp LSS.

Viss vi skal satse på ein samlenormal som skal fungere som slik støtte og rettleiing, så vil eg her og no sette fram den påstanden at det uunngåeleg må bli noe som liknar sterkt på 1966-normalen. Han kan godt tåle ein revisjonsrunde, der ein tar omsyn til utviklingsdrag både i skriftleg og munnleg språkbruk på desse 25 åra – men sånn stort sett må det bli omtrent det same. Det vil seie at han må bygge på dei prinsippa vi la til grunn i sekstiåra: Han må omfatte eit utval av skriftformene i bokmål og nynorsk og ikkje innføre heilt nye former unntatt i reine særhøve, han må innehalde ein relativt stor grad av valfriheit, og han må vere eit kompromiss mellom ulike rettskrivingsprinsipp.

Nettopp fordi 1966-normalen og Endresen-normalen bygger på fundamentalt ulike, til dels motsette prinsipp, er Endresens detaljkritikk av samlenormalnemnda uinteressant. Av same grunn er ein tilsvarande filologisk detaljkritikk frå meg av hans eige utkast like uinteressant. Som intellektuell konstruksjon er Endresens normal imponerande nok: ei konsekvent og systematisk gjennomføring av ein overgripande språkpolitisk grunntanke. Som utgangspunkt for ein teoretisk diskusjon om språkplanlegging kan han vere godt eigna. Som språkpolitisk utspel er han verdilaus.

For ein språkplanleggar er det ei dødssynd å tru at eit etablert skriftspråk i eit industrialisert og gjennomalfabetisert samfunn kan behandlas som eit ikkje skriftfesta språk i eit land i den tredje verda. Endresen vil sannsynlegvis hevde at det slett ikkje er det han gjer, jf. s. 25 i førre nummer, der han demonstrerer kva han *kunne* ha gjort med norsk rettskriving om han hadde stått heilt fritt. Ja, han kunne ha skrive med lydskrift, eller for den del med arabiske bokstavar, som han og eg leika oss med som studentar i sekstiåra. Reint språkleg-strukturelt fungerer det sjølvsagt like perfekt som vanleg norsk rettskriving – berre ein tilpassar skriftsystemet, slik at t.d. alle vokalar i norsk kan skrivas.

I vår samanheng er dette uinteressant. Endresen baserer seg uansett på den ideen at skriftformer berre er ei meir eller mindre vilkårleg attgjeving av talemålsformer, som ein kan endre etter skjønn. Han tar ikkje inn over seg at skriftspråket hos størsteparten av det norske folket er internalisert nesten like sterkt som talemålet.

Denne undervurderinga av skriftspråksvanar og skriftspråkskjensler hos folk har vore lagnadstung for den tradisjonelle samnorskpolitikken.

Det var vel samnorskmannen Magne Schjødt som i femtiåra jamførte ein gradvis tilnærmingspolitikk med det å kutte halen av ein hund i små bitar i staden for å ta heile halen med ein gong. Dette bildet er besnærande, men falskt (som alle biologiske metaforar som blir brukt om språk). Språkkjensler og språkvanar endrar seg alltid over tid, det er barnelærdom for ein lingvist. Men dei endrar seg sjeldan eller aldri brått, og i alle fall ikkje på kommando. Ei språkplanlegging som har endring som mål, men som tar dette forholdet folk har til språket sitt på alvor – det er ei større utfordring enn Endresens kjekke: «Det er da bare sunt at håret stritter litt – da blåser flasset lettere bort.»

Er meininga berre å provosere og vise at ein er «dristig», da er det forsåvidt greitt nok å slå til så det monnar – og som eg sa til å begynne med, også det kan vere nyttig. Men Endresen viser ein merkeleg naivitet når han på s. 28 skriv at «jeg trur dem fleste godtar avvik fra sin eigen dialekt viss dem veit at systemet er ordentlig underbygd, å at det gjenspegler alminnelig norsk talemål». Avvik frå sin eigen dialekt godtar nok folk når dei er vant til dei og «veit» at slik skal det vere, men Endresen meiner vel at «dem fleste» også godtar avvik frå skriftspråksvanane sine viss dei først har hørt hans argument for dei. Kva slags erfaringar kan han ha som får han til å tru at andre enn lingvistar bryr seg med om systemet er «ordentlig underbygd og gjenspegler alminnelig norsk talemål»?

Endresens grunnleggande mistak frå eit språkplanleggingsteoretisk synspunkt er altså at han gjer språknormeringa til eit reint lingvistisk spørsmål og ser fullstendig bort frå dei samfunnsmessige rammevilkåra. Dermed hamnar han i det eg vil kalle språkteknokratisk romantikk. Og da er det ikkje rart at dei like idealistiske romantikarane i Norsk Målungdom har gjort han til ein «yndlingsmotstandar». Det gjeld vel kanskje andre vegen òg – i alle fall har bladet gitt eit sterkt inntrykk av det dei siste par åra. Faktisk er likheitstrekka mellom Endresen og NMU frå mitt synspunkt langt meir påfallande enn skilnadene, og dei går på at begge har kasta vrak på dei språksosiologiske innsiktene som i syttiåra var allmenngods både i LSS og Noregs Mållag, for ikkje å snakke om NMU. Dei insisterer altså på å diskutere språkformer og språkideologi i eit sosialt vakuum, og den politikken dei utviklar blir da deretter. For dei noverande NMU-arane sin del kan dette forklaras som eit generasjonsopprør – bort frå foreldregenerasjonen og tilbake til oldefars bokhylle. For Endresens del kan det kanskje ha noe å gjere med visse grunnleggande vitskaplege utgangspunkt (paradigme, som det heiter i vitskapsteorien) i den moderne lingvistikken. Både den einsidige vekta på det strukturelle samhøvet mellom skrift og tale og synet på talemålet som det eigentlege språket og skriftspråket som ei avspegling utan eiga normkraft kan tyde på at det ligg noe der. I det heile: Dei som leitar etter forklaringar på at samnorskveteranar som Endresen og eg no kolliderer såpass kraftig, kan nok finne ein del av svaret i dei ulike faglege føresetnadene våre:

Endresen har sin bakgrunn i teoretisk lingvistikk, eg i praktisk språkrøkt kombinert med språkplanleggingsteori. Vi ser språket frå ganske forskjellige utsiktspunkt.

Valfriheit

Så var det valfriheita. Endresen gjekk i 1988 (nr. 2, s. 12–13) inn for «basarnorsken», som han no kallar det. I dag er han mot all valfriheit, og innvarslar også her eit brot med alt LSS har stått for til no. Eg meiner *ikkje* at det er gale i seg sjølv; valfriheitsideologien frå syttitalet treng ei kritisk drøfting der det blir spurt om korleis valfriheita faktisk fungerer. Men Endresen opptrer som ein typisk nyomvendt: Han ser ut til å meine at valfriheit er noe ein har eller ikkje har, og som er enten bra eller dårleg. Når det ikkje er bra, må det vere dårleg. At det fins ulike grader og typar av valfriheit, som kunne fortene ein noe grundigare analyse, ser ikkje ut til å ha falle han inn – og heller ikkje at det kan vere ein samanheng mellom fenomena valfriheit og språkendring, og at valfriheit i normalen og valfriheit i språkbruken kan vere ulike ting og ha ulike effektar.

At valfriheita i dagens bokmål og nynorsk kan vere vanskeleg å meistre for dei fleste, kan eg vere med på. Eg trur det har mye å seie at denne valfriheita er stor og at ho er ganske ustrukturert – eit resultat av fleire store rettskrivingsendringar og ein lang serie ad hoc-vedtak som har lagra seg i ordlistene gjennom mange tiår. I tillegg har vi i skolen og språknormeringa ein ikkje liten grad av rettskrivingsfetisjisme: ei sterk opptattheit av detaljane i systemet. Samtidig som valfriheita er stor og uoversiktleg, blir grensene nidkjært vakta. Berre spesialistar eller spesialinteresserte kan vite akkurat kor desse grensene går.

Samtidig er det eit faktum at valfriheita for mange verkar og har verka frigjerande – når dei har blitt gjort merksam på ho og har sett ho i samanheng med sitt eige meir eller mindre nedtrampa talemål. Men mest frigjerande er det nok da at folk ser formene sine brukt av andre, særleg i trykt skrift, og ikkje berre finn dei i ordlistene. Eg har sett det som eit viktig mål for LSS å kjempe for å auke den reelle valfriheita for folk av slike grunnar, og det vil eg framleis stå for.

Ein ting er om valfriheita er bra eller ikkje. Noe anna er at ho er eit heilt nødvendig ledd i ein endringsprosess som skal gå demokratisk for seg, og ikkje fremmendgjere heile generasjonar for språket sitt. Når tilnærmingspolitikken førte til ei stor valfriheit, var det for ein stor del ufrivillig. Statsråd Knut Liestøl føregreip Endresen med 56 år da han i 1934 gav rettskrivingsnemnda i oppdrag både å fremme tilnærminga og redusere valfriheita. Det gjekk ikkje, og kunne heller ikkje gå. Endresen-normalen er så trong som han er *berre* fordi han er eit einmannsprodukt. Aasen-normalen vart trong og fast av same grunn – men valfriheita slo inn alt med nynorskbrukar nr. 2, A. O. Vinje. At 1966-normalen fekk stor valfriheit, har sjølvsagt same grunn: All språkendring føreset overgangsfasar med valfriheit, og ein normal som kjem til som eit kollektivt produkt etter ein demokratisk prosedyre må nødvendigvis innehalde valfriheit.

Også her synes eg Endresens avgjerande svakheit viser seg: det synet at skriftformer er nøytrale attgjevingar av talemålsformer, ikkje sjølvstendige språkformer internalisert som del av ein særeigen og sjølvstendig kode. Derfor kan han meine at vi kan skjere vekk valfrie skriftformer og sitte att med eit skriftspråk som kvalitativt er det same som dei vi hadde. Men dei litterære tradisjonane i Norge – der ikkje minst rettskrivingsvariasjonane er grunnlaget for ein rikdom av stilistiske verkemiddel, med sine tilknytingar til ulike dialektar, stilartar, forfattarar og tidsaldrar – vil ikkje tåle ei slik rasjonalisering utan å bli ganske mye fattigare. Her ser vi tydeleg svakheita ved det argumentet at ein trong normal er så mye enklare enn valfriheit: avstanden frå forenkling til forflating kan vere ubehageleg kort.

Altså: Ikkje all valfriheit skal forsvaras, men rettskrivings- og formvariasjon er ein del av norsk språkleg og litterær tradisjon som er like særmerkt – og verneverdig! – som dialektvariasjonen i talemålet. Ein samnorskpolitikk som neglisjerer dette kjem på line med det å ville einsrette norsk språk etter riksmåls- eller høgnorsknormene.

Ei sak for seg er det at innføringa av nye former aukar den formforvirringa som ein skulle komme til livs ved å innskrenke valfriheita – sidan folk framleis hugsar dei gamle formene og framleis ser dei rundt seg. Endresen meiner kanskje det er greitt å «ofre» ein generasjon eller to for at framtida kan få nyte den tronge normalen – men da må alt av verdi som er skrive til no omsettas til den nye normalen for at han skal verke etter si hensikt. Ei verkeleg innstramming føreset m.a.o. at normerarane får kontroll med den skriftspråklege «livsverda» folk har rundt seg. Det er der folk møter den faktiske valfriheita og variasjonen, ikkje i ordlistene. Eventuelt må ein stramme inn innanfor dei noverande normalane, og helst velje dei formene folk ser mest rundt seg. Kva slags former det er, treng eg vel ikkje spesifisere. Resultatet av dette (om det lèt seg gjennomføre, noe det heldigvis ikkje gjer verken på den eine eller den andre måten) vil m.a. bli at folk mistar den fleksibiliteten i skriftspråkskompetansen som gjer at vi lettare les grannespråka våre enn svenskar og danskar – som er «innestengt» i sine tronge – om ikkje akkurat enkle – normalar. Kor «enkelt» det er å hanskas med «tronge normalar» i land som Frankrike og engelsktalande land, treng eg sjølvsagt ikkje utbrodere for Endresen. Men det kan minne om at enkelheit har med mye anna å gjere enn valfriheit eller ikkje valfriheit.

Enkelheit

Argumentet om enkelheit bruker Endresen fleire stader om normalframlegget sitt: «Samnorsk vil bli lettere å lære fordi det vil samsvare bedre med alminnelig norsk talemål, fordi det konsekvent bygger på dem enklaste systema, å fordi det vil fange opp dominerande utviklingstendenser i moderne norsk talemål.»

For han er «enkelheit» tydelegvis noe abstrakt: Det han synes ser enkelt ut, på papiret, det er enkelt. Han minner om gamle lndrebø (Gustav Ludvig) som hevda at i-målet var det enklaste av alle norske språksystem å lære for vanlege folk – motsett

filologar. Også han meinte at valfrihelt berre skapte forvirring: folk har ikkje tid til å «gjera seg til filologar og sitja og vega på grammatiske former», skreiv han. At det er nett det folk må gjere når dei må pugge i-mål, fall han ikkje inn. Han la i det heile aldri fram noe empirisk grunnlag for påstandane sine. Det kan Endresen naturleg nok heller ikkje gjere for sine. Sjølvsagt er normalen hans slett ikkje enkel for vanlege folk. Og det vil han aldri bli før Endresen har klart å få makta over så mye av forlag, trykkeri, aviser og etermedia at han får gjennomført normalen i det meste av norsk skriftproduksjon, slik at folk les han og får skriftbilda der innprenta i seg. Internalisering av skriftspråksformer er nemleg ikkje gjort ein gong for alle ved at ein reint intellektuelt «lærer» dei, det krev eit årelangt språkbad i eit etablert og fast skriftbilde. Dette er ein hovudgrunn til at radikale bokmålsformer kjennes så fremmende i skrift sjølv om dei fleste bruker dei i tale.

Språkendring er aldri enkelt, men ein samnorsk som skal vere *relativt* enkel må bygge mest muleg på folks tilvante skriftbilde.

Korleis komme på banen?

Endresen «siterer» meg slik på s. 19 i førre nummer:

> Det finnes dem i LSS som meiner at det konkrete arbeidet for samnorsk må vente til stemninga snur seg, å at den beste samnorskpolitikken i mellomtida er å støtte nynorsken, for viss det går tilbake med den, slik at bokmålet til slutt blir stående igjen aleine, har grunnlaget for samnorsk for all tid forsvinni. Jeg har sedd Lars S. Vikør uttrykke seg slik.

Eg har spurt han kor eg har sagt dette, og fått vite at det er frå eit privat brev han hadde fått sjå med løyve frå meg. Men det er altså ikkje ordrett, og eg vedkjenner meg berre siste delen: at ein mest muleg sterk nynorsk er føresetnaden for ei samnorskutvikling. Derfor bør alle samnorskfolk støtte nynorsken, og for meg som nynorskbrukar er det naturleg å legge ned hovudarbeidet mitt der (også fordi han har ein eigenverdi, sjølvsagt). Men eg har aldri sagt at LSS som organisasjon skal prioritere eit arbeid som vi har ein mye sterkare organisasjon til å drive frå før. Tvert imot meiner eg at LSS må prioritere det radikale bokmålet, som ingen andre arbeider for. Og nettopp det gjorde laget etter fattig evne i mi tid som leiar. Eg merkar meg at Endresen knapt nok nemner det radikale bokmålet i maratonartikkelen sin, og det er vel òg eit uttrykk for ei prioritering.

No er eg inne i defensoratet, og da må vi igjen tilbake til 1981, for det er der vi finn bakgrunnen for den politikken laget dreiv gjennom heile åttitalet. 1981 var året da Stortinget sleppte riksmålsformene (med unntak av dei aller mest «fanete») inn i bokmålsnormalen, og det var det året som viste kor totalt avmektige og tafatte motkreftene var i forsøka sine på å stoppe det. Ikkje ein gong ein handfull motstemmer greidde vi å mobilisere i Stortinget – enda debatten viste at ein stor del, kanskje

eit fleirtal, der faktisk var mot det som skjedde. Det var riksmålsbølgja frå femtiåra som skremte politikarane – minnet om korleis ei verkeleg sterk og effektiv pressgruppe kunne mobilisere ein opinion. Dei frykta at den nye høgrebølgja kunne føre til ein reprise viss «baklengsreforma» no vart avvist. Hadde det eksistert ein «tung» organisasjon for det radikale bokmålet og for ein fortsatt tilnærmingspolitikk, ville resultatet utan tvil ha vorte annleis – utan at ein hadde trengt å ta i bruk riksmålsmetodane frå femtitalet. Men LSS hadde ikkje kraft til noe som likna eit krysspress ein gong.

Heila saka vår låg meir eller mindre i ruinar hausten 1981, og laget i svime. Det var ikkje tida for dei store og bombastiske luftslott, men for å samle saman dei stumpane vi hadde og starte ei møysommeleg gjenoppbygging. Først økonomisk: Ein storstilt tiggaraksjon blant medlemmene våre gav oss den nødvendige innsprøytinga våren 1982, og ei skikkeleg kontingentheving hausten 1983 sikra oss enda betre. Vi hadde i alle fall armslag til å gi ut bladet, og det måtte bli det viktigaste instrumentet for igjen å gi laget eit ansikt og vise at vi var der – enno.

Eit hovudmål i denne situasjonen måtte vere å få språksaka inn att i den offentlege debatten. Faktisk var det største problemet for oss ikkje at motstanden mot oss var så sterk, men at heile språkproblemet som problem i offentlegheita vart sett på stort sett som noe som hørte fortida til, og som var løyst i 1981. Som samfunnsspørsmål betrakta var det berre små grupper (norsklærarar, målfolk) som forsto at språk var noe å bruke tid på i desse antiatom- og jappetidene. Endresen har gløymt at dette er noe problem i det heile, han resonnerer fullstendig innanfor ramma av ei «språk-offentlegheit» der ein kan diskutere filologiske problem på eit høgt nivå og komme fram til ei «rasjonell» semje om at slik og slik bør det vere.

Tittelen «Er du opptatt av språkspørsmål?» på vervebrosjyren var svært bevisst valt frå mi side. Å få i tale flest muleg av dei som er interessert i språk – og det er langt ifrå sjølvsagt at folk er det – og komme i ein dialog med dei måtte vere første punkt før vi begynte å lekse opp om kva LSS vil i detalj. Redigeringa av bladet så lenge eg styrte med det var diktert av same omsynet: å fokusere på spørsmål kring språk og samfunn så allment som råd for å innarbeide LSS i ei breiare «språkoffentlegheit» – samtidig som eg gjorde det språklege verdisynet LSS sto for så klart som muleg i kommentarane til rettskrivingsspørsmål og andre aktuelle språkstridsspørsmål. Bladet vart da òg lagt merke til – men verka ikkje særleg vervande, og det er eit alvorleg tankekors.

Endresen kritiserer oss fordi vi ikkje dreiv aktiv verving på skolane. Den kritikken opplever eg som svært urettferdig – og ikkje først og fremst fordi noen av oss faktisk deltok i diskusjonar på ulike skolar i Oslo som LSS-representanter. Men Endresen veit godt at dei fleste LSS-arar var og er folk i full jobb med familie og at laget sjølvsagt aldri har kunna tilsette folk til å reise rundt. Vi kan ikkje jamføras med Norsk Målungdom, som for det første er ein ungdomsorganisasjon og dermed har tilgang på arbeidskraft som ikkje er etablert og dermed bunden til jobb og familie, som får ein god del støtte frå staten nettopp fordi dei er ein ungdomsorganisasjon,

og som dessutan har ein sterk hovudorganisasjon å støtte seg til. Likevel har vi her ei opplagt svakheit ved organisasjonen vår: Det burde vere muleg å organisere lokale LSS-arar til å drive opplysning om laget og saka på vidaregåande skolar der dei bur, om vi ikkje kan sende noen ut på reiser. Det hadde vore interessant å få testa den påstanden Endresen refererer om at det er eit så stort potensiale rundt på skolane for oss. Men no må vi først bli einige om kva for ei sak vi skal presentere før vi sender ut noen.

I alle fall meinte eg som leiar (og meiner eg enno) at første prioritet måtte vere å få mobilisert og organisert alle dei som faktisk er einige med oss i grunnsyn – ofte utan sjølv å vere klar over det. Ein ekspansjon i nye grupper, som skoleelevar, føreset ein rimeleg stor og stabil kjerne av konsoliderte og medlemmer.

Eit anna poeng hos Endresen er at vi har vore for «snille» med å foreslå og propagandere for rettskrivingsendringar i samnorsk lei. Dette er ikkje heilt rett. I 1982 sendte vi inn til Språkrådet ein god del framlegg tit endringar (liberaliseringar i radikal lei) i nynorsk, og også noen for bokmål. Dei som har samla på gamle nummer av bladet kan sjå på baksida av nr. 3–1982 og s. 16–17 i nr. 2–1986, jf. òg Kåre Skadberg i Bull/Jahr/Wiggen (red.): *Mål og medvit*, s. 201 ff.

Skadberg skriv her m.a.: «Det er interessant at mest alle av framlegga frå LSS har gjeldt nynorsk – Landslaget har tydelegvis funne det føremålslaust å fremja særleg mange tilnærmingsframlegg for bokmål». Motiveringa for denne prioriteringa er litt annleis enn Skadberg trur.

Den baserer seg på det skiljet eg før har nemnt mellom normal og språkbruk. Eg har sett det å påverke språkbruken og språkkjensla som det viktigaste – sjølve målet med arbeidet vårt, og normalen – inkl. normalendringar – som eit middel. Og eg har aldri hatt noen klokkartru på rettskrivingsendringar som drivkraft i språkbruksendringar. Det meste av det vi oppfattar som radikalt bokmål er tillatt innanfor rettskrivinga, jamvel innanfor læreboknormalen, men blir lite brukt. Å konsentrere energien om å foreslå stadig nye endringar som har like lita utsikt til å bli brukt – berre på grunn av ein svært tvilsam propagandaverdi – har eg rekna som bortkasta. Dei endringane i bokmålet som eg faktisk foreslo, var slike som ligg innanfor det systemet som er godkjent i dag og ville ha gjort det meir konsekvent og regelrett – og som til dels alt har fått inngang i praktisk språkbruk, først og fremst hokjønnsending i ord på *-ning*. Avslaget frå fagnemnda – som kom fire år etter at vi hadde sendt framlegget – reknar eg framleis som ei rein prestisjeavgjerd, ikkje sakleg begrunna.

Altså: Å styrke det radikale bokmålet i faktisk bruk var viktigare enn all verdas demonstrasjonsframlegg til endringar. Endresen vil vel seie at vi gjorde ikkje så mye for det heller, og sjølvsagt ha rett i det. Evna var berre ein skygge av viljen. Vi gav ut rettleiingsheftet *Å skrive radikalt bokmål*, vi har brukt litteraturprisen til å markere det radikale bokmålet, og elles brukt det og propagandert for det i bladet. Den kongstanken å utvikle laget til ein interesseorganisasjon for radikale bokmålsbrukarar vart ikkje røyndom, for dei kom ikkje til oss, eller i svært liten grad. Men

framleis meiner eg at den einaste mulege samnorskpolitikken i det verkelege livet er å påverke språkbruken og språkhaldningane til å akseptere stadig større innslag av folkeleg språk i bokmålet, ved sida av det å styrke nynorsken.

Nynorsken

Her kjem vi tilbake til dette med nynorsken. Endresen meiner at nynorsken har vore eit hinder for utviklinga av eit folkeleg bokmål. Språkhistoria viser at dette er feil. Tilnærmingspolitikken skaut fart i ein periode da nynorsken var i rivande framgang – i tida 1890–1920, og heldt fram til 1950-åra. Det er heilt klart ein samanheng mellom nynorskens ekspansjon og samnorskpolitikken, sjølv om ein ikkje treng dra inn konspirasjonsteoriar som reaksjonære målfolk gjerne vil: Det at nynorsken var eit seriøst alternativ som alle visste ikkje ville forsvinne av seg sjølv, styrka påverknadskrafta hans på bokmålet. Det at begge partar i språkstriden såg at utsiktene til ein siger for noen av dei var små, gjorde at viljen til samarbeid og kompromiss var stor.

Etter krigen vart nynorsken trengt tilbake – meir av urbaniseringa enn av riksmålspropagandaen, men den skuva no på så godt den kunne den òg. Seinare har han nok konsolidert seg, men ekspansjonen hører vi stort sett om i leiartalene på Noregs Mållags landsmøte. Dette at nynorsken er «gjerda inn» og marginalisert er utan tvil hovudårsaka til at tilnærmingspolitikk – og språkspørsmål i det heile – ikkje lenger blir opplevd som noe maktpåliggande, eller noe aktuelt for vår tid i det heile. Svakheita til LSS er eit resultat av denne situasjonen – ikkje ei årsak, som voluntaristen Endresen ser ut til å meine.

Viss nynorsken skulle gå drastisk fram og vinne store nye grupper for seg, spår eg med nokså stor sikkerhelt at følgjande ville skje:

Nynorsken blir kraftig «utvatna» – fordi store endringar av brukargrunnlaget til eit språk alltid fører til at dei nye brukarane set sitt preg på språket (substratverknad). Ein «rein» nynorsk føreset at språket blir avgrensa til små og velskolerte grupper.

Samtidig vil den «utvatna» nynorsken få mye større påverknadskraft på bokmålet og støtte folkeleggjeringa der, og den gamle tilnærmingsviljen vil vakne att – også fordi kontaktflatene mellom nynorsk- og bokmålsbrukarar naturleg nok blir større dess større mindretalsgruppa blir. Den språklege «osmosen» som er den eigentlege samnorskutviklinga vil skyte fart.

På den andre sida: Skulle nynorsken skrumpe inn og bli borte (noe heller ikkje eg trur vil skje i overskodeleg framtid), så vil bokmålet stivne. Det er ufatteleg at Endresen kan tru at det da «ville stå mye klarare fram hvor lite representativt bokmålet er for vanlig norsk talemål», slik at det da «ville bli lettere å vinne gehør for reformer». Når bokmålet har stått fram som lite representativt for norsk talemål – er ikkje det da nettopp fordi vi har hatt eit meir talemålsnært alternativ? Er det «lett å vinne gehør for reformer» i svensk, dansk, engelsk, fransk, tysk og russisk fordi det står «klart fram hvor lite representative de er for vanlig talemål?» Nei:

Magistrar i allmenn språkvitskap snakkar sjølvsagt aldri tull, men av og til kan dei i det minste uttale seg på sviktande empirisk grunnlag. Utan Ivar Aasen og målrørsla hadde vi aldri fått noe meir enn ei kosmetisk «fornorsking» av dansken, aldri noen dialektreising, aldri noen ting – berre ein majoneskrig og kanskje ei kommaregulering ein sjeldan gong.

Kva er drivkreftene?

Det er eitt problem som står igjen når eit slikt initiativ som Endresen sitt blir dømt nord og ned. Ein kan hevde at mye av det eg har skrive om han her, også kunne ha vore skrive om Aasen da han la fram sin normal – som også var eit brot med all tradisjon og vane. Likevel vann normalen hans fram – rett nok i modifiserte versjonar – og vart til eit levande og internalisert skriftspråk for eit stort mindretal i folket. Det same kan jo skje med Endresen-normalen?

Det viktigaste motargumentet er at vi i dag lever i eit skriftspråkssamfunn som alle er integrert i på ein heilt annen måte enn på Aasens tid. Men det kunne vore interessant å spekulere litt meir kring dette – for også den gongen var det nye skriftspråket eit prosjekt mot alle odds. Det er skrive ein del bøker om kva som skjedde med det norske språksamfunnet frå 1870-åra og framover. Ei av dei kom i fjor – doktoravhandlinga *Folkeopplysningas dialektikk* av Jostein Gripsrud. Emnet hans er amatørteatertradisjonen i målrørsla, men han har òg ei svært interessant vinkling på sjølve framvoksteren av rørsla.

Som andre målrørslehistorikarar legg han vekt på dei bygdefødde lærarane si rolle. Lærarane var ein profesjon i sterk talmessig vekst i den perioden det her er tale om, på grunn av den voldsomme utbygginga av skolevesenet det nye og meir kompliserte industrisamfunnet kravde. Det var òg ein profesjon med ein raskt veksande sosial prestisje. Ved å tileigne seg elitens akademiske danning på lærarskolane og samtidig utvikle ei særeiga «danning» tufta på bygdedialektar og element av tradisjonell bygdekultur, kunne dei både hevde seg mot den etablerte embetsklassa og opptre som kulturelle leiarskikkelsar på bygdene. Gripsrud viser at dei på mange måtar var agentar for modernisering av bygdesamfunna, ved å tilføre nye kunnskapar, støtte moderniseringa av gardsdrifta og gå i brodden for oppbygging av organisasjonsliv, skriftliv og andre moderne kulturtiltak som amatørteater. At dei ofte hadde ein tilbakeskodande ideologi i forhold til industrialiseringa, urbaniseringa og arbeidarrørsla, er ei sak for seg. Det viktige her er at dei med si sentrale samfunnsmessige rolle frå ca. 1870 og fram til 1950/60-åra sette språk- og kulturspørsmål på dagsorden på ein heilt annen måte enn tidlegare og dei gjorde språkreformrørslene og språkdebatten til ei folkesak som alle var for eller mot – ofte med heile seg.

Men i dag – ? Skolens krise og lærarstandens sterkt reduserte prestisje var eit av åttiåras heite debattema. Men skal tru om vi ikkje her er ved røtene til vår eiga krise? Lærarane detroniserte i si tid prestane som åndelege leiarar i lokalsamfunna. I dag er dei sjølve detronisert av bedriftsøkonomane. I «lærarsamfunnet» var kulturell sjølvutvikling og sjølvhevding eit overordna mål både nasjonalt og individuelt. I

dag er det lønnsemd, og det dominerer fullstendig tenkinga om kva som er viktig og uviktig i heile samfunnet bortsett frå sære utgrupper som oss. Det overordna målet for all samfunnsmessig verksemd er at vi skal konkurrere oss ut av alle problem, enten det er arbeidsløyse, miljøtilskitning, velferdskrise eller skolekrise.

I eit slikt ideologisk klima er eg imot all bruk av økonomiske argument for ei «løysing» på språkproblemet. Det kan ikkje balanseras med «fellesarvtanken å nærhetstanken», som Endresen seier (s. 24) – fordi «bedriften Norge»-ideologane blant oss uansett vil blåse desse tankane ein lang marsj. Det er rett som han seier at vi er blant dei rikaste landa i verda – og vi var eit av dei fattigaste, i alle fall i Europa, den gongen vi la oss til ein tospråkssituasjon ved å jamstille nynorsken. Det seier vel òg sitt om eit anna verdigrunnlag blant dei som bygde opp dette samfunnet enn det som rår no. Det økonomiske argumentet i dag er eit eintydig argument for «bort med nynorsken». Og i morgon blir det kanskje eit argument for å bruke engelsk der det fremmer konkurranseevne og økonomisk vekst – og la dei uproduktive blant oss subbe med norsk (bokmål) når dei hevar si trygd.

Vi er så vidt inne i nittiåra. Det er ting som tyder på at dei ikkje berre blir eit framhald av jappetida, men at andre verdiar kan få ein renessanse, m.a. når det gjeld miljø, velferd og internasjonal solidaritet. LSS si utfordring blir å komme på banen att med dei verdiane vi står for – i allianse med andre krefter som også ser at kultur og språk er viktige faktorar i identiteten vår både nasjonalt og personleg. Kor vi kan søke slike alliansar, er eit nøkkelspørsmål. Ein ting vi heilt klart har forsømt, også i mi leiartid, er å finne fram til og søke kontakt i miljø utanfor norsklærarkrinsane der radikalt bokmål har eit visst bruksgrunnlag, t.d. landbruksmiljø og nordnorske kulturmiljø, for å nemne noe.

Vi må, slik eg ser det, nærmast begynne framanfrå att i opplysningsarbeid om så elementære ting som at språket ikkje er noe nøytralt og teknisk noe, men at motsetningane mellom språkformer symboliserer viktige konfliktliner i historia og i det noverande samfunnet. Vi må forklare folk meininga med å vere opptatt av desse tinga, og dernest korfor det er viktig å kjempe for den folkeleggjeringa av skriftspråka som vi går inn for som ein hovudpremiss for ei langsiktig samanveksing. Eg meiner massemedia viser langt mindre skjønnsemd og forståing for dette enn dei gjorde i syttiåra, så det er meir enn nok å gjere. Og da har eg enno ikkje nemnt EF – som eg ikkje meiner vi skal vere for eller imot som organisasjon, men som uansett vil ha språklege konsekvensar det er viktig å vere informert om, å informere om og diskutere. Altså, samnorskfolk: Ikkje gjer som moldvarpen og grav dykk ned i normaldiskusjonar, men løft blikket – og løft hovudet!

EVEN HOVDHAUGEN:

Nasjon og språk

Foredrag på humaniora-uka, Universitetet i Oslo, 1991

Fra Språklig Samling nr. 3–4/1991

For noen uker kom jeg på en grunnfagsforelesning til å si at det var en historisk tilfeldighet at vi her i landet snakket norsk. En student kom opp til meg etterpå og syntes jeg hadde gjort et grovt overtramp. Og det hjalp slettes ikke da jeg prøvde å forklare ham at vi kunne jo like gjerne ha snakket dansk, svensk, engelsk, tysk, samisk eller finsk. Han syntes visst fortsatt at jeg hadde bedrevet grov blasfemi.

Noen selvfølgeligheter

La meg starte med noen selvfølgeligheter. Språk er et av våre mest anvendte og anvendelige midler til å gruppere andre mennesker og til å markere egen gruppetilhørighet. I fleksibilitet og bredde i informasjonsspektrum har det et klart fortrinn framfor både klær, hudfarge og andre kroppslige særdrag. Gjennom en persons språkbruk vet vi ofte umiddelbart hvor vedkommende er født og oppvokst, og vi har et rimelig godt grunnlag for å slutte oss til personens utdannelsesbakgrunn, yrke og kanskje også politiske holdning. Noen av våre slutninger vil nok av og til være gale, men det er likevel antakelig høyere riktig gjetningsprosent her enn ved tilsvarende andre kriterier.

Grunnlaget for denne klassifiseringen av medmennesker er dialekter (geografisk bestemte språkvarianter), sosiolekter (sosialt betingete språkvarianter) og språk (politisk og etnisk betingete språkvarianter). Alle dialekter og sosiolekter er varianter av ett eller annet språk.

Her har jeg imidlertid forenklet vel mye. Den politiske inndelingen av geografien svarer ikke alltid til nasjoner. Først og fremst har vi land med flere språk, som f.eks. Sveits og Belgia, og vi har språk som er nasjonalspråk i flere land, som f.eks. engelsk og tysk. For det andre skal man ikke ha reist mye rundt i f.eks. Tyskland før man oppdager at tysk ikke alltid er tysk. Og det er ikke bare utlendinger som finner dialektene i store byer som München og Köln uforståelige, nei, svært mange tyskere vil også gjøre det, f.eks. de fra Berlin. Videre er dialektene i mange deler av Nord-Tyskland grammatisk klart nærmere nederlandsk enn tysk. Og over svenskegrensa i Värmland er det heller ikke lett å fastslå når folk slutter å snakke norsk og begynner å snakke svensk. I tillegg har vi språk som samisk, hvor det er en mengde dialekter som for dem som taler dem i dag, utgjør ett språk atskilt fra alle andre, enda det

er usikkert om dette språket noensinne har svart til en felles politisk organisasjon, og flere av dialektene er innbyrdes uforståelige.

Grumset terreng

Når begrepene språk og nasjon er så lite samsvarende, kan en lure på hvor tjenlige de er til å definere hverandre, og kanskje enda mer hvorfor språk brukes som et sentralt nasjonalt og etnisk identitetsmiddel, og hvorfor språkplanlegging, språkrensing osv. regnes som viktige nasjonale og politiske oppgaver i mange land. For å illustrere hvor grumset dette terrenget er, skal jeg gi to sitater fra kjente norske språkforskere i dette århundret. Og la meg føye til: De er ikke unike! Det første er fra Gustav Indrebø: *Norsk målsoga.* 1951 s. 11:

> Rett nok er det so at sume pygmæfolk (småvaksne folk, dvergfolk) ikkje synest ha noko serskilt mål, men talar målet åt grannefolki, og det kunde synast vitna um at dei fyrr ikkje hev havt noko mål – fyrr dei lærde talemålet åt grannefolki. Men når ein granskar nøgnare etter, vert ein gjerne vis med at dei og hev eller hev havt eit nedervt mål.

Hva som skal være så ille med å snakke språket til sine grannefolk, er ikke klart, men ille er det tydeligvis. En mulig konklusjon av Indrebøs utsagn er at alle folk, alle nasjoner bør ha og normalt har sitt eget språk klart atskilt fra grannefolkas. Og den isolasjonisme eller i beste fall etnosentrisitet vi kan spore her, blir enda klarere uttrykt i Sigurd Kolsrud: *Maal og maal-gransking* fra 1922*:*

> Det maalgranskinga mest ser paa, er dei større utskiljingar, fyrst og fremst dei *nasjonale* sermerkingane, der rase eller folk har samla seg um sine eigne maal, og dinæst dei sosiale, som fylgjer med samferdsle og bustad, yrke og upplæring, ulikskap i aandelege og materielle tilhøve. Det nasjonale representerer paa ein maate den medfødde maalevna, det sosiale den ytre paaverknaden. Me ser daa straks at det nasjonale er det viktigaste i eit maalsamfunn. […] Det er visseleg ein psykisk skilnad millom folkerasane. Gule og kvite, raude og svarte har ulike lynde og lyt ha ulike maalevnor. Fysiologisk og psykologisk har dei store folkeslaga ulike fyresetnader for aandelegt liv. Ein ser det paa alt dei skaper, i kunst og dikting, ein kann og sjaa verknaden i den ulike maalbygnaden og maalføringa deira. (s. 22).

Disse synspunktene som så mye annen menneskelig dårskap er det vanskelig å si noe fornuftig om uten å se det hele i et historisk og krysskulturelt perspektiv.

Oldtid og middelalder

For å starte med vår vesteuropeiske-orientalske kultur-tradisjon, så var det i oldtiden og middelalderen ingen regel og heller ikke noe klart uttalt mål at en politisk statsdannelse skulle ha ett språk. Mange, ja antakelig de fleste statsdannelser av et visst omfang, var flerspråklige. Mange og små språksamfunn var f.eks. i Lille-Asia, på Den pyreneiske halvøya og i Mellom-Europa regelen. Det var også vanlig å ha kjennskap til mange språk, dvs. en tilstand som er det normale i dag f.eks. i store deler av Afrika. Heller ikke var det noen absolutt norm at man skulle ha ett administrasjonsspråk, selv om det av praktiske årsaker ofte ble foretrukket.

Lille-Asia

Mens arkivene til det hetittiske riket i Lille-Asia i det 2. årtusen før Kr. viser at man der gikk svært langt i å tolerere en rekke skriftspråk til dels av helt ulikt opphav innen sitt rike (la meg bare nevne hetittisk, palaisk, luvisk, hattisk, hurittisk, akkaddisk som noen av de mest brukte), var romerne mindre tolerante og godtok stort sett bare latin og gresk innen sitt imperium. Andre eldre og etablerte skrift- og administrasjonsspråk som etruskisk, oskisk, venetisk og messapisk, som hadde vært latinens jevnbyrdige eller overlegne i utgangspunktet, forsvant i glemselen. Og det greske verdensriket til Aleksander den store og dets avleggere var enda mer monogamt og brukte fortrinnsvis bare gresk som administrasjonsspråk.

Den gradvise, men ikke fullstendige latiniseringen av det romerske riket og den noe mer overfladiske greskifisering av det greske verdensrike, var primært et resultat av en gradvis kolonisering, av praktiske språkvalg hos de undertvungne og av en allmenn kulturpåvirkning og spredning som resulterte i mer eller mindre bevisst skifte i nasjonal identitet.

Synet på språklig mangfold

Synet på språklig mangfold som et truende og undergravende element i staten er i tida før 1500 bare kjent som et bevisst grunnlag for språkpolitikk i inkariket i Sør-Amerika. Der pågikk det en storstilt og etter resultatene å dømme svært vellykket inkafiserings-kampanje, bl.a. ved tvangsutsettelse av små grupper quechua-talende kolonister i landsbyer og områder hvor man snakket andre språk enn quechua. Interessant nok synes den regjerende inka-familien selv å ha hatt et annet familiespråk enn quechua.

Dette betyr ikke at i tida før Columbus og Gutenberg var alle tolerante og vidsynte i språkspørsmål. Grekerne hadde ofte en nokså foraktelig holdning overfor dem som snakket barbariske språk. De var barbarer, noen som bablet, og ingen gresk språkforsker så noen gang grunn til å beskjeftige seg med noe annet språk enn gresk. Og bare i liten grad fant grekere grunn til å lære seg andre språk. Derimot hadde grekerne betydelig toleranse overfor dem som snakket og skrev ulike varianter (dvs. dialekter) av gresk.

Romerne var litt mer tolerante overfor andre språk enn grekerne, og enhver dannet romer hadde lært seg gresk. Men dermed var det også jamt slutt, og folk som keiser Claudius, som lærte seg etruskisk, ble sett på som noe upraktiske og lettere forvirrede. Heller ikke var man nådige overfor dialekter og sosiale lavstatusvarianter av latin. En dikter som Catull lar hånen hagle over den stakkaren som lik enhver moderne italiener ikke uttaler *h* hvor det skal uttales en *h* og omvendt.

Det er først i tida fra 1500 og utover at språket blir et sentralt element for status og identitetsdefinisjonen til en politisk statsdannelse. At dette skjer, kan vi lett konstatere. I en rekke grammatikker, lærebøker osv. over hele Europa dukker plutselig og eksplisitt de samme argumentene opp.

Antonio de Nebrija

For å illustrere hva jeg mener, skal jeg først ta argumentene fra den første kastiljanske grammatikken til Antonio de Nebrija fra 1492 med tittelen *Gramatica de la lengua castellana.* Nebrija sier at det er tre grunner til at han har skrevet grammatikken:

a. Han vil kodifisere språket og etablere et litteraturspråk som forfattere og oversettere kan bygge på slik at det de skriver, blir stående og forståes av seinere generasjoner.
b. Han vil fremme læringen av fremmedspråkene fordi det blir lettere å lære fremmede språk dersom man først kan grammatikken på sitt morsmål. I fortalen skriver han: «I mitt grammatikkopplegg, Deres Majestet, vil jeg punkt for punkt sammenligne med latin. Når man underviser på denne måten, vil det ikke være noe under om man lærer latinsk grammatikk i løpet av ikke måneder, men dager, og mye bedre enn nå hvor det krever mange år».
c. «Ettersom Deres Majestet har underlagt seg mange barbariske folk, nasjoner og språk, blir det dermed nødvendig å lære bort vårt språk for kjøp og salg».

Det er ikke vanskelig å se de nasjonalistiske og politiske holdninger bak denne grammatikkskrivingen.

Laurentius Albertus

Mer utførlige, men i bunn og grunn like, er argumentene i en av de første tyske grammatikkene, nemlig Laurentius Albertus: *Teutsche grammatick oder Sprach-Kunst* fra 1573. Foruten alle argumentene som vi finner hos Nebrija, føyer han bl.a. til følgende:

> Jeg er ikke forundret over at ordene forandres hos germanerne. Nye oppstår daglig, og gamle går av bruk. Videre er det en oppsplitting i dialekter som i knapt noe annet språk. Men denne ordenes forandring hadde ikke funnet sted dersom i tide grammatikkens

> regler hadde vært nedskrevet. Og ikke hadde fedrelandets språk hatt en så varierende uttale og bruk dersom man hadde holdt seg innenfor visse uttalegrenser og bruksgrenser og ikke tillatt den nesten ubotelige oppsplitting som vi nå finner.

Videre hevder Albertus at manglende språkenhet og språkstabilitet kan føre til religiøse fortolkningstvister med påfølgende stridigheter og kriger. Og oppsummerende sier han at det er uverdig at tysk skal være et barbarspråk uten grammatikk.

Stolte aner

Og liknende argumenter finner vi fra språksamfunn til språksamfunn over hele Europa. Nasjon og språk kobles sammen når de moderne europeiske nasjonalstatene oppstår.

For de små språksamfunnene blir det selvsagt viktigst å legge vekt på stolte historiske aner og at man hadde en grammatikk like god (dvs. like innviklet og komplisert) som alle andre språk. Antallet kasus og ordklasser måtte minst være som i latin, og jo høyere antall ordklasser en grammatiker regnet opp for et språk, jo større prestisje mente man det fikk.

Noen språk, som islandsk, hadde stolte aner (dvs. norrønt) å vise til. Andre språk, som svensk og nederlandsk, som ikke hadde noen gode aner, diktet dem opp. Svenske og nederlandske språkforskere brukte gjennom et par hundre år mye av sin tid til å bevise at svensk, respektive nederlandsk, var språket i Edens hage eller i alle fall det eldste og mest opprinnelige av de nå eksisterende eller kjente språk.

Hvorfor fikk vi denne fokusering på språk som uttrykk for nasjon i tida rundt 1500 og enda mer kraftig forsterket i tida utover? Svaret er ikke innlysende. Framveksten av de nye nasjonalstater er en mulig forklaring, men ikke nok, fordi vi kunne hatt dem uten at språket ble et kriterium (og i de fleste tilfeller passet kriteriet dårlig). Boktrykkerkunstens gjennombrudd er en annen mulig forklaring, men den må i beste fall være indirekte.

Latin – fortreffelig og konstant?

Det dominerende skrift- og administrasjonsspråket i Europa i middelalderen var latin. Bare i periferien (som Island og Irland) eller i mer sporadisk bruk (som provençalsk og angelsaksisk) ble andre språk benyttet. Og en av mytene knyttet til latinen og dens fortreffelighet var latinens konstanthet. Den var én og uforanderlig fra evighet til evighet. Renessansens antikkbegeistrete latin-forskning kunne modifisere dette bildet noe. Latinen hadde faktisk forandret seg fra oldtiden til mellomalderen, og det hadde funnet sted en endring (vulgarisering) i ordforråd og grammatikk som renessanselatinerne så det som sin hovedoppgave å bøte på. Slagordet ble tilbake til den klassiske latinen, til Ciceros og Caesars språk.

Gutenberg

Og så kom Gutenberg og viste det skrevne ords makt og anvendelighet. Men da slår den store skrekken ned. Folkespråkene er jo ikke konstante som latinen. De spriker både i tid og rom. Det er mange sameksisterende varianter (=dialekter) innen et rike. Dersom man ikke valgte en av dem som norm eller fulgte et Ivar Aasen-opplegg med å lage en dialektal fellesnorm, trodde man at man ville ende opp i et politisk anarki hvor ingen sentral myndighet hadde autoritet og ingen forsto hva andre skrev.

Enda mer bekymringsfullt fant man det var at naturlige språk endret seg. Dette trodde man i første omgang skyldtes at de bare var talespråk og uten grammatikk. Når de ble skriftspråk og en grammatikk ble skrevet for språket, ville endringen stoppe opp, trodde man. Redselen for språkendring ble eksplisitt begrunnet i at det som var skrevet av lover og religiøse tekster i en periode, kunne bli uforståelige eller mistydes i en annen tid, og at man i beste fall måtte drive med stadige omskrivninger og oversettelser av f.eks. lover og Bibelen til en ny generasjons språk. Dette ville føre til både juridisk og religiøst anarki som bare et fast uforanderlig skriftspråk kunne rette opp.

Språknormeringsorganer

For å hindre dette mulige forfall la man seg i en rekke land på en sterkt språknormerende linje som snart resulterte i språknormeringsorganer som det italienske *Accademia della Crusca* (1582) og det franske *Academie francaise* (1635) og deres etterfølgere. I tida etter renessansen og spesielt fra 1600-tallet vokste det fram en tradisjon for at språk skal være normerte, regelmessige, unntaksløse og at de også er et av de fremste kjennetegn på en nasjons identitet. Det første punktet ble særlig knyttet til en fast ortografi, mens det siste var knyttet til arbeidet for å bevise at ens språk var det beste og det mest logiske i verden. Foregangslandet i denne bevegelsen var Frankrike, med England som en god nummer to, og så gjenfinnes det i noe mer avblekete versjoner i de andre europeiske landene.

Hva normering og da spesielt ortografisk normering angår, har det vært antydet at denne henger nær sammen med boktrykkerkunsten. Typografene hadde rett og slett behov for faste normer i trykkingen. Problemet er at ortografien fløt i de fleste europeiske språk helt fram til ca. 1800, ja undertiden lenger. Og selv om det var en viss tilstramming i forhold til det ortografiske anarki før Gutenberg, er det mer tale om en sakte og gradvis tilstramming i variasjonsbredden og ingen fundamental endring.

Det nasjonale aspektet kan nok føres tilbake til den italienske renessansebegeistring for den klassiske latinen og kampen for å se på latinen som Italias eneste konstante identitet og selve symbolet på den klassiske storhetstid i motsetning til renessansetidens politiske oppsplitting og kaos. Søkenen tilbake til Ciceros og Caesars latin var samtidig en søken tilbake til det romerske imperiums politiske storhet og enhet.

Linjene fram til vår tid

Før vi ser på andre mulige forklaringer skal jeg fortelle litt mer av historien og trekke linjene fram til vår tid. Språkets sentrale plass i den nasjonale identitetsoppbygning og den vekt som ble lagt på språknormering, kom også til å prege språkvitenskapen. Vi fikk i Frankrike og England og seinere i USA og en rekke andre land en politiserende språkvitenskap hvor forskeren også var politiker og så det som legitimt å være det. En fransk språkforskers primære oppgave gjennom de siste 400 år har vært å beskjeftige seg med nasjonens språk fransk, både som standardspråket i motsetning til dialekter og minoritetsspråk, og som et språk som skal dyrkes til å være likeverdig og helst bedre enn andre kulturspråk. På samme måte har en vesentlig del av amerikansk språkforskning vært viet arbeidet med amerikansk engelsk og beskrivelsen av dets egenart og normeringen av denne varianten som et nasjonalt symbol.

Bak dette lå teorien om at det er et intimt forhold mellom et språk og de mennesker som snakker det og det samfunn hvor det snakkes, dvs. en slags politisk lingvistikk. F.eks. var forholdet til engelsk fra første stund etter den amerikanske selvstendighetserklæringen et problem for amerikanerne. Det har vært sagt at det var lettere å erklære seg uavhengig av George III enn av Samuel Johnson. Den som formulerte den amerikanske språknasjonalismens syn, var ordboksforfatteren Noah Webster (1758–1843). Han hevdet bl.a. dette:

> The English is the common root or stock from which our national language will be derived. All others will gradually waste away – and within a century and a half, North America will be peopled with a hundred millions of men, all speaking the same language.
>
> Customs, habits, and language, as well as government should be national. America should have her own distinct from all the world.

Hvorfor skulle man i Amerika bry seg om europeisk engelsk som er «almost confined to an island and to a few millions of people.» Eller som John Adams, USAs andre president, sa: «The United States have the right to coin words as well as money». Eksempler på slike nydannelser er *currency* (laget av Benjamin Franklin) og det vulgære *lengthy.* Denne politiske språklige nasjonalisme er sikkert en av forklaringene på at det først i dette århundre ble opprettet universitetsstillinger i USA i amerikanske indianerspråk. Noe så barbarisk kunne den nye nasjonalstat ikke være offisielt bekjent av eksisterte eller hadde eksistert innen dets grenser, dersom vi følger Websters visjon.

Noam Chomsky

Mange av dere har sikkert hørt navnet til den kjente amerikansks språkforskeren Noam Chomsky. Men det er kanskje ikke som språkforsker, men som politisk skri-

bent dere har hørt om han. Chomsky var en av de hardeste kritikere av den amerikanske politikken i Vietnam og seinere i Nicaragua. For oss kan det virke som noe langt fra innlysende at en språkforsker også skulle være politiker. Men som den kjente amerikanske faghistoriker Julie T. Andresen har påpekt, det er snarere tvert imot. I USA har språkforskning nesten alltid vært politisk preget, og Chomskys politiske engasjement er mer hva vi skulle forvente enn hva vi skulle bli forbauset over.

Det var tysk forskning og den humboldtske universitetstradisjonen i forrige århundre som brøt dette mønsteret. I frihet og ensomhet studerte de tyske forskerne språket liksom alt annet, som et isolert vitenskapelig materiale uten å være bundet av dets sosiale rammer og målsetninger. Og det humboldtske universitetsmønster ble en suksess som fikk innvirkning på universitetene i mange land og litt virkning blant leg og lærd overalt i den vestlige verden. Så i dag er vi vel alle til en viss grad åndelige barn av en tysk humboldtianer og en fransk nasjonalist. Og når arv og aner er fastsatt, kan vi kanskje gå tilbake til verden og se på den.

Margaret Mead

Den amerikanske antropologen Margaret Mead har satt opp to stereotypier for menneskers forhold til språk knyttet til to stillehavskultursfærer:

Den polynesiske holdningen er at når man møter fremmede som snakker et språk som man forstår litt av (et beslektet språk eller dialekt), er reaksjonen: «De snakker jo nesten som oss, de må tilhøre vårt folk.»

Den melanesiske holdningen i samme situasjon er: «De snakker ikke helt som oss, de snakker galt, ja egentlig kan de ikke snakke riktig og er fiender, ja knapt anstendige mennesker. La oss drepe og spise dem.»

Og mens man i Polynesia fra Hawaii i nord til Påskeøya i øst og New Zealand i sør over en enorm triangel snakket språk og dialekter som ikke er stort mer forskjellige enn de nordiske språkene, er det melanesiske området fullt av innbyrdes uforståelige språk som veksler fra landsby til landsby. En gang i en landsby på Fiji opplevde jeg at kona i huset pekte på et hus i nabolandsbyen ca. 100 meter unna og fortalte meg hvilken uforståelig og dum dialekt de talte der.

I vår del av verden er språk som etnisk begrep oftest definert polynesisk, mens den politiske definisjonen gjerne er melanesisk. Problemet oppstår med stater som består av flere språkgrupper og språk som er spredt på flere stater.

Språk delt på flere land

Når et språk er delt på flere land, kan vi ofte observere at det blir en tendens til at man splitter språket opp i nye språk. Det er det som vi ser spor av i dag i den engelsk-talende verden hvor amerikansk engelsk, australsk engelsk, new-zealand-engelsk osv. ofte kjemper for å markere seg og sin identitet. På samme måte er den gjengse historien om at latinen ble splittet opp i dialekter som seinere utviklet seg til de romanske språkene bare delvis riktig. De romanske språkene oppstod fordi

det oppstod (bl.a. som følge av Romerrikets oppløsning og omveltningene under folkevandringstiden) nye nasjonale identiteter som knyttet seg til nye språk. Og når norsk, svensk og dansk er ulike språk, er det ikke bare fordi det er tre atskilte politiske stater, men fordi det er folk med ulik historie, tradisjoner, minner.

Vi må også merke oss at et eget språk ikke er noen absolutt forutsetning for å ha og opprettholde en etnisk identitet. Jeg har selv lært å kjenne en gruppe i Peru som heter mochica-folket, og som for 500 år siden var en mektig nasjon. I dag snakker de praktisk talt alle kastiljansk, selv om noen ord fra deres opprinnelige språk eksisterer i dialektene. De utgjør heller ikke i dag noen politisk enhet. Men gjennom religiøse skikker, handverk, sosiale regler, mat, legender osv. har de enda en mochica-identitet.

Norsk

Dersom språk er et kjennetegn på identitet, blir også språkskifte et spørsmål om identitetsvalg. Når norske og andre innvandrergrupper i USA i stor grad gikk over fra sitt morsmål til engelsk, var nok en vesentlig årsak at de valgte å identifisere seg med den amerikanske nasjon. Og det samme kan sies om de områder som har skiftet over fra samisk til norsk. Og vi opplever det også blant nyere innvandrergrupper her i landet. Likevel, et slikt identitetsskifte er ofte ikke lett, og ikke sjelden stopper man halvveis. Man lærer det nye språket, men ikke så godt og aksentfritt at man blir på linje med og identisk i språk med de innfødte. Ofte, i alle fall i begynnelsen, bevarer man trekk av sitt opprinnelige språk i uttale, bøyning og ordvalg. Vi får tyrkernorsk, pakistanernorsk eller norskamerikansk.

Denne splittede språklige identifisering er det som vi på godt norsk i lang tid har kalt knoting. Og i alle fall i min barndom var knoting ikke noe positivt ladet ord. Kanskje henger dette sammen med en av de svarteste og mest seiglivete sider av den språklige rasistiske nasjonalisme. Nemlig at det å skifte språk ikke bare er et forræderi av den enkelte mot gruppen, men også en katastrofe for en gruppe. Man må bevare morsmålet, man må med alle midler kjempe for at en gruppe (spesielt dersom den tilhører ens eget språk) ikke skifter språk.

Identitetsproblemer?

Det lyder pent dette, men hva med de ulykkelige menneskene som har gjort det mer eller mindre frivillig. Når man leser om språkvern og språkrensing, kan man lett slutte seg til at de stakkars shetlendingene som forkastet sin norrøne arv og rike kultur og gikk over til det utarmete engelske språket må ha lidd og lider av alle slags identitetsproblemer og andre psykiske plager, mens færøyingene, som har vært trofaste mot sitt språk, har det ganske problemfritt og en mye rikere kultur.

Rent bortsett fra det absurde i dette, var og er dette et syn som det verken faglig er grunnlag for eller noen praktisk og human grunn til å opprettholde. Mye i mytene om språk og nasjon er ren maktpolitikk slik som mye ellers ved språket. Å ikke skulle kunne skifte geografisk, sosial og nasjonal identitet er i beste fall en

tvangstrøye og i verste fall ren rasisme. Og verken faglig eller ut fra de politiske, juridiske og humanistiske idealer som vi bekjenner oss til, er det noe grunnlag for å stigmatisere språkskifte.

Troen på at en politisk statsdannelse må ha ett felles administrasjons- og nasjonalspråk er utbredt, men ikke bare har det vist seg at dette ikke er praktisk nødvendig (vårt eget og mange andre land har klart seg godt uten en slik fellesnevner). Det glemmes også ofte at enspråklige stater er og blir et unntak. I Europa er det vel bare Island og Portugal som er enspråklige.

Vår egen nære historie

La oss nå helt til slutt gå litt tilbake i vår egen nære historie. Flere før meg har påpekt at hovedårsaken til at Ivar Aasens nynorsk slo så sterkt igjennom her i landet og at fornorskningsaspektet preget store deler av det norske språkspektrumet i det forrige århundret, var behovet for en nasjonal identitet og en markering av den nye norske statsdannelsens egenart. Vi vet vel enda ikke nok til å trekke den endelige konklusjonen, og det er ganske påfallende hvor ømtålig dette feltet er. Det finnes f.eks. enda ikke en grundig lingvistisk faghistorisk analyse av Ivar Aasen. Men det vi vet er at både i samtid og ettertid og fra Ivar Aasen og fram til i dag brukes det en rekke andre argumenter enn det nasjonale for de ulike fornorskningslinjene. Ikke minst legger man vekt på det pedagogiske ved at dansk var et fremmed språk og så fjernt fra barnas talemål at det gjorde det altfor vanskelig for dem på skolen. Troen på at bokmål og nynorsk skulle skysse alle gjennom lærdommens vidåpne port på ny rekordtid, var stor. Men skal vi være ærlige (og det bør man antakelig ikke være i slike saker) så var forskjellen mellom dansk skriftspråk og norsk talemål i land og by både i forrige og dette århundre ikke større enn den vi hadde og har i de fleste europeiske land som vi ellers gjerne sammenlikner oss med. Tyskland, England og Frankrike er noen eksempler. Nei, ut fra pedagogiske, administrative og kulturelle argumenter kunne vi like godt ha fortsatt å bruke dansk skriftspråk her i landet. Og det hadde kanskje ikke vært så dumt. Og hadde vi vært mindre norske da?

Knoterne: foregangspersoner

Kanskje er en mer utstrakt bruk av samme språk i ulike varianter i flere nasjoner den eneste måten å opparbeide en polynesisk holdning til språklig variasjon på som også kunne gi grobunn for å søke etter fellestrekk ellers mennesker og samfunn imellom. Kanskje skulle ikke Ivar Aasen vært så opptatt av alt det som skilte norsk og dansk, men satt seg ned og sagt: «Det er nå likevel det samme språket, og det meste har vi felles.» Kanskje er ikke språkskifterne og knoterne forrædere, men foregangspersoner i kampen mot det som jeg svært personlig vil kalle språknasjonalismens forbannelse.

ERIC PAPAZIAN:

Norsk for nordmenn! En rasist bekjenner

Fra Språklig Samling nr. 1/1992

Dette er en reaksjon på Even Hovdhaugens artikkel «Nasjon og språk» i forrige nr. av *Språklig Samling*. I det meste av denne artikkelen gjør Hovdhaugen greie for forholdet mellom språk og nasjonalitet på en saklig måte, men særlig mot slutten går han over til å si sin egen mening om noen språkholdninger han ikke liker, først og fremst nasjonalisme. Og da blir det dessverre så som så med sakligheta. Jeg syns han framstiller nasjonalismen på en svært ensidig og ubalansert måte. Bl.a. har han noen heller tendensiøse sitater fra de kjente målfolka og norskfilologene Indrebø og Kolsrud, og kommer også med noen påstander om norsk språkhistorie som ikke bør stå uimotsagt. Hensikten med dette innlegget er dels å imøtegå disse påstandene og dels å drøfte språklig nasjonalisme og språklig identitetsfølelse generelt på en noe mer nyansert måte enn det Hovdhaugen gjør.

Jeg syns nemlig disse fenomenene fortjener å bli tatt alvorlig. I *Språklig Samling* nr. 1–2/91 (s. 23) sier Rolf Theil Endresen, som neppe kan beskyldes for å være noen super-nasjonalist, at «… det ville […] være en alvorlig feil å overse nasjonalismen», og det er jeg helt enig i. Det har vist seg gang på gang at nasjonalisme er en av de aller sterkeste ideologiene som fins, og dette er ikke et tilbakelagt stadium. Vi har sett det nylig i den tredje verden, især i samband med avkoloniseringa, og vi ser det i dag i Øst-Europa. Også her oppe i steinrøysa lever nasjonalismen i beste velgående, det har kampen om EU-medlemskapet vist. Nasjonalismen må vi altså regne med i overskuelig framtid, også når det gjelder språk. Derfor bør vi prøve å forklare og forstå den. Men da må vi kutte ut moraliseringa og utskjellinga, og i stedet drøfte den – om nasjonalisme er en god eller dårlig ting, helst med en begrunnelse av svaret.

Nasjonalisme = rasisme?

Hovdhaugen gjør ikke noe av dette. I stedet bruker han skjellsord. Bl.a. setter han likhetstegn mellom nasjonalisme og rasisme. Såleis snakker han (s. 357 ovenfor) om «den språklige rasistiske nasjonalisme», og det heter også (s. 357–358) at «å ikke skulle kunne skifte geografisk, sosial og nasjonal identitet er i beste fall en tvangstrøye og i verste fall ren rasisme». Nei, dette er ikke i *noe* fall rasisme. Hva i all verden har skifte av «geografisk, sosial og nasjonal identitet» med rase å gjøre? Rase er et *biologisk* fenomen, og har ingenting med verken geografi, sosiologi eller nasjonalitet å gjøre. Rase kan man nemlig *ikke skifte,* og det er en viktig forskjell mellom rase og kulturell, bl.a. nasjonal, tilhørighet. Her gjelder det tydeligvis å sverte mot-

parten så mye som overhodet mulig, og bruke de styggeste ord man kjenner, enten de passer eller ei. Rett nok er det svært vanlig i offentlige debatter nå for tida å bruke «rasisme» som et generelt skjellsord om alt og alle man ikke liker, men man venter likevel mer i et innlegg som vel primært skal være orienterende, til nød argumenterende, men ikke forkynnende.

Trolig for å illustrere «den språklige rasistiske nasjonalisme» gir Hovdhaugen til beste et par meget tendensiøse sitater av målfolka og norskfilologene Indrebø og Kolsrud (s. 350). Det ene er et der Indrebø avviser at pygmeene ikke skulle ha, eller ha hatt, noe eget språk. Hovdhaugen sier han ikke skjønner hva som skulle være så ille med å ikke ha noe eget språk, men det sier da Indrebø helt tydelig i sitatet. Om det hadde det vært slik at pygmeene snakket et språk de hadde lånt fra ett av nabofolkene i nyere tid, så kunne det, som Indrebø påpeker, tyde på at de hadde vært språkløse før, mao. at de ikke hadde vært stort bedre enn dyr. Men Indrebø avviser altså dette. Poenget med det siterte avsnittet er opplagt ikke å frakjenne pygmeene menneskeverd eller framheve nødvendigheten av et *eget* språk, men å slå fast at alle kjente samfunn, også de teknologisk mest primitive, har *et språk.* Også dette går klart fram, nemlig av den setninga som går forut for de Hovdhaugen siterer, den første i «Norsk målsoga»: «Alle folk på jordi hev fenge talegåva, evna til å setja fram tankar, ynskje og kjenslor i ord og tala». Og den setninga som følger etter sitatet, lyder slik: «Dei [dvs. pygmeene] skil seg ikkje frå andre menneskje soleis». Dette er nærmest det motsatte av rasisme. I jakta på gode sitater bør en ikke lese den antatte motparten som Fanden leser Bibelen, men heller la tvilen komme «tiltalte» til gode – om det da skulle være noen tvil. Det er det ikke her.

Hva Kolsrud angår, sier han ganske visst noe tull om språk og nasjonalitet i sitatet. Men poenget for Hovdhaugen i denne sammenhengen er kanskje at han også snakker om raser, bl.a. om psykiske forskjeller mellom rasene (uten noen rangering). Jeg vil ikke forsvare dette heller, men her må vi huske på at Kolsrud skreiv dette i 1922. Den gangen snakket man om raser. Det var nemlig før nazismen hadde kompromittert begrepet og gjort ordet til et tabuord. Men man blir ikke rasist fordi om man bruker ordet «rase», især ikke før 2. verdenskrig. Indrebø var visselig nasjonalist, sikkert Kolsrud og – de var ivrige målfolk, og ikke nettopp av samnorsktypen. Man kan være uenig med dem i det, men å mistenkeliggjøre dem på denne måten syns jeg er for drøyt.

Språk og identitet

Hovdhaugen begynner artikkelen sin med å slå fast «noen selvfølgeligheter», nemlig at «Språk er et av våre mest anvendte og anvendelige midler til å gruppere andre mennesker og til å markere egen gruppetilhørighet». Det er da også grunnleggende at språk ikke bare er et praktisk redskap – et kommunikasjonsmiddel – men også et *identitetsmerke:* noe som identifiserer oss som individer og grupper. Språket er det viktigste kjennetegnet på en gruppe. Det er først og fremst på språket vi identifiserer folk som medlemmer av grupper, f.eks. som «nordlendinger» eller «utlen-

dinger». Dermed er språket også det viktigste kjennetegnet på en nasjon, slik Theil Endresen påpeker i *Språklig Samling* nr. 1–2/91 (s. 23): «ingenting er viktigere enn språket for å gi nasjonsbegrepet et innhåld». Om det ikke hadde vært slik, ville de aller fleste språkpolitiske konfliktene rundt om i verden være uforklarlige, likeså vår egen språkhistorie de siste 150 åra. Og siden vi gjerne identifiserer oss med den gruppa vi tilhører, identifiserer vi oss også med språket i denne gruppa. Språket er altså ikke bare noe som identifiserer oss, men også noe vi *identifiserer oss med* og føler oss knytta til. Det gjelder ikke minst *nasjonalspråket,* altså det vi i dagligtalen kaller «språk» – i motsetning til dialekter eller sosiolekter – eller «morsmålet», når det gjelder vårt eget nasjonalspråk.

Mange har da også sunget «morsmålets» pris, både her i landet og andre steder. Ett eksempel er Grundtvig, som sa at

> Modersmål er vort hjertesprog,
> kun løs er al fremmed tale;
> det alene i mund og bog
> kan vække et folk af dvale.

Mest kjent her i landet er kanskje Anders Reitans «Målet hennar mor», som slutter slik:

> Me som her ei mor hevått
> opp i desse dalar,
> å me veit, me veit det godt,
> kor så hjartet talar –
> veit at målet hennar mor
> hev for oss dei rette ord.

Noe mer stridbare toner kan høres i Ivar Mortensson Egnunds «Flaumen går», hvor det bl.a. heter at «Norsk mål vil me i Noreg hava, ikkje lenger med dansken kava». Og, med hentydninger til vikingtida og enda større nasjonal patos: «Av skal ho hivast, lurvehetta, gullhjelm lyser i morgongletta!» Ingen er vel det minste i tvil om hva «lurvehetta» og «gullhjelmen» står for! Dersom Hovdhaugen er ute etter kraftpatriotiske tekster, skal han bare lese «Flaumen går»!

I begynnelsen av artikkelen virker det som om Hovdhaugen betrakter språkets funksjon som identitetsmerke som noe naturlig og legitimt, men seinere ser det ut til at han har glemt «selvfølgeligheten», for han går over til å forfekte et mer teknokratisk syn der språket bare er et redskap og der man skifter språk like uanfektet som man skifter skjorte. Som nevnt siterer Hovdhaugen nasjonalisten Indrebø, som heller ikke legger skjul på hva han mener om saker og ting. F.eks. karakteriserer han den instrumentalistiske holdninga til språk som Hovdhaugen gjør seg til talsmann for, i disse ordelag (s. 442): «Ivar Aasen var ikkje i skyld til den åndelege

ålmugen som segjer at 'naar berre all Ting kann hava eit Namn, so er det stødt det same, kvat Namn det er', og som lærer at når berre mangmannen får sagt dei daglege meiningane sine, kann målet gjerne vera samanslarva nett som det vil». En mellomting mellom Hovdhaugen og Indrebø hadde kanskje ikke vært så dumt?

Det teknokratiske øyet får Hovdhaugen til å se noe annerledes på dette med dansken enn Indrebø. Såleis heter hos den førstnevnte (s. 25) at «… ut fra pedagogiske, administrative og kulturelle argumenter kunne vi like godt ha fortsatt å bruke dansk skriftspråk her i landet. Og det hadde kanskje ikke vært så dumt». La oss håpe at dette bare er en spiss-formulering. Hovdhaugen kan da ikke mene at det ikke fins praktiske, pedagogiske argumenter for fornorskninga av dansken eller opprettelsen av et eget norsk skriftspråk, eller – mer generelt – for å mins*ke avstanden mellom skrift og tale?* At forskjellen mellom dansk skriftspråk og norsk talemål i forrige hundreår ikke var «… større enn den vi hadde og har i de fleste europeiske land som vi ellers gjerne sammenlikner oss med», er da ikke noe argument mot å gjøre avstanden *enda mindre, eller minst mulig.* Det er ikke umiddelbart innlysende at forholdet mellom skrift og tale hadde nådd et fullkomment stadium i de omtalte landene rundt 1830 og burde være forbildet for oss. Særlig liten grunn er det til å holde språk som engelsk og fransk fram som et ideal mht. forholdet mellom skrift og tale. Og at målrørslas to forgreininger, fornorskninga av dansken – som resulterte i bokmålet – og opprettelsen av nynorsken, begge førte til at avstanden mellom skrift og tale ble mindre her i landet, kan vel knapt diskuteres, heller ikke at dette hadde pedagogiske fordeler og tjente folkeopplysninga. Alt Ivar Aasen så dette klart, og argumentet har så visst ikke mista sin gyldighet etter hans tid. Norsk er etter hvert blitt et relativt ortofonisk eller lydrett skriftspråk, og dermed et enklere og mer praktisk skriftspråk. Det er bra for oss alle, men mest for de som har minst utdannelse og skrivetrening. Og det kan vi takke «rasister» som Wergeland, Aasen og Knudsen for.

Hva Hovdhaugen mener med «kulturelle argumenter» for et eget norsk riksspråk, veit jeg ikke riktig, men nasjonale eller nasjonalistiske inngår tydeligvis ikke i begrepet. Han spør nemlig retorisk (s. 358) om vi hadde «… vært mindre norske da», nemlig om vi hadde beholdt dansken. Ja, vi hadde nok det, iallfall om hans tidligere «selvfølgelighet» om språket som et av våre mest anvendte og anvendelige identitetsmerker er riktig. Derfor står det klart for de fleste av oss at det er nasjonale eller nasjonalistiske argumenter for språkskiftet fra dansk til norsk eller dansknorsk. Især fortonte det seg slik for nordmenn i forrige hundreår, noe som ikke er så rart når man tar de allmenne historiske forholdene i betraktning. Nasjonal(istisk)e hensyn var som kjent hovedargumentet for språkreformatorene, iallfall den første tida. Er så disse argumentene aktverdige eller «rasistiske»?

Nasjonalisme og sjåvinisme

Hovdhaugen tar det altså for gitt at nasjonalisme er noe entydig negativt – nærmest d.s.s. rasisme – men uten noen som helst drøfting eller begrunnelse. Hva er egentlig

så galt med nasjonalisme? Og kunne det ikke tenkes at vi må skille mellom en *god* og en *dårlig* nasjonalisme? Etter mitt skjønn er det med nasjonalismen som med de fleste andre ting: Det kommer an på graden og måten. Alt kan som kjent overdrives og perverteres. Også her er det nødvendig å nyansere litt. Rett nok brukes ordet nå for tida ofte som et skjellsord, nesten på linje med (eller synonymt med) «rasisme». Men den språkbruken syns jeg ikke vi skal godta uten videre. Hva er *grunnlaget* for den negative vurderinga? *Er* det noe grunnlag?

Før vi kan svare på det, må vi bli enige om hva vi egentlig mener med «nasjonalisme». Her er hva Bokmålsordboka sier om begrepet: «politikk som sterkt betoner verdien av nasjonen og den nasjonale egenart; overdreven nasjonalitetsfølelse». Det ligger i sakens natur at det siste er noe negativt, men det første er ikke uten videre negativt. «Nasjonalist» beskriver Bokmålsordboka som «forkjemper for en nasjonal selvstendighetspolitikk, for nasjonale interesser og hjemlig kultur». Heller ikke dette er negativt i seg sjøl, snarere tvert imot. Om nasjonalisme hadde vært noe entydig negativt, hadde vi måttet ta avstand fra f.eks. balternes og tibetanernes «frihetskamp» – ja, fra nasjonale «frigjøringsbevegelser» og avkolonisering i det hele. Vi ville også måtte ta avstand fra vår egen kamp mot tyskerne under okkupasjonen, og fra løsrivelsen fra Sverige i 1905. Det er mulig Hovdhaugen mener alt dette var like dumt og «rasistisk» som å kvitte seg med dansken, men i tilfelle er han neppe på linje med folk flest her i landet.

For de fleste står den nasjonalismen dette representerer, som noe positivt: det er d.s.s. *fedrelandskjærlighet, solidaritet og lojalitet.* Det er følelsen av *tilhørighet* – at «det e her æ høre tell», som det het i 70-åra. Vi må skille mellom nasjonalisme og sjåvinisme, som er en pervertert form for nasjonalisme. Det er ikke noe galt i å elske sitt eget land og sin egen kultur; først når det kombineres med forakten for andres, er det en overdreven nasjonalisme eller sjåvinisme. En positiv nasjonalisme er å føle seg som f.eks. nordmann ganske enkelt fordi en har vokst opp her i landet, med geitosten, matpakka, ryggsekken og alle de andre nasjonale symbolene. Vi har alle sunget «Millom bakkar og berg» og lest om Per, Pål og Espen Askeladd eller katten «Sølvfaks», og derfor kjenner vi oss mer i slekt med hverandre enn med andre folk. Vi kjenner landet, folket, språket og resten av kulturen langt bedre enn vi kjenner andre kulturer. Og det vi kjenner best, kjenner vi oss mest knytta til. Som kjent gjør det langt mer inntrykk på oss når en kjenning dør enn når vi leser om hundre tusen døde i Burkina Faso. Det er ikke det minste galt i det. Det hadde vært merkelig om vi ikke identifiserte oss mer med vårt eget enn med det fremmede og ukjente. Det betyr ikke at vi ikke er klar over at andre folk har *sine* sanger og eventyr, og at disse i og for seg er like interessante og verdifulle som våre egne. De er bare ikke våre, og betyr følgelig ikke så mye for oss.

Likevel er vi ikke bare nordmenn, men også europeere – ja, tilmed verdensborgere. Mange av oss føler oss også som det. Det er ikke nødvendigvis en motsetning mellom det å være glad i og stolt over ens egne tradisjoner og samtidig internasjonalt orientert. En «norskdomsmann» kan samtidig være skandinavist, osv. Som

Theil Endresen sier i *Språklig Samling* nr. l–2/91 (s. 23): «Ein nasjonalist trenger ikkje være konservativ eller bakstreversk». Det er mange eksempler på det, f.eks. blant målfolk. Ett er Vinje (Aa. 0.), som sier dette i diktet «Nationalitet»:

> Vi meina og tru, det gjævaste er
> at vera ein Noregs Mann.
> Ja, denne Heimen os fyrst er kjær;
> men vita vi maa, at den store Verd
> er berre vaart store Federland.

Et anna er Olav Aukrust, som mente at veien gikk fra det lokale gjennom det nasjonale til det globale. Det er en god vei å gå, men vi behøver jo ikke å brenne bruene bak oss!

Også på et *lavere* nivå enn det nasjonale kan vi føle tilhørighet: Vi er ikke bare norske, men også f. eks. østlendinger og bæringer (= person fra Bærum). De fleste av oss er vel mer eller mindre «lokalpatrioter», men heller ikke det betyr nødvendigvis at vi ser ned på folk fra andre landsdeler. Det er igjen bare et utslag av at folk og steder vi kjenner ut og inn, betyr mer for oss enn fjerne steder hvor vi aldri har vært.

Vi inngår altså i mange grupper på mange ulike nivåer, og føler sterkere eller svakere tilhørighet til alle disse gruppene. Det nasjonale er bare ett nivå i dette identitets-hierarkiet. Men det er et særlig viktig nivå, fordi nasjonen er så nært forbundet med staten, slik at nasjonen i praksis representerer det *største* organiserte fellesskapet. Sjøl om det fins over- eller internasjonale organisasjoner – EU eller FN, f.eks. – er dette så nytt at vi ikke har rukket å føle oss som et virkelig fellesskap ennå. Iallfall her i landet ser det ut til at mange ikke har utviklet noen særlig sterk europeisk identitet ennå, og grunnlaget for en slik identitet er da også mye svakere enn grunnlaget for vår norske identitet: felles historie, institusjoner, språk, skikker osv. Det kan kanskje se litt bakvendt ut at en som heter Papazian sier dette til en som heter Hovdhaugen. Men det har kanskje en sammenheng med at Hovdhaugen er allmennlingvist mens jeg er nordist. Vi preges nok mer av faget vårt enn vi pleier å tro – eller så er valget vårt av fag ikke tilfeldig!

Knotere – helter eller skurker?

Som nevnt innledningsvis går Hovdhaugen hardt ut mot folk som mener man ikke bør skifte geografisk, sosial eller nasjonal identitet. En av «de svarteste sider av den språklige rasistiske nasjonalisme» er nemlig ifølge Hovdhaugen (s. 25) det synet at «å skifte språk ikke bare er et forræderi av den enkelte mot gruppen, men også en katastrofe for en gruppe». I samband med det utroper Hovdhaugen «knoterne» til språkhistoriens helter og foregangsmenn i kampen mot «språknasjonalismens forbannelse». Hva er så en knoter, og hva er det som er så fint med det?

Ifølge både Bokmålsordboka og Riksmålsordboken vil knot si «unaturlig, tilgjort språk i skrift el. tale». Ifølge Aasen, derimot, betyr «knota»» (i den betydninga som er aktuell her) «pynte sit Sprog, tale siirligt, bruge Fremmede Ord eller Former» (den opphavlige eller bokstavlige betydninga er visstnok å pynte treverk med utskjæringer). Men den definisjonen av knot som høver best med min egen forståelse av ordet, finner jeg i Schjøtts dansknorske ordbok fra 1926, nemlig «affektert penhet i tale, is. efterligning av skriftsproget». Å knote kan nok brukes mer allment om å blande to språkvarianter, men især om det at dialekttalende personer prøver å «pynte» talemålet sitt ved å «normalisere» det i retning av et «pent» eller normalisert talemål – i praksis bokmål/riksmål – uten helt å få det til. Det går fram av adjektivene «unaturlig», «tilgjort» og «affektert» i definisjonene ovafor at dette vanligvis ikke blir betrakta som noe positivt; «knot» er et klart minus-ord i norsk. Er det noe holdbart grunnlag for den vurderinga? Ja, etter mitt skjønn er det det. Men her må vi igjen nyansere litt: Å gå helt eller delvis over fra dialekt til normaltalemål er ikke nødvendigvis negativt, men det *kan* være negativt. Det avhenger av omstendighetene. Her kan vi skille mellom to hovedtilfeller.

Det ene er folk som blir værende i sitt miljø, og som følgelig ikke skulle ha noen god, dvs. praktisk, grunn til å legge om språket sitt. Viss de likevel gjør det, er det rimelig å anta at det som regel er fordi de mener at den språkvarieteten de prøver å legge om til – som regel et (mer) normalisert talemål – er «finere» eller har høyere sosial status enn den gamle, og at de ønsker å framtre som «fine», eller «finere» enn de er. Dette er ikke noe anna enn vanlig snobbeskap og sosial strebing, og ingen god grunn til å legge om. Det *er* et forræderi mot gruppa – en vraker språket til den gruppa en springer ut av, fordi en mener det ikke er bra nok. En holder seg «for god» til å snakke «bondsk», «vulgært» eller hva det nå skal være. Som mange har påpekt, gjenspeiler slike språkholdninger holdninger til *brukerne* av det aktuelle språket. En avviser mao. den aktuelle gruppa like så vel som språket deres (eller andre kjennetegn). Det samme kan til en viss grad sies om folk som flytter ut og kommer tilbake, men har «glemt» sitt opprinnelige talemål etter forbausende kort tid. At slikt kan irritere den gamle omgangskretsen – med beskyldninger om «knoting» o.l. – er ikke til å undres over i det hele tatt. Brodden i ordet «knote» retter seg nok primært mot en slik usolidarisk oppførsel. Snobber og strebere kan da ikke vente å bli populære blant dem de forsøker å «heve seg over», iallfall!

Et anna tilfelle er folk som «reiser ut», f.eks. fra landsbygda til byen. Disse faller igjen i to hovedtyper når det gjelder språklig strategi: De som legger om (eller prøver på det) og de som ikke gjør det. Begge gruppenes handlemåte må etter mitt skjønn godtas. Her foreligger det nemlig en praktisk grunn til å legge om, i og med at en skifter miljø og hører en annen språkvariant rundt seg daglig. I en slik situasjon er det mange som ikke kan la være å bli påvirket, enten de vil eller ei. Også de som kunne ha «holdt på dialekten», men likevel legger om for å gli bedre inn i miljøet eller for å bli forstått bedre, har et aktverdig motiv. Det samme må sies om de som enten ikke klarer å skifte språk, eller som ikke vil fordi de ikke ønsker å skif-

te identitet. De vil fortsette med å være f.eks. trøndere sjøl om de bor i Oslo. Også dette må vi andre bare godta. Mao.: Innflyttere bør kunne velge om de skal legge om til, eller i retning av, det språket som brukes på stedet der de flytter inn, eller ikke. Til andre stilles det større krav. Og når det gjelder det å skifte språk generelt, må det godtas når det er gode, praktiske grunner til å gjøre det, men ikke når det gjøres pga. snobberi og fordommer.

Nasjonalisme og purisme

En kan vanskelig snakke om språklig nasjonalisme uten å komme inn på purismen, sjøl om Hovdhaugen gjør nettopp det. Det er nemlig først og fremst gjennom purismen at språk-nasjonalismen kommer til uttrykk. Purisme vil si å motarbeide påvirkning fra andre språk, eller tilmed å «rense» det egne språket for fremmedelementer som alt er kommet inn. I praksis gjelder det først og fremst påvirkning på ordforrådet, i form av lånord. I Norden er purismen særlig kjent fra Island, og der i en heller ekstrem form. Langt mer moderat har purismen vært i Danmark, som også har (hatt?) en puristisk tradisjon. Det samme gjelder her i landet, aller mest i nynorsk. Men den nynorske purismen har vært særlig retta mot *danske og tyske* elementer, og dermed også mot bokmålet, der slike elementer har en stor plass. Derimot er man i bokmålet iallfall for tida mest redd for påvirkning fra engelsk (for min del vil jeg føye til latin og gresk, gjennom «akademiske» fremmedord). Også dette inngår i den «rasistiske nasjonalismen» til Hovdhaugen, er jeg stygt redd. Rett nok sier han ikke noe om lånord-spørsmålet i artikkelen sin, men tidligere (*Språknytt* nr. 3/90) har han gått ut mot Språkrådets kampanje mot overdreven bruk av engelske ord i norsk. Er så purismen djevelens mesterverk?

Heller ikke dette spørsmålet er det etter min mening mulig å gi et enkelt svar på. Igjen kommer det an på grad og måte. Også purismen kan overdrives. Vi bør styre mellom Skylla og Kharybdis, som i dette tilfellet er på den ene sida en dogmatisk avvisning av alt fremmed og på den andre en kritikkløs og nesegrus beundring av alt som kommer fra «den store verden». For min del regner jeg meg som noe jeg vil kalle moderat purist eller «rasist» i Hovdhaugens terminologi. Med det mener jeg at vi ikke ukritisk skal ta imot alt som kommer rekende over landegrensa, men bare la passere *det vi har bruk for* og avvise resten. Det vi har bruk for, vil si *ord for nye begreper,* som vi ikke har ord for fra før. Og de må *tilpasses* norsk dersom de avviker fra systemet, slik at de glir inn i språket mht. skrivemåte, uttale (eller forholdet mellom de to tingene), bøyning, o.l. Det er vel og bra å lære og låne fra andre folk, men vi må *assimilere* det vi låner, eller gjøre det til vårt eget, slik vi har gjort med fela, eventyrene eller rosemalinga. Og vi bør sørge for at vi bare importerer det vi har bruk for, ikke rubb og rake.

Ord for begreper vi har ord for fra før, har vi ikke bruk for. Å bare bytte ut eldre norske ord med nye utenlandske ord for samme tingen, er rein narreskap, etter min mening. Vi trenger ikke «vertikal» og «horisontal» når vi har «loddrett» og «vannrett», ikke «majoritet» og «minoritet» når vi har «flertall» og «mindretall», osv.

(her kunne jeg fortsatt med hundrevis av eksempler). Dette av både praktiske og ideologiske grunner. For det første er de norske ordene forståelige for alle, mens de importerte som regel er «fremmedord» for mange, ord som de risikerer å dumme seg ut på. De norske ordene er derfor mer demokratiske – og samtidig er de våre egne.

Rolf Theil Endresen – som også er allmenn-lingvist – sier i *Språklig Samling* nr. 4/89–1/90 (s. 15; jf. s. 327 ovenfor) at et språk ikke tar skade av lånord. Nei, *språket* tar ikke skade, for et språk er bare en samling vilkårlige konvensjoner. Det er *språkbrukerne* som i tilfellet tar skade, og da bare på sin sjel! Det er selvsagt ikke noe i veien for at vi går over til engelsk eller esperanto; på mange måter ville det være praktisk. Men det ville altså være å gi avkall på en viktig del av vår norske identitet, og den tanken byr mange av oss imot.

Erasmus Montanus – forskerens ideal?

Især syns jeg det er grunn til å være på vakt mot en overdreven bruk av fagterminologi. Fagspråkene er vel den viktigste kilden til fremmedord i allmennspråket. Og «trenden» – her spørs det om vi ikke har et lånord vi trenger – i alle fag synes å være: fra norsk til gresk- eller latinsk-avleda terminologi. Før sa vi «surstoff, kvelstoff, vannstoff», nå heter det visst «oksygen, nitrogen, hydrogen». Før snakket vi om å «dele, gange, legge til, trekke fra», nå skal det hete «dividere, multiplisere, addere, subtrahere». Før snakket vi om «egennavn» og «fellesnavn»», «nåtid» og «fortid», «entall» og «flertall», nå heter det helst «proprium, appellativ, presens, preteritum, singularis, pluralis». Blant navnegranskerne har jeg lagt merke til at man tilmed har begynt å snakke om «lokaliteter» istedenfor om «steder». Skal det forestille en sam-«norsk» løsning på spørsmålet om det skal hete «et sted» eller «ein stad»? Eller blir det mer «vitenskapelig» på den måten? Men blir det en god vitenskap? Bør ikke målet for en fagmann være å framstille vanskelige ting på en enkel måte, snarere enn det omvendte? Vi kan da vel snakke som andre folk sjøl om vi har en embetseksamen? Å framstille enkle ting på en vanskelig måte kan hvem som helst klare; en trenger ikke embetseksamen til det.

Det er selvsagt fordeler med et mest mulig internasjonalt faglig ordforråd. Men prisen er at vi bygger en mur av ord mellom faget og resten av samfunnet, og dermed gjør faget vanskeligere tilgjengelig for oss alle. For ikke å snakke om at det gjør kommunikasjonen mellom fagmann og lekmann vanskeligere – jf. legen som snakker over hodet på pasienten. Og lekfolk er vi alle, på de fleste områder. Svært ofte kan en overdreven bruk av fremmedord representere «maktspråk» eller språklig maktmisbruk, og den holdninga som Ludvig Holberg gjorde narr av i «Erasmus Montanus»: Man kaller seg Erasmus Montanus når man egentlig heter Rasmus Berg, for å markere avstanden til almuen. Man er da «ekspert», må vite, og må sørge for at det syns for alt folket! Blant akademikere kommer «Erasmus Montanus-syndromet» til uttrykk særlig gjennom en overdreven bruk av «lærde» latin- eller gresk-avleda gloser. I næringslivet, kulturlivet og til dels sporten er det

engelsk i stedet. Her kan en kanskje snarere snakke om «husmannsånd» enn om «Erasmus-syndrom»: troen på at norsk ikke duger, at bare engelsk «selger», osv. Jeg syns Språkrådet gjør helt rett i å bekjempe disse holdningene, sjøl om de etter mitt skjønn konsentrerer seg for mye om den «kreative» bruken av engelsk og for lite om det akademiske språksnobberiet.

Det betyr *ikke* at jeg mener at vi skal prøve å isolere norsk og motarbeide *all* fremmed påvirkning. Vi må bare prøve å styre den og holde den på et rimelig nivå. Det er altså ikke snakk om noen «apartheid-holdning» – noe som heller ikke hadde sømmet seg for en samnorsk-tilhenger og dermed en språkmikser pr. definisjon! Påvirkning og utveksling mellom språk og kulturer kan bare være av det gode, så lenge det er med måte og helst også en viss gjensidighet. Men når påvirkninga går bare den ene veien og er så enorm som den er i norsk i dag, er det grunn for den påvirka eller mottakende parten – det vil som regel si den underlegne parten – til å stoppe opp og spørre om vi trenger all påvirkninga, og om vi ønsker å bestå som egen folkegruppe. Om svaret er ja, må hærpil skjæres og varden tennes. Det er det Språkrådet har gjort, og ære være dem for det.

Rolf Theil Endresen sier s. 327 ovenfor at den tyske påvirkninga i middelalderen var mye større enn den engelske i dag, men det tviler jeg på. Rett nok har vi svært mange tyske lånord, men da får en huske på at den tyske påvirkninga varte i flere hundre år. Den engelske har bare så vidt begynt. Og i dag ligger forholdene så mye bedre til rette for språklig påvirkning enn i middelalderen, med stor internasjonal kontakt, masse-kommunikasjon, allmenn leseferdighet, engelsk-undervisning og det hele. Kontakten med utlandet blir neppe mindre i tida framover. Da blir det ikke lett å holde på sin egenart, for de av oss som vil det. Åssen blir norsk seende ut om noen hundre år, om utviklinga fortsetter som i dag og ingen gjør noe? Da vil vi kanskje ikke lenger snakke norsk her i landet. Og det ville jeg for min del synes var et tap. Norsk språk har en lang fortid, og jeg håper det også har en lang framtid som eget språk. Derfor vil jeg avslutte med å sitere den puristen fra 1400-tallet som Lundeby henviste til i *Språknytt* nr. 4/89, telemarkingen Arne Tolleivson. Han burde vi sitere oftere. Da han Arne ble tiltalt på tysk av en sambygding, mælte han bl.a. dette, hvorpå han straks fikk sitt velfortjente banehogg: «La oss snakke vårt farsmål og morsmål. Vi blir ikke gjævere enn de har vært». Og til Språkrådet, norsk-filologer, heimføinger og fjøsnisser vil jeg si: La dere ikke skremme av rasist-stemplet! Skam dere ikke over nisselua, men bær den med frimodighet, så lenge dere ikke trekker den så langt ned over øra at den stenger for utsynet!

Del 4: Fra samnorskens og lagets historie

ØYVIND GULLIKSEN:

To veteraner ser tilbake

Fra Språklig Samling nr. 4/1981

Ein kveld nå i oktober møttes to av gamlekarane i LSS, Halvor Dalene og Arne Kielland, heime hos nåværande medredaktør av bladet, Torun Gulliksen, for å diskutere arbeidet med LSS før og nå.

Dalene og Kielland ser tilbake

Halvor Dalene, som er godt over 75 år, mintes arbeidet med LSS på lokalplanet for tjue år sia, og kom med synspunkter på det språkpolitiske arbeidet i dag. Han meinte at det var særlig viktig nå å passe på sidemålsstilen. Etter at stortingsmelding nr. 100 gikk så glatt gjennom, kan riksmålsfolka med tida komme til å ta seg inn bakveien her med nye underskriftskampanjer og krav om at sidemålsstilen må ut.

Den første formannen i LSS, Arne Kielland, fortalte om sine erfaringer fra «Ungdomsaksjonen for samnorsk» som starta opp i 1958. Aksjonen blei starta og drivi fra ein hybel i Oslo. Melding om aksjonen blei sendt rundt (på brevark med blått stempel) til gymnassamfunna og til politiske ungdomsorganisasjoner. «Vi fekk veldig fin oppslutning,» fortalte Kielland. «Det var først og fremst oppslutninga fra skoleungdom som gjorde at vi blei så optimistiske at vi torte å gå videre. Vi ønska at det skulle bli meir enn ein ungdomsklubb ut av dette. Vi var skoleungdom sjøl, akkurat ferdige med gymnaset. Det var jo nettopp i skoleverket at Riksmålsforbundet hadde kjørt sin kampanje. Vi følte at vi måtte stå mot dette presset, og at vi måtte gjøra noe sjøl.»

Stoda på lokalplanet før og nå

Det er ikke bare lett å drive lokal verksemd for LSS i sånne språklige skjæringspunkt som til dømes Bø er, trudde Kielland. Arbeidet kan lett her bli oppfatta slik at det går ut på å få nynorskfolk over til å bli bokmålsbrukere. I Grenlandsområdet derimot, der nynorsken nå har små sjanser og målrørsla har lite å hente, går det an å kjempe for at fleire skal bruke radikalt bokmål. Dalene sto fast på at det er fullt mulig å stå både på nynorsk- og på samnorsklinja på ein gang. Det var inga motsetning i det. Mange som skal bruke nynorsk til dømes i den kommunale forvaltninga syns nok at det er litt tungt. Men det går jo an å få til et meir ledig nynorsk språk au, meinte Dalene. Han viste til at det ein gang var et tålig sterkt lokallag av LSS her i Bø. Mange av lærerane på gymnaset var au med der.

Skriftspråket

Det er veldig viktig at vi fortsetter dialektarbeidet i LSS. Alle var enige om det. Men vi har vel kanskje vært lite opptatt av skriftmål i det siste. (Jamfør Lars Vikørs innlegg *i Språklig Samling,* nr. 2, 1981: «Vi er for einsidig opptatt av talemål, og er kome altfor kort i å klårgjere korleis folkemålssynet vårt skal realiseras i skriftspråket.») Kielland fortalte at det i si tid var et ønske om å få til et forum for språkdyrking for folk som hadde lyst til å skrive radikalt bokmål og lære av hverandre. «Det er viktig at ein har noen rundt seg.» (I ein «konsentrasjonsplan» som Kielland la fram for landsmøtet i 1962 viste han til hvor viktig det var «at medlemmene gjennom studieringer kan kritisere skriftspråket til hverandre og oppdra hverandre på det viset, og gjennom avisartikler om ulike emner (minst mulig om språk) vise distriktet hva Språklig Samling er – i praksis».) Kielland meinte likevel at det hadde blitt mye lettere å skrive radikalt nå enn det var i 1960. Sjøl meinte han at framlegget til samlenormal, som i ettertida hadde blitt utskjelt som teknokratisk, på mange måter var «et kjempehopp framover».

Glimt fra møteboka til LSSs lokallag i Bø

Dalene hadde med seg møteprotokollen for lokallaget i Bø. Nå ville han gjerne at yngre medlemmer her på staden skulle overta boka. Boka blei ført i pennen av Dalene sjøl i tida fra 1959 til 1964. Den gir noen interessante gløtt inn i åssen lokalt språkarbeid blei fletta inn i kulturelt arbeid. (Språklig Samling var ikke bare ei avdeling med fagfilologer!) Bø-laget hadde også ein studiesirkel i gang. Dalene hadde med seg ett sett av studiebreva. Kurset var delt i fem brev. Det tredje var om «Den sosiale bakgrunnen», skrivi av W. Brøgger og H. Ytrehus. Det femte og siste brevet var ei samling av «argumenta til motstandarane våre», forfatta av bl.a. Trygve Bull og Alf Hellevik. (Spesielt i lys av Helleviks fantastiske oppgjør med Bull *i Syn og Segn,* nr. 5 i år, kommer det studieheftet i et artig historisk lys!)

Her er noen få utdrag som viser lagets virksomhet tidlig på 1960-tallet:

> Bø lokallag av Språklig Samling blei skipa på Landsgymnaset den 6. november 1959. Først gav Halvor Dalene ei utgreiing om Språklig Samling, deretter var det samtale. Det meldte seg straks 61 medlemmer, derav ein god del elevar. Det blei vedtatt å skipe ei særskilt ungdomsgruppe. Til styre for «vaksenlaget» blei valt Halvor Dalene (formann), Olav Lyngestad, Hellek Myrjord, Svein Sperrud, Birger Kinck og Torvald Høydal.
>
> Laget har hatt noen møter sammen med ungdomsgruppa. Høsten 1960 var begge laga vertskap for det andre landsmøtet i Språklig Samling, som blei holdt i Bø 26. og 27. november. Det møtte ca. 80 utsendinger frå heile landet.

Laurdag 8. april 1961 var det årsmøte i Språklig Samling, Bø. Dessutan var det kontaktmøte for utsendingar frå 8 kommunar i Telemark. I alt møtte 30–40 personar til dette møtet. Frå landsstyret møtte formannen, Svein Hofseth, Arendal, og dessutan Harald Løvaas og Reidar Aavik. Arbeidet i dei ymse kommunane i Telemark blei drøfta. Etter kontaktmøtet gikk vi over i storsalen, der elevgruppa av Språklig Samling stod for hyggekvelden, som hadde samla om lag 150(!) elevar og bygdefolk. Forutan foredrag av landslagsformannen var det musikk av eit strykeorkester frå Porsgrunds Porselænsfabrik, som også hadde med seg eit par flinke tryllekunstnarar. Dessutan var det underhalding ved elevane. Alt i alt ein vellykka kveld.

Torsdag 26. april 1962 blei det holdt årsmøte i Språklig Samling, Bø. Årsmelding blei referert ved formannen, Halvor Dalene. Lokallaget i Bø har nå 72 medlemmer. Formannen gav ei orientering om arbeidet med den nye «samlenormalen», og denne blei diskutert over ein kaffikopp.

Mandag 30. april 1962 var det møte i redaksjonsnemnda for Telemarksnummeret av Språklig Samling. (Dette nummeret kom i 1962. Det var i den tida det gikk an å skrive utenomspråklige artikler i bladet.)

Avisutkløpp fra den første tida

Kielland hadde spart på ein del avisartikler fra den første stormfulle tida i laget. *Nationen* hadde et lengre intervju med Kielland i startfasen. Avisa ville veta hva ein nå ville oppnå med «dette Landslaget for språklig samling». Svaret lød: «Vi vil gi opplysning der det i dag råder blind fanatisme. Vi vil bygge bru over en kulturkløft og lære folk på begge sider av språkgrensene at de har noe å dele med hverandre …» *Nationen* ville også veta åssen Trygve Bull kunne væra medlem av LSS, samtidig som han blei positivt lansert av Frisprog. «Hva mener han (Bull)?», spør avisa. Det kan være artig å merke seg Kiellands svar: «Tja, at det er så mange omsyn å ta. Derfor står han alltid klar med vassbøtta og skvetter kaldt vann i blodet på hissigpropper.»

I *Dagbladet* (2. juli 1959) hadde Kielland sjøl ein artikkel om «språket og den nye generasjonen». I den skreiv han blant anna:

> Riksmålet i landet krever ei omstilling for de fleste dersom de skal bruke det som skriftspråk. Det krever at folk tenker seg inn i en annen sosial situasjon når de skal skrive og at de nytter andre ord

> og former og en annen stil enn i talemålet. Vi protesterer mot dette synet. Vi føler oss i pakt med andre grunnideer i tida enn dem som ligger til grunn for dette synet.
>
> For oss unge som kommer fra bokmålssida og ønsker ei språklig samling, har ett moment spilt ei viktig rolle: Ved at bokmålet har nærma seg til nynorsken har vi fått verdier som til sammen har skapt det jeg vil kalle frigjøring.
>
> Vi må lære den andre målformen å kjenne, føle rikdommene fra dialektene. Vi må oppsøke dem og være åpne for impulser. Vi må la oss omforme, dersom det er nødvendig. Først når vi er kommet så langt, vil vi skjønne hva misjon samlingsstrevet har. Da vil det lille vi følte var ofring, bli nye våpen i ei frigjøring som har heile folket i videste tyding til mål.

I denne språkbruken ligger det spirer til ein radikal språkpolitikk. Den greip om seg utover i 1960-åra. Om LSS skal nå videre ut, må vi nok inn i skolefronten igjen. For i skolen *må* folk skrive. Det er elevene rundt omkring som føler språkstengsler på kropp og sjel. Nå er det sterke krefter i sving som forsøker å manipulere denne frustrasjonen over i motstand mot sidemålsstilen. I den situasjonen vi *nå* står i er det ein fatal kortslutning. Vi har mye å hente i ungdomsmiljøa, i den store kulturen som kommer «bærbent – på bone gølv». Der er det langt mellom hvert riksmålsbein.

ERNST HÅKON JAHR:

Samnorskideologi og samnorskpolitikk i nyare norsk målsoge fram til skipinga av LSS

Fra Språklig Samling nr. 1/1989

Samnorskpolitikken i nyare norsk språkhistorie kan vi grovt dele inn i 4 periodar:

1. Ideen blir fødd og får sin viktigaste talsmann i Moltke Moe. Denne perioden går fram til om lag 1915.
2. Ideen slår gjennom i Stortinget i samband med spørsmålet om talemålet i skolen 1915–17, og får sitt første organisatoriske uttrykk gjennom dialektrørsla og samnorskorganisasjonen «Østlandsk Reisning» (1916–26).
3. Samnorskpolitikken blir offisiell statleg politikk i det vi kan kalle Arbeidarparti-perioden, fram til om lag 1960.
4. «Landslaget for språklig samling» (LSS) blir skipa 1959, men kan ikkje hindre at samnorskpolitikken etter kvart blir neddempa og seinare (1981) avvikla som offisiell politikk.

To samnorskideologiar

Gjennom desse periodane har det heile tida vori to prinsipielt skilde linjer i samnorskideologien. Den første har lagt vekt på å føre saman riksmål/bokmål og landsmål/nynorsk ved ei gradvis nedbygging av skilnader i ortografi, lydverk og formverk med utgangspunkt i dei normalane ein har til ei kvar tid. Denne linja, som vi kan følgje frå tilrådinga frå Eitrem-komiteen (1908) til samlenormalen frå LSS (1966), er uttrykk for ein konkret og resultatorientert freistnad på å løyse språkspørsmålet i Noreg, men samstundes er ho som ideologi heller upolitisk. Den andre linja, som ofte blir kalla «folkemålslinja», har lagt vekt på å byggje ned ulikskapen mellom målformene ved å la dei ikkjenormaliserte talemåla («folkemålet»), som ein hevda var meir einsarta, få gradvis større rom og innverknad i båe mål. Denne linja går som ein raud tråd frå Østlandsk Reisning via Arbeidarpartiet i 30-åra og til prinsipprogrammet åt LSS frå 1976. Som ideologi er denne linja sosialpolitisk radikal, men mindre konkret og såleis oftast mindre resultatorientert enn den første. Ho er uttrykk for ei sosialradikal politisk løysing på eit særnorsk kulturpolitisk problem som arbeidarrørsla i hovudsak arva frå Venstre-tida i norsk historie.

Kva for rolle har så samnorskpolitikk og samnorskideologi spela i soga om norsk språkplanlegging? Det skal vi sjå på no.

Tre språkplanleggingsperiodar
Norsk språkplanlegging kan delast inn i desse prinsipielt skilde periodane:

1. Tida fram til 1917-reforma («Fornorskingsperioden»).
2. Tida frå 1917-reforma til Vogt-komiteen («Samnorskperioden»).
3. Tida etter Vogt-komiteen («Avpolitiseringsperioden»).

Fornorskingsperioden
Ideologisk er det stor skilnad på dei tre språkleggingsperiodane. I den første var det eit overordna mål å skape eit skriftspråk med nasjonalt grunnlag. Ulike svar på spørsmålet om kva som var nasjonalt, og kven som kunne representere det nye Noreg språkleg og kulturelt, gav som resultat ikkje eitt, men to norske skriftspråk fram til 1917.

Perioden med samnorskpolitikk
Slik sett var den første perioden klart vellykka ut frå det oppstilte målet, å få til eit norsk skriftmål til avløysing for det danske. Men den konkrete løysinga, som gav landet to i staden for eitt skriftmål, la dermed også grunnen for den motsetnaden som ein no prøvde å løyse i den andre perioden. Men da var det heilt nødvendig å utvikle ein ny ideologi for språkplanlegginga. Med reforma i 1917 hadde nemleg den reint nasjonalt begrunna språkplanleggingsideologien gjort sitt. Språkplanlegginga hadde ikkje grunnlag politisk for å gå vidare med å endre riksmålet ut frå ein fornorskingsideologi og med påstand om at riksmålet måtte bli meir «norsk» enn det no var. Det skriftlege riksmålet var komi på linje med danna norsk riksmålstale, og vidare endring av riksmålet kunne ikkje grunngjevast med berre nasjonale argument. Det var såleis behov for ein ny ideologi.

At dette er rett, ser vi tydeleg av dei reaksjonane som kom på dei radikale «valfrie» riksmålsformene i 1917-rettskrivinga (i hovudsak lik formene i radikalt bokmål no, men også med t.d. *je* for *jeg).* Desse formene gjekk ut over riksmålstale og henta språkstoff frå dialektane. Dermed kom det former inn i offisielt skriftleg riksmål som ikkje hadde noko grunnlag i danna riksmålstale. Reaksjonane på desse formene, som frå språkplanleggjarane si side var grunngitt med eit ønske om meir «fornorsking» av riksmålet, syner at det først og fremst blei reagert på det språksosiale symbolinnhaldet i desse formene. Det blei ikkje reagert mot «fornorskingen», men mot det «pøbelsproget» som no skulle ha komi inn i riksmålet. Eller det blei protestert mot «vikaiseringen», altså at former som var i bruk i arbeidarbydelen Vika i Oslo, no fekk eit visst rom i skriftnormalen. Og det blei talt imot «bolsheviseringen» av språket, med klar referanse til dei politiske hendingane i Russland i 1917, og den politiske tendensen som dei såleis meinte ein kunne lese ut av dei radikale formene i det «valfrie» riksmålet. Desse reaksjonane viser at med denne radikale varianten var riksmålet «flytt» over ei heilt grunnleggjande grense i det norske samfunnet, nemleg grensa mellom talt riksmål og dialektane. Såleis

stod det radikale riksmålet språksosialt meir saman og på linje med landsmålet enn med det meir moderate eller konservative («obligatoriske») riksmålet fordi både landsmål og «valfritt» riksmål i større eller mindre grad bygde på dialektane. Det «obligatoriske» riksmålet avspegla derimot danna riksmålstale.

Ein sosialradikal språkplanleggingsideologi

Den språkplanleggingsideologien som no tok over, måtte ta omsyn til og konsekvensen av dette. Han var såleis i prinsippet ikkje nasjonalt motivert, men sosialt. Samnorskpolitikken skulle ikkje gjere det eine eller andre målet meir «norsk» (eller «dansk»), men skulle skape eitt norsk mål av dei to vi hadde som eit resultat av fornorskingsperioden fram til 1917-reforma. Samstundes gjekk vi no over i Arbeidarparti-perioden, og vi fekk ein ideologi som i mykje kan førast attende til Halvdan Koht, historieprofessor og seinare utanriksminister i arbeidarpartiregjeringa frå 1935. I 20-åra var han ei tid samstundes formann i Noregs Mållag og nestformann i Østlandsk Reisning. Koht arbeidde ut ei samnorskpolitisk ideologisk linje for Arbeidarpartiet som gjorde at språkplanlegginga fekk eit nytt politisk grunnlag å stå på. Parolen var ikkje lenger «fornorsking», men «folkemålsutvikling». Det innebar eit radikalt språksosialt program, der danna riksmålstale i prinsippet blei definert **ned** som normeringsgrunnlag for riksmål/bokmål, og dialektane og ikkje-normalisert talemål tilsvarande **opp.** Det var eit program som sette alle talemål i landet, by- og bygdemål så vel som riksmålstale, på same linje i høve til skriftspråket. Det er ein klar skilnad mellom riksmål/bokmål og landsmål/nynorsk her, sidan talt riksmål aldri har høyrt til i normeringsgrunnlaget for nynorsk. Såleis var det berre i bokmål ein kunne få konkretisert i språkplanleggingstiltak ein språkpolitisk ideologi som definerte høgstatusvarianten talt riksmål ned i høve til skriftspråket, til fordel for lågstatus by- og bygdedialektar. 1938-reforma står som det konkrete resultatet av denne ideologien og politikken.

Det var kanskje ikkje så lett for alle i samtida å sjå det språksosialt revolusjonerande i denne ideologien. Men at det er dette som var det verkeleg radikale i samnorskpolitikken i mellomkrigstida, er lettare å sjå i dag. Vi er no blitt meir i stand til å analysere språksosiale tilhøve i samfunnet, og forstår betre den rolla dei spelar i språkpolitikk og språkplanlegging.

Sterke motkrefter

Men så sosialpolitisk radikal som denne språkplanleggingsideologien var, måtte han komme til å få kraftig motstand. Det skjedde da også, som vi alle veit, særleg i slutten av 40- og i 1950-åra. Og med dei motkreftene som kom i sving, kunne ein samnorskpolitikk som førte vidare dei språksosiale prinsippa for 1938-reforma, berre ha framgang dersom han konsekvent blei støtta og arbeidd fram av ei ovmektig rørsle eller eit samla politisk parti som var stort og sterkt nok. I 1950-åra var nok Arbeidarpartiet både stort nok og sterkt nok. Men det var ikkje på langt nær tilstrekkeleg samla og konsolidert på det ideologiske grunnlaget som var nød-

vendig for å føre denne samnorskpolitikken. Når Arbeidarpartiet etter kvart la om argumenta, og talte om at det var upraktisk og uøkonomisk med to skriftmål, var avpolitiseringa av språkplanlegginga alt i gang. Å komme med praktisk nytteargument i staden for ideologiske og politiske argument, var altfor veikt i forhold til det motstandarane kunne stille opp med av «sproglig tradisjon», «dannet talesprog» og «normalsprog». Det var enkelt å vise til at slik dei ville ha språkforholda i Noreg, slik var det i alle andre språksamfunn rundt oss. Og utan full støtte frå Arbeidarpartiet til den radikale samnorskideologien frå før krigen, hadde motkreftene eigentleg lett spel. Slik blei språkstriden i 50-åra ein ujamn kamp. Den eine sida hadde i realiteten alt gitt opp å forsvare den samnorskideologien som låg til grunn for reforma i 1938.

Vogtkomiteen markerer viktig skilje

Når avpolitiseringsprosessen i språksaka likevel kom til å gå relativt langsamt, hadde det bakgrunn i at det ikkje kom noko brått og skarpt brot med førkrigspolitikken og førkrigsideologien. Det var meir tale om ein glidande overgang. Først med oppnemninga av Vogt-komiteen var brotet i Arbeidarpartiet med ideologien frå mellomkrigstida definitivt, og derfor er det at vi kan setje eit viktig skilje i norsk språkplanleggingssoge ved Vogt-komiteen i midten av 60-åra.

Men da var «Landslaget for språklig samling» skipa nokre år før (1959). LSS var den første samnorskorganisasjonen sidan «Østlandsk Reisning», men korleis den organisasjonen arbeidde for å bere samnorsktanken vidare i 60-, 70- og 80-åra, er det ikkje mi oppgåve å greie ut om her.

BENT-ARE JENSEN:

Landslaget for språklig samling fyller 30 år – møte med en av pionerene: Rakel Seweriin

Fra Språklig Samling nr. 2/1989

Ho smitter deg med latteren sin, 83 år unge Rakel Seweriin. Den vevre lille dama stråler gode vibrasjoner. Ho glimter i øyet og du faller for en sjarm som ikke er påtatt og som gjør møtet meget behagelig. Ikke slik å forstå at dama ikke er bestemt – bevares: Ho blei ikke eneste kvinnelige statsråd i ei Arbeiderparti-regjering på 50-tallet uten å ha bein i nesen. Rakel Seweriin er også vår egen Grand Old Lady, for å si det på ny-norsk. Ho var en av dem som brakte Landslaget for språklig samling til verden i 1959. Og ho er tidligere redaktør i bladet du nå leser.

«Det var et hell for laget vårt at ho stilte seg solidarisk med oss da vi gikk på barrikadene for ett samla norsk skriftspråk», skriver en av LSS' aktivister fra tidligere år i Språklig Samlings hyllest til ho på 80-årsdagen. Jentenavnet er Solberg og ho er født i 1906 på Eidsfoss i indre Vestfold. Der var far hennes stasjonsmester på privatbanen til Tønsberg og mora dreiv jernbane-hotellet. Befolkninga var da som nå stort sett knytta til stedets jernverk, som var grunnlagt allerede i 1697. Eidsfoss Verk dreiv den gang som nå eget sagbruk. Verket eide og eier fortsatt betydelige jord- og skogeiendommer.

– Folk levde under føydale forhold på Eidsfoss da jeg var barn. Husmenn og arbeidere sto alltid i gjeld til Verkets butikk, som hadde monopol. I husmannsfamilier med mange unger hendte det at de måtte dele ett par støvler. Derfor kunne ikke disse husmanns-ungene gå på skolen annen hver dag slik som vi andre gjorde.

Ho forteller at Verket sysselsatte om lag 100 mann i hennes barndom.

– Det var leilendinger, husmenn, små jordeiere, tilreisende fagfolk og ufaglærte. Noen av arbeiderne fikk bo i Verkets arbeiderboliger. Folk kjente hverandre, snakka om og tenkte på hverandre, brydde seg om og hjalp hverandre. Arbeidet bandt folk sammen i kvinneforeninger og fagforeninger, misjonsklubber og avholdslosjer.

Og så legger ho til:

– Verkseierne holdt seg for seg sjøl.

Er det ennå et snev av trass i stemmen hennes så mange år etterpå?

– Der var to steder Verket ikke kunne bestemme over oss. Det var på jernbanestasjonen og på skolen.

Språk og urettferdighet

Ho forteller at ho allerede den gang reagerte kolossalt mot den forakt og nedvurdering som blei de fattige ungene til del.

– Jeg vet ikke helt hvorfor jeg reagerte slik, men det var vel far og mor sine holdninger som smitta. Seinere forplanta de sterke følelsene mine seg mot andre former for urettferdighet. Og det er vel her språksaka kommer inn.

Etter første verdenskrig flytta familien Solberg til byen, til Tønsberg. Der gikk ho Middelskolen og tok artium i 1926.

– Mor ville at vi jentene skulle ta utdanning. Ho hadde gått på den kvinnelige industriskolen før ho gifta seg. Jeg husker at ho sa at vi ikke måtte tenke på ekteskapet som en forsørgelsesanstalt.

Etter artium dro Rakel Solberg til Oslo der ho tok hushjelpspost.

– Jeg fikk hus og mat og 40 kroner måneden. Og så begynte jeg på et kurs for stortingsstenografer – det kosta nesten ikke noe.

Politikk og krig

– Jeg lærte stenografi, men fikk ikke eksamen som stortingsstenograf.

I stedet blei ho sosialminister, men det var et par tiår seinere. I Tigerstaden kom ungjenta inn i politikken. Ho meldte seg inn i Arbeiderpartiets studentgruppe, og ho blei med i miljøet rundt Mot Dag og den venstre-sosialistiske foreninga Clarté, som var leda av motdagister. Verken Mot Dag eller Clarté sto tilslutta Arbeiderpartiet. Ho blei nestformann i AUF i 1937, samme året som ho kom inn i Oslo bystyre.

Like før krigen gifta ho seg med legen Alf Seweriin. Og ikke mange åra etter måtte de flykte til London – hvor de oppholdt seg under siste halvdel av krigen. Der jobba Rakel Seweriin som stenograf i Forsvarets Overkommando.

Vel tilbake i Norge igjen fortsatte den politiske karriera. Fra 1945 til 69 satt ho på Stortinget for Arbeiderpartiet. Det tar for mye plass å ramse opp alle verv og posisjoner ho har hatt. Men allikevel nevner vi: Formann i Stortingets sosialkomité, sosialminister, formann i Arbeiderpartiets kvinnesekretariat, medlem av Arbeiderpartiets sentralstyre, norsk delegat til flere internasjonale konferanser – som Nordisk Råd, Europa-rådet og FNs generalforsamling.

Smilet sitter laust

Nå finner vi Rakel Seweriin som sprek pensjonist, bosatt i en bedre bydel av Oslo (riktignok øst for Majorstua, men vest for Ælva). Her har ho faktisk bodd i mange år allerede. Det gamle huset med den store og trivelige hagen ligger i et rolig strøk: Midt i byen, men allikevel behagelig fredelig. Smilet sitter laust og avvæpner lett. Når vi spør om hvorfor og hvordan og når ho begynte å interessere seg for språkpolitikk, flirer ho:

– Ja, det har jeg også begynt å lure på. Du vet at jeg begynner å trekke på åra. Det må ha vært …

Ho trekker på det og forteller at ektemannen Alf som barn hadde noen opplevelser han aldri kunne glemme. (Alf Seweriin døde i 1961, om lag 50 år gammel). De første åra av livet bodde han i Oslo og Moss. Når så familien flytta til Bergen, fikk guttungen merke at det ikke alltid er like artig å snakke en annen dialekt enn jamnaldringene. Han skarra for eksempel *ikke* – og det var ikke bra.

– Sjøl hadde jeg ingen ordentlig dialekt. I alle fall snakka jeg ikke utprega på noe vis. Tonefallet i Vestfold skiller seg ikke nevneverdig ut fra i Oslo.

Det var sønnen Bjørn som var årsaken til at ho begynte å engasjere seg i språkstriden.

En ekkel periode

– Han gikk på Ruseløkka skole og blei utsatt for den såkalte Foreldreaksjonen. Det var en forferdelig utidig aksjon. Tenk å skyve småunger framfor seg av politiske grunner! Det var en ekkel periode, utbryter ho indignert.

– Jeg husker at Bjørn en dag kom heim fra skolen og spurte meg om det hette «vatn» eller «vann» eller hva. For frøken sier «vassbytte», fortalte han. Det var i første eller andre klasse.

Rakel Seweriin reagerte meget sterkt på at Foreldreaksjonen dreiv og retta språket i skolebøkene.

– Hva slags folk det var, spør du? Det var ikke vanlige arbeidsfolk, sier ho ironisk.

– Foreldreaksjonen besto av folk fra bedrestilte sosiale lag. Frontfigurene var språkbrukere. De kjørte fram skolefolk, journalister og forfattere. Mye var så annerledes den gang på 50-tallet. Nå er det jo ikke bare de såkalte kondisjonertes barn som får utdannelse. Det går nesten ikke an å sammenlikne.

Den komplette forakt

Ho forteller at Foreldreaksjonen representerte den komplette forakt for folkemålet.

– I skolebøkene retta de a-ene i ord som «boka», «gata» og «kasta». Og det gjorde de mot barn som ikke kunne forsvare seg. I timene gjentok disse hva de hadde hørt heime: «Dét er galt!» og «Det *skal* hete!» Jeg er glad vår gutt hadde ei skjønnsom frøken. Foreldreaksjonen ville påtvinge andre sine egne konservative idéer. Slikt reagerer jeg veldig på. Det minner meg om forholda på Eidsfoss i min barndom. Der fikk ikke arbeidsfolk leie lokaler av jernverket til å diskutere politikk eller religion. Og du må være klar over at det var Verket som eide nesten alt på stedet – unntatt jernbanestasjonen. Far lot dem bruke stasjonen som møteplass.

Rakel Seweriin går over fra å være indignert til lettere lattermild. Men så blir ho alvorlig igjen og politikeren stikker fram:

Folkemål og skriftspråk

– Jeg mente da som nå at det er de demokratisk valgte politiske myndigheter som skal bestemme språknormalen her i landet.

Riksmålsforbundet ønska «fri» «sprog»-utvikling. Det ønska ikke å bøye seg for Stortingets vedtak om at organet Norsk Språknemnd skulle ha myndighet til å «fremje tilnærming på norsk folkemåls grunn».

– Jeg mente og mener at vi må arbeide for å få ett norsk skriftspråk en gang i framtida. Det betyr tilnærming mellom bokmål og nynorsk. Folkemålet må inn i skriftspråket.

Rakel Seweriin var etter hvert blitt så irritert på Foreldreaksjonen at ho engasjerte seg i arbeidet mot den.

– Foreldreaksjonen var puffet som måtte til for å danne Landslaget for språklig samling i 1959.

– Du synes ikke at Laget burde vært danna tidligere?

– Nei. Det kom jo som en reaksjon på Foreldreaksjonen.

Ho forteller at initiativet bak Landslaget kom fra ei gruppe studenter i Oslo med tilknytning til Unge Venstre. Og ho nevner spesielt en av aktivistene der, Arne Kielland – som seinere blei stortingsmann for Arbeiderpartiet og deretter for SV.

– Hvordan vil du si at språk har politisk betydning?

Rakel Seweriin begynner å greie ut om jamstillingsvedtaket i forrige århundre – da Stortinget vedtok å likestille bokmål og nynorsk. Men så tar ho seg i det. Med et snev av skepsis spør ho vennlig om det tilstedeværende eksemplar av den yngre generasjon vet hva ho snakker om. Heldigvis leste jeg akkurat den norskleksa. Nestoren i Språklig Samling godtar svaret, i alle fall tilsynelatende, og fortsetter:

Skjulte hensikter

– Språk er ikke nødvendigvis politikk i seg sjøl. Det er mer et *symptom* på underliggende politiske krefter. Språk er som skummet på vannflata. Mektige konservative interesser tar helst ikke sjansen på åpent å vise sine hensikter. Da er det mer opportunt å bruke rettskrivningsreglene i valgkampen – slik som med Foreldreaksjonen på 50-tallet. Språk vekker følelser, og følelser kan jo gi skinn av folkelighet. Høyre har jo alltid hatt problemer med å bli et skikkelig folkeparti. Kremmernes interesser fanger ikke allmennheta i politiske valg. De konservative ønsker å gjemme seg bak symbol-saker.

– Men dreier ikke språk-spørsmål seg mest om filologiske spissfindigheter?

– Nei. Jeg har aldri greid å følge særlig med i slikt. Og derfor er det kanskje et paradoks at nettopp jeg har leda Landslaget for språklig samling. Jeg har ikke særlig greie på språk i den forstand, men det er det heldigvis mange andre i laget som har.

Rakel Seweriin slår fast at språket er noe av det viktigste et menneske har.

– Språket er identiteten din. Det forteller hvem du er, eller ønsker å stå fram som. Språket griper fatt i det innerste i deg, i følelseslivet. Dessuten er språket det

viktigste forbindelsesleddet vi har med omverdenen. Vi trenger et felles skriftspråk som folk finner det naturlig å bruke.

Lærerne har ikke lov

– Hvilket forhold har du til dialekter – mener du at talespråket bør normeres?

– Næmen**,** folk må da ha lov å snakke som de vil! Norge er jo ett av de få land i verden der lærerne ikke har lov til å rette på dialekten til elevene. Og det syns jeg meget om. Ingen her i landet er tvunget til å snakke såkalt pent, eller normert. I dag føler folk seg mye friere til å beholde dialekten sin også når de flytter til andre deler av landet. Slik skal det være.

Sjøl måtte den unge Rakel og søstera hennes normere talespråket. Lærdommen sitter fortsatt godt.

– Mor lærte oss å snakke pent. Det måtte vi, dersom vi skulle få jobb. Da far gikk på underoffiserskolen i sin ungdom, lærte også han å normere talespråket. Den gang var det vanskelig å snakke dialekt om du skulle fram i livet. Mor og far var ikke snobber. De ville bare det beste for oss. Jeg husker at far pleide å kjøpe bokpakker fra Danmark. Han ville at jeg skulle bli kjent med verdenslitteraturen. Men jeg leste dem aldri, for bøkene stod jo på dansk. Jeg husker ei av bøkene, Bertha von Sutners «Ned med våbnene», den har jeg ennå – og den står *der* ulest.

Ho snur seg i stolen og peiker på en vegg som er kledd med bøker fra golv til tak.

Tillatt med nynorsk i Høyre!

– Vi lever ikke så atskilt lenger her i landet. Det er roligere på språkfronten. Utdannings-eksplosjonen har forandra mye. Innføringa av den niårige skolen har bidratt med sitt. Grobunnen for språkstrid er ikke lenger den samme. Til og med Høyre har nynorsk-folk på Stortinget. De lager ikke noen Foreldreaksjon nå, særlig ikke så klemt som de er mellom Hagen og mellompartia, smiler hun.

– Du blir tillagt en vesentlig del av æra for at Landslaget for språklig samling blei godtatt som en offisiell språkorganisasjon. Og du tillegges også mye ære for at laget har hatt såpass gjennomslagskraft i språkpolitikken. I hyllesten til deg på 80-årsdagen skriver lagets tidligere formann Ivar Grotnæss: – Ho kjente irrgangene i vårt politiske system og fant kompromissløsningene som situasjonen krevde. Hva er din kommentar til så mange vakre ord?

– Det er hyggelig å motta komplimenter. Men jeg må si en ting: For folk utafor Stortinget kan det kanskje av og til virke som om bare du snakker med rette vedkommende, så løser problemene seg. Men ei slik oppfatning av politikk er jeg redd. Det er nemlig ikke slik det foregår. Og jeg vet jo at det ikke var slik Grotnæss mente det heller. Egentlig vet jeg ikke helt hvor mye innsatsen min har betydd på dette feltet. Slikt er vanskelig å måle, vet du. Men jeg syns det var fint at vi kom med i Språkrådet. Tradisjonelt ville det vært delt i to fronter, nynorsk og riksmål. Men så kom vi med, og det veier opp ytterpunktene.

Er samnorsk teknokratisk?

– Det hevdes at samnorsk-linja på 60-tallet var «teknokratisk», at samnorsken var et «konstruert» språk. Hva mener du?

– Sett i ettertid trur jeg kanskje det er mye riktig i de påstandene. Vi var utålmodige; vi trudde for sterkt på det tekniske aspektet ved å lage en samlenormal. Men det er ikke riktig å si alt vi befatta oss med, var teknikk. Langt derifra. Et skriftspråk vil jo alltid til en viss grad være en «teknisk» konstruksjon, i den grad det ikke fullt ut baserer seg på én enkelt dialekt.

Teknokratisk eller ikke teknokratisk, problemstillinga affiserer ikke Rakel Seweriin noe særlig.

– Allerede den gang ønska vi ei felles lærebok i norsk for begge målføre. I undervisninga legges det alt for stor vekt på hva som er forskjellig mellom nynorsk og bokmål. Mesteparten er jo felles! Det er jo *norsk* det dreier seg om. Derfor burde ei slik lærebok ta for seg de felles rettskrivningsreglene – og deretter spesifisere hva det heter på bokmål og nynorsk, der det er nødvendig.

Idiotisk

Ho sier det er fullstendig idiotisk at skoleungene må skaffe seg to ordbøker i norsk, når det måtte gå an å lage ei for begge målformene under ett.

– Vi reiste saka for 20 år sia, og ennå er ingenting hendt, utbryter ho indignert.

– I dag er det viktigere enn noen sinne at ungdommen lærer seg flere fremmedspråk. Atskilt opplæring i to norske språk betyr mye feilprioritert tid. Det burde absolutt være grunnlag for Landslaget i ungdomsskolen og i videregående skole.

– I hvilken grad fikk samnorsken fotfeste i Arbeiderpartiet?

Martin Tranmæl

– For Martin Tranmæl var inndelinga av norsk i to skriftspråk ei tvangstrøye. Han var en mester i muntlig språk – og skrive kunne han også. Han hadde en fenomenal kontakt med folk utover landet, i de forskjelligste yrkesgrupper: På arbeidsplassene, på kjøkkena, på forelesningssalene, overalt. Han hilste Landslaget for språklig samling hjertelig velkommen, for han mente at talespråket ville gjøre skriftspråket rikere.

Ho forteller imidlertid at flertallet av partiets og fagbevegelsens tillitsmenn tilegna seg en noe stiv og boklig uttrykksmåte.

– Du må være klar over at de fleste av dem ikke hadde mer enn fem års faktisk skolegang. Mange kjente seg fremmed overfor skriftspråket. De måtte jo holde seg til skolelærdommen. Og språket i en tariffavtale, eller i en møteprotokoll, eller i Norges Lover er jo ikke direkte muntlig og ledig. Tillitsmannskorpset blei ikke forkjempere for språksaka – det sier seg sjøl. De hadde ikke forutsetninger for det.

Ikke til å unngå

Dama er jo 83 år. Da er det ikke til å unngå at du får høre om de harde 30-åra.

– Når det gjaldt kultur var ikke 30-åra så bedrøvelige. De gamle formene møtte motstand. Du ser det i arkitekturen, i byplanlegginga, i boligbygginga; vi fikk for eksempel funkishusa og en ny type møbler. Du merka det kulturelle skiftet i teatrene og i den offentlige debatt. Helveteslæra til Hallesby fikk så det suste. Du måtte ta standpunkt, for eller imot. Det var de reaksjonære kreftene som ville holde på stivna gamle former og retningslinjer. Det gjaldt også i språkstriden. Martin Tranmæl visste det.

Svikta Arbeiderpartiet?

– Mener du at Arbeiderpartiet svikta samnorsken på 60-tallet?

Rakel Seweriin sender meg et uutgrunnelig blikk. Jeg begynner å angre på at jeg stilte spørsmålet. Sjøl en 82-åring med et mildt sinnelag kan sette øynene i deg slik at det skjærer. Etter noen endeløse sekunder svarer hun, med et snev av skarphet i stemmen.

– Du få'kke meg til å si at Arbeiderpartiet svikta! Aldri!

Og plutselig smitter ho meg med latteren sin, den gode hjertelige latteren.

– Tida etter krigen var gjennombruddet for Arbeiderpartiet: Hvordan det føltes for oss som var med og som hadde opplevd andre tider, trur jeg er vanskelig å forstå for andre. På 60-tallet var vi over det verste. Vi hadde bygd et nytt og kvalitativt forskjellig samfunn. Arbeiderpartiet var derfor ikke så lysten på å diskutere vanskelige spørsmål på 60-tallet. For partiet var det ikke en periode for nyskaping. Det er mi oppfatning. Jeg vet ikke hva historikerne vil si.

Hyggelig grovarbeid

– Hvordan var det å lede Landslaget for språklig samling gjennom det tiåret?

– Hyggelig var det jo. Vi var ei sammensveisa gruppe. Vi gjorde alt – fra grovarbeidet med å pakke og adressere bladet til å diskutere politiske retningslinjer. Ofte hadde jeg dårlig samvittighet for at jeg ikke fikk gjort nok. I det daglige oppholdt jeg meg på Stortinget. Miljøet der var ikke det oppkommet jeg trengte for å gjøre en så god jobb som jeg gjerne ville. Det var vel egentlig et fattigdomstegn for laget at det valgte meg til formann. Men det skjedde jo en del på 60-tallet, absolutt. Jeg tenker for eksempel på Vogt-komitéens innstilling. Den hadde det meget ambisiøse målet at språkstriden skulle begraves. Slik gikk det ikke riktig, sjøl om du av og til kan få inntrykk av at det ikke er mye som mangler.

– Hvordan klarte dere å oppfylle de måla dere satte dere da laget blei stifta i 1959?

– Det er vanskelig å måle slikt. Men jeg trur ikke det er mulig å lage en ny Foreldreaksjon eller å vekke til ny språkstrid. Og det er ikke nødvendigvis laget si fortjeneste. Det er samfunnsutviklinga si. Det gamle klassesamfunnet er borte. Det er skjedd ei økonomisk og språklig utjamning. Folk har bedre utdanning enn noensinne. De geografiske forskjellene er ikke lenger så dramatiske. Levestandarden er stort sett lik over hele landet. Egentlig er det jo et under at vi føler oss som ett folk,

vi som bor i denne langstrakte stripa av et land. I dag flytter folk mye, de skifter gjerne yrke flere ganger. Talespråket jamnes ut.

Et egna forum

Og så nevner ho Språkrådet igjen:

– Der møttes de folkelige språkorganisasjoner. Og de kom sammen med språkspesialister. Medbestemmelse skaper medansvar. Det er fint at vi fikk to plasser der. Slik har vi innflytelse på språkutviklinga. Jeg trur på dialog, saklig diskusjon. Språkrådet har vist seg å være et egna forum for det. Det er som jeg sa i sted ikke fruktbart med krig på kniven mellom to steile fronter. Riktignok falt formålsparagrafen fra Norsk Språknemnd bort da Språkrådet kom. Det var vi i Språklig Samling mot. Vi ville at Språkrådet også skulle «fremje tilnærming på norsk folkemåls grunn».

Formuleringa som brukes i dag lyder slik: Norsk Språkråd skal «… støtte opp om utviklingstendenser som på lengre sikt fører målformene nærmere sammen».

Lite blanding

– Hva syns du om norsk språk i dag?

– Avisene skriver for det meste en nokså konservativ norsk. Der er det lite språklig blanding. Dessuten syns jeg avisskribentene var bedre før krigen. Bok- og teateranmeldelsene er forflata. De skriver jo bare om hvordan skuespillerne gjør jobben sin. Hvor blir det av ånden? De skriver ikke om innholdet, meninga med det hele. Pressa burde bli flinkere til å dyrke sitt eget fag. Den burde ikke bare vurdere form, men også innhold. Men det var vel egentlig ikke dette du spurte om?

– Hva synes du om språket i Klassekampen? Avisa er vel den sterkeste eksponent for radikalt bokmål i dag.

– Jeg har ikke noe forhold til den avisa, men jeg legger merke til at andre ofte siterer dem. Burde kanskje ha lest den, men man rekker jo ikke over alt. Jeg synes jeg leser nok aviser og tidsskrifter som jeg gjør.

Ho liker NRK radio.

– Der dyrket de språket. De har fått ei god og naturlig og ledig muntlig form. Intervjuene løper lett og ledig. Til og med temavalgene er intelligente.

TV viser hun ingen overdreven entusiasme for.

– Ingen legger merke til hva noen sier i den boksen. Ingen kan gjenta etterpå hva noen har sagt på TV.

Samtidslitteraturen vil ikke Rakel Seweriin uttale seg om.

– Jeg følger ikke med. Men jeg leser mye historie. Språklig Samlings litteraturpris synes jeg imidlertid er et positivt tiltak.

– Hvem ser du på som de sterkeste eksponentene for språklig samling i dag?

– Lærerne. De betyr mye og gjør mye godt arbeid.

Trøtt av fiklerier

– Noen mener at bokmålsreformen av 1981 betydde slutten på tilnærmingslinja. Er du enig?

– Jeg blir litt trøtt og lei av slike språklige fiklerier. Folk flest forstår ikke betydninga av dem – med rette. Jeg trur ikke den reformen var spesielt viktig. Jeg har faktisk ikke sterke følelser på hvorvidt det er lov å skrive «fram» eller «frem». Det viktigste er dialog, at vi forsøker å forstå hverandre. Til og med Aftenposten har moderert seg på mange felt. De er ikke lenger så rabiate som de var tidligere. Jeg føler at verden går framover når det gjelder språkspørsmål.

– Hva synes du om utviklinga i Landslaget for språklig samling etter at du trakk deg ut av aktivt lagsarbeid?

– Jeg har ingen sterke meninger. For å kunne kritisere syns jeg du må stå midt oppi det. Men jeg følger med, leser bladet når det kommer, og legger merke til språkbruk og former. Samt utgivelser dere står bak. Heftet «Å skrive radikalt bokmål. Praktiske råd og vink» skulle jeg gjerne hatt et eksemplar av. Kan du ordne det?

Den gamle lille kjempe

– Har du noen bevinga ord å komme med til lagets 30-års jubileum?

– Tenk hvor mye elever i ungdomsskolen og den videregående skole i dag vet om musikk, de forskjellige sjangrene, om kassetter, plater og dette nye som er kommet – hva er det dere kaller det?

– CD-er?

– Mulig, meget mulig. Tenk om folk fikk like mye kjennskap til språket og dets forskjellige bruk, både i skrift og tale. Språket er en ufattelig rikdom – dere må bare stå på!

Rakel Seweriin slår fast at det er viktig å agitere for folkemålet uten å forstyrre helheta med kompliserende detaljer, i alle fall ikke i første omgang.

– Sats på ungdommen. Det er de som river ned barrierer og bygger nytt. Slik var det i mi tid og slik er det vel fortsatt. Verden er vel ikke blitt så forskjellig? spør den gamle lille kjempe truskyldig.

ATLE MOSLING:

Samnorsk som ide og praksis

Fra Språklig Samling nr. 3/1998

Innledningsvis vil jeg si litt om hvordan denne artikkelen er bygd opp: Først vil jeg fokusere på selve begrepet samnorsk og kommentere og avgrense det. Så vil jeg gå inn på samnorsken som ide og praksis opp igjennom norsk språkhistorie og se på hvilke resultater som er oppnådd. Og til slutt kommer jeg til å avrunde det hele med en oppsummering og et lite blikk på hvordan situasjonen er for samnorsken i dag.

Begrepet samnorsk

Samnorsk er ikke et entydig begrep. For ganske nøyaktig 20 år siden holdt Kjell Ivar Vannebo en prøveforelesning for doktorgraden ved UiO, der tittelen var «Omgrepet samnorsk». Her kom Vannebo inn på det problematiske ved defineringen av begrepet samnorsk. Han pekte på at begrepet ikke har fast avgrenset betydning, at det er forskjellige oppfatninger og uenighet om hvordan begrepet skal tolkes, og at det derfor kan få nye betydninger og betydningsvarianter alt etter den enkeltes innsikt i, forståelse av og syn på språkpolitikken.

Jeg skal senere komme nærmere inn på hva Vannebo selv mener samnorsk skal forstås som, men ettersom samnorsk altså ikke er noe entydig begrep, kan det være klargjørende allerede nå å se på noen forskjellige betydninger. Så langt jeg kan bedømme, eksisterer det i hvert fall tre ulike betydninger av ordet. Etter den første betydningen kan samnorsk oppfattes som «fellesform av bokmål og nynorsk, hittil ikke realisert» (Gundersen (1967:148)**.** Og senere når vi skal gå nærmere inn på denne varianten, skal vi se at den stemmer godt overens med det Vannebo og andre kaller «den teknokratisk begrunna sammensmeltingsideologien» eller «den klassiske samnorsktanken».

Dag Gundersen peker også på at det fins en annen betydning, som gjerne går igjen i typisk riksmålsideologi. Der er samnorsk det samme som radikalt bokmål, dvs. en konkret skriftspråksvariant som benytter seg av flest mulig samformer i rettskrivningen.

Den tredje betydningen av ordet samnorsk vektlegger det sosiale aspektet i målreisinga, en kamp for å heve statusen til det folkelige talemålet, å få folk til å skrive mer talemålsnært. Denne strategien fokuserer ikke på endemålet, men på selve prosessen. Og i den prosessen er det viktig med et samarbeid mellom nynorsk og radikalt bokmål for å søke å påvirke det konservative skriftspråket. En slik strategi blir ofte kalt «folkemålslinja» eller «folkemålssynet».

Når vi nå har sett at det ikke alltid er like lett å vite hva en mener med samnorsk, bør det også legges til at det heller ikke alltid er entydig hvem som går inn for en slik ideologi, og det kan, som jeg skal vise senere, variere fra tid til annen.

Etter denne muligens noe forvirrende innledningen skal jeg nå forsøke å samle trådene. Og da tror jeg det kan være fruktbart å følge ideen(e) slik den/de nedfeller seg i praksis gjennom vår språkhistorie. Men her kommer vi til et problem, og det er et problem som også Vannebo kommer inn på: Han sier at «samnorskideologien vil i og for seg kunne eksistere uavhengig av – ev. også forut for – samnorsktermen» (Vannebo 1979:166). Og hva betyr så det? Vannebo peker på at selve samnorsktermen ble først brukt av Moltke Moe i artikkelen «Nationalitet og kultur» i Samtiden (jf. Moe 1909). Men selve tankegangen hadde Moltke Moe og andre, deriblant Knud Knudsen og Arne Garborg, kastet fram tidligere.

Ernst Håkon Jahr har delt samnorskpolitikken inn i fire perioder, og for ham er den første perioden fra da ideen og termen blir født og får sin fremste talsmann i Moltke Moe. Denne perioden går fram til ca. 1917. Jeg begynner altså med Moltke Moe og tiden rundt århundreskiftet og regner det som begynnelsen til samnorskideologien, slik sett følger jeg både Vannebo og Jahr.

Moltke Moe – samnorskens far?

Moltke Moe så klart problemene som to atskilte skriftspråk førte med seg. Moes løsning på problemene var å søke samarbeidets vei. Allerede i 1886 hadde Moe sagt seg villig til å gå inn for et planmessig samarbeid mellom målformene, og i en berømt passasje fra artikkelen i Samtiden i 1909 sier han følgende:

> Det ene kan ikke tyne det andet, kaste det ut av landet. Vi kan ikke skjære bort hverken vor gamle historie eller vor senere historie, kan ikke sette hverken by eller bygd utenfor. Begge må være med, hver fra sin kant, mot det store maal: et samnorsk sprog, vokset op av de levende talemaal, byernes som bygdernes.

Dermed blir begrepet samnorsk en realitet som innebærer et forsøk på tilnærming mellom daværende landsmål og riksmål for å nå fram til det endelige målet: ett norsk skriftspråk.

Tanken om et samarbeid mellom målformene oppstod ikke bare av praktiske grunner. En må nok også tilskrive den generelle samfunnssituasjonen en del: Nå som vi hadde kuttet de politiske båndene med Sverige i 1905 og gått ut av den språklige unionen med Danmark i 1907, var det mange som så det som naturlig for den nye selvstendige nasjonen å ha **ett** eget skriftspråk, og ikke to, slik at vi kunne stå på lik linje med mange andre kulturnasjoner.

Samnorsktanken får støtte

Det var ikke bare Moltke Moe som så hvilke problemer «tospråkstilstanden» førte med seg. I 1907 ble det vedtatt at alle i den høyere skole måtte lære seg begge skriftmålene. Og etter hvert fikk en se at de pedagogiske problemene ved gjennomføringen av dette var store. Skolemannen Hans Eitrem ble så en drivkraft i arbeidet med

å få i gang et samarbeid mellom målformene. Han var med på et møte på Elverum i 1908 hvor det ble vedtatt en oppfordring til styresmaktene om å legge forholdene til rette for et samarbeid mellom riksmål og landsmål. Regjeringen svarte på dette ved å sette ned et utvalg som skulle se på om det var muligheter for å utjamne ortografiske forskjeller mellom riksmål og landsmål, og Eitrem kom med i dette utvalget.

I 1913 fulgte Venstreregjeringen opp med å utnevne en rettskrivningskomité med mandat om å søke tilnærming mellom landsmål og riksmål. Man snakket om «den størst mulige tilnærmelse mellem vort lands to skriftsprog» og «national samling paa grundlag av folkets virkelige talesprog». Dermed hadde myndighetene for alvor gått inn for en tilnærmingspolitikk, en tilnærmingspolitikk som medførte at riksmålet måtte akseptere at normeringsgrunnlaget ble utvidet fra «dannet dagligtale» til landets forskjellige talemål, og landsmålet måtte gi slipp på det arkaiske formverket og nærme seg en form som var enda mer allmenn enn den formen Ivar Aasen hadde lagt opp til. Ved valget i 1915 hadde Venstre et program der det stod at partiet ville «fremme al national vokster som fører frem til et samnorsk maal».

Også krefter i Riksmålsforbundet følte det uholdbare ved situasjonen med to atskilte skriftspråk. Alf Torp, Hjalmar Falk og Fridtjof Nansen var blant dem som var positivt innstilt til tilnærming. De var beredt til samarbeid for å hindre at nasjonen skulle forbli splittet i to separate skriftspråk. De kom med konkrete forslag til en samarbeidsvennlig riksmålsnormal, men fikk ikke gjennomslag i Riksmålsforbundet.

Moltke Moe døde i 1913, men samnorsktankene ble ført videre av Didrik Arup Seip. Seip ble utnevnt til professor i riksmål i 1916, og på slutten av tiltredelsesforelesningen sin sa han at når han nå tiltrådte professoratet, var «det med en bestemt vilje og et inderlig ønske om at kunne være med paa at fremme det maal vi ser frem mot: sproglig samling i Norge om 'ett sprog, høvelig for alle nordmænd'». Seip skulle snart få anledning til å være med på å legge premissene for en slik utvikling som han selv formulerte i dette sitatet. Han kom med i den komiteen som avsluttet arbeidet med det som skulle bli 1917-rettskrivningen.

Men før vi ser på hva som gikk i samnorsk lei i 1917-rettskrivningen, må jeg nevne at i 1916 ble organisasjonen Østlandsk Reisning (heretter ØR) opprettet. De sentrale lederne der var Eivind Berggrav, Halvdan Koht og nettopp Didrik Arup Seip. Og med denne organisasjonen får samnorskideologien et tilskudd: Ernst Håkon Jahr har pekt på at det fra og med dannelsen av ØR har vært to prinsipielt skilte linjer i samnorskideologien: Den ene linja har vi fulgt til nå, dvs. bestrebelsene for å løse tospråkssituasjonen og skape ett mål i Norge (jf. Moe og Seip). I ØR kommer den andre linja fram ved at lederne i organisasjonen legger vekt på forskjellige argumenter i målreisinga, selv om de er enige om selve språkreisinga og normeringsgrunnlaget. Synet til Seip kjenner vi jo, mens Koht og Berggrav fokuserer mer på psykologiske, pedagogiske og sosiale argumenter for folkemålslinja. Og denne folkemålslinja legger vekt på å bygge ned ulikhetene mellom målformene ved å la talemålet (folkemålet) gradvis få større rom og innvirkning i begge skriftmålene.

Denne linja kan med rette kalles mindre resultatorientert enn den andre. Arbeidet til ØR fikk et visst gjennomslag i og med 1917-rettskrivningen. Og etterpå gikk ØR i spissen for arbeidet med å oppmuntre skolestyrene til å innføre de såkalte valgfrie formene fra 1917-rettskrivningen.

De valgfrie forandringene i 1917-rettskrivningen var blant annet for riksmålets del hunkjønn bestemt form entall og intetkjønn bestemt form flertall på *-a*, og fortidsformer på *-a* i svake verb som *kaste*, altså *kasta*. I landsmål støttet ØR innføring av former uten diftong, slik som *drøm, flom* for *draum, flaum.* Dessuten gikk de inn for bøyningsformer som *viser-visene* istf. *visor-visone*. Optimismen blant samnorsktilhengerne var stor etter 1917-rettskrivningen, og Seip trodde at rettskrivningen hadde lagt grunnen for en rask språklig samling og svarte selv ja på sitt eget spørsmål i tittelen på skriftet «Maalstriden avgjort av denne generation?» Men etter en kort periode med framgang for tilnærmingsformene stabiliserte både riksmålet og landsmålet seg i relativt tradisjonell form. Den skriftlige usus samsvarte ikke med de entusiastiske forhåpningene til Seip.

Det skulle komme nye muligheter for samnorsktilhengerne etter hvert, fanesaken deres var bare nede i en midlertidig bølgedal: På årsmøtet til Østlandsk Ungdomsfylking, arvtakeren etter ØR, ble det i 1928 vedtatt enstemmig en resolusjon som krevde at myndighetene skulle sette ned ei nemnd til å vurdere rettskrivningen i landsmål og riksmål. Og organisasjonen mente at hvis en skulle nå fram til et samnorsk mål, måtte talemålet på Østlandet få mer innflytelse på landsmålsnormalen, og riksmålsnormalen måtte få større påvirkning fra det som var felles for landets talemål.

Denne henstillingen var nok med i betraktningen da ei ny rettskrivningsnemnd ble nedsatt i 1934. Som mandat foreslo departementet at nemnda skulle komme fram til

1. Ei tilnærming på norsk folkemåls grunn millom dei tvo måli i rettskriving, ordformer og bøyingsformer og
2. Ei avgrensing av den store mengdi dobbeltformer som no finst i båe mål.

Disse to prinsippene var i praksis problematiske, de kunne på en rekke punkter umulig forenes. I 1917 hadde man foreslått en rekke dobbeltformer for å løse på den strenge skriftnormalen, slik at de mange nye dobbeltformene skulle være brobyggere over til den andre språkformen. I 1938 var det tilnærmingen som veide tyngst, og det ble ingen dramatisk reduksjon av valgfriheten, men på enkelte punkter ofret man tilnærming for kutt i valgfriheten: For eksempel kunne en i nynorsken ikke lenger skrive *drøm, strøm, gløma, bæra, skjæra og je*, nå måtte en skrive de tradisjonelle formene *draum, straum, bera, skjera og eg*. Det var noe som Seip kritiserte den nye rettskrivningen for.

Likevel må 1938-rettskrivningen betegnes som et av de store høydepunktene i samnorskhistorien, og grunnen til det må være at mye av det som Halvdan Koht

stod for, ble realisert med denne rettskrivningen. Koht var Arbeiderpartiets målideolog og var med i rettskrivningsnemnda 1934 og hadde som rettesnor at kampen for folkemålet var en del av klassekampen, og han sa det slik:

> I det nasjonale kulturarbeid vil partie bygge på dei ekte folkelege tradisjonane, dei som har levd hos bønder og arbeidarar gjenom tidene. Difor vil det i målspørsmålet alltid stri for ekte folkemål, så det får større rom innafor båe dei offisielle skriftmåla i lande, og til slutt kann føre dei i hop i einskap.

For Arbeiderpartiet ble det nå viktig å bruke samnorskpolitikken til å utjevne språkskillet mellom talt riksmål og det såkalte folkemålet. Og strategien som ble valgt, var å tvinge folkemålet inn i bokmålet. Og det ser vi ved at folkemålsformer som før bare hadde stått som tilbud i rettskrivningen, nå fikk status som hovedformer. Samnorskpolitikerne i 1930-årene hadde også en tro på at en sammenvoksing av de to målformene var en naturlig konsekvens av den rådende samfunnsutviklingen. Rettskrivningskomiteen mente at det var i dialektene denne utviklingen viste seg, og det er noe av grunnen til at talemålet ble prioritert som normeringsgrunnlag i motsetning til de skriftlige tradisjonene. Arbeiderpartiets programfestede samnorskpolitikk fikk støtte fra både Venstre og Bondepartiet. Dermed kom allmenne politiske ideologier som likestilling, demokrati og sosialisme til uttrykk gjennom språkpolitikken som ble ført.

I tråd med oppvurderingen av det folkelige talemålet ble følgende former eneformer i 1938: *bjørk, bru, fjøl, fram, gleppe, hard, kald, renne, snø, tjue, sju, meg, deg,* og en rekke diftongformer ble jamstilt: jf. *aleine, blaut, laus, graut, sjuk, mjuk, beit, sein, peip, tjukk, mjølk*. Videre ble *-a* obl. i femininer som er hunkjønn i norske folkemål – *bjørka, høna, nåla, øksa* osv., dessuten obl. *-a* i intetkjønn best. fl. i ca. 400 ord: jf. *dyra, garna, trolla, folka* osv. Etter 1938-rettskrivningen fikk altså tilnærmingsformene framgang (slik som i 1917). Et vedtak i Oslo-skolen fikk en viktig signaleffekt: Det ble vedtatt å gå inn for tilnærmingsformene, og dermed måtte forlagene regne med stor etterspørsel etter bøker med slike former.

Det som jeg hittil har sagt, er at samnorskideologien begynte som en reaksjon hos enkeltpersoner på at fornorskingsideologien hadde ført til en uheldig tilstand som medførte to separate nærbeslektede skriftspråk i Norge. Etter hvert ble denne reaksjonen organisert og politisert, og den ble utdypet og overtatt som offisiell norsk språkpolitikk, aller mest synlig med Arbeiderpartiet i regjeringsposisjon. Jeg sier ikke at en slik politikk fikk stå uimotsagt, det vet vi alle at den ikke gjorde, men den røde tråden i denne perioden er en fastlagt, offisiell kurs som styrte mot et samnorsk skriftspråk slik at tospråkssituasjonen i Norge skulle oppheves. Når vi nå kommer til tiden etter 2. verdenskrig, skal vi se at samnorskideologien settes på sin hardeste prøve:

Historien om samnorsken i etterkrigstiden er en historie om gradvis tilbakegang. Det viste seg at den ideologiske motiveringen for samnorsken ble endret etter hvert. Det var særlig det sosiale argumentet for tilnærming som ble svekket i og med at den allmenne samfunnsutviklingen gikk i retning av sosial utjevning med urbanisering, høyere utdanningsnivå og større velstand for flere. Dermed var det nok de praktiske og økonomiske motivene for samnorskpolitikken som stod sterkest igjen.

Dessuten mobiliserte riksmålsbevegelsen for alvor i kampen mot samnorsk, og det riksmålstilhengerne mente med samnorsk, var som nevnt det radikale bokmålet. Fra riksmålets side ble kampen mot samnorsk ført ut fra to sentrale vurderinger: For det første protesterte riksmålsfolk mot det de mente var et markant og brutalt brudd med språklige tradisjoner. Og for det andre var motstanden en protest mot at det offentlige drev språkplanlegging – det var gått politikk i språksaken – riksmålsbevegelsen var for «fri sprogutvikling». Riksmålstilhengerne organiserte den såkalte *Foreldreaksjonen mot samnorsk*, som samlet inn over en halv mill. underskrifter mot samnorsken, og motstanden fikk en viktig symbolsk effekt ved at det omtalte Oslo-vedtaket fra 1939 ble omgjort i 1954. Dermed ble de radikale formene fra 1938 etter hvert borte fra lærebøkene. Men før det skjedde, skulle samnorskpolitikken nok en gang bli bekreftet med tiltak fra det offentlige.

Opprinnelig var det privatpersoner både på bokmåls- og nynorsksiden som først syslet med ideen om å få i stand ei norsk språknemnd. I Sverige hadde en slik blitt opprettet i 1944. Men det ble departementet som til slutt kom til å formulere retningslinjene for nemnda. Og mandatet for språknemnda var mer tilfredsstillende for samnorskfolk enn for riksmålstilhengerne, som hadde tenkt seg et uavhengig akademi noe i retning av det man har i Frankrike. Men den offentlige språkpolitikken i Norge lå fast på den kursen som hadde vært tidligere; i mandatet for språknemnda ble det fortsatt lagt vekt på tilnærming mellom målformene, for i formålsparagrafen stod det at nemnda skulle «fremja tilnærming mellom dei to skriftmåla på norsk folkemåls grunn». Og et klart flertall i Stortinget gikk inn for denne paragrafen.

Nemnda konstituerte seg 4. april 1952 med Seip som første formann. Den nye språknemnda fikk i oppdrag å utarbeide en læreboknormal, og retningslinjene for arbeidet var langt på vei de samme som hadde ligget til grunn for 1938-rettskrivningen: Det skulle fortsatt legges vekt på tilnærming, samtidig som man forsøkte å skjære ned på antall valgfrie former – altså endringer i samnorsk lei.

Den nye læreboknormalen ble innført i 1959 og hadde vel som resultat at bokmål og nynorsk var ført noe nærere sammen, men med nynorsken som den mest ettergivende part. Det sier sitt at vedtaket om den nye læreboknormalen førte til at de konservative nynorskmedlemmene Sigurd Kolsrud og Per Thorson trakk seg ut av nemnda. Nynorsken fikk nå tilbake de monoftongformene Seip beklaget ble tatt ut i 1938, men de ble bare sideform. Så nå kunne en i nynorsken igjen skrive *drøm, flom, løk, strøm, tom, dø, gløme, trøtt, øre* osv. Og en del tilnærmingsformer i nynorsk

som før hadde vært sideformer, ble nå oppjustert til jamstilte hovedformer: *Høra/høre, skole, søndag*, vsa *høyra/høyre, skule og sundag*, og i enkelte ord hvor *y* var den tradisjonelle vokalen, fikk *ø* innpass: F.eks. *bytte og bøtte* som sideform, *følgje* som hovedform og *fylgje* som sideform, dessuten ble *-mm-* hovedform i mange ord som før bare hadde *-m-*: jf. *gammal, sommar*. I bokmålet ble flere av de jamstilte radikale formene fra 1938 oppjustert til hovedformer: *dogg* istf *dugg*, trøtt istf *trett, mjøl* istf *mel, sein* istf *sen* og *mage* istf *mave*, og hovedregelen for konkreter som er hunkjønn i vanlig norsk folkemål, var at de skulle ha obl. *-a* (jf. *boka, døra, senga, jorda, sola, stua* osv.), og abstraktene kunne ha valgfritt *-a/-en* (*sjela/sjelen, synda/synden*).

Med det som er sagt om samnorsken i etterkrigstiden hittil, skulle en kanskje ikke tro at samnorsktanken skulle bli nedprioritert. Men et lite tegn på at selve ordet samnorsk begynte å få uønskede konnotasjoner, var at ordet ikke stod nevnt i Arbeiderpartiets program i 1953, slik det hadde gjort tidligere. Nå stod det isteden: «Norsk språknemnd støttes så den gjennom vitenskapelig forsking kan følge språkutviklingen og fremme arbeidet for et felles skriftspråk på folkemåls grunn.» Og i begynnelsen av 1960-årene var det tydelig at språksaken ble en belastning for Arbeiderpartiet:

Ved årsskiftet 1963/1964 tok Arbeiderpartistatsråden Helge Sivertsen et initiativ som anses som en viktig signalendring i den betente språkpolitikken. Sivertsen nedsatte en komité som skulle drøfte hele språksituasjonen og komme fram til tiltak som kunne dempe den heftige språkstriden.

Komiteen som ble opprettet, den såkalte Vogt-komiteen, fikk som mandat å «ta opp til drøfting heile språksituasjonen i landet og gjera framlegg om tiltak som komiteen meiner kan tene til å ta vare på og utvikle vår norske språkarv». Komiteen kom med en innstilling i 1966. Der slår den blant annet fast at det er «prinsipielt uheldig at former som både har tradisjon i skriftspråket og er levende i litteratur og tale, utelukkes fra den offisielle rettskrivning». Denne formuleringen ble i ettertid trukket fram som det kraftigste signalet om at samnorskpolitikken var på hell. Dermed lå det åpent for at såkalte utestengte riksmålsformer skulle komme inn i rettskrivningsnormalen igjen, noe som ville være et skritt tilbake i tilnærmingsstrevet og et viktig signal om at ettspråksstrategien var stilt i bero.

Med dette har vi ifølge Ernst Håkon Jahr kommet fram til den fjerde og siste perioden i samnorskpolitikken. Han regner med periode én som perioden hvor samnorskideen blir født og får sin viktigste talsmann i Moltke Moe. Den andre perioden er tiden med ØR og dialektrørsla. I den tredje perioden blir samnorsklinja offisiell statlig politikk med Arbeiderpartiet og Halvdan Koht i spissen. Den fjerde innledes med at *Landslaget for språklig samling* (heretter LSS) blir dannet, og avsluttes med at samnorsken blir nedtonet fra myndighetenes side. Dermed er vi også inne i den siste av Jahrs tre språkplanleggingsperioder: Den første er fornorskingsperioden, som avsluttes 1917. Den andre er tiden fra 1917-reformen til Vogt-komiteen, samnorskperioden, og den tredje er tiden etter Vogt-komiteen, dvs. avpolitiseringsperioden.

Det var nettopp noe av grunnen til at LSS ble dannet – at språkplanleggingen var på vei ut av den aktuelle politikken. Dermed måtte det private initiativ redde stumpene av den samnorskpolitikken som myndighetene hadde ført til nå.

LSS ble dannet i 1959 som en interesseorganisasjon som skulle videreføre og bygge på det arbeidet som offisiell norsk språkpolitikk mer eller mindre hadde hatt som rettesnor fra 1917, og LSS skulle arbeide for et samnorsk språk i framtiden som skulle bli resultatet av «gjensidig tilnærming mellom bokmål og nynorsk». Men det var vel ennå i begynnelsen av 1960-årene noe uklart hvilken retning organisasjon gikk i når det gjelder samnorskideologien(e). I 1966 fikk vi en viss indikasjon på at Arbeiderpartiets resultatorienterte språkpolitikk ikke ennå var skjøvet ut i mørket av folkene i LSS: I 1966 lanserte LSS en samlenormal, altså en samnorsk skriftnormal. Tanken om en samlenormal hadde tidligere (i 30-årene) blitt tatt opp av Seip, men den ble altså ikke realisert før med dette private tiltaket i 1966.

Den samnorske samlenormalen tok for seg formverk, lydverk og rettskrivning. I formverket holdt normalen seg til de samformene som hadde blitt realisert i og med 1938- og 1959-rettskrivningene. Men en fikk selvsagt problemer der det ikke var samformer, og det ble løst ved at man enten la vekt på en form som stod talemålet nært, eller man valgte å jamstille nynorsk- og bokmålsformen, f.eks. *hester/hestar, vakrere/vakrare.* Vannebo sier at argumentene for denne samlenormalen var at LSS mente at den offisielle tospråkstilstanden medførte en rekke ulemper, at utviklingen gikk i retning samnorske former, at det var få praktiske hindringer i veien for en sammensmelting av målformene, og at det teoretisk ikke var noen vansker med å innføre et slikt språk i Norge. Disse argumentene for samlenormalen mener Vannebo er høydepunktet i det han kaller «den teknokratisk begrunna sammensmeltingsideologien».

Men så kommer Vannebo inn på det som kan regnes som et vendepunkt for samnorsken: Det ensidige teknokratiske samnorskprosjektet som gikk ut på at man på sett og vis skulle konstruere seg fram til et skriftspråklig kompromiss mellom bokmål og nynorsk og stå igjen med ett norsk skriftspråk, ble forlatt etter den såkalte talemålsdebatten i 1973.

Utgangspunktet for denne debatten var at Finn-Erik Vinje gikk inn for en overnorm for talemålet, et landsgyldig standardtalemål som var bygd på de to målformenes skriftsystemer; som forbilde ble blant annet forholdene i Sverige nevnt. Et slikt syn kolliderte kraftig med det synet som medlemmene i LSS hadde, og Vannebo konkluderte med at «felles for motstanderne av talemålsnormering var at de argumenterte ut fra klassebestemte, sosiale, psykologiske og pedagogiske synspunkter». Dette synet minner mye om en del av det som samnorskmenn som Halvdan Koht og Eivind Berggrav stod for i sin tid.

Vannebo mener at gjennom debatten om talemålsnormering kommer lederne i LSS fram til at det er det sosiale aspektet som må vektlegges i dagen norske språkstrid. Og det er også Vannebos syn. Det blir for LSS en bevisst prioritering først og fremst å arbeide for en oppvurdering av alt folkelig talemål, og deretter kommer

framtidsvisjonen om ett felles norsk skriftspråk bygd på talemålet. Og Vannebo siterer lederen i LSS på den tiden, Geirr Wiggen, som sier at «Ett språk er slett ikke nok og ikke viktigst».

Men tilbake til erkjennelsen om at «folkemålslinja» nå ble etablert som det primære for LSS. Hva bygger det synet på konkret, hvilke tungtveiende argumenter støtter opp om denne prioriteringen i samnorskideologien? Eller som Vannebo spør: «Hvilken språksosiologisk eller språkpsykologisk innsikt var så dyptgripende at den fikk hele bevegelsen til å endre karakter?»

Kort sagt kan man vel si at samnorskens forkjempere støttet seg til språksosiologisk forskning, som hadde konkludert med at de språklige variantene i et samfunn er likeverdige, ikke bare strukturelt-deskriptivt, men også funksjonelt sett, dvs. at standardspråket er en dialekt som deskriptivt og funksjonelt står på linje med ikke-standard-dialektene. I tillegg til dette hadde språkpsykologisk forskning understreket at hvis barn fikk undervisning i en overnorm som stod fjernt fra deres egen dialekt, så kunne det gi barna en psykisk knekk, identitetsfølelsen ble svekket. Og en filosof som Jürgen Habermas pekte på at en avgjørende endring av språket kunne bety at en ble fremmedgjort og det kunne skje et brudd med ens egen sosiale identitet. Tar en alt dette i betraktning, var det vektige grunner til at LSS ikke ville gå inn for talemålsnormering.

Rett før debatten om talemålsnormering ble et av forslagene til Vogt-komiteen realisert, i 1971 kom lov om Norsk språkråd. Den tidligere språknemndas «bundne» mandat var nå avløst av en noe rundere formulering som alle kunne godta. Det står riktignok i formålsparagrafen at rådet skal «støtte opp om utviklingstendenser som på lengre sikt fører målformene nærmere sammen», men det er klart at rådet ikke lenger har noen forpliktelse til å drive en forsert tilnærmingspolitikk, det er bare tale om å støtte opp om tilnærmingstendenser som kan tenkes å slå ut «på lengre sikt». Dessuten hadde riksmålsbrukerne fått tilsagn om at en rekke riksmålsformer ville bli tillatt i rettskrivningsnormalen igjen. Dette henger sammen med noe som stod i Vogt-komiteens Innstilling om språksaken, der det heter «at det generelt var uheldig at tradisjonelle riksmålsformer som er levende i litteratur og tale, skulle stå utenfor rettskrivningsnormalen». Og Vogt-komiteen sier også i en kommentar at komiteen går ut fra at «det foreslåtte språkvernråd tar denne sak opp».

I 1976 kom det første signalet om at riksmålstilhengernes ønskemål ville bli innfridd. Da ble det vedtatt at skoleelever fritt skulle kunne bruke *-en* i hunkjønn bestemt form entall og *-ene* i intetkjønn bestemt form flertall (jf. *stuen/dyrene*). Men det skulle komme et enda verre tilbakeslag for samnorsktilhengerne: I 1979 gikk nemlig bokmålsseksjonen i Språkrådet inn for at en rekke riksmålsord og -former kunne tas inn i den offisielle bokmålsnormalen igjen, og dette vedtaket ble endelig stadfestet av Stortinget i 1981.

At noe slikt kunne skje, var en stor påkjenning for en organisasjon som LSS. I *Språklig Samling* kommenterer Lars Vikør det som skjedde :

> 1981 var året da Stortinget sleppte riksmålsformene (med unntak av dei aller mest «fanete») inn i bokmålsnormalen, og det var det året som viste kor totalt avmektige motkreftene var i forsøka sine på å stoppe det … LSS hadde ikkje kraft til noe som likna eit krysspress ein gong. Heile saka vår låg meir eller mindre i ruinar hausten 1981, og laget i svime. (Vikør 1991:10)

Etter 1981 skulle det også vise seg at det ble tungt å arbeide fortsatt for samnorsk, og Vikør er da heller ikke nådig over det som ble gjort i 1980-årene:

> Ingen kan rømme unna historias dom, og når Endresen kjem med sin dom over åttiåras LSS, har han i og for seg en lett jobb – det vart jo ingen suksess. Som organisasjon står vi truleg svakare no enn i 1981. (Vikør 1991:4)

Jeg går ikke noe nærmere inn på arbeidet til LSS i 90-årene, men rent generelt er inntrykket mitt at LSS fortsatt prioriterer det som jeg tidligere har referert til som folkemålslinja, men også at den klassiske samnorsktanken, som mange har kalt teknokratisk begrunnet, fortsatt har sine støttespillere og forkjempere i landslaget. Så på den måten eksisterer fortsatt spenningen mellom de to samnorskideologiene.

Konklusjon og oppsummering

I denne artikkelen har jeg prøvd å få fram at samnorsken vokste fram som et middel til å løse det som mange mente var en uholdbar situasjon, at Norge hadde to så like skriftspråk. Først var det privatpersoner som gikk i bresjen for samlingstanken, men etter hvert ble denne holdningen overtatt av de toneangivende kreftene i norsk politikk. Dermed ble rettskrivningene av 1917, 1938 og 1959 og opprettelsen av Norsk språknemnd enkeltstående ledd i en helhetlig samnorskpolitikk ført av myndighetene. Men i løpet av den tiden ble samnorskbegrepet for mange utvidet eller spaltet. Og det er en spaltning eller utvidelse vi kan følge i arbeidet til ØR og synspunktene til Arbeiderpartiets målideolog Halvdan Koht. I riksmålsagitasjon blir samnorsk på denne tiden etter hvert synonymt med det radikale bokmålet som var et resultat av rettskrivningsreformene. Men i løpet av 1960-årene snur det seg for den samnorskvennlige språkpolitikken. Det kommer et press for å få språkstriden ut av politikken, og Arbeiderpartiet forlater sin tilnærmingslinje. Dermed kommer tilbakeslagene for samnorsken og det nyopprettede LSS på rekke og rad, med bokmålsrettskrivningen av 1981 som det mest knusende. Og i løpet av denne perioden erkjenner LSS at en forsert sammensmeltingspolitikk er urealistisk, og dermed blir «folkemålslinja» fanesaken som forsøkes å holdes høyt, uten at det konkret fører til så mye.

Og så kan en spørre seg: Hva ble egentlig oppnådd med tilnærmingspolitikken, ble den en suksess? Svaret på det må bli nei hvis vi tenker på den opprinnelige

tanken om å oppnå ett samnorsk skriftspråk innen rimelig tid. Det har vi altså ikke fått i løpet av de ca. 100 årene som har gått siden tanken ble formulert. Men kan det være at en så fokusert samnorskpolitikk ikke har hatt noen effekt i det hele tatt? For å svare på det beveger jeg meg inn på et område hvor det er vanskelig å gi entydige og sikre svar, men vi vet og ser alle at både bokmålet, nynorsken og for den saks skyld riksmålet har utviklet seg siden f.eks. 1917, og at målformene ligger mye nærmere hverandre enn før.

Likevel er det ikke noen særlig tvil om at det er et moderat bokmål som dominerer i praksis, og slik har det vært helt siden samnorsken ble et politisk siktemål. Egil Pettersen har i en undersøkelse av bokmålsforfattere i årene 1937, 1957 og 1977 pekt på at et flertall av forfatterne holder seg til et moderat bokmål:

> Fornorsking av bokmålet har vært det uttrykte mål for alle rettskrivningsreformene, med tanke på å føre våre to skriftspråk nærmere sammen. Undersøkelsen viser at det bare i noen grad er oppnådd. Men på ingen måte i det tempo og i det omfang som rettskrivningsnemndene hadde forutsatt eller håpet. (Pettersen 1993:163)

For egen del kan jeg tilføye at hovedfagsoppgaven min, som er en synkron undersøkelse av språkformen i lærebøker på universitetsnivå i 1990-årene, ga det samme resultatet som Pettersens undersøkelse.

Men samtidig tror jeg nok at samnorskstrategien har vært en av grunnene til at former som *øya, hytta, kua, jenta* o.l. nå er de eneste gangbare, dvs. de er umarkerte former, og former som *døra, nesa, stua, senga* o.l. kanskje er på vei til å bli det. Det samme forholdet har vi med *barna, beina, bena* som umarkerte og former som *dyra, åra, garna, trolla* kanskje på vei til å bli det. For å sitere Vikør:

> Det har altså skjedd ein utvikling der munnlege og folkelege former har fått ein meir nøytral stilverdi enn dei hadde før, og dermed blir dei og meir brukte – men framleis med klare stilistiske restriksjonar. (Torp & Vikør 1993:232)

Som sagt er det vanskelig å si om dette ville ha skjedd uten en aktiv tilnærmingspolitikk, men jeg tror Vikør har rett når han hevder at samnorskpolitikken har spilt en rolle på den måten at folkelige former har fått større prestisje, at samnorskpolitikken har vært med å bryte ned de språksosiale barrierene, samtidig som han understreker at det er stor uenighet om en slik politikk har vært til gagn for språket og språkbrukerne.

Litteratur:

Gundersen, Dag 1967. *Fra Wergeland til Vogt-komiteen : et utvalg av hovedtrekk og detaljer fra norsk språknormering.* [Oslo], Universitetsforlaget.

Hanssen, Eskil 1979. *Om norsk språkhistorie.* Oslo, Universitetsforlaget.

Haugen, Einar 1966. *Rikksspråk og folkemål : norsk språkpolitikk i det 20. århundre.* Universitetsforlaget.

Innstilling om språksaken 1966. Særskilt vedlegg til Stortingsmelding nr. 15 1968–69.

Jahr, Ernst Håkon 1974. *Østlandsk Reisning 1916–1926.* Oslo, Novus.

Moe, Moltke 1909. «Nationalitet og kultur». *Samtiden.* (Opptrykt i Hanssen 1979.)

Pettersen, Egil 1993. *Språknormering og forfatterne : ortografi og morfembruk hos ti bokmålsforfattere for hvert av årene 1937, 1957, 1977.* Bergen, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.

Torp, Arne & Lars S. Vikør 1993. *Hovuddrag i norsk språkhistorie.* Oslo, Gyldendal.

Vannebo, Kjell Ivar 1979. «Omgrepet 'samnorsk' : ei språkhistorisk, språksosiologisk, språkpsykologisk, språkstrukturell og språkpolitisk vurdering». *Maal og Minne* 3–4.

Vikør, Lars S. 1991. «LSS framfor nittiåra». *Språklig Samling* 3–4.

PÅL STYRK HANSEN:

Intervju med Kyrre Andreassen

Fra Språklig Samling nr. 3–4/2007

Språket i bøkene

Blir du ofte konfrontert med språket ditt generelt?
Ole Robert Sunde hevder at jeg har en bondsk stil. Det tar jeg som en kompliment når det kommer fra han. De fleste lesere som føler for å si noe direkte til meg angående språket, er positive. Jeg har inntrykk av at de liker å lese et språk som ligger forholdsvis tett opp til måten de snakker på. Men det er sjølsagt unntak, for enkelte blir språket en barriere. Det kan blant annet skyldes noe så enkelt som at de ikke liker å lese diftonger og a-endelser.

Ord- og/eller formvalg spesielt?
I debuten skreiv jeg «skar'u» og «mår'u» osv. Etter den boka fant jeg vel ut at det ikke var nødvendig, at det er umulig å nedfelle det muntlige i skrift. Du kan så klart prøve å ta det helt ut reint fonetisk, men det skal jo helst være leselig også. I Svendsens Catering prøvde jeg å skape en illusjon av drammensdialekta, det viktige var å skape en følelse av muntlighet. Jeg la meg tett opp til talmålet, fleska til litt mer i dialoger, brukte muntlige markører som «dettane» noen få steder, men til sjuende og sist er det et konstruert språk, utforma slik at det skal ligne på talemålet. Det er ikke sånn folk snakker. I Drammen blar folk mellom avisa og kjører mellom tunnelen, og hvis jeg hadde gjennomført det, hadde jeg nok testa språktoleransen til en og annen leser. Utfordringa ble mer å ha med såpass mange muntlige markører at leserne føler at de leser sånn som de snakker. Jeg er forresten lei oppfatninga av at sobert riksmål er et kunstspråk mens radikalt bokmål ikke er det. Skriver man radikalt bokmål, er det bare å peise ned tankene sine, mens hvis man skriver riksmål skal tankene gjennom et slags kunstnerisk filter, som dermed gjør det til høyverdig litteratur. Jeg leste et intervju med Erik Fosnes Hansen hvor han ble konfrontert med den alderdommelige stilen sin. Svaret hans var at det ikke hadde vært noe problem for han å skrive boka på groruddalsdialekt, men at han skrev et kunstspråk. Jeg tar selvsagt et forbehold om at han ble feilsitert, og jeg tror det er like umulig å skrive groruddalsdialekt som drammensdialekt, men det han faktisk sier, er jo at en skrift som ligger tett opp til det muntlige, ikke er et kunstspråk. Det er vås. Man må hele tida ta valg når man skriver ei bok, og sånn jeg ser det, så er det kunstneriske valg, uavhengig om man skriver *-et* eller *-a* i preteritum. Når alt kommer til alt, handler det om stil, rytme og form. Det er den gamle runden med form og innhold nok en gang. Jeg skriver realistiske romaner, den siste var fra drammensområdet, og

da er ikke folk dis, de snakker ikke med *-et-*endelser. I ei bok er språket det eneste verktøyet for å herme virkeligheten, alt skjer gjennom språket, og da må jeg bruke det for alt det er verdt. Jeg går ikke med på at det er et dårligere kunstspråk enn det for eksempel Erik Fosnes Hansen skriver.

*Har **forlaget** på noen måte lagt seg opp i eller bedt deg prøve ut en annen og mindre talemålsnær form? Har du noen gang, i noen sammenheng, måttet ta noen **kamp** på saken?*
De fleste kampene tar jeg med meg sjøl. Jeg har for eksempel ikke noe problem med å skrive «finni» og «liggi», men «sovi» og «kommi» sitter langt inne. Det handler igjen om valga man tar, hva som ser bra ut på boksida, hva som funker reint rytmisk. Det strir jeg med for meg sjøl. Forlaget har aldri prøvd å påvirke meg i noen som helst retning.

Har de bidratt med noe konstruktivt når det gjelder språk og stil, eller lar de deg som forfatter bale med det språklige uttrykket og konsentrerer seg mer om det spesifikt litterære, hvis det går an å skille sånn, altså kommentert det fortellertekniske?
Ja, nå mener jo jeg at det språklige uttrykket utgjør selve kjernen i det spesifikt litterære. Men det som har kommet fra forlaget, har stort sett gått på det fortellertekniske: oppbygging av teksten, utvikling av karakterer, osv. Språket mitt har fått være i fred.

Per Petterson sa i prissammenheng at Torleiv Grue bare sa «køl i vei, dette holder i massevis» om de første utkasta hans til bok, og at det på en måte ga sjøltillit, men på ei annen side føltes usikkert og til lite konkret hjelp. Åssen har du opplevd møtet med konsulentene?
De har vært for snille. Derfor allierte jeg meg med fire-fem kollegaer under arbeidet med den siste boka. De leser manus for meg, og jeg leser for dem. Det er folk jeg veit forteller meg klart og tydelig hvis jeg er langt ute på vidåtta. Og alt blir kommentert, ordvalg, setningsoppbygging, overganger mellom avsnitt og kapitler. Alt som en konsulent ikke har tid eller mulighet til å gå inn på.

*Noen skribenter framstiller skriveprosessen som en kamp med orda, at det språklige uttrykket må kjempes fram. Hva er di erfaring – kommer det mye av seg sjøl når det kommer, eller er det omskriving, utprøving og atter omskriving for å få språket til å **sitte**?*
Det er kanskje en slags kamp å finne fram til et språk som kler fortellinga. På det tidlige stadiet er det en del utprøving og mange omskrivninger, men idet språket passer til fortellinga, har jeg innsett at jeg ikke kan kjempe så mye mer med orda. Da må jeg la det flyte. Den siste boka blei til på en merkelig måte. Jeg kjempa meg først gjennom 200-300 sider, det tok ca. fire år, og jeg pressa meg til å skrive hver dag. Jeg trudde jeg var ferdig, det blei annonsert at boka skulle komme til høsten,

den sto oppført i forlagets katalog, men jeg fant ut at det ikke var mulig å gi ut boka i den formen, og det var fordi boka var kjempa fram. Det ga seg utslag i språket som jeg opplevde som forsert, helt uten rytme og flyt. Dermed var det å starte på nytt. Og noe av det jeg måtte finne ut var åssen språket skulle være. Når det endelig satt, var det bare «å køle i vei». I løpet av ei uke hadde jeg kanskje to-tre gode skrivedager hvor det fløyt og jeg skreiv mye. De andre dagene blei det mye koping, men da hadde jeg forstått at jeg ikke kunne kjempe det fram, jeg satt og venta, skreiv bare når jeg hadde flyten inne.

Det at du legger språket tettere opp til talemålet ditt enn mange andre forfattere, kan det ha virka forløsende/frigjørende? Eller er det noe som bare ***måtte*** *bli sånn, uten at du har skjenka det en tanke?*
Det er en kombinasjon. Det virka forløsende da jeg skjønte at det måtte bli sånn, he, he.

Elling *kunne ikke ha snakka eller tenkt som* ***Kjell Bjarne****, har Ingvar Ambjørnsen sagt – det er Ellings personlighet/legning/bakgrunn/framtoning som gjorde at språket* ***måtte*** *bli sånn, litt korrekt, snerpete, sosialt ambisiøst eller forfina. Du skriver mye i* ***jeg****-form, kjenner du deg igjen i Ambjørnsens betraktninger?*
Helt klart. Men det trenger ikke nødvendigvis gi seg utslag i at en person snakker med diftonger og en uten, for å si det enkelt. Det kan like gjerne løses gjennom syntaksen, gjennom lange og korte setninger, gjennom det språklige registeret til den enkelte personen.

Hva med det du har skrevet for scenen, har det vært mye den samme prosessen i valg av former her, eller har du måttet ta andre hensyn/hensyn til andre (den var elegant!!)?
Nei, jeg har sluppet å ta hensyn. Det er mulig at de jeg har samarbeidet med skulle ønske at jeg hadde tatt mer hensyn, men det har jeg altså ikke gjort.

Språket utenom sjølve forfatterskapet

Åssen blir man språkbevisst, og husker du når du blei det?
Det er vanskelig å tidfeste akkurat det, men hvis jeg ligner på mine egne barn, må det ha skjedd tidlig. Hvis jeg sier «melk», kommer fatter'n med melk, gitt. Etter hvert blir bevisstheten rundt språket skjerpa, og der jeg vokste opp, på Rødberg i Buskerud, sto den muntlige fortellerkulturen sterkt. Jeg ble tidlig klar over at det lønte seg å ha det i kjeften. Verbale grisetaklinger blei verdsatt, og det gjaldt å få siste ordet. Derfor har jeg også ved en anledning takka alle tidligere medspillere på fotballagene jeg spilte for på Rødberg. Når vi dro av gårde til bortekamper, ti-femten mil hver vei, var det fest for løgnhalser, kjeftesmeller og skrytepaver. Det var en veldig fin forfatterskole.

Føler du at det du skriver, spesielt formvalget, duger i alle sammenhenger, eller er det skrivesituasjoner der du føler mer eller mindre på om du bør velge et annet stilleie, andre former, «velge bort» det radikale formvalget (om det er en meningsfylt måte å spørre på)?
Ja, det duger, men noen ganger ønsker jeg å kamuflere meg sjøl. Jeg har skrevet et par hundre konsulentuttalelser, og da skriver jeg tilnærmet riksmål. Konsulenter skal være anonyme, og ved å skrive riksmål kamuflerer jeg meg sjøl. Et par ganger har jeg skrevet om andre forfattere, og da har jeg også skrevet streit bokmål, prøvd å gjøre språket mest mulig gjennomsiktig. Da har jeg forsøkt å unngå at språket mitt skal stå i veien for forfatteren jeg skriver om. Med det viser jeg jo også at jeg kan skrive annerledes, at det radikale språket er et kunstspråk, så pretensiøst det enn høres, et språk forbeholdt prosaen jeg skriver.

LARS S. VIKØR:

Framlegg til samlenormal – førti år etter

Fra Språklig Samling nr. 3/2004

I Tanken bak

Framlegg til samlenormal kom ut som hefte i 1966, med Jakob Skauge, Magne Aksnes og meg som forfattarar. Det var eit resultat av ein prosess som gikk tilbake til skipinga av LSS i 1959. Dette nye laget hadde eit problem eller eit handikapp i forhold til dei andre to språkstridsorganisasjonane, Riksmålsforbundet og Noregs Mållag, nemlig at den ikkje hadde eit konkret språk å kjempe for, berre ein idé om korleis språket skulle bli i framtida. Rett nok var det radikale former i begge målformene som laget støtta opp om, men dei utgjorde ikkje noe sammenhengande system. Derfor var det tidlig klart at laget måtte prøve å konkretisere ein eigen normal, som ei plattform å stå på, og som eit tilbud til dei som ønskte å overskride grensene mellom målformene allerede i det som da var nåtida.

Sjølve prosessen med å forme ut normalen er beskriven i heftet (s. 10–11), med namna på dei som deltok. Som det går fram der, vart det oppnemnt ei nemnd på 13 medlemmer – mest skolefolk, og berre menn! – i 1960 med det oppdraget å utarbeide eit utkast. Utkastet vart sendt rundt i lokallaga, kommentarar vart samla opp, og utkastet vart revidert av ei mindre gruppe personar og trykt i bladet til laget i 1965. Deretter skjedde utarbeidinga av sjølve heftet, som altså kom ut hausten 1966. Magne Aksnes var drivkrafta og sjela i arbeidet, mens Skauge og eg assisterte – Skauge ved å skrive dei politiske delane av innleiing og avslutning, og eg ved å være kritisk gjennomlesar og skrive formverksoversynet. Dette står ikkje i heftet, så det kan nemnas her.

LSS var ein sterkt legalistisk og parlamentarisk organisasjon – den ønskte å halde seg innafor gjeldande lover og reglar og la vekt på at Stortingets autoritet ikkje skulle angripas. Ein ville ha samarbeid og ikkje kamp. Dette går tydelig fram av argumentasjonen i heftet, og det stod i kontrast til Riksmålsforbundets militante motstand mot den offisielle politikken, som hadde klare anti-parlamentariske tendensar. LSS-folka hørte for det meste til i det politiske sentrum og på den moderate venstresida, dvs. i hovedsak i Arbeidarpartiet, Venstre og Senterpartiet, og den sosialdemokratiske tankegangen stod sterkt. Om det å legge fram eit eige normalforslag vart følt som nødvendig, var det også problematisk: Det var om å gjøre å ikkje bli slått i hartkorn med Riksmålsforbundet, som nettopp hadde laga ein privat normal som samlingsmerke i striden. LSS agiterte derfor ikkje for å gi samlenormalen offisiell status, men ønskte å stimulere til at Norsk språknemnd

skulle få i oppdrag å utforme ein *offisiell* samlenormal, som kunne godkjennas av Stortinget. Denne framtidige offisielle normalen meinte laget burde introduseras som eit frivillig alternativ i skolen, gjerne på forsøksbasis. Dette er det òg gjort greie for i innleiingsdelen av heftet (s. 12–13). At vi som stod bak, håpa på ei historisk rolle som dei som peika ut vegen som statsmaktene og «utviklinga» etter kvart ville slå inn på, er ei anna sak.

2 Mottakinga

Det første normalutkastet kom i 1963, og vart spreidd i ei stensilert utgave. Eg fikk det som medlem av Språklig Samlings elevlag på det daværande landsgymnaset på Vinstra. Eg ytra ein god del kritikk mot det – internt i laget – fordi det tok for lite omsyn til nynorsk og var for Oslofjords-orientert i formvalet. I 1965 flytta eg til Oslo og kom inn i LSS-miljøet, og eg vart med i dei vidare diskusjonane og revisjonane det følgjande året. Resultatet vart mindre einsidig enn eg meinte førsteutkastet hadde vore.

I heftet (side 11) står det ei kort beskriving av den umiddelbare mottakinga av samlenormalen etter den foreløpige offentliggjøringa i 1965. Og det er egentlig ikkje så mye meir å si. Heftet vart ikkje meldt i særlig grad; i utklippsboka mi har eg berre ei melding av Olav Dalgard i Arbeiderbladet. Og han var ein av våre eigne. Det virker som samlenormalen var utdebattert før heftet var ferdigtrykt. LSS hadde krefter til å gjøre det filologiske grunnarbeidet med å forme ut ein sånn normal, men ikkje til å bære den fram organisatorisk og politisk. Tendensen i språkstriden gikk snart i ei heilt anna retning, der LSS stort sett fikk si fulle hyre med å forsvare ein språkpolitikk som alt var under – om enn omstendelig – avvikling. Dei nye språkpolitiske strømningane som oppstod etter kvart, var prega av ein reaksjon mot både den tradisjonelle riksmåls- og høgnorskpolitikken og mot den sosialdemokratiske ideologien bak samnorskpolitikken, og det førte til at jamvel vi i LSS sjøl la samlenormalen til side til fordel for ein maktkritisk folkemålspolitikk. Det skjedde da «sekstiåttarane», som eg i denne sammenhengen hadde vore ein av dei tidligaste representantane for, overtok midt på syttitallet.

3 Linjene fram til i dag

Var samlenormalen (et forsøk på) en språkrevolusjon? Det kommer an på hva leseren synes om språket i denne artikkelen. Hittil har jeg skreve nynorsk, men fra nå og ut artikkelen skriver jeg bokmål. Men jeg skriver heile tida etter samlenormalen! Og da velger jeg de mest tradisjonelle formene fra hver målform som vi slapp inn i normalen. Så kan leseren bedømme hvor «radikalt» det er.

Om jeg får lov å gjette, så trur jeg ikke leseren vil se på dette språket som særlig oppsiktsvekkende nytt eller merkelig. Nynorsken ovafor er bare *litt* mer «utvanna» enn den vi vanligvis leser som «mainstream-nynorsk» i dag. Og i bokmålet jeg skriver nå, vil jeg tru at i alle fall LSS-folk ikke ser store forskjellen fra det de sjøl prøver å skrive innafor dagens offisielle normal.

Samlenormalen bestod egentlig bare av ei avskalling av en del markert konservative former i begge målformene, og så reiv vi ned grenselinja mellom målformene slik at brukerne skulle kunne kombinere former fritt innafor denne ytre ramma. I noen tilfelle gikk vi lenger og «påbaud» former som ikke var tillatt innafor (en av) de offisielle normalene etter 1959 – for det meste bokmålsformer i nynorsk, men ikke bare. Ikke minst gjaldt det supinum av sterke verb, som var det vanskeligste punktet vi hadde å stri med, og der det også var klare uenigheter oss imellom. Det blei et kompromiss der «vikske» og «nynorske» former blei likestilt (*krope – kropi – krypi*), men t-en som fremdeles er eneform i bokmål, insisterte vi på å ta vekk – på linje med et-endinga i a-verb. Former som *krøyp* (tatt inn på linje med *kraup*, men på bekostning av *krøp*) og *krypi* var nok de mest avstikkende, og klart mer «anstøtelige» for mange da enn jeg trur de ville være nå. Men ellers bestod normalen nesten bare av skrivemåter som var etablerte i norsk skriftspråk fra før.

På syttitallet blei samlenormalen kritisert av mange for å være teknokratisk – fordi den var satt opp av fagfolk uten at det var tatt spesielt hensyn til talemålsvariasjon. Jeg delte sjøl denne kritikken og tok altså «sjølkritikk» på den tida. I dag er jeg mindre sikker på at «teknokratisk» er det riktige ordet. Jeg trur i alle fall ikke at vi var mer teknokratiske enn språknormerere må være pr. definisjon – all normering må nødvendigvis ha ei «teknisk» side. Men det er viktig å være bevisst på at språket faktisk er i bruk og internalisert av mange mennesker, og at det skal være til for brukerne. En kan ikke bare bestemme hva en vil, ut fra ideologi og (språkhistoriske) fagkunnskaper, uten å ta hensyn til dette. Det gjelder særlig når en har makt til å bestemme over folk, men det gjelder også når en, som vi, ønsker å få frivillig oppslutning om et prosjekt. Dette er et punkt samnorsktradisjonen (ikke bare LSS) har hatt problem med.

Jeg mener at vi i 1960-åra tok mye hensyn til folks skrivevaner, og vi la vekt på å vise at vegen fram til et samnorsk ikke behøvde bety at en skapte et nytt språk ut av det blå. Vi bygde på de tradisjonene som allerede fans. Resultatet var en normal med mye valgfrihet (om enn mindre enn i de offisielle normalene; valgfriheten blei sett på som et nødvendig onde), og med rom for et markert bokmål og et markert nynorsk, men slik at fellesområdet mellom dem blei utvida og ytterkantene sanert. Vi imiterte til og med ordninga med hovedformer og såkalte klammeformer. (Men når en blar igjennom normalen, finner en ingen klammeformer, bortsett fra formene [ham] og [de] som objektsform i avsnittet om pronomen. Grunnen er nok at klammene først og fremst skulle løyse indre uenigheter i den store nemnda som la fram førsteutkastet, og at vi i revisjonen klarte å kvitte oss med de fleste av dem. Vi burde nok ha droppa systemet heilt, siden det ikke hadde noen funksjon i et privat normalforslag som baserte seg på frivillig tilslutning.)

De ideologiske konjunkturene har uansett ikke støtta samnorskpolitikken de siste tiåra. Nynorsken har, trass i nedgang i skolemålsprosenten, styrka seg, ikke minst som regionspråk, ved å bli tatt i bruk på flere samfunnsområder enn før, og den blir stadig mer «nøytralisert». I alle fall har den blitt det hittil. I bokmålet har

vi hatt ei noe schizofren utvikling, markert ved framgang for den moderat-konservative varianten i offentlig bruk og i skrift allment, samtidig som avformaliseringa av språkbruken har sikra mange talemålsnære former en tryggere posisjon som «nøytralt» og «umarkert» språk. Staten har offisielt gitt opp tilnærmingspolitikken til fordel for en stabil tospråkspolitikk, men i språkbruken må vi regne med fortsatt ustyrt tilnærming.

Ideen om å styrke de folkelige formene i bokmålet i nøytral stil, lever et noe anonymt liv, men den lever. LSS gjorde et forsøk på å fronte en slik politikk i 1986, da vi gav ut ei rettleiing i «Å skrive radikalt bokmål», som heftet hette. Det holdt seg innafor den offisielle normalen, og kan forsåvidt stadig være et alternativ for dem som ønsker å skrive radikalt, men synes «samlenormal» høres for drastisk ut. Men nå venter vi jo alle på ei ny rettskriving, og vi veit ikke hvordan den vil bli.

Dersom staten nå vil normere de to målformene bort fra hverandre i så stor grad at det åpner seg et tomrom i midten, samtidig som talemålet konvergerer gradvis nettopp innafor dette midtområdet, så kan det kanskje skje at samnorskbevegelsen vakner til liv på et nytt grunnlag. Da kan det være nyttig at samlenormalen er tilgjengelig som en illustrasjon på hvordan en kan skrive norsk i dette språklige midtsjiktet – uten at det blir full sammensmelting av det, for variasjon i norsk tale og skrift vil vi fortsette å ha lenge ennå. Jeg trur normalen i hovedsak kan fungere godt fremdeles, nettopp fordi vi da var så forsiktige med å føre inn heilt nye former. Men det er sikkert ting der som ikke vil passe for unge språkbrukere i dag, og som vil trenge revisjon om normalen skulle komme i bruk. Det må likevel de unge språkbrukerne som måtte ha interesse av dette, sjøl finne ut av.